

Шалуа Цэыцъба

Иалкаау

Ажәеинраалақәа
Апоемақәа
Ажәабжьқәа

Апхәынтшәкәтыжырта
Акәа 2014

УДК 821.35
ББК 84(5А6х) 6-44
Цә 96

Аиқәыршәә Валери Касланзиа
Апхъажә Рауль Лашәриа

Цәыцьба, Ш. Л.

Цә 96 **ИАЛКААУ**. Ажәеинраалақәа. Апоемақәа. Ажә-
абжьқәа. Ақхәынтшәкәтыжыртә. Ақәа, 2014. – 640 д.

Аизга ианылаеит еицырдыруа ақсуа поет, ашә-
кәыџы Шалуа Цәыцьба (1912–1987) иалкаау иџым-
тақәа.

УДК 821.35
ББК 84(5А6х) 6-44

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.
Алицензиа ахџылаа шәахәапшырц азы шәтал:
<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Цәыцьба, Ш. Л., атынхацәа, 2014
© Ақхәынтшәкәтыжыртә, 2014

ЗЫРҒИАРАТӘ ЛАХЬЫНЦА ХЬАНЦА ИАИААИЗ

Еицырдыруз шәкәыџык иазтааит абас: «Абаџхатәра ушпахаәпшуеи, ишпаудукило ура?»

«Абаџхатәра, – ихәеит иара атакс, – хцәеижь антыцынтә, халапш ахызымназо аҕнытә игыланы ихәхәәпшуеит, нас ихәзгәамтазакәа хцәеижь иалалоит, уи хатыр ззақәтаз ихыз тнагоит, изызныкәымгаз, дыбжам-еамны, дзеиуоу изымдыруа дыкәнархоит».

Абарт ажәәкәа рыхшыџтақ сгәатцаҕынза иназеит, саргәәтеит, аңсуа поет гәеицамк Шалуа Цәыңба ибио-графиатә мөеихысыртақәа ҕыцымтала санырхыс. Сқәыпшратә хдырра иадхәалоуп уи ихыз. Уаанзаҕы сырмыпхьацкәа, мамзарҕы идоухатә цстазаара иацәамкәа-иажымкәа иадчаблаз азалымдарақәа сзымдыруа сыҕамызт. Аха уи адырра хыхь-хыхьлатәи дырразаарын, аганахьтә ҕымт игылан ихәхәәпшуаз абаџхатәра амч гәгәазазаарын.

Аганахьтә игыланы ихәхәәпшуа, иахамбо Шалуа Цәыңба игәеисыбжь аңсы, хара хәңсуара доуха иац-рымшәо иацуп. Уи адаҕы цсыхәак ыҕазам.

Ихаџсыз ашәышықәса џажәижабатәи ашықәсқәа рзы аамта ҕиар иацраҳәаз аидара хьанца еицатқан аңсуа

шәкәыѡѡцәа зеггы: иҕалап азәы икапан иаҕа ихъантаны, ма даеазәы имч-илшара иаҕа иласны. Араҕа доусу ихъантарей иласрей ахынзаҕаз акәым аус злоу, зеггы ахыглаз ртың аҕы ирылшоз ҕартазар, Саҕаней Ғашыа лдоухамч еичахазар, жәѡантә дунеиеибаркыра аетцәакәа рҕынза Нарт Сасрыкәа ихҕа назазар, иахыа ҳахыааихыоу хтыңаҕы хыглазар, ххы хдырроуп, ҳаңсуа ңсҕазаара аееипшыртәҕы хееипахшыроуп. Ғаңсуа литература ахытәы мхәыр зыхыз анызтарц зтаҳу рацәаѡзоуп, ианызташаҕы маңҕым, ахырыцхарас иҕоу, аҕанахытә иавамақьасуа ыҕоуп. Иутахы-иутахым алитературатә ңсҕазаараҕы ус иҕамлар ада ңсыхәак ыҕазам.

Ғаңсуа литература хызырхәаҕатәны иҕазташаз иакәын, иаҕыиҕазтаз дреиуоуп Шалуа Цәыңыба. Уи иахыа уажәраанзаҕы деицнеибаго дшыҕаз даанхеит. Иара деилфаҕан, дласын, дуаҕы цқьан, убри иоуп шамахамзар ңсыуак ишыапаргыламта иахыатанамкуа хараза ңыара ицарей, нас ахынхәрей илзыршазҕы, деикәархәымкәа даанзырхазҕы.

Шалуа Цәыңыба иңсҕазааратә мѡа иахбац мѡак еиңшым, иазхәыцтәуп, ихата аңсҕазаара аихац дышкылнахыз, ирҕиаратә еихац ңар шаҕа дҕәәкәа-чаҕәаны дықәнатцаз ххаҕы иааганы.

Шаҕаңыара еинҕыа-еиныррала итәузеи Шалуа Цәыңыба иңсҕазааратә мѡа.

1912 шықәса, декабр мзасы Тамшь ақытан, Леуарсан Цәыңыба итаацәараҕы диит заңхыаҕа ипоетхараны иҕалашаз атҕей. Уи шаҕа дхәычы еилыңҕаз еицҕартҕейт ашкол ахы данца инаркны. Атыңантәи ашкол даналга, аңкәын хәың ицара иациттарц итаххеит, ахы иаб убас еиңш иҕаз алшара имамызт. Ирңшқаны иаххәозар, маңк «згәыжәла цәҕыз» аңкәын, имаҕәа хәыңқәа ааилахәаны, Аҕәәҕа ихы

рханы амша дыкәлеит ихы здикылаша цараиуртак иңшаарц. Аха иказаарын разкык. Тоумышь ацха даакәсны Кәыдры дназаанза, ихызаз машыынак аанфасит. Уа итатәзаарын Самсон Чанбеи Андреи Чочуеи. Ускан урт Ацсны атцара-дырразы акомиссариат еихабацәас иаман.

Ахәыцы ихәаа-гәытцхәкәа еилыркааит, Гагратәи ацсуа школ-интернат даанахәартә икарцеит. Абрака бжь-класск дрылгеит. 1928 шыкәсазы, А. Чочуа ибзоурала, Шалуа Цәыцба дназлаз гәыцфок атцәцәа ииасит уажәы, Н. Лакоба ихыз зху Акәатәи ацсуа школ ахь. Иеазтәылхны алитературатә усура дафын, уи амехак затцаaira итбаахон.

Аха аамта азыблара иахәланагалоз рацәан. Ус акәым-зар хазхәыцпи абри афакт затцәык: 1930 шыкәсазы, 18 шыкәса затцәык зхыцуаз арцыс ката, Ацснытәи ахәынтқарратә шәкәтыжыртәфәи аус шиуаз, даахьартәины дыздәыкәтатәыз асовнхара «Мыкә» ахь акомфәр иачеика амазаныкәгафыс? Аракагы инапы ианыртцаз аус иеатцамырхәкәа, илитературатә дунеи лацшхәаа иртбаауан, игәтакы хырхарта ацәхьатцра амалахазгы игәы итазамызт. 1932 шыкәсазы Нхытц-Уацстәылака дцаны арцафратә институт дтәлеит. Ускан ифхьан апоемакәа. Урт рыхызкәа нас еитеикит: «Акама» – «Анасыц ду», «Атаца» – «Ашьаца ахыглаз». Ажәеинраалакәа рыццаны урт хаз шәкәны итыжын 1934 шыкәсазы. Уаанза 1932 шыкәсазы итытцхьан иажәеинраалоу иповест «Амат зыбга цтәоу».

Затцаaira мшызха изызхауаз апоет гәнахарала, 1935 шыкәсазы ддырбаандафит, харада-барада амыкә-мабаракәа дрыкәдыршәеит, фажәа шыкәса накьак хлитература дацәдырзит, ихьчара зылшозгы дкамлеит, дкалазаргы итыц дыкәырцозар акәхарын.

1954 шыкәса рзы, Ацсныка даныхынхә инаркны ипстазаара далтаанза (1987 ш.) фәцхьа иеазтәылхны иеазикит илитературатә усура аццара.

Шалуа Цэыцба икэыцшра аамтазтэи аидеология
гэгэала изывасит. Уи рныцшуеит ипоема «Ашыаца ахыг-
лаз» злахиркэшо ацэахэақэагы:

Хаицыбжыкны ғахтроуп зегы:
Икэыблаа ицааит, ихамбааит уаха,
Ахауа иналазааит иццышэха,
Ашыаца – ихамоу, ихахзу зго,
Ажэыт цэынха зыффы го.

Кэышра згымыз автор қэыцш ипоема жэа-жыымдырла
ихиркэшеит, аха уи иара ижыымдыр акэзам, ихаца дызлиа-
аз аидеология ажыымдыр ауп.

Хазну афажэиактэи ашэышықэса азгы хшафыц
хафуп ачара дукэеи, амшфынфажэақэеи, аңсхэрақэеи
харфагыланы ақэпара. Аха, рыцхарас икалаз, иахьа
уажэраанзагы ишылтшэадац илтшэадоуп, аихабыратэ
усхэартқэа ирхэац рхэоит, мхалдызк иакушэа ажэлар
икартац картзоит.

Абри апоема автор қэыцш зыгэра зфакымкэа ииоуа
адэеиужь еишыыл икэыз аеыф деицшын. Ибзиен ицэгьей
зегы еилеигзон, еилаиртэахуан. Идуней еилыччан, аха
цьюуы рзы иеилыччара цьюуы рзы еилыччарахацэеит
акэымзар.

Шалуа Цэыцба аханатэ инаркны ибла тхацаза идуней
ду аңсабара дыкэыцшуан, дызтагылаз иаамта иацыз
ахьаа иаргы ихьаан, ус дыкамзаргы цсыхэа имамызт.
Икалап, хара абарт атцас-қабзқэа хтакцэаны хархыччозар,
ус акэымкэа иаачханы, хагага хашзахымпо дырны, хцас-
қабзқэа аамсташэала, хрыхзызааны рызбахэ ххэалар, уи
иаха кэыш мфак ахь хкылызго мчызар? Аамта ахаца иава-
нажыыр, аганахь иаргылар алшоит аамта еилафынтра, аха

зегъ акоуп хтас-хқыабз иацѣам-иажыым аҕанылеит, зынза марiała иаҕанышѣѣоит ѣнуцқалатѣи хѣеиѣкара ххы иахзархѣар.

Хара хажѣлар марҕацалшѣа изыцхьазо цѣоук ықазаргыы, урт рыцсабаратѣ кѣышра иахьауажѣраанзагыы цхьака иагоит, аринахысгыы иагалоит, избанзар рыцсы аѣткаареицш бзиа ирбоит рдаракѣац, иагьа еинкьа-еинырра каларгыы рыбла ачыц еицш ирыхьчалоит.

Ажѣытѣи аѣатѣи, ацасеи акьасеи реилыргартаѣы аихыц-цакра калом. Здоухатѣ гѣакцѣакрыла еихьыцшу ауаа урт ртѣы хаззоуп. Изхысхьоу рхамырштыкѣа, ржѣытѣи рѣатѣи ргѣаларшѣо, уацѣтѣи амш рхамыршткѣа иргѣаларшѣо рѣынархароуп, мамзар урт иреичахауа, ирыхызо хѣа икалаша Анцѣа иоуп издыруа.

Акоммунисттѣѣа зхубаауа, уи апропагандатѣ цакы змоу апоема злахиркѣшо ацѣахѣакѣа абас икоуп:

Ашьаца – ихамоу, ихахзу зго,
Ажѣытѣ цѣынха зыфѣы го.

Трафаретла ус ххѣыцуа хаауеит акѣымзар, иар-бан жѣытѣ цѣынхоу зыфѣы го хара ихамоу, ажѣытѣ цѣынхақѣа хрылацах харкызтгыы, «зыфѣы го жѣытѣ цасла» харчачатызтгыы, уи ада лахьейцыхрак хамбо хакызтгыы, Ацсны иахьа иамоу ахьыцшымратѣ ѣазара аҕынза изхалазомызт.

Абарт азеицш гѣтахѣыцрақѣеи урт ирыцыз ауадаѣ-рақѣеи хататцас атак рытара иѣазишѣон Шалуа Цѣыцьба. Мап, уи дзыкѣшѣалакгыы, дзыниалакгыы цьарамзар цьара иеимырцсыѣит

Лакѣакрада, епикатѣ ццамтоуп хѣа азухѣартѣ икоуп Ш. Цѣыцьба ирѣиамта «Анасыц ду». Уи жанрла зны

иажәеинраалоу повеступ хәа азырхәоит, даҕазных, апоема
хәа иашытоуп. Аус злоу уи жанрс изеиуоу ашыақыргылар
акәзам, изеигәыргәтәу автор қәыпш абас еипш иҕаз
афымта ду аңцара ахылшаз ауп 1934 шықәсеи 1956
шықәсеи рхәаакәа иртагзаны. Автор ихаҭа иеипштәҕыа
ипоема афырхацәаҕы усқантәи аамта еилафынтра
иахылцит. Ғыц аамтак иақәҕыҕеит, рхы-ргәы, рыңсы
азыштыны уатәтәи амш иахзаанагарызеи хәа иазыпшуп.
Ари афымтаҕы алыра зегы зхаҕежыа жәохә шықәса
иртагылоу, «Жәфанҕы иатәа хыбрас измоу, Ауапцәа кыаҕ
хызас изкәу», дшыхәычзас шыхеи катдәареи ирышыцы-
лахыоу ахыча иатым Шыаруан иоуп. Уи гәыжыҕагас имоу
иҕарпын ауп. Абжыы хараза иназоит:

Рыңсы заны еиқәышышыы изырфәеит,
Агәҕәахәа еилашуа арфашкәа,
Еипхеибаҭа идырзызуеит хазы,
Акәаңа-ҕаңа, аиҕааа дуқәа,
Абжыы наскыаргоит хараны.

Шыаруан иҕарпын абжыы даршанхоит аңсуа шыхақәа
ирытатәахыу амазақәа ытзтаарц иааз Степан Свет-
лов. Аңшыхәфы Светлови Шыаруани реибадырра,
реигәныфара, реицәажәара гәыкрак аңоуп, аха зегь акоуп,
ашыхауаши Светлови реибадырра, ирңшқаны иаххәап нас,
реизааигәахара гәреибамгарак аңоуп.

Шыаруан ибжыы иргоит:

– Рреит – рреит, арахь, арахь, – иргоит ибжыы,
Аңшыхәфы игәы дҕахәыцуеит,
«Уамақәак урымпытакны уркуп,
Хымпада изакә уаау еилыргатәуп».

«Хымпада изакә уаау аңсуаа реилыргара» адунеи амилаҭқәа ашьтоижьтеи акраатцуеит. Аха уи устәкба имари-оу усым. Степан Светлов имоуп иара ихатәи дунеи, Шьаруани иареи реибадырра, реицәажәашьа ахынзакоу Анцәа иоуп издыруа. Михеи Омари Бганаа, цма цыркықәак ирхырқьаны Шьаруан дтадырхаразы икарцо зхәо адакьақәа ақхьаф рыгәра изымгошәа збоит. Аңсуа ңсҭазаараф устәкба калашьа амамызт, иеиҭымха адәи икәыз ахбыць хәычы чнырс дыздыз-кылаз аҭаацәара иагьа игәымбылцьбарақәазаргыи, устәкба изныкәомызт, нас зжәхәа ңынҭа ңарқәа нцәыҭақшо амаден зыпшаауаз Степан Светлов ишызеи иареи дахьеиқәдырхо ақхьаф игәи адкылаа ацәыцәгьоуп. Иаахтны ихәатәуп: Шалуа Цәыцьба дышқәыпшз аз инаркны зынза ихара-мыз, ихатагыи ииҭахымыз аидеологиатә рыҭәа дыбжьа-кын. Иеацәиҳьчарц дшафызгыи дзацәҭомызт. «Анасың ду» аҕны ицәыргоу, ицәыҭацәахыу азҭаарақәа: ҭажәижәафык аңшыхәцәа Аңсныҕа раара, урт нап зларкыз амаден аңшаара, уи аңсуа нхафьжәлар шаҕа гәҭынчымра рнаҭаз автор қәыпш омашәа дақәшәаны иааирпшуеит. Аңсны амадентчхра на-паркра, уи ацәшәазызара, хашьха пшзақәа ңыршәаар хәа ишәаны иаадырпшуа агәҭынчымра, икәашкакараза имфасуа азиас лбааеақәа рыпштәи еицакыр хәа ишәаны, ажәлар еи-заны акы рхәазар, гәыбған зларуҭарызеи. Автор абарт азҭаара хадақәа рфәи дымлақәаккәа иаңсуа уафьтәиҭсаратә пози-ция ааникылоит

Шалуа Цәыцьба дызлагылаз аамҭа шаҕа даргәаҭеиуаз, шаҕа ңсҭаха инамҭоз, нас, даныфәидас, Нхыҭц-Кавказ аҭара аниҭоз ихьзаз, дагьзықәдырзыз ацәахәақәа рыв-сшьа ыҕам.

Апоема афырхацәа руазәк, ажәлар дрылагыланы, ибжьы ҭыганы абас ихәоит:

– Ыара хцо-хаауа хәа хзыҕалом,
 Шытарнахыс уи халшазом: хтаркуеит...
 Дадраа, иаарлас аамта цәгәа ҕалоит!
 Хартоит акомхоз зегь хаизцаны,
 Акомхоз, рахәык еипш хәхә шыаны.
 Җыҕа ахыглаз иааигәаны,
 Уи рцәымгын, инеицдыргеит рыбжы:
 – Ишца? Арахә хаипшызтәуада,
 Изакәызеи иухәо? Хцазкуада?
 Ауаф-абаа даттахом, даацсом:
 – Хапатуи ханамыси акы нхом
 Наныра дуззак хнытцарцалоит,
 Нас хәсеи хацәеи хнеиларианы,
 Цәамтхаа шәоуааит хәа инхақәырцоит
 Хызак – саҕыанфәжәа инрейханы,
 Абри ауп акомхоз захьзу,
 Апартияа иахзыҕартарц ргәи иҕоу.

Афәжәатәи ашәышықәса фәжәижәабатәи ашықәсқәа
 рылагамтазы абри «акомхоз» азтаарақәа згәи дмыртын-
 чуаз рацәафзан, усҕантәи аамтазы иҕаз аихабыра рхәта-
 қәагы нарылатцаны. Аха рымч хомызт. Шалуа Цәыҕыба
 ихәтагы иҕынгылаз ауадфарақәа рацәан. 1934 шықәсазы
 нап зиркыз, 1956 шықәсазы ихсыркәшеит хәа инапы
 зтафу афымта шаҕа еиҕакреи цсахреи алеигалаз атәи ав-
 тор ихәта затәык иоуп издыруа. Асоциалисттә идеология
 аполитика дацымныҕәар ада цсыхәа имамызт апоет, уи
 иацымшәахәар ҕаломызт ифырхацәагы. Знык шыафәршә
 ззырухьоу даеазныкгы аиҕашәафәршә иқәшәар
 дышҕақаларыз?

Ифнутҕатә доухатә дуней иеагәылаитцәахит, зеилкаа-
 ра дууз, адунеитә литература ахафазара аҕынза дфәирц

азы инацшаапшуаз, аха ихьыржәаз апоет, абас ухәар ау-
азар, идоухатә ҫнытқатә цстазаара иетеигзо, иаахтны,
ауаажәларратә кәзшыа змоуахаҫсахьақәа иеырцәихьчо да-
лагеит. Ажәакала, дамеханакит афилософиатә гәтахәыцра.
Уи рыдумбаларц залшом ипоемақәа «Ацәқәырпақәеи»
«Абнеи». Абарт апоемақәа рыѡбагы ркны Шалуа Цәыцба
иеырқасаны иааирцшуа дзыкәшәаз, ихтигаз арыцхара
ауп. «Ацәқәырпақәа» рҫы азыжъ изаахалаз амшынхәа,
уи иахәаеауа, ақәара аеықәыжыны ахы ахьчарц атахуп.
Апоема «Абна» захьзу аҫы зыхқәа еидкыланы зеыкәзтцз
ѡ-тцлак: рыхьзқәа шцабзиоу. Разни Иатцәеи роуп дара.
ѡ-тцлак еибакхәруаз зны армарахь, – зны арғарахь еи-
хон. «Уажәы-уажәы аҫҫа рыхгон, Иахьеибарххоз урт,
Еикәйдды-еикәшыа, Ицон ирылѡрны Ашыа...» Егырт
абнаеиужраҫы хара-хара изызхауа атцлақәа ишәыр-
шшәырза ирызхауеит. Ус анакәха, аҫааигәатәтцәарагы
аҫыхаратәрацәагы атахым. Доусы шәахьгылоу шәтыц
аҫы шәхы дырны шәгылаз хәа ауп апоет ифилософиатә
хшыѡтцак иханахәо. Амшынцәқәырца иалцааны змыжык
итанажьыз амшынхәагы алахьынтца еидарас изцоу, ицсы
таны дыкәзтгы Шалуа Цәыцба иақара уи здыррыдаз.

Ацстазаара цыхәаццәара змам: зеибафараны ишыкоу,
еиха зымчу аиааира аниго, зымч цсыҫхаз дхьагәгәа
шьтахька дышцо, амшынду атцака иҫитцәахыргы,
дыгәгәамхар шамуа атәы ауп Шалуа Цәыцба ипоема
«Ахәыци адуи» зызку.

Шалуа Цәыцба анкәтәи ицәаѡақәа – ажәеитцыхрақәа
– ихы рцәыхьчаны, ари ипоемаҫы ицәыригоит ацсыз ссақәа
инадыркны акашелотқәеи, акитқәеи, агламқәеи ркынза
зқьышықәсала реицпцстазаашьа, мшынкаҫ реицынхашьа.
Апоет икаитцо афилософиатә хшыѡзцара ацхьаѡ даара
дархәыцыртә икоуп:

Акада иамам егы ңсыхәә;
Ағлам иңсит ауп – иңсза,
Ағлам аныһамла,
Аңсыззссақаагы уа изсоит.

Аңстазаарағы хәыңи дуи еснагы еиңыһан, аринахыс-
гы еиңыһазаауеит, зны-зынла еимакқәак, еиғыхарақәак
рымазаргы. Апоеит хшығтакыс дзызкылсуа аky затәык
ауп: – Иағхуп аҫааирбра, анибачхара, аиңҫиара, убри
азы аңсабара амч-лшарақәа зегы ханағоит. Убри
амч-лшарақәа иҳанағо зегы ҳакәа-ҳмағра иғаршәны
иғәахызароуп.

Ш. Цәыңба ирҫиамтағы иаҳпылоит данқәыңшыз
дзызхәауаз ағәтыхәә. Иаҳхәап, ипоема «Дырғегых
ҳаиниоит». Омашә иубартә иҫоуп арҫиағы шаһа игәы
цыхцыхыз. Данқәыңшаз еиңш, абысқатәи мыһмабара
ихганы иқарахь даннеигы, иуаажәлар рыңстазаарағы
иһалоз ғыңлагаламтак илымҳа иавшәарц иғахымызт.
«Дырғегых хәиниоит» ағы апоет патуқәцара дула
иааирңшуеит шәышықәса иртысхьоу, Сиғ ағыбға һаза,
иңкәынцәа Кәастеи Раҫтеи рахатыр еиқәцара дузза. Шәи-
ғажәа шықәса ирғагылоу Сиғ абысқак ақәра ду ахынтыз
мазас иацоу тырцаарц иғаауеит аҳәанырцәынтәи асасцәа.
Арахь Сиғ иҫи-икәадыри шеиқәың еиқәуп, цәгыҫи-бзиҫи
рғы унеишь-уааишь хәа шиархәац иархәоит, аус шиуц иу-
еит. Асасцәа иреиуаз атарауаа руазәк азцаара ииғо ағакс
абас иҳәоит:

– Уск анууа иузеиғзар акәһап?
Диазцаауеит даҫа сасык.
– Анышә ажуанат абаҳа,
Дад, ижыакцазом бзантык.

Уи ицстазаара титцаарц ахэаанырцэынтэи иааз Зденек
Пиша азцаара иитоит Сит: уцкэын аихабы ихытцаузеи хэа:

– Дад уи ихытцауам омазак,
Цшыынфажэа рацэак дреихам.

Автор дақэманшэаланы, сахьаркырала ирцабыргны
иааирцшуеит Сит дназлоу ацсуа быргцэа рыкэашаратэ
ансамбль Венгрияка рцара, уака иргаз аиааира иацыз
агэыргьара. Ажэакала, абарт абыргцэа лакэ-шанатцас
ибаны иштыртцаац итыртцаауеит атцарауаа, цыашыхэыс
ишрымац ирымоуп. Апоет ацыхэтэаны ипоема убыскак
дазказаны ихиркэшоит, ацхьаф игэатцакынза иназартэ:

Атцарауаа акыр ихэыцит,
Ацъабаа ду рбеит акыр,
Нейтрон бомба урт ирхэыцит,
Хыс ирыманы акы:
Цсы зхоу зегы рныртцэара,
Адуinei ахьыгзара.

‘Еа царауаак акыр еилыркааит,
Ацъабаа ду рбоит акыр,
иаалоит-ицалоит Ацсныка,
Хыс ирыманы акы:
Ацсуаа ирымоу ақара-нтцра
Адуinei ахьыгзара.

Амцхэ апафос хэамтацэакэа иаххэарц халшоит: ацсуа
идоухатэ цстазаареи, ибеиареи, итцаскъабзкэеи, жэытэнатэ
аахыс имоу иламыси ицсы ахьынзатоу еицакрада еицуп.

Ацсуа литературадыррафы рацэазак иадхэатцаланы
азбахэ рымхэацт, акритикцэагы аламцэажэацт Шалуа

Цэыцба инейцыху ипоема «Ашәкәтаз». Ари афымтафгы, апоет данкәыпшыз инаркны, ишиказшьаз еипш, иртбаарц дашьтоуп тахак изымто иепикатә мөхакы ацауларә аңхьаф икынза анагара. «Ашәкәтаз» афырхаца: Едгы Шамба, Лиубов Милованова, Кирик акаиур, Иура Власов ухәа Таига абнаршәырафы ахы зыцшаауа, агеологиатә цшыхәрақәа ирылахәу егыртгы реихзызаарақәеи ргәакцәакрақәеи аңхьаф агәра игартә казарыла дақәшәаны иааирпшуеит. Цабыргуп, апоет егырт ипоема еитцыхқәа ишырцәафәу еипш, абри апоемафгы иубартоуп адедективтә кәзшьа змоу асиужеттә хырхартақәа. Изцъашьатәузеи. «Ашәкәтаз» акны ацсуа рдыс еибага цшыхәра, таигака (ахәынтқарра арбеиаразы) ицо дрылахәызар, уахь идәықәламтаз Мышьа зыхьзыз ифыза, пхәызбак лфотосахьа иирбеит Едгы Шамба. Дигәалаиршәеит аибашьра адәафы дыхәны данышьтаз деикәзырхаз Лиуба Милованова. Уи лыбла атапшра дазхьаауеит Едгы Шамба, агеологиатә цшаарақәа рахь амфә дахьықәлоз иман дцоит лфотосахьа. Аха уи ҳапыфланы иаххәоит: Шалуа Цэыцба ацсуа литературафы зынза ифыцны иалеигалоит Таигатәи абнаршәырафы агеологиатә цшаарақәа ирылахәхараны икоу Едгы Шамба ихәфсахьа. Жәынгы-фәнгы ацсуаа, усгы аихац икылхны акәын цьара, рыгәра ганы ишырышьтауз:

Зегы рыбақәа наидхәлеит,
 Дагьаацъаршьеит: икахәхәа
 Ақкәын кәта рацхьа игылаз,
 Деилкьа-еилгәыцәын, деилыхха.
 Итоурых аацәырга днацхьеит
 Акадрқәа реихабы:
 «Хышықәсоуп аус иуеижьтәи,
 Диит, даазеит уи Ацсны»...

– Аңсны, – җааитит аполковник
Аңкәын ишқа ихы нарха. –
«Ашыха дуқәа ирышыцылоу,
Ихәы тахома нас абра!»

Апоема «Ашәкәтаз» иамоуп асиужеттә хатәирстәқәа
раңәаны.

Урт рахьтә имаңым аңхьаф игәаңханы идикылаша,
дзызфлымхахаша, маң-саңқәак, сахьаркырала иртәбыргым,
ирццакцәоу хтысқәак шықоугы. Аха зегь акоуп, аңсуа ли-
тература акритикатә бла иңамшәац (ус еипш шақа хкы
ықоу Анцәа иоуп издыруа) аңсуа поема ажанр арҗиараҗы
лагаламта җыңуп. Изыңсоузеи Таига иаланхо атыңантәи
ауаа – акаиурцәеи урт рңынахқәеи ахыы рыңшаарц иах-
ьцо рымқәәләшьеи, гәың-гәыңла ахыы зыңшаауа рахьтә
Едгыы Шамба урт ираңигарц ихтиго агәәкцәәкрақәеи ухәа
ахтысқәа жәпакы.

Атхыхәтәаны, апоема антәәашьа, маңк индиатәи
афильмқәа рмажортә қазшьа угәаланаршәоит. Ахыы аазго
адашра разқны ирңыхьашәоит Едгыы иңшыхәцәеи иареи.
Абри ашьтахь, уи хәымз аңсшьарамшы иоуз ихы иархәаны
Москвақа дцоит, афотосахьаҗы игәаңхаз аңхәызба Лиуба
Милованова дибарц азы. Арахь, афронт ақны ихәны ишьтаз
Едгыы иашьа Милованова рңхәысс дигахьазаарын. Арақа уе-
изгыы-уеизгыы ихәаагәтәу хәа акгыы ықазам. Апоема зцоу
аидара атхыхәтәаны маңк ирласцәазаргыы, цәгьеи-бзиени
ирылыңшны избаз аңсуа чкәынцәа рңыныңь еибга-еизқда
иахылоит, уи рңхәақа идырҗиалоит.

Шалуа Цәыңьба зырҗиаратә диапазон кырза итбаау,
абысқатәи хынта-қынтара дшақәшәазгыы здоухәтә лахыын-
та хьанта иаиаины аңсуа литератураҗы агьарахәа зыбжыы
зыргаз поетуп. Абар, хәңсуа критик ду, алитератураңцааф,
аңарауаф Хәыхәыт Бҗажәба уи дышихцәәжәо:

«Ипстазарафы ауадафракэа ихигаз апоет гэыла-псыла дрызрыжэит, агэкаҳара изнырмыжыит, избан акэзар, апстазаара абзиабара зеггы ириааиуеит, ауафы амч чыда инатоит, игэы карыжьуам, пхьака дагоит. Абри азы акэхап апстазаара дзанымызбоггы. Уи иара изы аамтала икацьебин, абзабаа далхэдааны дқанатцеит:

Аха, егъа ус акэзарггы, сара сразуп:
Хэаа змам сыбзиабара есқынггы иузкуп.
Апхзы катэо снеиуеит, иасрыхуа ссафара,
Ишеибакэу сафуп уца атапсара.

Гэыфбарак зтам абзиабара, афызара аргэғэоит, анарггы анатоит».

Шалуа Цэыцьба ишэкэы «Иалкаау» (1982) акны Хэыхэыт Бгажэба даҭа тыпк афггы иазгэеитоит:

«Шалуа Цэыцьба илирикатэ поезиафы иалукаартэ икоуп ажэеинраала ссақэа знылаз, «Маға-маға» хэа хыс измоу ашэкэы. Уи жанр ҫыц – апоетикатэ миниатюра иеиуоу ажэеинраалақэа ааба-ааба цэахэа рымоуп. Арака иахпылоит ауафы икэша-мыкэшатэи апстазаара иазхэыцуа, акэышра, ацаулара ухэа ртэы зхэо, цыарак аанымҫасра, пхьака ацара угэазырпхо аидеиа бзиақэа».

Ашэкэы «Маға-маға» (1982) аредактор А. Гогэуа иациттаз аннотацияфы ҳапхэоит: «Абри ашэкэы иану, инеибейпшны аа-цэахэакны еибытоу ажэеинраалақэа рыла, апоет Шалуа Цэыцьба иапхьафцэа шыарда реихэоит, шыарда дирцоит, апсабара асахьа тыхуаз, ибаапсу, апстазаара зырхэашьуа ауаа аҫаңиҫуаз, ауафытэыфса имчхара дахцэажэоз – зеггынцъара ианыпшуеит апоет шака игэра иго ауафытэыфса, шака агэра иго уи ихшыф, игэыбылра, ибзиабара.

Апоет иеацәихьчоит ажәа мыцхәы. Уи иҭахуп амцхә мхәакәа, дзыхцәажәо ацакы, ацауларә аарцшра, ацәыргара».

Шалуа Цәыцъба зейгыҕам ишәкәы «Маҕа-маҕа» ахәшыра аҭаразы уи аредактор Алыкьса Гогәу иааркьаҕзаны иеиҭаз ахәшыра анаџс акы аццаны ахәара уадаџуп. Аха убас иагъа иҕазаргыи ашәкәы иагәылоу ажәеинраалакәа рыкапан злахьанҭоу ала урт ажәакәак рыххәаамзар ауам. Ахьа цәкәыншьеицш ипхеицхеиуа игәылышәшәо апоет ицәахәакәа џныцкала лахьеиқәцаратә гәәтеирак рыцазаргыи, дәныкала ла-шарак рыцубаауеит, игәеисра иацу ацхарра ауеиә баацс ахәҭацәкьагыи арцсахәоит.

Даараза изеигәыргьатәу усуп, ацсуа литературазгыи дыхьзырхәагоуп абас еицш иҕаз апоет гәеибага ицсадгьыл ахь ахынхәра ахылшаз. Ххәҕы иаахҕапи иажәеинраала ссир «Ишәтузааит ахәҭа»:

Ахьз сзымдырит абри ацла,
Ицьюушьаратә еицш избауеит:
Еиыцча-еиыцчо шыхак амцан,
Иблахкыгаха ишәтуеит.

Уи харантәгыи иумбо аума,
Иныхгылоит улакҭа.
Ахьз сзымдырт хәа иусума –
Ишәтлааит ахәҭа.

Шалуа Цәыцъба абарт ицәахәакәа рҕы шаҕа еилеиг-зоузеи! Иацсуара, иара дызхылтцыз адац-цашә, ажәакала, зегьрыла интырцчааны еиликаарц иҭахуп. Шаҕа ихазыноу-зеи иажәеинраала ацыхәтәантәи ацәахәакәа рыхшыџцак:

Ахъз сзымдырт хәа иусума –
Ишәтлааит ахатә.

Абас еипш икоу, гәыбылрала итәу ацәахәакәа рцәартә
бымбыл улаианы узыцәозар, Анцәа ицышыоуп.

Аизга «Маҗа-маҗа» иагәыласоу ажәеинраала каиматқәа
рацәоуп: «Нарт Сасрыкәа» захъзу ажәеинраала шака
ирхәыцгоузеи:

Нартәа ныкәара иахъцаз
Ацаацәгәа рықәшәан ианлаҳәуаз,
Аецәа кыдпаан иурпхеит уара.
Убас алакә акны ирхәоит,
Уи ргәы иахәоит, ргәы канатоит.
иахъагәы атәылақәарҗә жәлара,
Икәми, мшәан, илаҳәуа,
Умца ақхарра иазхъуа.

Икоуп, икатәкьоуп амца ақхарраҗы илаҳәуа. Арака апо-
ет изы адгьылҗынпшыларатә хтыскәа рымацара ракәзам
аус злоу. Шалуа Цәыцъба иажәеинраала ахшыџтақ
иатцызбаауа акызатцәык: хәицыз, ацкәынцәа, хәинеибачхап,
хапсабарей хәрей хәицышәтлап, Нарт Сасрыкәа имца
ақхарра иазхъуа азхълааит, аха хәргы урт рхылапшра
халшалааит.

Ипстазаараҗы ддуун Шалуа Цәыцъба. Уи дахахбаарым.
Иажәеинраалақәа реизгақәа руак нак-аак аикәшамта –
«Автор икнйтә» иаазгарц стахуп цәахәакәак:

«Атцх алашыцара аҗалакны аҗыфанахеит аҗба «Цьур-
ма», Владивостоконтәи ладака ахы нарха»... «Уаҗы игәы
иахәаша комфорт амамыт ари аҗба, еихаргыла-еихаргыла
ацәартәгәкәа кәақатан. Хызеи гәабани хәа акгы убомызт.
Ауаа еилараа аҗы кьантаз икәиан, палтеи-кьаҗи дасу имаз
наикәыршәны». Даҗаҗарагы автор блатцарыла итихуеит

еилацаланы, рахэтас иргоз ауаа рсахъа: «Идәықәлеит «Цьурма». Аҕарулцәа рформа рышәтданы, рырмәтәа рышәтданы иғъазғъауа, еиқәыбцьарха, абаандаџцәа иаа-рылалт».

«Иҳаракны гәыҕажәгас ирымән дара апоезиа, амузы-ка, асахьаркыратә ҕазара. Аокеан дхыпшыло, азәы Аива-зовски иҕатцәмтә сахьақәак игәалаиршәон. Азә Баирон иажәеинраалақәа ихәон. Азәы Ленски иариа аацәыригон, азәы – Герман иариа. Инапқәа рхахо, аоркестр иапхьа итәазшәа, Бетховен и-9-тәи ацыпцәахақәа дшәышәны ауаа ирылзырџуазғыы дубарын».

Изакәытә хлымзаах гәытшыаагоузеи абартҕ реипш зкультура ҳаракыз ауаа рцәеиҗ мацара алахәмарра акәымкәа, рдоухатә беиара алахәмарра. Абри ашәкәы аиџшамтәҕы, «Автор иҕнйтә» хәа захьзу анцәмтә романк ацәа итәнагзаша тәнагзартә иҕоуп. Имыцхәхап хәа хҕәы иаана-гом абри ашәкәы абжьаргыламтә аҕнйтәи иналк-аалкны цәахәақәак аахгар. «Абаандаџцәа зықәшәаз арыцхара» – уи џнытҕатәи усуп, уаџы ириашаша акоуп хәа ирыпхьазон дара. Уртҕ гәыҕуан рус еиҕахәапшып хәа, ахара шрыдым еил-кааны, иаарласны рхы иақәитыртәуеит хәа. Уртҕ аиҳараџзак ҕәғәала игәра ргон Сталин. Ағба аҕнйтәи шаҕа гәыпшаага-рзаҳал изырџызеи «аб гәакьа». Аха, ишдыру еипш, уртҕ зе-ғыы гәыҕра еиҗбагақәән.

Шалуа Цәыцьба иажәа-уаз ахыркәшара аламталазшәа ихәоит:

«Ицон ағба, амши атцхи рҕеитнырпсахлон. Аџада шаҕа инаскьацыпхьаза, есааира ихьтахон. Кәара змазамыз Охот-ское хәа изышьтоу амшын, идыртәаз атса еипш, ицәиқәара еишьылза иҕажьын». Уаҳа еиҕны хәашьа амазам ағба шәиқәара иагоз ауаа шәикәагәқәа рлахьынцәа чышә аарпшразы. Нанхәа 7, 1936 шықәсазы дгьыл харазакаҕ ағба инанагаз дрылан Шалуа Цәыцьбаҕы.

Амалахазгы апоет зынза ус баша игэатца итымтзеит
абарт ацэахэақәа:

– Ухьтаклааит! – абас ала
Ишәиуа ҕоукуы ҕамами.
– Унасыҕдазааит! Уагааит амла! –
Абас зхэогы ҕалами.

Сшәиуеит саргы. Уамырҕацааит,
Сышәи реицэоуп хымпада:
– Уск уманы уаднагалааит
«Ежоваа» русбарта.

Иҕоушьяша, абыскак ахамыштыхэ зхызгаз арҕиафы
«сышәи зегы иреицэоуп» хэа шихэогы, ихэарц дала-
гар ахэатэи рацэазаны ишимоугы, уи ихы иатэеишьюм,
ашәи-пшыра, иаххэап, «шәықэынтэааит», «адунеи
шәанызааит», «шәыпсцэа еиҕажэгааит» ухэа реицш иҕоу
ажэақәа рхэара. Шака ҕәышра рытубаауазеи, жәа-кыаҕла
еидхэалоузеи, ҕоурыхла иазыҕатцоу изы шака трагизмла
еибаркузеи абарт ацэахэақәа:

– Уск уманы уаднагалааит
«Ежоваа» русбарта.

Игәыҕкаагоуп Шалуа Цәыҕба ишәҕәи иагәылоу
ажәеинраалақәа, урт реиҕкаашья, реибыҕашья ака-
лашәа иҕоуп: автор иҕалап зны-зынла аҕхыаф аидара
датцеицацэозар, ихы имагәыхыха дҕаитцозар: «Арельс
хьанта» иатцахо, ртәи ухэару, «иаххарам акгы» хэа
зыҕатцәыҕатцәбжыи го ртәи ухэару, «Сеиҕахэа абааҕсы»
хэа ипсымтаз зфыза идҕатцәыҕатцәло итәи ухэару,
рхнышьянатцас еиқәжыакца шака гәаҕ-цәаҕра узеиҕәымтхо
еипшыузеи.

Илахъеикэцагоуп, иагъгәырцшаагоуп ажәеинраала
«Ицон агба» иатцубаауа амыкәмабара:

Агба ыкәха Магаданка ицон.
Арымзаа афызцаа сыцны стан.
Амызгәйткәа аҕҕа-ҕҕа рыхгон,
Океанду цәкәырцон, еисуан.

Агба Магадантәи шытахька ицон.
Иабакоу сфызцаа? Са сзатәны стан...
Амазгәйткәа аҕҕа-ҕҕа рыхгон.
Океан ду цәкәырцон, еисиуан.

Цабыргытәкьаны, упоетцәкьазароуп, цәхәақәак
рыла абас еипш икоу ахьяагәырца ааурцшырц азы: «Оке-
ан ду цәкәырцоит», «Агба Магаданнтәи шытахька ицоит»,
икам ифызцаа, апоет дзатәуп, агба «Амазгәйткәа аҕҕа-
ҕҕа рыхгоит», рыцхарас икалаз, Океан ду ацәкәырцақәа
ирылыџны агба амазгәйткәа рыбжы гозар, ауаатәыџса
цхьакатәи рпеипш шыкалаша Анцаа иоуп издыруа, аха
рхы рыхьчароуп, рееидыркылароуп, хшыџла ихәыцуа зе-
гы неибамычхар ада цсыхәа ыкам.

Апоет акымзарак данызбом. Ус шакәу агәра хнаргоит
иажәеинраала кьаҕза:

Имрагылараз, имраташәараз,
Иладаз, иџадаз,
Икаршәра-дәеиужьраз, икатәараз,
Ицәхәыраз, ибнараз,
Иагькосмосыз (ихалымшеи уахьгы
Аиааирақәа ргара) –

Итабуп сыңсадгыл, иахьабалакгы
Амѡа сзылухит ура!

Ажәеинраала атыхәтәантәи ацәахәақәа:

«Итабуп сыңсадгыл, иахьабалакгы, Амѡа сзыл-
хит уар». Арт ажәақәа рыкапан хьантәзоуп. Автор урт
еырбашакә иихәо ажәақәазам.

Апоет иагъа ҕыба-зыбеи залымдареи ихигазарггы,
ипсадгыл аҕаҕа табуп хәа ихәоит, иахьцалакгы,
ицъынцъ разҕы мѡак, мшацшареипш, изылбаапшыртә
дахьыҕанатқаз азы.

Даараза изыыхәыцтәу акы акәны иҕазар ҕалап, Ша-
луа Цәыцъба ҕаахәыра имоуа дахьахыгаз атың аҕнытәи
Аңсынҕа даныгъежъ, дҕыцхаҳараза, ахәыцқәа, ирыз-
ку иажәеинраалақәа рыла дахьцәыртцыз. Издыруада
ихтигаз арыцҳара анаѡс, данқәыпшзас аѡымта еитцыхқәа
зымпытыцтуаз адущәа рдунеи иеалеигалар, изгәамтазақәа
аполитикатә зтәарақәа рахь дианагар итаҳымхазар?

Иван Папасқьыр редакторс дызмаз, 1955 шықәсазы
итытцыз Шалуа Цәыцъба ишәҕәы «Аңшәма хәычы» иахьа-
ггы аңсымчхара шамац иамоуп. Иагәылоу ажәеинраалақәа
аңсуара ргәылыжжуеит, ихшыѡртцагоуп. Аха рыцҳарас
иҕалаз, артцага шәҕәкәа реиқәыршәаѡцәа цыоукы-цыоук
урт рымбазакәа ирывсны ицоит, ахәыцтәы жәеинраалақәа
ҳамазам, ахәыц баҳчақәа рҕы идҳартцо ҳамазам хәа
иҕыу-цәыуоит. Аха аусқәа ртагылазаашьа устәҕыа иҕам.
Иҳамоуп зегъыҕам ахәыцтәы литература, аха уи азы аус
утәуп, нбан-нбанла, цәахәа-цәахәала ажәеинраалақәа
еилыпшаалатәуп.

Аизгаҕы иахпылоит «Аңшәма хәычы», «Ан лгәы иахәо»,
«Иудцоит ашәыр еихаҳашьа», «Леиуан дыҕбаҕатцаѡуп»,
«Амаакыра» ухәа реипш иҕақәоу, аңхьаѡцәа хәыцқәа
иргәаңханы ирыдыркылаша ажәеинраалақәа.

Аңсуа-цәа аҕәныхәхәыла иҕоуп автор иажәеинраала
ҕаиматқәа руак злахиркәшо акуплет. Зхылпарч зхаршь-
шы, уапа дук зышәны, ашҕа анҕытц зҕеы зызымк иакәтәаны
игылаз асас дызбаз аңшәма хәычы ус ихәоит:

«Дии бабей шыжыза
Цъара ицеит,
Аха... Са сыҕами
Шәааи аҕныҕа».

Ажәа цсҕыхга, ажәа гәырҕәыга, аңсеикәырхага иатәу,
гәыҕрала итәу сахьаркыратә жәа нагзала ихыркәшоуп
ажәеинраала. Аинтернеттә еилаҕеиласреи, айҕабыцрақәеи,
акахуеикәатцәақәа рыжәреи раамҕазы, хатцатас «уааи
аҕныҕа» хәа зхәаз аңшәма хәычы дыҕанатцы, еикәхоит
хаңсуара.

Хәыхәыт Бҕажәба омашәа ираамсташәаны
далацәажәоит Шалуа Цәыцъба ирҕеиамҕа. Шаҕа ҕәышрала
ихәоузеи абарт ажәақәа: «Шалуа Цәыцъба аңсуа лите-
ратура иалеигалеит аңсабарей аңстәқәеи бзиа иузырбо,
урт рыхьчара угәазырҕхо ажәабжь ҕаиматқәа. Аңсаатә,
ашәарах, агыгшәыг – урт ирымоуп жәытәнәтә аахыс
изхьыңшу, дара ирцәаҕоу ашыцыларақәа, ақьабзқәа, зны-
зынла урт ирцәыласуеит ҕәыҕарала ахымҕаҕашьа...» «Ш.
Цәыцъба ибиография иадхәалоуп ҕадахьтәи аңсабара
фонс иамоу ажәабжьқәа: «Ахьча-ла Вулкан», «Аңшза»,
«Амшә», «Хоран аңшахәа». Автор ибзианы идыруеит
уаҕатәи адгьыл, уаҕы иимбац ибеиоу аңсабара – има-
деныз, ишәапыцъапыз, изиаз, изымҕасыз, ишәарахыз,
иңсаатәыз – зегь рзы. Аңсны ианаапынроу, амра кажжы
ианыңхо, уаҕа асы мҕәыл шытоуп еикәыцәашь, азиасқәа,
азиақәа ижәпахаҳараза ирыхтәалоуп... Автор ифырхацәа

– агеологцэа, ахьыпшааџцэа, шамахамзар, ауаџы ишыапы ахьықәимыргылац адгьылқәа рѣы имџасуеит». Хәыхәыт Бҕажәба ҳпоет иажәабжьқәа ргәеисра иаитаз ахәшъара еиханы ҳәашъа амазам.

Абас хкы-хкыла, маѣа-маѣала, ипоемақәа рыла акәыз, иажәеинраалақәеи иажәабжьқәеи рыла акәыз, ус дааидкылан ихатарала акәыз, Шалуа Цәыцъба аңсуа литератураѣы даанхоит затцаaira зыхъз шытыцуа поет хатәра дуны.

Рауль Лашәриа

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА

1930 – 1934

САРА СҒӘАТЦЛА

Абахча сыцдаланы снейуеит,
Абахча итынчза еилачза.
Ишәтуеит атцлақәа, спынтца итасуеит
Ирхылцуа ацха фөы хааза.

Алакация, ацандара,
Апальма – рацәазоуп убра;
Ағәатцла, игылоу урт рыбжьара,
Зеггы ирейғасшьоит сара.

Атәатцла ду ацәытцлашьцарағ,
Зынзаскггы змахәтақәа нағәыз,
Амцан ами сылашара
Зны лзамәа са сахьағәзыз!

АССИР СЫХЫТ

Уажә аабыкьа ассир сыхыт:
Бзиа избо сышлызхәыцуаз,
Ацх цхыбжьонггы инахысит,
Са сызмыцәо сшыгәәтеиуаз.

Пхыз дсымбеи уи, нас сызмыцәеит,
Сышлызхәыцуаз ацыхәтәаны,
Сиарта снылкыан са сындәықәлеит –
Сымцеи сышиашатәкыаз лыфны!
Скылпшит, лпценцьыр ааигәа снейны,
Дыцәоуп. Уи сылгәхыаазам зынза.
Схынхәит шытахька схы сазгәааны,
Нап зласкыз ссиршәа ипхыаза –
Ларгы ус сара дсызхәыцуа,
(Сышпәкалаз, мшәан, сзырцәиккыз!)
Дмыцәо, сара сеипш дгәәтеиуа,
Луатах дыфноуп хәа сыкамыз!

ШӘХЫНХӘЫ ШЫТАХЬКА!

(Амхацъырцәа ирыххәааны)

Дгәәкүеит атахмада, дыммазафуп,
Ипсахәага аарла итоуп.

Уи дышьтоуп ипсадгьыл дахганы,
Дәәа дгьылкаф, даара дхараны.

Ичкәынцәа, игәырфәо, иңабо ихатәаз,
Днарылапшын, инеихәеит убас:

«Дадраа сычкәынцәа, уамоуп хзыниаз:
Хахыргеит хадгьыл хара хзаазаз.

Идырны ишәымаз: шәарт абра шәғьацом,
Шәыпсуара иатцанакуа нхазом.
Ишәымун! Тәыс шәкамлан шәара.
Атәра аткыс еиғьуп ацсра!

Ишәхашәмырштын, ишәымаз еилкааны:
Енагъ аурысгәытбаа инап аҕны,
Ишмызуа хара хмилаҭ иатәу,
Хауаажәлар иргәакьоу, ирхатәу.

Иагъа гәаҕра шәхыжәгаргы җхьаҕа..
Аҗсны шәхашәмырштын, шәхынхәы шыҗахьҕа!

Са сыҗсырц ислахьынҗан абра.
Сыҗсуеит, аха иҗашәҗа абри сдамра...» –

Игәаҕуа, илаҗырзышо зажәахә зхәаз,
Инатихын аиарҗа дызлаиаз,

Еилахәарак иҗкәынҗәа идиркит,
Иаалырҕьан иаргы уа дыҗсит.

Изакә еилахәараз уи имаз иҗәахны,
Адамра иҗеигаларҗаз ирхианы?

Уи җабран, уаҗсҗәык анышә злахәаз, –
Аҗснйтәи аҗахмада иааигаз.

А И Б А Ж Ъ А Р А

Бзиа избо сылашара.
Дызбарҗ аасгәаҗхан иахьа,
Ахәылҗазтәи ахьшәашәара
Сеалак сҗыҗасхеит сара.

Сҗоит лыҗныҕа.
Иагъа дгәырҕап
Дҗәаҗха-җәчҗо днасҗәаҗшып.

Лашәа хаақәа сырзызырәлап,
Даара бзиа сгәы кәртәп.

Снеит лыфны, аха сзықәшәазеи!
Ассир, аиҭахәатә саниеит:
Сылашара дузырбозеи! –
Уи иахатәкәа хатә дцеит.

Изцъасшьозеи! Имырзакәа,
Ишысзымдырзоз саргы,
Сымацара сҕы дмаанҕаскәа,
Дылгәаҭхазаап даҕазәгы.

Ашырхәа шытахька снеиҭаҕеит,
Сеысшьуа цышәымшьааит шәара!
Даҕаҭара схы назыскит,
Даҕа фнык ахь сцоит сара.

Сықәха снеиуеит сгәы камыжкәа! –
Афны здыруан уаанзагы...
Саргы, азәы лҕы смааҭшыкәа,
Бзиа дсымбоз даҕазәгы.

ХҜИ НЕ ИҜНЫТӘ

Игәытшьаагоуп сара сашәақәа,
Игәытшьаагоуп ескъынгы:
Сгәы ҭнажәартә еиҭш ишҭаҕабҭеи
Са сыҭсҭазара зегы.
Игәытшьаагоуп сара сашәақәа,
Игәытшьаагоуп ескъынгы:
Сгәы иҭыхо аматқәа раҭәоуп –
Бырзацымлеи уажәшьҭа баргы.

ХЕИНЕ ИКНЫТӘ

Пхызрыла сқыыз-қызуа сдәуон:
Бара бысцәыңсызшәа збон,
Санҕыхагы сылағырзқәа
Сзамѡа иаҕкәса икатәон...

Пхызрыла сқыыз-қызуа сдәуон:
Скажны быспырцызшәа збон.
Санҕыхагы даара краамта
Слағырзышон, са сгәырѡон.

Пхызрыла, сқыыз-қызуа сдәуон:
Барей сарей хшеицу збон,
Санҕыхагы сеысзеиқәымкуа,
Сдәуон, сдәуон, сеитцақыуан.

«...ДЫРѡЕГЫХ БЗИА ИУБАША ДКАЛОИТ...»

«Рөыртынчзаны ицәоуп дгыли жәѡани,
Амза аетцәақәа акәаҕа илашоит.
Еихсыҕрада ҕарматцыси рдәынеи,
Адунеи рыбжы ахырцәо ашәа рхәоит.

Изакә насыңыз уажәраанза исымаз,
Сгәы шҕазыхәоз абри ажәѡан иатцәаза,
Дцәажәо сгәацапха дансывагылаз,
Лхы-лҕы лхаччо, лыбла ҕшашақәа хааза...

Абас митәык саниап хәа сыҕазма,
Слымдсахи, лхы лмырхеи зымѡа лара!
Диццеит даҕазәы. Уи сзычхауама?
Мап, исзычхауам, исзычхауам сара!

Узылашозеи, амза? Улашара
Пыхъеипш сазыргәырғашам сара.
Исцәымығхеит адунеи, аңсабара,
Акғы иаңсам сыңсәзара уажәшьта...» –

Ихы икәажь аңкәын абас дгәырѡо дгылоуп,
Зеиныйдо аңша ласғы убас аҳәоит:
«Уеумшыын, агаза макъана уқәыңшуп,
Дырѡегых бзиа иубаша дҕалоит».

А Н

(Илыхъзнызѡылоит сан Минушьа)

Ан дычмазаѡын, хәышәтәыртакаҕ дышьтан,
Абар шыта мчыбжык аиҳағы.
Лыуеи-лҕахи уа инеилон, дырбауан,
Лҕа иакәзар – дцон есымшағы.

Ғыла цхәыск чмазаѡбара хәа зны,
Ахәшәтәыртаҕ дықан днеины.
Уи ан илалхәеит: лҕа дышзымаауаз аҕены,
Игәы шыбзиам, еимхәак ихын.

Адырѡаҕены аусқәа рееитаркит.
Закә хәааузеи ан илызцысы!..
Нан, нан, енағ хара бҳахзызаауеит,
Енағ ихазкуп бхы-быңсы.

Еицны аҳақымцәа ан лахь инеихеит,
Инлыдгылеит лыңғара рҕазкы.
Днатрыст ан, лыңштәы лхыгга днеилаңсеит,
Ихьу-хьууа лгәы иныңдалеит акы.

Дшәазар акәһап, узцәымшәашагь акәзам:
Даара ишәартәуп лчымазара.
Ангы бзиа илдыруеит лусқәа шееизам,
Шака игәрагам лыпсәзара.

Аха... Мап! Лхы лыгәхьаазам ан уажәгы.
Лхы акәзам, лхы акәзам, хымпада...
«Дышпакоушь сычкәын? Дзымааит иахьагы.
Дышьтахазар, издырхуада?»

СХӘАТӘЫ ХАЦА

Иац еипш дырәегьых иахьагы
Азыжь ду, ацха зху,
Сныркьеит ашырхәа, сыбтааит
Схәыцра иалоу, исгәыблү.

Истахуп сара быстәызарц,
Даара бзиа бызбауеит.
Иахьа-уатцәы хәа сыргәыгуа,
Сахьбыргәакуа сгәы цнажәоит.

Ас мацара уажәшьта сзахәом,
Уаха сылшо сыказам.
Еилыргак иахьа исахароуп,
Уаха цсыхәа сымазам.

Схәатәы хатца, җа сымтауа,
Уаанзеипш ус санынбыжь, –
Схынхәны ацхаҗы саннеилакь,
Нырцәка сзыршам уи азыжь!

СГӘЫ ЗЗЫБЫЛУА ИАХЬ

(Ҳиоте иҝнытә)

Енагь схәыцра уалоуп – амра ашәахәақәа
Амшын ианхыччало,
Иандырлашо амза цәырҝа-цәырас ахаҝқәа
Разынтас акәарацча.

Ухы-уҝы асахьа саҝхьа иҝоушәа избоит,
Санықәыпшлакь адәы;
Уахынла лассы-ласс сцәырҳаны саапшлоит,
Ак ухьыз цышыьаны.

Имшыныз, изиасыз – ианыцәқәырцо исаҳауеит
Ихааза уара убжы;
Уажәа ҝәышқәа рзызырѡра арха цшзахь сцалоит,
Ңынч ианыцәоу еиқәшьшы.

Енагь суцуп, сылацш уацәыхаразаргьы,
Суцрыцшама цъара!
Аеатцәахт амра, ицәырцит аетцәақәагьы...
Уабаҝоу нас уара?

УИ ЗХАРОУ ААҢЫН АУП

Игәырҝа-хәмаруа ааңын шьжьымтан ҳҝаччон,
Икәеи-цецуан ажәѡан иатцәа инаҝәзаны.
Ишәтыз абаҳча итѡуа ҳлымҳа итасуан,
Ҳҝәы ҳҳазырштүаз аңсаатә рацәа рыбжы.

Ҳаицын баргьы саргьы, абаҳча ҳатан,
Ҳа ҳаипш насың змоу дыҝамшәа цҳьазо.

Аапын, аапын гәырҕахә шәты-какачуан,
Ауразоуроу зеггы рыҕсы рхатцо.

Снеиуан сара зынза сыбзааигәаны;
Җажәфахырқәа анаайдкысла җара,
Мцабзк насыхкьеит, снеилашит иаалырҕканы,
Ацәаххәа бзамфа снамхагәзит убра.

Аҕсыз еипш бнасымпытцәрааит аминутказ,
Бгәаан, бхы-бҕы ҕаҕшыза инеицрашәеит.
Игәныбгеит даараза җоуuky ҕаххырбаз,
Җоуuky ҕаххырбаз ххымзҕыс ибыҕхәзеит.

Ғәынҗыхәажәәкәакгы сабхәеит, иззатәузеи,
Урт әжәәкәа са сзы игәытшыаагазоуп.
Сылашара, сара изсхарабтәуазеи?
Хара сыдзам, уи зхароу – аапын ауп!

АБЗИАЛА, АБЗИАЛА!

Ихәаа-заауа аҕба неит,
Амшын Еикәа еимгәыречео.
Абзиала, абзиала,
Сара – даара хара ицо!

Абзиала, абзиала!
Назаза ҳаипхоит ҳара.
Сгәы бызхәауа снымхазарҕ,
Хәаа цәҕыак бҕышыкламсааит бара.

Са схәыцрақәеи сцәаныррақәеи
Бара ибзеилымкааит акгы.
Иарбанзаалак сыҕсҕазара
Бзиақ бзадгалом уатцәгы.

Абзиала, абзиала!
Ибымаз агәабзиара.
Бара бҕынтә исхамыштүа –
Быхьз затцәык сзынхеит сара.

Бызласгәалашәаша хәа
Акгы сзынымхеит уаха,
Бызгаз аҕба ашьтамтак
Амшын ианхалаз аиҳа.

УБРИГЬ АКЫР ИАЦСОУП

Еснат шәкәыѿѿык ишәкәы аахитын,
Днахәаңшит уи ипатрет.
Нас иртцаулан дынқәыпсычхан,
Абасгы иара инеиҳәеит:

«Иубаргәузеи, ипсыз уреиуам:
Шәкәы дук рзынужьт жәлара;
Убас бзанцдык акгы сзынжьюам –
Санцсы – сыпсзеит сара!»

Еснат, шәкәы зтынхаша шуакәымгы,
Иаадыруеит, еилыргоуп
Аха гәалас уи ахьюуызгы –
Убригь акыр иацсоуп.

ХАРА

Хара ханылеит аңсабара,
Хамцабз ҕыцны, хампсзо.
Иаххаагеит хгәаҕра, халашьцара,
Уажәшьта уаха имхынхәзо.

Иахытцит ҳадгъыл аңта иқәчыз,
Ииатцәаза ҳа ҳажәшан агәы хтит.
Ицаҳәцаҳәуа амырхәаг ицәыртцыз,
Харт гәышьамхыла ҳарғәғәзеит.

Ҳа ҳиааит, ҳус мацәысуеит
Ҳәынтқаррас иҫоу зегь рыҫны.
Абринахысгъы ҳаиааиуеит, –
Пҫхә ҳцоит, зегь рыла ҳаиқәшәаны.

Ҳара амшыни аокеани
Ирхаҳцап ацҳа еихатәны.
Ниу-Иорки, Лондони, Берлини
Игәылацәа ааигәахап ҳа ҳзы.

Хыхь Марс аҫы ихаагалап
Ахан, ҫаңшыла ихҫыаны.
Ҳара уи «Ленин» хьзыс иахаҳцап –
Дунеи иазгылаз имраны.

Аус зра зқәымлазаша иашьтоу,
Ҳара ҳаңсуам, ҳара ҳтахом,
Октиабр ду ала ҳамшә илху,
Ҳазгәыкны ҳақәуп, ҳахҫыазом!

АКАМБАШЬ

«Ашыз» акамбашь! Ихьантоуп уеидара,
Уаргәакуеит, уарааңсоит уи.
Избоит, енагь убжьоуп геи-шьхеи рыбжьара,
Иугоит аидареи ауааи.

Зны акәәтан ду урхәазоит уеихеигәо,
Зны ауардын, нас – даеакы.
Аус ууеит енагь, цсшьаха умоуа,
Уахынла, җынла – есқынгы.

Ахахә, асаба, ахәынцәа – ак цымкуа,
Уныкәоит, уизызырѡуа узтәу.
Ихьантоуп аугә ду ухәда икәмзаауа,
Ихьантоуп аидара ду узцоу.

Аха умшәан, «афыза!» Угәы каумыжбын,
Агәыгра умаз есқынгы.
Аидара сараацсеит хәа дук лахь ҳаумтан,
Лассы ухы уакәитхоит уаргы.

Аугә хьантә, узыргәакуа, умнахразы.
Иаауеит атрактор иццакны. Узырѡы!
Җнаҗуеит адырра унаҗаразы,
Иаауеит! Уцшла агәра ганы.

АМУЛА

Лычкәын дышьтан, ихы дахәомызт,
Ашоура иман деибакуа,
Дхәытәыхәытәуа дызтынчхомызт,
Җеихак имамкәа дгызуа.

Аҳақыымцәа дыдмырбакәа,
Ихалцоз амула дизцеит.
Ахьацәцәсагь, дмырцәажәакәа,
Илымхны иҗыбахь инаирххеит.

Уаҳа изыкалом, изалшом,
Ашәкәы хитуам җарада.

Ан лыķарышькәа хәаас илымам –
Цхыраарак уи илоуанда!

Амула, аңхәыс иҫааз,
Иааигәара днаиртәан,
Иаахитит дзышыцылахьаз,
«Зегь здыруа» иķәырķан.

Нас аңхәысгьы лацәажәара
Далагеит абас иара:
– Ишәымоуп анхара ду, аәнра.
– Мап, иғару ҳауп ҳара.

– Хәык ахшара бара ибымоуп,
Аиҳаб иоуп ичмазаәу.
– Мамоу, ыыңа роуп исымоу,
Аитдыб иоуп згәы бааңсу.

– Бчымазаә дзыргәәķуа гәыхьуп,
Хә-шықәса дреиҳам иара.
– Ас ахьпоухәо! Имоу хыхьуп,
Ихыцүеит жәа-шықәса ожәшьта. –

Ишәķәы дырәегь деиҫанаңхьейт,
Амула ихшыә азкны,
Уи «ианаҳәаз» неиҫеиҳәейт,
Асас ңхәыс лахь ихы рханы:

– Зымәас дук шәазааигәан шәыķоуп,
Азы иҫоу диыхылаңшуп.
– Хәаигәара иķоу ҫеңьуп,
Азымәас ҳацәыхароуп.

– Ачкәын адин ицәеилажәгеит,
Дыңсылманын, дзышәнатзеи?
– Мап, цоушът, уи азәгы димнатзеит,
Ас ашәкәы изахәазеи? –

Ишәкәы дырәегь деитанапхьеит,
Амула ихшыѿ азкы...
Нан, афныка бца, бгәы цитәеит,
Цабырг азхәазом ишәкәы.

Цәгьа сгәы иалоуп бара ибыхьыз –
Башаза аңабаа збаз,
Хьацацпса хәа аңара ибцәызыз,
Исымоуп иахьагьы гәырәас.

КӘАНА ХӘЫЦИ АКӘЫДЫРЦАѿ КАЗЫРХАНИ

Ақытан зегь лара дырдыруеит,
Акыр зхыцуа такәажәуп,
Ауаа рзы акәыд лырцоит,
Дышзахәо амцхәара дафуп.

Кәана хәычы акыр дархәыцит,
Акәдырцафы ләаңера,
Ацыхәтәәны игәы интәикит
Жәлар рыгәтәцәкьа, уи лыхтра.

Ақытан чмазафык дахьышьтаз,
Днеин ләеикәырпсаса дтәан.
Ачымазаѿбацәа, илыкәша игылаз,
Ихәхандаз илхәо хәа изырѿуан.

Ачымазаџ аҕаыд излырпан,
Мызыуп имоу хэа лымхэеи!
Усҕан Кэана дныџнаҕалан,
Еилатэаз зегыи имыршэеи:

– Казырхан, ара бзынхазеи,
Быжэ ажра иҕахан иҕсуеит!
– Дида, дида хаас, сзықашэазеи! –
Хҕаыдырҕаџы днеилаҕсеит.

Ачымазаџбацаа лышьтаргыла,
Иахылахаа атыҕ дазцеит...
Чкэына ҕадыҕы ибзоурала
Хҕаажаэ цэгашаа дыҕхашеит:

Зееимыртаҕа аҕла игылоу
Ашэшыраҕы тынч иштэаз,
Иадымгылеи ажэҕра ҕыла,
Аҕапахаа ижахаауаз.

БЗИА ИЗБОИТ АҢСАБАРА

Аҕеџхаа ицэҕаырҕо, амшын анеисуа,
Ибылҕан ианаҕасуа аҕара,
Ацэҕаырҕахаа еимгэхаа аҕба аннеиуа,
Сгэырҕоит, сгэы хатҕахоит сара.

Бзиа избоит аҕэҕахаа арџаш анеилашуа,
Иалсмыршои афымца станция аҕцара;
Цхы лашыцаказ аҕьяжэлара рбахаа анарлашо
Сгэы тыҕраауеит, сгэы тыҕраауеит сара.

Бзиа избоит аҕсабара, насыҕ ду сымоуп,
Иара амчала еиҕаскуеит иара.
Ашэҕ зымшэтыр, ишэтыртэ еиҕш саманшэалоуп,
Бзиа избоит аҕсабара, бзиа избоит сара.

ҒАГАЛАН

Азын ццакуеит,
Амш хээрчаруеит.
Ицстхәеилачны
Ацсаатә еиццоит.
Амра шәазшәа,
Ацхара мацхеит –
Ибарбал дуззан
Заанатц итәшәоит.

Уархал шкәакәала
Ахәқәа хикьо,
Дад цатцашла
Дыџуа дахзаауеит,
Цша хышәашәала
Адырра ихәитә,
«Снеиуеит, снеиуеит,
Шәыҝешәырхиа!» – ахәоит.

– Уааи утахызар,
Харт хуцәшәашам! –
Анхацәа рыбжы
Иҝацаза игоит.
Мшын тбааушәа,
Улацш закәшом
Амхы изхысыз,
Ирцәынхазгы урт ахьзоит.

Абри цәабаам
Атаацәа ду рзы.
Ғагалара –
Ныхәак еицш ирбоит.

Уааиргъ, аҭахмада,
Уахыццакны, –
Анышә ҕыантаз
Бызла иурбзоит.

Аишьцәа иреипшу
Рус ргәы ахшәашам,
Иҕәҕәаза рыбжьы
Харантә игоит:
«Рыцкгы
Ҙамгалакәа инхажьшам
Рыцк азынгы
Хара ҳақәҗоит!»

АУАҘСТӘЫЛА

Кавказ аҗа, ашьхатәыла,
Арҗашқәа агәҕәахәа иахьеиладуа,
Иҗычан ашьхақәа шәты-хкыла,
Еихык-еитцыкны иахьеиҗаҗшуа;
Абахә ҳараки аҗта еилаци
Иахьеимардаз ргәыбылра,
Ишьтыхны ахақәитреи амчи
Ушәтуеит, Ауаҗстәыла, уара!
Аҕәаҗа-җаҗа, аҗхаа дуқәа,
Абзарбзанбжь ахытыуаз есқынгы,
Мчы ҕәҕәала иҗиоит аҗыц усқәа,
Игоит аки-сихәа аколнхақәа рбжьы.
Ахьча иҗырпын бжьыхәанчала.
Енагь агәырҗшаага шәақәа зхәоз,
Җнатуеит иахьа гәырҕа шәала,
Иазгәырҕоит амырхәага икаҗқаз.
Аҗхаа дуқәа, еиҕрыкка инашьту,

Аусуцәа рцдыркант бжыы ртыџуеит,
Адгьыл атца амазара ицџаху,
Ацъажәлар ихыртын, рхы иадырхәоит.
О, Коста, ажәлар рзы ушәкәыџоын,
Згәы ашьала ажәеинраала рзыџуаз,
Уџахеит цәгъала, аха амшын
Изсо уканцъа гәгәа иххалаз,
Имызт, фыртын цәгъа ахганы,
Иазнеит асқъала изыхъчашаз.
Имазароуп уи ирон изы:
Иханарштүам агәәфра ихигаз.
Уџахеит. Апоезиа, ухаан ихәәеыз,
Иџеоит иахъа амч ду азтаны;
Утәылаџ Октиабр ду зла хнатыз,
Еицгылт шәкәыџои поети рацәәоны.
Ушәтла, ушәтла, убас, ашьхатәыла,
Шәназа жәџангәыпшза «Кавцинк» атрубақәа!
Уцәқәрца, о, Гизельдон, мчы гәгәала,
Ирлашала зехъынцъарагъ аџхаақәа!

ИБЫХЪЗНЫЗџЫЛОИТ САЖӘЕИНРАЛА

Ибыхъзнызџылоит сажәеинраала,
Ацхәызба, ацъабаа ду збоз.
Енагъ исгәалашәоит: шыжъымтанла
Еимаада ашкол ахъ банцалоз.

Бшьапқәа, атцааршә иаблыз, быхъуан,
Иштәасуазты урт ныкәыбцон.
Иаршәуан ацша бнапқәа иахърысуаз,
Аха ашәкәы камыжь иргон.

Агәкаҳара җамтакәә инеиуаз,
Бгәахәтәы бшахьаз сара избоит:
Ибзызырфырц аңьяжәлар еиизаз,
Бпианино абжыы ргәы җанатдоит.

Изакә быжьқәоузеи бнапқәа ирытдыфәуа!
Ирхәыцгоуп зны, ижъжәагоуп зны,
Зны акы иазнымкыло, еибарфәуа,
Игәырғәғәагахоит еразнакы!

Иархәа, аңхәызба, ус бәазтдәылхны,
Идуззаны иңыргааит рыбжыы
Чаиковски, Глинка, Григ, Пуччини –
Насың ду зчаңо хңьяжәлар рзы.

Хкәыльтура аитцыхра зымч мшаҗа,
Гәык-ңсыкала нап азыркыз –
Зегь раңхьазагь сара сырғиамҗа
Бара, бара ибызкыз...

1959–1967

ИШӘҤУАЗААИТ АХАҢА...

Ахыз сзымдырит абри атла.
Иңьюушьартә еиңш избауеит:
Еиыңча-еиыңчо шыхак амҗан,
Иблахкыгаха ишәҗуеит.

Уи харантәгы иумбо аума,
Иныхгылоит улакҗа...
Ахыз сзымдырт җәа иусума –
Ишәҗуазааит ахаҗа!

АЗҢААРАҚӘА

– Мыцхә арыжәтә ижәлон, уи акәзар?
– Аҗаҗынгы дахон цәҗа иара...
– Дҗомызт азҗәыҗәы, иахкыазар
Иналыркыаны Гач иңсра? –

Аҗахмада, Гач дзыгәҗыхаз,
Изламҗәажәаз җәа калом,
Гач шәи жәаа шықәса дшырҗысхыз,
Уи атәы азәҗы иҗәазом.

АКИПАРИСКӘА

Икахәхәа-кахәхәа инеибеиңшны,
Иубоит акипарискәа абра.
Пҗынгы зынгы нарзеиңшны,
Ирхыргоит аамҗа дара.

Ус иаңуп: инытџаа ицаанза,
Ирыциз рыпштэы рымазаарц.
Ишџастахыз, са сыџсаанза
Урт реиџш сеицамкуа сыџказаарц!

АҢСНЫ

Тэылас иџоу иреиџу ами
Сара стэыла Аџсынра.
Кавказ акэа иџаршэны иамоуп –
Ихэыџзоуп убас иара.

Салаехэоит, ихэыџзоу акэыз.
Бзиа избоит, иаџроуп сыџсы:
Абрскыыл абраџа акэмыз
Амџа ахыиџшааз ауаа рзы!

ХАҢЫ

Лаша мџаџшыџ Хаңы дымџџаа ишнеиуаз
(Изнымкылт, ахы џэгъан иара),
Дыршэны икэадыргы иаргы шеимаз,
Дџыланажыт аџасара.

Иџсахы џнажэон аџыз бааџсыла,
Аха нас игэы ирдеит Хаңы:
Икэадыр ахыкажыыз дџахагылан,
Ашитџэхэа иџахџеит аџамчы.

НАРҢ САСРЫКЭА

Нарџаа ныџэара иахыџаз,
Аџааџэгъа рыџэшэан ианлаҳэуаз,
Аетџа кыдџаан иурџхеит уара.

Убас алакә аҕны ирхәоит,
Уи ргәы иахәоит, ргәы ҕанатцоит
Иахьагы атәылақәа рґы жәлара:

Иҕами, мшәан, илаҳәуа,
Умца аҗхара иазхьуа.

АҢШӘМА ПҢХӘЫСИ АСАСЦӘЕИ

Аңшәма пңхәыс, асасцәа анлызней,
Q-кәтыкгы лкит, убас лмызбей:
«Акы сшып, асасцәа исдыршьрым егы.
Схы абзиара насырғап саргы».

Иабаҕоу, изыҕамлеит лгәы иҗаз.
Аңшәмапңхәыс длакәакуашәа збаз,
Ус ґааимҗи асасцәа руазәы:
«Нан, ак ҳазжәы, егы ҳаззы!»

ХБАХЧА

Иарбан уара шәырхкыс узеилаҳа?
Бахчак ус җара иубарыма!
Амандарин, апатырқал, аҳа,
Аҗәа, амыҗмыҗ, ахәырма –

Зегы-зегь реидара хьантаза,
Иумҗаркуеит ршәыр, рнапқәа рхаха,
Аҗсуа пңхәыс, зчеиҗыка знапы ианҗа
Асасцәа ирҗыло илеиҗшха.

КААМЕҢ

«Каамеҥ, каамеҥ калоит!» –
Абас абжыцәҥа гоит,
Зегы ацәыршәо, рцәа иҥарзызо.
Ахәац, уи амбарц аҥахны,

Иҥнамхи аблақәа ишәаны.
Уижьҥеи аамҥа цеит акырза.
Каамеҥ захьзыз камлеит,
Ахәац шлашәыз иаанхеит.

ДГӘААИТ НАР

Нар дизгәааит сахьаҥыхык,
Дгәаартә еиҥшгы иҥалеит:
Дырччархәа, дырмишәанха
Иҥимхи иара ипатреҥ!

Иашоуп, агра иман дыкоуп –
Ихәда еицаҥагәшьоуп Нар,
Аха ақьаадаҥ иҥамлоз нас
Уи нариашан иаирбар?

«ХАБЖЬ ИАҢХЬА ХАБЖЬ УАҦЫ ИЗХӘОМ»

Ажра иахууаа ауаса анкаҥа,
Абҥа инықәҥаит иара акьаҥа.
Ңьмак нахыччеит:
«Еи, уара зышьахь хту!»

Ауаса шанхеит, иамбеи ссиршәа:
«Хәаи, ңбушьт, исыхыт уи машәыршәа,

Иафимыжьрыз зхы иақәызтцо пату...
Уара уакәзар, ихәатәуп:
Уаагылазар, ушьтахь хтуп!»

АДГЪЫЛЦЫСРА

«Җаазқәылаз адгъыл цыслоит лассы-лассы», –
Ихәеит Бата цәгъа игәхьаагашәа.
Акы иаргәааны иҗаз Лад зназы
Иафижът ифыза иихәаз ажәа,

Аха нас игәаара иџахтынҗаноуп
Ишдәықәйтқаз уи даатғылан:
«Ауаа рыцәгъа уиаҗара ихьантоуп,
Ожәшьта адгъылгь иазынкылом!»

АВТОР ДГӘААУАН, АҢХЬАѠ ИҢЬЕИШЬОН

«Сышәҗәы атираж акырза имачхеит,
Шә-нызқь сҗахын, иара зқьы акәхеит...» –
Автор дгәааны ихәон, еитеихәон.
АңхьяѠ иакәзар, цәгъашәа иңьеишьон,

Дафын гәанылагь ахәара:
«Зықьџык ауаа азумырхарцу?
Шә-нызқьџыкгы идурхарцу
Ушбаџхатәрадоу ура?!»

АѠСҢАА

Жәпаџык наикәшаны еизан,
Иртеит уи азтәара:
– АѠсҗаа, узлаҗалазеи, мшәан,
Уаџысҗааны ура?

Аѡстаа, даѣамхазо акгы,
Иратеикит убра:
– Шәара исзыжәуқәоз зеггы,
Иҕасымцоз рцынхәра!

АҢАНАРА

– Ажәабжь ҕыц, ажәабжь ҕыц! – ҕааитит Кастеи,–
Беслан дамырхт иматтура...
– Хаи, ишца, ҕыушът! – Жьац
ссирс иааимыҕхьазеи,
Шака дначальник дууз иара!

Ирзааигәаз цлак ахь инапы нархха,
Цьамалгы иара итәы неихәеит:
– Идууп абри аңандаргы, аха
Шәырк ҕалан хәа ихамбазеит.

АҢСУА АРТИСТЦӘА РАХЬ

Ашәыр ишақәнаго иҕалаанза,
Иахуп азаффы есқынгы,
Царалеи дырралеи ихазхаанза,
Уи хаипшны хаҕамыз ҳаргы.

Ишцацоз аамта – ишьтхысаа имыѡуаз,
Аха ҳахьзон, ҳус нагзауа:
Ашәыр шшәуаз ҳара ихамдыруаз,
Аффы лаҳа-лаҳа ишьтуа.

И С Г Ә Л А Ш Ә О И Т

Аға дандәықәла, хашқа ихы рханы,
Хара ҳаизеит аклубағе ҳаццакны.
Иаауша-иқахцаша ҳазбыр акәмыз...
Азә дцәажәон, зегь рааста иажәа нмыртәазо –

Дазцагьаха, уамак илшозшәа цхьазо.
Уи ахатца, аклуб тбаатыцә ду иамкуаз,
Исгәалашәоит, ҳанеибашьуаз Санчара,
Жьак атәартә изирхеит иара.

А П О Е Т А Л Ы Қ Ы С А Л А Ш Ә Р И А

Адстазара ацәкәырц дуқәа еимгәхәаны,
Унеиуан, уацәымшәазо акгы.
Ашәа ухәон, иухәон угә атца интхәааны,
Уи ашәа бзиа ирбон зегьы.

Хгәырғәоит: «Хаштра зкәым» азынужьит Ацсынра,
Хагьтәыуеит – хгәазхара ухамбеит.
Шарцы етәак еипш уфьтцхахан уара,
Хәылцы етәак еипш ункабеит.

Д Р Ы М Д Ы Р У Е И

Аизарафьы дцәажәоит уи дтамамха.
Итәоуп аколнхацәа, еилакь иҗацхьа.

Амтц цыруазар иуахап, бжык гашам...
Изызырәуа цышәымшьааит, – рыхгы азцашам!

Ажәа иихәә акәзам усс ирымоу,
Игәы иҫоузеишь? – абриоуп изызҕылымхау.

Игәы иҫоу мхәазакәа, абақь даслоит.
Дрымдыруеи: ажә иакәкны, ацә деихслоит.

А З Ң Ы И Ш Ъ Т Н А Х Ы З,

Адағь машәыршәа иналашәеит азҕы.
Имадағь-мадашәоит, ишьапҕьоит.
Уи аҕьабаа абоит имыцхәзангы,
Аха изамцуам. Аа, ишьтҕаа иагоит.

Аҕызцәа, рыхқәа нхырхәхәан аҕәара,
– Уабаци, мшәан? – азтәара иаҕуп.
Иазтәағашәа иранахәоит иара:
– Сцоит амшын ахь, уи иаха итбаауп.

А Б

Уи данбыргхагь (аҕсуаа ртәала,
Хынҕажәа шықәса даныртыс),
Аҕстәзара дадхәатцала
Бзиа ибон, дагьиоуит ахтылт.

Аб дычкәынхеит. Изака разҕузеи!
Ишҕеихаччо ихы-иҕы!
Шака гәыхытхытла ихәоузеи:
«Уажәра збааит, сҕа хәычы!»

АМШЫНУАА

Урт амшын ихуп, ифырхацәоуп,
Рыҕба аанҕасрак канатом.
Рыкәша-мыкәша мшынуп, жәѡануп,
Уаха акгы узбазом.

Аха ицоит урт, шәартә рымам:
Ирдыруеит хымпада дара,
Адунеи зегь мшынха ишыҕам,
Ишыҕоу адгьылгы ҕара.

ХАРТ АШЪХЫМЗА ХААЗАХЪЕИТ (Олиа илыхъзнѡылоуп)

Харт ашьхымза хаазахъеит,
Аа, еиваҕга иахъхазгылоу.
Хус шеигъхтәышагь хазбахъеит,
Игәцаракны, ххы неидкыла.

Шәарт ишәыхъзеи, изышәмаазеи?
Шәазхәыц! Шәазхәыц! Игәыгәтажьтәума?
Уажә аҕара адунеи
Ацха аҕахны иҕалахьоума?

* * *

Ишшапаза игылаз атла ҕырҕон,
Ишпаҕахыз аҕсы ҕазарц иара!
Аиха иаахацыҕхьаза иҕрыслон,
Бҕы махәҕеи еилаѡѡуа еилан цәгъала.

Амч зегь цнашәеит, аиха иаҕагыла,
Аха аиха цар иара атәы иагеит;
Ихбыкыны акаҳарахь иандәықәла,
Ацла, атцлатәкьагь артәаа аатнаргеит.

АЦХЪАТӘИ АКОСМОНАВТ

Хдунеи иахьабалак иахытәеит ажәа,
Иаргәырҕеит, иарлахҕыхит уи захаз:
«Иахыкәшеит адгьыл амҕаныза-аҕба,
Иахыкәшеит ауаҕ еибга дыштатәаз!»

Ихамгеи аиааира дуззатәкьа ҳазықәпан,
Убас иҕамларгьы цсыхәа змам акын,
Избанзар аҕба асовет уаа ирыҕбан,
Иҕаз ахатцагьы – дсовет уаҕын.

ЗЕГЬЫ ИРЫЦКУ

(Олиа илыхьзнҕылоуп)

Лшьамхы дықәырхәмаруа, ан ахәыцы дылкын.
Аб иажәеинраалақәа рыцхьара даҕын.
Далашыҕкны, уи ибжыы нҳареиклон зны,
Даҕазных ирмацзахуан, ипсы заны.

Дрыцхьан далгеит, нас илиҕеит азцаара:
«Иреиҕабшьозеи сапцдамтақәа бара?»
Ғаалтит, ан, лхы ақәцәанза дышьтых азкы:
«Абри иоуп – уара уапцдамтақәа рыцкы!»

САБАЦАРИ?

Амшын еитцхаа санху, са сызсауа,
Мамзарггы ахауа саналоу спыруа,
Сгәы зтынчхазом, сгәы зтынчхазом, са сшәоит
О, Адггыл, сузнеиндаз хәа сгәы иахәоит.

Сшьапы гәгәаза ианукәсыргыл уара,
Иаразнак инасыхкыа имцои сшәара.
Ишпазури, сабацари уажәшьта,
Уаншәартаха уара ухаҗа?

АМРА АЦАКА

Ицәыртцт аңарцалыкы, аңырра иафуп,
Иңхатцәатцәарамхеи аамта.
Интыфрын атра, аеынеитцхаа ишьтоуп
Маҗыкгы амырхәаг аенаҗа.

О, адунеи, адунеи зегь злазауа,
Шаҗа бзиа уеиҗкаамзеи:
Аңарцалыкы ахыкәу иңыр-ңыруа,
Ахәазажә уа иазнауазеи!

АГӘЫ АНЦЦӘАЛАК

Ақды анақәха амшә аҗәәкәа,
Җнамтит, иахьтәазггы имтысзеит.
Инашьтархх хахәыкгы наахеит уаҗа
Убасқангь уи абжыи мгазеит.

Ус, амахәҗа инҗшәан, ишааиуаз,
Иара иагьнақәшәеит абҗыи,

Ишьтыңеит амшә, ихәаит ишалшоз
Адуinei иџахнарцәеит уи абжы.

АЦЬ

Еизеит ауаа аць ду амцан ирацәаџны.
– Ага дҳақәлеит! – ҟаат, ишшәырза алабашья кны,
Аеыџхәа ианыџаирс абырг, аиҳабы,
Иахаз аңса цар налцәрааит арңыск ишьапы.

– Хтәыла ҳахьчап! – дцәажәон уи. –
Хгылап ҳеырғәғәаны...
Дгәаҟуан арңыс, дагон ахьяа игәы ҟкааны.
Игылан имқәацо зегьы.
Дгылан иаргьы,
Ихьяа чҳа, ажәахә нцәаанза дымцысит цьаргьы.

БХАРТРИХАРИ¹ ИҖНЫТӘ

Акыр зцазкуа уара уусқәа,
Уусқәа угәтакқәа зегьы
Ирңырхагахаран иҟоу,
Угәы кармыжьяаит бзанцгьы.
Зхы ладырхаз ацәымзеиңш,
Уцәымза лашан уқалааит,
Уара угәамч ду, амцабз еиңшны,
Аңырқьхәа хыхь ицқьалааит!

---

¹ Бхартрихари – VII (аера ҟыц) ашәышықәсазы иџуаз индиатә поетуп.

«АИҒАРА ҲАБЖЪАМЗААИТ...»

Иеикэабон. Ипҳаёис ихъаалгон акы:
«Ишэартоуп, уаға духтыгэлар иеузкы».

Ҷааитит: «Дхатцоуп ағас исымоу сара.
Еилыхны иҥоу уи иатәеишьом ишьра!»

Аға аңенцьыр дкылпшуан, дхысырц итахны.
Ус аниаха, даатгылт. Дныфналт нас афны.
«Сааит, – ихәеит иара, – сунышэарц стахны.
Аиғара ҳабжъамзааит иахъа инаркны».

АЗҒАЧЫ

Уи азғачы акырза ибеиан цсызла,
Ипылы-пылуа итажъын, аҗа умбазо.
Аңсызқәа абрақа уахынла, җынла
Иркуан аңсыз, аңабаа мыцхә мбазо.

Иаалон дара, иаалон мышкы бжъамыжкәа.
Ҷа зыкаҗ аңсыз рызкуазма, ишыркуаз уа!
Изырымкуаз – царта рымамызт аңсызқәа..
Ирацәан Қолыма уи еипшыз азғачқәа.

ИЦОН АҒБА

Ағба ыкәха Магаданҕа ицон.
Арымзааф афызцәа сыцны стан.
Амызгәйтқәа аҗҗа-җҗа рыхгон,
Океан Ду ицәқәрпон, еисуан.

Ағба Магадантәи шытахьҕа ицон.
Иабаҕоу сфызцәа?

Са сзатәны сҕан.
Амызгәйтқәа аҕҕа-ҕҕа рыхгон.
Океан Ду ицәқәрқон, еисуан.

БАША ИБЛАХАТЦ МГЪЕЖЪЗЕИТ

Игәы каршә дышнеиуаз уи,
Амҕа ду даныланы,
Иблахатц аагъежъ-гъежъын,
Деизкыа дкаҳаит дныштыкыаны.
Баша иблахатц мгъежъзеит,
Баша дкамҳаит, хымҕада:
Җажәижәибжытәи ашықәса
Игәалашәазаап, амыжда.

ИСГӘАКЪОУ

Кыр зхызгахъоу сакәуп.
Сөыцәа рацәаџуп,
Аха уара усгәакъоуп –
Иреигъасшьо уаџуп.

Уреигъасшьоит, хәарада,
Иумаз ақәра-нтҕра!
Колыматәи ахыҕа
Еицххаамгеи хара.

ИУС РЫЗБИТ

(Муса Ҷъалил иҕкнытә)

Иархәеит иус шырызбаз иахыа:
Арцыс иқәыртцеит ашыра.

Ожәраанза згәы тцәыуаауаз иара
Лағырзык иҕыкәкәом ожәшъта.

Итынчроуп иҕарсаҕы. Амза тааза,
Илахъеикәтцагаха илашоит.
Ашъра зқәыртцаз ихъааигоит цәгъаза:
Ихәычы деитымха дынхоит.

Л Х А Л А

Лхала дтәан абаҳчаҕ дҕәитца,
Лылахъ еикәышышы дгәырџон,
Лылағырзқәагъ ипкыш-пкышза,
Лзамџа иаҕкыаса икатәон.

Краатцуеит шъта, исхамыштзакәа,
Ихъухъууоуп са сгәы иштәхаз:
Слыдгыланда, слывс сымцакәа,
Сажәа дажъжъар ҕамлауаз...

А Қ Ә А Р Ш Ы

Ихырҕкеит ажәџан ацтақәа.
Икылкыан қәаршџык ғәғәаза,
Икшеит уи, иапкеит атцлақәа,
Ибаажжыраза иҕатца.

Ихкәеит нас, нарха амамкәа.
Ишқаңхеи амра икажжы,
Аха рҕеырзеикәкзом атцлақәа –
Итцәыуоит, алағырз рҕажжы.

АДӘЫҒБА ШАНА

Ицоит, ицоит авагонқәа еицырхәхәа,
Рыхқәа еилышь ирықәжьуп абзарбзанқәа.
Иргоит абцъар азауад ахь, еилартәа
Иалырхырц атрактор, акомбаинқәа.

Уи адәығба блала иубом, аха ицәаауеит,
Абжьы адунеи зегьынцъара иалџуа.
Макъана ишаназаргъ, – илабџабахоит:
Станция-цыцхьаза шыта инаргоит амџа.

ИХЫҖҖЕИТ

(Ихъзынзыџылоит Б. Шьынқәба)

Ишуа, аџыртбаауа, ианацло,
Есааира иазҳауа, инхало
Ишнеиуаз ус, мышкгъы бжъамыжкәа,
Хдунеи аҳацшъа ду иазымкуа,
ИџхыҖҖеан, ицәқәырцә агәгәахәа,
Акы иазнымкыло, ирџашха,
ДаҖеа планетак ахьгъы имназеи
Ауаџытәыџса имчхареи илшеи.

АРЕВОЛИУЦИЯ

Агәы кыдгылт, иалшом уаҳа.
Алашьцара ахаңан,
Атымтшәара иҗан игәаҗха,
ИхәаҖеуан уи, ихәаҖеуан.
Аха ижәылеит, зегь аҗыхуа,
Мчрас хәа иамаз акгъы нмыжь,

Еиҕәжәжәа, акәтағыцәа цыххаа,
Иџежыа иџагәылт акәчышь.

ИТАРУА АЦЛА (Крылов иҕырдшыны)

Ацла дукәа хоураза
Игылоуп иҕырбауа.
Ирылиааит цлак пицьхаза,
Есқыынагы итаруа.
Цшацәгыак насын абнара,
Кыр цла хжәеит убра.
Иашыцылахыоу атарра –
Иакәзам ахжәара.

КАХАРАДА АЦСРА

Схыст атықыхәа, ацсаатәгы
Ацла ишадтәалаз иаанхеит.
Исшы, исзымшы?
Иара усгы
Снеин избапишь!
Мап, ицсхәеит.
Аха ацгы ашыапхыцгы
Ацла иаланарцст иара...
Иуцеицшыз, ианақәнакыхгы,
Ус умкаҳакәа – ацсра!

ЕИЦШЫМ АЦЛАҚӘА

Ацсатцла агәыркәа аҕассы иҕалан,
Аееитцхәа акыоукыатра ажәџан иалан.

Аееимыртаға анчагь гылан уаќа,
Абгьќәә ҕьяќьаза, анап дуќәә рхаха.

Ихачачаза рааигәә иубо – пальмоуп,
Апшандагаќәә махәќәас уи иамоуп.

Урт гәырғоит: «Адгьыл, хуаазоит гәыблыла,
Ҙыдарас ихамаќәоу хзынқыла».

АҘСУАА

Аибашьреи азалымдареи ирыхъаны,
Иќалейт аңсуаа хыңхьазарала илаќәны.
Насгьы еиџшахейт, изеиџцаазом дара:
Ҙьоук аарца инхейт, Ҙьо-
ук – наќ амшын нырца хара.

Адгьыл! Адгьыл! Ишпағәғәоу агәыбылра!
Реаларңс иркуп. Иртахым уи аңхара!
Игәығуейт: ҕәаракаџ итахаргь, цагьак җысны,
Рыжәла нхап хәа даеа ҕәаракаџ еибганы.

БЕТХОВЕН

Бжьыс аңстазара уахами!
Ес ииуа ирыциуа уами!

Уаабоит иахьагьы уңсы җоушәа,
Уҳалагыланы уқәпошәа.

Җаамта афырхатцара, уи акәхап,
Изахылҕьо имцаңшь ҕьоуқьадха,

Уңсы ахатца, угәамч ду наҗа,
Иаңуҗаз Аппассионата.

АХӘШӘТӘЫРТАҢЫ

Дгәаҗуан Самсон, хәшәтәыртакаҗ дышьтан,
Ашоура дагон, дахан аҗәы.
Зхы изамыхәазоз, сакасала даарган,
Днышьтарҗеит иҗаңхә даҗәазәы.
Зынзаск, зынзаск иҗеиҗеикит шыжымтан,
Деиҗхейт, дтынчымхей - иаҗа Самсон.
Ихәа хейтоуп? Мап, уи шыҗәҗәац иҗәҗәан –
Иаҗкыс хараза еиҗәаз дибон.

АГОРИЗОНТАЛИ АВЕРТИКАЛИ

Амшын җбааҗыҗәза улаңш зхыымзо,
Ианызбо, сықәгыл аҗәара,
Исоуан хәыҗырҗас акырза:
Нырҗә иҗоу здыруандаз сара!

Шыҗа схәыҗра даҗә җәара исыхоит,
Ианалша нырҗә сцаны саара,
Саҗнаҗаңшт, аҗәәан сгәы инҗыхоит:
Хыхь иҗоу здыруандаз сара!

АНИ АСАБИИ

Аскәыльптор иҗаитҗеит астатуиа
Аңсы нахатца:
Ан дылгәыдыхәхәала лысаби,
Дгылоуп дгәырҗәҗәа.

Сзымцеит, сзаѡымст астатиуа,
Садхалт сшанхашѡа...
Ани ахѡычи, ахахѡ шѡшалхуггы –
Шѡыбзиоуп омашѡа!

АЦААЦЛАҚӘА

Ғаацѡа-Ғаацѡала еикѡагылоуп
Ацѡацлақѡа еикѡша.
Рыхқѡа еидкыла акы иазхѡыцуеит,
Ирымоуп гѡалак есымша.

Ихѡытхѡытуеит, ихѡытхѡытуеит,
Акоуп ирхѡо есқьынггы:
«Сергеи Есенин иҕамзаара
Иҳамоуп хѡаас иахѡаггы».

РОБЕРТИНО ЛОРЕТТИ

Ашѡа ссирны ишцѡухѡо, ушхѡыцзоуггы!
Ухъз адунеи иахыцѡеит, еимнадеит,
Океан зыбжьѡу Москваггы Вашингтонггы
Иуеигѡыргъан, еицѡакны уеицыргѡацхеит.

Ашѡа ссирны ишцѡухѡо ушхѡыцзоуггы!
Адунеиаѡ зегъ ргѡатцѡа умназеи.
Убжьы цқѡа зынзаск еицѡыхаразоуггы
Еизааигѡазтѡыша ак шрыбжьѡу днамырбеи.

ҒЫЦ ШӘЕИДНАГАЛЕИТ

Хатцеипцхѡыси хѡа Ғыц шѡеиднагалеит,
Шѡызну – иҕатцѡам, иҕаҕѡаҕѡаѡу мѡоуп.

Ишәоулоит аймак. Шәәғлоит. Шәеизгәаалоит.
Җаиматәамзаап аншәгәахәлогы рацәоуп.
Ихәашәымган! Уи еицшкәа зхызгаз хами
Җарт, бзиа иаадыруеит, агәрагь шәҳаргауеит:
Шәымџа аҗакәатаҗарақәа иамоу,
Аамҗа агреидер еикаранатәуеит.

АӘНЫ

Ашәышықәсақәа зхызгаз баашын,
Убас ауасхырқәа гәгәан,
Цьаргы шәартас иҗамҗакәа,
Иџахарчаңеит хыхь ахан.

Игылоуп илашо, игьазгьауа,
Ма иагьшҗагәгәоу уи аәны!
Жәытәи җатәи ахьеиларсу, –
Еизадамхеи еицшны.

АДАУАҢШЬ

Амцаңшь қьоуқад зхылҗуа музыкала
Бетховен умч џбеитәуеит, иуиргоит агәра:
Ацәгьа аҗаҗьаргы шаҗа залшо,
Зегь аҗоуп – Абзиа иаңнагоит хара.

Ленин дузза дхызхыз, дзыршанхалаз,
Уазхәыц шыҗа амч хәа имажьзас иара!
Иңьоушьаша, мшәан, излалшазазеи аңьал
Уи еиңшыз адауаңшь дузза игара?..

АПСЛАХӘ

Снеиуеит амѡахәаста па санны,
Сеавак абахә аґыбгара.
Икакәкәа инталт ацслахә рҳаны,
Ишабазцәкьа сара сцәара.

Иашоуп, бцъарла сеибытоуп сара.
Схызатцә ахарагь инеиуеит...
Умшәан, абаапс, истахзам ушьра:
Зыжәла мацзахаз уреиуоуп...

АМЗА МѢА

Ацх Акәа инахатәеит. Амшын ахықәан,
Аҳауа кәанда реата итәоуп ауаа.
Тынчроуп. Цъара ицысуам акипарискәа.
Цъара ицысышам амшын ацәқәырца.

Ацта шкәакәақәа ирыбжъазысоит амза,
Амшын ихылт уи ашәахәа хара,
Атырқәцәеи ҳареи ихабжъахцаша амѡа
Хырхартас иамоу ҳнарбошәа иара.

ИСЛАНДИА ЖӘЛАР

Шәтәыла аокеан ихыршәлоуп. Ихароуп,
Уи ахсаалаґоуп иахьызбазгьы.
Исландиаа, ишәанасшьо акоуп:
Ишәымаз аґехәапхьыз есқынагьы –
Адунеиаґ зегьы идшәырбоит шәара,
Зынзаск имацзоу ажәларгьы,
Аокеан цәқәырца ахьрыжәлогьы,
Рхала ишрылшо анхара-анцра.

АПОЕТ ИАХЪ

Ухэынтқарын, уажэа гэгэан, игэыкатцаган.
Ожэы узхысхазеи нас уара?
Уи еицеитеит абцъар ауаа рныртэага –
Иузазымуит иус еицакъара.

Укала дырѡегъ хэынтқарс! Иацта афымта.
Уи еипш афымта – игэгэаза, ицьбара,
Абцъар еитазтаз атыркъаха имта,
Дхыхны, уи дакэганы дагартэ хара.

ИТАБУП, СЫЦСАДГЬЫЛ!

Имрагылараз, имраташэараз,
Иладаз, иѡадаз,
Икаршэра-дэеиужьраз, икатцэараз,
Ицэхэыраз, ибнараз,
Иагъкосмосыз (ихалымшеи уахыгы
Аиааиракэа ргара!) –
Итабуп, Сыцсадгьыл, иахьабалакгы
Амѡа сзылухит уара!

АМЦА

Ицаауан, адгьыл еиѡнажэап угэхэрын.
Урт, амца еикэтца, аеыртқара иафын.
Сықэхейт адэышкэагъаз, лахэран сара сзын:
Амцахь сзымнеиуа, атыша сымѡа акын.

Избон амца харантэи са снацшны.
Мап, самгейт ахьта, сеикэхейт сеибганы:
Амца зэата, иафыз аеыртқара
Срылагылазшэа сгэы смыжьжьоз сара!

АМҘА СЫҚӘУП

Сааңсеит, ҫхьаҕа исылшом ацара.
Шаҕа ихъанҫоузеи абри амҘа!
Зны схалоит, сҫалоит нас агәаҘа.
Цъара баароуп, хахәроуп дачаңыара.

Схынхәит шытахьҕа! – җажәи хәба шықәсаҕа.
О, сқәыңшра бзиахә! Аа, дахьспыла
Ацкәын длахәыхза, амч гәҕәа ила.
Инапгы наситәит – сҫыҗасхеит ҫхьаҕа.

ПИЦУНДА

Отдохнешь и ты.
М. Лермонтов

Амшын Еиқәа рхәыцгоуп –
Иҫажьуп еиқәшышы.
Аңсақәа гәыртынчгоуп,
Игылоуп еихашышы.
Ахауа аҗы иаҗызоуп
Иҫаца-иңьбара.
Иааңсахьоу аҗыза,
Уңсыушыап абра!

АЕТИУД

Ацх ауапа неитцхәа ирыхнаҕьоит
Зыхқәа рахан игылоу ашьхақәа.
Ицәеит адгьыл, еилашуа арҗашқәа
Уи иаңсың нага-җага бжьушәа игоит.

Илашьцеит убас, еицәкбалар хәа ишәаны,
Ағыҕа-гыҕахәа еикәҕыртуеит ашьхақәа.
Атлақәа ожәы-ожәы ицәырҳаны,
Еицҳыибашышьауеит рнапқәа рхахауа.

СЛАХЬЫНЦА

Мап, суқәшахатхомызт сара –
Сықәпон, суцәымшәо суҕагыл.
Икыднаршаауан омала
Уҕамчы цахә-цахә сыжәахыр.

Икыднаршаауан омала,
Аха саҕын анха-нтра...
Снақәшахатҳаны сҕалар,
Уажәшьта сыцсхьазаарын сара.

КЪАРАЗАА

Аамта иарҕеиҕыыз фотографикак сымоуп.
Иануп кьаразаа.
Исызбом сгәазхара.
Авинтовкақәа рыла урт еибытоуп.
Аҕантаруазқәа рыкәыршоуп дара.
Рымаҕәа пыжәжәоуп.
Шьатца бзиа рымам.
Ржакьақәа сазам.
Ирыгхашт фара-жәра.
Арт ахаҕқәа акгы сара исыздырам,
Аха шаҕа исызгәакьоузеи дара!

АҖӘАТӘИ АҢӘАЦЛАҚӘА

Ақалақь, хара ихазгәакьоу Аҕәә,
Иалаххаит аҗәацлақәә рацәангы.
Ацлақәә акгы цхастамхазакәә,
Ичашәу дгьылми, ршьапы акит зегьы!

Идауацшьқәахашт рыбгы царцаруа.
Харт хҕалом – инцра кьафуп ауафцсы!
Аха агәакьхәә ианықәшуа аҗакар уа,
Урт хыцакырҗас иҕалап шәә шәзы.

А М Х Ы

Цлак снацгагылт,
Сгәы иамуит смаангылар:
Сәацхәа иссиру,
Игәазырхагоу мхуп.
Злапҕьақәә еилышь
Ацьықәреи игылоу –
Амшын еицш
Хәәа амазамкәә инашьтуп.

Ацла сызцагылоу
Иқәтәеит ахьяжь.
Иқәпа-қәсуеит уи,
Иҕыжуеит, ихәацәоит...
Са сеицш игәырҕан
Иахәозар акәхап:
«Ари зегьы ихазхоит,
Зегьы ихазхоит!»

АУАӨҢСЫ

Асасааирта «Ахамта»
Анастхашәа стәан хазы.
Ажәәан иаларсу ахан ду
Аштаҕе дгылан ауаөңсы.

Сахьихәәңшуаз, аөн ду ааста?
Атәиц хәыңза даҕаран.
Сыбла нхызәар – иара иааста
Тәицк иаҕарахон ахан.

АГӘЫҢРА ДУ

Ажәлар рңышәа схы иасырхәеит –
Аамта ауадаөра зөит.
Урт сара акыр исыхәеит –
Ғәыҕра дуззак сгәәҕы иит.

Ааи, урт сыхәеит убасҕак –
Рыбзоурала ңхьаҕа сцоит..
Ираноуршәар иарсу ө-шьаҕак,
Ахдатәи атыңҕы убоит.

1968–1970

УИ СЕИГӘЫРҢЬОИТ

Аҕәа, изазо евкалипт дук амтан,
Стәаны сшаңхьоз ҕыц исоуз агазет,
Астатиаҕәа руак мцабзк еиңш инасыңралан,
Схы инаркны сшьап аҕынза снеимнадеит:
«Итцааршәха иҕоу аокан азааигәара,

Азиас Ирион аңшахәа аҥны,
Хъзыс иахьамоу Ибнаку Арчеидара,
Ишьяқәгылеит ргылара дук ҕыц ихтны.
Аоны ңшзақәа еихаргыланы
Афымца лаша рыѡнақчо иҕацоуп;
Амашына ҕыцқәа рхы иархәаны,
Аусуцәа арацәатцхра иаҕуп».
Уи сеигәырҕоит, издыруеит ибзианы,
Сымта алами аргылара ихтыз:
Ааи, издыруеит, аңшыхәцәа гәыңык срылахәны,
Саргы зны рацәаңшаарамыз уа сызҕыз.

АЦӘЫКӘБАРҚӘА

Амш еилгеит икаххаа.
Амра хыхь ихалоит.
Еилыңыңыо ацәыкәбарқәа
Амахә иахынхалоуп.

Еиваҕа еидтәалоуп,
Ирҕаңцоит урт амра.
Алмас еиңш ицқьоу роуп,
Рыблақәа камкамуа.

Ацәыкәбарқәа гәалак
Ааи, агәала рымоуп:
Иңарц адгьыл ашҕа
Иашыроуп, аха ирылшом.

Амахә шаатцыслак еиңш,
Ицыззоит, рҕазыркуеит,
Нас, ирзымгәаҕыкәа,
Рышытахыҕа иҕрысуеит.

Ихароуп цаҕанза.
Ихароуп, уаҕ дахэом!..
Ус, иаҕышэа ҕшак насын,
Иаатарит уи амахэ.

Иааилаҕэан, еразнак
Иаалшэшэеит ацэыкэбарқэа,
Икакэкэа, инҕалеит
Адгьыл ахь ихэмаруа.

Ргэы иазхэом, игэыргэоит
Амҕа урт ахыкэу..
Аилаҕэара акэзаап
Адунеи мчыс икэу!

ИСЗЫНАМГЗАЗ АГӨҢАКЫ (Шандор Петефи иҕнытэ)

Амҕа сықэнатц са схэыцуан:
«Шыҕа исызлахэарызеи сан,
Зжыы-зцэа салцыз дсымбеижьтеи
Ирацэан ашықэсқэа цахьан?

Раҕхьа жэас исҕашэарызеи,
Данысҕылалакь лара, –
Лацэеихьшь ҕамҕа ес-уаха
Иаҕыз сгара артцысра?»

Сыззымхэыцыз хэа ҕалома,
Даара ирацэан сыгэҕакқэа!
Исхэаша еихыҕхьазало,
Снеиуан ҕыла сыццакуа.

Саргәаҗуан уск. Уи сшашьтаз сыџуа,
Саатгылт еразнак сеиқәышышы:
Иаартыз аҗенцьырқәа ирдәылџуан
Сгәы җызшыаауаз роиальк абжыы.

Исхаштит сыццакуа сзышытаз уа,
Акгыы стахзамызшәа сҗалеит.
Бжыык саџшәар хәа сацәшәо, сеитамцуа,
Икыдтан слымхақәа сзырџуеит.

Сабацари? Сыхшыџгы азнеиуам
Сгәы зырхыҗхыҗша ус җара:
Хдунеи аҗны Бетховен иеиҗу
Исҗыларц иҗада сара!

АЦЛА ЖЫШҚӘА

Хырбҗар иҗиаауеит аҗста –
Досу ахьақәнакыз игылоуп,
Нак акаҗәара ахаҗа
Иазааигәахаз – җакала иҗоуп:
Урт атлақәа зынза рҗырҗәҗәа,
Кызгы җакнаҳак рҗаҗахала
Игылоуп, рымахәқәа, рдақәа
Еилышь, хәба-хәба, жәба-жәабала.
Хырбҗар ирылшом аҗара –
җаацәа-җаацәала еилагылоуп,
Ирыбжьоуп аҗаацәа рҗыбылра,
Аҗаацәа реицхыраара рылоуп.
Алеишәа омашәа ибааҗсуп
Уи акаҗәара, урт зҗагылоу:
Ихьанҗаза уи иқәжью – суп,
Иаҗықәслоит аҗартын бааҗсыла.

Асыңса хыхь ибгоит ҫара,
Урт атлақа ианрыжәло,
Иаанибакылауеит дара,
Ишашыцылац, еибыта рыжәә.

АЛАКӘ ЛАБҘАБА

«Адгылаҗ азәә ҫысын,
Ирылалейт ауаа ныхуа.
Аанкылагас иаразын
Мчык ҕамлейт, иамоуит ҫыхәә.

Азәи-азәи ргәы еицәеит,
Еицәымҕнатәит иахьымчыдаз.
Ахандеиратцәҕья иацәхҕеит:
Азәә рыкәшоуп – изтахыда!

Уи азәәцәҕья иахҕяны
Изит аламыс, агәыҕра...
Иқәхеит рхы-ргәы ахшәаны,
Уатцәтәи амш урт ақәымгәыҕуа.

Ахәынтқарцәә еизгәышуан,
Рычхара зынзаск имацзан;
Еиҫацәәк реицш еихәәцшуан:
Ажәә ирыбжъаз ашхам атан.

Ацәҕьоуцәә ирызхауан.
Игәеибаҫомызт хәыҫи дуи хәә.
Иаартаххаз ҕартцон ауаа:
Зегь акоуп каамет хзыцшуп хәә.

Ажәларқәа ацыхәтәаны
Хәшәыс уи иамаз еилдыргазаап:
‘Еа дунеик ахь ицаны,
Ахш-хәышәтәыга аагатәызаап.

Ахш-хәшәтәыга аагатәын,
Ирлас, ачыргә пхарра шамаз.
Адггылаа рыхшыџ азкын –
Иадхандеилеит уи ашана.

Ажәџан иалалт икакәкәа,
Амца зфәдды ицоз арашықәа:
Амџа иқәылт иццакуа
Ахш ааргарц ауаа еиџамсқәа.

Аџабаа ду рбеит дара.
Имаџума иџахозггы!
‘Еа дунеик ахь аџара
Иџамлеи нас изылшазггы.

Уаантәи ахш ааргеит дара,
Уи азџацәгъагъ наџ иаџырххеит.
Уинахыс анхара-нтџра
Адггылаџ зынза инасыпхеит.

Баҳча шәтышха иџамлеи
Адггыл – иқәынхо зегь рзыхәан.
Ауаа зеггы меишьцәахеи,
џынџықәра нтџрас ирыма.

Уа имаангылакәа жәлара...
Аџстазара ргәы шџазыхәоз!
џынџықәра рызмырха дара,
Гәыгәгәала хынџықәра иазықәџон». –

Ацсуа лакә абас ахәоит...
О, алакә, иапыџлаз аамта!
Иахьагы сгәы канатоит:
Уи агәыгра дузза снатоит.

Амца рҕыдды, икәалаауа,
Аихатә рашьқәа ажәџан иалоуп.
Амзаҕ имназәи ауаа!
О, абзиарахь еихеит ауп!

Адгылаҕ инхо рразкы
Еиҕхьоит, еиҕхьоит шыта хәарада,
Азәи-азәи еизгәыкы
Еибабалап гәынчыхь ажәада.

Аҕбақәа зынза иласхап,
Еипшхоит урт арашь-ашана:
Ҷа дунеик аҕынтә иааргап...
Ахшгы ачыргә җхарра шамоу!

АНИБАРҢӘАРА

Иазҗагыаха иҕьо аҗыхәа,
Атәыџа дуқәа ахаргыл,
Инылҗын абна, илахҕыхха,
Инеины амџа инангылт.

Уи иаҗахын ианысырҗ амџа,
Жракы иахыҗан аҗара.
Аха иҗкыа машынак шааиуаз,
Атаххәа инанҕеит убра.

Итрысуан, иқыцьқыцьуа игәәкуан,
Еизкыа иахыкажыыз акамбашь.
Уи адауаңшь иафызаз акәын,
Ишқамаз лахынтас абас!

Ишқаниеи ас, са соуп хәа иказ,
Зхы ҳаракны, итгаз згәышпы?
Ишқакалеи иара иаиаишаз,
Инықәнакьартә еиңш ашьапы?

Иналыркъан ахы иаафахеит
Аңстәы ақәада ағашы,
Еразнак аблақәа аатхахеит –
Нак амашыынахь ианңшы.

Иаатхахеит аблақәа аңсымтаз,
Иаулакь игәанамтеи иара,
Иағасыз амашыына шпыххааз,
Икәыбаса ишцаз убра.

АМФAXӘACҢAQӘA

Абна – илакәушьаша акәын:
Еилачза, аңштәы цәгьаха,
Цыхәаңцәара амазамкәан,
Мшынк еиңш инашьтын еицқәа.

Ажәфәан агәы иатцакысуан
Адауаңшь цлақәа еивағга.
Илга игаз еихыс-еивысуан
Амфәхәастақәа убра.

Илхо илаз абна тоура,
Азэырфы са исымбахъаз.
Ицымкзакэа ахьта, ашоура,
Ныкэаран дара зыфэзаз...

Мап, агэкаҳара хэа соуа,
Скьалартэ сыказам сара:
Илга игоуп уи абна тоура
Сымѡахэастакгы цъара.

АҢҢЫРСАЛ

Аңшеи ацэқэырқа дуқэеи,
Ағба шытырхит,
Иагэтасуа ирыман
Ацара иафуп.
Иргоит урт
Ацакьа амшын иахьтыхэҳэо,
Аңсцэаҳа ицқэа хуа
Уа дэзңшуп.

Игэжэажэауа, игэакуа
Ажэлар ықэхеит:
Мшэан, ацакьа
Инадңыххаал имцои.
Иамыхэеит амашына,
Амч азымхеит,
Иазнымкылт ағба –
Аурт иканацоит.

Иазымхеит амашына,
Амч азымхеит;
Аурт уи аткыс

Ианғәғәаха хара,
Убасқан ағығыа-гәгәа
Аңырсал иахылгеит,
Аеынтажь,
Ацанза иназеит иара.

Иагынеит ацан,
Ашьаңхыцқәа наларңс,
Иңыңза ағба
Ааннакылт ңара.
Иңынчхеит ажәлар,
Рыблақәа ңырхаха,
Игәкы-ңәыкуа
Инеихәаңшит дара.

Шьта шәарта ыказам,
Аңшацәгы аслааит.
Амшынгы цәқәрцалааит
Ишагәаңхо...
Иуқәыз нагзара, аңырсал!
Иуқәзааит –
Ианаамтоу ҳаанкылан, ҳаикәзырхо!

А Ч Н Ы Ш

Сгәы иснаҗоит: сухәаңшланда,
Узбаланда сгәазхара.
Узысо амшын уанхыло,
Ссиршәа уеиҗкаауп уара.
Зны ухагало, зны улбаагало,
Иуахәмаруеит ацәқәырца.
Исмаҳаңт уи уаанарҳәит ҳәа –
Ус ишңақало, ишңа!

Уашьцылоуп ухи-утыхәеи
Амызгәйтқәа реипш акра...
Ағбақатқә дуғыңшит ауп
Иғба изеитазғы уңшра.

АЗЫРКӘИ

(Саади¹ икһытә)

Абахчағ ма абнағ шәара ижәбалоит:
Азыркәи уахынла, акәиц еипш, илашоит.

Иааңьасшьан азыркәи, зны сназцааит сара:
«Абас атх лашәы азы илашо, уара,

Ғынла уабақоу, уеузома, узбазом,
Ианылашо амра, уара улашазом?»

Азыркәи аарлақәа интғаны абжыы,
Абри еипш атак ажәа ахәеит сара сзы:

«Сеыззом, ианылашо амра – сарғыы слашоит,
Аха са сылашара уи инацарз иагоит».

ЕГИШЕ ЧАРЕНЦ

«Уи дғыл бааңсуп, ишырхәо ала,
Ицан иаауа хәа рацәағзам.
Разкыс изуоурыз уи, макъана
Иқәыңшзоу, қышәа хәа змазам!» –

---

¹ Мусдихиддин Саади (1184–1291) – аңьам-таңьықьтә поет дууп.

Иаатит жәѡангәашәпхъара ҳа ҳзыхәоз,
Ҳаихеит шыта ҳашьтахьҕа ҳара.

Сышиашаз сдәықәлеит ушҕа сықәха,
Исхәарц: сеибгоуп, сацәцеит аурт,
Иҕалеит са сеипшҕы итҕегь еикәхаз,
Иузаартиит асалам ҳәа урт.

Сгәы азаз еипш иналцәрааит уаҕа
Исархәаз ажәа – сеилапсеит..
«Мшәан, Егише Чаренц дабаҕаз,
Ианбыкәу, краатцуеит, уи дыпсхьеит».

Схы сыкәанажьит агәырѡацәҕа.
Дыпсит, апоед ду дыпсит!
Сгәы далсит, далсит уи цәҕыалатцәҕа,
Аха исылшооз, исызбит:

Избап инышәынтра, сгәы сҕычып,
Инықәсцап шәтқәакҕы уа,
Сгәы иамбари инаимысхызшәа
Ицахәцахәо иразу инапқәа.

Аха иабаҕоу, уахь сызгода?
Сара сцъаршьеит, сцъаршьеит азәырѡы:
Инышәынтра уара иузырбода –
Ѧажәи жәибжь иаблыз ауаѡы!

...Цъоук хамтас адунеи иазынрыжьеит
Анышәынтрақәа, бзиа ихкаа,
Цъоук нышәынтрада уи иапыртцуеит,
Аха иазнырыжьеит рхатақәа.

АПСУА ПОЕТЦӘА РАХЬ

Иадаҳтарц ажәеинраала шыахәқәа,
Ирықәнагоу ацәа рхатц,
Атоникатә система ҳахәоит –
Ианаалоит ҳабызшәа цәгъаза.

Ожәраанзагъы ҳара иаадырхъан,
Уахь ҳамџа кьақьаза ишхаз.
Уи азәырџы хаха иазнеихъан,
Ишьтарцеит ауасхыр иахәтаз.

Ожәшьтарнахыс ҳарт ҳамч-ҳалшара
Қъақәа уи аитдыхра иазктәуп,
Иҳахәом ауасхыр мацара –
Уи ахаргылагь атахуп.

Хдунеи еикәшәоуп, еиқәауп акала,
Закәанк-закәанк рзапуп зегъы.
Ишааҳтаххаз ҳаџеит макъана,
Закәан ҳәа иаҳзыпцәам акгъы.

Ацәаи ацәаи еилаагоит,
Ианаҳцом урт ишәа-изаны.
Ацәа ҳәаны, зны ацәа наагоит
Ирфьыжуа азлымҳак ианкны.

Ачә, ачә ҳәа шаҳхәо, ача
Иахьатахзам инаҳарбоит.
Ацәа ҳшахцәажәо ирлас ацәа
Амтәыжәџа ҳнатцакны ҳагоит.

Абжықәығәғәара хажәа иацуп,
Ишақәнаго иуфыр, иухәар:
Ртың еилкаахоит ацей нас а́цей,
Аңареи, аңареи мамзар.

Зегы ирдыруеит, ихәатәума,
Ашәага змам афра мариоуп.
Хпоетцәа амариа иазкума?
Ишьтырхырц ахьантә рыхәтоуп!

Аритм аакажь арифма хашьтоуп,
Арифма бзиақәа рыфра.
Аритм аны́камла, нас башоуп –
Иахзымфит жәеинраалак хара.

Измам аритм, афымтә дадоуп,
Мчык амам, еимыттоит лассы.
Аритм еи́қаагоуп, ихразагоуп,
Аритм хыртәагоуп хара хзы.

Иаңахцап ажәеинраала ғыцза,
Ахызатә еиңш ит́кьартә иара.
Ахызатә ахыртәага иты́тт ауп
Изнеиуагь афывхәа хара.

Афызцәа, апоетцәа, сшәыхәоит
Шәыхшыф азышәышьтырц шәара,
Атоникатә системахь сшәыңхьоит –
Уи ала иаамтоуп шы́та афра.

1971–1976

АШӘАҘЬХӘАЦӘА

Иағасуан ацәкәырқақаа жәылан
Диоскуриа аҕәара.
Икшон амшын агыгцәа ргыла.
Икшон.
Ус интыфрит атра...

Наҕ уарла-шәарла, амшын иагәылган
Иубартуоп хаҳәкәак хараза,
Амшын иахьтыхәхәо бахәкәоу җыушыап,
Ицәәажә-цәәажәза,
Еиқәатцәаза.

Урт баша хаҳәкәам – җын җыҗеыхоуп,
Ажәйтәра иашьтамтоуп дара.
Уа ақалақь
Амшын ахытцәоуп –
Итажьуп,
Ацәка җара.

Аҗеыхақәа, амшын итыхәхәо,
Ашәы рхьыкәкәа,
Иҗабошәа убоит,
Омак ҳа ҳадгьыл ишахтысхьоу –
Урт артәаа-сыртәаахәа ихәхәоит.

Ишәаҗьхәацәаноуп уаҕа ишықәхаз,
Зқы шықәсала ишықәхаз,
Ирхәоит урт

Диоскуриа шықәзааз,
Амшын
Инахәлабга ишцаз.

Иафасуеит ацәкәырқақа халан,
Иафасуеит
Акәа ихьантаза.
Сгәы нтыцсауеит, иахьызбо ахақәкәа,
Ицәѡажә-цәѡажәза,
Еикәатцәаза...

БАИРОН

Сыткәа сугон сара санкәыпшыз.
Инцәасшьоз уакәын. Угәра згон.
Еснагь – илабѣабаз, ипхызыз –
Ицагыза ухафсахьа збон.

Зны с-Чаильд-Гарольдын, зны с-Корсарын¹,
Зны с-Манфредын, зны – Дон-Жуан.
Аныкәара сафын са сахан.
Цъара сызтәозма, сеилашуан.

Атәылақәа еимдо са срылан,
Згәы хытхытуа иааз сасны: .
Зны Бырзентәыла, зны – Тырқәтәыла,
Испания, Италия – ҕазны.

Елладаа хьаазгон зегь рааста:
Атәымуаа рхаңаны иркын².

---

¹Баиرون ифымтақәа ркынтәи фырхацәақәоуп.

²Баиرون ихаан атырқәа ир Бырзентәыла иахаңаны иркын.

Самеигзо сымч, рхақәйтра сашьтан –
Сықәпон, атырқәцәа сырғагыл.

Убас са схәыцрақәа зегь рныцшуан,
Зегьы срылаказшәа сыцхьазон.
О, Баирон, сыцкәынра, са сқәыцшра
Акы иазымхәынчо иуаазон.

Уцсышьацәкьа ссиршәа ишқаказ...
Зны артәаагь аатсмыргей сара:
«Ианааиуа ацәал, са сыцсуандаз
Ус Миссолонгк¹ аҕны цәара!»

Ұ Ы Ц Ъ Е И Х Ұ И

(Абаллада)

Урт Ұыцәа ракәын, зны ишцоз еицны,
ИҰахагылт хәырцәан дук хыла итәны.

Еразнак амцацшь нарыхкьейт дара:
Итәххейт дасу ахы зегь агара.

Еижәылт, итибакааит урт рыхәдацәа –
Иналыркәан иҕамлеи, мшәан, еиҕацәас!

Еиқәпон, ааибышьак рымамкәан еиқәпон:
Ахы, рхы итагьежьюаз, иеиланагон.

Ацыхәтәан, рахәызбақәа ркьейт, иркьейт,
Дара аҰыцәагь рыҕрақәа тдырбгейт.

---

¹ Миссолонг – абырзенцәа иртәыз дгьылбжыхоуп. Баирон убрака дтәхейт 1824 шықәсазы, абырзенцәа рхақәйтразы дшеибашьюаз.

Ари калеижьтеи краатцуан еицш, енак зны
Уи амѡала ишнеиуаз хѡык еицны,

Иѡахагылт иѡежьза уи ахы.
Еижѡылт, иѡибакааит уртгы рыхѡдацѡа,

Иналыркъан икъамлеи, мшѡаи, еиѡацѡас! –
Ахы, ахы атып икъѡнакъеит урт рхы.

Урт иахыаггы изѡу еисроуп, къѡцароуп,
Дасу дзышьѡу ахы зегь агароуп –

Еихсыѡрак рымамкѡа раѡьбжы мгалои.
Ахы рызгом, иауам азѡгы иѡахара:

Урт хѡык роуп, ѡыѡа ракъзам, хѡуп дара,
ѡыѡа ахьеижѡыло, бжыагылас азѡ дкъамлои.

АШѡАЗЫЗА САГОИТ

Амѡа ду
Хабжьара инагоуп,
Хаваѡга
Накъ-аакъ ханхоит хара.
Ишѡахыааго харт ихагу –
Хзеибабом
Ианаамѡу хгѡазхара.

Амашынакъѡа еивасны,
Ихыкѡлааха
Аѡыв-сывхѡа ицоит,
Уаабжьажьеит –

Атаххәа иуцәхасны,
Җаҗеиҗа, быжыра-быжыцәа ургоит.

Җарт бзанцык
Иаххаштүа аума:
Амашәыр
Җгәы ғнакаахьеит цәгьаза,
Ашофиорцәа
Зегь еипшума –
Дыҗами
Ахага, агаза...

Мап, шыҗа ихалшом,
Уск җеазахкроуп.
Наҗгы-ааҗгы
Җнеицхыраан җара,
Җа җзыхьчаша
Ак җахцароуп –
Ма җазхысуа,
Ма җазцысуа убра.

Амашынақәа, есышықәса
Рхыцхьазара
Иацло, ирацәахоит...
О, җажәатәи ашәышықәса,
Убарбалқәа
Җрыцахар җәа сшәоит.

ЕЛЕГИА

Ихънызфылоит Ацъынцътэылатэи
еибашьраан ит̄ахаз апоет гəлымт̄əах Леуарса Кəыт̄цниа

Ари уареи сареи иахтəуп хəа хашьт̄ан,
Ари секвоиа – ат̄ла х̄арак ду,
Хаиц̄ылон амт̄а, агəац̄п̄хəара х̄аман
Хара, еишьцəак реип̄ш еибабоз еизгəдууз.

Абраќа ажəеинраалаќа хаиц̄рыц̄хьон,
Еимах̄куан, еилх̄аргон, иах̄шəон, иаазон.
Абраќа х̄арт̄ шах̄ат̄ра х̄зырурц̄ х̄рыц̄хьон
Зны Пушкин, Баирон, зны Бодлер, Назон.

Шаќантə афымт̄аќа х̄секвоиа амт̄ан,
Шаќантə, шаќантə иап̄ах̄т̄ах̄ьааз х̄ара!
Табуп шаќантə иазах̄хəах̄ьааз уи ат̄ла,
Афымт̄а з̄ф̄ах̄хуаз акəзшəа иара.

Хгəы х̄ац̄п̄хəо, ап̄ст̄азаара х̄азгəыр̄г̄о,
Хашнеиуаз х̄аац̄ынра х̄тагыл х̄ара,
Иналыр̄ќьан х̄аиц̄əызит̄ х̄шаќəымгəыгуаз –
Ќадаќа хараза сагеит сара...

Ќада, асым̄кəыл мзыт̄зо иах̄ыќəж̄ьыз,
Ат̄аа агəы ф̄каа ад̄г̄ьыл ах̄ьаќыз.
Сара закə гəаќра дуузеи уа исх̄ызгаз,
Санбахынх̄əуеи х̄əа сышьт̄ах̄ьќа сшыц̄шыз.

Уара, аф̄ыц̄ иазышəахəо иазгылаз,
Ушыќəп̄оз апоезиаз уекынт̄а,

Ашәартә ду Аңсадгьыл антагыла,
Ишьтұхит абцъар, укалам шытатә.

Уфалагылт ушиашаз амцашыра,
Иахьшәартәз усгы иурхон ухы.
Аға хәымга ишицәухчоз ҳа ҳтәыла,
Уеигрыблаа уамгеи
Итиркъаз ахы.

Омацәгъа сыхганы, сааит Аңсныҕа,
Асымкәыл схы иаланархәхәит асы.
Сааит, сара баџцдәәхәа сылан сыҕам,
Аха аарлахәа еиџго сыңсы.

Стәоуп схала, сгәы цшаауа ҳсеквоиа амта,
Ишаабац, аиатдәара ахьныссы,
Игылоуп ҳатцла
Икахәхәа,
Аеырхатә –
Макъана иннатцyp егъа шықәсы...

Акырза нызтца, зиатдәара змырзуа,
Есқынагъ ҟызара зулоз ҳа ҳзы,
Исәзцаауашәа збоит: «Дабаҕоу уҟыза?
Избан, мшәан,
Умала узааз уажәы?»

Сгәырџоит. Игәыҕатцагаха цшак шнықәсуагъ,
Аҳауа сызхом,
Исыхәлачуеит сыңсы...
Сара сҕахеит,
Уара уеикәхеит ҳәа нызбак.
Исмоуааит, Леуарса,
Абааңсы!

Ҳаипымхар, ҳаибашьюазаарын ҳайдгылан
Псык еицызхаз,
Еицрымшәазоз җара,
Аға хәмгагь гәышпыла ҳаиғагылон.
Иҗалап, ахызатә ҳаицагаргь убра.

САБАЦӘА РЗАХӘА

Са сабацәа
Ақытануоп иахыз,
Инхон, инцуан
Енагь убра.
Сара исоуит
Ақалақь разҗыс –
Сагеит уахь, –
Сахнагеит нхара.

Ақытан
Ҳмазарақәа ирыцкыз –
Ақәатца акәын,
Азахәа.
Сгәы иамукәан,
Инытдысхын акы,
Изгеит сығныҗа
Сазгәыкуа.

Еиҗасҳаит уи
Сынхарта җыц аҗны,
Атзамц азааигәара җара.
Сахылацшуан енагь
Игәцаракны,
Зны хәшәық,

Зны зык
Нацастәон сара.

Иазхаит сзахәа,
Ицеит итәғәрцсаны,
Аетхәа,
Ақытағ еипш зынза.
Инталаха,
Иахытәазеит сыфны,
Ииацәкакараза икаца.

О, сабацәа!
Сынхозаргь сшәыкәганы,
Бзанцык
Шәысзалх'уам сгәы-сыпсы!..
Игылоуп
Ақалақь агәта
Сыфны,
Ажьымжәа дуқәа ахьныссы

Q-ГӘАКРАК

1

Еилақь итәоуп ачамха амцан,
Итәоуп хәсеи хацәеи рацәафны.
Ирыцроуп агәырәа цәгәа амца –
Иртәыуеит аңсцәа ыңыа аены.

Цьоук рхы иасуеит, цьоук ргәы итасуеит,
Илағырзышоит уа зегъы.
Ахәыцқәатәкыагы кыасуеит –
Иртәыуоит ангыы аңагы.

Дыңсит, дыңсгәышьеит ан атакәажә,
Кыр нызтыз, аңабаа ду збаз.
Наҳарбеи – лңа – дышқәыңшззз дтамхеи,
Имцаңшьха зтәылаз ибылуаз.

Машынала, шыпыла, ыыла
Харантәгы иаауан ауаа, еизон.
Наҳарбеи иншьан дахагылан
Илабашья иеантца Иасон.

2

Урт ирыхьчон рыңсадгыл гәакыа,
Аға дыңхарс шытахька дыргон.
Иңжәон абомбақәа агәгәахәа,
Атанкқәа ағыға-ғыға рыхгон.

Аҳауа былуан, еилашынтуан,
Еихеи хаҳәи зегь амца ркын.
Еидгыл инеиуан урт ашыңа –
Еснагь еицрымшәазоз ңоуукын.

Излаз зегь реиңш хықәкыс ирыман
Лассы анемсаа рахцара.
Убарт ашыңа аңсуа чкәынцәан,
Насгы қытак иаазахьан дара.

Инырт азиас, шыхак инхытцит,
Абар иагынылалт бнак уажәы,
Убасқан афашист ихызатә
Дагеит деиңрыблаа урт руазәы.

Днеихаххит ишыза уақа,
Дышьтихит, димангы днаскьеит.

Аха аңсеизгара иаҕыз, игәаҕуаз,
Хара дизгомызт, днаириент.

Иңсымтаз уи ибжыы ааҕигеит,
Дынҕықәтәашә иун убра,
Ишиақәпоз аңал, уи иацәигеит
Абарт ажәақәа рхәара:

«Сашә, уеибга узнеир Аңснынза,
Исзынагза абри уара:
Сыҕны цәгыарак ҕалаанза иумырзан,
Иумырзан, абааңс, стахара!

Ҕсрак ҕалар, уара убаскан
Инадухәалап уи са стәгы.
Ғынтә ирхыргар атқыс ғ-гәаҕрак,
Ирхыргааит зныкҕара ғбагы!»

Адгыл ртысуа, ацәа итарзызо,
Аҕыға рыхга атанкқәа цон.
Итаһаз аибашыҕы Наҳарбеи ихъзын,
Изгәаҕуа идгылаз – Иасон.

3

Ғажәеи быжьба шықәса иртысхьеит
Иҕалеижьтеи уи ахтыс бааңсы.
Иасон иыза бзиа игәтыха
Икын инатцан иңсы.

Даалон, дцалон, уи иани, иаби,
Нас иашыцәа, иаҳашыцәа ибалон.
– Дыбжъазт Наҳарбеи, – реихәон ами, –
Абжъаз дхынхәуеитхәагы ргәы ҕаитцон.

Ихы икѳае, иѳантѳа илабашъа,
Дгѳырѳоит Иасон, дгѳырѳоит уажѳы,
Иѳыза бзиа, иѳыза иаша
Дизхѳыцуа, дахѳаѳшуеит икѳымжѳы.

Иааигеит имырззакѳа уи иажѳа
Иахъа уажѳараанза ичханы,
Ишихѳѳаз еиѳш аибашъѳы иаша,
Ар рымаза еиѳш итѳахны.

Уажѳы, данѳсгѳышъа ан аѳакѳажѳ,
Ирылеихѳеит иара зегъы...
«ѳынтѳ ирхыргар атѳкыс ѳ-гѳаѳрак,
Ирхыргаит зныкѳъара ѳбагъы!»

ДЫРѳЕГЪХ БЕТХОВЕН ИЗКНЫ

Сузызырѳыѳхъаза сара
Акакала избоит аѳыѳѳѳа,
Исымоуп урт рыгѳарагара –
Схы сзаанымкыло сѳоит сышрыцу.

Абар уажѳгъы умчала исымбеи
Иналырѳъаны ѳыѳѳ аѳѳыртѳра:
Уи акѳзаап избзиахѳу хдунеи –
ѳѳѳа змам ахъамоу аиуеиѳшымра.

АЛАХА

Иѳѳаакыраз аѳаххар,
Идгъылѳараз аѳаххар,
Зегъ аками

Иаразы:
Ашәыр җалоит
Иаҗассы.

Уа мацара инхазом,
Ауадаҗра уа интәазом,
Уимоу, ацаҗыа
Неиҗәангы,
Иналиаауеит иара зынгы.

Ма изакәызеи уи ашәыр!
Иунархәоит аҗама укыр:
«Ус ихаау
Зыҗалом җаргы:
Ацха цхоуп,
Ицхоуп иаргы».

Алаҗа иҗашьахәтәу,
Амч ду уманы «уимшеи»:
Җаргы иурззом
Уара утәы! –
Ахаа аутоит адунеи.

АҖНЫ ҖАРГЫЛОИТ (Ашәа)

Җашәа, акеҗәа хыхь ухала,
Иҗаргылоит җарт аҗны.
Уи җалоит иҗшза, иманшәала,
Аҗнқәа реиҗа илашаны.

Агыдра ҳараҳкт акыргы,
Ишьтаҳхзароуп уи лассы...
Ҳаит, амарҗа, хатцагь пҗәысгы,
Шәадибацал, абааҗсы!

Амаҗәахә ҳәа иаҗаххаша:
Ақбармыт, ағәы, ацамет –
Иадаагалахьеит иазхаша,
Иҳархиеит, зегь еиқәҳаршәеит.

Хус хьанҗазааит, ҳамч ҳашҗеигзо,
Иаҳҗашызааит аҗхзгы,
Нап аналахк зегь иреиғззоу,
Иҗахкуа ҳаҗазам акгы.

Ҳашәа, акеҗәа хыхь ухала,
Иҳаргылоит ҳарт аҗны.
Уи җалоит иҗшза, иманшәала,
Аҗнқәа реиҳа илашаны.

А С А С А

Асаса, мап, иауам, иауам,
Изышьцылаз иаҗуп:
Егъа хы җарыҗсаргь, иҗәуам –
Уи җыкка иаатуп.

Хықәкыс ирымоу зегь акуп –
Ахы аҗаҗсара.
Даргы уахгы-еынгы иаҗуп
Абаҳа аҗбара.

Ианеилдырга хәшәыс иамоу знык,
Иахдмырҗит урт ашәит:
Инҗарҗсеит анышә уаҗсҗәык,
Асасагь неихашәит.

АҢҒЫШ ӘРА
(Жения ихъзынфылоуп)

Днасфыртын дцеит
Саб, ағба сынтартә.
Ишпа? Мшәан, дсыццоз
Цъысымшьоз иара.
Схәычуп, исхыцуеит
Жәа-шықәса сынтә.
Хлапшыда
Исылшо
Гагранза ацара?

Насгъы избахъоу
Уи Гагра хәа сгәы иҭоу?
Акызатцәыкоуп
Издыруа сара:
Уа ашкол-интернат хәа
Изышьтоу
Саанахәеит ауп,
Исцартә еицш ацара.

Идәықәлеит ағба,
Идәықәлеит ихәаауа.
Имшыныз, ижәфаныз –
Илашьцаза еицшын...
Саб, саб, бзиа субонеи
Усызгәыкуа,
Ишпоугәағи нас,
Сзоутәзеи амшын!

Ауха сзыцәозма:
Аҕба ахтысуаз,
Ожәы-ожәы сытрысуан,
Сгәы ҕканы.
Са сеаларҕсны исын
Аҕәардә сзықәтәаз,
Аеура сақәтәазшәа,
Апырцәқәа кны.

Иабаҕоу Гагра?
Шәкы бжьоуп хәа саҳахьан.
Са сзын –
Дгьылтыхәакаҕ иҕаз акын.
Зны сыҕба ҕбак иасуазшәа
Сшәон, сеицьюан,
Зынгьых –
Уи хатццалозшәа збаларын.

Санықәгыл адгьыл,
Стынчхашәа скалеит,
Иаасрыцкьеит
Сылағырзгы сыпхашьаны.
Шьта схы самыхәар
Псыхәа шсымам збеит.
Сцааит.
Сшаҕкьеит.
Снеит ашколгы җшааны.

Абас еицш
Салагеит нас атцара.
Аинтернат
Зегь рыла сеикәнаршәон.
Саноурышьтлак,

Саалон афны җсшьара,
Җа мѡак абаказ –
Мшынла саалон...

Җсаҗа шкѡакѡа саб!
Сгѡы уҗоуп енагъ уара:
Исзууз шҗасыхѡеи
Сара җхьаҗа –
Зқьы километрқѡа
Ансықѡшѡа ныҗѡара,
Санҗыршѡоз
Океан ацѡқѡырҗақѡа!

Ш Ә Ы - Ш Ы Қ Ә С А Қ Ә А Р Х А М Ғ А (Матенадаран)¹

Иацралан амца,
Абылра иаҗын иѡны,
Аха деиламҗсеит,
Игѡы каимыжыт
Аерманы.

Уи дашьҗамлеит
Шѡҗатѡыкгы хѡа,
Шьаҗатѡык убас,
Ихьыз, ибырлашыз –
Иҗаимҗеит гѡырѡас.

Урҗқѡа ракѡым, афатѡгы
Неихаиршҗын зынза,

---

¹ Матенадаран – акырза зхыҗуа Ермантѡыла иҗоу анапѡымҗа
җѡахырҗоуп. Уа еизгоул ерманы бызшѡала иѡу жѡа-нызқь
напѡымҗа.

Икәәкәә икәижыт
Еидарак хьантәза.

Абри затцәыкоуп
Амца иалигаз иара –
Уи аидара,
Зегь реиха
Изиҭоз хәшьара.

Ишәымкәә, ишьямкәә,
Итаҕахәә игра,
Зқы шықәсала
Датцан, иааигон иара.

Ихьтаз, ишоураз
Уи ицикуамызт акгы,
Дахзызаауа ихьчон,
Ихьчон уахгы ҕынгы –

Иахьа уареи сареи
Җазлаҕехәо,
Җабжыкәә шытых –
Ашәкәы –
Җабацәә рфырхатцашьа
Аҭоурых.

А М Ч Ц Ы Д А

Адырра риҭарц дтас уи иман
Нырцә иҕоу архәта дыццакны,
Атыпцкәә бзиа издыруаз иакәын
Дагьдәыкәлеит,
Амҕа неихтцәаны.

Ахызатә еипш дышнеиуаз дыџуа,
Дагъынхықәгылт арџаш,
Иџашы ақхзы,
Уи иеизнымкыл дыџеит дууа,
Ихыз ацқа –
Иагахъан азы.

Дахыџеит арџаш,
Дназеит архәтаџ,
Инап ианызгъы наигзеит,
Даныхынхә ишьтахъка,
Уи арџаш
Ақаџаџ
Дшанханы даанхеит.

Инеиуан арџаш ихышхыцәан,
Ахаҳәқәа қыххаа еижәнатцон.
Закәызеи, мшәан?
Абри дахықарц
Дахъхықшылозгъ,
Интықсаа игәы цон.
Ихеитцон.

Иблақәа аш рхылоу?
Иџеишьон, ссиршәа иқхъазон.
Саатбжак
Ожә ақхъа уи дшахықаз,
Агәра изымгартә ихы ибон...

АКОНТРАСТ

Агәыхьцәгә изцысит.
Акәардә изааигәаз
Днеин днықәтәеит аарла,
Ихыгга иңштәы.
Иңсың ишитәху
Изнага-аагом:
Еидара хьантак
Нақәхазшә игәышпы.

Аоны
Иара ихата затцәык иоуп икоу,
Ацхырааразгы
Телк днасырц итахуп,
Аха егы ауадахь
Днеиртә еиңш дыкам, –
Цәымгк наларцазшә
Игәы кылкааны дакуп.

Ахьаа изцысыз
Дагозшә ибон ауп,
Дахәынцон, ашәазыза ихақаз.
Ус ашырхәа, ашә неимқаа,
Дныфналоит ифызак –
Уи аены Москвантәи иааз.

– Агәыргәфәхәаша! –
Ғааитит уи еразнак,
Дагьнықәсуеит
Акәардә иқәтәоу ижәфахыр. –
Агәыргәфәхәаша!
Уфымта

Абри амзас
Ишеибакәу ианылоит
«Новый мир!»

Ифызас данцагы,
Иара длахфыхза,
Днеи-феиуан,
Ма ишпацкыз илакта!
Абасоуп
Адуни фыц
Метод фыцла
Агәыхыгы шахәшәтәуа ожәшәта.

* * *

(Л. Уланд икнытә)

Ажәйтәан фыцәа аигәылацәа нхон,
Руазәк – шыцфык иакәын, игәы пнажәон:

Егы итцпрауа фызк дахәкәтәалоз,
Дзыхчаша кәалзык ахныкәигалоз.

Димшы игәыла илашыцаз цхык азы,
Аухатәкәа днаган дагыейтеит азы.

Нас итеирхаз икәалзы ишәцаны,
Ифыз дугы днакәтәан, ифәынеихеит дыццакны.

Дныкәсырц абагыр азиас ихыз,
Аха ашақә иасит, ихымхәыцит афыз.

Икәмчы нахикәеит, иааирхеит имахмыз –
Изгәааны азы дынтәнажыт афыз.

Дызсоит, уи дамтырц иҗахуп азы,
Аха дынзаакәкәала дамгеи акәалзы.

ЗЕГЫ АНЕИЦЫШӘТУА

Ишәтуеит абгызра, атама,
Ишәтуеит аҗа ибыбышза –
Апрель лахҗыхза имааи,
Иҗаҗа-җаҗа, игәыргәхәза...

Мап, иҗам уи еиҗу акгы:
Ак амацара акәымкәа,
Ианеицышәтуа зегы-зегы –
Аҗеж, аҗаҗш, ашкәакәа!

ИРЕИҖБУ АҖАҚЫМ

Аибашыра адәәҗы иеиҗахыст дара –
Еибахәт Алиаси Франци еизгәышны.
Алиас убра дмаанҗаскәа, иҗыргәҗәа,
Дигеит, дигеит иаҗацәҗа дыткәаны.

Аҗыҗаҗы аҗәада иаҗаны,
Ишәтарцеит хәшәтәыртакаҗ еиҗәҗаны.

Урт еиҗацәазаргы, рыҗсы анҗаха,
Уалс аҗақымцәа ирымамыз рыхәышәтәра.

Иаҗырхәышәтәуан, ирыҗмыҗыуа акгы,
Еиыхра хәа җамтәзәо бзантиҗы.

Алиас ихәра шыҗәҗазгы иаҗа,
Ишкылжәазгы уи изнапык цәҗашәа,

Иҕеит Франц ихәра атқыс иласны,
Дтыт ахәшәтәыртагы, ихы игәы ахны.

Уи ыыҕа ахақымцаа дырхәышәтәуан,
Азә иатқыс азә деиҕны ихагыежыа ихан.
Азәы – Ахәшәтәыртантәи захьзыз уауын,
Егы – Аиааира хәа хьзыс ихын.

МЦА ЗМАМ АЗӘЫЗАР!..

Ицаауеит. Анакәа жәпаза
Ихчылт иуамаха, измыжха.
Уи атәахит зегы зынза,
Ишьхаз, ирхаз акгы аанмыжкәа.

Адсаатәтәкәа зыпыруам – ишәоит,
Итәоуп абардра-ачыкыра рәәта.
Акәак-сақ атлақәа еикәыжәжәоит.
Адсың азнага-аагом адгыл.

Итынчуп адунеи ууаза,
Псы зхоу зегь нықәзаазшәоуп ишыкоу.
Инықәуеит азатә ишьаға –
Дцоит абна дылалан аныкәа.

Уи днеиуеит ихәлачы ипсы,
Мәахәастак ахәанга ицәмырзуа,
Еикәцәаш еикәжыз асы,
Зны днылашыпуа зынза, зны – днылцуа.

Иузымбо ихағы тахәхәоуп,
Аарла иблақәа аахитуеит.

Иңсың аттааршәхара иафуп,
Ишьашьалха ицламхәа иафыхәхәоит.

Дааңсоуп, аха дызтәом җаргы:
Минутк даатгылт – деикәшәит еразнак,
Имәаныфа хахәхахьейт зеггы –
Иц залалома, дымлашьзазаргы.

Дыңшыхәфуп, имоуп уи адта:
Обиектк аҗынтә обиектк ахь дцароуп.
Иаргы, солдатк иеиңш иекеынтда,
Инап ианыртцаз ашәкәы игароуп...

Аха абар... Анцәа иҗышыоуп,
Иаацәыртцит, аҗаргәаләны цәыртцит,
Ари цсеикәырхагами, разкуп.
Аңшыхәфгы игәы зынзаск иаафыцхейт.

Уи ңхьарта әныс ирыңхьазон,
Аңшыхәцәа идыргылт убрака.
Атцх назыкәшәаз – убра дыңхьон:
Аобиекткәа узрыхьзом мышкала.

Иәнызатәуп, дахзам азәгы.
Инеиз – ихы аматц иара иуейтоуп.
Уа ңечкгы гылоуп ирхианы,
Астолгы ацәартағәгы мазеиуп.

Еикәйтцейт амца дыццакны.
Крифейт, крижәит аңшыхәфы уака.
Аха илаҳәхьоу имыцхәзаны,
Ишьара дзыкәлозма макьана.

Афны шыпхоугы, дааскыны
Аңеч дадтәалеит игәы тырхаха.
Ифоит, ижәуеит дазгәшзаны,
Убри иахылтц ицо аңхарра.

Дазхәыцуеит уи, оумас иба,
Итаҳәлак-цааршәха амш ихигаз...
О, ахьта, ахьта, ууамаха
Избан ауафы узиңылаз?!

Уи пхыз ибон даныцаагы
Асымкәыл, анакәа жәпа цәышза.
Игәы иаакәыфлон зынгы
Ацлақәа реикәжәжәара абжыцәгә.

Атх наихга дындәылтц афны,
Егы объект ахь днеешт ихәлаанза:
Дызнысыз амфа иеитцаны
Инхеит ожәшьта иара убраанза.

Итынчуп адунеи ууаза,
Псызхоу зегь нықәзаазшәоуп ишыкоу,
Иныкәыфоеит азатә ишьаға,
Дцоит абна дылалан аныкәаф.

Уи днаскыхеит такәгы, аха
Абар, иналыркәан даахьахәит,
Деихан дагындәықәлеит шытахька,
Дахыццак, ашаца-шацахәа.

Афнызатә дныфнашылт иара,
Астолгы днадыххылт ожәытцәкә.

Ицъыба иаатганы убра
Иагънықәйтцеит кәалапк аспычка.

Игәы иртынчит абыржәы...
Аспычка!.. иарбан еигъу ғызас!
Уа иааиран икоу ауағы
Издыруада мца змам азәызар?!

АСТРАУСҚӘА

Рымцәыжәәа дуқәа
Ажыжә-жыжәхәа иркъон,
Астраусқәеи
Ақызқәеи еилағынтуа:
Жәғангәынтә инылбаан,
Ахәста итатәон,
Акрыфарей аңсшыарей
Ргәы азыхәо.

Ахәста ду итбаатыцә,
Еитцхәа ишьтан.
Фатә хкыс хәа
Иарбан икамыз убрака!
Иприт ақызқәа,
Рыңсы ршьан, кырфан,
Астраусқәа аанхеит
Цьаргы имцакәа.

Урт рыбақәа хнакит,
Ахәста ихнакит –
Абеиара ахықаз меигзарахда.
Ғақы иазымхәыц,
Реаларцсны иркит:

Уи еиңш насың
Абақоу,
Избахыда?

Итан ахәста
Ишыртаһыз дара.
Ҕырхагак?..
Ҕхызлагы мамзар ирбозма!
ИшҔамариаз
Ахныкәгара убра:
Ҕхынғы-зынғы
Ак рыгхан хәа икалозма!

Еикәшон ашықәсқәа,
Ҕынкылашыа змам.
Изыңхызодаз
Шақа нызқь мөасыз!
Еснагь иҔәы-иңха
Ичон, ихәуан
Астраусқәа –
Зхы иакәиҫыз,
Згәы каршәыз.

Ахауа рзеиҫхейт,
Ирызхаит дара:
Акы – жәа-ҕызк
Неиқәужыыргь, инархыхәхәон.
Иакәыҫт,
Ирхашҫит
Аңырра ожәшыта –
Рымҫәыжәәқәатқәыагь
Нак зынза иаңырххейт.

Аеқәа реипш,
Ахәста ду иҭоуп,
Ихәуеит.
Акызқәа, апқақәа
Ҷытұа ианырхысуа,
Цьашьатәыс иба
Инарзыңшуеит:
Ирымоузеи, мшәан,
Ажәған ахь урт усс хәа?

Бзантҭгы иааизом урт рхахьы,
Бзантҭгы
Аныкәара мацаразын ишшамыз,
Зынзакгы ирхаштхьеит:
Рхылтцшьтра ус зынгы
Иңыруа
Хыхь жәғангәы иацәара ишалаз.

ЛЕМЕСШЕВ ИАХЬ

Иусума усзымдырыргь хәтала,
Мшәан, издыруа зегь
Драфымсуеи са сзы,
Хәцсадгьыл гәырҭо
Ааңыра иантала,
Иазызхәаз ашәа,
Игәыкза ибжыы.

Аңсадгьыл ааңыра,
Асы макъана
Акырцъара ианықәжыыз
Имзытұа...
Уи усс измадаз!

Ашәтқәа, ашәтқәа шанан,
Зехьынцъара иагәылтәраауан ишәтуа.

Ақсадгьыл аапынра,
Зегь рхы ианџаха,
Ианышьтыц,
Уафы ишимбац адунеи,
Убжыи ҳа ҳтәыла ду иабжыызшәа
Ихалон,
Игон:
«Весна стучится в дверь ко мне!»

Иргылараз, институтыз, изауадыз,
Ижәџаныз,
Ма амшын ацәкәырдакәа –
Иахьабалакгы
Уашәа ссиркәа ҳацын,
Ҳарт еитдагылаз
Ұызара ҳазуа.

Аибашьра баапс,
Агәақракәа зегь аман,
Ианахада
Ұни гәареи омала,
Уи аапынтәи ақхарра
Ҳалан ами –
Ауртгы, атцаагы
Зхьаахамгоз ҳара.

Ақсадгьыл аапынра иагон агәкәа
Ишьтнахуан ашәахәацәа
Азәырфы!
Аха утенор

Ахататѣѣа иахылцуан
Иара аѣхарра,
Иара афѣы.

Иаасыргѣежѣлоит
Аелектрохѣмарга исѣмоу;
Убри инѣѣѣ иансаѣалак убжѣы,
Игѣыѣатѣагаха
Сара исныруеит
Уи ааѣыитѣи
Аѣхарра иахѣагѣы.
Ааи, иахѣагѣы, иахѣа, –
Азѣгѣы хамшаѣѣ,
Хаха ианхѣгѣйдла
Азын аѣырѣѣѣаны...
Уара – харт азынгѣ
Аааѣын ѣхарра хазѣѣ,
Иузыскит сѣымѣѣ,
Сгѣатѣ инѣѣааны.

* * *

Ашѣаѣ ѣѣымшѣышѣраѣ, ашѣаѣ татаѣ
Иаѣуп мат дук аѣѣазара:
Уи шѣараѣоит иара атѣала –
Аѣсаѣатѣ аѣшаауеит убра.

Еразнаказ ахы иааѣахан,
Асаса раѣан иаанаѣшит,
Уеилазго асарѣятѣ блаѣѣа ѣхаха,
Даѣык ѣышѣѣагѣа ирѣит.

Итѣѣа ирѣит уи адаѣѣ уаѣа:
Иѣыжуеит, акѣу-кѣу ихѣѣоит,

Ғынкылашыак хәа амазамкәа,
Еихан нас амаҫ ахь ицоит.

Ицоит, зны ихәцәырххоит, зны икаҫоит,
Зынғы ихәазоит иара мгәацәха.
Асаса раха ус инҫалоит
Ишҫыжуа, абжыы уамаха.

Абасоуп адаҫ зқы шықәсала
Ахала ишазцо аҫсра...
Изыкамлеитеи аҫсабараҫ
Уи нызкылаша мчык ҫара!

СМУЗА

Зны иҫхы лашыцоуп,
Зны имшы лашоуп зынза,
Зны ихыҫа бааҫсуп,
Зны имца ҫхарроуп ихааза.

Инеиматәа, еиҫақыа,
Зны иҫәыуоит агәы ҫжәаны,
Нас иалагоит
Агәырҫара инеихҫаны.

Цәгъеи бзиеи ус еиҫныҫсахло
Иаауеит иара,
Урт аханатә аахыс
Еишьҫами, мшәан, цәгъала.

Смуза, ҫабуп хәа схәоит:
Сгәы камыжыа бзанҫгы,
Ацәгъа бзиала
Иахьсзупсахуа есқынгы.

АБАЛЛАДА

Иналыгзон уи ах идца:
Азҕы длаазон уи лыкекынта,

Ак игмыжьюа, дыгэцаракны,
Ихала уадакаҕ дтэахны.

Ашә ачарахәа иаалыртуан,
Ожәы-ожәы днеины дылбауан:

Дызәзәа-дкәаба, иржә-иҕаца
Днеицырцны дцон уи, жәак мхәаза.

Илыдын гәгәала дтас акы:
Димацаажәо длаазарц азҕы.

Дырбеит ахәычы ҕенак ианизха,
Ацаажәарахь ихы андырха,

Аччахәа далагеит иара...
Ашә еицш чыжь-чыжьхәа ахәара.

АПКАҚӘА

Ицон, еикәҕыртуан,
Еицрыхәхәа еицны.
Ицон ихаракза
Дара жәѡангәыла.
Акакала еицыѡло,
Иццакны,
Ианаамтаз
Ирыцсахлон рацхәагыла.

Закхытә җабааузеи ирбахьоу,
Иузхәом,
Закхытә мѡа дуузеи уи!
Шаҕа мышныҕәә!
Аҗыхәа ахьҗҗәо хәа
Җьаргыи иубазом –
Ѳадантә иҗоит урт
Аҗәхәырақәа рышҕа.

Аҗшаҗәҕыа,
Аҗтеилаҗ,
Ақәаршѡы,
Мшәан, иарбан, иарбан
Ирҗырхагам амѡан!
Уахынла икараха,
Җәҕыа иааҗсаны,
Ихтәалон зны амшын,
Зынгыи – азаѡа.

Аха, абар, абар
Иааҗәырҗт иара,
Уи адгыл –
Бзиа ирбоз гәыла-җсыла...
Имҕьал-имыз
Изыназәз дара –
Ианаамҗаз
Ирыҗсахлон раҗхәагыла.

А И Б А Ш Ы Ы

(Саша Володя ихъзнызфылоит)

Аибашъра егъаатцисит, уара
Уалагылт еразнак амцашыра:
Гәкаҳара җамтәкәә уеибашъуа,
Уиҗагылт аҗа хәымга гәышпыла.

Ашықәсқәә еикәшон, акыргыи цеит,
Амцапшь ықәгъежъуан, азәгыи дымшаҗо.
Мшы затәыкгыи баша иумыштыҗеит,
Бҗарк угәыдыргәҗәал ианумкыи аамта.

Ахьта, амла ипымкзакәә акгыи,
Унаҗеит Берлинынза ушиашаз.
Лабҗаба иумбеи, сашъа, уаргыи
Афашизм ипыххааса ишыбғалаз...

Угәабзиара зегыи-зегыи
Неизыркәкәә иазкын утәыла – иаҗан...
Даҗакала узыҗамло бзантгыи,
Уи аламыс ухьчон, солдаҗк ишиаҗәаз.

җамтала угәы җычазам, мамоу,
Аха умбылзакәә уалсит амца.
Иҗоума нас уҗабаа иапсоу
җамтаҗ, җамтаҗ адунеиаҗ мамзар!

АШӘТ

Амат уарбзеит азхара,
Умати ацәцәеит ашьхыц неины.
Мшәан, излеилоугзеи уара
Ацхагь ашхамгь инеибеицшны?

Ашәтыц бзиахә, згәы разу,
Уа иаазырнагеит агәала:
«Цхоуп исымоу, аха дасу
Ихы иаирхәоит иара итәала».

ИСХАМЫШТҮА СЕКВОИАТЦЛА

Уиатәкаҕараза, зынгы-цхынгы ззеицшу,
Секвоиатцла, сугааит дырөгь сара.
Цьанатк, уара абзиахә умцан еигьу,
Иабаҕоу адунеиаф ҕаҕара!

Иукәыршан иахьабалакгы ҕынчроуп.
Игылоуп атцла дуқәа еикәагга.
Уғапхьа ааигәаза азышьта итыџлоит
Инытцак кәара-чцак абжыы хааза.

Абра имыцәазо апоезиа амца
Наунагза хәа исыцралт сара.
Абра, абри аҕагьа кахәхәа амцан,
Исмоуи са сөызцәа ргәыбылра.

О, адауапшь, зҕырпагьазан игылоу,
Зқыы шықәсала излахьынцдоу антца.
Егьараан урти цшеи уара иугәйдларгь,
Бзанцдык иукәым хынаара, хжәара.

Лассы-лассы угәхьяаган ушқа саақәлоит,
Сузхьяауа салагеит иаха сара.

Издыруада ожәшьта сахьяжәуа акәзар?
Сгәы ахьыңшаауа иахкьозар, нас, иара?

Ааи, сызынра ааскьеит, аха абрақа,
Абри атың пшыағ сааиуанат сара,
Избоит зынзаск аешаңсахло сызлақоу,
Ғакала ишалаго сгәы атысра.

Уара иумоу амч ду сылоутазшәа,
Исаноушьазшәа уқәра ду, унтцра,
Схы сгәалақаны,
Дырғегь сычкәынахазшәа,
Лахғыхрак сзаацәырцлоит еснағ абра.

УАРЕИ САРЕИ

Уареи сареи аймак ҳамоуп,
Иҳабжьоуп ацтәа есқынғы,
Ҳаизгәышуа ҳара ҳайдтәалоуп,
Ҳнеидыххылалоит зынғы.

Иҳахъзеи, абааңс, ҳзеиғагылои?
Шьта иаадыррацы қәнагоуп:
Адгьыл ду ҳара ҳзықәгылоу,
Уи уаргьы саргьы иҳазхоуп.

ДАСУ ИАРА АТӘАЛА

Избеит уағ иимбац аңсаатә сара,
Сшанхан саатгылеит абна агәтаны.
Цлак амахә иқәтәан имшәәзо иара,
Ашәыга ссирқәа рыла ирхианы.

Мацәа-мацәа еилацсан уи игъаза:
Цъара мца уаркалеиха еибакын,
Цъара икадифа еикәатцәан зынза,
Цъара ахаскын, цъара ижәџан цштәын.

Исзымбо сызхара ахәацшра сшафыз,
Ус ацсаатә еразнак аафәнатит.
Хәи, анацъалбеит, мшәан, иахаз уи бжыс!
«Ифәнамцыр иабыргәыз!» хәагы, – аасгәахәит.

Агәкыдхга бжыцәгъа, хаарак хәа зцазам,
Ишәмахахъеи, мшәан, дагъ-кәафкәафәра бжык,
Дагъбжык, игәаџа-тахәаеца зынза.
Сгәы ааилахәарцгы, иаасыгымхеит ацсык.

Аиаша схәап, иаацъасшьеит уи зназы:
Еицтибагарак шцакамлеи абра?
Ацсаатә ауцшәыл изамамзеи абжы,
Иакәнагахартә еицш иамоу уи ацшра?

Мап, ацсабара кәыгоуп ескынгы,
Акгы агәы ннархашам баша ус:
Ацсаатә цшза ианоу абжы хаагы,
Убаскан иазынхооз акарматцыс?!

АЦСТАЗААРА

Ацстазаара, уара умарахәрақәа, са сеицш,
Икалап, даеазәы имоуцзаргы ус цеицш.
Сызлакам сыхтынкәа, уснызбо, усызгәышлон,
Зынгы сызкәымгәыгзоз цырхагак уцшаалон.
Укын цәгъашәатцәкәа, укацъбеин ескынгы,
Убзиарақәа рылхәдаара сызкын мыцхәгы.

Ма оумазақ зтаһыз азәызар – ак ххәарын...
Мап, жәа хаа мацаракгы кыр иззаңсаз уафын.
Ааи, ажәа хаа гәыҕацагамыз са сзын,
Убригь сахубаауан – интаршәны ицәахын.
Аха, егәа ус акәзтгы, сара сразуп:
Хәаа змам сыбзиабара есқынгы иузкуп.
Аңхзы кәтәо схандеиуеит, иаасрыхуа сеафра,
Ишеибакәу сафуп уца аҕаңсара.

УЦӘҚӘЫРҢА, АМШЫН!

Н. Г. С.

Ушәах мацараха
Уәнеилашуа уара,
Уцәқәырпақәа шыхатас
Ианышытыззо рыетхәа,

Агәақхәа иас
Иандырхыңхыңуа аҕәара,
Сгәы тгәырҕаауеит,
Сымч талоит,
Исыңлоит саҕара.

Цәгәа-мыцәгәас избахьоу...
Мап, иҕазам акгы!
Иргәйдца умч ду,
Инсыххәа иугоит зеггы.

Уантынчу,
Уцәқәырпа анымқәацо зынза,
Угәы каршәзаны
Уаналоу ацәа хааза,

Усыхан сышътахъка
Акырза сго хара,
Гәырѡеи лахъеиқатарей
Сызурцысуеит уара.

Иаацәырцуеит ашьхақәа
Итаҳәлакза рхафқәа.
Атаа гәыфқаагаха,
Имцапшьха узбылуа...

Амшын, амшын,
Ишқастахыз сара,
Есымша иулшозар
Ацәқәырқара!

АГӘАҒЪ

Иқапшьза ишәыз
Тамак ныфшәеит,
Иналшәан атла,
Акәақхәа инкашәеит.

Инеимыттеит,
Иңыххаа ицеит иара,
Игәылшәаз гәағъ затцәык
Аанхеит убра.

Аха агәағъ
Ахала ианынхагъы,
Иазцәырцит
Гәақрас иқақәоу зегъы.

Иацәхас инарблақъеит
Зымѡа шыапык,

Ишааиуаз,
Инаґраґалеит рахәык.

Ус, қәаршәык цысын,
Инықәзәзәаа иагеит,
Иқәпақәсуа, ирбләкьо,
Зиаск иазнагеит.

Ацәқәырґа хаґақәа рґы
Знык ианнеи,
Еигәыдто ирыманы
Дара меихеи.

Зны иаха идәықәыртцеит
Иара хаґәха,
Уа кыр иаанхеит,
Хахәқәак инрыбжьаха.

Нас урт инрымжәа,
Иәхарґалеит иара,
Нас иршә,
Инықәдыршәит ақәара.

Ақәараґы
Уи гәаәарак абеит,
Иарґы убрака
Аеынтаршә,
Аґсы азеит.

Имәасуан
Ашықәсқәа еишьтагыл,
Акы иазнымкыло,
Цьара имаангыл.

Иағылон азиас,
Иазпағыаха, аетхәа,
Излысуаз абна ду
Агәта еимгәхәа.

Уахгы-еынгы
Ирзыырѡуан иара
Аць, ажа, ал,
Ахәар, афасара.

Зегы инрылкь,
Иазааигәаха аҕәара,
Цлак гылан
Иқәыпшза, икашәкачо иара.

Ихьыхәон амахәқәа.
Цаҕа инаҕәза,
Ирҕажын урт
Ашәыр рацәа қацшьза.

Егъа икыдырҕьазаргы
Цәгъала,
Азы аца
Идәықәыртцазаргь
Омала,
Агәағь иҕанатцеит
Иара атәы ожәшьта:
Уи аңсабара –
Ианатцеит ахәта.

АБЫРЗЕН ПАТРИОТ ИБЖЫ

Пусть доблестные тени
Героев и вождей
Увидят возрожденье
Эллады прежних дней.
Байрон

«Еисуеит амшын, еисуеит.
Атра итагылом,
Ацәкәырпа дуқәа
Ирғачны ашәақьа.
Инеиуеит аарлақәа
Уи ағба хылан,
Зны ихаззало,
Зны изаашьшыло цақа.

Зынгыых уи ихбыкьны
Ганха идәықәлоит.
Абар-абар,
Ихатцалоит ухәап.
Ацәкәырпақәа
Ишыртаху иазныкәоит,
Ирымоума
Ғынкылашыа ҳәаак.

Уа егьафьы
Амшын рқырхагахан,
Игәақуеит.
Аблахатгьежьреи
Агәеиласреи еицуп...

Афызцәа, о, афызцәа
Даараза
Шәыгәхәаскуеит:
Са сзын
Шәарт шәызтагылоу
Бзиа еилкаауп.

Саргыи уи аҗба скидынахъеит,
Сшьара сзықәлом,
Аполковник шыажәцәа
Стадыргәакт цәгыала.
Уиоуп аҗа аҗгыи сзызтынчым,
Хәаас шәызсымоу,
Сыбла тырхаха,
Уи агәымха сзازیңшуа.

Ицоит, иаауеит,
Иагоит есқынагь
Хатцеи пхәыси,
Иуамажә еиқәатәаха,
Ашәақьа аҗашы...
Избан изықала
Ибахтаха ҳа ҳзыхәан
Җадгьыл кәамқьақәа –
Ихыршәлаһаз амшын.

Зцәа итытыз «алахәақәа»
Җажәлар еитцацал ирымоуп,
Згәы иҗоу назғытқьаз
Нақ днахго ихата...
Мап, мап! Хәәетәыс
Наунагза
Җаңсадгьыл рытам. –

Ирыхьчоит уи
Архимед ду ипацәә.

Лахтымла адгьыл шытихәон,
Уи иоур шыапқәыгәғәартәк.
Мшәан, шыапқәыгәғәартәми
Зегьы ирыцку...
Еллада, уара узы
Са сымч бзантзык исшәтом –
Уара уами
Схы-сыңсы зегьы зызку.

Ирдырт, ирбеит уцеицәә
Изғыңшыша атәыла –
Иафырцааит урт
Ишықәпатәу жәлар рзы.
Уи афырпштәы
Шыапқәыгәғәартә дус иаанкыла,
Иагәтас уеидара,
Иуқәырхәоит лассы».

Итцит шықәсыбжак.
Архимед ихьырқар гылеит,
Дара кәлеит
Убас ирацәангьы,
Ашьажәфы аполковникцәә
Ишеибакәу инеидкыла,
Лахтымк нарытжә,
Ифхадырццалт зегьы.

Урт афырхацәә
Ха хпатриотгьы дрылагылан.
Дықәцон,

Дыхиан уи җхьаҗагь дықәцаларц,
Шьта аҗбақәа итәны
Жәлар ргәаҗреи ргәырәеи рыла
Уаха адгьылбжьахақәа рахь
Имцаларц.

Ауафы иуафра
Иқәыҕьмара иаҗигарц,
Игәыразра
Җхьагылара ауларц...
Апатриот деитцасуа
Игәатцанза иаатигон,
Изқәашьхаз есқынагьы
Иара ихәаларц:

«Еллада, ихьаазгауа,
Сгәы итыхо уахынла, җынла:
Уара,
Акәльтура хзызыҗшааз зҗазтәылх,
Урт «аиқәатцәақәа» рыҗазаара...
Исгәакьоу стәыла,
Иазынхоит
Ишәыта еиқәатцәан
Утоурых!»

УРЫСТӘЫЛАТӘИ АТЫНЧРА

Итынчуп аурыс ибна-ккара,
Убас итынчуп икаууа,
Машәыршәа тлак җара инкахаргь,
Ашысламшәа иарзуеит ашьтыбжь уа.
Идәеиужь каршәра тбаа уанықәыҗш,
Угәы аатынчхеитоуп зынза:

Ашәартә шыҕам акәша-мыкәша –
Иубартоуп даара хараза.
Изқәа, мышцәҕа рдырхағазамкәа,
Ишышьуп, итынчуп есқынгы.
Абарт зегь ртынчра иахҕан акәхап,
Аурысгы дтынчза дзыкоу ихатагы.

ИНЫКӘО АБАКА

(Ихънызылоит Баграт Шыынқәба)

Иҕамлазацт ҳдунеи ағы ҕаргы
Ишшапаза, алар еиҕш, иҕоу амҕа:
Аҕсаатәцәҕагы шиашоу изыҕырзом бзанцгы
Ғара имкәаратцар, уигь ҕсыхәа амам.

Мшәан, изхәатәузеи, иаҕахзам мыцхәы,
Ғдунеи еизадара мацарак иеиуам:
Ихамбои, хзықәгылоу адгьылцәҕа закәу –
Акаршәреи аҕәаҕа-ҕәаҕареи ишырзеилоу.

Уи ззеилымкааз, иатәазымбаз мамзар,
Дҕахеит, дҕахеитоуп уи насыҕдарыла...
Аублаа рыцҕа рызбахә аарахар,
Изаҳаз зегь рхәы-ржыы қақазоуп ишгыло.

Интәеит, ианызааит адунеи зынза.
Шҕта рбызшәа гәакыа ртәыла инықәдырц акәым
Азә дыҕсыргыы, ихәаргоит цәҕыза,
Жәларык шеибакәу рықәзаара акәым.

Ихәааигеит апоет урт оумала,
Ацәымҕ еиҕш ицарзоуп иара игәы ишалал:

«Избан, избан изшәзеилымкаа шәара,
Шәыпстазара мөа ахатәиртақәа шамаз?

Избан, шәара шәымхьатцуа, шәымхынхәуа,
Хаха шәзагәйдлаз ацакьа гәышпыла?..
Мшәан, уи абғабтәкьа нафс ицоит зымөа,
Иоумаха җара ианаңынғыла.

Аидара шәықәжьын, шәеитцаңал шәакын.
Шәагәтасны аххәара шәеазышәкит мчыла...
Ахахә хьантыңь ду зкәыжбу аҳаскьын,
Инақәтәиашаноп, ихахәза ишгылоу.»

Аублаа хьаас измаз иахьа-уаха,
Ацыхәтәан апоет избит гәаныла,
Ианызааз рзы икаитцарц уи абака,
Иныкәо абака уахынла, җынла.

Дшакеит, деимдеит уи анахь-арахь,
Ахахә, аиха, афны-гәара – зегь ирцәажәеит.
Диңшааит ацыхәтәаны ацынтәарах,
Дилатәеит уи гәыла-ңсыла, ажәала.

«Ацынтәарах» захьзитәыз абака,
Абар иныкәоит, қалақь-қыта нмыжбуа.
Ицәажәоит уи: «Умчыдан уанынха,
Иғәғәоу уеидкыл, ухатәы камыжбуа».

* * *

Урцәымғын, Португалиа, уцәа бааңсын,
Иаргәауан узбахә ахара изаҳазгьы.
Иутаауаз – рылаңш тәамбашақә иухын:
Атәылақәа ирылубаауаз акын,
Ахәыхәқәа икьацәза ирылаҳаз лаҳәазшәа.

Уонутҕеи иумпыттахалаз ҕаҕьареи
Иургәаҕуан ажәларқәа, азәгы дымшаҭо.
Зегьынҕьара цәҕьала иахьеи уахеи
Аҕҕьа рыхгон, иардагәон хацәеи хәсеи
Убахтақәа ирҕажьыз асапатқәа.

Еичурчон шкәакәеи еикәатцәеи уара,
Дгазаргь удиктатор иажәа ҕбамтәкәа.
Жәлар рымҕақәа рыркаҕара, рыхтәара
Уаҕзан, атыхәтәаны зынзаск раркра...
Мшәан, Магеллан дыззықәпоз раартра акәын.

Ха хшәышықәса аҕажәатәи ахаҕара
Досу иааиҕаху ҕаитдарц азин инаҭом:
Иауамзаап мчыла ажәларқәа ршьақәкра –
ҕа Португалиакгы ыҕазаап убра,
Салазаражә и-Португалиа адагь.

Кальдерони Комоенси рҕацәа
Хдунеи ҕыцк адмырбакәа рычхауазма:
Диктатори тирани – аҕацәа,
Ирхажьыз ихәыруа шықәсы рацәа,
Улаханы иахухәарггы ауазаап!

Апатырқалқәа ртәыла пхьаҕагы
Иманшәалазааит уусқәа иахагы!..

МОСКВА АМЦАН

Абна, Вория-Богородтәи абна,
Азиақәа ахьыҕоу ииатцәаза,
Икеи-кеиуа ажәҕан,
Урт рыцштәхәы аман,
Адгьыл иахьазааигәахаз зынза,

Рыңсы за, зегь ахьзырѡуа, иахьтынчу,
Абҕы еихысбыжь ада бжыы умахауа,
Сааңсаха, акыр ысылзаа сымчқәа,
Ушка сааит,
Аңсшьара са сазхьуа.

Санаториоуп хәа смааит хара тәылантә,
Указам уи иалаҕоу акны.
Иванов иѡны сара саангылеит,
Абнахьшьцәа иреиуаз азә иҕны.

Бзиа ибон уи, дылан абнаршәыра,
Атцла, уаѡцас, деичаха иаазон,
Руак ҕара инхынааргыы машәыршәа,
Давс дызцозма, –
Уаҕа итиргәон.

Зыетхәа игылаз атцлақәа ахыбоз,
Дгәырҕон уи,
Игәы ҕартон цәҕала:
«Убас, убас, афырхацәа, ахьырҕар,
Ишәызхала, абааңс, ишәызхала!»

Хҕа рҕы итәоу иңҕа Алиона лакәзар,
Узлалыхәозеи мамзар лара,
Рыхьзқәа аңчахәа илхәон даҕамхазакәа
Атцла хкқәа, исзымдырзоз сара.

Ашәарах, аңсаатә зыхкы утахузеи!
Илами итәѡасуа аҕацәқәа уа,
Абнатә шәишәи дуқәа ирыбаргузеи –
Рыкәчарақәеи дареи еикәҕытуа.

Аңхынра аантәаанза уаҕа сыҕан,
Ишпацеи аамта иҕырыны.
Аңсабара ссир ихнамки сыбла,
Самгеи, самгеи са сыткәаны.

Мшынха иҕаз абна, хәаа змазамкәа,
Исныңшит убасҕак схата,
Иарбанзаалак хәаак сҕыргагазамкәа,
Снервкәа тынчхеит, Сыцаагы тынчхеит шыта.

Саалоит, саалоит Иванов иахь саха:
Ибна, иара иеиңштәҕкәа,
Бзиа избоит,
Атлақәа еиваҕға,
Рнапқәа рхаха,
«Загляделись в розовую воду»*.

Аурыс, бзиа ишҕоубои аңсабара!..
Ассир, ивановаа, шәа ишәырҕеиет:
Сибра еиңштәҕкәа абна, абна-ккара –
Москва амтдангь ишәаазеит.

Q-ААМҢАК РЕИҢШЫРҢА

Аңацха хәычы, есырла ихыбыз,
Еиқәчаб хәажә быцала ишышыз,
Сара сахыз убраҕа ами,
Убраҕоуп сықкәынра ахышәтыз.

Иабаҕоу уи аңацха, иқәзаант,
Инымхеит ашытамтак ҕара,
Аәнеихагыла иҕаз-ҕызуа,
Аетхәа ишышытытит убра.

Сыѡноуп саргы убри ахан ду,
Сыѡноуп хәа аума, аа ожәшьта,
Убрака ииз сара сыхшара,
Исакароуп сара схаҭа.

Аха сҭацха хәычы, есырла ихыбыз,
Исгәалашәоит, ҭхыз избоит зынгы –
Ѧ-аамҭак реиҭшыртә сшагәылиааз,
Сара иснымҭшуеи иахьагы.

ИШЛЕИТ СХАХӘЫ

Ишлеит, ишлеит икәашза са схахәы,
Схаҭгы акцырақәа идыргҭеит мыцхәы.
О, ажәра, мшәан, усзааима ууамаха?..
Мап, мап! Уѡашеит, умѡахкҭеит.
Сунызбоит: Макьяна Пуш-
кин сиҭхьоит дысгәарҭха,
Сизызырѡеит Бетховен сҭәа сҭазызо.

АЗСАѦЦӘА

– Леандр Геллеспонт дырит дызсаны.
– Уи лакәуп, насгы дзаакәрылт атдыхәтәаны.
– Аха Баирон? Дарданелл дахымси еиѡцәаны?
– Знызатәык. Дычмазаѡхеит нас уи дахкҭаны.
Алакәи аҭоурыхи урылаланы уцеит,
Ҳа ххаантәи зсафькгы избахә умхәазеит.
Урт дреиуоуп ихалагылоу ахьыҭшааѡ Ҳазарат,
Дагъзаамкәрылеит уи, иагъызымцыст чмазарак.
Иаххысыз аибашьраан, иаҭа хангәакуаз зны,
Ианаҭаҭхьазоз граммк ахьгы кыр иаҭсаны...
Мшәан, Дарданелли Геллеспonti иреиҭшума? –
Ѧажәантә еиѡитәеит уи азиас Колыма!

1977–1985

Q-ҒБАКЫ

Ацәқәырқақәа еиҕыхуа
Инеиуа аҕба сҕоуп сара.
Ахәыцра бааҕс сыцрыхо,
Зазцас сгәы кылнацәоит цәҕыала.

Аха хара имгакәа,
Абар инасыхҕыан ицоит...
Мшәан, аҕба «Цьурма» акәзам –
«Россия!» «Россия» сагоит!

АМЗА

Уара умазан, улакәын ауаа рзы,
Урхәыцга гәырхытхытган есқьынҕы,
Уархалла ажәфан далоуцон азәы,
Арашь ццышә дақәуртәалон даҕазәҕы.

Тынчреи бзиабаралеи итәын зынза
Хдунеи игәыбзыҕкәмшәышәутәыз уара.
Апхәызбеи арцызбеи цсык еицырхатца,
Ихнахуан ушәахәақәа ркацчара.

Ицсыехон ацәҕа ма зынза еикәтәон,
Иагон улакәншьара иблахкны.
Зны абраҕьцәҕыаҕ игәы нхәацссашәа дҕалон,
Ицон игәыжәлацәҕара ихыцсааны.

Ушана мычлатаган зеггы рзы,
Иреигъзоу удырхэалон ауааггы:
«Имзеитәуан исоната» ссир азы,
Имзеитәуан даҕазә «Ипшахэаггы».

Абар иутәаит атцыхэтәаны ауааггы.
Снеилуеит – ргәыхытхытрақәа еикәтәоит...
Мап, мап, усҕак иутәутәхьеит – есқбаанггы
Ушымазоу, ушлакәу урзынхоит.

ИДАГӘАХАЗ ТАИГА

Хәаа змам таига аҕеитцхәазан ишьтоуп,
Цьарггы цсы зхоу хәа умбазо иҕацәза.
Саацсаха, скара-цсараха мҕакы сануп.
Иаасыкәыршан бнатоуроуп иууаза.

Атынчра ухәеит хәа, ацшатцәкыа ацсы азеит.
Икашәом машәыршәа бҕыцкгы ныҕшәаны.
Атынчра мшынха абна иахаҕеит.
Хәи, сахәәеуеит ааугәахәрын уацәшәаны.

Абҕыц мтысзо, шытыбжык цьарггы имгазо,
Ишыцәаз ацсабара еикәшьшы,
Иналыркыан зынзаскгы ааигәаза,
Цсаатәк ныҕнаҕит ицрыхәцәаза абжы.

Атынчра нкылнацкыааит, са схатаггы
Схы инаркны сшыапқәа ркынза снеимнадеит,
Исыкәшаз абна тоура лашыцаггы,
Иаразнак иаахәыцымцызшәа збеит.

Таига, таига, лахьеимарцахә таига,
Удагәзами ушыкоу ескынгы!..
Псы зхоу акы, псаатэзаргь абжы анга,
Избазшә сфызак, сыуак ихәанга,
Саарлахфыхит, иаасырццакт сшыаҕагы.

АХАЦА ГӘЫМШӘА

Абахта дтадыргәакт,
Нас дхырцеит:
Ицәхәыраха иаацәырцт
Досон абар.
Уи азмырха,
Зынзаск иахдырҕеит –
«Упартия мап ацәкы,
Уахшыит мамзар!»

Мап, дкамхаит уи,
Ахатца иусуп.
Дацәымшәеит
Адуניהаҕ акгы.
«Са скоммунистын.
Скоммуниступ.
Сышкоммунисту
Саанхоит пхыаҕагы!»

Ибжыы цар
Адуinei иахыфит,
Иршәо, ртып иқәкьо
Иаҕацәа зеггы.
Ифызцәа, еигәырҕаны еигәныфит:
«Ахатцатцәкья

Ицәшәоит ауп аңсрагы!»
Афыза, Корвалан, исыцлеит,
Ухацара
Сархатдоит схаҗагы,
Есааирагы
Са сгәыгра шытыцуеит,
Ицәырцуеит хәа,
Ахацәа цәырцуеит
Җа хшәышықәса
Афбатәи ахәҗазгы!

АЛИМИ ИФЫЗЕИ
(Алим Кешоков изкны)

Зегь реиха бзиа ирбоз рфызцәа
Ирцәызит,
Аибашьра ирцәагеит,
Дара,
Ача җатца еифызшоз,
Алими ифызеи –
Рыңсы җахеит.

Еиҗәган.
Афронт бааңсқәа еифыршан,
Урт ыҗан
Хаз-хазы хара,
Ианеилга аибашьра, афыңагы
Аус реазыркит
Хацәнмырха.

Абрагы изеиқәшәомызт:
Җадаҗа

Руазэк дахыѳаз,
Цэгъа ихаран,
Егъи,
Ишьткэыцэ иагаз Ладаѳа,
Ельбрус ду амца
Аус иуан.

Ицон ус ашықасқәа
Ишзахәоз,
Ицеит
Ҡажәихәба инреиханы.
Алими ифъзеи,
Ишақәымгәыгуаз,
Еиқәшәеит ҕенак, атыхәтәаны.

Иагъеиқәшәеит,
Рҕынеигәыдрыхәхәалеит,
Аха ирызтымкааит
Жәакгъы уа.
Ҡ-цлак еилиааз реицш,
Инеилацәеит,
Инеикәырша дара рнапқәа.

Еитдасуан аҕәара,
Иқыць-қыцьуан;
Имфасхьоу хнымхәи
Еиханы.
Зынзаск еилацәазеит афъыца,
Изечирымцуа еибакны.

Избоз,
Еидхалазеит хәа иҕъазшьоз,
Ирзеилкаауазма, мшәан, дара, –

Алими ифызеи
Ишыргәйдрыхәхәалоз...
Ирцәызхъаз
Рөызцәагы убра.

АХАХӘИ АЛМАСИ

Ацәажәара иенаназик Хәқы,
Жьац дөатцкьан, днаҗаххит уи игәтакы.

Жәак шааихәалак Хәқы, ихәон егы
Инеихаргыл иаразнак жәабагы.

Хәқы дынтгыл-аатгыло, дымццакзо,
Дрызхәыцуан иажәакәа ишәо-иразо.

Иҗы иааташәоз, инеилагәа зегы,
Изхыттраха индәықәитцон егы.

Хәқы ашышьыхәа ацәажәарахь деихеит,
Уи ала ифызагь днеихыпшып җаитцеит.

Мамзар дазхәыцуазма – Жьац иахагы
Дымбыжки, иаңызгеит хәа иҗырғызангы,

Жәак ацынхәрас җажәа җиркьон ожәы,
Ма изакәызеи ихылқыруз абжы.

Абжы – интадыр җажәа зкуа ахапшыа,
Иагон иаразнак еикәжәжәа-еикәшышыа.

Акызатцәык, акоуп дзышьтоу Хәқы:
Инагзаны изхәандаз игәтакы.

Анаѳстѣи усума, мшѣан, егѣаурым,
Азѣы игѣы иахѣап, дѣеазѣы игѣапхарым.

Иабакы, Жыц ихарззала ибыжь ду
Ахъаха еимразеит Хакы игъы итоту.

Агәала иманы, ихы җууа,
Дипырцит Җақы, жәак уаҗа имхәауа...

Уаангыл, уаангыл, усзызырғы, Ҳақы,
Иүасхәоит Саади ихәамтақәа руақы;

Убри ихаангы иҕазаарын ауаа,
Ауу-үүхэа агэтакқэа зхэачуа:

«Аҗәыға уаҗа илымшо дҗатца,
Ажәала дихәачеуазар агаза,

Ицъашъатәым, ицхъазатәым омас,
Хахәла ицүеыргы калоит алмас».

ИХАХЬЧАП АПСАБАРА

Мап, иҫамызт абас мацара.
Хдуней аеаҫсахт, зегь злазоз.
Иабаҫоу, мшәан, амегацарос,
Хҫа-хҫа метр зтәыѡақәа назоз?

Еласмотериакәа абакоу?
Амшә дузза ахапкәа иртам.
Урт рышьтамта анышәәф ада
Цьарамзар-цъаргыы шыта ианзам.

Атоурақәа еимгәхәо ирылаз,
Иғәғәаз, имырхауаз, имшәоз,
Адуреи адауаңшьреи рыла
Иңағыаза хдунеи җазтоз –

Ианызааит. Раамта аан – ицеит хәа,
Җалап изхәаша азәырҗы.
Аха урт рықәзаара зегь реиха
Уаҗуп изхароу, ауаҗы.

Иееибыта абцарла дрыжәлон,
Ак рыцхамшьакәа иниртәон,
Җыц бцарк җаитцацыңхәаза, рыжәла
Есаaira инаҗәуа, иазтоң.

Кьоушәоуқәак роуп ожәшьта инхазгы,
Абар анызаара иаҗуп:
Абҗабгы, шыхақаңқаңгы, слангы –
Еиқәырхатәуп, еиқәырхатәуп!

Ихәаазгоит цәгыа хдунеи еитымхоит,
Ацабыссарахь еихеит –
Аңстәқәеи аңсаатә дуқәеи зегь ртыңан,
Хәнаңи бағыри рацәахеит.

АДӘЫШКӘАҖАЗ АҖНЫ

АдәышкәаҖаз иахьабалакгы.
Әнык ацәаара убом ааигәа.
Иреизартан ауаа еснаггы –
Иаангылон автобусқәа уа.
Ианықәшуаз аҗакар аакылҗан,

Икыдтџа ианауаз ақџа,
Адџышкџағџазаџ еилагылан,
Дасу имашыына дазыпшуа.

Иааџьаршыейт џенак ауаа ахџааизаз,
Иагышџарлахџыхи зегџ неипшны:
Адџышкџағџазаџ, амџа азааигџа
Қџааџек гылан, џыџ иџатцаны.

Ақџааџ хџа ззухџаашатџџа акџын,
Иадырсын ашыџақџа пшыба,
Ашиџер еивџаџса хыхџ иақџын,
џџаџа – асқамқџа гылан џба.

Зегџы ирбарџахейт харантџгы.
Иаргџырџон, иаднаџхџалон ауаа.
џџоуџы, автобус иазыпшзамџы,
Зынџы рыпсы неитџарклон уа.

Ақџааџ хџыџза, џџабаас хџа иадуи –
Шыџбџьоннза џыџџа иџарымџеи...
«Как мало в этой жизни надо
Нам, детям и тебе, и мне!»¹

АМџА АџНЫ

Амџа аганахџшџа ихџауан,
Агџы каршџџан ажџџра,
Унавсны уџарџ ауан,
Ус имуит хџа Ахра.

Имашыына иџартџаны,

---

¹ Аџџахџақџа А. Блок итџуп.

Ахы ихъымзо Ахра,
Ауаа игон, афы дашьны,
Нас дабавсрыз ажәгра.

Уи днацәхасит иргәгәангы
«Жигулила» Ахра,
Аеазнымкыла ацстәгы,
Инеины интаҳаит ажра.

Иааныркылан «Жигули»,
Днарыгәтылак Ахра,
Инеицхырааны зегы,
Ажра интыргеит ажәгра.

Ахырқыара итахны,
Ус неихәахит Ахра:
«Хамџа иапырахан ацстәы...
Хәи, афасааит ажәгра!»

Апассацъырцәа руазәы.
Ғааитит игәы ифыцалан:
«Дәныкала игроуп ацстәы,
Ауафы – фныцкала!»

А И Ц Ә А Ж Ә Р А

Гагра, Гагра, ссыхәычзас сзышыцылаз,
Уаҕа интернат-школа сҕан.
Сыблақәа еснагь амшын рыхгылан.
Сышьтахь – баҳча дук еитцхәа ишьтан.

Кәарацчак ашкол иазааигәа инеиуан.
Уи ахаҳәқәа ирықәхәмаруа ицон.
Ацхын, азын – зегь иара иазеипшын,

Иагәаңхоз ашәак еснагь иахәон.
Мап, сара бзанцьк исхаштуа сыҕам:
Скәарацча, амшын, абаҳча, ашкол.
Пушкин, Байрон, Лермонтов, шықәсыла
Ҡызара сызуа, сырғон, сааргон.

Снызкыло ҕалозма, са саиаиуан,
Ескынгы сара сгәыхәтәы назон:
Сажәеинралақәа аччақәа ицәажәон,
Сыңхьарца – акафхәа ашәа ахәон...

Са сзыхцәажәо ианбатәиу, – краатцуеит,
Ҡынфажәижааба шықәса!
Имцеи хара!
Сгәалашәарақәа, ҕабуп хәа шәасхәоит:
Сыбла ихгылоушәа избеит схәыцра.

Аха нас? Анафстәи сусқәа шҕақаз?
Сымчқәа сыңсаҕьазар уи анафс?
– Настәи?
Иааудгылеит уажәра шааиуаз,
– Хәи цыушът, сшыхәыцзас сажәырцу нас?

– Ааи, урт амфә иашацәҕьа рыбжьазаап.
– Сыцкәынра? Ажәакгы азхәазам.
– Уцкәынра уалацәажәартә иҕамзаап:
Иалнаршаз зынзаскгы ирацәазам.

– Ус аума!
Сзышра, суеигәыргьоит уахьстааз!
Сахәоит: иумаз ақәра ду антра:
Сыцкәынра иазыҕамцәкәа иаанхаз –
Иуанамхеи шьҕа нагзатәыс уара.

АҒЫНЧРА

Ус тынчроуп, бжык ҫаргы игазом –
Икара-ҫсароу мшуп.
Махәтак машәыршәагь иҫысзом –
Аҫшатәҫҫагь ҫәалашьшуп.

Ҫсы зхоу акы ыҫазамшәа убоит,
Еиқәтәеит зегь еиқәшьшы.
Агәәәә ҫсаатәзатәык хәәәәоит –
Иҫәәауа игоит абжы.

Аҫсаатә, иухъзеи, уҫәәауеит?
Уацәшәозар уахъзатәу?
Мамзаргы иҫәоу адунеи
Сырҫыхоит хәа уаҫу?

АҪХЪАРЦАРХӘАҪЫ ИУАЗ

Шьҫа сара сзын
иҫхьоу азәы усызиеиҫшуп,
Усымоуп кәыба хәычык уҫҫаны.
Уахъymeиҫакша тыҫк
Уара иузыҫшаауп,
Саргы
снаухылаҫшлоит угәҫаракны.

Усрыҫқьоит, иуқәсыршәуам
ҫьара бабыҫкгы,
Анышәынтрагь
дымрыҫқьалои ҫьара.
Уаашьтысхлоит зынгы,
ухәаагазан сузхәыцуа.

Избан?
Аңсы шыта дысзырбзрома,
Мшәан, сара.

Уареи сареи
закәытә аамтоузеи ихәәсыз!
Сыңкәынамыз,
сымч тамыз иғәғәза.
Иссирха урахәыңқәа
ирыңың икамыңуаз,
Чаиковски ибаркарола ғаацаза.

Снацәкәарақәа
угриф ишңақәхәмаруаз,
Вениавски
имазурка: анасырхәоз!
О, сәыза бзиа,
сыңхәрца икаңуаз,
Шақа насың,
Ғәдура сзааугалоз!

Уажәы?
Акы усаңсазамкәа уқәуп.
Уңсыхышәашәаха укәыба уңоуп.
Сарғы, сгәырғо,
схы сыкәажь сухагылоуп,
Цнапыкла уеиңхышышыаауа,
Еғы – ғахцәоуп.

Еғы ғахцәоуп!
Уи аибашьра исымнахт.
Исымнахт аибашьра,
сара снапы.

Сзыпсузеи шыта сара?
Исымоуи псыхэас?
Исцэыт нцэахэыс хэа
иказ сара сзы!
Упсуп уара.
Упсуп уажэшыта са сзыхэа.
Исзынхаз аоуп:
имызуа,
импсуа
Мазуркеи баркаролеи
Итафлоит слымха,
Исгэаларшэо
Са сқэыпшра шықэсқэа.

АХЫТЭЫ ЦАКЫА

Иангэахта акэша-мыкэша шыта зегы,
Хаатгылт хартэ зиак акааракны.
Азиа ухэеит хэа ицэашыатэын иаргы –
Еитцхэа итажын мшынк иакараны.

Еразнак Хараза уи агэтаны,
Инақашэеит халапш
дгыл ыытк еикэатэаза.
Иахзычхауазма, тыок аарыхианы,
Азэи сареи хагьдэықэлеит хафкыаса.

Иарфеиаз закэызеи апсабара уа!
Хагеит хара еразнак хаткэаны.
Азы итыхэхэон ацакыа харақза,
Ицэашыатэаз, ицэашыатэаз акны.

Адаш дукэа уи иалан еишырсса,
Дара зегь ыеижьза хыла еикэапхон.

Жьахәала хрысцыпхьаза урт хара,
Ахьы, хәасартк еипш, ифьшәшәа икапсон.

Еилаарцыруан иблахкыгаха зынза,
Мраха ихыччалон ацакьа азы...
Уи еипш ашана, ассир, еацъара
Ибахьоума адунеиафьы азәы!

Ауха пхызлагьы избеит сара,
Избеит уи иахагьы ицъашьатәны:
Игылан Акәа икацчо иара,
Игылан Ленин иашта агәтаны.

АТӘЫЛА ИАЦӘА

Ииацәкакараза
ажәџан ахагылоуп.
Амшыни ашьха дуқәеи
ирыбжьакуп.
Уи тәыла хәычуп,
аха тәыла ссируп.
Иршеижьтеи адунеи,
Уи ацсуаа иртәуп,

Зегьынцъара:
идгьылыз, ижәџаныз, имшыныз, –
Пшшәык рхоуп –
Ииацәкакараза еикәапхоит.
Ауаатцәкьагьы,
убаскак уи иарлахфыхыз,
Рхафқәагьы
иацәахазшәа унарбоит.

Ахан дуқәа
иғазғазуа еивагылоуп,
Ақсшыара хәа
сасцәас иаауа ирызкны.
Убарт аханқәагы
аиатцәара рхыѿуп.
Ишоуп зегы –
цштәы иатцәала ишәны.

Уа рыгәқәа тгоуп зегы –
агәырғәа ишътнахуеит:
Мыч цыдоуп уақа
ирылашуа ауаа.
Уңшишь, иубома,
шәышықәса зхытца ақсуаа,
Еизцагыаха, ишдырхәмаруа аеқәа.

Урт хшыѿеицакрак
рымазамкәа иааиуеит.
Икәыҕоуп, ражәақәа –
зынза ихәшәуп,
Убартгы еилахәоуп кәымжәы иатцәала –
Уагы аиатцәа – ақштәқәа ирыцку акуп.

Атәыла иатцәа,
еицырдыруа тәылоуп.
Ақсны хәа
ахъз цахъеит уи харагы.
Саргы убра сынхоит,
қарадуаа среиуоуп,
Зегъ шықоу аиқш,
ссасдкылаѿуп саргы.

Исымоу иреигъу
иара изыхъан исымоуп.
Иреигъу афатэ,
иреигъзоу афгы.
Апхъызба сас лзы?..
Нарт Сасрыкъаа дъежэуп,
Иеыхъаа-иатцэа
шьацэхныслом бзантгы.

Устаа!
Уаргы суцылоит.
Улахфыххап.
Иубап қарадуаа.
Рмаана еилургап.
Хъаа-баақэак умазаргы,
икажь-ицыххаа,
Ахъыцра иатцэкакарақэа
ума уцап.

АФЫЗЦӘА ШӘАХЬ

Шәарей сарей ҳаипырцуеит. Сгәы шәыштыхо,
Шәышхъаазго сцоит хара – убас сразфын.
Хдуней зегъ гәысакарахангы сықәхааит,
Зегъы акоуп – шәоазисуп са сзын.

Ашоура, аҫакар цәгъа анкацеиуа,
Санзышо, сымч насылзаа саацсаха,
Сымкыалакәа – шәоазис са сазнеиуеит
Ихъшәашәаза иахъсдыржәша зык сара.

АМҖАДУ АҖНЫ

...Томит меня тоскою
Однозвучный жизни шум.
А. С. Пушкин.

Ииашоуп, җамҗаду җбаауп,
Җсароуп наҗ-ааҗгы еихашышы.
Машынаҗ иҗоу зегы ану,
Еихыҗ-еиҗысу еиҗхрашышы.

Ааи, ииашоуп, җамҗаду җбаауп,
Ихҗоуп катранла еиҗара.
Избан, наҗ, амашәыр раҗәоуп, –
Лассы-ласс иҗалоит убра.

Машынаҗәак зны имҗахҗоит,
Еиҗаслоит урт даҗазынгы.
Ауаа рнапҗәа, ршыапҗәа җҗәалоит,
Иҗахахәеит убас җоукгы.

Ирхароуп ашофиорҗәа рхәоит,
Иржәуеит арыжәтә ираҗәангы.
ГАИ – җакзоуп хәа иҗхәзоит,
Иагыхәеит зны иаарыҗәҗәангы:

«Зегынҗәара җсароуп, җсароуп!
Уасҗак урт игәыҗҗәагоу роуп...
О, анеибеиҗш еизадара
Шаҗа иухҗоузеи аҗәҗара!..».

РАЗАН ХЭЫЦЫ

Еилытцит хатцеи пхэыси.
Урт еиңырцит.
Ахатца дцеит, дцеит
Тыпк зымѡа иңшааны.
Еиҕацѡахеит.
Ацгэы еикѡатѡа рыбжьысит.
Дгэырѡоит рхэыцы,
Аѡыңыегь дрызгэыкны.

Ихьааигоит цэгьа
Разан хэыцы.
Ихьааигоит,
Дцалоит уи иаб иахь,
Ибжьамыжь мышкгы.
Агэылацѡаггы, рѡазтѡылх,
Убра иабжьалоит,
Еиндыршѡарц интэки
Рыхгы, рыгэгы.

Иусханы,
Уи збыртакаѣ ианнеиггы,
Еинрааларан
Уи азбарагь
Зызкыз.
Аѡаацѡа рыхьчара
Аусқѡа иреиңу –
Акоуп хѡа ами
Зеггы ргэы иштэкиз.

Ацыхэтѡаны еинаалеит
Хатцеи пхэыси.

Уи збырҗеи гәылацәеи
Рыда иҗатан.
Зынзаск имчыдан
Урт абри аусаҗ.
Зегъ зылшаз иоуп
Разан хәычы,
Разан.

АХИРУРГ БОБРЫШЕВ И. И. ИЗКНЫ

Сара ашәартә ду сҗагылан,
Сеитцыхны снықәыртцеит астал.
Иаасыкәыршан, иеиваҗҗа иаагылеит
Схирургцәа –
сыңҗара згәы иҗоу.

Унасхагылт ускальпель шукуз,
Убасҗан ихааза исмаҳаи
Убжыы, игәыҗатцаган иҗаз:
«Акы уацәымшәан, аҳаҳаи!»

Анафстәи сгәалашәо хәа сыҗам.
Акгы схәам, акгы сгәы иҗам.
Шаҗа аамҗа сырфышыыз сыздырам.
Санааҗш –
спалатаҗы сышытан.

Са сшыбарҗеиуаз, цәгъа сышгәаҗуаз,
Дырфегых ихааза исмаҳаи...
О, шаҗа игәыҗатцаган иҗаз!
«Акы уацәымшәааит, аҳаҳаи!»

Шьта краамта цит. Исхаштит схьаакэа.
Сшьапкэа сагьрыкэгылт са сьырғэғэа.
Аха сгэы удоуп, Халаҭа шкэакэа,
Еснагь, еснагь сгэы удоуп ура.

Пырхагак, гәеицахарак, мамзаргьы
Са сышҕа ус хьантак анааи,
Исгәалашәоит сара иахьанзагьы,
«Акы уацәымшәааит, ахаҕаи!»

АҚЫҒА ИАГӘЫЛҒОУ АМҒАҒЫ

1. Ахш ахәыцкәа рзы

Шьыжьза идәыкәлаз амашьына,
Ишиашоу араион иазцоит,
Иагоит уи ахш цистернак азна,
Ахәыцкәа рбахчазы иагоит.

Иаными ауаагьы уи амға,
Машьынакәакгьы ағьға рыхга.
Имцои зегь чаиғыхра, иахыццак –
«Ашәағшь» иалоу аколнхацәа.

Издыруада убри зыхҕахыз,
Изгәарымтаз уи ианахәтаз,
Икаҭәон ахәхәахәа иааҕәымтцзакәа,
Ахш ацистерна иҭаҭәаз.

Ицәахәа шкәакәаха ианылон
Уи амға ыцьара еишаны,

Иахьиашартаз, иахьхатәиртаз –
Зегьынцъара еибарганы.

Ишзахәо иџеит амашына,
Ианаамтоу инеирами иара.
Ахш иагхоит, ес-минутгы иагхоит,
Инхоит шыта хшыда ахәыцқәа.

Ианымыз ауаагы уи амџа,
Машынақәакгы ағыґа рыхга.
Аха азәызатәыкгы дҕамлеитеи,
Икатәоит хәа ахш убра изхәара.

2

Нада-аада амџа ианхалаз атҕла
Иналырҕьан аҕшацәґа насын,
Иџытнахәаз тҕла дук еитцхәа,
Аколнхацәа зланыкәоз амџа
Иџанымхалеи наҕ-ааҕ еиџша.

«Ашәацшыаа», убри инахыкәшан,
Имцеи мшәан, чаиґыхра имцеи.
Дара ирышьталан иааиуазгы,
Убартгы убастәҕьа ҕарымцеи.

Аколнхацәа рмашынақәаґ,
Инаџсит атҕла, ус убра...
Убри нахыс уаагы машынаґ,
Зымџа идәықәлон ныкәара.

Есқынагы атҕла ишынахыкәшоз,
Ихәынтәарамхеи уа зынза,

Аха уаагы машынагъ нылхо,
Ицалахуан усс иҕамтаза.

Уажәраанзагъ ишытахон уи атла,
Инылхон ауаагы ахәынтәә,
Итҕыа раиком аҕнытә иааиуаз
Иныламхар машынак уа...

3. Азытҕаа

Уи амҕаду иацәыхарамкәә,
Азытҕаа хәашы аханшәә,
Аҕырҕаҕа ара ду ахыҕлоу,
Иааидибагалт аколнхацәә.

«Ашәапшыаа» аизарақәә устәҕыа
Акыр игәцаразкуа уаазам,
Ианаҕанакзалактәҕыа ада,
Ус шамахамзар иртәхзам.

Абраҕагъ убаскак еидымхалт.
Ахантәаҕы иааркыаҕ иҕәеит: –
Аколнхара даара бзиа ишааиуа;
Аплан инацдан инаиагзеит.

Ахантәаҕы аҕышәә змоу иоуп:
«Ашәапшы» шықәсы ҕажәә икуп.
Анахь-арахь хәә зәыизҕыо иакәзам –
Ачаи уи изы – ихадоу хықәкуп.

Егьырт зегы изакәызаалакгы,
Уа аҕбатә ус хәә ирыпхызоит,

Иналатцаны арахэ рфермагы –
Зны араион ахь хшык ргалоит.

Ицэажэоит уаҕа гэата-бҕата,
Хэ-гак рчаирта иацыртарц рызбеит.
Азытҕэа адаҕыкэа уа аҕу
Аатдыргоит: иазымкуа итэит.

Урт убыскак рыбжыы дырдулоит,
Рцэа итытцзеит убыскак убра.
Уарлашэарла ианеизалоугы,
Изеигэныѿзом аколнхацэа.

Азытҕэаҕ адаҕыкэамоу, аматгы
Аацэыртцлоит ишыкыруа зынгы...
Раиком аҕынтэ ирархэар акэхеит
Иштэрбатэу азы табаагы...

МУШЬНИ МИҚАИЕНИ ИАРА ИҢЫХӘНИ

Уҗыхэа ссир ишытхыс ицоит,
Зегы ирылаҕоуп иара:
Иныҕэоит зны, зны изсоит,
Зны ажэѿан иалоуп иҗыруа.

Еихау насыцк ҕалом цьаргы,
Иабаҕоу еиҕу гәыхәтәхьзара:
Идгылыз, ижэѿаныз, изыз – зегы
Умехакхеит, иумгеи ура!

АХЪАЦРА

Инеиуеит ажәлар,
Амѡа ҥырҥәаны,
Игәырҥа-гәырҥо,
Ишәахәо, икәашоит.
Хәыцҥы-дугҥы,
Насыцс ицхъазаны,
Ацхәызба-қәыцш,
Аҥаца дааргоит.

Инеиуеит ажәлар,
Амѡа ҥырҥәаны,
Илаҥырзышо,
Еитцақуа игәырѡоит:
Ихъааргоит хәыцҥы-дугҥы
Зегь неипшны –
Икәыба иатцагыл,
Ацсы дыргоит.

Абар еизааигәа
Инеиѣагылт дара.
Урт зеивысуам,
Ихъацроуп шыҥа цыоукҥы.
Рхаан ирымбац,
Рҥыц иқәнақьоит цәҥала,
Ус иаршанхоит,
Ирфымшәо жәак азәҥы.

Иааҥынчрахеит усқак –
Шыҥыбжыкҥы гом.
Ацсабараҥы ацсы
Убас иазоит,

Еиқәтәоит аңшалас,
Бҕыыц хәычыкгыы қәацом.
Аңсаатә зымңыруа,
Жәәанаң ишәақәхоит.

Ус ашырхәа
Аңхәысеиба днарылңт,
Дышиашаз уи,
Илмышәзашәа акгыы,
Ә-жәларык ахъеиңагылаз
Днарыбжыыст...
Акәыба згозгыы –
Инлыцмәахыңт зеггыы.

АХАРАКЫРА

Атәылақәа ажәытәан еибашьлон,
Акы аңахон, аиааира агон егыи.
Убас уи аханатә аахыс иаалон –
Еихың-еиңыңалон урң есқынгыы.

Ожәшьта аихың-еиңыңара еиқәтәеит,
Уи аамңа уаха изымхынхәуа бзанңгыы.
Атәылақәа убасқак ихаракхеит –
Акы ыңаны, изахыңауам егыи.

ААМҢА АШӘАХСҢАҚӘА

Деибашьуан Нар,
Амца-шыра далан,
Иңсадгыыл дахзызаауа,
Ихьчауа.
Исолдатңәа драңхәагыла

Дааиуан,
Афашистцәа
Икаҕыҕа ишытатцауа.

Далахэын рхақөйтра
Ориоли Курски.
Иңхөйтцон
Мраташәарахь иаҕацәа.
Уахь днаскыацыпхыаза,
Игәеисра иацлон.
Дбылуан,
Акы дазнымкыло дқаца.

Аха иқәымҕеиет
Уи, жәыларакәҕ
Дырхөйт:
Икыет иҕама-ңса аҕа,
Иңнарҕөйт изамәа
Ицламхәаҕынза.
Данкаха Нар,
Дыткәа дыргеит, цәгыала.

Афашистцәа Нар
Акыр ддыргәаҕит.
Дтахарц аңсык
Ааигхөйт уи убра,
Аха нас, ииулакгы,
Уи дыбналеит..
Дагыатцәахт
Абнаршәыра ду ңыара.

Ишыапқәа итцакәало,
Дрызнымкыло,

Дгарыгаѐо,
Уажәы-уажәы днатәо,
Ипсахаара иқышә иқәкны
Днеиуеит,
Нар ирхәтәф,
Илабжыш ахәхәы икатәо.

Дгәырғьон уи,
Ифызцәа, иашыцәа ахьибоз.
Ипсадгьыл аиааира иахьазцоз...
Дгәырғьон.
Агәыпжәара ду данакәшәагь,
Иц еихарғәғәа,
Имырзо имычхалоз.

Агәыпжәара цәгьатцәкьа
Дақәшәан дықан.
Деибашьфымзар –
Изхымгоз, ичҳаны:
«Иткәа иргаз уоуп уара!
Уңсахфуп!» хәа, –
Уи дхырымтцей
Фадакә, иус зыбны.

Ихан лагерк
Дынтарыжът убрака.
Абаҳаи атырканти
Неидырkit.
Хыла-гәыла
Ацәгьоуцәа ахьеилаз,
Зны гәғәалатцәкьа,
Хәызбала уи дырхәит.

Ацэгъоуџ диқәжаит:
«Ухаҟы еицакьан,
Узамџақәа
Ак аткыс еихан егы.
Иқәнагоуп:
Сара табуп хәа соухәарц,
Шьта бзиа
Еикарасымтәи џбагы!»

Хьаа дус имаз,
Даҟа хьаакгы изацлеит.
Игәы зынзаск,
Зынзаск иҟакаазеит...
О, закәйтә насыпдарааз иҟеипшыз!
Изамџа еибгагы –
Алагер еиџнарффеит.

Ицъабаа цәгъаз,
Залымдараз – урт зегь
Иц еихаргәгәа,
Ичҳа, иххәа игон.
Пҟсеиџгартас
Акызатәык уи имаз:
Абар иаиааит
Ипсадгьыл –
Игәы тнагон.

Иаарласзан дагыгәанаҟеит
Апсадгьылгы.
Еитднахт Нар ишқа
Анапы пхаза,
Зынзаск икәымшәышәза,
Ихааза.

Уажәык зынзаск,
Зынзаскгы иразза.

Иашоуп, ихәрақәа
Зынгы иааизцәырцлоит,
Аха, иҕерымта,
Дааилоит ичҳаны.
Уи рцафыс
Аус иуеит иқытан,
Ағар иаазоит,
Изаанхаз имч рызкны.

Ихахәи ижакьей
Зегь еималейт,
Иҳәира еилачхейт
Нар ихағра.
Иблақәа затәык,
Уи алашьцарағ
Иағуп ғ-цәымзак реипш
Акаццара.

Модам
Ахахәи ажакьей роушьтра,
Уи Нар изыхәан
Хьаа баапсзак иазкуп:
Аамта ашәахстақәа
Дырцәыпхашьаны,
Урт рыла
Исзыхфозар хәа дағуп.

ХАН-ХАҢСАДГЫЛ АХЬ

Залымдарала
Хтәыла иахнагаз,
Сара саргәаҕуеит,
Иахьагы сартынчуам,
«Ахьаа цәгьа змырзаз,
Уи җаргы иззымхәаз,
Дагеит хәа иан», –
Рхәалон ажәйтәан.
Мап, ицәахтәым,
Хан илзеицәоу акгы.
Хан!
Егьа сгәаҕхьазаргь,
Ба бзыхәан,
Схы сеигзартә
Сзыҕалом сара бзанцгы.
Еицәоу сзыпшызааит...
Аха бсымаз!

БЫЖЬ-ЗИАСК ХРЫРНЫ...

Быжь-зиаск хрырны,
Быжь-шьхакы ҳархысны,
Нас, океан дук неимгәхәаны,
Җсы зхоу дахьнанамгац,
Җаихьыс-еиҗысны,
Бнаршәырак хнылалт храцәаҕны.
Азәа-зәала
Абаҳаи ацырканти
Абҗьарс иаашьтаҳхит ҳара...
Абра, абраҕа
Адунеи ацыхәан –
Ахьы цәахьызаарын абра...

АҢАДЦАЛАРА

Уи дмузыкантын, аха ддагәан –
Арыцхарақәа иреицәаз акын.
Ихьааигон цәгьа Бетховен, дгәаҕуан,
Аха, иус камыжь, дшаҕыц даҕын.

Зегь илшозаап згәы камха иааиуа!
Уи дырбыжк даднацалозаап иара.
Идагәарагь уажәшьта даиааит,
Ианилша
«Ажәбатәигьы» аҗцара.

САҢАНАКЫР ҖАМЛАРИ

Аҗсра иацәшәоит зегьы-зегьы.
Сацәшәоит цәгьашәа, сацәшәоит
саргы:
Сыгәтыха еилашуа ицәқәырцоит,
Уи сзынамгзар хәа са сацәшәоит...

Мшәан, аҗсуаа акыр нызцуа уаауп,
Зегьы ирдыруеит – итҗаауп.
Издыруада, убри, убри
Са саҗанакыр җамлари!

ВОЛОДИМИР ГЕТМАН

Уара сасыс иахҗааз уакәын,
Җагьеибадырт абра хара.
Угәы иахәеит хәқалақь цшза Аҗәа,
Ухнахт ишәтышха акаччара.

Уахыки-енаки иреихамкәә
Хаицын, еилатәеит хгәы-хаңсы...
Иңьашьатәума: хьаак иаргәаҕуа –
Еилибамкаауеи ус лассы.

АБДУ

Гомер ду дыбзахеит, ус сгәы иснаҕеит зны.
«Ишпакашәҗеи шәдунеи иссирха иңшзаны:
Амшын ихышәҗеит аҕба дуқәа еицрыхәхәа,
Ахауа шәалалеит аңсаатәеиңш шәа шәңыруа.

Ианиба ҕынҕажәи актәи, дыхәхәеит абду: –
«Ех, анасыңцәҕьақәа! Закәзеи шәа шәызҕу?
Сара Троиантәи аибашьра сгәы ңнатәахьан.
Шәара шьаҕакгы шәзаҕымситеи уи иахьа!»

АПОЕМАҚӘА

АШЬАҢА АХЬГЫЛАЗ

I

Нар пхәыс даазгоит хәа иеазыҕаитцоит,
Ачара иурц ауп игәы иҫоу.
Ашьтәкәеи ачыси идигалоит,
Имачзам арыжәтә ирхиахьоу.
Иеыжәйтцаша иреихәахьеит,
Иуа-изла адырра роухьеит,
Дхара-дааигәа даанмыжь азәгы,
Ачара иазыпшуеит зеггы.

II

Ашьаңа дузза еитцхәа игылоуп,
Нар имзырха амехакзаны,
Уи ирацәаны атыпқәа амоуп, –
Иакышт уаа хәышәоык иреиханы.
Ацас абасоуп ишатданакуа:
Ачара зуп хәа згәы интазкуа,
Уи, хымҗада, имзырхаҕны
Иргылоит шыаңак неитцхәаны.

III

Уи жәытәнәтә аахысгыы иаҳзаңуп,
Абзиени-ацәгьеи зеггы рзы.

Харантә иаазггы, ааигәатә иаазггы,
Бзанцдык уахада еибамбацггы,
Еиуацәоушәа, еигәыцхәушәа,
Гәык-ңсыкала еибырхәоит аңсшәа.

VII

Атолбашь акыр иаңсоу уаџуп,
Иаңитцаз аныхәаҕақәа
Кыр зтазкуа аус дуқәа ирызхәоуп,
Иржәуеит зеггы, мап ацәымккәа.
Мамзарггы мап ацәукра уқоуп,
Уи иажәа кәышқәа амч ду рымоуп:
Ушырзызырџуа зынза ушанхоит,
Уыххны аџыжәра угәадырңхрит.

VIII

Аџыжәцәа рәадцалан арыжәтә ржәуеит,
Ирхагъежь ирхагылоуп ахәса.
Атәцақәа лассы-лассы итацәуеит,
Аха дырџегь итәыхуеит рықәцәанза.
Иччоит, ихәмаруеит зегь еизгәдуны,
Урт еибаныхәоит атәца шытыхны.
Икәеикәеиуеит аҳардан џы кәпшьза,
Агәама ҕацаза, иңьбараза.

IX

Арыжәтә шырацәоу еиңш, ирацәоуп
Ашьаңаҕы афатә хааггы;
Цьынцьыхәоуп, кәтыжьуп, кәацуп,
шәыруп, Угәы наззыхәаша зеггы
Аишәақәа рҕы имазеиуп.
Ауаа еикәаңга еидтәалоуп,

Ажъа нарылаңаларгъы,
Ацарта амоуратэы цъаргъы.

X

Ашьяңа аханы ашэа рхэоит,
Напеинкъароуп, икэашоит цьоукгъы.
Урт ирымданы идыркыкыуеит
Ацыхэан итэоу ауаагъы.
Убракагъ иасны рнапы еиныркъоит,
Ишътхысаа ыцъа еицыкэашоит;
Ашьяңа, мзырхак зымехаку,
Ирызхом хэа мамзар иузхэару!

XI

Адырџачены шыбжь нхыхэхэаанза,
џыжэран, шэахэаран, кэашаран –
Ауалыркэа зегъ тацэаанза,
Еилакъ ашьяңаџ еилатэан.
Ауаа рацэа, хэышэ-џык иреихаз,
Меигзарахда уаткеи џи зыжэхъаз,
Ауухэа, цэгъашэа рыбжы гон,
Азэ иихэо азэ изеилмырго.

XII

Уахыки ченаки имыцэазакэа
Изхызгаз, ауаа мааңсеи,
Ашьяңа аџнытра иақәитымкэа,
Аџы шыржэуаз рымч мцазеи.
Еибак-еибашътуа, ацыхэтэаны,
Ашьяңа индэылтцит еиманы.
Уаха рылымшо икараха,
Еимытцт ихылда-зылдаха.

XIII

Нар имзырха аф фы ыкәшәшәоит,
Уңында интасуеит уи харантәгы.
Ашыаңа афнутқа улаңш нақәшәоит:
Ихыхаҳаны, еиқәырқәачны,
Шыамакеи қсаатәи рыбаққа
Цәа змам рықәжыуп аишәақәа.
Урт рықәхра аус ду атаххап,
Уардынк иазмыртцысыргь қалап.

XIV

Нар игәы итеикыз неимыгзеи,
Ишитәхыз еиңш, уи дшазғлымқаз.
Еитцхәа ашыаңа ду имырхиен,
Иуа-изла зегь ирызхашаз.
Атқас ус ами ишатқанакуа;
Ачара зуп хәа згәы интазкуа,
Уи, хымқада, имзырхақны
Имыргылои шыаңақ неитцхәаны.

XV

Ааи, Нар атқас еиламга инаигзеит,
Уи хәышә-қык ауаағы ирдыруеит,
Аха... аха гәынамзароуп рхәалоит,
Ишгәынамзароу қартғы иаадыруеит.
Ишқааури? –
Қаңстазаарағ зынғы
Қаниалоит агәынамзарағы.

XVI

Аңхыаф, сгәы иаанагоит: еилургеит
Закә усу қаңқәын иңышкласыз:

Нар дыцәхәы-къантазза даанхеит,
Имаз ачара иахьақәирзыз.
Имачымкәа ауалқәа иқәхеит,
Азы зцабаз аңсыз еипш дықәхеит,
Изшәома иқәхаз уи ауал?
Иабақоу, изтада амал?

XVII

Икәасқәа қәацәза дахаанхеит,
Аәнуцқа икказа итацәны.
Ирахә, иңықәреи ачара иакәзит,
Ашьаңа иахәлабгеит зеггы.
Игха даара ирацәоуп, дархәыцуеит,
Ашьаңа иафаз ожә даргәақуеит,
Аха иабақоу, имарианы.
Иузеингалом урт пшааны.

XVIII

Аңықәреи хәа Ныгә иңы дызнейуам,
Ҡынтә имиххьеит – дыпхашьоит.
Шыгә атахмада иахь дызцәырцуам,
Диңылар, сцара хәа дикуеит.
Зтәы иқәу, дцәырқьа-цәырасуа,
Иеырцәизоит. Дхара-хаңшуа,
Алашьцара иеалакны,
Аәнықа дааилоит иезаны.

XIX

Аха уахынлагь таха иоузом:
Аңшәма хәа ибжыы аагалоит азәы.
Дызуста? Изымдырзо иакәзам –
Хымпада, зтәы зтаххаз дааит ожәы.

Нар дышпаңхашьо, дышпейтцало,
«Сыңсындаз!» – ихәо дышпакало;
Шахатцәас пси-бзеи зегь катцаны,
Ддәыкәимтцои җәәара җыцк изпцәаны.

XX

Аха иамуит ус мацара.
Җаи, ишпоухәо, иҗалома,
Ауаа ртәы рызмышынхәзакәа,
Нас уаргь крымфа-крымжә узынхома!
Мап, мап, Нар уаха илшазом,
Абас мацара изычхазом,
Псыхәа имам – уск иҗазикроуп,
Ак ихәыцроуп, ак избароуп.

XXI

Итцит фы-мызҗа. Аңсабара
Ссиршәа аҗеитанакт абра.
Имҗаст ааңни-ңхни рыңхарра,
Иааит зынза леишәацәҗа зынрак.
Ахьҗа аҗоуп, еихсыҗь кәмҗакәа,
Шәапыңыаң, хыбрак аанмышькәа,
Зегь хыза шкәакәала иҗахәхәоуп, –
Асы бымбылха ирыхоуп.

XXII

Итбаатыцәза мзырхак ханҗаңшуеит,
Аганахьшәа хыбрак хбартоуп,
Уи инахәаңшлак зегь еилдыргоит –
Аца – аңыкәреи җтарпсо хыброуп.
Цалакыакгы аҗачаңоуп иара,
Маҗәахәкәакгы ыкәгылоуп убра.

Цаҕа акэзар, – быцала итчышшаауп,
Цьоук ѡноуп, ѡныс цьоук рзыхэан ипхьазоуп.

XXIII

Амзырха харт иаабахьоу мзырхоуп,
Аха цыхьа ааста уи иахьа
Иаха итбаа-тыцэзаха ишьтоуп,
Иаха адгьыл амҕахауп иара.
Ааи, усоуп, усоуп, ус иҕамлеи:
Акэаскьа зықэгылазгы нацымлеи.
Акэаскьа ахаҕа абаҕоу шэхээр,
Имҕии, иҕсы алеиѡимгеи Нар.

XXIV

Арцыс уи иаҕнихыз ала
Ауалқәа иқәыз зегь имшәеи,
Уи акэаскьа абзоурала,
Дырѡегьых илшақәаз ҕамлеи –
Аус иуит ихшыѡ азышьҕны,
Ица аҕаҕа ишышит иааилышьны.
Нас аҕәыди аҕьықәреии ихәхаит,
Уи ҕамаҕак ҕалаанза дынхап.

XXV

Ахәалыхәа аура иаҕуп асы,
Иҕәашза иқәжьуп амзырха.
Аңша анасуа зны-зынла иаҕьны,
Иныҕачуеит иуамаха,
Амца аҕа алѡа еилачза,
Ихчылаз пҕтхәакеипш илашьцаза,
ҕаха унаҕом, цәҕьа уаргәаҕуеит:
Ула ихылоит, уҕынҕа иҕалоит.

XXVI

Кэакытакае Нар дыкэиоуп ацэартагы,
Илахь еимарцца акы дазхэыцуеит.
Пхызк далоушэа дыкоуп уи ожэы.
Абар тахык дизтааит (игэы ус инатоит),
Аца атака дныцалоит иара,
Дизгэааны Нар иахь ҕааитит убра: –
Җаи, абааҕсы, ушыбзас уҕсзеит:
Азэ итэартагы умамкэа уҕалеит!

XXVII

Уҕхэыс хэычы ахыта даургеит,
Укэаскыа умтиир камлоз?
Нар иаалырҕыаны атак кайтеит:
– Ауалкэа сыкэмыз, исымшэоз.
– Ауал рацэа зукаутцазеи?
Ачара дузза заҕшыугазеи?
Изутаххазеи ашыаҕа ду,
Умзырха абжа зымехаку?

XXVIII

Икамларыз ашыаҕа ацынхэрас
Уҕны азал иакыша уаарыҕхьар?
– Ааи, саргыы сазхэыцит зны убас,
Аха цасс иахзапу еилазгар...
Уи ус ами ишаттанакуа:
Ачара зуп хэа згэы интазкуа,
Уи, хымҕада, имзырхаҕны
Имыргылои шыаҕак неитцхэаны?

XXIX

– Цасс иахзапу зегь мѡапугома?
Абзиеи ацэгъеи еилыргатѡуп!
Ухзыртѡаша удукылома?
Иумбои ацатца уцацал уакуп, –
Иумаз ақѡырз, умзырхаќны
Иургылаз ашыаца неитцѡаны.
Уи цасс иапуп хѡа игѡцарактѡызма,
Пцѡыс дзааугаз, ухцѡарц уцѡхызма?!

XXX

Абзиеи ацэгъеи еилаганы,
Хцасқѡа иреигъу урзуазаап.
Хазлардыруа ажѡларқѡа зегъы –
Асас идкылара – мап ацѡукуазаап.
Избан, изуцѡххазеи уара абас –
Хажѡлар зыхзызаауаз зѡаурхаз?
Са ссасуп, сузааит уара,
Сабашѡѡуцѡи нас абра?

XXXI

Нар ихѡыцра иаалырќѡан ихќѡеит,
Днеитцас, нас дѡатцќѡеит ашырхѡа:
Аца аѡныцќѡа рышытыбжѡ цѡгъахеит
Ахѡынацќѡа аѓыѓѡа-гѡгѡахѡа.
Усоуп урт, ламыск рымазамкѡа,
Уахынла-ѡынла, еихсыѓѡ камцѡакѡа,
Рхатѡ ус затѡѡыкоуп изышыѡѡу –
Еипцхныѡло аѡѡѡа реипцш еишыѡѡу.

XXXII

Ипхәыс лышка днахьапшит Нар,
Деицыйцны амца дычхәатәоуп.
– Ибыхъзеи, мшәан?.. (Дычмазафхар!)
Ибыхъзеи, ибыхъзеи: бхы бықәжь бтәоуп?
Ипхәыс аарла лыбжыи гоит,
Убри еипшгыи атак калцоит:
– Акгыи сыхъзом.
Схы сызфохом:
Алфа сашьуеит.
Ғаха снафом.

XXXIII

– Икамларыз ушьаца ацынхәрас
Уфны азал иакышаз уаарыцхьар?..
Иналакьякьеит Нар игәи зазцас,
Дыцсым-бзамха дҕатцауа, арыцха,
– Икамларыз, икамларыз убас...–
Ихәоит, еиҕеихәоит иаргыи жәәқәс. –
Имцеи инсымзаа исымаз-исыхъыз..
Ашьаца шәипхъыз заҕахыз?

XXXIV

– Закәызеи, мшәан, узҕу.
Уфашьазар? –
Диазцаауеит ипхәыс лыбжыи тааза.
Аха дгәәтеиуеит, дыгәжәәжәоит Нар,
Ихгыи ожәи-ожә инатцакшоит аца.
Уи иахагыи амца ицранатцоит,
Игәицжәарақәа зынза ирызхауеит.
Дзықәузеи, дзықәузеи адунеи;
Ахфохарагы илымшо дҕамлеи!

XXXV

Ахәылыхәа аура иафуп асы,
Амзырха атәахзеит зынза.
Аңша анасуа зны-зынла иағны,
Инытчауеит алға лашьцаза.

.....
«Иҫамларыз, нас, иҫамалрыз?
Ашьаңа шәипҫхьыз заҫахыз?..»

* * *

Ишеибгоу ибзиоуп хәа хазхәашам
Аңсуа ҫазшьақәа хара,
Ахәартам иамоу хмырзыр залшом:
Абзиагь аҫьяшьуеит иара.
Абзиа зҫьяшьыша хаман,
Хаңстазаараф иахпырхаган;
Исхәеит убарт рыҫкнытә акы,
Уазызырөит, аңхьаф, ухатқы.

Кыр тәуеит иҫалеижьтеи са сзыхцәажәаз,
Ҫажәи хәба шықәса иреихауп.
Абри аамтала хтәыла иалшаз
Ақәҫиара дукәа шыардазоуп.
Иазхаит, еитытцит жәлар рынхара,
Иазхаит ркәыльтура, рцара-рдырра;
Аңстазара ҫыц хара хтәылан,
Есаaira иңшзахо, ишьақәгылап.

Аха уи атцас макьана аңсы тоуп,
Аәаахнардыруеит иахьаггы.
Аиаша ххәап, уи ус хьантоуп,
Зҫәәҫәа иқәхаз ауафггы,
Аца дазытамцалозарггы,

Ұышықаса-хышықаса иара усғы
Ишьара дзықәымло дҕалоит,
Имоу имкәкәаны иагоит.

Ажәлар цәзырхәуа захтахузеи,
Уи заабазозеи иахьагы!
Ожәшьтарнахыс, иззатәузеи,
Ҳаицбжьыкны ҕахтроуп харт зегы:
Иқәблаа ицааит, ихамбааит уаха,
Ахауа иналазааит иццышәха
Ашьаңа – ихамоу-ихахзу зго,
Ажәйтә цәынха – зыфәы го!

1932–1955

АЦӘҚӘЫРҚАҚӘА

Иасуеит афыртын цәгьа, иасуеит.
Итыцны ицоит Амшын Еиқәа.
Ргыцәа ргыла, ихагаха,
Еиладуеит ацәқырқақәа.
Ашьақәа реицш еишьтагыла,
Ишьтызза-шьтызза дара,
Ицхеибатцо, еибарбылгьо,
Инықәхауеит аҕәара.
Иахьнықәхауа, абзарбзан еицш,
Агәыз-гәызхәа рыбжьқәа гоит.
Еиладуа нас ачча-ччахәа
Ихыцны ахарагь ицоит.
Иңагьаха ашьха зиас
Иахьналалоз амшын,
Ацәқырқ дукәа уи иаҕәтцәон,
Иасны ахәынчара иаҕын.
Ихаззала, иағьны иааиуаз,

Амшын гәаа ацәқәырқа,
Агәарахәа иөеи иөтахаит
Уи азиас ахата.
Иаггыөтахаит – азиас пхарсны,
Хара иамгеи ацәқәырқа,
Қдык еипш ицәышәшәза иөышьтцаа,
Акгыы җаланарзт агәта.
Ицәқәырқон амшын ус гәғәала,
Аәазеиқәымкуа ицәқәырқон.
Аха икарахазар акәхап,
Ашьыжь аихсығърахъ еихон.
Амшын иалалоз азиас,
Иахьафасуаз ацәқәырқа,
Хахәла иашәахаит афышәта,
Иааннакылт азы мышьтуа.

Амшынхәақәа еибархәмарлон,
Ирацәаны дара еицын.
Уаҕа ашьхатәи азиас
Иахьыналалоз амшын,
Еибаршаҕьон, хьхь инхала,
Рыбҕа цыыҕарақәа аарцшуа.
Ақыжә-сыжәхәа дара мтасуан,
Акы иашьтан иңшаауа.
Иууаза зны хыхь интықон,
Икакәкәа еиццон дара.
Даәазных еихыца-еитцықон,
Ма еидкысларын цъара!
Аҕәара иазааигәа инеилон,
Иашьцыламыз – иафцаалон.
Уи азы цқьа, уаҕа инеиуаз,
Акгыы ахы нтанаклон.
Псызла ибеиан ашьха зиас,

Иахыналалоз амшын.
Ѓхынгы зынгы иамтџазомызт,
Ипылыпылуа итџын, –
Иахаракгы атопра аамтаз
Амшын ахынтџа имаалоз,
Убри акџын амшынхџақџагъ
Ус убраќа изаџцаалоз.
Атра итџытны амшын анеисуаз,
Ианыцџџырџоз уамашџа,
Ишџарыцарц иќџанамгалаз
Мшынхџақџак еибаргџытџшџа.
Руак аќџара азааигџара
Инышџтнахит ацџџырџа,
Ицџышџшџџа уи қдык еиџш иршџны,
Азиас иџаланажџт агџта.

Игџыбзыќха, игџыќатцаган
Иџхоит ааџын мра кажжы.
Ѓынчроуп акџша-мыќџша, џынчроуп,
Амшын џажџуп еиќџышџшџы.
Аеырџтынчзан иахџытхџытџеит
Ааигџа изџџасуаз аќџара:
«Угџы уасыргеит, саџоумџан, абааџс!
Исымоуп цџаџас ус сара.»
Ашџхантџи иаауаз азиас
Иаџсахит аџштџы зынза.
Зытќџак еиџшны инџачит уа.
Аеартынчзеит аџсы за.
Хыхџала иузгџџо иќам –
Имшџаќџеи, мшџан, уи цџгџала.
Хахџи џслымзи ирылс џаќала,
Ага иџалалоит иара.

Иааилаеаа-ааилаеаеит азиас.
Абга ыыкэза, иуамаха,
Аеаатнаеит амшынхаа уа,
Аха иэзаашышылеит өаңха.
Иакәшәеит рыцхарақ, уи иакәшәеит,
Амшын иантанажь азы,
Иазтысит ахьаа цәгьа, игәәкит –
Иагыналышәшәеит уи аңсы,
Иаанхеит уақа, ахы изамыхәо,
Иаанхеит иаашарккаанза уа.
Ианцәылаша, шытахьқа идәықәлеит,
Аха изхәартахыз – ацәқәырқа
Иашәахәхьан азы ағышәта.
Ааи, цәгьашәатцәкьа ишәахәхеит.
Зны инцәырцуа, иас инзаало,
Амшынхәа уақа иаатахеит.

Иаатахеит амшынхәа уақа.
Афатә аман уи зназы,
Псызла ибеиамыз азиас,
Аха иамымтәеи лассы!
Иафоз афеит, иаанхаз ықәтцит,
Иқәтцит, рыңсы ргеит ңара.
Ауамацәгьа урт ианырба,
Псызк аанхозма нас убра –
Хыхь имцеи, имцеи ағғарахь,
Ииарц ахьзалымшоз иара.
Иқәхеит, иқәхеит афалина*,
Ирыңхәхәха, имлашыа.
Ишақьоит ңара имаанәсуа.
Ашәахарста инаркны,
Уи азцоит ағғара ахьыкоу,
Ихынхәыхуеит даеазны.

Иҕам, иҕам бжыыс иахамхэа:
Игыгуеит абжыы неитцых,
Ишэышэуеит, иууеит, икьиуеит,
Иғэыруеит хэак еипш уи зынгыых.
Иамам, иамам царта амшынхэа.
Ацъал аблақэа хнатын,
Ағаанахеит иара ашҕа,
Аха амшынхэа иаҕахым
Аеанатарц. Еитцас иңеит,
Иагынтууааит уи азы.
Аеаңсахит аңсабара,
Псеиѿгарамхеи иаразы:
Инхыңшылт амшын казказуа.
Абри ауп, шыта абри ауп
Ғыҕацагас, жжыагас иоуз –
Амшын, амшын ду ааигэазоуп.
Агэаҕ аңстазара ѿбаҕа
Убри инацнатцеит мышқэак.
Аамта цоит, иааскьоит есаaira,
Акы иазнымкыло иааскьоит
Ацъал, аблақэа тырҕыҕны,
Ац хырцаца еихакшоит.
Иаахэытэыхэытэит амшынхэа.
Дырѿегь иңарц аҕаххеит,
Иңан амшын инхыңшыларц,
Аха уи залымшо иаанхеит.
Иалзааит амч, иңарц иҕам.
Аарла интнаган ахы,
Иахынаңшыз иабеит ажѿан,
Ажѿан цқыза, цстхэа зхым,
Еитцэаҕараза, хэаа змазамкэа,
Еитцхэа идууз, итбааз.
Агэы ааҕалеит амшынхэа:

Амшын еиңшу ахьабаз.
Агәәк аңсҗазара җбака
Убригь инацнатцеит мышқәак.

Еизеит, еизеит амшынхәәқәа,
Урт ирацәаны еицын.
Ишҗагәәкүеи, ишҗагәжәәжәои,
Ишақьоит, иазкуам амшын!
Инаңшуеит нақ азҗач ашқа,
Җәырроуп, ууроуп урт зыҗзоу.
Рәыза иахнаго агәәкра
Дара ргәы атҗанза имназои.
О, измада, о, измада
Ацәанырра дара реиңш.
Ирурызеи, ашәәхарсҗа
Еиҗнашоит цәгьашәа урт рҗеиңш!
Аха еигәныҗуеит, бзиа еигәныҗуеит,
Еилибакаауеит харантәгы.
Агәы дыргәҗәоит агәәкра иақәшәаз,
Ишықәңо ранахәоит иаргы.
Ирыбжьоуп урт рхатәы «радио»,
Мцык ахәашам уи бзантҗгы,
Еидгыланы еицәажәошәа
Инеигәныҗуеит рыбжьқәагы.
Азы инҗагыҗыит амшынхәа:
Илахҗылымхеи иаха,
Уи зыгәтыхан ихьаазгоз
Аҗызцәа рыбжьы анаха.
Агәәк аңсҗазара җбака
Убригь инацнатцеит мышқәак.

Еицәахеит зынза амшынхәа,
Аңсрахы иархеит ахы.

Амч зегъ неизнаган еихеит уи,
Еихеит наӀ аӀарахъы:
Азсара залшо иӀам,
ИнзаакӀкӀала ицар Ӏалоит.
Аа, инеины аӀара азааигӀа
Адгъыл аӀны инаиоит.
ИманшӀалоуп ус иахъыӀоу,
Ахы нзаахӀӀалоит зынгъы.
Зынгъы уи азы наӀатӀоит –
Иамоуп хауеи-зи зегъы.
Абар, абар аӀсы алышӀӀӀоит,
Абар иӀынчхеит еиӀӀӀы.
Ус иналырӀкъан иаӀаит уи
ИцӀӀӀырӀоз амшын абжъы.
Ари закӀзеи? Ари закӀзеи?
Ӏхыззар? Ӏхызрыла иаабеит?
Аха агӀы неисит амшынхӀа,
АтӀара-тӀара наргеит.
ИӀарц ишӀтаӀаху! Кыр ишӀтаӀсо
Азсара иаразы!
Амшын блала иазымбозаргъ,
АцӀеижъы иналсит уи абжъы.
Амшын аисбжъы шаӀалак еиӀш,
Иара агӀеисрагъы гӀгӀахон.
Амшын ами гӀеисрас иамоу,
Амшын ами Ӏсыс иахоу!
АгӀаӀ аӀӀазара ѡбаӀа
Убригъ инацнатцеит мышӀӀак.

Амшын иаазаз ишазхӀыцуаз,
Уи еснагъ агӀы иӀазан,
Аус еиӀауит аӀсабара
ХырӀашъа змам азакӀан.

Иасуеит афыртын цэгъа, иасуеит,
Итыцны ицоит Амшын Еикъа.
Ргыгцэа ргыла, ихагаха,
Еилашуеит ацэкъырцакъа.
Ашьхакъа реипш еишьтагыла,
Ишьтызза-шьтызза дара,
Ицхеибатцо, еибарбылгьо
Иныкъахуеит акъара.
Ацэкъырц дукъа зейтхъа инеиуаз,
Згыгцэа ргыла уамала,
Ашэахарста ифеи ифасын
Ицкъашэкъа иныкъырцеит дара.
Урт ирышьтанеиуаз шиашаз
Ифалахаит уи азы,
Ицэкъырцо, амшынхъа шьтыхны,
Еихеит шьтахька аеыргъзаны.
Идэыкэлеит акгы иазнымкыло,
Афызцэеи иареи феилаефеит.
Еибганы иазнеит амшынхъа,
Амшын къакъа ду иазнеит!
Еибархэмаруа, еихыца-еитцыцо
Инапылт афызцэа уа,
Еигэыргъон амшынхъа ахъеикъахаз,
Игэыруан, ишэышэуан дара.
Иагрыжьуазма урт ирылшоз,
Рхы иауеигзахуаз цъара!
О, измада урт ракара
Гэеибатара, гэыбылра!
Иавагэгъа нак-аак иаагылеит,
Цьоук рдышэкъаг натдыргэеит иара:
Цэгъа имшэоз, агэак, иацэымшэоз
Изаакэрылар хъа цъара!
Ирыцхаршьон, игэцараркуан

Зыңсахәага аарла иҗаз.
Иҗан аңсыз зәһыҗак иаазгы –
Ирымдыруаз ишымлашыуаз.
Амшынхәақәа акы еибырхәон,
Хәмарран, гәһыргәаран изәҗаз.

Иҗалап нас хара хтәала
Ражәа иаанагозтгы абас:
Амшын иаазаз ус ауп дшыҗоу,
Имоуп уи агәрагара,
Цәқәһырҗак ашәахара алшаргь,
Цәқәһырҗак ишалшо арбгара.

1968

АБНА

Игылоуп атҗлақәа кахәхәа-кахәхәа,
Еитдых рымҗәһыжәақәа, рыетхәа.

Акы агәҗаны иаәуп аәһырбара,
Егьһырҗ – аганқәа рахь җәара.

Акы аәһырҗаға ииасит җхәаҗа,
Егьһи – җыңс ианахеит шыҗахьҗа.

Акы – ашьха иаәагылоуп, даәаакы –
Инылиааит аҗшахәа җәаакы.

Егьһаҗәара ирымехакуп дара,
Иаәуп егьһаҗәара аәһиара.

Игәаҗоу адгьһыл еигзәом акгьһи –
Абзиара рызкуп зегьһи.

* * *

Шака ибзиои абна еихашышы!
Итцыфны игоит ацсаатэ рыбжы.

Акэарачча кэындшэындуа акы ахэоит,
Издыруада уи, еилацэоит –

Атынчра еилагархэа ишэаны,
Иныцак ауп ишго абжы.

Иахыкэзам гьалпал, еилахэара –
Шака ицсгартоузеи абра!

Иумазар агэала, агэырфа,
Иноухыцсаа ицап зымфа.

Аха, сишь!.. абна, абна тынч афгы
Итынчцэкыангь икамзаап зеггы.

Цлакэыцшк ахамацагьаха иеырбон,
Абгькэа разнушэа еилыцьцон.

Ацстазара иаззышо иазхауан,
Адацкэа гэгэала иахауан.

Икашэкашэон уи ааигэара зынза
Еа цлакгы, абгькэа иатцэаза.

Уи атцлагь кэыцшын, амч гэгэаза иазтан,
Иахьа-уаха уигь иазхауан.

Ииатцэаза иахыкэаз урт руакы,
Иатцэа хэа ахьзахцап харгы.

Разнушәа еилыңыңозар нас еғы,
Разны хәа иамаз хъзыс иаргы.

Иатцәеи Разни меихәеит, мап, имеихәеит.
Иатцәеи Разни еиҗацәахеит.

– Испырахеит, испырахеит цәгыала! –
Игәааны игәнқыуан Иатцәа. –

Ашәшыра сытцакны сакуп сара,
Исзымбо амра сгәазхара. –

Уи агәынқыра мацараҗгы инхазом.
Еихеит аус ахь, ишәазом:

Разны инақәтцәиашан иаагылт,
Уи аңхьагылара ннакылт.

Аееитдых, амра ца аенат иара,
Иналагеит аҗырқхара.

Аха иазычхауазма уи Разны,
Хьаас иазцысит, агәы җкааны:

– Исымнахт сымра, сымра сшәахәақәа,
Иара ашәшыра насхарца! –

Разны, Иатцәа ахьакәшахьаз аган,
Иаҳа иманшәалошәа абан,

Иаргы убрахь инақәтцәиашан иаагылт,
Дырҗегь пхьагылара ннакылт.

Знык амрахæага ца зкæыццаз Иатцæа,
Абар дырæегъых, æекеынтца,

Еихеит уи ашкæ: ахаара ихнахт,
Разны инакæтцæиашеит еитæх.

Арт æтцлакæа ус еикæтцæиашон, еикæшон,
Еиздатланы еисон, икæцон.

Ицъаршьон рыкæша игылакæаз зегъы,
Еикæырхырц ртæхханы цъоукгъы,

Ишрылшоз ала, рхалархæны дара,
Иафын рнапкæа урт рыбжьакра.

Аха ирылымшеит дара акгъы,
Урт ирыбжьаркыз рнапкæагъы,

Æ-тцла гæыцæк ахъеидхæылоз ирыбжьахон,
Убракæ урт еилафытцæтцæон.

Ус аамтæ икæхæ ацара иафын,
Ацстæазара уи иахъыцшы.

Еидшылан, иатцæмхо акгъы цъара,
Икæцон урт æтцлакæа цæгъала.

Аха адунеиаф цыхæацтæара змам
Цъаргъы икæлом, цъаргъы иапзам.

Уи аикæтцæиашарагъы атыхæа цтæеит –
Зда царта змамаф иназеит.

Ихьамтцзо икәпоз атлақәа еидшыл,
Шьта рыкышәкышәрақәагь неидхәылт.

Абра џба еивагылаз рцынхәрас,
Угәы иунаҭарын убас:

Ак ауп, ак ауп хәа иҕоу инханы,
Убригь – ссиршәа еикәахәны.

Абар, абар иахьрызцысы уамак,
Бзанцык ргәы ззымцазоз цәгьарак:

Урт атлақәа аанибакылт убра,
Ирылымшо цьаргьы цысра.

Еидхәылан еибакит урт, еилаҗеит,
Аҗтазара рымамкәа инхеит.

Изацлом роура, рышәпара шыақәхеит,
Урт рымахәтақәагь аҗахеит.

О, иабаргәыз ишыҕаз урт уаанза,
Еидгыл икала-калаза.

Ирыхъзеи мшәан? Изеидхәылеи абас?
Уи иатцаз зырзымдри цәгьарас!

О, аамта бзиахә, пхызушәа ирбоит.
Уи иахьазхәыцуа рыгәқәа цыжәжәоит.

– Шьтахьҕа! – иналкышәа ихәхәеит Разны
Ашәа иаго, агәы җҕаны.

– Шьҕахька! – убри инакәҕнаҕит Иатцәа,
Абжыы гәырҕшаагаха икартцәа.

Шьҕа аиҕара рыбжам урт, ирыбжам,
Аҕеипш ирзыкалаз еиџшам –

Игәеибатейт, еилибакааит дара,
Иангәаҕ, ианақәшәа агәырџа.

– Шьҕахька! – еилалт аџбагыы рыбжыы,
Ирзызо абна еихашышыы.

Иазыркит мчыс ирымаз хәа дара
Еидытны хазы-хаз ацара.

Ишҕақәҕоз, о, ишҕақәҕоз хацәнмырха!
Зны хыхь итрысуан, зны тцаҕа.

Зны армарахь, зны арҕарахь еихон.
Уажәы-уажәы аҕҕа рыхгон.

Иахьеибарххоз, еиҕәдды-еиҕәшышыа
Ицон ирылџрны ашыа.

Еилатцәахьан урт атцлақәа усҕак,
Еидхәыл-еилапахьан усҕак –

Изалымшеит урт реилытцра уажәшьта,
Имчыдан уи азы рхаҕа.

Ирылымшо зҳазыҕара-ҕиара,
Еибахәрит дара...

Игылоуп урт ицэыгга-цэыггаза,
Икэашымхеи уажэышыта зынза.

Иѡашьазом ишақэшәаз урт уамак,
Убрақа иштцысыз цэгъарак:

Дара ирзааигәаз атцлақәа жәпакы
Ирныцшуа икоуп уи акыр.

Ирныцшуеит урт, абзиара зҕазкны,
Рнапқәа неитцых ирыбжъакы,

Еиқәырхырц иашьтаз, уртгъы хѡаа-ѣѡааны
Игылоуп, рылахь еиқәтцаны.

Нақ, ахара, уа абна еизакны
Инашьтуп, амшын еицш, еитцхәаны.

Амшын, амшын еицш иамҕакуп зегъы.
Шақа игәытҕагоузеи иаргъы!

Игылоуп атцлақәа кахәхәа-кахәхәа,
Еитцых рымтцәыжәѡақәа, рыҕетхәа.

1969

АХӘЫҘИ АДУИ

Лишь тот достоин жизни и свободы,
Кто каждый день за них идет на бой.
Гете

Адсызқәа рееиѡша еилаҕыруеит,
Ғәыц-ғәыцла изсо еишьтоуп.

Еизгәыкны урт еихыңа-еитыңоит –
Иамеигәырғыои рыңсы ахытоу!
Иамеигәырғыои амшын тбаатыңәза,
Амшын ду, ңсыс ирхоу дара:
Ицоит зны атқаа акырза,
Зных хыхь инхалоит иццакуа.
Зны ақәара иазааигәа иааиуеит,
Ицоит нас агәахьы хара.
Џьара иаанғасырц рыжәла иакәзам,
Мап, мап, иаанғасшам урт ңьара.

Ацәқәырқақәа еимгәхәо аттақәа,
Зны атца ицо,
Нас хыхь аетқәа.
Идәықәто аеырхәа афонтанқәа,
Игәтқьагаха,
Иуамаха,
Аңсыз сса-мысса зтоу итами
Амшыни аокеани раҳ.
Абар изғу уи зсарами,
Асаса ду тыкка, ирах.
Қазшьас убасоуп уи ишамоу,
Асаса раҳауп есқынғы:
Џьара иааңымқзақәа иағзами
Шәарыцара уахғы-еынғы.

Акашалот ццакы ишнеиуаз –
Акитқәа рыжәла уамакы,
Ғәыпқ иалахәыз аңсызқәа шеибгаз,
Инахәлабоит убра зегғы.
Уи иагәаңхоит аңсызжыы даара,
Зегғы иреиғнашьаргь қалап...:
Изақароузеи аура-тбаара,
О, иагьа ңсыз, уи иағрабгап!

Акит инашьтархх иаацөыртцит,
Алаапк зыцхаз еипш ишафьо,
Ахэархь иафыхаха ахапыцкэа,
Ацсызкэа еифырссо-ипыкко.
Ипсымтэуп, аблакэа камкамуа,
Икалом бзантыкгы азхара:
Ишзахэо итанагэоит уи амгэа
Иампыхьашэаз зегь неилагэа.
Аглам ауп – ииатэаза уи азкэа,
Дуафызаргь иафымсуа фьара.
Ацсы неитанакырц уи иакэзам –
Иафуп ацсызкэа рныртэара.

Акити цсы-кымкым аглами
Рыкны мацара интэазом,
Ацсызкэа рныртэара иафэами
Егырт цэгьоурыла зхы заазо –
Зынзаск зхыцхьазара мачзам.
Ак ахэа еипш апышэ царуп,
Уи ахэа-цсыз хэагь баша иахьззам,
Имфаннатцар апышэ – цэгьароуп:
Уи назыкэшэаз уа ицнаргтеит ауп,
Мамзаргь инкылнажэоит зынза.
Ахахэ акэзаргь, иалалеит ауп,
Ааи, иалалеит ауп ицарза.
Егы бцьарс ахапыцкэа амоуп,
Зегь рааста зхапыцкэа гэгэоу,
Уи абга-цсыз хэа ахьзгы атоуп,
Ацсыз – бгак еипштэфьа згэыжэла цэгьоу.
Уи ага атцахьшэа ишэарыцоит,
Иазыманшэалашэа иабоит.
Инеихакшоит уи ахапыцкэа,
Амыдагьцэақэагь неифэнаршэшэоит,

Абар «Ахътэы макрель» ахыыкоу,
Мамзаргыы корифен захьзу,
Ицшзакэакеараза икоу,
Ацыхэа иакэыртэоу хьзуп,
Уаф иибахыоу акоуп, идузам,
Алеишэацэгьакэа ирыцэшэалоит,
Изхэартэи ацшзара – иусзам:
Убригь иара еитцоу ннарцэоит.
Амшын итоу ацгэы ухэарыма,
Нас икоуп ажьахэа захьзу –
Абарт, абарт зегьы цэгьоурыла,
Цэгьоурылоуп анхара ишафэу.

Амшыни аокеани рытца
Итынчроуп еикэшышыы хэа рхэоит,
Ирхэоит бжык тыфуам уа бзанцык хэа,
Итоу бжыы рхамшэа ирыцхьазоит.
Урт ажэакэа иаша рытцам,
Иазааигэахартэ еицш икам –
Мцуп:
Амшыни аокеани рытца
Итэуп ғыалпал бжыыла, итэуп.
Аха иахмахазакаэа ихэафсуеит:
Ицдарым ус хлымха, иацацауеит;
Ацсызкэа ғыртэуеит,
Аршэаа иасуеит,
Игэрымэуеит урт,
Зынгыы игызуеит.
Апсаатэ реицш дафеазны ичырчыруеит,
Нас артэаа-артэаа рыхгоит.
Иуууеит,
Икыызкызуа итэыуоит,
Зны адаул абжыы дыргоит.

Инеилафит еизан аңсызқәа,
Аңыза ґаанаңит убра:
– О, сашыңәа, иңәґазоуп ҳа хускәа –
Иафуп ихажәлан хныртәара.
Аха аґәкахара ҳәа хмыхкәа,
Ҳақәпап ахыхчара ҳеазкы!
Рыбжы неилартцеит уа аңсызқәа:
– Ххы ҳахәап, ихаңшаап мґакы!

Зегынңыара дара еигәныфит,
Иацралт уи ажәа рыхгы-рыгәгы,
Мшыни океани иртыфит,
Иахытәеит адунеи зегы.
Ицон, ицон ус аамта ықәха,
Зқы шықәсала еишытагыл.
Ахыхчара иафын аңсызқәа,
Уадафрас иґоу ирґагыл.
Еиґакрахеит иахьабалакгы,
Зқы шықәсақәа ртәы ґартцеит:
Иґалеит зынзак ианызаазггы,
Ғыц иқәнагалазггы ґалеит.
Зынзаскгы зәызыңсахыз ыґан,
Ғанраала бзиашьа зылшаз
Аңсызқәа иреиуан, ааи, иреиуан –
Зеазтәылх зыңсґазара зыхьчаз.
Урт аамта иалагзан ирылшеит
Анышә ажышьа атцара,
Амшыни аокеани рытцә
Ихәытцаланы аґезара.
Арыцхара аныґалашаз,
Аґа дшаауаз хара ибаны,
Анышә ихәытцалон ишиашаз,
Иаатәон убра рыңсы заны.

Алыкы ацслымзи рычыларз,
Ирафжъ идэыкэыртцон рага.
Убас ацсыз ссақәа ишрылшоз
Иафын ахыхьчара дара.

Аха реыртынч ашышьыхәа итәамызт,
Ацсы-қымқымқәагь шақьауан:
Убартгы реазцәылх изфыз қәцарамыз,
Рыцсататә ацшаашьа рцауан.
Иныцасуан акы атаххәа,
Анышә акылгәыгәра ртытуа,
Убра интқьоз ацсыз – инахан
Иааимланагәон, хара имышьтуа.
Егы инымғаннацон ахәа.
Ишцатцарыз уи – ицхауан,
Иаацәыцнагон ацсыз уи фалхәан.
Ишыцатцатуаз интанарцпуан.
Нас икамыз асаса рахан,
Амшын итажьыз иббаза,
Убригь иатцеит ацсызқәа атцан
Ишхәыцатәоз убра рычеза, –
Асаса итанагәон, уи иафон,
Анышәгы ацсызгы неибарга...
Ирылымшеит шыта пражнеи лаффи
Анышә ақынгы аезара.

Инеилафит еизан ацсызқәа.
Апыза ғаанатит убра:
– О, сашьцәа, ицәгьазоуп ҳа хусқәа –
Анышәгь ҳазеикәырхом ҳара.
Аха агәкаҳара хәа хмыхкәа,
Ҳақәпап ахыхьчара ҳеазкы!
Рыбжы неилартцеит уа ацсызқәа:
– Ҳхы ҳахәап, ихацшаап мфакы!

Ицон, ицон ус аамта ықәха,
 Зқы шықәсала еишьтагыл.
 Ахыхьчара иафын аңсызқәа,
 Удаѡрас икоу ирѡагыл.
 Урт аамта иалагзан ирылшеит
 Маѡас ахаҳәқәа рышәѡара:
 Амшыни аокени рыѡан
 Кәалзыла рееиларҳәеит дара.
 Кәалзуп, аха шаҕа игәгәоузеи,
 Акы иазкылжәашам ѡаргы...
 Хәи, иараби, шаҕа иѡшзоузеи
 Амалармат ахаѡагы!
 Икаѡшьшьзоуп аҕәәкәа шыкоу,
 Разныла амгәәцәа чаѡоуп,
 Аганқәа ракәзар иблахкыгоуп –
 Ахьзы иѡажьза ирхьыршоуп.
 Еиқәшәаз кәылзыла, хаҳәкгы аҕәнызааит
 Акгы иаѡсам, зегь дара роуп:
 Мшәан, иалшарызеи,
 Иалшарызеи
 Аѡсыз –
 Аѡсыза
 Иаҕароу!
 ...Ишзахәоз иҕырлышуаз
 Аѡсы-қымқымқәа еиѡахом:
 Еснагь рәазыҕартѡон ишрылшоз –
 Рыѡсаѡатә ишаиааишаз рѡон.
 Ркәалзгы иазымыхьчеит аѡсызқәа,
 Мап, мап, иазымыхьчеит:
 Иѡыҕеуан,
 Аѡақхәа еихакшо ахаѡыцқәа,
 Амшын-бга уи ныхнаргәдуан.
 Ихәаш-хәаша иагон, анаѡсан

Ихаау фатәыс илбаанадон.
Нас ахәа змаз аңсыз анакәха,
Еразнак акәалзы цнаргон.
Акашалоти ағлам ыыстааи
Имҕаҕаказакәа итадырцпуан
Кәалзыла еилахәаз аңсызкәа.
Уи иахҕаны дарггы цсуан.
Аха ицсуаз акака ракәын,
Егьырт аңсызссақәа нцәазон.
Шәкы-шәкы, зкыы-зкыыла амгәа,
Абахта еипшыз, интанцәон.

Инеилаффит еизан аңсызкәа,
Апыза ҕаанатит убра:
– О, сашыцәа, ицәгьазоуп ҕа хусқәа –
Ахахәггы хазеикәырхом хара.
Аха гәкаҳара хәа хмыхкәа,
Хақәцап ахыхчара хәазкы!
Рыбжыы неилартцеит уа аңсызкәа:
– Ххы хәхәап, ихапшаап мөакы!

Ицон, ицон ус аамта ыкәхә,
Зкыы шықәсала еишытагыл.
Ахыхчара иағын аңсызкәа,
Уадафрас иҕоу ирҕагыл.
Урт аамта иалагзан ирылшеит
Азы интыцан апырра.
Амшыни аокеани ирхыкны
Ишеицыз ахара ацара.
Урт рызсагақәа еитцырхит,
Еитцырхт мцәыжәфараггы руа,
Атах-атаххәа имфанырцон,
Ижәцарақәоушәа ипыруа.

Арыцхара аныкалашаз,
Аға дшааиуаз хара ибаны,
Дара амшын инткьон ишиашаз,
Ицон нас ахара ицырны.

Аха рҕеыртынч ашьшыхәа итәамызт,
Адсы-қымқымқәағь шаķауан:
Ахауағғы дара рацәамыз,
Адсыз убрағь индыртәауан –
Ирыжәлеит урт, ирахан рсасқәа,
Ирыжәлеит ахцәхәыц захъзу
Адсаатәқәа – имлашьуа, игәаķуа,
Зыцқәа црыхәтәаза изазу.
Атаххәа урт адсызқәа ирысуан,
Ишрылшоз амцкласра иағын.
Аķғыхәа ицхауан, иғыжуан,
Адсызқәа цатцатуа ирғакын.

Адсаатә, адсаатә
Закәытә уамоузеи!
Рымтәыжәәа ажыжәхәа иķауа,
Иқәлоит
Цныши альбатроси,
Адсызқәа еимыжәжәа иркәкәуа.
Машәыршәа қсызк рымпытшәазарғы
Ма абла тыххон, ма акьатеи...
О, еғьа рыцхара рбахъазтғы,
Уи акәхеит иреицәазоу адунеи!

Амшын рыҕетарпсеит адсызқәа.
Азы, ирызгәакъазоу азы,
Ишқакалои уи ада қсыхәа –
Уиами, мшәан, дара рыпсы!

Уиами ирымоу урт җсабарас,
Адунейкәа ирыцку зеггы...
Мап, егъа гәәкра урт ирбарггы,
Уи җсахшъа рзәташам бзантҗггы!

Ицеит наҗ аҗаҗа аҗсызкәа.
Еидгәыҗлан иааилагылт җъара.
Инрылҗбан ашырхәа
Аҗыза,
Ишзахәоз иҗцакуа иара,
Афызцәа инархык инхалеит,
Зеггы инрылаҗшит абар,
Игәәҗхьюу роуп зҗы шықәсала,
Шьта уаҗа рылымшо иҗкалар?
Аҗыза агәҗакы неилыркаан,
Инакәшеит адрухәа дара,
Уиала иаҗо уи адырра –
Бзантҗык ишрықәым ааҗсара.
Уаанза ишашьцылаз Аҗыза,
Абжыы нарықәнаргеит убра:
О, сашьцәа, иҗгәҗзоуп җа җусқәа:
Иафуп иҗажәлан җныртәара.
Аха...
Зегь акыу ааҗдыргеит убыскан:
– Җақәҗап ахыхьчара җеазкы!
Издыруеит: хымҗада, аҗсызкәа
Ирыҗшаауеит дырфегь мфакы.

Аепилог

Ахәыҗи Адуи мамзарггы
Мчы змоуи Мчы змами рызцаара,

Ағлам дуқәеи аңсызссеи рами
Иуамажәха иаазырпшыз иара.

Мчы змоу Мчы змам
Енагь иаиааиуеит,
Уи убри ала аңсы җоуп,
Аха Мчы змам,
Агәы камыжкәа иааиуеит –
Изфуггы хыхьчара-қәңароуп.
Еицуп урт аханатә аахысггы –
Адуи Ахәычи ескьынггы,
Ахәычы ада изыкалом Адуггы,
Аду камлар,
Изыкалом Ахәыцггы.

Акада иамам еггы псыхәа;
Ағлам иңсит ауп – иңсза,
Ағлам аныкамла,
Аңсызссагь
Иахаштуеит ақәңашьягь зынза.
Аңсҗазара еихсыгьшья зақәзам –
Хәычи Дуи
Аерыбжьякы ифеиоит.
Иҗагьежьялаит амшын ағламқәа,
Зегь акоуп – Аңсызссагь уа изсоит.

АНБАН ССИР

1

Уналагылт уара
Агәафра ашыра:
Ушхәычзазгы
Уңсы җкаа уакит –
Уагеит мхаңырма,
Амышәкәан ушылаз,
Уан лкалт ушахынхалаз
Ухынхәит.

Иудырит ушхәычзаз
Аңсадгыл шшәму,
Иуңәызыр аткыс
Ишеиңу аңсра,
Иудырит ужәлар
Ргәала хәаак хәа шамам,
Амшын Еиңәа
Иахъеиәнашаз дара.

Ааи, еиәшахеит,
Абра инхеит урт рыбжа,
Рыбжа –
Рыдгыл гәакьяә, изыәхәараз,
Абра, зны нартаа
Ахатцарақәа ахрылшоз,
Абрскыыл жәлар рзыхәан
Амца ахәааигаз...

Изхаит ахәыңы,
Агәафра цәгьяқәа ирылиааз,
Аңснәтәи амра

Дазрыжәт дығәғәза,
Ицәа иалалеит уи
Амч ду нартаа ирылаз,
Игәы иташит
Абрскыыл-мца хәыжжаза.

Уи ижәлар дрыцхраарц
Избит гәаныла,
Илашыцаз,
Хыпхьазарала инаҕәхаз,
Анызаара иацәихьчарц итәыла,
Аха изла?
Уи иамоузеи шыаҕас...

– Уст, суа, алфавит,
Уола убызшәала, –
Деилызкааз
Аурыс гәытбаа ибжыи геит. –
Сәыра иахьчоит абызшәа
Зқыи шықәсала,
Збызшәа еиқәхаз,
Уи ижәларгыи еиқәхеит.

Дышытырхт, дыргеит
Урт ажәақәа дышыткәыцәаа,
Мыч чыда ссирха
Илалеит иара,
Анаҕс уи амч чыда
Иажәа хьыршәыгәха
Ақьаад иҕанпыҕкалт убра.

Иаңицон
Ажәеинраала ссирқәа Гәлиа,

Иаңитон
Хшыџртагеи хьзыртәрақәеи,
Қалақьи қытақәеи
Еимдо, дрызгәдуха,
Дырзапхьон урт
Адуи ахәыцзеи.

Ицъаршьон зехьынцъара,
Ссирс ирыман
Ақьаад аччақәа
Ишцәажәо збаз жәлара.
Дафын Дырмаит,
Ихаҗатцәқьа ажәлар дрылан,
Афышьеи апхьашьеи
Урт дыртцара.

Адырреи атцареи
Мчы дус ишықоу,
Ишрымоу
Лашарбагас ауаа,
Деитамхо, имч дамеигзо,
Д-Абрыскьылха
Зехьынцъара
Уи идиргон агәра.

Дақәымтцт иара,
Иус убра иааныжь, –
Уи амца рапхьаза
Ихаҗа еикәитцеит,
Афархьџа нақәҗа,
Агылџақәа неикәыжь.

Ихалт уи аҕара
Иахылцыз амцабз –
Аҕсны зеггы
Иабартан иҕалеит,
Ақәацә еиқәыхьшәашәагь,
Ашьхақәа ирыбжъазхъаз,
Игәыҕатцагаха иазнеит.

Аҕсны зехьынҕара
Дахытәеит Гәлиа
Зехьынҕара
Иафыз ихъз ахәара,
Иныхәа-ныҕхьон ус,
Изгәдуха, игәырҕо:
«Анцәа насыҕс
Ухаимтеи уара!»

Ирдырит аҕсуаа
Аурыс гәытбаа ихамта
Ишреиҕы
Хамтас иҕақәоу зеггы:
Реазыркт атцара
Рхы-рыҕсы зегь наҕа –
Ишьткәыцәаа иамгеи
Амч чыда дарггы.

2

«Дыды-мацәыс имбацт
Уафы дунеи аҕы,
Убри амч ду
Дгъыли жәѡани
Арцысуаны,

Аха «Аврора» ахысыбжъ
Ғәғәан
Урт інреиханы», –

Иазихәон ашәа
Апоет ду Ғәлиа
Ареволиуциа
Шәаңшъха икачқаз,
Ареволиуциа,
Ахақәитра гәыргъахә
Атәыла ду
Аңаажәлар ирзаазгаз.

Ехыздаз
Ажъахәеи амаганеи ғәғәала,
Аңа ахы иақәитыз,
Насыңыз зхәаз,
Ауафы имч-илша
Жәфанынза ихалартә
Игәацпыхәареи
Игәыгра дуи зчақаз,

Досу итәылафы
Дқаларц аңшәымас,
Ихәыңзоу
Ажәларқәа инадыркны,
Ирыбжъазаарц
Аешъара цқъа еилымшәо,
Еицынхаларц,
Рнапқәа неикәршаны.

Абарт зегь еилдыргеит,
Ирыңхъеит аңсуаа

Рхатәы бызшәала,
Бзиа еилдыргеит.
Уи аурыс нбанқәа,
Еилыхха, зегь раңхьа
Игәырҭаѣхәаша
Духа ирзааргеит.

Игылт кьаразаа,
Игәра ргеит Агәытбаа,
Игылеит аурыс ишьтарххы дара,
Абцъарла рееибыта,
Хаха иргәйдлеит
Ауғә еиңш
Рыхәда иқәжыыз
Раҭацаа.

ҭауади-аамстеи
Аменшевикцәеи
Нархырхәан,
Амчра ааргеит рнапакны,
Ахақәитра
Агәадура рыман,
Абираҕ қаңшь
Ҷахадыргылт Аңсны.

Ари ҕалеит
«Аврора» ахысыбжь ашьтахь
Хара имгакәа –
Х-шықәса аатцуаны.
Еидгылеит аңсуа цыажәлар –
Ақәыңши ашлеи –
Ишьткәыцәаа иамгеи
Амч чыда зегы!

Иееиѣкаа, иѣыриааша
 Дгылоуп Гәлиа
 Мыцхәы изгәакъаз
 Аҕаа агәтаны.
 Ишәыгәза иҕоу
 Ацаҕыа дагәылиааит,
 Уи еиңш
 Бзантцык цсра иқәымло иаргы...

О, ашла ҕәыҕа!
 Ушәышықәса мѡапыргоит
 Адугы ахәыцгы,
 Зегы ргәы утаны.
 Адугы ахәыцгы
 Еиңшны иузгәырҕоит –
 Иноумгзеи
 Аѡыцъагы ргәахәтәы!

Ухаан уара иазәыз –
 Иуцдамгылеи
 Абицара
 Еитцаѡѡы-еиваҕта,
 Арыцқәа рыцк иахылѣиаауеит
 Шәкы-шәкыла –
 Еснагь
 Убас иаңыми, мшәан, иара.

Утәыла цшза Аңсны
 Иацәцеит агәаҕра.
 Амхаңыырра шәартас
 Иоушам шыта бзантцыгы!
 Хсовет Еидгыла –

Ажәлар риашъара
Иагәылчцаауа
Иагәылами иарггы.

Иахъѣио атәылақәа
Иссирха, илакәха,
Иабаҕоу ус
Хәынтқаррак ҕаңыара?
Адуггы ахәыңгы
Еицырзеиңша
Иахьрынасыңу
Аизҳара-аҕиара.

Алфавит, аурыс нбанқәа,
Раңхъа ухала
Жәеинраалала
Зхаара дуркыз жәлара,
Инрылатцәа ишңацеи,
Ишңаманшәалоу,
Ишңацу
Агәацпыхәара,
Агәазҳара!

Бызшәас
Иазышьтымхыша иҕоу иарбан,
Ишңалшо
Зеггы рнаалашъа иара.
Зцара мариам аңсшәагь
(Шә-дыргак амаз!)
Зегь акоуп,
Икәаңза интатәеит атра...

Закә мыч чыда ссирузеи
Уи иамоу –
Кәалзыми абызшәазын
Иара зынза.
Гранит хаҳәыла
Убаҕа шыхьчоу ами,
Убригь ишахьчо .
Абызшәа иғәғәаза.

Ириҗоит Гәлиа
Гәыҗреи гәацдыҳәареи иҗааз:
Дрымбои уи
Асасцәа харантәи иааны.
Ианыңшуеит ибаҕа,
Иңсы анҗаз еиңш,
Ихатцареи иҕәыҗареи
Еицны.

Ихьз, ңсышәала
Ахаҳә-цәы ианпыккалаз,
Агәыҗбаа иажәақәа
Рыгәра унаргоит:
«Сәыра иахьчоит абызшәа
Зқы шықәсала,
Збызшәа еиқәхаз –
Уи ижәларгы еиқәхоит».

АШӘЫГА ШАНА

...Голос нежный говорит:
Живи!

А. С. Пушкин

Ишпарури аңарчалыккәә,
(Ирыхъзуп урт аданаидкәә),
Игәйткәа-ңсыткәаха еилоуп:
Ирыжәлаз раҕацәә рацәоуп.

Аңсымтә ңсаатә карлышкәә мңарсуеит,
Рымтәыжәәкәә иадыргоит, имңкласуеит:
Ирылатхаңыуеит, индыртәоит –
Урт хәаца-мачала иңоит.

Ирхароузеи? Цәгыра карңома?
Игәырҕацәә адунеи ианыкәла,
Рҕырак уи рбаанза ргәазхара,
Инеимытәцәә иргоит дара.

Урт аңсабара усгы ирықәзбеит:
Зегь рылымкаа иаркәәҕеит рыкәра,
Ңсҕазаарас мшқәак роуп ирзаңу,
Иныртңындаз ргәы ишаҕаху!

«Агеликанкәә ирыбаргузеи:
Урт ирымоу закәытә разкүзеи!
Хәыңзак уи еиңш амазаара
Нас уаха иахҕаххоз хара!»

Аданаидкәә руазырра
Инаөт еа ңарчалыккәәк рҕынза.

Ргәы иалст, ихъааргеит урт цәгъала,
Ирыцхраарцгъ ақәыркит дара.

«Аданаидқәа гәнахауп даара:
Инхеит хлацшыда рымацара.
Имчымхақәоуп хәа аханатә,
Зегъы рылагзо иаауеит ацсаатә.

Абарт ацсымтәқәа рыбзоурала
Имацзахеит урт рхыцхъазара.
Ожәы ишыкоу ианынха,
Ироуран икам урт нарха.

Ирхароузеи? Цәгъара картцома?
Мап, мап, уи еипш азәы ихәахьоума!
Рус аханатә аахыс акын –
Зны шәтык инақәтәон,
Зны – хаскьынк.

Хацшрым, хнапы ихаркып ақьиа,
Цырхага злам афьиза бзиа.
Изанызаарызеи адунеи,
Цсызхоу акыс иаргъы рымшеи?»

Мчызмоу роуп арт, агеликанқәа,
Еснагъ рәырхатца, ргәы еицамкуа,
Ирзеипшны еимдауа дәи-бнеи,
Зәырцагъан иқәу адунеи.

Цсаатәк урт җатцахәыс хәа акәым,
Бзанцыкгъы рылакьысра ақәым.
Иагънықәыпшит рхацәа, ишәоит:
Ирцыркъан ахара ицоит.

Еиқәшәоуп агеликанқәа бцъарла:
Итәуп урт роуразоуроу шхамла.
Уи назғашәаз аңсаатә,
Изцом хара –
Иңсит ауп, хымпада, убра.

Иаанымгылт ажәәғ хгеликанқәа,
Реазыртк аус, хара имгакәа:
Еразнак ахәйтәхәа дара
Инрылалт данайд жәлара.

Еилыграарахеит, еилаңыруеит,
Цәышәшәи шкәакәи цқәа еибадыруеит,
Еицәажәоит гәык-ңсыкала уа,
Рыгәра еибагауа...

Ҷакзоуп агеликанқәа рыжәла:
Рымцәыжәәқәа, ргәышңы, урт рыбға –
Зехынңыара ицәышәшә-цәышәшәза,
Абаҳтқәа рықәңсоуп иңшзаза.

Ҷакзоуп убас урт рхымәаңгашәаг:
Бзанцык еилаә-еиласрак иашытам,
Пату рхы иакәтца, ргәы каршә зынза,
Иңыруеит
Ашышыхәа, ихьантәза.

Ишкәакәақәоуп аданайдқәа.
Иахьубо урт аңарңалыкқәа,
Угәы иаанамгои зназы –
Ас ңақәақәа, аңша зтцасыз.

Урт агеликанқәа рааста
(Агәыткыа-псыткыара ирнәтан
Агәеанызаара-ццакра),
Асы еипш
Иласны иаггыпыруеит дара.

– Ишәымоу абцар хартгы иҳашәташт?
– Мап, мап.
Уи шәоушам, харт иҳамтан!
– Избан? Хазлеикәшәырхозеи нас?
– Уи ожәы икахцарым гәырфас.

Акыр хазхәыцхьеит шәшеикәхархаша.
Аус азаауп шәышәиалаша-
Ха хабцар
Шәарт шәзы имцхәцәоуп,
Ишәзышәтымхыртә еипш ихьантоуп.

Убри анафсгы уи шәартоуп даара.
Шәа шәеипш имацзоу зхыпхьазара
Машәыр рцәаур,
Иумхәан Анцәа,
Имцои, азә днымха инеикәынцәа!

Ипхоит аеыргәыбзыгзан амра,
Иахыртәо адунеи апхарра,
Цәышәшәи шкәакәеи мшо хаз-хазы
Ипхоит ирзеипшны зеггы рзы.

Игәылцит ашәткәагь зегь рзыхәан –
Апарцалыкыкәа ирзеипшу ныхәоуп,
Даргы еилапыруа еилоуп:
Итхацроуп,
Рмазара рацәоуп.

Аха... о, аума! Аңарпалыккәа
Ирыжәлоит аңсаатә карлышкәа.
Еивыкәоит афыв-сыв дара,
Икшоит, имцкласуеит урт цәгәла.

Ишңарури аңарпалыккәа,
Аңарпалыккәа-данаидкәа?
Игәыткәа-ңсыткәаха еилоуп –
Дыроагыых изыкәшәаз цәгәроуп.

Еихоит агеликанкәа рышкә,
Иласызаргы анеиха рылшом:
Иргоит ибжкәыцәаа аңсаатә.
Иафыми ирбац аханатә.

Аданаидкәа иацлоит ргәафра,
Иазцоит дыроагыых рхыпхызара.
Ртып икәым, ирыцхәхәа цәгәла
Еилаџ-еиласуеит оумала.

Цырхага агеликанкәа ирымам,
Аңсаатә карлышкәа урт ирышьтам.
Агеликанкәа зфү җакзоуп –
Анахь-арахь еснагь ңшаароуп.

Ирыкәңыруеит адәы каиматкәа,
Акакала еимырдоит ашәткәа,
Акы акынтә иазцоит җакы,
Еснагь иазхәыцуа рыгәтакы,

Убас еикәшон ишзахәо аамта.
Ицон-иаауан атып ахь ааңын.
Ишәты-какачуан адунеи –
Игәазырхагамхоз дәи-бнеи.

Аңсабараҕ атынчра убомызт,
Еилагьежьереи қәңареи нтәазомызт,
Аңстазаара азақәанқәә ҕион:
Цьоук жәылалон, цьоук рхы рыхьчон.

Ишкәакәәқәаз аңарпалыкқәә,
Урт хьзыс измаз аданаидқәә,
Иабакоу, иабаци, мшәан, дара –
Иубом акызатцәыкғыи цъара?

Инарыгзеит агеликанқәә
Изҕыз рҕырхатца, ргәи еицамкуа.
Мап, иңшаауа, еимдо дәи-бнеи,
Урт баша икәмызт адунеи!

Урт, ирыңшааит уи еиңш ашәыга,
Мра каццеигғы
Зыңштәи азымго,
Иауларгь ақәа уахгғы-ҕынгғы,
Иазымго инықәзәзәәа бзанцгғы.

Иршәит убри ашәыга ала
Аданаидқәә дара рхала:
Рымцәыжәҕеи рыбҕеи неизакны,
Дара рхататцәкыа ирыңштәны.

Рыхқәа затцәык аанрыжыт имшәыкәә
Урт ңсаатә ирызгәәто икәм,
Насгғы изышәтәузеи, иатахым:
Досу ихагылаз иара ихы.

Ңсаатәк ҕаттахәыс хәә акәым,
Бзанцыкгғы рылакысра ақәым –

Игеликанқәоу цышьяны,
Ицоит ирқырқа ишәаны.

Шыта шәартак, гәақрак иақәшәарц
Зынзаск ишрымазамгы ашхам:
Уи змоу рхыңша –
Ирхыми есымша.

Анызаара иацәшәо ишыказ,
Ирбеит уртгы анасың хәа шрымаз:
Агеликанқәагы даргы
Иахыцәами
Дәи-бнеи зеггы.
Еилфаца еилахәа еиңшу мағәала,
Ипыруа досу иара атәала...

1974

ДЫРҢЕГЫХ ХАИНИОИТ

1. Аби аңаңеи

Шыыжьза игылаз Сит деибыңоуп,
Амҗақәлара дазыңшуа.
Араион ахь иахьа дцароуп:
Икоуп аизара ду уа.
Ажәлар иеицырдыруа ахатца,
Дагхом аизара бзантгы.
Игәы хытхыңуеит, уахь дымцакәа
Изыхчауама иахьагы.
Ғылоуп, уаҳа цашьа амам,
Иамоузеи нас уи цәғьарас?
Сит аеыбға иалиааз иами,
Дамышьцылеи дышхәыңыз!

Ахтылтц рацәа иара имоуп,
Ифытцны инхоит хаз-хазы...
Кәастеи Растеи раб ифы иҕоуп,
Амѡа дықәырцоит уажәы.
Уи ихәатәы дахымпазакәа,
Мап ацәикхъазма бзанты! –
Кәаста, дук хара имгакәа,
Ирыцқәеит, икәадырт иеы.
Зус мацьаноу ауаа дреиуам,
Нап назлеикыз, уи нагзоуп.
Еилҕьа-еилғәыцәк иоуп,
Митәыкҕы ихытцуам –
Хынѡажәа затәык дыртоуп.
Растаҕ митәза зхытцуа иакәзам –
Иаб ишихәаз жәаха зны –
Макьяназы иара ихытцзом
Пшьынѡажәа шықәса цқьаны...
Аитцбы ахышәтхәа иааникылт
Аеы, ағәра нафакны.
Уи аамтазы инеины инадгылт,
Иаби иеихаби еицны.
Сит ишьапы анышьтих дҕеыжәларц,
Акәадыр махақәа кны,
Имахәар ааникылт дицхраарц,
Иңеихаб Раста дааццакны.
Дажәзеит, деилахаит хәа акәзам,
Зхала иеыжәлашаҕ азә иоуп,
Аха усҕы Сит даҕмацзам –
Шәи ѡажәа шықәса дыртоуп!

2. Ашта тбаа аҥны

Ашта тбаа-тыцә шыацла ишычоуп,
Унылаиап иугәрпха.
Рымахәкәа еилышь еидгылоуп
Ара дукәа, ргәышпқәа тхәа.
Ашымха тцлакәа еицрыхәхәа –
Агәы тызго, изырпшзо ашта,
Ашәыр-тцлакәа зегы рааста,
Аңыжәара зго иаха,
Зңашә аханатә аахыс иаауа.
Кәасқба ҳаракыкгы уа итагылоуп
Аңенңыыр тбаакәа лашаза.
Сит даныөеидас иргылаз ауп,
Мап, хахәтәы ыынзам иара.
Ахахәтә ынкәа иабгы ицәымгын,
Удырчмазыөуеит ихәон зынгы.
Ахба лыпшаахуп излыхыз –
Иранахашт уи иңацәаггы.
Сит... Абар, иара ихататәкба,
Аизарахытә дааит дхынхәны,
Амзырха тбаа-тыцә дынтәлеит,
Днатрыст иибаз ңашыаны:
Амашына ласқәа гылоуп,
Иқәшоит иимбазац ауаа.
Урт цәажәоит бызшәа хкыла,
Ихәаңшуеит уи дңашыауа.
– Сит, иутәаит сасцәа дахықәак, –
Ғылак уаҕа иаатирҕоит.
Иажәа ахәаха иамразакәа,
Ауаа рыбжьқәа неилаңсоит:
– Анґлызцәа, нас афранцызцәа,

– Иапонтэылантэ – иара убас,
 – Бельгиантэ – хара хдырцэа,
 – Ха хтэкэагь рыцуп, урт аазгаз –
 Еикэырпхэзоит зегь неидкыла,
 Рхаан ирымбац-ирмахац.
 Сит дырпылеит гэыразыла,
 Иахьа итааз тынхатас.
 Исасцэа блала иаимидоит,
 Икама цырцыр ахы кны.
 – Бзиала шэаабейт! – ус уи фэаайтуейт, –
 Асас изы ашэ аартуп сыфны.
 – Уахоума ататын?
 – Иужэуама?
 – Чысхэс иумоузеи иаха? –
 Ацарауаа ргэы ирнархэауама,
 Иашытоуп ақэра зыхьауа.
 Сит длахфыхуп, игэы дтагэырғоит,
 Ихаччоит иблақэа хааза, –
 Гэалақарақэак иныруейт,
 Аха инирпшуам уи зынза:
 – Са санбыргха, ататын касыжыт,
 Арыжэтэ? – Сит дпышэырччейт зназы, –
 Ицегь ицьбароу сеазыскит –
 Ашымха иалху ажбырзы.
 Хабацэа пату ду рзақэын,
 Урт уи зыгэра ргоз акы акэын.
 Афатэ? –
 Уи ицкым зегь рзыхэан,
 Ирбац апсуа стол афы. –
 Сит инеикэипхэзеит ашышыхэа:
 Ақэыд каканла ичаңаны,
 Абыста, ашэ, ахш-хыртэы...

Зегы акакала ианырцоит
Ацарауаа рышәкәкәа ркны,
Инеицынкыла рсахъа тырхуеит:
Ашымха-цлакәа, ахъатә ѿны,
Аштә тбаа-тыцә, шыацла иѿычоу,
Ашәткәа игылоу изызханы.
– Аизарақәа рахъ уцалома? –
Диазцааит асас харантәы.
– Иахъатәи еипш, мап узацәкуама –
Игәеитцыхгоу зегь рзы!.. –
Сит иналыркъан, арпыстас,
Иааихалашеит ихы-иѿы,
Уажәраанза инкыло иааигоз,
Инеимпыткәеит аѿырғы:
– Хқыта иалс ицоз азиас,
Икәан гәырѿа дус ха хзы.
Ицәкәырцо имшынха ихытлон,
Хқыта иажәлон ескъынғы.
Амашәырқәа уи иахылцуан:
Арахә агон, иагон ауаагы.
Атыхәтәан хажәлар зегь ѿагылан,
Акәара рчаѿеит иргәгәанғы,
Шьта изхымцуа уи цьарғы.
Иахъа ныхәан, хажәлар хытцын,
Иазгәартон дугы, ахәыцгы.
«Шьта иацәыхьчоуп хқыта азхытра!»
Абри иаргәырғыон, дад, зегы, –
Сит атыхәтәаны днаыхәмар,
Инаѿишьит ус жәақәак:
– Анцәа иныс, схәтәтәкәагы сықәра
Ишацнатцо уи шықәсқәак.

3. Имжыакцазо абаха

Ұы-шықәса нтакәкәа ицеитоуп.
Аапынра хынхәит еиҫа.
Ауаа рыбжьқәа хәит-чеитхәа,
Адәқәа ирықәџеит ожәшьта.
Ашьыжь шаанза еибаргылан,
Уск-уск руеит зегы рычеша.
Аколнхацәа дрылагылан
Ситгы, ицын иҫацәа.
Ахџыкгы иркуп баҳак-баҳак,
Ашәырцлақәа ршьапқәа ржуеит.
Хәаа змазам иҫоуп абахча,
Аусура еилашуеит.
Аха, сишь. Ари закәызеи?
Рбахча иҫеибахәоит ҫьоукы.
Изустқәада? Ирҫахузеи?
Сит иахь рҫыџархоит зегы.
Ацарауаа абыргцәа рышҫа
Ихынхәит, хәыцрак рыбла ихуп.
Еиҫамааи, имааи Аҫсныҫа –
Ицегь иҫырцаар рҫахуп.
Избны урт убас ирыман:
Ес-џышықәса Аҫсны иааларц.
Иацы қыҫақәак еимырдан,
Иахьа иааит урт Сит дырбарц.
– Сит! – рхәан, гәыразыла
ҫаартуеит еицыз шьоукы...
Инапқәа рхаха днеигәйдкылан,
Уи дааигәйдихәхәалт азәгы.
– Сит! Аусурагы уаҫума?!
– Дад, ишҫасымуеи аус!

Иахьыхандеиуа җынч сызтәома,
Мап, исылшо сыҗам ус!
Җашьтра аханатә аахысгы,
Адгьыл бзиа избоз уаан,
Саб шәи җынҗажәа анихытгы,
Иҗымкзакәа аус иуан.
– Игәы иауам, – ихәоит уа Раста, –
Инитцаргәа ибаҗа икуп.
– Уимоу, – даапышәырччоит Кәаста,
Дхатцамхарцгы иҗахуп.
– Уск анууа, иузеигъзар акәхап? –
Диазцаауеит даҗа сасык.
– Анышә ажуанатц абаҗа,
Дад, ижыакказом бзанцык.

4. Аҗаацәа рызхара

Җы-шықәса дырҗегь ицахит,
Избны ишрымаз еипш дара,
Ацарауаа еиҗамаахи,
Аҗахмадцәа рытцараа...
Иааит итҗегь ирацәаҗны
Ацсны азбахә раҗаны.
Асас дахьқәа Сит изгәдуха,
Иналагеит изцара:
– Арт ицаз аҗышықәса дузза,
Җыцс иубеи иуаҗаи ура?
– Иаабоит, улахҗыхуп даара.
– Агәбзиара иазхәоуп.
– Гәбзиарас иҗоу, дадраа,
Аҗаацәа рызхароуп.
Ус егьихәеит Сит, еразнак
Иааихалашеит ихы-иҗы,

Дыргәырҕауа адунеи азна,
Ихан дѡышътнаҕааит акы! –
Иналагзан абри аамта,
Сыѡны еитакрақәак кәлеит,
Еитакрақәак: сычкәын Кәаста
Дманшәаланы пхәыс дааигеит...
– Кәаста захьзу дарбан руа,
Аихабы иоума, деитбу? –
Диазцааит атцарауаа иреиуоу, –
Рыхьзкәа еихаршалоуп, еицшуп.
– Аитцбы иоуп, дад, иеитцбу,
Сынтәа хынѡажәи пшьба ирѡоу...
Аихабгы – азныказ даатгылоит,
Дгәырҕацәан ихәлахоит ицсы,
Аха ииулакгы еитеихәоит,
Дәәа насыц дукгы атәы, –
Аихабгы дкәлеит са сзыхәан,
Сажәра зырпшзо азәыс:
Са сиргәырҕеит уи аабыкәа –
Диоуит ахшара-ахатцарпыс.
Зденек Пиша ицъеишьоит даара,
(Дааит аабыкәа уи Ацсны),
Нас дыниазцааит аҕахмада;
– Аихаб ихыцуазишь уеизгы?
Сит ицъеишьом уи зынзаскгы,
Мцхәы ихәарцгы иҕахзам.
– Дад, уи ихыцуам омазакгы –
Пшьынѡажәа рацәак дреихам...
Аҕахмада абракаҕ икәфеиет,
Гәеитцыхгак имбеи дырѡегь...
Анцәа иныс, убригь Сит икәра
Ишацнатѡ шыкәсқәак.

5. Венгриатәи аиааира

Шәәхәарак хәә, кәашарак хәә
Хбыргцәә итартцеит, аха ишца!
Ирымоуп ухәап иахьа аныхәә,
Рбаџхәтәра ргәаңхозеи шаҕа.
Иеиқәлаз зқыи шықәсала,
Уи атоурых иагәылх иааргон
Нартаа адауаңшықәә рсахьа,
Рхатцара иазгәдуха ирхәон.
Ашәә халан, рнапқәә еинырҕьон,
Ркәымжәи ркабеи рышәтцаны,
Цьоук кәашон инеивыҕьа-ааивыҕьо,
Рҕамақәә џ-напыкла икны.
«Нартаа рыкәашара» ишьтнахуан,
Рымч таца, рыгәқәә еитцых:
Нартаа рсахьа дара ирсахьан,
Икахәхәә-кахәхәә, икьалантарха,
Еилҕьа-еилгәцәза, илахҕых,
Иазпаҕьаха рыхқәә шытых.
Акәашара зегь анаалон:
Ақәңареи аиааиреи алан,
Ақыи мчымха игәцаракра,
Ахәымга апҕацахәә иҕасра,
Ачархәәџ уаатцәҕьа итархара,
Дубарын ишьацәхртәуазгы,
Авивихәә игьежьюаз.
Рхаҕа лакәк иагәылтцны иаазшәә, –
Ахәаңшцәә ирбон убас.
Аха, абар, шыта рәаарыңсахит,
Еихеит, аңсҕазаарахь еихеит,
Иара уахьгы Нартаа рсахьа,
Даара еиңшыз сахьак ргеит! –

Урт «Къаразаа» ракәны иаакәгылт,
 Иркуп абцар еибагақәа,
 Раґацәа пхарс ирыман идәықәлеит,
 Ртәыла рыцқәа, иахадыргылеит,
 Абирақ каңшь шәыршәыруа!
 Абыргцәа хатцаран, гәтгаган
 Рыкәашарақәа зызкыз,
 Уи амч ду дара ирнаґон –
 Имырааґса иагон ишьтхыс.
 Урт асцена иқәцыр руамызт,
 Ажәлар асеипш иргәаґхаз...
 Дара роуми, дара роуми,
 Аиааира Венгрия изгаз!
 Иахаракгы европаа рзыхәан,
 Зынза ицашьатәыз акын:
 «Арт артистцәа», аґсуа артистцәа
 Шәы-шықәса иреихаз шыоукын.
 Аа, уажәы дара ахьеизаз,
 Уи иалахәыз азәырфы, –
 Хаирпланла Венгрия инеиз,
 «Хьтәы павлинла» иааз Аґсны.

6. Аеырхәмарра

Ацарауааи абыргцәеи еиґылеит
 Тамшь ақытан, дәдук аґны.
 Иреигәырґан ирыдыркылеит
 Асасцәа убри аены.
 Иарбан аґахмадцәа злаґам,
 Еґа рыуахк удырбап.
 Еиґыршьоит урт – аамґа мгакәа,
 Иаха иманшәалоу ак ґартцап.
 Ашґа ґбаа-ґыцә ґычоуп шыацла,

Сит ифы – иаабац ахата.
Анцәа иазишеит аеырхәмарра,
Иагьналамгои урт уажәшьта.
Иеырца-еырцо аецәа нықәлеит.
Ркәымжәы-ркаба иртәкаца.
Абар, икамчы нымғанитцеит,
Апқаџхәа интырқьа аңтаца.
Абар, аеыхәа иаразнак итқьеит,
Аеуаџ дџыштқаа, икалаза.
Цкәынак иакәзшәа, абырггы
Дақәтәамыз уи дығәғәза:
Ирчаразит зныкгы, џынтәгы,
Аңшьшьапыкгы еишьклаңса.
Иқәлеит нас аеыхәа ашьтра.
Ҷеиқәа дукгы аеырғзаны.
Уиггы инықәнарцәажәеит ашта,
Дақәтәан уигь изышыз азәы.
џыңьа еивас, абар, еипхныџлеит.
Ҷаи, дацахохаап аиҳабы!
Мап! Имуит аитцбы: иаңимгеит –
Идыруеит
Аиҳабы,
Аитцбы.
Африкани Ироди иахдырқьон:
Ашта цәғәхааса иргон.
Аңынғыла аеы ахирқон
Аңкадуа Сарапион...
Урт иахдырқьарггы қәнаган:
Шәкы рқынза имназац уаан,
Аха, абар, иаатынчрахеит зынза.
Зегь неилагылеит иууаза.
Инеипхьбеит, аңшатқәкыагь иасуам,
Ра цлак, шымҳа цлак цысуам.

(Усгы аңсуаа ирыцымзар руам.)
 Иеы дақәтәан ашҭа днықәлеит,
 Икәымжәы еикәәтәа дҭаҕаца,
 Ихылңарч ҳарак ихатца,
 Уа зда дықазам уи иқәла –
 Еизаз зегы реихабза.
 Аеырхәмарцәа зегы рааста,
 Зынзаск диеипшзамкәан азәгы,
 Ирыфны иеы, дахымсит ашҭа,
 Ицәғәыхаа иқәимтцеит адәгы.
 Азышышы инхылаз нышык еипш,
 Иеы абҕа мырцысза,
 Изсозшәа икәаруа инықәлеит,
 Иақәтәаз дмырцысуа зынза,
 Аеинраал, изгәду-изпағыан,
 Игәахәтәы иаргы иагәахәтәха,
 Ахәда тхәа, агәы ҥырсақьа,
 Ахы нырнаашәа ганха.
 Сит аеырфәра иара иусым,
 Иқәра ахыңахьеит ожәшьҭа,
 Акәарра ада еакы ламысым:
 Шәи-фәжәа шықәса иртысыз –
 Иеихау иҭахзам ццакра.
 Зныкгы, фынтәгы дмааңсазакәа,
 Ашҭа днахыст. Нас иеы
 Днахеит, ағәра нафакы:
 Аеырхәмарра иалгеит акәын,
 Еихишьаалт ауп аихабы.
 Агәырқьхәа рнапқәа неинырқьеит
 Ацарауаа иахагы.
 Дгәырғо, Сит днеипыххылеит
 Убарҭ рахынтә азәгы.
 (Ус изиухьан уи зынгы).

Днеиңыххылеит, днаидгылеит,
Дицхраан дееыжәихырц иҥахны,
Аха Сиҥ уи идимкылеит –
Дееыжәцит ихала днеиханы.
Асас сицхраап хәа згәы иҥыхоз,
Ус наиеиҥхәеит иахәтангы:
«Змаха-шьаха ирзышьтымхыз,
Дад, дазышьтхуам уи аегы».
Ирылдыршеит аеҥәа ирылаз,
Идырхәмарит рызхара...
О, абыргцәа, аҥсуа быргцәа,
Ишпашәылшәыршо шәара,
Ианышәтаху шәкәыңшра-чкәыңра,
Шьтахьҥа ирхынхә аагара!

7. Ицегь аизааигәахара

Иарлахҗыхит аеырхәмарра,
Иархытхытит зегь рыгәкәа,
Саси пшәымеи реипылара,
Иаха ацәа-хаа ахатцауа.
Асас дахь ду Сосомато
Ожәы-ожәы җааитуан ус,
Атахмадцәа рпульскәа гәаҗо:
– Ачкәын ипульс! Ачкәын ипульс!..
Шыхвацабаиа, ацарауаџ,
Дыкоуп Москвантәи дааны,
Наста Занҗариеи
Гәҗыыҗ Кәыпрааи
Драцәажәон ихы-иҗсы рызкны:
– Аҗны иҗашәҗозеи, шәызҗузеи?
Шәгәы иахәои? Ишәцәымҗузеи шәара?
– Нан, сара шыта исшәырҗатозеи,

Аха усдагы ысылшом атәара.
Утрак зны сынталоит ауп,
Иласцоит уаҕа ҕышк, ҕымшыык;
Псаатәк саазоит, рахәык ныҕхьасцоит,
Исырмазеиуеит ус фатәык. –
Ацарауаҕ ҕымт иҕьеишьеит,
Ихаҕыцкәа аарҕшуа, дыччоит.
Ғәҕыҕь еикәылҕхьазз рацәеишьеит,
Лара ус иҕкаауа днаскьоит:
– Нан, исцәымҕу хәа уцаауеит,
Ахәахәа зегь реиҕа исцәымҕуп...
Бзиа избо? – Ғәҕыҕь длахҕыхуп, –
Ацабырг, нан,
Аҕсҕы дарбзауеит.
– Сарҕы абаа хызжәо сакәзам,
Аха сзышьцылаз мап сзацәкуам:
Амхы иакәршоу аанда пжәазар,
Цәџанк насмырсыр сҕәы иауам.
Са дысцәымҕуп ус ҕазцо:
Уи имбазазшәа иавс ицо. –
Наста иблақәа таазарҕь,
Рыразра хааза иуҕаццоит. –
Бзиа избо хәа уцаауазар,
Аҕар анызбо сҕәы ҕәҕәахоит:
Ак дырҕиап хара хазхьымзаз,
Аҕстазаара амахәтақәа рацәоуп.
Ашәыртцла зхахау аткыс,
Иахахау еиҕзар ахәтоуп...
Аҕыҕаҕь оумазак рыбжьамызт,
Уахьрыхәапшуазҕы еиҕшын,
Ғәҕыҕь шәи жәохә шықәса деиҕамызт,
Наста жәабаҕа длеитцбын.
Шьта акадеимик Чазовҕы

Иҗамлеи агәра игауа,
Ауафы иага дажәзаргы,
Агәы җәгәа имазарц шауа.
Иқәлон рымға ацарауаа.
Дрықәныхәон урт аихабы: –
Харт ихаизартоуп абрақа,
Ха хзы дгыл цшьоуп абри адәы.
Абра хныхәахьеит акыргы,
Ихақәахцахьеит аҗатахья.
Агәра аагеит – аринахысгы
Абрантә ишыназо ххәахья.
Иахьягы хәизеит, Анцәа хухәоит
Хасасцәа ргәахәтәы иахыгза:
Имарымажахааит русқәа,
Рхы иақәгәыргьартә еипш иҗатца.
Рыфнқәа рҗны иназааит, насыцла,
Бзиала иаалааит Аҗсны! –
Абзиарақәа кыр неидкыла,
Ирзеиҗышьеит ирацәаны.
Нас, длахҗыхза, ибжы нтганы,
Сит иаахиркәшеит ацыхәтәаны: –
Фы-шықәса закәызеи, дадраа,
Шәымғацшра хшаҗу мацара,
Ихәзгәамтазакәа ицоит,
Абри аштаҗ дырфегь хәиниоит! –
Деигәыгуа игәы интихәааит,
Саси цшәымеи дгыл рыгәта,
Сит, ишыжәдыруа иртысыз
Шәи җажәи цшьба сынтәа.
Уи игәыгра зегы ирылоуп,
Еипшуп зегь рхатақәагы.
Атахмадцәа, еилагылоу,
Хәзнейуам уаанза хәа азәгы

Иагъааигомызт ихахъгы!
Икалап абырг игәыгра
Акы иахәозаргъ уи иқәра,
Икалап уи җы-ццышәха дышьтцааны,
Дагозаргы жрей-гәареи дрыхганы.

Ашьха дуқәа асы рықәжъуп,
Рытәка абаҳча шәтуп,
Пхынгы-зынгы ус иаңуп.
Зынза, тәканза, уа мшынуп,
Ииатәкакараза ихтуп.
Абарт зегъ ахъеидибалоз
Бриуссельнтә иааз Бернер Роланд,
Иргәырғаган ианицрала,
Ицәа дынтәзызашәа дқалан,
Җааитит убасқан быжьдула,
Иааңъеишьартә ихатәгы:
«Ишқассиру абри атәыла!
Ишқассиру ауаагы!»

* * *

Ацарауаа акыр ихәыцит,
Аңабаа ду рбеит акыр.
Нейтрон бомба урт ирхәыцит,
Хыс ирыманы акы:
Псы зхоу зегъы рныртәара,
Адунеи ахъызгара.
Җа царауаак акыр еилыркааит,
Аңабаа ду рбоит акыр,
Иаалоит-ицалоит Ақсныка,
Хыс ирыманы акы:
Ақсуаа ирымоу ақәра-нтра
Адунеи ахъызгара!

АШӘЖӘҒАЗ

...талисман:

В нем таинственная сила.

А. С. Пушкин

Актәи ахы

Мышыа ишқа днымѡахытцит,
Имѡатәны дышцоз, Едгғы.
Дгәырғьон, цәгә длахғыхын Мышыа,
Усцәкыа дыкамызт егы.
Хәыцрак изцысын дартынчуам,
Имоуп Едгғы агәтакы:
Партиак далаларц уи дашьтоуп...
Идыргалар хәа җаакы.
Аибашыра-мца аныкәгьежыуа
Иуххәыцуада уара.
Уахьдәыкәыртцо – уоны уцеит ауп,
Иалшом жәакгғы аххәаара.
Апартиакәа еиуеипшымуп:
Ааигәа ицо, ицо хара.
Ааигәа ицо ибахьеит, идыруеит,
Шьта итахым уахь ацара.
Едгғы иитаху, игәы ззыхәо
Җшаара ицо роуп хараза.
«Ашәыта шкәакәәкәа» ахыыкоу,
Иахытцәаху акыр маза,
Зынза иахьбнеику ацсабара,
Уаѡ дахымназац җшаара.
Агеолог қәыпш дазғлымхауп,
Илшар ссирзак уа ахтра...
Амазара – атәыла хьчага,

Афронт иахәаша иаха...
Ипхьеит иахьа аусбартахь,
Иархәозеишь аихабацәа?

Мышьа ахьыпшаафцәа дреиуам,
Урт ирзыпшааз ипхьазоит:
Аусбартаф пату зқәырцо
Хасабеилыргафьыс дыршьоит.
Арт афьыцагы ахьыкоу,
Апхьаф идыруазарц қәнагоуп.
Хтәыла ухәеит хәа, иссирзами
Афацәқәа иамоу рацәазоуп.
Уи такә инаскьагоу дгьылуп,
Егьырт рааста ихароуп.
Апхын фымз затәык роуп икоу,
Жәамз дузза уа зынроуп.
Мышьеи Едгыи еибадырит,
Иагьеифьызцәахеит абра.
Мышьа Новиков москватәуп,
Шамба дахшеит Апсынра.
– Хәи, ианаамтатцәкьаз устааит!
Ҷааитит Мышьа дгәыргьатцәа. –
Арт убомә, арт убомә
Москватә исзаарышьтыз иахьа! –
Уи еразнак иаацәыригеит
Еицарсаза аконверт,
Ахтыс баапсқәа ирылахәыз,
Ианын зғабцәақәак рпатрет. –
Иудыруазааит арт ишрылоу
Сара издыруа цьоукгы.
Улапшы уара абрақа,
Иалухыз – дутәуп, Едгыи.
Урт хсанитар зғабцәа ракәын,

Зхы иаеиғзакәа пхъа ицоз,
 Аибашьра-мца иалагыла,
 Ахәцәа рыңсы еиқәзырхоз.
 Едгъы иалихит афоту,
 Иара иааигәаңхаз иаҳа.
 Дџацытџкеит еразнак Мышьа:
 – Бзиа издыруа атыңха!
 Уи сара исзааигәоу гәылоуп,
 Хәфнқәа еиџаңшуа еидгылоуп.
 – Иҕалап улхафалозтгы?
 Башоуп шыта. Дызтәу са соуп.
 – Ажәа хәоуп, уи мап сзацәкуама
 О, ибзиазоу азә лоуп!
 Аа, уи лзыхәан сахәшьа илыџуа, –
 Мышьа днаңхейт иоуз ашәкәы:
 «Аибашьра цысижътеи Лиуба
 Ар дрылахәуп уахгъы-џынгъы.
 Асолдатцәеи афицарцәеи,
 Зхы иамыхәауаз ихәны,
 Амца иалга, рыңсы еиқәлырхейт
 Шәфык ратқысгь инреиханы».
 Зықалақь иазгәдуззаз ачкәын,
 Ирызгәдуззаз иаланхоз ауаа,
 Едгъы иалихыз аңхәызба
 Дидирехәалазеит зынза:
 - Лыуафышьа, лцара, лдырра,
 Лыңшра... асахъаџгъы иумбо...
 Иагъшҕеинаало лыхъзи лыжәлеи:
 Милованова Лиубов.
 Мышьа далашыфкны дцәажәон.
 Уи дшизызырџуаз Едгъы,
 Иблақәа хнакзеит афоту,
 Дамгеи, дамгеи дыткәангъы:

Азҗаб айбашьра хлымзаахаҗ
Икаҗаз, излымшакәа ихәны,
Асаби иеипш дылгәдкыла,
Аҗахәара даҗын ихы.
– Уажәа хәоуп, шыта уаҗа иарбан?
Иҗам узҗаҗаша акгы, –
Дахыхәмаруа иааҗахитцәан,
Ихәмта аашьтихит Едгы. –
Шыта сцалап. Ех, аусбарта,
Ишпазууеи сыгәтакы?
– Хәи, цыушът усцәҗба ихьааумган, иамур
Уәазкы нас даҗакы.
Апартиакәа, Анцәа ила,
Рхыпхьазара рацәазоуп.
– Мышьа, Мышьа, ас ахьцоухәо,
Сара – ихаразоу сгәы иҗоуп.
Ацкәынцәа еицны индәылтцит.
Мышьа дцон усгы матцура.
Едгы имҗагы уахь ихами –
Ирмызбуеи уа изцаара.

Агеологиатә усбартаҗы
Ауаа еилыхон, еилаҗуан,
Ана-ара акабинеткәа
Аҗгыҗа-җгыҗа иаатуан, иакуан.
Дасу ииуша, иҗаитцаша,
Ааигәа дцома ма хара,
Еилдыргон абарткәа уаҗа,
Иаҗын асиакәа рыҗра.
Ацшааҗцәа ирыпхьо ишнеиуаз,
Ус наикәҗыртит Едгы,
Ашырхәа иаргы дныҗналеит
Иахьеилатәаз азәырҗгы.

Зегь рыбақәа наидхалейт,
Дагъааңаршьейт: икахәхәа
Ацкәын ҕата раңхәа игылаз,
Деилкәа-ейлғәыцәын, дейлыхха.
Иҕоурых аацәырга днаңхейт
Акадрқәа реихабы:
«Хышықәсоуп аус иуеижьтей,
Диит, даазейт уи Аңсны»... –
Аңсны! – ҕааитит аполковник,
Ацкәын ишкә ихы нарха. –
«Ашьха дуқәа ирышыцылоу,
Ихәы тахома нас абра!»

Аҕны дшааизтәкәа иеазикит
Шамба Едгъы аеырхиара.
Ибаргәузеи, дцоит ибнеику
«Адгъыл мазахь» ныкәара!
Агильзақәа кыр ейтцейт
Жәафтәи акалибр азы,
Ахыи ахәшәи имачзамкәа
Иааилеихәейт нас хазы.
Ахыңшаареи шәарыцареи
Еснагь еилазыгзоз иара,
Иаҳагъы дыхиазар ами
Дцозар хараза, хара.
Ус афото илаңш нақәшәейт,
Шәкәык иагәыларшәыз ңара.
Абгъаахәа иҕыштыңаа ҕааитит:
«Бсыцаала баргъы хара»...
Иблақәа дырҕегь инлыдхалт,
Зхы иаеиғзазоз, иқәңоз,
Аибашьра-мца далагыла,
Ахәцәа рыңсы еиқәзырхоз.

Азҗаб лгәымшәара, лгәыкра,
Дигәанарпхейт цәгъаза иара,
Дигәанарпхейт уи убаскак,
Иҗаххейт... ааи, иҗахха...
Иагъылзиџит асалам шәкәы,
Ихы-иҗсы зегъ лышқа ирха:

«Харт ҳаицәыхароуп акырза,
Аокан ду ҳаиџнашоит.
Сбымбазацт сара бзанцыйкы,
Бара – есқынагы бызбоит.

Аа, уажәгы са сәаңхәа быкоуп,
Икабтогы збоит сара.
Еилыскаауейт ба бцәанырра,
Бгәеисыбжы саҳауейт абра.

Быкәша-мыкәша мца қюуқьадуп,
Аха балагыл агәта,
Деиқәбырхоит ихәу, икаҳаз
Акы бацәымшәазо бхәта.

Бшьамхқәа ирықәцан ихы җабхәоит,
Бхы-быҗсы зегъы изкны...
О, закә бла хааузеи иху уи!
Умҗсын шҗархәо изгәыкны!

Ба бпатреҗ са сзын ишәкәтазуп,
Исырзуа сыкоума бзанцыйк:
Уи сара иансоу аенытәкыа,
Иназеит са сыгәтакык.

Ишпазбарыз насың дуззас
Сышәкә атак ансоу сара,
Хаталатәкә ба бызбазшәа
Самыргәыргәарыз иара!» –

Ашәкәгы дәыкәйтцит, еразнак
Хәыцрак дөышәтпааны дагеит:
Иаалыркәаны ашәхеи агеи
Днархыпраазшәа иңхәзеит.
Аа, икәымшәышәза лнапы ахыку,
Дыткәаны иара дызгоз.
О, иссирха ишпаиныруз
Агәблра-цкәа уи иахкәоз!

Аа, аееиџнашеит апрельгы,
Апартия, дызлахәыз Едгы,
Аееибнатеит уааңсырала,
Еикәшәеит, еибадырт зеггы:
Аначальник, аколлектор,
Апрораб (уи Едгы иоуп),
Аусуцаагы жәафык ркынза
Урт инарышәталартә ихиоуп.
Аначальник Иури Власов
Драцаажәахәеит зегь неизга,
Уи, аңышәа змоу агеолог,
Бзиа издыруа иоуп таига.
Зныкым-џынтәым апартиакәа
Иманы хара дцахәеит,
Акымкәа-џбамкәа «ашәытакәа»
Ибзоурала интцаахәеит.
Урт уажәгы цәгыала дрызгагоуп,
Усгы наихәалоит иара:
«Хтәыла шәытак иадамзаргы

Иаман хзычхауам хара»
 Аколлекторгъ усоуп дшыкоу,
 Уи имаацсазо азә иоуп,
 Ашьхеи археи иара дрыкәуп,
 Ажьахәа еснагъ икуп.
 Убас ала еикәнагауа,
 Еицтибагауа ауаа
 Рыла еиҕкаахеит апартия,
 Наҕза ахара ицауа.
 Апшааџцәеи акаиурцәеи иҕырцәеит
 Таига ианцаша аҕхәара.
 Акаиурцәа – таига бзиа
 Издыруа рами, мшәан, дара.
 Иагьшҕаргәаҕхо – акапданцәа
 Аокеанкәа шыргәаҕхо:
 Еицырхәхәа рҕьанахкәа нхылоит
 Таигатәи аокеан еимгәхәо.
 Ыынлаз, аҕаххар уахынлаз,
 Ицаауаз адгьыл еиџжәауа,
 Амца рхылкьо абнацәкәа неиуеит,
 Рҕьанахкәа аҕҕа рыхгауа...
 Акаиурцәа, акаиурцәа,
 Сахьызыгзоз са сгәахәтәы,
 Зажәа иашоу, згәы ҕалалу
 Шәысхаштүа сыҕам иахьагьы.
 «Ты таига поехать хочет,
 Я твоя сейчас возьмет» –
 Иблакәа тырхаха Кирик
 Ибжыы саҕауашәа збоит.
 Дцарадоума, дцарауаџума,
 Иҕастдом еилых бзантцы,
 Уи иоуп Ауаџ ду хәа ззысхәо –
 Зажәа иашоу.

Уахьызгзо угәахәтәы.
Апартия иалахәыз зегь рааста
Заа зыезырхиаз Едгыы,
Игәы җамгыло дгәыргәа-гәыргәо
Дыңшуан, дыңшуан уахгы-еынгыы.
Акаиурцәа рхәанга шибаз,
Дкәлаауа дымцауеи...
Җаи, анаҗалбеит, иаалырҗканы
Ишҗеилахәеи идунеи!
Ишҗархәашы игәыгракәа,
Ишҗаныңши ихаҗгы!
Икылҗкә Адгьыл ду аҗынтәи
Аа, ашәкә изааз Едгыы:

«Сашьа, Едгыы! – иџуан уи иашьа гәакьа, –
Аарлаҳәа изыџуеит абри ашәкәы
Ахәшәтәырҗаҗы сышьџоуп сычмазыџгәаҗны,
Сышьџоуижьҗеи уажәшьҗа иҗуеит такәы.
Знык сҗырҗахьеит, аха акгыы исмыхәеит,
Дырџегьых сҗырҗароуп – убас избоуп.
Сара исыздыруам сшыҗалаша, исыхьуа...
Иуасхәо: Сҗагылазаашьа бааҗсзоуп.

Издыруада уи шыҗа исызхымго акәзар,
Акырза сгәаҗхьеит сшыа мыҗхәгы иҗахьеит...
Аҗа хәымга сышиабашьуаз сҗахазар,
Мбатәума –
Исеиҗу җьоукгы тахәхьеит.

Сашьа, акызатҗык са сызлаухәо,
Сҗамларгыы инаҗза абри сҗәахьа:
Дыңшаа, абааҗсы, сыхәны санкаҳа ауа,
Ахымҗа салызгаз, са сеиҗәырха.

Хара дахтәуп. Дахьынхо хәа сызуахәом.
Варшава азааигәара хайкәшәеит хара.
Абра ирхәоит дыздыруа рацәаәуп хәа...
Убаскан азә дыздырп, снаиациәажәап хәа
Зылшоз среиуазма ма сара!

Уаәңсык ңара патукәтцарахәа илшо...
Уи шңасхәари?.. Ңынхак...
гәыцхәык иеиңш бзиа дбо,
Пату сызлыкәтца Милованова Лиубов».

Амца наихкәеит иаразнак,
Ңыпк имоуит, дазымкт аәнгы,
Ддәылкәеит нас, аңошьтахь дыөит,
Дыөит ихы шхаз Едгы
Адгьыл ду ахь ашәкәкәа изымөит:
Уа изнеиуам урт лассы;
Идәыкәйтцеит ө-телеграммак –
Акы ахәышәтәыртахь, Егы–Аңсны.
Дыкәхеит Едгы дыгәжәажәауа,
Агәырәацәгәа изтцысны,
Аңсреи абзареи еимаркуаз
Иашьа хәаас дкәтцаны.
Шьта дзызхәыцуа акызатцәык ауп:
Дцаанза ахара ңшаара,
Иалшандаз, анаңьалбеит,
Телеграммак атак аара.

Дыңшын. Аены ихигеит.
Адырәаеынгы – убас.
Дыррак, еилкаак иоундаз ачкәын...
Аха абар, абар иахаз,

Агәыџбара, агәыџбара,
Иҕоу иреицәоуп иара.
Ианамуза ацәҕа акәзарҕы,
Еразнак иаиуааит нагзара.
Агәыџбара, агәыџбара
Ачкәын дахәәчүан цәҕаза:
Дыпсу, деикәхоу – еидараха
Иман дцеит уи хараза.

Аџбатәи ахы

Аңшааџцәеи таигеи еикануеит,
Иңибашәоит есымша.
Иҕәҕәзоуп таига мехак дула,
Ғәышьамхыла – иңшаауа.
Икацьбеиуп таига бааңсыла,
Мчыла иамыржәоит ауаа:
Амџахәаста ҕыцқәа рныртцоит
Ашьхақәа, аңшахәақәа.
Рееиџшаны таига иагәылоуп,
Изҕу ңшаароуп, еимдароуп...
Абант ахџык еицны инеиуа,
Едҕи иара иџызцәеи роуп,
Шьхак иналбаан, ңстак инталоит,
Нас убра рыңсы ршьауеит.
Иаарыкәыршан таига ңынчуп,
Алымха кыдцаны изырџуеит.
Зырџазоуп иара иадырзо,
Итыџуам бжык машәыршәаҕ уа.
Ишькыруеит акәарацчаҕы,
Ашьтыбжь зынза имыргауа.
Аңсаатәқәа ицәамхьоушәа
Рыгәқәа каршәзаны зынза,

Ирықәтәоуп амахәкәа рҕыртынчзан ,
Икәызга-кәызгаза.
Цъашьахәыс ирбоит ант ахыык:
Ақстәкәа ирбахыоу дара,
Тетпшла урт иахыреипшым акәзам –
Иахырылшо рыбжькәа рытгара,
Абри атынчра аилахәара,
Мчык иазымгәыгъзоз абра,
Иаалыркъан акәара инхықәтәал,
Ишпарылшеи, мшәан, дара?

Дәеакалоуп уи атынчра
Шырбо ант «аңашьахәтәкәа»,
Иаақса-икараха инатәеит ауп –
Илан таига иңшаауа.
Ашацкыра инацгылан,
Есымша ишықартцарц дара,
Шыхак инхало, инылбаауа,
Урт еимдеит акырцъара.
Аиашами, ргәалақара
Ғеитцәкъангь иказам уажәшьта:
Аамта цоит, ицоит иқәха,
Бзиак рнамтеит рус алтшәа.
Хышәшәа-цышәшәақәак роуп ирбаз,
Афронт иахәаша хәа – мап.
Цәгыатцәкъа ихъааргоит Едгыи ишызцәеи
Ихъааргоит зеггы, аиаша ххәап.

Ашысламшә тата ишылатәаз,
Рхъаа, рыгәтыхақәа хәауа,
Едгыи иартмақ шәкәык ааತಿгоит –
Изнитцоз иибо-иахауа
Аңшаара аганахь ала:

Ашьхақәа, аңшаҳәақәа,
Хаҳә-жәлақәоума, даш-жәлақәоума,
Азиасқәа, азиасқәа.
Иагъааихиршәшәеит уи абгъыцқәа,
Афото ргәылшәан инкашәеит.
Дышътиңааит еразнак Лиуба,
Ифыццәагъ рыбақәа назцеит.
– Амцаңшь пхәызба, амцаңшь пхәызба!
Аколлектор иааҭиркьоит.
– Хашьцәа рыңсы пшәымас дамоуп, –
Ахьызәзәафы иргәғәзоит.

Едггы ицуп уи афото,
Иңсы иалихшам бзантггы,
Шана мчык изаанагазшәа
Ус иагъиңхәзоит иарггы.
Ак хьаагауа даназхәыцуа,
Иаахтны днаҳәаңшлоит иара,
Имчлатцәган иааизыҕалоит »
Азҕаб лгәымшәара, лгәыкра, –
Иназоит игәахәтәхьзара.
Ус уажәггы инеиныңшыны дџатҕкеит.
– Хдәықәшәтца шыҕа! – неихәеит Едггы.
Ахьызәзәафгы аколлекторггы
Ифьтибаркьоит уа дарггы.

Хыхь акәара аңшаҳәала
Инеит ахытхырҕахь дара,
Акатцәара нас инхытцын,
Ианылт ҕа кәарак аңшаҳәа.
Акәарақәа, акәарақәа
Убасҕак ирацәахеит,
Ишьха дукәаз, ахәқәа ракәыз –

Ифызцәагь, уаҗа жәа мхәаза,
Ифылаҳаит ашысламшә тата,
Даргыы рааңсара рыхьза.
Икарахеит, иааңсеит усҗак урт,
Акгыы рылшазом ожәшъта...
Атх акырза ицахъан еипш,
Рыц еихамгыло, ихътакуа,
Ашыр-сырхәа ифеибаргылеит.
Икартоз? Шъта изцом шътахъҗа.
Ар рымца захъзу неикәырцан,
Иалагеит аеырпхара.
Аңса махәтақәа неизырган,
Ирылырхт итатаза ацәарта.
Ишаанза ицәан, риарта –
Абамбыл ззырхәо ахаҗа.
Ачеи аңыкеи усгыы ирыман.
Пҗарас аңшаафцәа ирзыпцәоуп:
Таига ицо агәыхә ауп ииго,
Ацыфа – уаҗа ирацәоуп.
Аңсызкра аңьабаа аңмызт:
Унапы нтшъы, иаатых азы,
(Ипылыпылуа акәара иҗажъыз,
Ианыруаз изыхъашоз аңсыз),
Аңшаафцәа еснагь ирыцыз
Рчуан иҗатца иржәит.
Афбатәис, убригь цыфа бзиан, –
Хҗа-цшъба кәата Едгыы ишъит,
Зынзатәык иаатирҗьаз ала,
Убригь рыжәпаратәҗьа иамырбо:
Аганахъшәа азы ихтәалан
Инеилыс-феилысуа, иеырбо.
Аңсаатәқәа... уртгыы абраҗа,
Аңсызқәа реипш, рытра пҗәазеит.

Аңшааџцәа шыжьхьа ыфан иалган,
Иаразнак русурахь еихеит.
Ашьха наара, ахаҳә рддыра
Иџаџалеит иңшаауа,
Тах-сах, тах-сах ҳәа жьаҳәала
Ахаҳәкәа ңыххаа иңеуа.
Еилырңшаауан урт ахаҳәкәа,
Ишазгәеиҗаз еиңш Едггы,
Ахьы зласоу шыанҗа хаҳәуп,
Иңәиатәоу акоуп иарггы,
Геология бызшәала
Хлорит шыанҗа ҳәа иңхьазоу,
Аңшааџцәа рхы-рыңсы зегь аҗан,
Уи ахаҳәоуп зыңшаара иаеҗзоу.
Коллектори апрораби
Уажәы-уажә рыбжькәа гон:
Ахьы зласоу адаш-хаҳәкәа
Еиҗәжәжәа еибадырбон.
Архатәи ахьы иазҗазаз
Ахьызәзәаџ чкәынгы ус
Амаден-хьы далашыџкит –
Иҗаитҗон убригь ңыашьахәыс.
Зны-зынла убасҗак игәырҗьон –
Ашьхақәа ирхҗьон рыбжькәа,
Хаҳәкаҗ еидҗәатәала ианырбоз
Ахьы аҗәарчахақәа.
Убасҗак рус рәадырҗалеит,
Убасҗак аңскы иркит,
Рааигәа инеины игылаз Мышәггы,
Урт зынзаск агәхьаа рымкит.
Иашоуп, ирбахьеит урт амшәкәа.
Дара рзын иңыашьатәым,
Аха Мышә уаџ дзымбазац ауп –

Игачамкны ирзыпшы.
Ахы наҭаато игылан.
Игылан краамтаза иара.
«Ишәартазам уаламкысыр», –
Ргәы интырхәауан ауаа.
Иатәамбашәа Мышә нарпырцит:
Игазоуп урт, игаза –
Ипшаауеит, ахахәқәа цыреуеит,
Урт ацха рылоушәа ипхыза.

Ашәақь еимҭапа уи азыхәан
Иагьимырцысит Едгы:
Убасқак таига тбаа-тыцәуп –
Ирызхоит иаргы даргы.
Апшаафцәа, ипсақьаз ахы еипштәқьа
Ахахә иалазгы иатәнатәзеит:
Ишашьтазафыз ирзгәамтазакәа,
Атх дырфегьых илашыцеит.
Иаарцәымыҭхеит, рфызцәа абазәф
Рықамзаара хыас икартоит,
Уахыктәи усс ирымкыргы,
Адырфәухантәи иаршәоит.
Уи егыиашан: урт егышатәқьеит...
Аха арт зыфхәараз
Иадымхалеи амш аантәаанза,
Аказгы ҳаракқәа ишырфаз.
Рыгәқәа тыт ицоит, игәыргәоит.
Иара ахала аус иагоит.
Шамба Едгы, иеыфөитцых,
Агәафәхь иблақәа ирхоит.
«Ари – хыла итәу шәындықәроуп,
Аха ашәындықәра еиышышьеит,
Ахы кылфрны меигзарахда

Зегъынцъара икацсеит».
– Хартггы уама харфеиет, – ахыызэзэаф
Ицъеишьеит. – Ус хамуц бзантзык:
Х-фык ахацэа фымш ихалшаз,
Хэмш ирылшарым жэа-фык.
– Ус ауп, – ипимкааит аколлектор,
Мап узацэкуама, ихамбо;
Харт ҳахфыкым,
Азэ духаштит...
Милованова Лиубов? –
Иаатиркьеит Едггы убратцэкыа.
Дацпыхэазан бзиа ибо:
– Иахызыз иахьарнахыс ҳкәара
Милованова Лиубов.

Илашьцеит, шыта рхы здыргәафри,
Атх нархыргап, шыжьза ицап.
Ача рымтэазаргь иусым,
Псызлеи цсаатә-жьылеи ичалап.
Ашацкыраз ацэа иалнахт
Ахысбжьқәа, ауаа рбжьқәа.
«Ҳа ҳтәқәа рами! Ҳа ҳтәқәа рами!» –
Игәырғеит, иагышәеит абраагь ғытуа.
Ақшаафцәа рхада, аначальник
Власов Иури Иури-иңа
Фызцәак иман таига дылан
Аухантәарак, дыңшаауа.
Ихыжжит ичҳара ҳначальник,
Икьалаз дрытәхәхәеит цәгъаза...
Баша ус уазхәыцит ақхәаф,
Еидшу камлазеит зынза.
Едггы икьақьаза иаахитит
Ахсаала, ифымтақәа зынцаз,

Инышьтеитеит Власов иҫаҫхьа
Хаҳәи ҫслымзи хьыла ибеиаз,
Ашьхеи археи рахьтә иаагаз.
– Ҳаи! – ааиҫытқьеит аначальник,
Уи зынза, зынза дшанхеит. –
Ҳдәықәшәтә, Ҳдәықәшәтә
Архахь,
Ашьхахь! –
Ихәан, ашырхәа днеихеит.

Ахҫатәи ахы

Аҫшааҫцәа еиҫаргеит рбаза,
Милованова аҫәара
Рымшьамба шкәакәа неитдыхны
Инықәдыргылеит, еиваҫҫа.
Ус иахәтаноуп, аҫшаарақәа
Уи аганахь рхы дырхеит,
«Ашәыта шкәакәақәа» макьаназ
Уаҫа иаман, итҫаатәхеит.
Шьта абрантәи рымҫа иқәлон,
Аҫшааҫцәа гәып-гәып рычеша,
Урт «лахьеимарт ахәы» еимырдон,
Ишыҫартҫац еиҫш, есымша.
Шамба игәып акыр ҳахцәажәеит,
Егьырт рзыхәа жәак мхәаза.
Русушьа акоуп агәыпқәа,
Изхәатәузеи нас мыцхәза.
Рҫагылазаашьагьы аками,
Таига – ибнаку таигоуп:
Еиҫшуп иара зегьынҫьара,
ҫымтзо еиқәшьшьы еиқәтәоуп.

Уаф ихәаша адгьыл итцоу,
Иашоуп, зегьынцъара еипшым.
Егьырт агәыпқәаг ирцшааз ыкоуп,
Даара ихәартоу мап зыцәктәым.
Аха алыпшаах захьзу хәа ыкоуп.
Уи ҕакхеит, зынза иразкхеит.
Едгьы игәып, агәыпқәа рааста,
Алыпшаах зыхьзу абейт.
Шақа кәара еимырдазеи –
Ма ишқарацәоу дара –
Аха ас ибеиоу кәарак,
Мап, ирцыхьамшәац цъара.

Ус ауп апоетцәаг шыкоу,
Шәкы-зықыла ирацәоуп,
Аха ирылыццо ихьзырхәагоу –
Урт азәи-фыцьеи роуп.
– Ха хлыпшаах аус ахылҕеааит, –
Апартия иалахәыз неизга,
Дцәажәон уақа аначальник
Власов Иури Иури-ипа. –
Хусура убас аееитцнахт,
Икалеит ҕынтәгы инареиханы:
Ацшаара хазҕу анафсангь,
Ихаут ацшыхәрагь нацшны.
Ус кашәца хәа азәгы ихәимхәеит,
Иаабаз здыруада мамзар.
Ихалшарыма, истахын
Иахышәхәауа сахар?
Ацшәаафцәа зегь бжык нархыфит:
– Еилахагзап урт фбагы!
Власов Иури уа иаахиркәшеит:
– Афыза Шамба Едгьы,

Иудыстоит аңшыхәра усқәа,
Уалага иахьа инаркны.
Аңшаара – са исыдуп,
Салгоит,
Инхаз аамта интагзаны!
Априказ иахухәаауазеи?
Акызатәык – инагзатәуп...
Цьушьт, уи амацара аума –
Дасу русқәа ихтакны иркуп.

Цшьфок аусуцәеи аколлектори
Иман хәк днафалт Едгьы.
Атакпхықәра злоу аусутә
Иеазикит аеынгы.
Ахьы зласоу аңеыхақәа
Иаха иахьырацәоу ирхык,
Даара ишәа-иза дазхәыцны,
Иназгәеитеит жрак атып.
Аусуцәа надыргылан,
Аколлекторгь урт дынрыт,
Дцеит иара исыпшаауеит хәа
Настхашәа җа жрак атып.

Август, абар аҗеиҗнашеит.
Җынла пхарран икашьшы,
Аха атх, агәы антцапуаз,
Игәаны инықәнаҗьон асы.
Аамта ццакуан, хгеологцәагь
Ццакуан, устәҗьа хацәнмырха,
Урт дасу иқәашьыз иман:
Азә – ашьха,
Егьы – аңшахәа.
Шамба дласны, аңслахә деипшын,

Дыџуан, ахәкәа еимдауа.
Страуск деипшны дныкәон Власов,
Ишьаҭа дуқәа еиххәауа.

Ҡымш аатцуан еипш ажра наган
Ацакыа инахадыртәеит.
Уа иааныркылт. Изаҭахузеи
Арцаулара – мыцхәхеит:
Акгы рнамтеит, дашкгы азхымтит,
Едгы игәыгракәа пхастоуп.
Игәрага дца дус уи ирҭаз,
Изыкамца инхаз акоуп.
Власов, ачкәын ихыыз дырны,
Ашьха дицхалеит зынгы,
Иаха игәы ахыџоз атыңан
Иназгәеитеит жрак иаргы.
Убригь хьзырхәагахеит убастәкыа –
Шамба ижра ахаҭа.
Власов ацыкәцыкә дычча-ччо
Дынтаңшит Едгы илакта:
– Хаитоуп! – ихәеит аначальник. –
Ихьаазгазом, изхьааугари уара.
Икәыпшзоу чкәынак уоуп макъана,
Уқәра аус зухьеит сара.
Иубоит исзақәмыршәеит ацәкыара,
Уара утәы еипш, ибрит сыхгы.
Ус адыруеит, хус иадыруеит.
Ихьааумгароуп уи, Едгы.
Аха угәы иҭаз есқынагь
Иара иазшоу аказшыа:
Ас хысса-мысса ахыкәоу,
Ишыкало ахыцхырҭагь цыара.

Ахы-хытхырта шыкоу идыруан
Даара ибзиязан Едгы,
Жра мацаракг ала ихыстып хәа
Дагбақәгәыгуан ус иаргы...
Ағанаруадаф (ижра адагь,
Иамыхәеит иеихаб итәгы),
Дадхәатцалейт, дадхьмызгкылейт
Уаанза ааста иахагы.

Ажра кьаеқәа дааркәатцны,
Иаирбеит иауз акы,
Пыхьатәиқәа инрхыкны
Иаха инариашашәа иаргы.
Уи лассы узылгаша акәмызт,
Ажра изхыртцаз «инапыршьшыуа».
Апрорабгы аколлекторгь
Инеилырхит рмахәфақәа.

Бзиарас уи ажра иамаз,
Итцаулам, итбаазам,
Иаха иахьхылағьараз
Дилиуви ус ижәпазам.
Ашәарах ацәаара гәазтцз,
Ашәарыцаф иекеынтца,
Ицсы ихәлахо, уи деифазойт,
Сахьзароуп хәа игәы итцкз.
Ус ауп ҳа ҳаңшыхәцәагь шыкоу.
Уртгы шәарыцацәан убра:
Ажра ржуан, идрыцкьон атца,
Блағырхахала ишьтаңшуа.
Зцәаара рбаз адаш иазфәлымхан –
Шәарахк еиңш еифазон дара.

Ишьақәырцалт даара ажра,
Ишзахәозггы еитцхәа иргеит...
Шамба уахык дахышьталаз,
Иааңыушыаша пхызк ибеит.
Иҕапхәа иаалырҕыан даацәыртцит
Биатриче, Едггы итәы.
Уи уажәык зынзаскгы дшаноуп,
Лсахәа, лказшьа, лышәцатәы.
Агәил қапшьқәа лыткы иақәыхәхә,
Лхағгы гәил қапшьха ишәтуа,
Дгәырҕацәа деихытар днеиуеит,
Акыркырхәа дыччауа.
Адауапшь иафызозу ахацәа
Иаалыкәрша ирацәафуп.
Урт афронтаҕ еиқәлырхаз роуп –
Еилымшәазо зегь еицуп.
Аиааира мшы иапылоит,
Уи насыпс иба зеггы.
Адауапшьқәа рыгәта дгылоуп,
Дгылоуп Едггы иашьаггы...
Дгәырҕацәан ибжыы антига,
Атхарцәхәа ацәа дналцит Едггы.
Ишшара ишахьан, усурахәа
Ицахьан ауаа зеггы.

Игәы архытхытзан аңхыз иибаз,
Афото нцәыримгеи иара.
Уи мчлатцаган иааизыкалеит,
Азҕаб лгәымшәара, лгәыкра:
Иназоит игәахәтәхьзара.
Пслахәцас акызҕра днафәлеит –
Дцоит уи ажрахь дкәалаауа.
Убри аамтаз илымха интасуеит

Ауаа рыхәхәабжь, рҕытыбжьқәа.
 Ихьз хәаны, апшыхәцәа ҕыртүеит
 Ажраҕ, хыхь ахәадаҕны.
 Машәырк рыхьт хәа дыџуеит ачкәын,
 Апслахә аткысггы дласны.
 Ахахә дукәа уа еикәжьуп,
 Ипнатәазар азәы инапы?
 Даттахазар, анаҕьалбеит,
 Инаикәхәаны акы!
 Ажра дагьынтапалт Шамба,
 Убригь дыхәхәеит ибжьы нтҕаны:
 Ажра атә еиџжәа инеиуан
 Даш дук хыла еимчхакны.
 Иамыржәаз аҕеыха-хахәқәа,
 Икаҕсоуп ана-ара.
 Абар, иамырхуеит дырџегьых
 Иара аҕәырчахақәа.
 – Аџыза Шамба, ари убомә, –
 Аколлектор хахәк икуп,
 Ахьы алыччо, ицырцыруа. –
 Абри еипшу рацәазоуп.
 Избахьада ас адаш ду?
 Метрк аҕыгхара назоит.
 – Еиџышьшьаз шәындыкәрами, мшәан,
 Апрораб, иҕеинеизааигәатәшәа,
 Ахьызәзәџ дихыхәмар дыччоит.
 Ахахә рддыраҕ ианыпшаауаз,
 Ишазгәеитаз еипш Едггы,
 Ахьы зласоу шыанта хахәуп,
 Ицәиатәоу акоуп иарггы.
 – Ахәтоуп, уи ахәтәтәкьа. –
 Едггы ибжьы иргәҕәазоит.
 Дгәыргьацәан ииуша дақәымшәакәа,

Ишәакъ даахан, ажәѡан ашќа
Акәкәахәа аѡбагы нтирќьоит.
Абри ашьтахъ ҳа ҳапшихәцәа
Бзиа итыртаит, ишәа-изаны,
Иаадырпшыз адаш ацашъа-аашъа,
Ахынаашъа, компасла ишәаны.
Шьта аура заќароу адырроуп.
Ѣажәа-ѡажәа метр рыбжьаны
Наќ-ааќ ажра ғыцқәа нартоит,
Ажра пыхъатәи инаркны.

Далгеит ацшаара шьта Власов.
Дныќәеит уи шыпыла акыр.
Араион ду ахсаалаќны
Иаирбеит ишатахыз.
Милованова лкәарацқа
Иазикт ижәлар неизганы,
Ихататәќьагы баҳак шьтихит,
Адаш ду аитцыхра итахны.
Шьта аус ду злаз уи акәын:
Адаш шаќа ирызго еитцхәа.
Ѣынѡажәа метра ианнарға,
Иртаххеит урт хынѡажәа.
Хынѡажәа рәғыи иаанымфасит,
Инарыгзеит цшыынѡажәа... шәкы...
Убас есааира иацыртон урт,
Сума, цааума – ихъаарымго акы,
Асы уажәшьта иаамтан усғыи,
Ишьтан, абар, шыамхахъы.
Рус иафын, иафын ацшихәцәа –
Ахыцхъазара харгалон ахъы.
«Ишәыта шкәакәан» иќаз адгъыл,
Шьта ихъежымхеи иара...

Закә разкузеи Власов ипартия,
Ипартия иазыпшыз абра!
Ирызбит адаш аантэаанза,
Ижуа итырцаалар дара..
Аха иналыркыаны Кирик
Ирпырхагамхеи иаара.
Асы анкаха, ачыанахқаа
Иаамтан рныкэара уажэшты.
Зажэа џбам саауеит анихаа,
Иахирпозма, мшэан, иара. –
Собираися, дорогая,
Ты моя возьмет домой, –
Океан таигатэи дхызысало,
Урт аусбартахь имгои.

Адаш аура рзеилымкаазаргы..
Хаи, цыушты, иаттам уи цэгъара.
Аус дузза икарцазоуп –
Ахьхытхырта рбеит дара.

Шамба таига днылтчны дшааиуазтэка,
Ифыза Мышыа иахь деихеит,
Ипцсгы мшыакэа, афнгы дымнеикэа –
Убаскак уи дитаххеит.
Дитахымкэа, еибамбеижтеи
Шты шыкэсыбжак инеихауп.
Цэгъа дыгэхъааигоит.
Егъа игэыргыап,
Егъа жаабжь ссиркэа нархэап.
Зегь рапхъаза Едгы идырып
Иашы дшыкалаз атэи.
Издыруада азэи илфымтан
Шэкэк изаазаргы харантэи?

Димбеит аоны ифыза бзиа.
Ицынхэрас агэыла ихэоит:
«Кулу» аңшыхэыртахь уи ддэықэцоуп,
Мызк акара уа даанхоит».
Дааилашэан, Едгы дагыцэхаит.
«Зегь еилагьежьюеит, еимдоит.
Абухгалтергь таха имам –
Убригь аңшыхэцэа реипш дшақьоит.»
Агэыла иажэа камч птацтак еипш,
Ифацаза ихкеит Едгы:
Мызк аңшра уи изычхауама!
Уахь уатэытэкеа дцоит иаргы!

Агеологиатэ усбартаф
Икан аңшыхэцэа еизаны,
Есышықэса ишыкартац еипш,
Иахцэажэон итаргалаз «амхы»:
Еилдыргон ирыдыркылон
Таигатэ апартиакэа иааргаз.
Власов ипартия иоуз ақэфиара,
Зегь ирыман цыашахэзас.
Капсулла иааигаз, ахы-цқа,
Ицыф-цыфуа ирфаццон,
Хыла итэыз ахаф-пчыхақэа
Уажэы-уажэ еибадырбон.
Апартия аначальник Власов
Ипрораб дирехэеит убас,
Аусбартаф ус игэныркылт:
Шамба иакэзаап зегь зырфеиз.
Аполковник ихататэкеагы
Данықэгылоз ус ихэеит:
«Абри ачкэын таига ицамтазгь,
Ак иалаказ шиакэыз збеит».

Иҗкалеит изгәләшәозгы.
Дахыхәмаршәә ииһәоз уа:
«Ашьха дуқәә ирышыцылоу,
Ихәы җахома нас абра!»

Апартиакәә ирықәнагоз
Ахәшьарақәә уа иҗартцеит.
Власов ипартия... Зегы ирылкаан...
Насың змоу хәә ирыңхәзеит.
Уи иалахәыз аһамҗакәә
Раҗәашьан акыр зегы,
Уимоу, иакәдыргәҗит насгы
Еихау шырзыңшу акгы.
Җыдала дазгәәтан Шамба.
Аңшааф еиҗамс хәә дыңхәза,
Урт зегь рнафсан аңкәын иҗан
Фымз аңсшьарагы – хараза.
– Уца шәыфныҗа, – ихәеит аполковник. –
Ужәлар унарылаңшып, иубап.
Шәырк уфап, маңарк унаҗыхәап,
Узхара уңсгы наушьап.

Едгы имаршрут иңсахит:
Иаңсам «Кулу» аңара,
Иабадгылу, уа уназаанза –
Хынтә Москва уңан-уаала.
Насгы цәгы дманшәалахеит шыҗа,
Абилетцәкыагы изырхиоуп,
Адырфаены хәирпланла
Уи Москваҗа дцартә деиқәшәоуп.

Ахҗны-қалақь аибашыра ашыҗахь
Илахҗыхын убасҗак,

Аѡнкѡа гѡырѡон, абахча гѡырѡон,
Асфальттѡѡа гѡырѡон иахѡабалак.
Аиааира амтѡѡыжѡѡа рнатон,
Хыхь ишьтнахуан ауаа,
Хѡычѡы дугѡы ирѡыкѡхѡхѡа иѡан:
Иназеит хѡ хѡгѡтаккѡа.
Усда-хѡысда, иаахѡлаанза
Ныѡѡаран дызѡыз Едѡы,
Ауаа дрылагѡырѡо дрылан,
Ихы-иѡсы рызкын зегѡы.
Изымдырзоз аѡсшѡа реихѡон,
Ирымихуан урт рнапкѡа...
Ишѡассирыз ахтны-ѡалаѡ,
Ишѡассирыз, мшѡан, ауаа!
Ашьыжѡ шаанза дангылагѡы,
Москва изымбо изхара,
«Москва» хѡракза аѡынтѡи
Деитаналаѡшит иара.
Москва! Москва! Абраатѡыми
Игѡы интѡмтѡѡзо иѡѡу
Аѡхѡызба Милованова
Лиубов хѡа изышьѡѡу.
Лиуба!.. Иѡѡа дынтѡзызеит Шамба.
Днеилнашьѡаит иара азѡѡара:
Аибашѡра-мѡѡа иалагылаз,
Дебганы дааушь лара?
Лиуба! Игѡы дныѡѡалазан,
Аѡѡѡ нѡѡыримгеи иара,
Уи мѡлатѡаган иааизыѡѡалеит,
Азѡѡ лгѡымшѡара, лгѡыѡѡра –
Иназоит игѡѡхѡтѡхѡѡара.
Иуада ашырхѡа дындѡылѡѡан,
Иѡыѡеихѡит дѡѡѡлаауа...

Минутқәак рышьтахь, машыына ласык
 Дама инеиуан ипыруа.
 Абар, иааиѿнатѿеит мѿақәак уи.
 Анаѿс Броннаиа иѿанылт.
 Абар, хан дук азааигәара
 (Мышьа иеимхәахьаз уи адрес),
 Инықәчараз иара аангылт.
 Ахқатәи аетаж дынхалеит.
 Акнопка ианақәиргәгәа инацәа,
 Ашә аатит. Едггы иѿапхьа
 Дцәыртцит анцәахша, Анцәа!
 Лхы-лҕы мратцас ишеишеиуа,
 Лыбла тшаша тыңхаауа,
 Афотә аҕны ишибахьоу еипш,
 Шьанак лзамѿаҕы иааңшуа.
 – Сааит Ихаразоу ѿадантәи.
 Шамба сыжәлоуп, сыхьз Едггы.
 – Едик! – нақәҕылтит аңхәыс қәыңш,
 Иҕаңшьза инеицрашәеит лхы-лҕҕы. –
 Гәырҕаҕхәашак сызшәырхиеит ауп:
 Имхәа-мырза, рҕак ҕамтца
 Ашәҕәқәа идәықәыстцаз шәа шәышҕа,
 Шәааит иналырҕьан маза.
 – Шәҕәкҕы смоуит шәара шәҕынтәи.
 – Хәи, ишңашәхәо, мшәан, ишңа!
 Инеишьтарххы сара ишәзызѿит
 Уртҕ акымкәа, ѿбамкәа – хңа.
 Аңқәын итцегь даалахҕыххейт.
 Игәыҕра нышьтымтци Едггы:
 Иус маншәалахеит абраҕа –
 Ашәҕәқәа изылымѿи хңаҕы.
 – Уртҕ неиаанза сзычхауазма,
 Сааит сырпыѿлан заанатцы, –

Ёааитит ацкэын, нас убратцэ́кыа
 Инацитцеит дгэыргъатцэ́а,
 Еилыхха, иаха еилылкаартэ: –
 Ашэ́кэ́кэеи сареи хайџнагеит.
 Хара сы́кан, знапы ианыстцазгъ,
 Саанза ахара дагеит.
 Уи дхынхэ́аанза хэ́а сызтэ́озма...
 Саргэ́акуан сашы́а иразкгы́...
 Уи Варшава азааигэ́ара
 Шэ́арт деикэ́шэ́ырхахъан зынгы́...
 – Мап, исзеилкаауам, исзеилкаа,
 Мшэ́ан, шэ́кэ́ыкгы́ шэ́моухъану шэ́ара?
 – Мап, мап, шэ́ара шэ́ымсит, акгы́ смоуит.
 – Нас шэ́ышџаанагеи абра?
 – Мышы́а Новиков исеихэ́еит.
 Уа еицаауан харт аус.
 – Ус аума! Новиков! – ёаалтит Лиуба,
 И́катцэ́ уи цы́ашы́ахэ́ыс. –
 Шэ́ашы́а итэ́ы хэ́а акгы́ шэ́ыздырзом?
 – Мап... иахы́агы́ дысгэ́ырџоит.
 – Ус анакэ́ха, шэ́ааџшы́, уажэ́ытцэ́кыа
 Схатца сиџхъан даазгоит:
 Уи ибзианы дидыруан,
 Аиаша шэ́азхэ́аша азэ́ иоуп.
 Цэ́ажэ́ара хэ́а хгэ́ыла иџы́ днеит.
 Шэ́аатэ́а. Шэ́аатэ́а. Иааигэ́азоуп.

Ихьшэ́ашэ́аза ак наилсын,
 Едгы́ еразнак дааимнадеит:
 Баша дгэ́ыџазаарын, баша –
 Аџхэ́ыс џшза хатца дцахэ́еит.
 Дагъшэ́ан ицэ́а дааџазы́зеит:
 Уамас иахэ́рызеишь шы́џа?

Аха ахэыцха иамразакэа,
Ҧыцэа аафнашылеит уа...

Лиуба адунеи зегь лтэушэа
Ишпашьтыцуаз лгэазхара,
Лнапкэа рыкэршан дахьгылаз
Аишьцэа гэакыкэа убра.

1979

ТАИГАТӘИ АБЖЬҚӘА

Еизароуп, зеипш рымбац еизароуп,
Аклуб шыта уаха уаф дазкзом.
Ус рееидыргэгәал еидгыл, еидтәалоуп,
Нацәкыискгы уақа ирыбжыазом.
Ускак клуб афныцқа итынчроуп,
Рыцсеивгара иацәшәоит ауаа.
Загы азәызатәык изәлымхауп –
Уи ишка рыхкэа рха изырәуа.
Зыршык нарыкәтәазшәа иареицыит,
Еитцанацалт зынзаск ауаа
Изымхәо, ихәлахо иреихәаз:
«Аға дазааигәахоит Москва».
Закәызеи? Рхаан ирахахьоума!
Ирахахьоума – ираха!
Мшәан, адунеи мамзар данума
Москва иазааигәахо аға?

Ари Хатана икалеитоуп,
Идуззаз хытцхыртақ афны.
Хатана Колыма иецынгылоуп,
Километрла Москва иакәгоуп,
Жәанызкыгы инреиханы. –

Дазааигәахазар, иаанагоума
Игеит хәа хгәеисырта, хәхтны? –
Хатана ахытхырта аихабы
Убрака зәаанызкыло иоума. –
Аға игәы иҗеикыз зыназашам.

Москва, җгара зықәзам цаҗьоуп.
Уи алакысхагь иадразашам:
Инадпыххаал ицо иа иоуп,
Афызцәа! – иажәа мыцхәмтәйкәа,
Иаахиркәшеит аихабы убра. –
Иахья мыцхәы усгыы ихәатәума,
Аусура иатәуп иахья.
Атәылаҗы иахьябалакгы
Зегь зәу, изызхәыцуа уи ауп,
Харт, аҗадауаа, иахаракгы,
Избанзар – ихалшо рацәазоуп.
Ахыы, аға хәииааирц азыхәан,
Иахья ибҗәареибагоу ажоуп.
Хәплан аҗны хмаангыла
Акыр инацта инагзатәуп.
Аихабы Ивангулов инаҗсгыы
Хатанаа азәырф ықәгылт уа,
Зынзаск ахытхыра иалахәзамгыы,
Зегыы ишҗырхит рхатә дҗақәа.

Валери Силин дышыха җазоуп,
Хатана ахытхыртағь дынхоит.
Ибригада абзиақәа иреиуоуп –
Хьзи-җшеи змоу хәа ирыцхьазоит.
Ибзианы идыруан аҗқәын
Ахыы змоу кәарақәак шыхтым.
– Афызцәа! – аизараҗгыы уи ақәын

Иара дзыргәаҕуаз, игәы иҕакыз. –
Абригадақәа абра иҕоу,
Са стәадагыы иахьзоит аус.
Са саҳәоит: абна иҕәахны иамоу
Исышәтарц кәарақәак хыттәыс.

Ихтым акәарақәа иреиуоуп,
Акәарацча «Таига» зыхьзу –
Азиас Колыма иаҕәытәоуп.
Ахьыпшаафцәа ус ахьзыртцеитоуп
Иахьыхароу, наҕ иахьтәахзоу.
Акәара ахьы шамоу рдыруан,
Егьырт ратцкысгыы инеиҳаны.
Иахьыхароу иахырҕьаны,
Есышықәса игәыгәтарыжьуан,
Ааигәатәиқәа нап дыркны.
Хатана аиҳабы, аҳаҷаҳәа,
«Таига» игәаламшәеи убра:
– Ишҕажәбари, ахьыҕәшәацәа ҳәа
Шәбригада дәықәахтар хара?
– Ишышәтаҳу, ҳахиоуп иахьтәҕьа,
Ус ҕааитит ашьха ҕаза уа.
Аус збахеит иара убратәҕьа:
Идәықәтан ҕымш рыла ауаа.
Азә днымхеит абригада иалаз,
Ицеит иалазамызгь, иртаххан.
Ишьтҕәыцә иагеит зегь рлымҳа иҕасыз:
«Москва дазааигәахеит аҕа».
Убас дышьтнахит Мариагыы,
Валери ашьха ҕаза иҕҳәыс:
Инлыжыит луада ҕаҕыы, лусгыы,
Агәыблаа шытылхт, зегьы ирыцкыз.

Хатана ахаҭа ибеиоу,
Атехникагь змоу наплакуп.
Уа кәарей зиаси иреиуоу
Рхьы рацәоуп, аусурагь еикәшәоуп.
Убриазы иааныжь гәыртынчла...
Ааи, ааи, иахәтоуп хәа ихаҭхьазап,
«Таигаҭа» идәықәлаз рышьта ххыла,
Иҕыцзоу ахьыцхьртахь ҳаихап.

Аусуцәа мчыбжыкгы ахдмыртцит,
«Таига» рыченамардеит дара.
Рпалатка шкәакәақәа неитдырхит,
Ахьыцхрагь иалагеит убра.
Мап, аиҳабы имхәеит ус баша
Ахьыкәшәацәа хәа: урт иртәуп,
Иаармарианы ахьы зызәзәаша,
Ахарць камцәкәа, дара роуп.
Ахарць абарымоу, згәыблаақәа
Шьтых, усура хәа иццакуа,
Техникеи ргыларей зтахзамкәа,
Ахьыцқьа ытцызхуа ауаа.

«Таига» бригадак амацара
Мшәан, икалозма иазынхарц,
Ауаа цысит рхатәгәаҭхарала
Убрахь – ахьыкәшәара зтаххаз.
Абра еизеит агәаҭра зхызгаз
Ауаа, ышәык инреиханы.
Алагери абахтеи цызшәаз,
Аҭсра збахьаз абла итаҭшны.
Абра имацмызт зықәра ацкыс
ҭакрыла зыҕхәара еиҳаз.
Рецидивистыз, гычҕыз, брагьҕыз –

Акыр цэгъаускэа зырѣиахъаз.
Фынтэ Колыма насыпс измазгы
Унрықашэалон убра зынгы.
Хьызшъарала хэба иреихазгы,
Уа иѣеишьо дыќамызт азэгы.
Нас хтэыла инахыхэхэахъазгы
Иубон «хъзи-пшеи змақэаз» цьоукгы:
Парижи, Лондони збахъазгы,
Иѓычхъаз Харбин ицангы.

Ианышьтыц ауаа рхыпхъазара,
Иќалейт аусурта ишахэтаз:
Артель ѣыц нылиааит абна-ккара,
Валери Силин дызхадаз,
Шьта хантэафыс хэа ипхъазаз.
Ахьытхра плангы шыақэдыргылейт,
(Фажэа грамм азэ изы иќатца).
Уи бзиа итыртцаахъан, ишьтырхит,
Зегы ирылшоит хэа ипхъазаз.
Ахьытхырта – аеќьарта ахьуоуша:
Акэара ацшахэа тбаатыцэ
Уаа шышэдыкмоу, зыќьдык ттазаша,
Ахьы акэзар – зегы ирызхаша,
Иахьутаху – аарцэ, нырцэ.
О, Колыма, иахьабалакгы,
Уара ухьршэыгэми унеизакны.
Убри азами изухьзыртцазгы,
Хсовет Еидгыла ахьтэы фны.
Иаарласзаны рыпсы рылалт,
Артель аусуцэа зегы...
Ишырхэо еипш, махэк азылаќэт
Импсыша ацъма Колымагы.

Ааи, «ауаа нагақәак» уа иҕан,
Аҕнытҕатәи аусқәа зкыз.
Урт «аламыс змоу» аҕычцәа иреиуан,
Зыхьзи зуси акыр зтакыз.
Ибзиазан дара ирдыруан
Ирылащыз иуамаха,
Даргыи лакьякья дуны ирныруан:
Москва дазааигәахеит аҕа.
Урт рахьтә цьоукгыи нықәгылт – хщыкны.
Зуащыбжарахь инеихьаз уаан.
Хьызшьарақәас дара ирыман...
Зегь абаадыруеи, ирацәан:
Доус зегь реиха бзиа иибоз,
Дахьыманшәалахаз иаха,
Қалақь дук ахьз хьызшьарас иман.
Уи рдыруан, ирахахьан убра.

Аурт, Харбин, Абга еидтәалан,
Ибригадирцәан урт уажәшьта.
Рқьафқәаггы гәгәала итарцан,
Иаҕын урт рғақәырцс акы аҕра.
Имыцәа атх хгатәыс ианрымаз,
Уи еицш лассы-ласс иҕамлоз.
Цьбарак инаханы ианыржәлак,
«Лацәеихьшь ҕамта аус рмулоз».
Абра «Чифир» – цьбарас ирыхәоит:
Ргәалакара иазнархауеит.
Цәахәак анырщлак, рқьаад ааимырдоит,
Ак нагдырхоит, ак нарыщуеит.
Аха абас шыта еиқәшахатны,
Ищны иаалгеит ргәатахы,
«Таига» аусуцәа еицҕакны,
Итаркша ргәы, итырмыжьша рхы:

Азакәан җоуба

«Уца ахьырхәо, са сцалароуп,
Инагза хәа зсархәо – насыгзоит!
Мазоуп хәа исархәаз мазахароуп,
Сгәатца иҗакны иҗәаххоит!
Ахьы анбҗарха хазну аамҗаз,
Исымоу сымч зегь уи иазкхоит,
Егьа иуадаҗзааит, ихьанҗазааит,
Адҗа хәа исыду насыгзоит!
Аҗыза иҗсахра бзанҗыкгы
Изуам мацарам – сгәы иҗакхом,
Җьара цәгьарак уи изҗысыргы,
Сымч идыҗтоит, акы сацәшәом.
Имчыдоу, ахәсақәа иахарак,
Ирыҗтоит цхьираара, исыхьчоит.
Арҗ руак анеилага, исхаран,
Убасқан, хымҗада, сышьтәхоит!»

Аҗычцәа «ацқьақәа» азхәыцны,
Абарт ажәақәа еиқәдыршәеит.
«Таига» мышкала уи ахыҗәеит,
Җырхәала уи зегьы ирҗеит.
Иҗалеит закәанс, җоубас зегь рзыхәан.
Иҗычцәамгы аҗанакт иара:
Аҗычцәа аҗыжәара ахьрымаз,
Ирылшеит иҗычцәамгы рхьыгзара.
Иагьиашоуп, уск ианеиднакыла,
Изеикануама еимырхха...
Мшәан, иабатәи еиканроу – джәылан,
Москва дазааигәахозар аҗа!
Убрақа, җыҗьа затҗык ракәын –
Валери нас иара иҗхәыс,

Абахта захъзу зымбазакә,
«Таига» аусура иафыз.
«Иңыхъатәиз», ифарақәоуп хәа
Иафын еснагъ урт рмаршәкра,
Зегъ зылшарц, зегъ ҕазтарц зтаху хәа
Ирызгәдуха бзиа ибо дара.
Дара афарақәагъ, урт рзыхәан,
Ишырхәо, рыңсы тых иркуп.
Урт «рңыхъатәира» уссгъы ирымам;
Иахъазы – ирфызцәоу уаауп.
Ишыртаху, урт зышыцылаз ала,
Аус иазеигъу ҕартцалааит,
Таига инылиааз «ахәынтқарра»,
«Аконституция» аус аулааит.

Аурт, акы дацәымшәазакә,
Ус дқәылон, акырзмаз ирхәлон.
Егъараан ишытаз дырзымқзакә,
Цъара цстбарак ҕамтазакә,
Иеата атқ лашә, дрыцәцалон.
Аурт афызцәа бзиа иман,
Ахас, нцәас уа дрыңхъазон.
Ихәатәы есқьынгъы иазфлымхан,
Есқьынгъы инарызгон.
Иахаракгъы дара рызгаган
Адәыгбақәа амал згалоз,
Идырхәуан, еимырцәон урт ирталан,
Иҕалон вагонқәакгъы анхдырбыкьлоз.
Аурт бцъартыхлеи даушлеи джәылон,
Итәитәуан ауаа ргәы тҕьаны.
Ихъз убасқак зегъы арзызон –
Иагон, иагон ауаа тҕьаны.
Шаҕа шықәса такра уи иқәыз,

Анцәа идырп, игәалашәом иаргы.
Хьзи жәлеи ицсахлон иацлон ишықәс,
Убас дааилон есқынгы.
Ихы дақәйтны аус аниуаз
Хатана – пату зқәыз – азәын:
Дахьқыаз, иуақышыа ахьбзиаз,
Ақызаразы игәы аартын.

Харбин икаитдомызт уск ғалпалла:
Ашышыхәа имырзазакәа ус.
Сеифк тәызаргь ипеипеиуа, малла,
Иңиәуамызт, иаатуан ахала,
Инапы «кәымшәышәқәа» анакыс.
Изтәызаалакгы: ҳа иахтәума,
Манчжуртәи аума, зегь акоуп,
Иахьабалак иманшәало иоуми –
Инапқәа зегьынцәара иазхиоуп.
Абаак, кьанқәаак иааиуа, ззырхәо, иоуп.
Униҗәхәар, дынкашәап угәахәп,
Арахь Харбин дцаны уи дгычуан,
Убри азы Харбин хәа хьзыс ихын.

Абга ауадақәа дрызказан,
Маҗәак-қыҗәак – инапы икьашьуам.
Акыр иаңсоу амал уи дашьтан,
Иара изқәымҗиалозгы уағзам.
Аөнқәа дрығналон иара ихала,
Дахьнеиша идыруан, иахахьан.
Имыцәац дыказаргь, данығнала,
Лаңшыла уақа дирқышыуан.
Ианаму – дилгон уи хәызбала –
Уи икәанызануа уағзам.
Ахь, абырлаши, ақаруеи

Абарт дрызгаган, бзиа ибон.
Егъараан игәалакан, дыхәмаруа,
Ихылға атцыс җаны дхынхәлон.

Арт ахшыкгы, зеггы зыххәыцны,
Пату ду зқәырҗоз ауаа,
«Ишминистрцәазгы», дара
Ес-шыжыы,
Ргәаблаа дуқәа шытыхны,
Инықәлон хызәзәара аңшахәа.

Убас еиҗкаан аусқәа уаҗа:
Ахьыдкылаф, ахантәафы,
Абарт афыҗа затҗәык раҗәын
Уа иҗаз азеиҗш ус зымуаны.
Егъырт зеггы, «аминистрцәа» рзааргза,
Апланқәа рыдын, инарыгзон:
Ахыы җажәа грамм аамгазакәа,
Азәы дышьталт хәа уахәзом.

Җенгиз Кавказтәи – усгыы дыҗан.
Зызбахә ххәаз иреиуазам азәын.
Змариа ибаз аҗхәыс – лцәа җиҗуан,
Дыҗхәыс назаз, зҗабыз – зегь акын.
Егъарааны ашыацма иҗәаҗәа
Иаладырпыҗҗахьан иара.
Даҗа җыоукгы дымшаҗазакәа
Иниқәырҗахьан уи җакра...
Игәы «ндырхомызт» дара уртгы,
Данахәа, ус ианигәаҗа:
Азә лзы хәба,
Жәаба җазә лзы ирҗон.
Абас дааиуан дмыждаха.

Абраќа зќазшыа казыжыуа иакөзам,
Шыта Силина Мариа лакөзан
Длацшыќәта, дзышыклацшуаз иара.
Иахыманшәалаз тыцкғы дашытан –
Усќак деицралон дымцаха.
Зны ыыца ахьеивысуаз аарла,
Дыцшын мөахәастаќае иара.
Убри ихы иархәан дигәдихәхәаларц,
Иауазар... иагылашыцароуп уа.
Иагыаицылеит амөае аыыцагы,
Ацхәыс дшыақылкт ахатца ус:
«Сгәы иаанагоит сара, аыыза,
Илутап амөа хәа ацхәыс».
Зных, мардак лара данхалоз,
Длыхъзан, иааникылт лыжәөахыр.
Изгәацозма, данханагала,
Ичелыдиргәгәалацәеит акыр.
Ацхәыс қәыцш уссгы илымкит,
Лчынеикәтха, лнапы ааимхны,
Ихааза цсышәак аакартцәаны,
Лгәаблаа хьанта наилыркит.
Тенгиз, Кавказтәи арцыс, уаќагы
Ацхәыс цшза дышиааиз ибеит:
Агәаблаа датцазза хыхь дыхәнеит.
Мчыбжык игәнига-хьааигон цәгыатцәќыа,
Ицсахы зынза еикәнарццеит.

Ҡымш аатцуан еицш ифызцәа дрылцын,
Цла хәцацыак еилацыхк дазнеит,
Еразнак иөнапык ааитцихын,
Иааигәыдкыл инейќыа-өеикъеит.
Ахатца – зымч агарта змам иоуп,
Махәқәакгы иаарылиргеит аефеа:

«Ааи, абас снапағы бќалароуп.
Абасғы бызгароуп беилапытдәтдә!»
Акәарағ ахыызәзәара зәазыкыз,
Мариа инлықәфитит иара.
Зусура интересла ишьтыхыз,
Инлафлыжыт иажәакәа лара.
Тенгиз ифызцәа, иара иеипшыз,
Казшьалагы хшыфлагы – ихаҭа,
Есқынагы дахыцалакгы ицыз,
Иааибарччеит иихәакәаз ргәарҭха.
Аха хыызәзәафык иеаарыдхала,
Тенгиз иахы ихы наирхеит:
– Иғәғәу азә уакәзаап: уакәпоит атҭла,
Афырхатҭа Дон-Кихот!
– Иузымхәеит уи, – Тенгиз даахыахәуеит –
Дон зиас дууп, иаабахыеит ҳаргы,
Аха уи башаза иацроухәеит
Киухот хәа ианымаалазо акгы.

Закәытә ашәоузеи улымха иҭасуа,
Закәытә бжы ссирузеи иаргы!
Таига атынчра ду ишҭалсуеи
Уи убасҭак игәкынгы!
«Урт акәара хышәашәағы еипырцуан.
Дзон хара, лара убра дынхон.
Азҭаб сузыпшуеит хәа ажәа инылҭон,
Бзиа дшылбоз уи агәра илыргон».
Абар акәара абна илсуа,
Ихышәашәаза, ицқыза ишьқыруеит.
Уеузынымкыл уеихыс-еипысуа,
Уи уаваланы уццакуеит.
Уагоит аҭхәыс лыбжы ахыкафуа,
Дызбандаз хәа угәы хыҭхыҭуа.

Дабаанагеи, мшэан, абри агəаѡаѣ
Ас бжыы ссирла узшыаеуа?
«Ишарккаанза Лиуба дцəажəон уаќа,
Хара ицоз изкын лыгəгы лыцсгы.
Гəаларшəагас еакгы имтазакəа,
Илтеит лгəы хытхытракəа зегы!»!

Мардараны абар унхалоит.
Иќыаќыаза адəхəыцш аахтуеит,
Еилаќы ауаа рацəа еидтəалоуп.
Атыцха ссир рѣацхьа дгыл дшəахəоит.
Ихааза икаѡуа ашəа бзиа
Ацыхəтəантəи ацəахəакəа,
Убас илырхəмарит Мариа, –
Ишцаргəыбзыѓи зегь рхаѣќəа!
«Ацкəынцəа уи башаза илтаауеит,
Рмагəќəа башаза идырхоит дара».

Хəылцазык, аусура ианалга,
Ахьыќəшəацəа абра еизеит.
Адəхəыцш урт бзиа ирбеит ианааитцəќыа,
Цсшьартə-еизартас иќартцеит.
Ацхəыс қəыцш Мариа лнаѡсгы
Уа иќəгылт ауаа, ирацəаѡны.
Азə дкəашеит, азə жəеинраалакгы
Дырзацхьеит ихаќа итəны.
Апиеса цыццəахагь ихəмарит
Зны иартистцəќыакəаз цьоукгы,
Асы данылахаз, дмаќаруа,
Даадырцшит фиурер ихаќаггы.
Аха егьаѡы егьа ќартцарггы,
Ацхəыс қəыцш дрылукаартə дќалеит:
Мариа лцеитцши лќазшьеи рнаѡсгы

Зегы шәәхәрыла ихых илгеит.
Аурт игәы ускак уи дахәеит.
Дынлыдыххылт җыцбарах дба.
Ишәыра дтал иааигеит дџахан,
Ахьыртәатцәа еикәаҗхәә џба
– Иахьа сманшәалахеит, исықәҗеиет
Шьыжь сахьынтыцыз сыццакы.
Абри бара ибыстоит исымтан, –
Мариа инаиркит руакы. –
Ахьалагалаџцәа уаа рахьгы
Аиааира бгароуп, нас ишца!
Агәгәахәа зҗыџазхаз акассахь,
Мариагь днышьтнахт рыцәкәырца.
– Ибыдысныхәалоит аҗхәыс җырхатца! –
Ахьыкапанџы ус неихәан,
Инидикылеит ахьыртәатцәа
Кьылабжак инеихаз зкапан.

Аурти Мариеи ахьеидгылаз,
Кавказтәи дынрыбжәлт Тенгиз.
Иҗырбаба,
Дрыбжәгәҗәа даатгыла,
Җааитит:
– Аҗхәыс қәыцш, бгәыбеаныз:
Ахьы ус башаза ибытам. –
Аурт иахь: – Дааухәарц утахуп? –
Ишца?
Уи ажәа абра иатәам.
– Избан изатәам? Цабыргуп!
Уара угәы убри такуп.
Аурт ажәакгы ацымцакәа
Апқаца неиҗытиргеит уа.
Егы атак хәа камцазакәа,

Днеиңыркъеит, уаха дымңшзакәа,
Даеакгы иаахар хәа дшәауа.

Хыхь мардараны уахынхало,
Икьаҕьаза адәхәыңш ахьтуа,
Ишыҕартцац еиңш, уа еидтәалоуп
Ахьыҕәшәащәа – зегь зырәуа.
Дкахәхәа, ңса-цлак еиңш дрыгәтагыла,
Валери Силин – аңкәын хыш,
Дахцәажәон: мызктәи русурала,
Зегьы ргәы иҕыхоз, ирымаз хыс: –
Шака рзыҕатцаз урт,
Шака рылшаз.

Иагыхәеит:

– Өышә инреиханы!

Ауаа агәгәахәа рнапкәа еиныркъеит,

Рхаҕқәа еразнак илашаны. –

– Уи мацуп. Харт убраагь хмаангылеит, –

Валери агәырҕа дхых дагоит. –

Ихаңшааит ус хамта ссирк хәа хтәылаз:

Назаза иңьашьатәхо акхоит.

Ахьыртцәатцәа иаабаз, афызцәа,

Икалап дыказар изымбац.

Иссируп! Аа, абцъарра хызуа,

Аҕа ибзарбзан аиха ихысуа,

Уи истахуп зегь ижәбарц.

Еразнак аңкәын аатцәа днахеит,

Иаатыхны идирбарц ауаа.

Данаахәалаха, изааигәаз днацхрааит,

Афыңьа инышьтырхит убра.

Уи иаалырҕьан ишьтұхшагь аума...

Ххьыҕәшәащәа рынасың иакит!...

Уи аиҕахәатә хәа ззырхәо ауми –

Жәа килограммки
Пшышә граммки!
Еимҕааа, амахәкәа агәылхәхәо,
Икаццо, иблахкыгаха зынза,
Ицьюушыап, ахәынтцәа иагәылиааз,
Излакалеи ас ицкыза?
– Афызцәа, ижәбома? –
Ауаа рыбжьара Валери абжыагыжьра даҕуп.
Харт аҕсабарагы, аҕсабарагы
Иахыа ихацхраауа аоуп.

Мариа шыта дзатцәуп хәа шпаххәо:
Еизылкхыан ашәа зхәоз ауаа,
Абар, ахтыс ианаало ашәакгы,
Ахыаацәырыргаз дара:
«Аиааираз икәццо харт ус иаххәоит:
Уиас хашка, хашәагы угәацхоит.
Длахҕыхзар – уи дычча-ччоит,
Дыпшаауазар – акы ибоит».
Зегы згәалакара бзиоу уаами,
Зегы згәыргыа хыжжы ицауа,
Имгәыргыакәа, ицшаауа ауаа рами
Ахыртцәатцәакәагы збауа.

Тенгиз Кавказтәи ихыааигон ихыыз,
Ифызцәа афыцыагы убас.
Хымзг идмыргеи, мшәан, ауаа ишырбоз,
Избан? Уи икаитцеи цәгыарас?
– Аиашаз, иаахаз қәнагагәышыоуп, –
Ихәеит иахыидгылаз азәгы. –
Адхәыс, маҕәак еипш даархәо цыушыап.
– Иагызлеигәагыззеи! – днацралт ҕазәгы.
Аурт иара ишиатәаз дныкәеит:

Ианаамтатцѣкѣаз апцѣыс дихъчеит.
– Димыхъчакѣа дшыршыуаз длықѣшѣеит, –
Тѣнгиз иаразнак днаѣѣеит.
Иѣызцѣагъ агъ аарыхгеит,
– Дааухѣоит хѣа мамзаргъ ишѣоухѣеи,
Шѣахѣарала хѣаы кѣазтоз лзы!
– Мшѣан, лашѣа лѣысхыр хѣа шѣацѣшѣома? –
Тѣнгиз уи днаццѣкѣеит иѣыргъзаны. –
Илхѣалааит, шѣартгъы шака шѣылшо
Шѣазызырѣла нас, ескъынгъы.
– Уара? Уи иѣуа илышьто, илцыло
Игѣкатцагами уара узгъы?
– Сус шѣырымѣеит збатѣыс абра.
– Мшѣан, шѣа шѣабакоу! – ѣазѣы иѣимкит
Игѣы иныцѣаххыз ахѣара: –
Закѣытѣа ажѣоузеи, – деилаѣитцѣѣоит
Цѣлак шеилаѣитцѣѣаз зны иара.

Иулаѣыз шықѣсы рацѣала
Аѣеунардырлоит уи зынгъы...
Ахъы!.. Ахъы абар мчы гѣгѣала
Рцѣа иахътанарзызѣаз цѣоукгъы.
Уи иаарызцѣырнагеит ажѣытѣара
Детрини, Колымеи, Мылгеи
(Убас хъызшьѣарақѣас ирымгеи, –
Азиас дуқѣа бзиа ирымбеи).
Дара зышьцылахъаз агъычра.
Нышѣк ицырхыз, ѣа нышѣк инартѣеит,
Даѣѣацѣара иара ганы.
Ирзеит ахъы, дара еитартѣѣахт
Доус итѣуп хѣа игѣы иѣакны.
Издыруада, дманшѣалахѣозар?
Зеипцш кѣамло егъыкѣам хѣдунеи,

Уи Адгъыл ду ахь зны изгозар,
Амал ду иара изы иҕамлеи!
Цьоукых ҕхьаҕахэагь имгэиҕзакэа,
Рнапкэа зышыцылахъаз ҕартзон:
Дара зтэызгы ихымхэицзакэа,
Ажэжэа-ҕҕыхэа ахы рцэахуан.
Абас урт ыыцъаран рееџша,
Аус руан детринаа, колымаа,
Акассақэа џба урт ирзеицшын:
«Таигатэ», егы дара рхатэқэа.

Валери Силин аамта кьаџла
Убас дманшэалаха дҕамлеи,
Мызкы, мызкы затдэык ала
Уи ыымзтэи рыплан ду наимыгзеи.
Дцеит Хатана.
Уа дидикылеит
Ахыыцхыртақэа реиҳабза
Ивангулов Пиотр Пиотр-ица.
Игэы дахэеит, атракторгь ииҕеит,
Аеқэеи аеуардынқэеи џба.
Дазыҕаитцеит азынтэи аусгы:
– Абас иануоу ақэџиара уа,
Ахыыцхырта еицаҳхып азынгы.
Угэы иҕаз, уаџыз аеырхиара.
Иуаҳтоит ацхыраара ҳара.

Валери Силин агэтак дуқэа
Ихы иҕагьежьюа ишҕаз...
Адстазаараџы узқэымгэиҕуа
Ак шҕаҕалои ҕырхага цэгыас.
Аҕырхага, еразнакала
Еилазырџынтуа удунеи...

Валери Силин дныжьны ихала
Ифызцәа рышьтахьҕа имцеи:
Изцәыртцын хьаа цәҕьазак уи дпырҕеит,
Дышьтоуп дчымазаф ғәҕәны.
Мариа ас адырра лыртҕеит.
Илыцралт еразнак имцаны.

Уи дгылоит иамак ашьыжь шара.
Ааи, ддәықәлоит, аха лымацара
Дызцома ус ихараны,
Илыхго таигатәи атҕ лашьцара,
Ғыгшәыг мөахәастала, дзатцәны?
Насҕы иҕамлои таига илықәшәар,
Лагерк иацәыбналаз ҕьоуки.
Урт злеишәа цәҕьоу уаауп. Илықәлар?
Илзырур ҕара уамакы?
Мариа аусуцәа рахь дыццакит:
Аурт дыңшаа, дааҕызит:
– Сшәыхәоит, шәсыцхраа, агәәҕра сақәшәеит
Шәсыцца Хатананза сара...
– Бзықәшәаз абра зегьы ихалаф.
Ихьаазгоит. Хдәықәлап уатә шыжьза.
Уи ҕыхьаҕ илдыруаз азә иакәын,
Хатана илбалоз уафын.
Уи изыхәа илмаҳацызт иакәым
Уаф бзиақ иоуп хәа ахьз ихын.

Иссируп Колыма тагалан,
Иара азиас аңшахәа.
Ирхәыцган, еиҕара, еинаала,
Игылоуп атцлақәа хьзыркха.
Акы иазеиламго атынчра,
Атынчра ду рхатәоуп дара.
Убра аиха цхафыр акыгәра

Инылыџуам џыарамзар-џыара.
Атракторгы макъана илхом,
Агъгъа-гэгэахъа ирго абжы.
Ашэаџыџаџ шэарта рымам –
Игылоуп иџынчза еихашышы.
Азиас Колыма исырзха,
Еиџша инеиуеит аџшахъа,
Асар рымџа еилаарџыруа
Ишнеиуа жэџан агэта еимгэхъа.
Уи аџшахъа ускак аеитџхъа,
Ускак аеыртбааза ишытоуп,
Угэы иаанагап: уи адунеи зегь
Зымехаку иара ахатоуп.
Азиас ду азааигэара
Иаатгылеит еиџыз ауаагы:
Убра ирыхъзеит урт атх лашыџара,
Ирхыргароуп убра даргы.
– Мџак неикэхъџароуп, – ихэан, ахатџа,
Изааигэаз днадгылт агылџа.
Убас дагэтасит ибга надџа,
Иџыџр инылахайт убра.
Аџхэыс убас налхэеит гэаныла:
Закэ мџузеи илоу! Иааитаххар
Ихэынџап уимышэ дукгы напыла
Иагыихэрып даџанакзар.
Аурт еикэйтџан амџа, дныџыџт,
Рначальник иџшэмаџхэыс деикэшэоуп:
Уи амџаныџа бзиа лыџын,
Дызџугы уаххъа архиароуп.
Мариа иџыашы иаалџэымыџхоит,
Атэымуаџи лареи уаха
Таига агэтатџкы атх еиџырхыргоит,
Илызгэакыоу иакэушэа иара.

Аурт аус иуит, иара итәала:
Икалоума дхәдахарц иара!
Кьат дук кны азы дынталан,
Иааигеит цсызк Колыма итхәа. –
Иазыжәуазеи адуқәа иреиуоу?
Уи адагь иахфаша рацәоуп. –
Асар реипш еивтақыкноуп ишнеиуа
Санькша, изықәшәаз акоюп.

Аныкәащәа крыфаны ианалга,
Нак-аак ахәыштаара иеҳәатәан.
Акәицкәа ижжаза инхалон,
Хыхь ажәџан иналаблы ицон,
Атынчра ухәеит хәа ус атынчра
Адунеи зегьы рџышыны иакын,
Убарт аџыцъа затцәык рыда
Цсы зхоу уаџ дықәзамшәа убарын.
Дара убартгьы шыта имчыдан,
Иаацсан, ирызтымкаауа рыбжьы;
Атынчра иатәнатәхьан даргьы,
Азиас Колымагьы шытыбжьыда
Ирывыџр инеиуан еикәышышы.

Атцх кыр цахьан еипш, уи дџагылеит,
Ашьшыхәа ишытыбжь мыргазо,
Апхәыс қәыпш днеины дналхагылеит,
Ипсеиџгашытыбжь умаҳазо.
Лара лҵыртынчзан ацәа далан,
Лнапкәа лывацса, лгәы џарха.
Уажәы-уажә ишытыц иџхалон
Леилақь итақацаз лгәыпхәқәа.
Зегьынцъара блала дааипхьышышыаит,
Кәицк лықәшәазар хәа дацәшәаны...

Нас... нас... уа даашьақәхеит ашьшыхәа
Дызмышытышаз мчык изтысны.
Ақхәыс қәыпш, ақхәыс қшза ззырхәо,
Шәәхәарала изқатәо ауаа,
Абар инапакны дахьықоу –
Илылеимыгзои игәтахра.
Уажәык зынзаск уи убла хылкуеит:
Иссирха амца ашәәхәәқәа,
Илықәцқо, илылахәмаруеит,
Игәилқштәха иуаркалеиуеит
Еибакны иқоу лызгқәа.
Аха Аурт уа акраамта днымхеит,
Днеиқацеит ишьтахьқа иара...
Уи илшон, абрақагь илшеит
Ианаамтоу аеқажара...

Агылқа дукәа иаақәымтцзакәа,
Ибылуан аефе-ефе рыхга.
Цъара шытыбжьыкгы мыргазакәа,
Изырқуан иарыкәршан таига.

Ашамта иацгылаз ақыца,
Инхылахит таига амшын,
Амшын машәыршәа бжьыкгы зтымқуа
Адунеи иахытәазаз акын.
Ғаалантәи аежебра иацлан
Амрахәага хаа ақшшәәхәқәа,
Иссирха еилаарцыруан
Ихьзыркыз арха ду, ахәқәа.
Аеарғәғәзеит сынтәа ғаалан,
Акыр аеижебра ааннакылт:
Иағәтасны азын настха инаган,
Иара атәы уа ишьақәнарғылт.

Иагыиашоуп уи, ахра ауан уа азын,
Ҥагалангы абжеихара га.
Избан? Досу дызлаҕоу ицыз –
Ицшзамхои иахагы таига.
Шыыжътэи таига гәҕатцаган,
Аныкәарагы угәанарцхон,
Ха хныкәащцаагы иара рәатан,
Ахауа ҕаца лбаадо ицон.

Ус рымща неихтәа иаарыцгылеит
Урт неитцазцалашаз акы:
Аеырцагы иргыл агыцәа,
Колыма сазцоит хәа агәы иҕакы,
Инеиуан ашьха рәаш.
Умыркәа,
Шыта цашы амазам ҕара.
Аурт зынзаскгы усс имкзакәа,
Еищитәашт уи, аха лара?
Мариа?
– Шыта ишцахацсыхәо? –
Ихыааго ҕаалымти ларгы.
Аха убратәҕыа лыбжы аацсахны,
Инацылцеит иаарыгәҕәангы. –
Хталап. Шәарт аҕыра шәнаҕагыла,
Снашәывагылап, шәнапы кны,
Сара, егы аганахыала.
– Мап, мап хазталом ус зыбны. –
Аурт уи днациркәкәааит еразнак. –
Ишәзычхауама, шәыхытакып,
Ари исырзха азиас иааиуа,
Шәарт агәатцәыхь шәызнарцысып.
Убас егыхәеит, дымцшзакәа,
Цнапыкла дщыштыҕаа ацхәыс дыкны,

Ахэытэыхэытэхагы ламразакэа,
Азы дынталеит шыамхахы.
Есаири наӑ иеалеихалон,
Ашышыхэа игэиѳантэ акыр,
Мариа ґымт дзыкэшэаз лѳаннлраалон
Дзыкэгэыгуаз анапкэа дыркын.
Имаӑфахэарагы инахысуан,
Зынза ихышэашааз аз.
Ацэкэырцакэа уажэы-уажэ исуа,
Ицон бахэык еипш инпаны.
Итэаршэха ашыха рѳаш инеиуаз,
Уаршэуан, аха уи хѳаамго дцон:
Игэыдыхэхэал апхэыс инеигоз,
Ихааза лцэа-лжы дарпхон.
Уи убасӑкак игэыӑатэган,
Мчык иланатэит ус иара,
Изгэамтэазакэа нырцэӑа инаган,
Иныкэнаргылеит аӑара.

Инылбааит амѳахэастэ пицхэа,
Акызгы хэараккэа ирыѳгаз,
Инылалт абна, ихыырѳежхэа
Азы аѳ-ӑэаракгы зымѳхакзэа.
Иагнылалт... узкэымгэыгуа иарбан
Абри атоура бнеик аӑны!
Иѳытыѳрызшэа, хѳык еразнак
Сабрадала рхаѳкэа хѳаны,
Икэыцѳмаха инеи инрыжэлеит.
ѳыцѳа наӑ-аӑк инапкэа кны,
Аурт убраӑатэӑа дырхэынцэит,
Егы ишаха аарыхианы
Уи далеипахырц иѳыназикит.
Аурт, аѳыцѳа икаӑӑкыаны,

Ашаха зкыз инимжәа дисит.
 Уи убаскак ахьаацәгьа илсит –
 Дынцәйтцакьакеит дыхбыкьны.
 Ианыкамла шыта уаха цсыхәа,
 Ирызбеит ацәгьатцәкьа аеазкра:
 Урт рахәызбақәа ашыр-сырхәа
 Иткәыцә инидыххылт иара.
 Инидыххылт аха акьаха
 Мап, мап имазазеит азәгьы:
 Аурт еразнак дџацкьеит дуртха,
 Индәықәца инапқәа џбагьы,
 Аџыца рахәызбақәа нрымипааит.
 Ибцъардахаз неикәкьаны,
 Егьы ишимчыз инилаитцеит
 Иахәызба... шытахьла...
 Шытахьла иезаны,
 Аурт ахьахәа имазазакәан,
 Апкаџхәа идәықәца инапы,
 Ацәгьакацџа инапы инақәшәан,
 Аґқәақәра неиларкәыґны,
 Иакыз ахәызбагь наимнакьеит.
 Ацәгьауџгьы уаха шилымшоз баны,
 Таига лашьцара днылашәакеит,
 Ицсы ацәаҳара еикәырханы.
 Уи алеи-цси рыбжьара акәхеит,
 Насгьы быжьмыргаза цъара:
 Ацәгьауџцәа усгьы ицәажәоз ракәмызт,
 Апхәыс – илылымшартә быжьтгара
 Ус дкалахьан убра лара.
 Аурт ацәажәаха змаз иоума,
 Ишны ауаа ркакькьара иаґыз,
 Уи ажәа усыс ицхьазозма –
 Анапқәа ракәын зыгәра гатәыз...

Цнапыкла ахәызбақәа шикыз,
(Аурт ахпагь ианамхеи уажәшьта,)
Ижәәа ақәада злыфры илеиуаз
Иааикит егы ала еимлагәа,
Днахан икьаф неимыртаға.
«Ацхыраара! Ацхыраара хәа!»
Мариа днеилнашьааит акы.
Лшәазызара дналтын, абгьаахәа,
Лкасы налхылпааит ларгы.
Уажәшьтоуп лыхшыф лхафы ианааигы,
Уажәшьтоуп данықәгьежы дласны,
Ифалхәеит лкасала ахәрагы,
Икьаф лырҕеит инеишәтданы.
Аурт ахьаа гәгәа шимаз мырза,
Дафын ацхәыс лгәы аргәгәара:
– Шәымшәароуп, рышьтамтагь ырзны,
Таига инылахәашеит дара:
Урт ахәызба дуқәа аныркыз,
Ирылымшаз рылшарцу уажәшьта?..
Иуааума шытахьла ахәра унызцо,
Иаңсам урт рызбахәгы ахәара.

Валери ибзиангы дықазамызт,
Акьатеиашә, имх дыңқан,
Аха ашоура дканажьуамызт,
Есымша, есуаха дбылуан.
Ауртгы даараза даргәақит
Анапы хәымга изнауз.
Акраамтагы дышьтахеит убрақа
Аҳақьымцәа ихәшәтәра ишафыз.
Уи дгәыгәтажьзамызт, иқалозма,
Ицон, иаауан, ауаа дырбон.
Таигәа, ажәала иузхәозма,

Дышхьааргоз. Рыгэкэа пнажэон.
Ас хэымгарыла иахьизныкэаз.
Иабатэи ламысдакэоу мшэан дара?
Таига агэҭа аҭхэыс илыцнеиуаз,
Еилкаан – дымѡаҭгаѡын иара.

Харбини Абгеи хьаада-баада
Ус рееикэырҭсаса итэоз уаазам:
Ахьыҭхра, азэзэара ус адагь
Аргыларакэагь урт рыҭэзан.
Иааиуан азын аеыргэааны,
Ирацэамхеи иара иацэцаз.
ҭагалан шахэыруаз аеақэжьны,
Ноиабр затэык ауп иазынхаз.
Убри зегь алсыршап хэа ақэнакт.
Ицааршэха адгьыл канатцеит.
Еразнак нас асытэхэа ақэнаут.
Азиаскэа зегь ҕанахэеит.
Ахьыҭхра инаваргылан акэын
Ишаҕыз рыргылара аѡнкэа.
Урт уаҕа ирыхьзын абараккэа.
«Таигеи» Хатанеи рыгэҭаншэа
Акгы дыргылт – уҭхьартэ убраҕа,
Мамзар шэ-ҭсык уара иухангы,
Утыҭ азнеиха уамразакэа,
Ацаа уқэнаҭдон убылны.

Абригадирцэа еснагь иҕыцза
Ажэабжыкэак ааргалон убра,
Абар урт иахьагы илахҕыхза
Иаҕыми иҕыцзоу ахэара:
– Адэхэыҭш акны ишыҭаххт аҭзамцкэа,
Таигаа зегь зкыша аѡнкэа ѡба, –

Ихәеит Харбин ус, дмыццакзакәә,
Ишыза игәы катцауа,
Уи дшашыцылаз ибжыи рдшқаны,
Ихәозшәә ачымазцәә ирызкны.
– Уи абри амчыбжыаз хагьалгоит, –
Инишьтеихәеит Абгагы уа.
Ускан уи иажәакәә неилалоит,
Ишеибакәу акны иткәауа. –
Афрынеи аеыкәабарта дуи
Уара убригада иканатцеит, –
Аурт ибригадагы дазгәдуны,
Инацицоит, иара ирехәеит.
Абригада ибригадирдазгы
Икалозма иатцахарц цыара:
Иахын Аурт ихыпша даныкәмызгы,
Атакпхыкәра иахагы иргәгәауа.
– Хаи, афырхацәә!..
Ишәасхәарызеи?..
Табуп! – уа иажәа ааґахтәоит
Валери Силин.
– Изцәашьатәузеи? – Аурт дныбжыалт –
Руал нарыгзоит.

Ускак аусура гәцараркуан,
Ускакгы идыргәгәон дара,
Афронтаґ асолдатцәә ракәушәә
Иазыкәңон урт иахьа, уаха.
Иазыкәңон ишыртәубаз ала...
Таига ируз атоуба.
Мчы гәгәас хәә иара иалоу
Икалозма иацназгоз цыара!
Убри инакәыршәан инеиуан.
Ишпакалоз еилахәара.

Дызустзаалакгы таигаа иреиуаз
Уи успшьас ицхьазон иара.

Аурти Валерии уа иахьышьтаз,
Мариа лылацш рхын, илбон.
Аурт залымдарала ихьыз,
Лара илхаран илыцхьазон.
Ихьаагазаны зны ианылхәа,
Аурт дахыхәмар дцак кайтоит: –
Бгәы итаз, «Таига» ханнеилак,
Иаха исгәацхаша ашәа бхәоит.
Убрыгь камлеи лассы, лассыцәкьа,
Уи ашәа рхәартә иргәарцханы;
Ирылафит ус жәак гәгәаны,
Ачымазцәа зхәшәтәуаз рхакьымцәагь
Иреигьын изхәшәтәуаз акны.
Аурти Валери инагыл-аагылон.
Ҷа ҫымшкә ишьтахар қәнаган,
Аха уажәшьта ишьтанаргылом,
Урт ирахаз: ускак игәгәан –
Ачымазцәатәкьа рхьаа хнаҫеуан.

Хыхь мардараны уахьынхало,
Икьакьаза адәхәыцш ду шытоуп.
Убри агәтатәкьа рымпыцахала,
Еитцхә ҫ-цьаргәал ҫнык уа икатцоуп.
Урт шысламшәла ицгәоуп, ускакгы
Еихакаца уа еиласоуп,
Егьа цшацәгьа нықәсларгь уака,
Бзанцдык акы зкылымшәо ҫнқәоуп,
Макьана ауаа ҫналартә икам,
Акырцьара урт еиҫкаатәуп.
Ирееитәу рацәазоуп рыҫныцкә.

Уа цэыцэи цэаҕыи кыр ҫнаҕсоуп.
Аха уи аха змада, хьаасгы,
Мамзаргы икырцу уи азэы!
Еижэхибаца, – еигэа-еигэҕасуа
Агэгэахэа иныҫнашылт руаки.
Хатана аихаб ду данцэажэоз,
Аклуб ду шыҕаз еиҕш итэны,
Уаа ҫышэҫык инреиха иҫналаз,
Убас иҫындыртэааит аҫны.

Абар, абар, иаргы дахыҕоу,
Хатана аихаб ихаҕагы:
Таигаа дрыцны дмааи иаргы –
Ахы абҕьаруп хэа азызхэоз
Ҫадатэиқэа рзы иахагы.
Дааит, таигаа уи ажэабжь реихэарц.
Уа дшаазтэҕьа рлымха иҕаст иаха.
Изнеит цьоукгы таигаа иреиуаз...
Ауыха ирмоуит нас цэамтхаа.
Ирацэаҫхеит ус зыцэа ҕыалаз.
Уи ауп ианааша еиманы
Аҫн ҕыц еразнак изыҫналаз –
Ираҳарц уи ихаҕа ихэоны.
Валери Силин ажэа ииҕеит
Ахыцхырҕақэа реихабы,
Ибжь ду еразнак ус интицеит: –
Зегь ҳаззыҕшыз уахгы-ҕынгы,
Ихаҳандаз хэа ҳзыргэаҕуаз ажэа,
Информбиуро ҳарт иаҳзаанагеит:
«Ғар, афашистцэа рыр иҫажэлан,
Москва амҕа иҕыххаа иргеит».

Зегь агэыркьхэа рнапқэа ҫеиныркьеит,
Еиныркьеит убаскак иргэҕэа,

Аѡн ҕыц еразнак иаахыцхыцит,
 Инрылгеит ақбарстақәа аҕҕа.
 Иаҕәымтцит, кыламаа иаҕәымтцит,
 Рнапеинкьара иауам, еиқәтәом.
 Мариа зацәык урт ааҕәылхит,
 Иаацәырга зеипш ҕамлазо,
 Таигәа енағь иргәыҕатцагоу,
 Изырлахҕыхуа есқьынғыы
 Абжыы ҕәымшәышә, насғыы имчлатцагоу
 Хтыск есқьынғыы иазкны:
 «Ашыыжь Кремль атзамцқәа аҕычоит,
 Еикәаңхо дара ҕатца.
 Хтәыла ҕыхеит, Хтәыла гәыргьоит,
 Ашәа наѡуеит хараза».
 Анапхгаѡ ду ихәарц игәы итыхоз,
 Ахәаха имта, иццакуа,
 Мариа, иазыҕатдан, илыцыз,
 Еразнак иацғызит ауаа:
 «Зымч еилашуа,
 Еихымсыҕьуа,
 Аҕа дыззымиааизо уара.
 Атәыла цшза,
 Москва ҕәҕәаца,
 Изду зегь реиха хҕәбылра».
 Аңхәыс қәыңш ашәа иалашыѡкыз,
 Дазыхатцхатцо, илгәарцха,
 Еиҕаацәырылгеит ишлылшоз
 Анаѡстәи иааиуаз ахапа:
 «Амра реатә ауаа неиуеит,
 Еибаргәыргьо, иччауа.
 Зценцьыр аарту школк идәылѡуеит,
 Октиабриатаа рыбжьқәа».
 Абра, гәыпк иалахәыз рҕы инымхеит.

Аусқәа даҕаакхеит абра...
Мшәан, колымаа еҕа рхәыцуеит,
Ахәаа интытлашт, нас ишпа!..
Урт ахәаатытра мыжда рдыруеит:
Ишфышәфыз ағу аатдыргеит.
Ахьыкәшәафцәа, азәк иеипш, ашәа
Даргы убас ишьтых иагеит.
Аихаб ду аимгеимцара иашьтаз,
Убастәкьа ихын ихаҭагы,
Иныжны иажәа иациташаз,
Инрылаитцеит иара ибжьыгы:
«Зымч еилашуа,
Еихымсыгьуа.
Аға дыззымиааизоз уара,
Атәыла цшза,
Москва ғәғәаца...»

Икафуан ашәа ус иаантәаанза,
Икафуан абжьқәа рацәаза.
Угәы иаанагарын: иаакәымтцзакәа,
Иара ғнаҭуазшәа агәы еибакза,
Иара, иара, таига ахататәкьа,
Аға изгәааны игәынқыуа...
Алеишәа цәгьоуп таига, ицәгьатәкьоуп
Еилазго рзыхәан аҭоуба.
Икафуан ашәа ус иаантәаанза,
Ицон, ицон ицәкәырцаха,
Еимгәхәа таига, таига агәҭатәкьа,
Еилалоз абжьқәа ус хәауа:
«Зны ицәгьоуцәаз,
Аабыкьа иҭрыжьыз,
Дкомҕарыз,
Дначальник ҳаракыз,

Зегь гәацпыхәала ашәа еицызхәоз, –
 Акын зегьы еидкыл изкыз:
 Ихәқәлаз афашистцәа рами,
 Ихәбжъаз атынчра нақ ирбга.
 Уи атоуба аилагара ами,
 Уи ауп изытцыфрызгь таига».

Ааи, итцыфрит хьыртцәатцәа, гәгәала,
 Иқанатоит уи иара итәы...
 Иаацәыригеит аихаб ду иажәа,
 Ианиаза уажәшьта ихәаратәы: –
 Афызцәа! Афашист макъана
 Ха хтәыла акырцъара дахуп.
 Дахьықазалак убасала
 Уи дпыххаа-дқәыбаса дгатәуп. –
 Хаитцамхааит, абааңсы, ҳақәцароуп.
 Ахьы шыбцъару жәбоит зегьы.
 Табуп афызцәа: Москва аиааира
 Игәгәаза иалоуп шәыхәтагьы.
 Убри аены иныхәа духеит,
 Иныхәамкәа: иаиааит Москва!
 Зегь рыгәқәа шытнахт, цхьақәа ирыцхьеит
 Ирыцлеит рақара ауаа.
 Аәақәа фбеи бнацәки ирылгеит,
 Таигаа зкьымслоз, игәцаракуа,
 Кәти шьхақацқаңи
 Фынфажәа ирхыхәхәеит –
 Ресторанхеит иқатцам афнқәа.
 Аспирт! Уи еилацәон ирфашха,
 Уагәылазысап ухацагьы.
 Иржәуан, иржәуан, еиха ржәуан иахан:
 Дықам иазхоуп хәа зхәоз азәгьы.
 Уи хтыс бааңсқәакгьы ахылфеиаалахуеит,
 Уцәа ианазымклак зынгьы:

Зыбз иаанагоз цыоуки еибырхэоит.
Цэгъашэатцэҕа еибадыкт цыоукгы.
Ахыҕкэшэафцэа уи еипшкэа рдырлоит,
Арыжэтэ ианхнахзалак дара,
Аха наҕ-наҕ ҕанцс ианыруам
Урт реизыҕаааша, ргэатахра.

Шыыбжышыҕахь Пиотр Ивангулов
Ахытцхырта зеггы ибеит.
Ианитцеит иатаху мыругас,
Нас ауаа рыдкыларахь деихеит.
Зегь раҕхыза Абга иҕааихан,
Даатгылт, дизааигэа аиҕабы. –
Афыза, аначальник! – ҕааитүеит,
Арыжэтэ ихымцсаац уи уажэггы.
Иҕы мытцмыць-еиҕэпоушэа ирахаз,
Еивтаҕах хапыц ҕэҕэала итэын.
Иблақэа еиқэатцэа-самсалха
Арыцхамшыара рхыжж ирхын. –
Аҕа сицэшэом бцъарк саиргап хэа,
Мшэан иабасааирхо иара? –
Иҕааилихт ихарц неишэхыртцэраа.
Ицэа усҕак иргҕан, еибгазхэа
Иубомызт нацэа тыпк цъара. –
Хначальник!
Сухэоит изуа акакэзар,
Афронт ахь сақэиттэ ацара:
Аҕа убасҕак дамыҕ иныстдар,
Иаабап, ишичхауа иара.
– Табуп, хначальник, – дмааскыацэакэа,
Аурт убас неиҳэеит убра. –
Сышэхэышэтэит. Шыҕа сахьатаххалакгы
Сыхиоуп: хара, ааигэа.

Сшәышьтыргы айбашьрахь, мап схәома,
Уаагь схәартахап нас аказы:
Ақыдқәа реицш аға ивагонқәа
Срыгәтас ибғасцалап хланцы.

Парцалыкьцас ишьтыбжь мыргазакәа,
Аңарцалыкь еицшгы дласны.
Дизнеит Харбингы аначалькик,
Ихағы гәыбзыгза, илашаны. –
Хначальник! Сөызцәа ишьтырхт акака:
Зхы иакәгәыгуа, игәгәоу цьоук роуп –
Азәазәа ирылшаша рацәоуп.
Сара исхәарц стахуп имзакәа:
Урт рааста акыр скәадоуп
Маха-шьахала, хататә мчыла,
Убри акынтә сшәыхәоит сара
Сбригада иалоу сышрапгылоу
Афронтахь хаицдәыкәшәтцарц хара.....
Ишәахап хазлақало убра...

Абжьқәа геит аихабацәа рнафсгы.....
– Саргы исылшаша қалоит!
– Ахышья здыруеит ибзиазангы!
– Сара амашына нықәсцоит...
Москва ахатцара ду иалшаз,
Ус иарбыжжит, ишьтнахт ауаа:
Иазықанатцеит – зегь шиашаз
Ицартә афронт ахь еибашьра.
Ахьыцхыртақәа реихаб дузза,
Зхы шкәакәаза ишлахьаз,
Инхаддылт илабжышқәа, дгәырғыо,
Гәанылагь инеихәеит убас:
«Абарт зегьы цәгыоуцәан, ақсадгьыл

Акырза иапкахъоу уаап.
Иара аншэартаха, зегь рееидкыл,
Анык леипш ирыхчарц ртахуп».
– Табуп, афызцэа! – Ивангулов
Ибжбы қыць-қыцьуа иаатиргеит. –
Шәшазыкоу шәтәыла гәыла-ңсыла,
Шәа шәусушьалагь иаабахъеит.
Шака шәылшазеи, шака катцоузеи
Җымзи бжаки рыла абра.
Җымзи бжаки!
Шьта изахамхәозеи:
Иагъаамтоуп хымцада уажәшьта
Абрака хьытхырта дук ахтра.
Афырхацэа! – ибжбы ду даара
Иргәгәа иагъааирмчит иара. –
Иахъа шәарт шәатахуп абрака.
Абраатә солдатқәоуп шәарт иахъа.

Валери Силин даанаскьаңхъан,
Абригадирцэа иархәеит ус:
«Иаци иахъеи аус музакәа
Ихацәцеит, хахамшәалт – ныхәамыз.
Аха инымхеит адца нагзамкәа».
Ахыкапанфы иниртеит уа
Макәанк ихыхәхәа иазымкуа
Ахыцқьа захьзу, еикәапхауа.
Уи «аабатәи акасса» итытцит.
Иғьычыз, итәахыз ахы,
Иахъа зегьы аплан иазыркит,
Икамцакәа хъаас, ргәатахы.

Дцеит асас. «Таига» аихабыра
Аены (иахыццакит ускак)

«Рконституция», рхы неидкыла,
Ифеыцу нацыртцеит статиак:
«Хапсадгыл иакәлаз зегь апырхны,
Ахы иакәйтхаанза иара,
Изуеит сара аус сөазтәылхны,
«Таига» сапырымтцау ыара».

Аус убра мацара инымхеит.
Кыр збахьоу, кыр зхызгахьоу ауаа,
Дара ртәала итагыгы реаныршәеит
Ишзалшо ала арғәғәара.
Уи «ахәынтқарраф» збырта дукгы
Ирыман иаланхоз ауаа.
«Ицкьоу» роуп уи знапы иануггы,
Ыара дзацәцомызт цәгык зузгы –
Уи дақәдыршәоноуп икәнага.
«Атоуба-закәан» зыхьоз урт ракәын.
Ирмызби – хымпада инамзеи.
Урт рымч еихау, иаххәап имзакәа,
Ыара икалозма адунеи.
Иааргеит урт азбышыақәагы рхала
Алагерқәа рыкнытә дара.
Зхы иакәйтү уаауп хәа, иауама
Урт ржәйтәра рыламслар ыара...

Еицны инеиуеит урт уахынла,
Ишыкартаз еицш зны дара,
Ыоук қәыцьмаха инеи инрықәлан,
Сабрадала рхафқәа тахәхәа,
Ашыза хәа хадас ирыцыз,
Цыркантик ажыжәхәа имшаныртаз,
Инаахан илахь агәтанза,
(Ускак уи гәеибакрыла идәықәтан),

Ихы ашьтахь иалкъеит ицарза.
Егьырт афыцџа уи ауха...
Еилгеит урт имариазанггы:
Азџы ипџында ргеит иџџахаа,
Егьы илымџаџа џбаггы.
Аџсы изааигџа џаад бџыцк џџажџон
«Хџоуба еилазгаз – иџџага»,
џаџаза нбан дула иазгџатан:
«Таигатџи азаџџан, таига!»

Шьыжьымџан мџахџастак иџаныла,
Ишџоз усџра хџа азџырџы,
Игџыџџа-џсыџџа инеихагылеит
Аџыркџант зхы иалхџаз ауаџы.
– џџгиз Кавказтџи! – урт иразџыз
Деитџасџа џааитџит деибакны.
– Уанбазггы кавџаза хџџарзга уакџын;
Изџыроуп шџџык инарбаны.
– Иџалеит хџа уџсышьагь еиџџаны.

Хатџанаа аџџа нзыжьџа роџма,
Ашьџазаџџџџи апрокурџри
Акырзџа аџбаба ду рбеит,
Ашьра џазџаз иџџырган ироурџ,
Анахь-арахь акыр еимдеит.
Артџель «Таига» хџыџ-хџыџ еимырдеит.
Днырмыжџыт зыгџа рымгџоз азџгы.
Аха џџа зуз хџа урт дырзымбеит,
Абри нахысггы дырбџм бзанџггы...

ТАТИААС

Актæи ахы

Таига дагәылала дышнеиуаз,
Ихъзеит ахъаацәгъа аеырғъзаны,
Уажәраанза усурала ихигоз,
Ианеизынха – дакит дхәрны.
Аныкәаратцәкыагы илнаршомызт.
Инаитцаазеит шыта ишыапкәа.
Аееимыртаға тлак ахыглаз,
Дымчыдаха днататәоит уа.
Сергеи Марчук атцара далган,
Ҡадака усура хәа дааит.
Аңшыхәртәф коллекторс дшыкәз,
Иуамазоу абри иаҳаит:
Анемсаа итәыла ишахытәаз,
Ишырыблыз дара рыфны,
Цәгъала ишыршыыз иани иаби,
Дынхеит хәа иашъа деибаны.
Идыруан уи изгәакыоу Киев
Ақәылацәа рнапы ишакыз,
Аха идыруазма уи астәкыа
Ауаа рныртәара ишафыз.
Дышгәакуаз ақкәын, хгарта имоуа,
Псы зхоу дахыкәзәмыз ааигәа,
Ашысламшә днылахан уи дыцәоит,
Иааикәыршан таигоуп, таига.
Дышьтоуп, ихафы «кәыбрынамышьтгала»
Ауразоуроу зегъы нтаҳәхәа.
Иантамтақәа зтоу ашәыра – хчнызоуп,
Инақәтца артмак ижъахәа.
Адунеи атынчра ду ахытәоуп.
Зегъы еикәшьшьуп рыбжьы мгауа.

Таигатцәкьа, дрыцхашьауа ачкәын,
 Анык леипш иахьчоит ицәа уа.
 Абар аеатцәахуеит шыта амра.
 Зынзаск атынчра аеаргәгәазоит.
 Акәацаҕаца зегь аңсы за,
 Шыта ахьшәашәарахь еихоит.
 Иналыркьан, уи ацәа дналнахт
 Абжьи игаз иҕацаза.
 Иҕаңхьа – ҕацә ду тәыџахаха,
 Уи дақәтәоуп зҕабк лхаҕы гьежьза.
 Лыңси-лыңси еихьымзо дцәажәоит:
 – Твоя болит? Зачем земля лежит?
 Аколлектор ңхыз ибозшәа,
 Иихәо иҕамшәо дналҕаңшит.
 – Кушать надо? Олень мясо надо? –
 Дынҕежәтц днеизааигәахоит лара.
 Уажәоуп данеиликаа уи азҕаб,
 Уажәоуп ианидыр лгәатахра.
 – Мап, мап, сгәы бзиоуп. Сакзом амла!
 Сыңсы насшьарц снаиан абра...
 Убасқан иахагьы иссирха
 Аееитанакт таига ахаҕра.
 Иқызқызуа, еилаџынтуа,
 Лаңш зхьымзazo ишьғаз аңста,
 Азыжь ду хытңы иџахаңазшәа,
 Аеацәкәа интдыртәааит иара.
 Ана, ара инарықәшәон улаңш,
 Ицәыркьа-цәырасуаз ауаа:
 Иеыжәлан, арахә ирыцңы инеиуан,
 Икарцон арахә урт ңара.
 Игәатцанза иназеит Сергеи
 Азҕаб лгәкы-цәыкра, луаџра.
 – Бызуста? Ибыхьзуи?

Арахэ абанзакашэцауеи шэара?
 – Моя – иакут... Иакут... Татиаас.
 Все вся – моя... колхоз моя...
 Ус пхэыски хатцаки анрыдгыл,
 Лнапы неитцых зымѡа инарха,
 Ахаца-хацахэа ус нацылтцеит,
 Иаха длахфыхшэа уи дѡамлеи. –
 Туда... там много-много лед.
 Комар нет. Гуляй, олень!
 Иколнхацэоуп аѡыѡа инеизггы,
 Татиаас лани лаби роуп.
 Елена – уи ишэпажэпоу пхэысуп.
 Ефим – афархь еиѡш деилаѡоуп. –
 Уара угеологуп зегь рыла:
 Ужыхэеи уартмаѡи ус рхэоит.
 Иухъзеи нас таига уаххэыцуам –
 Зынзаск иатэоумбазошэа збоит.
 Ашысламшэ тата унылаиан,
 Уѡнеиѡш уцэеит, уѡсушьоит.
 Ашысламшэ цэаршэуп цэцгэыс иамоу
 Агэатцэыхь узнарцысыр ѡалоит.
 Ефим аѡѡа-ѡѡахэа дцэажэоит.
 Ибзиан аурысшэа ихэоит.
 – Иабаѡоу шэтыѡ? Ихароума?
 – Асыѡса азааигэара ханхоит.
 – Убас анакэха, хэаигэылацэоуп.
 Итаацэа рбызшэала еиѡеихэоит аб.
 Ани аѡхаи рхаѡѡа нархалашоит:
 Акыр ргэы иахэозар ѡалап.
 Агэыла, насггы таига агэатцэѡа!
 Еихау насыѡ хэа ѡалазом.
 «Агэыла бзиа агэы даѡызоуп», –
 Ус аѡсуаа баша ирхэазом.

Афбатәи ахы

Аңста аханы аҗеитцхәа иҗажьуп
 Асыңса имзытзо бзантцгы.
 Усҗак дгыл амҗахакуп – уа икәзап
 Қалақьк шеибакәу зеггы.
 Асыңса ухәеит хәа, уи ахьеиҗәпаз
 Унхықәгыла тәҗа утапшыр,
 Еиҗаа тәулоушәоуп ишыҗоу, –
 Иҗалома ублахатц мҗежьыр!
 Асыңса! Шаҗа шықәса цуазеи
 Еиқәшәы иҗажьужьтеи абра?
 Евенки иакәыти ишырхәо ала,
 Ианықәнагалагы ишытан иара.
 Асыңса имзытуа, ицыҗцыҗуа,
 Иатәҗаҗараза, еикәәпхауа...
 Издыруада хдунеи, антәаршәыз
 Иннажьзар гәаларшәагас уа.
 Абри асыңсаҗы иаатгылеит
 Хә хәхышьцәа рырахәгы даргы.
 Ари – курортк иаҗызоу тыпуп,
 Цсыршьагоуп зегь рзы – рахәгы уаагы
 Таигатәи аңхын даара иргәәҗоуп:
 Кәыбри цәымтци уа ирацәазоуп.
 Удыңта италоит, улымха италоит –
 Загыныңара изҗу цхәроуп.
 Иргәәҗоуп урт иаҗа уахынла,
 Ма амш аншәшьу – урфоит, урфоит:
 Акәыбр дуқәеи акәбры ссақәеи
 Иптеиқәатцәаха иухаңоит.
 Ирзымчхәкәа арахә бналоит,
 Рхы ахьхоу – инылабга ицоит.
 Урышьтаз нас урт сыңшаауеит хәа,

Таига дууп. Ацъабаа цэгъа убоит.
Асыңса – уи азы иңсөҥхгоуп.
Иара аҕны мацарамоу,
Кэыбри цэымци азааигэагъ иқәлом –
Излахәои, еснагъ иахъзынроу.
Аколнхацәа уа ирыбаргәузеи,
Цъабаа цэгъа рбом, рус мариоуп.
Аҕацәқәа рзы афатә акәзар –
Аиагель зегъынцъара ирацәоуп.
Абраҕа ҕымз дара ирхыргоит,
Ииульи августи, анафс,
Уи усгъы ихәатәу акоума,
Инхаз аамта – цхъазоуп зынрас.
Аңшыхәртә асыңса иазааигәоуп,
Хара имгакәа еилкаатәуп
Абра итацәах адгъыл иамоу –
Ахыңхъазара рдырыц ртахуп.
Зегъы рҕазцәылх аус еицыруеит.
Акыргъы жреи траншееи ржит,
Ирдыруеит урт аибашъра аамтаз
Ишхәартә дуу акасситерит.
Таига, Таига, зегъ рыла ибеиоу!
Атынчра иухацоу инаркны,
Зегъ бзиоуп, загъ сгәы иахәоит,
Сгәы дырхытхытуеит инеизакны.
Еиуеиңшым убеиарақәа
Ишпашътырхуеи са сгәазхара.
Уажәы акалеигъы сыңшааитоуп,
Сазықәпашт ихтакны сара.
Мамзаргъ ишпахәо уи хаңсадгъыл.
Ишпахәо хаға итархара...
Иғәғәзахааит зынзаскгъы хтанкқәа,
Кәалзыла ихҕыхааит дара.

Ға бзиаракгы «Асыңса» иамоуп,
(Уи акәша-мыкәшагы хьзыс иахуп),
Иаха иазааигәоуп араионтә центр,
Ак аазтаххо зегь – уахь рхы хоуп.
Аха абра иазгәахтарц халшоит,
Хгәы итаҳкыз еилыхха ихәатәуп:
Иааигәоуп хәа ззырхәо абраатәи ала,
Уи ғацәла мышныкәа атахуп.
Нас араион агәтацәкыа унеиуеит,
Уналагылоит уи «ахтны»,
Чандари цса-цлеи ирылагылоу
Тиукуль-Уриах хәа хьзыс иахны.
Уи напхгара зегьы ирнатоит,
Иаххәозар чыдала абар:
Иңшыхәуу иакәыз, драхәаазауызааит,
Ахархәау иакәыз атаххар.

Аколнхацәа зны гәыңуык рееибарк,
Ефим Андреев – рхантәауы
Даашьтых ицеит аңшыхәцәа рышка,
Ирбарц, еибадырырц ртахны.
Татиаасгы дрыццеит, жәиңшь иртысыз,
Загы дрызфлымхамыз лара:
Дахьнанамгац цъара анеира,
Ифыцу илымбац рбара.

Иреигәырғаны ирыдыркылеит
Аңшыхәцәа, асасцәа иртааз.
Зегьы еиднакылт: афронтаҕ икоузеи?
Кыр жәдыруама? Ишәахаз?
Издыруада Тиукуль-Уриахка
Аабыкыа дыказтгы азәы,
Иааигазар ажәабжь ғыц убраантәи

Ацшыхәѡы ма аколнхаѡы?
 Аколнхаѡы даѡыст абраќа.
 Уи деигәырѓо аѡыц неихәеит:
 – Анемс фашистцәа цыххаа иќәца,
 Ориол хар рнапаѡы иааргеит.
 – Анцәа иѡышьоуп! – убастәќыа дгәырѓо,
 Ацшыхәцәа рахь ґааитит рыпрораб. –
 Ақәылацәа шыта рќәаќәа ццәароуп.
 Апыжәара шыта хар иргап. –
 Абри анаѡс, Прокопи Климов,
 Изааигәазан итәаз Сергеи,
 Инапы неитцыхны ижәѡа иныќәца, –
 Умшәан, абаацс, – игәы неимыргәґеи,
 Нас ацкәын ацәґара ду дшақәшәаз,
 Ишимоу гәырѡа дук неихәеит.
 Аколнхацәа зназы ишанхатәќыеит,
 Ирхәо рґамшәо инеилахеит,
 Нас ашыр-сырхәа иѡеибаргылан,
 Сергеи иааикәшеит еиваґа.
 Елена лґәы цыжәжәо ус ґаалтит: –
 Урт қәыѡымоуп, ани аби зшыуа,
 Еитымха иқәзырхо рыхшара.
 Ироушам тыц цьарґы, цьарґы:
 Хара хќны мацара адаґь,
 Иаґаххашам рыѡнаґаґы.
 – Ахәычы ихыцуазеи?
 – Дабаќоу?
 – Дґәыкуеит.
 – Дычмазаѡхар ќалоит. –
 Аколнхацәа ус рызцаарақәа
 Атта-ттахәа инеилаґсоит.
 Сергеи иашыа хәычы зынзаскґы
 Рґәы дыґалт асасцәа ианраха:

Макъана ихәычзоу азә шиакәу,
 Макъана цшы-шыкәса дышреихам.
 Уажәраанзагъ еибадыруз уаазшәа,
 Еицәажәон гәата-бгата уа.
 Ефим ацшыхәцәа идирдырит
 Рколнхара иалнаршазгъ ааигәа.
 – Ха хкынтә Тиукуль-Уриахкәа ыцъа
 Аеацәкәа ирыкәтәаны ицрит:
 Атанккәа ыба зыцсоу ацареи,
 Ауаа рышәкәкәеи уахь ихашьтит.
 Рхатәгәацхарала хажәлар рахьынтә
 Азәырфы афронт ахь иртаххеит.
 – Атанк зацсоузеи? –
 Климов днаткьейт.
 – Ҡынәажәижәохә, – атак кәитцейт.
 – Ҡынәажәижәохә нызкь ацара! –
 Прокопи иыццәа днарәацшит...
 Татиаас дынидххылт Сергеи: –
 Нелза земля лежать: твоя болит. –
 Даалак-әакит азгәб убракә,
 Илзымгәагът лыблакәа икәгара,
 Сергеи Марчукгы иара убастәкьа
 Иаалыдхалт иблакәа лара.

Ахцатәи ахы

Иазыкатцоуп ацшыхәцәа бзиа.
 Атәылахьчара Ахәынткомитет
 Инақәыршәа ақәцара ишьтнахыз,
 Дара зегъ абцъаркышья рцейт.
 Атанктәкьа еимфәыршәшәа еибыртартә
 Зылшозгьы рыламыз дара,
 Урт Халхин-Гол «агьама» збаз роуп –

Ацхыраара картон убра.
Зегь еикәшахатны нас ишьтырхит
Рыгәкәа азыхәо, ихытхытуа.
Атанкгы дара рхала иаархәарц,
Егъа иаңсазарггы иара.
Еизыргеит рмазара хәа иказ,
Зеггы рдаратракәа тадырцәит,
Ирыңшааит урт ирулакггы –
Җажәижәохә аарлахәа ирыңшааит.

Прокопи Климов аамта мгакәа,
Тиукуль-Уриахка дцеит шыжьзә.
Аеацәкәа рымамзаргь аңшыхәцәа,
Ирытцоу еацә шыамхуп зынза.
Дзыкәгәыгуаз ыыза бзиақ диман,
Тиукуль-Уриах аус иуан,
Ажәытәтәи колымчанаа дреиуан,
Ақыи-кәыга хәа ихъз гахъан.
Прокопи Климов цкәынзак иакәны
Даннанага уи инапакны,
Диаазеит, дазыкайтцеит аңшыхәра,
Шьта зхалагь кыр зылшо азәны
Акәыга Рашь Чалмаз хәа ишьтан.
Азәы ихы ишышыуан игәы – даеазәггы.
«Акы иаргәакуа – дцоит Чалмаз иахь», –
Ирылан жәаңканы зеггы.
Аңшыхәы иара иңы дышнеитцәкыа
Изычхауама, иус дартәом:
– Сағашәымтан, – ус җааитит Климов, –
Хгәахәтәы шәа шәыда хзахьзәзом.
Сыңшыхәцәеи сареи даара хшәыхәоит
Иахшәырңсахрацы шәара –
Җажәа нызкы маат аңара,

Шықасыбжак ната ағхәара.
Рашь дпышәырччо блала дааимидан,
Ишимузоозгы днаиртәеит,
Атәыца ҫыбарақәакгы наиржәны,
Дихыхәмаруа абасгы ихәеит:
– Уара ғәғәак уоуп, аха уазәупе,
Ухала иузышьтымхар ауеит..
Ажәытәтәи колымчан, аенытәкәа,
Аңара наган инаииркуеит.

Аңшыхәцәа ргәың хәычгы еитамхеит,
Ирылымшозгы рылшартә руит.
Прокопи, иналагал аңара,
Аңшыхәцәа рышәкәкәагы ишьтит.
Уи ҫынтыын иеазикуазижьтеи,
Икаитдоижьтеи ахәара убас:
Аға Москва данажәла раңхәа
Абҫьарла азықәпарахь дмеихаз.
Аха ирымуйт: «Макәана утыңағ
Атәылаз амаден ңшаатәуп».
Убрижьтеи кыр маден иңшааит уи,
Уажәшьта иахатңыларгы ахәтоуп,
Иахәтоуп, иахәтоуп, нас аибашыгагь...
Убри аганахыгы иус ҕаттоуп.
Прокопи краамта ус дазхәыцуан.
Иҫызцәагь ус иазхәыцуаз роуп.

Зны иаалырҕан аңшыхәцәа иртәаит
Елена, лыңхагы ларгы.
Аеацәкәа ирықәтәан иааит ашыңьегь,
Иааргеит хәырҫынла урт акгы.
Аңшыхәцәа реигәырҕан ирыкәшеит,
Татиаас – уи ҫыңбарах дырбон,
Зны дшыҕаз атқысгы деинаалан,

Длахҕыхза, лгэы тгэырҕаа ицон.
Уи деилахэан маҕаа иатцэала,
Лхы касы ҕаҕшыла иҕакны.
Мап, жәиңшь шықәса зхытцуа лоуп хәа
Угәы иаанагомызт – дытҕааны...
Итчаашәа лыблацәақәа иҕаз,
Ирыбжыңшуаз блақәак хәа ҕан,
Рхаҕа хәыңны, ирхылцуаз амца,
Еразнак укылзыблаауаз мцан,
Елена ахәрҕан ду нышҕых,
Леазылкуан еиңш аңыртлара,
Татиаас инлымҕылҕааит еразнак:
Уи лхала илҕаххеит ахтра.
Иагҕхылтит, иҕақәаз зегь наган,
Иҕаңхәа инықәылҕеит Сергеи,
Днахыхәмар лангыы убас налахәа:
– Ба баңхәа дшыцәаз са дсымбеи.
Ахамҕа ссир аңшыхәцәа иңьаршьеит,
Игәырхыҕыҕаха иҕамлеи:
Ахәычы изы ахамы уҕахума,
Ахылҕа цыҕцәалых, акашнеи,
Иңхатцәатцәараза ахәычы иеиқәа,
Акьаҕгы убастцәҕьа иңхаз.
Анаҕс зынзаск иңьоушьазаша,
Ссиршәа иқәцоу атарбаза,
Абарт еиҕымхаз ахәычы изыхәан,
Ани-ңҕаи иаарымгеи абра,
Иакут хәсақәа ргәыразра злыжжуаз,
Изыцраз ахәычы игәбылра.
Сергеи усҕак уи игәы иатцаст,
Усҕак, усҕак уи днеилашит,
Иакуттәи азҕаб дынгәйдкыла,
Атцәаххәа лылахь днагәзит.

Татиаас! Татиаас! Абри ажәа
Аены ирҕыттакзан зеггы.
Лҕазшыеи уи лҕеитҕи аҕшыхэцәа хнахуан,
Еилымх адуггы ахэыцгы.
Аеацэтҕыа, дақэтээрц данадгыла,
Иаалҕаҕшит, ицәажээрц атахны,
Аха ишалымшоз дырны, лыжәа
Ашышыхәа инықәнатцеит ахы.
– Аеацәгы бзиа бабозаарын,
– Ихәеит Прокопи иңашәауа.
– Это... – данаҕаха, лбызшәала
Ус аатлырҕеит, – догор¹ моя.
– Урт бзиа иеибабоит аҕыңегь,
– Дырхыхәмар ан, убас налхәоит:
– Татиаас иахылцеит хызыс Догор хәа,
Иаргы ла иаалхәо ханатцеит.

Дырхадырштзом аҕшыхэцәагь ргәыла,
Аиуртақээрҕ лассы-лассгы
Инеилон рпатефонгы рыман.
Асыңса иқәдырҕолон абжыгы.
Аколнхацәа цәгыза ргәи иахәон.
Изымбац рзы иҕан иңашәахәатәны,
Уи здыруаз, избахъаз ракәзар –
Иазызырҕуан иргәарҕханы.
Татиаас?.. Мшәан, тынч изтәо азә лоума
Ианадырхәоз ркәшагак уи,
Асыңсаҕ ус изықәгьежьюама
Зынраказы аурт, ауеи!

Татиаас аҕшыхәртәҕ анеира
Ус дарлахҕыхт, лгәи канатцеит,

---

¹ Догор – иакут бызшәала иаанагоит ауа, аҕыза.

Хара имгакәа лара лхалагы
Инықәршә ашырхәа зны дцеит.
Дырғегых илеигәырғеит аңшыхәцәа,
Рыхгы-рыңсгы лара илызкхоит,
Ла лхала, лхала затәык лнеишә
Зегы иахагы дыргәанарқхоит.
Ифыцзан азғаб илыдырбалаз –
Уи ңыхә ааста дыңхашьон,
Изыхкьо закәу узымдырзо,
Уажәы-уажәы даақаңшьхалон.
Икалап, дахылыцым лан, иахкьозар,
Ргәы иаанакон аңшыхәцәа ас.
Зегы, зегы ишрылшоз ала
Иафын лырлахфыхра Татиаас.
Бзиа илбоз апатефонгы,
Зны-зынла ианнлыжьлоз лыфны,
Ауха иеигәырған аңшыхәцәа
Иагылыртеитоуп атыхәтәаны.
Кыраамтагы азғаб уа илхылгеит.
Абар, адәныкагы шыта илашьцеит,
Аколлектор Сергеи Марчукгы,
Татиаас лнаскьагараз дынткьеит.
Зегь бзиа ирбоз лыцныкәара...
Аңшыхәцәа зегь иртахын,
Аха Сергеи Марчук зегь реиха
Уи иатәан, уалс издыз азәын,
Асыңса зхытхыртаз акәара
Инаваршәны ицон дара.
Иаарыкәыршаны зегынңыара
Мза шәахәала ихкьаз бнаран.
Инеиуан урт зегы шыапыла.
Татиаас илышьтархх Догор цон.
Сергеи ла длывагыла днеиуан,

Цнапыкала икын апатефон.
 Марчук Татиаас иаха дантицаа,
 Цъашъахъыс абри кайтеит:
 Уи цъажъашъала даара дгарзаргъ,
 Иааухъо зегъы бзиа иеиллыргоит.
 Агъеилыххара бзиагъ лымоуп,
 Илбоит ицъыругаз ахъцо.
 Ажъала илылымшоз, напыла
 Издырт хъа иурбо – икъатцо.
 Татиаас еразнаказ днеипыркъон
 Рыжъахыркъа анаайдкыслоз дара.
 Иара Марчук ихататкъагъы
 Иааилслон акы, ипхаза.
 Ааи, ипхаза, аха идыруазма, мшъан,
 Татиаас рыпшыхъртаф даазгаз?
 Уи ипхататцъараз мацарам,
 Уи – икылкааны дызбылуаз.
 Бзанцык атъым дигъыдыхъхъала,
 Ус дигъзхъазма, мшъан, лара!
 Икъышъкъа лылахъ иахъакъысыз,
 Иафуп уажъгъы абызбызра.
 Закъызеи иаалыркъан илызцъыртцыз?
 Сергеи дышрыцхалшьоз лара,
 Убри арыцхашъара атцкысгъы
 Дышьтнахт цъаныррак игъгъаза.
 Апатефон лтахны даазшъа
 Абас ргъы иаанагоит ауаа.
 Илоузааит уи ытцгас, илоузааит
 – Илмышъеи, мшъан, дылбарц «иара»,
 Иналыркъан иаацъыртцит рфепхъа
 Адъхъыпш къакъаза, еитцхъа.
 Икахъхъа-кахъхъа ачандаркъа
 Уа еивагылан еивагъа.

Сергеи инапы неитцыхны,
 Инакәиршоит убарт руақы.
 – Са стәылаф ирацәоуп арт рыжәла...
 О, с-Киев гәакыа, ссызгәыку! –
 Нас азғаб лахь иара даахьахәны,
 Са с-Киев афашистцәа иркуп.
 Ишыртәху ирызныкәоит сыжәлар.
 Идыргәакуеит урт, рышьра иафуп.
 Мшәан, ссыказоузеи нас абрака?
 Дбылуан, итытцны ицон игәы.
 – Ианамуза сарггы сыршьааит,
 Аха абцъарк снапы ишаку.
 – Нельзя, твоя болит, болит будет. –
 Татиаас ихьаагазан днечиәцшит.
 Фашист!.. – лнапы ажыжәхәа индәыкәтца,
 Скоро, скоро он совсем умрит.
 – Татиаас, бара итабуп хәа басхәоит,
 Лнапы ааникылеит Сергеи. –
 Иахьеилыбкааз са сгәакра, схьаа,
 Исхаштуам сықәнәтц адунеи. Татиаас! –
 Сергеи изымычхакәа,
 Уи лзамфәи лқышәи днарыгәзит.
 Ари, ари, мшәан, лахьгәызроума –
 Татиаас еразнак амца лкит.
 Лхы нхьыдышьшь ижәфахыр иныкәхаит.
 Лыцсы аалылышәшәеит убра.
 Уи ашәт дафызан, фыц игәылтцуаз...
 Иузадкылозма афыршәара.
 Зынзаск иааигәазан асыцса,
 Еитцхәа ишьтан уи цаказа.
 Мза-шәахәала еилаарцыруан,
 Илакәнушьалартә еицш зынза.

Аңшыбатәи ахы

Атцааршәәф иааилафтит еразнак,
Иҗалеит уи август аантәоны,
Ианхьатц афашистцәа Харков,
Акәыбрқәа рықәтцра аамтаз зны.
Нхафти цшыхәфти ироут адырра
Инагзоуп хәа урт ргәатахра:
Аңара ззалартцаз атанкқәа,
Афронт ахь иахәоз – уахь рцара.

Тиукуль-Уриах амитинг ыҗан.
Ицеит атцааршәахь ргәы хытхытуа,
Татиаасгы дрыхәеит. Мап, уи лцәыркит:
Илусуи азҗаб хәыцы хәа уа.
Шыыжь шаанза адырфәены дгылеит,
Дындәылтцит аиурта лыпсы за,
Цъара шытыбжьыкгы мыргазакәа,
Зынзакгы лееипштә аңшза,
Уи аҗыычкәыр, аиурта ифналан
Заалымдарақәак җазтцало:
Убраҗа зны-зынла иҗыычны,
Аңсыз, ма кәац жыхәтәк зғало.
Татиаас уи баша дадхамкылеит,
Убастәҗкәа «дҗыычт» ларгы аены:
Аиурта хәыцза аҗны аума –
Адә җәәкәа, адә еитцхәа ду аҗны,
Зқыы-зқыла арахә ахьеилаҗыруа,
Иахьеипшу ртәыфәқәа бнакы,
Мамзаргы, ирылылгаз закәызеи –
Аеацәқәа иреихау акы.
Уи Догор акәын, бзиа илбоз,

Цэгъашәатцәкъа ылышыцылаз иаргъы.
Еразнак днақәтәеит, кәадырк нақәтца.
Еразнак днышътнақааит иаргъы.
Уафытәыџса дизгәамтазакәа,
Бнакы лыенамалдеит Татиаас.
Апшза акәац, ма цсызк шагоз еипш,
Илгеит аеацә дугъы убас.
Дахьцаша азгаб усгъы илдыруеит,
Лаб дигахьан зны уахь лара,
Илдыруеит енак ныкъа шыбжьоугъы,
Бга мџахәастала ишцо ауаа.
Нас уаха илураны икааз?
Дцалап убастцәкъа шыта ларгъы.
Ла лџыза Догор лгәыгыртами –
Агәра лымгои иара уажәгъы.

Апышәа змоу аеацә ду дәықәлоит.
Ицоит еразнак имцаха.
Иадырит тақпхықәрак уи ишамоу,
Ишатаху иаха ццакра.
Уи иџа мацарагъы ицомызт,
Цсаатәтцас ипыруан зынгъы:
Абарреи акәарақәеи ирхыцон,
Ирхууаалон афасарақәагъы.
Шьхак анаарафы ишубоз,
Шьтахькъа уаахьахәаанза уара,
Еа шьхак иаразнак иадубалон,
Икакәкәа ишафаз цъара.
Мамзаргь икъалашаз акы аума!
Ицоит иахьцаша агәы итакны:
Иацы ицаз афызцәа ирышьтоуп –
Ицоит урт рышьта фџыла икны.
Афџышәаразы уи иоутозеи!

Афызцәа рышьта җа шыҗакы
Иаланарфашьарц зыҗалома –
Иҗамлазацт убас бзанцҗгы.
Акы иацәшәарцу? Амшә агәйдлар?
Мшәан, Мышә излалшозеи, изла,
Иңыруа жәфәнгәыла аҗауа иалоу
Шьапҗьяҗьяжә иахьзаны акра.
Ишыфуаз ишыңыруаз мацара,
Аеацә ишаҗачыз ашәах,
Амитинг ду ашыкьымтазы
Инкылҗьоит уи Тиукуль-Уриах.
Татиаас лыгәтыха назеитоуп.
Уи лнеишьа ңьаршьазааит ңьоукҗгы,
Аха аибашьрахь ицо наскьазгоз –
Азәы днарылагылт ларҗгы.
Елена – азҗаб лан даҗьшәатҗәҗьейт,
Ләылзеиқәымкуа, лгәы ңысуа:
Иҗамлоз ңьара машәырк налыхьыр,
Абас иахьейужьу таига.
Ефим дазхәыцит даҗеакала,
Даҗьейгәырҗьейт ахтыс иара:
Таига ақьабзқәа ирейҗу қьабзуп –
Иңҗа илылоу – агәаҗьра.

Уи аизараҗ Татиаас дрыхтыгәылейт
Иааз ла лқьытахьтә ирацәафны.
Абар, дарҗгы, урт зхала иахәан,
Ицоз афронт ахь азәырфы.
Уа илдыруаз, илзымдыруаз,
Евен, евенк, иакут, урыс.
Абар дахьҗаңҗа-җаччо уаҗа
Аңшыхәцәа ирымаз ейҗабыс.
Абар, абар Сергеигьы дахьрылоу,

Лдунеи еразнак иаазырхәыз.
Дцоит афашистцәа наӕ иахицарц
Изгәакьоу Киев, игәы иӕкыз.

Ирықәныхәарц ауаа рызниуан.
Игәйдкыл ирымырхуан рнапқәа.
Чалмаз Рашь дрықәныхәарц данрыдгыл,
Прокопи дааццакит иаха:
– Аҕыза Рашь! Табуп, табуп хәа
Гәык-ңсыкала харт иаххәоит абра.
Шьтахьӕа хәа хзымхынхәыргь, хәцшыхәцәа
Ауал ихақәу ршәоит дара.
– Мап, мап убас, хара хмеицәажәеит.
Хәцқарра даеакуп зынзаск:
Аңара сүтоит напынцала...
Аиааира шәыман шәанаалак...

Татиас, ңыарамзар ңыарггы дамкуа,
Дхәытцәыхәытцәуа лара дшыңшуаз,
Еразнак еимгеимцарак налкаан,
Дыприт урт рахь – хара ицауаз.
– Сериожа! – Ихааза иналҕытҕьеит.
Ус датәнәтәит уи изгәыкра,
Ажәакггы уаха илызтымкаазо,
Лҕынеигәйдлыршәлеит лара.
Убасқан азҕаб хәаас илымаз,
Лҕы зырхытхытуаз уамашәа:
Ишқалтахыз, ишқалтахыз уи
Уажәы илхытцуазар ҕажәа!

АПОЕТ ИРАЗҖЫ

Адсадгьыл ахь
Залымдарала хтэыла иахнагаз,
Сартынчуам,
Сабылуеит,
Имцаха ижэыло.
Ахьаа цэгьа змырзаз,
Уи цьаргьы изымхэаз,
Иан дицэагеит хэа
Ус рхэалон ажэытэан.

Сара ианыстдоит избахьоу блала,
Исхызгаз, ажэак мыцхэымкэа,
Гэыкла, цсыкла.
Игэыгэтажьны иаансыжьыр уи сара,
Сацэымшэеи –
Зны машэыршэа иуздьысыр хэа.

Актэи ахэҗа

Агэырѡа ду

Арыцхара ду иакэшэеит хтэыла,
Ртыц икэнакьеит ауаа зегьы...
«Хшья хуроуп!» – ус цьоукы аагылеит,
Ицсататэхеит даҗа цьоукгьы.

Иҗазкуаз роума, иҗаркуаз роума
Акала зегь еицшхеит дара:
Зегьы-зегьы, хэара аҗахума –
Ихьааргон Киров иҗахара.

Исатцаауан сара

– Ажәеинраала зихъзнутылеи?
– Чкәынак соуп, саңсамшәа сыңхәззеит.
Сышәкәы нтигеит истол амгәа дталан,
Ленин ихъзнызшылаз хқагы сирбеит.
– Уаңсахеит ара, иуламкыакъеит чкәынракгы.
Ас ишқакалеи умхәои, ишқа?!.
Нас убри шыаңфаршәра сзызуа акәхеит,
Нас инеишьтагылеит «сывбақәа...»

Сгәы зынзаскгы итазамыз

Сгәы зынзаск итазамызгы рәархеит:
– «Иутахын «Кавцинк» улырц уара!
– Хнапхгаџцаа уреихсырц
Абцъар ааухәеит.
Ицәахны иумоуп уи цъара.
– Уара уеиңш студентын Киров еихсызгы.
– Уеурхион ухысырц утахны...
Нас «Идрыцкәеит, х-институт», исеиңшыз
Гәрамгартас ишьтых-иқатцаны.

Инышәынтратә бақақәоушәа...

Океантә-ғба «Иагода» океан ишхыз,
Абағәаза Нагаево инталт;
Абахәқәа цәыџажә-цәыџажәза хназғаңшыз,
Цсырхымкәа, иуамаха инхацралт,
Инышәынтратә бақақәоушәа
Ихарбғъар.
Еразнак сгәы нтыңсааит иансхаңа...

Иазхамыз рызбахә шәкәйкаҗ сзыпхяхъаз,
Избан изызбарыз нас лабҗаба!

Атәыла бнеик

Быжь зиаск хрырны, быжь шыхаки ҳархысны,
Нас Океан ду неимгәхәаны,
Псызхоу дахьнанамгац ҳаихъыс-еиңысны
Бнаршәырак хнылалт ҳрацәафны.

Азәазәала абаҳаи ацырканти
Абцъарс инаҳдыркит ҳара,
Ағычи, аңымгыри, акулаки
Хылаңшцәас инҳадгылеит убра.

С-меценат

Са с-Меценат,
Саныхәычзас дсыхтыгәылеит.
Сазықатцо, ишышыуан сыхгы-сыгәгы.
Сымч җеитцеит уи,
Амцәыжәақәагы ситәит,
Аңсаатә лас сеиңшны,
Снышытыңрааит саргы.

О, с-Меценат!
Убзиа ацәгыарахъ исыхеит:
Ағацәа соут,
Сымцәыжәақәагы ркәыдхеит,
Схаҗатәкыагы
Атәыла хараза ацыхәан
Мра зтамңхазо
Агәааҗы сцәаххеит.

Аишьцәа еиқәшәеит

Иналыркъан иашъа дицәызт.
Дишьталт дыңшаауа.
Ицеит амзақәа. Ашықәс.
Аха дибазом.
Цъара днаднагалт,
Иацәажәон акраамта уа.
Агәафра шцарацәоу хдунеиаф!
Иузхәазом!
Нас дибейт иашъа.
Алагер аҕны дибейт.
Анышә ижуан. Дгәаҕын.
Еицакхъан ицштәгы.
Иашъа ицшаара
Уи акыр изацсахейт:
Дивагылан анышә ирцдон
Уажәшьта иаргы.

Ұытк ача

Хлеб...
Его всегда недостовало
В суровой юности моей
А. Жигулин
Ича еишишан, цытк ифеит, аҕыт инхаз
Интаршәны ицәахит. Дахзызаауа дыҕами.
Насыпуп уи: ацаа дыцәгыл, анышә зыжуаз,
Уаха данааилак,
Иифаша чак имами.
Чабрак инылаҳәа,
Инадихәалеит имаҕа:
Аҕны аныжърагь изымгәаҕт –

Ишәартамхоз!
Ихәлаанза ача хахәхеит,
Итцааршәхеит уасҕак,
Аха изакә җхарроузи
Ицәеижы ианатоз!

Апрофессоргь длахьынцацәгъан

Апрофессоргь длахьынцацәгъан.
Анышә ширпқоз,
Импытҕкеит ицыркант,
Дкаҳаит, имч мцахьаз.
Ибеит абригадир-абрагьк, ауаа зырхәлоз,
Уажәы мчреи напхгареи абраҕа изыртахьаз.
Абрагь дикәхәаит апрофессор.
Усгь дынижьзом –
Итацкәым ратцәа, апкаѿ неиҕыциргеит убра:
– Ахәымга, цыркантла аусушьа уздырзом,
Арахь упрофессорхуп уара!

Аусура аламталазы

Иааҕса-икараха
Абаандцәа риарта илтт.
Иааҕсамкәа,
Жәеиза саат
Анышәрпцара иаҕыз.
Ихырқәақәо, ирыцхәхәа
Рбарак индәылтт,
Уа иаашьақәхеит, ирхаштит
Усура шцатәыз:
Рбарак плакат дук шакәыршаз
Дара ирбеит,
«Иапонтә-германтә

Чархәащәа» хәа антцаны.
Ирзымычхан
Икаһаз абаандцәа калейт,
Иңсит убрака ыңыагы,
Рыгәкәа пыжәжәаны.

Аусура ашытахь

Дааңса, дкараха, ашахта дынтытц иара.
Аәны днамышьт, дыңхартцеит абнахь мәаагара.

Кдык аарла ицәытциңшаан, дацалан дшаауаз,
Днымәахкәан, днылахаит еикәцәашь асы ишытаз.

Дагынылахаит, дөыташышьит, инылмышәхәо ихы...
Итаауан зны, зны икәгъежь иаулон асырхәы.

Ааңынтәи амра икажжын, асы анзыты,
Дырбеит иара ихәдаңал ишақәжъыз ақды.

1. Пиотр Губин ибиблиотека

Пиотр Губин имаз ашәкәкәа рацәазан,
Ханаатацәхоз, урт рыңхъара ҳағзан.
Игәыкацага дуззан ҳара ҳзын,
Аамтала хгәафра ҳхазырштлоз акын.

Уахык дындәылыргеит иара хбарак,
Иаадырт ибжы ишалыжжыз цәгыарак:
«Сгәы штынчу сцоит:
Тынхак шәзынсыжыит сара...»
Дыргеит шытахька иахьақәзамыз хынхәра...

2. Егъаџара иҗалахъеит

Мыз-наҗыак ҳара ҳазтдаара иаҗын:
«Контрреволюциоуп!» – рҗы иҗакын.
Ҳа ҳоыза бзиа Губин ишәкәқәа рҗны
Иҗалозма классикада даҗаакны!

Атдыхәтәаны еилыркааит дарҗы
Иахзынрыжът ишеибаку ишәкәқәаҗы.
Ҳа х-Губин? Иаадыршше-
ит: «Машәырны дҗахеит...»
Егъаџара уи еицшугь җалахъеит.

Бысзымхәыцлан

Бысзымхәыцлан, бысзымхәыцлан –
Сызбыхәо абри оуп.
Сара исыхышаз сыхыҗышьеит:
Назаза хәа сахгоуп.

Бысзымхәыцлан, бысзымхәыцлан,
Ба бзы ашәа сагоит:
Ҳазну аамҗаз ахәыцраҗы
Цәҗоуроуп хәа ирыцхәзоит.

Азбырта ду аҗны

Азбырта ду аҗны ауаа тәоуп ишныртәаа.
Ус Асовет Еидгыла апрокурор хада
Вышински җәҗәала иҗәиргылоит азтдаара,
Абаандаҗы Иагода ишҗа ахы нарха:

– Изышәтаххазеи харада ауаа ртархара,
Рыргәаҗра, азәырҗыгы икыдцаны рышьра?

Иниатеикит Иагода: «Истахын сара
Уи ала Асовет мчы ацәымгра рзыртцысра».

Москва агәрагара

Газетк абас ианацхьа, абаандцәа
Азәырфьы инеифырымгеи рыцсы:
«О, улцха хат! О, улцха хат, Анцәа!
Ахара ҳадым, ҳаилкаа, абаацсы!»

Сахьгылаз сылағырз сфьжжит сара.
Абжьқәа инрылафит убас сыбжьгы:
«Москва, еснагь исыман угәрагара.
Иахьа – иғәғәзахеит уи иаҳагы!»

Убастәкьа аеазтәылх

Океантә ғба Океан ду ишхыз
Абағәаза «Нагаево» инталт,
Уажәраанза нбан дула «Иагода» зныз,
Даеакзан хьзыс иамаз уи уажәшьта.

Ажәлар раға хәымга ихьз ахых,
Уи инага инахьзырымтцеи Ежов хәа хьзыс.
Аха Ежовгы, убастәкьа иеазтәылх,
Дналагеит егыи зыршра дафыз аус.

Адокумент шытацан

Алагер итакын.
Алыгажә имч цахьан.
Ианилымша анышәжра норма нагзара,

Игәыдыртдан дыршыт.
Адокумент шытадан:
«Уи дсаботажникын, аусура итаһымызт иара».
Егы арпыс гәгәак иакәын, ыынтә инрейханы
Инормагы наигзон.
Убрыгы дыршыт убра.
Адокумент шытадан:
«Иусурала ихы хьчаны,
Уи дашьтан Асовет мчы ацәгы азура».

1. Смолин ишпцхьыз

Смолин шәкәык иөит Москвака,
Уи дышқыюу, уи дзыкәшәаз зеипшроу,
Хара-барада дышгәакуа,
Еипшу цюукгы уа иштахахью.

Хымш аатцуан еипш Смолин даарпхьейт,
Изыштыадаз уи ишәкәы Москва!
Уи иашшуа июп хәа рыцсы дартеит,
Иатцартцаз атца акыр иргәгәа.

2. Смолин иштырала

Смолин еипшыз, еибамдырзо,
Ашәкәкәа рыцуан Москвака азәырөггы,
Аха урт рышәкәкәа, имырзо,
Ирлас амца иакәрыпсон цюукгы.

Уи анаөс урт рхатакәатцәкыагы
Смолин иштыра иныкәыртцон лассы...
Рус зык кылымкәо, ишахәтатцәкыоу,
Ишашьцылац еикәыршәа зегь рзы.

1. Аграбаркақаа тарцэтәуп

Ұыңа аңха игылан,
Ұыңа – наҥ шытахыҥа,
Нышәла иртәны,
Грабаркак реатцакны иргон.
Цсеивгарак ртахны,
Иаатгылеит иааңсаха,
‘Еа грабаркак рыхъзеит –
Уигъ нышәкаңсара ицон.
Иааилаафит.
Смирнов инихәмарт цьоукгы:
– Ас ианбанза умхәои?
Ха хцакуп!
– Ичхатәуп!
Инфәхцәеит Смирнов ибжыгы...
Илаңш рхыми
Абрагъ-бригадир зегы:
– Еи, шәбарбарцәоит!
Аграбаркақаа тарцэтәуп!

2. Аграбаркақаа рыцәтәуп

Рышытахыҥа ихынхәит,
Смирнов инаигзоит:
– Ичхатәуп, абааңсы,
Ажәәфгы ус рымхәои:
«Акыр зычхаз ауааы,
Акыргы ибоит».
Ха хашқыюу,
Хымпада хыхъ,
Еилдмыргои.
Азаалымдарақаа

Ҳызуз ауаагы...
Ишәымбои ирыхуа...
Урт еға рзыцшуп!..
Илацш рхыми
Абрагь-бригадир зегы:
– Еи, шәбарбарцәоит!
Аграбаркақәа рытәтәуп!

Избан?

– О, Халхин-Гол!
Аиапонцәа шыта имеихеи!
Зны еипштәкыа
Аиааирақәа рымгашеи!
– Уцәажәашьюзеи?
Иахзеицәазоу умхәеи!
– Излахзеицәоузеи?..
Ҳлагер?..
Иахзыхгашам!..
Ҳдунеи, уззалымдарахазеи ас?

Ажымдыри сареи алагер ҳаицтакны,
Избан, избан изсоуз лахынцас,
Ҳастатиакәагы
Зынзаскгы еипшзаны?

Ажымдыр

Ааи, иқан уа ажымдырқәа захъыз,
Аиашаз ирацәазамызт урт зынзаск.
Аха убла иныхгылалон убыс –
Аҳәыхәқәа ирылубаауа лахәатцас.

Аңсадгыл урт рзы? Азбахәгы хәатәзам!
Зегь акоуп: ейбоу, еймыжәжә иргахьоу...
Ажымдыр – хьаак зынзаскгы измазам,
Ибышхакзоу, зшыап ишықәгылоу иңсхьоу.

«Сзыхурҕьази, абааңсы!»

Шьта дцыкәкәзеит уи, илшом уаха.
Длаҳәит, итаҳазеит зынзаск иҕра.
Иеынахшы, даагылт ибаха,
«Саботаж! – дхәаит,
Дхыст абрагк убра...

Акәада неифашит арыцха,
Деизҕьа еразнак днылаҳаит асы.
Ихы дааџахашәа иңсымтаз
Ус наифҕьеит:
«Сзыхурҕьази, абааңсы!»

Агага

Сычмазаџеит, еснагь сыблахац гьежьюеит,
Еилаңсалоит са сажәақәа зынгы.
Ишпазури, сабацари, игәынкьюеит,
Иртыџеит слымхақәа уи есқынгы...
Уажәоума мшәан? Мап шьта хымз инрейҳаеит:
Агәаџа ду дынтарыжыт аңсы...
Исаҳауеит, иааңымкзакәа исаҳауеит
Ибжы:
«Сзыхурҕьазеи, абааңсы!»

Арельс хьанта

Инеиуан ауаа, арельс хьанта иатца,
Рымч ырыззаа, имлашыуа, иаапсаха.
Зегъ рапхъа ыргакъаа цнатцэцэеит аихаза
Иаха иауз, изкэгэгэоз уи иаха.

Егырт? Ирылшахуаз рөызцэа анрыгха.
Еилахаит, иатцахеит арельс дара.
Цьоук тахеит убратцэка, цьоук еилапыххаа
Инхеит, еиуамкэа апсра, абзара.

«Сеитахэа, абаапсы!»

Лагер харак акны дыпсуан.
Ахьтеи амлеи ирымгеи, уи илшоз.
Ифызак, уака итакыз,
Акызатцэык азоуп дызихэоз:
«Узыхынхэгэышыьозар шытахька,
Сеитахэа, абаапсы, сеитахэа,
Фынфажэи жэаатэи астатиа,
Харада ишсымаз рахэа!»

Классла еизааигэоу

Стакра аехэара нтцэеит, салгеит узхэазом.
Алагер итаку еипшума,
Ихы дакэитхоит азэы, аха егы дрышьтзом,
Уимоу, изацыртцоит, игэхьаа ркума.

Доумышът, дныркылт абарбарф хэа захьзыз,
Узыцэшэаша иакэны дрыпхьазеит хэа,

Ихы дақәиҥыртәит ауафшыразы иҥакыз,
Классла иаҳзааигәоу елемент хәа...

Ежов инаптарқақәа

Ицон имчыдаха, ирхыгга рыҥсы.
Ирзымычхакәа,
Урт нылатәеит асы:
– Ежовгы Иагода диеиҥмкәа дҥалейт.
– Ҧыра-ҥыра уи иаткысгы деицәахейт.
– Деицәамкәа, ихамбои харт ххатақәа
Ежов ихәаҥарчтә наптарқақәа
Ауаа рыҥсы штоу ишрыхнахуа рцәа...
Нас иргәйдтә ишындыртәо рхатә.

Афбатәи ахәҥа

Агәыжьжьыра

Гәырфәоуп сҥагылазаашыа, гәаҥроуп.
Мап, стәашам, еиқәҥса снапқәа!
Сахыҥказаалак сықәҥалароуп,
Исзаанхаз сымчқәа неизыркәкәа.

Нас иамоузеи уи қәҥашыас, ҥсыхәас?
Исзеилкаауаеи мшәан схатә...
Издыруада ҥыра исыхәар –
Сеихап агәыжьжьырахь уажәшьҥа.

Виктор Гиугогь ускак ихимгеи

Ихыжжзеит сычхара уажэшъта.
Исыгхо сааиуеит аарла, стцыкэкэазоит!
Исхызгеит зеижэ шықәса цэгъала
Шьта уаха сылымшозаап.
Шьта сџахоит!
Сшакыз ахэыцра схаџаны,
Еразнак схы иааџамгьежы акы:
Гиугогь, ускак неихганы,
Данымси устџџа ихъанџаз мџаакы!

Иаххарам акгы!

Ес-сабша ишыџартџац еиџш, еизырцеит иахьаггы,
Обиектџа рахьтэ абаандџа азэырџггы.
Урт айџхаа ишынџалазџџа, ихџџеит зеггы:
«Иаххарам акгы! Иаххарам акгы!»

Ес-сабша ишыџартџац еиџш, иа-
нылашьџа еиџэшъшы,
Анышэ дырж, еидырџалт абаандџа зеггы.
Ашџаџџа тџьон. Игон ихыдды икаџауаз рыбжы:
«Иаххарам акгы! Иаххарам акгы!»

Абутара арџшџага

Ахьта бааџсџа, аџьабаа цџгъа, агџџџара –
Зегь арџынџеит, рџыџ иџџнатџоит абутара.
Аа, абыржџггы азџы дџџалџџало дахьџнаџау,
Уи зынџзаск иџџџынџзоу иоуп, зынџзаск игџџнаџау.

Хара змам иаха ианыршыуаз, иарггы дхысуан
Икказа ианааша, игәыңжәаган исуан.
Иишыыз ауаа уи изхымгеит, ихьяаган дгәаҕуан.
Уи зынзаск дычкәынзан,
Ар ҕаңшь иреиуаз иакәын.

Уатцәы

Иахья зынзаск атцаа ҕәҕәазан:
Еикәшәы имцеи са сөызцәа хөыкгы.
Ирзычхауазма – рымч цахьан.
Уатцәы?..
Ицаашт сара сзынггы!

Аха... Гораци ихәахья,
Мшәан, схы иааҕамгьежьи ахала:
«Аусқәа ҕеимзарггы иахья,
Иахәоума –
Ус уатцәгы иаанхап хәа?!»

1. Таига зырлашаз амра

Абаандцәа рлагер адунеи иаҕәыгоуп.
Ихаразоу агәаҕаҕ итцәахуп,
Аха азәы ипхәыс дааны дыртәоуп.
Ари – уаҕ иимбац, имахац аҕоуп!
Илыкәшеит лбарҕа рибамҕо ауаа:
Агәаҕа лашьцаҕ мрас дрымбеи зеггы.
Агәырҕара ишҕарлашоз рхаҕкәа:
«Ха хазҕахуҕәа дыҕазаап азәгы!»

2. Шаға дыңшоузеи!

Урт ацәа иалнахт ажәа ҕәымшәышә,
Ажәа –
Ирханарштит ргәаҕрақәа, ргәырәа.
Ртың иқәылҕеит аңхәыс,
Илырҕыхеит ажәлар,
Рдунеи зегь аалырхәит лара:
Шаға деинаалоузеи,
Шаға дыңшоузеи!
Шаға игәыбзыгузеи ллақта!..
Мап иаѡцаз лакәмызт,
Аха ус дрымбози
Ҕхәыс дызҕамыччаңыз
Жәа-шықәса уажәшьта.

Ажәа ҕәышқәа

Тышак харт ианхау уахтасгы,
Сѡызцәа сывыңсаа ианцоз,
Ажәа ҕәышқәа, сгәы шәмырҕәғәоз,
Шәакәзар ҕалап сеикәзырхазгы:
«Если жизнь тебя обманет,
Не печалься, не сердись!
В день уныния смиришь:
День веселья, верь настанет».¹

---

¹ Пушкин А. С. истрофа.

Аимкьарста

Снеиуеит,
Аарлахәа еихызгоит сшыәқәа.
Сымч сылзаазеит,
Схәарны сакуп сгәырѡа.
О, ишқалашьцоу сдунеи!
Цәгъашәа илашьцоуп!
Ажәѡан зегынцъара
Цааршәы-цтала ихкьоуп.
Сишь! Закәызеи?
Ацтақәа цъара еимкьеит,
Еитцәкакараза
Жәѡан ҭыт хәычык лашеит.
Ихәыцзан уи аимкьарста,
Зынза ихәычын,
Аха цсеиѡгартас
Ишқакәлеи са сзын!

Аѡыза

Ацаа шыта хынѡажәа калоит.
Сдыркант сымпыткьан, снақәхаит сеизкәҭены...
Ауада цха. Ацечкь шәахәоит.
Столк сахатәоуп, фатәыла ирхианы.

Акгы сазхәаам. Исымам уссгы.
Срахәтуп шыта. Сазымгәышыуаз акыр...
Излатцаауа ицсышыбазаап ус.
Сымцсуаз саргы, аѡыза сааимырцшыр.

Амза ашәәхәә

Итцаауеит, итцаауеит цәґаза.
Ирзымычхакәә атцлақәә еиґәыжәжәоит.
Игылеит амза ґаґаза,
Хдунеи уи алашара ахьнагзоит.

Итцаауеит, итцаауеит цәґаза.
Еиқәшәит азиас, ашьха аңшахәә.
Ихалеит амза ҳаракза –
Атцаа иазхәынчо иґам ашәәхәә!

Лабґаба избозар?

Атрибуна сықәґыл саңхьон,
Сґымта схы-сыңсы азкны.
Изырґуан ауаа са сґаңхьа
Сышґа зегьы рхы рханы.

Саңхьон. Сґәацдыңәара шытыцын.
Ажәґан салан сҳаракны.
Мап, сажьеитоуп – цхызын, цхызын...
Лабґаба избозар зны?

Акәара

Амшын хты сыңтарыжыт инсыхан.
Ус саґацәә сыршырыц рґәы иґан.
Сызсон, исоуазар хәә цсыхәак.
Иабәґоу, аґәара харан.

Ак сахэйтхэйтун ус иааҕэмтза:
Амшынхэа! Арион! Сара!..
Убри сшазхэицуаз сымч насылзаа,
Иаацэыртцит сҕаҕхэа... аҕэара!

Умыццакын!

О, аҕхын, аҕхын нарха змам,
Уцэырҕа-цэырасуа укачҕеит.
Абааҕс, умыццакын, умцан:
Угэхэааган, есқынгы хуэжыуеит.

Итааршэхаз адгыыл Колыма,
Ишпашэти ушьахэа ҕшзаза...
Убарт санрыхэаҕшуа сара,
Исхаштуеит сгэаҕрақэа, сгэырҕа.

Аҕслыш

Амахэқэа зынзаск инарҕэзаны,
Аҕслыш нықэиааит аҕэара.
Аха азышьтра кэармак тамазы,
Ахаскын ҕиаахэеит убра.

Мап, баша иқэмиааит аҕэара,
Аҕслыш акы иазыҕшуеит,
Аҕсуа жэаҕқа адыруашэа иара –
Азы ахышьтрахы игьежыуеит.

Хәмаи ашәшыра

Ахжәа Немрод, зны азаара неизаан,
Мца-шырак днақәижът ақалал Авраам.

Убастәқьа сзиуит са с-Немродгы:
Дсыгәтасын, амца снақәижът уигьы.

Аха исымазаап насыпк: Хәмаи
Исхапыруа са сышқа имааи.

Амтәыжәәқәа неитдых ашышыхәа,
Са снатанамки уи ашәшыра.

Таигатәи ашана

Таигатәи абна сәалахало,
Схы сцәымыгха, сышцоз саапса,
Аеацә, ахәыс хәычы аварқало,
Иаацәыртт, иссирха, ицшзаза.

Исцәымшәазо, игачамкны игылоуп
Ашана: ани ахәцзеи...
О, ацстазара, уара уссируп –
Еразнак схых, сытқәа сумгеи!

Аетиуд

Атц ауапа неитцхәа, ирыхнақьоит
Зыхқәа рахан игылоу ашьхақәа.
Ицәеит адгьыл, еилашуа арәашқәа
Уи иацсыцнага-әагабжьны игоит.

Илашьцеит убас, еицәкьалар хәа ишәаны,
Агъға-гъгъахәа еикәҗыртуеит ашьхақәа.
Ацлақәа, уажәы-уажәы ицәырҳаны,
Еиҗхыбашышьаауеит, рнапқәа рхахауа.

Азиас Колыма

Сөызцәа ыыҗа-ыыҗа, зны хы-хыла
Анцәара, са сывҗсаара иаҗуп,
Хәшәтәра змабуа чмазарак нарыжәлан,
Иацы избоз, уажә риартәқәа тацәуп.

Мшәан, иахьа уажәраанзагъ са сызлааизи?
Излаҗахазәеи са сыҗсы?..
Колыма, сызтаркәабоз азиас,
Стикс¹ ацкысгы
Иҗгәҗахазаап сара сзы!

Ғагалантәи таига

Еикәаҗхоит таига иссирха-ишьахәа.
Иақәцхоит Ғагалантәи амра хааза.
Ишьтоуп иҗеиҗьза Колыма арха,
Ирхәыцҗаха, игәырҗшааҗаха зынза.

Ғынчроуп, рахәтроуп, еиҗу каломә,
Абҗыц, абҗыццәкьа җара имҗысуа!
Угәы иаанагап: хысбжыкгы газом хәа,
Дыҗазам хәа ицәуо, игызуа.

---

¹ Стикс – аҗәйтәзатәи абырзенцәа рмифологиа излаҗәо ала адҗылатантәи зиасуп, уи итаркәабаз ицәҗа-мыцәҗарақәа иҗәнахуан.

Азиас Детрин

Уцәқәырқо агәгәахәа унеиуан,
Уңшахәафы сара
Гәаҕрас иҕоу зеггы схызгон,
Сафын атдыкәкәара.

Иааиуан аңьал имлакѡакуа,
Сышҕа ахы нарха...
Узы цқьаза иахьызжәуаз акәхап
Сара сыңсы зҕаха.

Имеицакуа афьыза

Тиртеи данеибашьуазггы уицын.
Дкоумыжыт данахыргаггы Назон.
Уицырымтит Торквато рыцҕагь –
Ахагақәа рыѡнафы игәы ҕаутдон.

Ичмазаѡгәаҕыз Геине иакәзар,
Уахггы ҕынгы уафын ичаңшыара...
Афьыза дузза имеицакуа,
О, Апоезиа,
Иуқәыз нагзара!

Амца

Ицаауан.
Адггыл еиѡнажәап угәахәрын.
Урт, амца еиқәыртдан,
Аеырқара иафын.

Сықәхеит адәышкәағыз,
Лахәран сара сзын:
Амцахь сзымнеиуа,
Атыша сымѡа акын.

Избон амца, харантәи са снаңшны.
Мап, самгеит ахьта,
Сеикәхеит сеибганы:
Амца зеаҭа иаҕыз аҕырҭхара,
Срылагылазшәа
Сгәы смыжьжьоз сара.

Ацәхәыраҕны

Хәаа змазам, еитцхәа,
Иҭслымзраха ишьтоу,
Ацәхәыра-гәсакара
сықәхеит сара азәы.
Сышҭазгәаҕуеи ҕамѡак
иадамзарҕ азы!
Сҕажәкуеит, сыҭсылмыткуеит,
аарлоуп сыҭсы штоу.
Скаҳашт шьта, скаҳашт,
исыхьшт оумагы...
Хаи цьушьт, ацәхәыраҕы
(издыруеит сара)
Иҕамлои мшәан
уаазисқәакгы цьара...
Издыруада, исразҕызар
урт руагы?

Ашә ззаатыз

Ауаа еицрыхәхәа анеира иафын,
Ашә хьантә инадгылон, аартра ртахын.

Иагьуан, ишәиуан, иасуазгьы дубарын.
Ашә ытцырқаца, ишаркыз иаркын.

Аха абар имаати, дныфналеит азәгьы,
«Дызустәда? Дҳаигьума?» – игәныргеит зегьы.

Афнуцкәтә индәылфыз уи еицшыз ажәан:
«Ашә хьантә ззаатыз – уи абз хаа ифән».

Лемешевраа

Иналырфьан
Арадио сааннакылоит:
Ибжьы убас иссируп –
Иамам хәашьа!
Слахфыхымхеи,
Схәы-сжьы зегьы феилагылоит:
«Скажите девушки,
Подружке вашей»...

Акгьы сгәырфам,
Цъара цәгьаракгьы сныруам.
Хьаак шсымоу –
Ахәаратцәкьагь сқәыцшра иатәам!..
Хдунеи, егьа угзаргь,
Лемешевраа ахьумоу,
«Зегь уцаурзуеит»
Усгьы сгәы иснамтәи.

Смирнов

Са сөызцәа җарақәак ргәы цеит:
«Җаргы абра хтахозаап!»
Абырг Смирнов ибжы иргәҗеит;
«Мап, шәымшқәа рышқа шәцозаап!

Ишпашәхәзеи мамзаргы аңсра?
Ақәыңшра уи анаалом!...
Ахачҳара аншәоу шәара –
Аңсратәкыагы нақ ибналоит».

Смирнов игәы җарпхон

Смирнов Иван Иван-ица,
Уи арра ирылыргаз азәын,
Алагер, абна ду зхаңаз
Ақны, ҳа ҳаиңш, иаргы дтакын.

Ус хатца гәык иара изтан;
Җарт зегь хлахҗыхза хқанатон,
Ацаа егәа иғәғәаз, ихьтаз,
Ихылцуаз амца зегь җарпхон.

Еишьеихабыс дсыпхьазон

Иареи сареи ҳаизааигәан иаҳагы:
Орҗьоникизентә даанагеит иаргы,
Уажәы-уажәы исабжыалоз азәын,
Еишьеихабыс исыпхьазоз уафын.

– Иухамыштааит уара, Казбек закәу, –
Ихәалон дахыхәмар ибжыы җацаза, –
«Иахажьзааит апта еиқәатқәкәа злачза,
Еснагь ихаракноуп ахы шаку».

Киров ибжыы

Владикавказ афнутқатә еибашьраан,
Смирнови ифызцақәаки рҗырхианы,
Зны гәыцфык «ашкәакәақәа» неилараа
Ифеилармыжыи зегь неибарганы.

Дышьтнарцеит Киров, иблақәа тырхаха»
Иагьнақәҗитит уи ибжыы рҗацаны:
«Ахьырқар, афырхацаә, афырхацаә!»
Смирнови ифызаки игәыдыхәхәал икны.

Ахатцагәы

Исаҳахьан абри ахтыс сара.
Владикавказ ирацаафын издыруаз,
Уажәы ишқазхауаз са сҗыашьара –
Абри ахатцагь алагераҗ дахьызбаз.

Изаалымдарагәышьауп. Усоуп, усоуп!
Ишқақоуцари? Уажә уи еицш аамтоуп...
Дахьагалак еснагь ахатца дхатцоуп,
Дтакызаргь, хатцагәуп иара изтоуп!

Слахынтца

Мап, суқәшаҳаҭхомызт сара:
Сықәпон, суцәымшәо, суҕагыл.
Икыднаршаауан омала
Уҕамчы цаҳәцаҳә сыжәоахыр.

Икыднаршаауан омала,
Аха саҕын анхара-нтра...
Снауқәшаҳаҭханы сҕалар,
Уажәшьта сыңсхызаарын сара.

Ахҕатәи ахәта Ареволиуциа иациз ахыз

Океантә ҕба Океан ду ишхыз,
Абаҕәаза «Ногаево» инталт.
Ишьтызза, нбан дула «Ежов» хәа зныз,
Даҕеакзан хызыс иамаз уи уажәшьта.
Игәытгага-гәышьтыхгаха пхыа узгоз,
Хреволиуциа дузза иациз хызын.
Ахәымга дзырцәышуаз, ацқба дзыхьчоз –
Феликс Дзержински уи хызыс иахын.

Ленин инарком ихҕша

Ленин инарком, дааизшәа иңсы ҕалан,
Ихҕша ахытәеит Колыма зеггы.
Хыпшаартеи фабрикееи иртәауан, иртәауан
Иҕакызггы, иҕакымыз ауааггы.
Аусқәа зырхәашыуаз, еилазгоз ирысуан.

Нас зынзаскгы изылгазозгы җалон.
Иагодеи Ежови рышьтамтақәа арыцкьон,
Аңсразы иҗаз – аңсҗазаарахь иархон.

«Кәым»

Уахык иаасыңхьан, «Кәым» ишҗа сырҗеит.
– Уареи Смирнови еизааигәақәоу цьоук шәоуп, –
«Кәым» дҗаңха-җаччо сааигәара днатәеит. –
Җара уахтәуп, уцкәыноуп, уҳацхраарц хтаххеит.
Мбатәыкгы атахзам... ииҳәо жәақәак...
Дхәымгоуп! Иаадыруеит.
Аңшьашаз сузыңшуп...
«Харт арыцхақәа,
Иахдеиңшзаап уамазак!»
Сахьцоз, сырғәаҗуа сгәы атыхара иафуп.

Дзержински хайқәирхеит

«Кәым» сара сҗынтә
игәы иахәаша иахашам.
Уи дарбыжкышт,
Сыңсхыхрахьгы деихап.
Ишпазури?
Нап халаркит.
Хрычхашам.
Смирнов изы схақәтцарагь насызпа.
Аха иара Смирнов?
Җанлаңшықәыртца уажәшьта,
Шәеиңшуп шәфьыцагь хәа иаргы дтадырхоит.
Уатцәы ңшьашоуп... хтаңшуеит аңсра алақта...
О, анцәа ду Дзержински хайқәирхоит!

Ахцша аусура иафуп

– Шәкәк хазфырғы, Адгыл ду ахь имназои. –
Дгәырғатцәа баандафык убас наихәоит.
– «Феликс Дзержински» шьта имцалои-имаалои:
Цабыргык агалап, цабыргыкгы аанагоит, –
Деигәырғоит егыгь... – цабыргу сызхәом:
Дыршызшәа хлагер аначальник?
– Цабыргуп!
Уи афны мацарагь иаанхом.
Дзержински – цәгьак иамаабзо уафуп.

Нарцәынтәи абжьқәа

Абар уи днықәгылт жрак, – зынза ицаулазоу,
Абомбақәа итыржаазшәа еитцхәа,
Ишнел цәыш дтақаца, дкахәхәа цса-цлоушәа,
Ижакьа цар нхырнаашәа шьтахька.

Иналырфьан убас быжьқәак хәа нтыфит,
Иазышьтымх адгыл аахыцхыцит уа.
Нарцәынтәи иаафуаз уи акгы нимыжыт –
Дзержински игәы итеикит урт абжьқәа.

Дыццакит Москвака

Еснагь Дзержински имаацсазо иныкәоз,
Еимидон адгыл ѿ-океанк ирыбжьакыз...
Закәытә залымдароузеи уи дзыхтыгәылоз –
Акы атқыс, ак еицәазаз акын.

Ант ажрақәа? Зынзаскгы иртѳм таха!
Ускан деилыршьааит уи атцыхәтәаны,
Изымычхаит, измычхаит шыта уаха –
Ифыѳеихеит Москвака дыццакны.

Дтынчын аначальник фыц

Алагер аначальник фыц – уаѳ тынчын.
Дызлаз аус –
Уи фы-цъбаразшәа ибон,
Убри афынтә, иахьакәым имышьтыкәа,
Иафеикуан агәра –
Ныкәашәала ицон,

Импыцквар,
Цәгьак шахылцуаз уи идыруан:
Баагы-цсгы аеышьхәа ианаргоит...
Аеуаѳ ихататцәкьагь иааицәаныруан:
Уимоу, иара ихататцәкьагь
Дтанархар калоит...

Ахәа дтанархап

«Афашист-хәымга ахәаа дахысит.
Хәыцгы дуггы мшата зегь нирцәоит!» –
Иаалыркьан ас жәа баацсзак нахалсит,
Рыгәкәа ткьоит цьоукы, цьоук урт дыргәгәоит.

Ажәа кәышзақәа, еицакра змаабуа...
Иахьагы (ус хгәы иахнатон) икшап:
«Захәа ткәыцә икны хара иахтаауа,
Хымпада, уи ахәа дтанархап!»

Афронт ахь!

– Ага, аанфасрак ҕамтазакәа ддәықәлеит.
Ха хөызцәа, хашьцәа ршьа каршуп.
Абаандцәа гәыпфок ус инықәгылт,
– Афронт ахь хәхәоит, хцарц хтәхуп.

Иаха иахьшәартоу акәзааит, хаха хнеиуеит,
Хатрышам ххақәцара атаххаргь.
Абаха иахку атқыс еиғми, еиғми
Абцъар шахку ха хтәхар!

Сара Лакобеи Ешбеи цхыз избеит

Сара Лакобеи Ешбеи цхыз избеит
Рыбжьқәа гәытгагаха имгеи са сзы.
«Иуцъахшьоит:
Аибашърахь уарггы уеихеит,
Ақсадгьыл, ихьчатәыми абааңсы!

Ушатоу ацъамығәа бааңсзаггы,
Иуцрами амца, Псадгьыл мца гәгәаза,
Уара моу, еицәазоу ианиаз харггы,
Ақсны аразкы хазымгәаҕуеи цәгъаза».

Цхыраарак афронт ианаҕоит

Абаандцәа хус абзиарахь еихон;
Пырхагас аибашъра цәгъа ҳауит.
Ххы ххаштит шыта,
Ихәдыртцоз ҕахтцон,
Хәанраал хтагылазаашъа ҳааиуан,

Ианамугъ айбашьрахъ ҳара ҳцара,
Ҳаёын ахьытҳра, ҳамч ҳамшаҳо.
Уажашьта уи
Ғаъычганы иаабон ҳара:
Афронт уи цхыраарак анаҳон.

Ахамы пҳақәа

Ахамы пҳақәа аусуцәа ианроу,
Ҳначальник иапҳьа инышьтартцеит зегьы. –
Мап шпацәышәкуеи, ас маҳәа пҳак аншәоу!
Шәгәы итоузеи? – Нәааитит уи иаарығәғәангьы.
– Табуп, ҳначальник, ҳшығәцарашәкуа аабоит. –
Дынҳалшәа ҳфызак даатгылт цъара. –
Ҳҳамқәа ар ирзышәышьт, аҳәара кәхцоит.
Ҳара... ҳбушлатқәа ҳрылазап ҳара...

Лермонтов ицәахәақәа

«Аға хәымга иааигарц инапакны,
Дахыкәшеит Ленинград, имч адтца».
Арадио иаанагеит ас зны,
Еразнак иҳацралеит амца.

Смирнов абракагъ ҳгәы имырғәғәеи,
ИҶацаза ибжьы наҳалафит:
«Пускаи шумит волна морей,
Утес гранитный не повалит!»

Смирнов ар рахь дхынхәит

Уи – Ар ҕаңшь
Акомандирцәа дреиуан.
Деилҕьан –
Смирнов Иван Иван-иңа...
Мшәан, дара, Ар ҕаңшь
Рҕынзатәҕьагы имнеихьаз
Иагодеи Ежови рнап хәымгақәа.
Смирнов, зны Кировгы игәеиҕахьаз азә иакәмыз,
Дызтынчхозма
Дуалуашон иара:
Анахь, арахь ашәҕәқәа рыѿра даҕзамыз:
Атцыхәтәан ар рахь даҕархынхәит Москва.

Агәрагара

Иахытәеит уи ахтыс иахьабалакгы.
Илакәхамшьоз: хазқәымгәығзоз акын.
Смирнов дыздыруаз хәиңш, дыззымдыруазгы,
Ихьз-ижәла рхәон, иныхәара иаҕын.

Уи деибашьѿын, хазтагылаз аамтаз
Аңсадгьыл, иашоуп, даҕахын нара,
Закә гәырҕароузеи уи хара иахнаҕаз;
Хәеиңш зңеиңшыз азәгы имоуи агәрагара!

Владимир Илия-иңа ихңша-нцәахша

Ѽадантә иааз Дзержински ихңша шиашаз
Иазнеит хдунеи иахытәахьаз Ахңша,

Ауаа ирзыкалаз насың дус, иашас –
Владимир Илия-иңа Ихңша-нцәахша.
Дзержински, раңхьаза аброуп дахьааиз,
Иахьимаз аханатәгы агәрагара,
Абаандцәа ртагылазаашьа аб-
роуп иахьааирңшыз –
Аиаша, иазымхәашаз даҕаңыара...

Ахңша-нцәахша икабинет аҕны

Ахңша-нцәахша илаңш зегьы инархигоит,
– Аибашьраҕ, хымҕада, шәаиааиуеит шәара:
Асоциализм акапитализм иаңыҕлоит –
Мыч ҕыцуп, иазкуп аиааирақәа ргара.
Ихәатәуп, уи аибашьрақәа ҳа ҳазғуғы,
Иахьысхьоу аибашьрақәа зегьы иреиңәоу
Лассы иңысуамызт,
Ма иҕаломызт, зынзаскгы,
Ишәңышыкламсыр еилахәарак – ибааңсзоу.

Зықьыла

Ижәдыруазааит, асоциализм шымчғәғәоу
Еилыркааит заанат шәаҕацәа,
Иағьалагеит урт, мазала ишрымчу
Аҕныкатә шәа шәусқәа рыңхастатәра.

Шәазхәыц. Атәыла ауаа рацәа аңәызт
Ххәаада зықьыла! Ари уамоуп, уама!
Уажәраанза ажрақәа иңәахыз ааңәыртт.
Иааңәыртт ана, ара, Калыма...

Ажәа ссир

– Имѡаст шықәсқәак. Шьта айбашьра еикәтәеит
Атәыла ахәра иазынхаз хәшәтәтәын.
Адугьы ахәыцгьы шьта уахь еихеит,
Убри, убризатцәык зегь рхы азкын.

Абаандаѡцәа гәәкреи цьабаацәгьеи рбеит.
Ирызхымга иҭахагәышьеит цьоукгьы.
Инхаз – урҭ аиааира ишьтых иагеит,
Уи ажәа ссир ирханарштит зегьы

Амнистиа

Амнистиа! Амнистиа! Хаззыцшыз,
Еснагь ихәмаз хәгәқәа ирҭакны,
Аѡны, иныҭарқаца зашәқәа аркыз,
Иѡнамшылеи уи ашәқәа неимҭааны.

Атәыла ду, хәаа змазам атәыла,
Амазарақәа аахнатит зегьы:
«Сара зегь сымоуп, сбеиазоуп зегь рыла,
Исымоуп зегь ирызхаша аразҭгьы!»

Ацшьбатәи ахәҭа

Сара смуза

Иѡажәи жәохә шықәсан уи зны;
Атыша цәгьа иазцеит.
Иѡынѡажәи жәафхеит даҭеазны –
Зынзаск икашәкацеит.

Сахәшья, җабуп хәа схәоит сара,
Сгәы иҗымтәо бзанцы:
Цәгья дуззак Бзиала бара
Ибмыҗсахи са сызгы.

Сыҗсы җалеит

Анцәа иҗышыоуп, иаххыҗдит, ицеит
Цәгьареи еилахәра цәгьей раамта.
Аиаша ашҗа ххы урхеит
Җа хпартия, амҗа җбаа азгәаҗа.
Убас анакәха, шыта сара,
Исыбаргәузеи, сыҗсы җалеит...
Хир уқәзааит, иумаз нагзара –
Ухан җшыа сгәырҗатцәа сыҗналеит.

Хьяас исзынхаз

Сара шаҗа гәаҗра схызгахьоу,
Шамаха ихимгаҗт азәгы...
Мап, ихьтаз, имлаз иҗысшәахьоу,
Хьяас хәа исымазам акгы.

Ргәаҗгас, гәырҗа дуззас исзынхаз –
Исцәынхазоуп иҗатцамкәа:
Җажәа шықәса интыкәкәа иахьцаз,
Шәҗәы-затцәыкгы сзаҗымҗакәа!

Итрыжьуам, ма идыркъэдуеит

Апстазара, усгэйдсыхэхэалоит:
Сузхуан, акраамта сузгэикны.
Сыңсың гэыртэыла иназгафазгоит,
Жәфәан сгэыргъа халоит иңырны.

Схы, шәындыкәрашәа, интатәах иамаз,
Акыргы тызгахъеит, сафуп рыфәра.
Акызатәык сзыргәакуа, исымоу хъаас –
Итрыжьуам урт, иафуп ма ырыкъэйдра.

Ахахә дукәа

Уцәкәырпоит Кәыдры, аанфәсрак камтазо,
Бзынтык иумоуит еихсыгъра-еикәтәара.
Ахахә дукәа ирбылгәауа, еижәтцә,
Иңыххаа икәтцә, уццакуеит уара.
Убас ҕабаалеи қәңаралеи есқынғы
Иухъчоит илуххъоу амәа, уи уануп...
О, Кәыдры!
Илхуп сымәа, аха саргы
Ахахә, дукәа ырыбылгәара сафуп.

Азыхъ цқьазааит

Уқәла-уэла, узтахқәазгы,
Еибаргәыргъо иуңылоит иахъазы.
Урт ирылоуп, иуасхәоит,
Узтиқәазгы...
– Хәи, исоумхәан,
Исоумхәан абааңсы,

Истахым сара исоурц гәыхыыс, хыхыыс.
Иснымцшроуп уи җара бзантҗгы:
Җацкәынразтәи җаизыҗазаашыа –
Зыхын,
Ихәашыырц сҗахым уи иахыагы.

Н. Г. С.

...Мир, где есть душа такая,
Уж не пустыня для меня.

Байрон

Иаст аурт аеыргъзаны,
Идәықәлеит атла хбыкыны.
Афыза инақәҳан иаанхеит –
Уи, икамыжыкәа, еиқәнархеит.

Сацәшәом сара акагы,
Иамур, иасааит аҗшағҗгы:
Исымчымхакәа сыхбыкыр,
Сақәымгәыгуеи быжәахыр!

Еиласымгеит слира абжыы

Уара узырехәаша жәеинраалакгы симыәзеит,
Сгәи сыхшыәи алаҗамызт уа бзантҗгы.
Уи снахурҗыан, инсымкәкәаа иугеит
Сгәабзиара, сқәыпшра шықәсқәа зегы.
Ахжәа! Уафын җыоук рықәхра, рҗархара,
җыоук мәахуҗьон, җыоук уршьам-
хнышлон еиқәшьшы.
Мап, егә җсаҗатә устазаргъ сара,
Еиласымгеит ауп слира икаәуа абжыы!

Мариа Проненко

Не нахожу ни слез, ни песни.

А. С. Пушкин

Сантакыз, жэлэр раҕа хэа хызыс исыхтаны,
Ауаа са сыхьзцэҕа ианацэшэоз ахэара,
Алагер аҕ сыббеит харантэи бысзааны,
Сгэы шҕаҕабтцеи, ҕсы схабымтцеи бара.
Уиижьҕеи краатцуеит, ссахэҕы
шыҕа иналаҕсеит асы.
Сааит Аҕсныҕа, аҕыаыҕаа сыхганы.
Бабаҕоу? Бабаҕоу?
Быбжыы нарга, сыҕсы!..
Сгэы нкыджэеит: дҕахазаап са дсыхҕыаны.

Изыџеит асалам шәҕәқәа

Сгәалашәарақәа еиҕыџлоит,
Лассы-лассы сара исзырџлоит
Асалам шәҕәқәа Калымаҕа,
Сыла иҕахәхәоу адгыл ашҕа.
Са сахцәажәом ахәра исымаз,
Изыџеит ашәҕәқәа гәыла-ҕсыла:
Сқәыҕшра, сыҕқәынра ззынсыжыыз,
Сгәы азымбылуеи ашьха тәыла.

Колыматәи ашьхақәа

Ашьхақәа, Колыматәи ашьхақәа,
Шәеицрыхәхәа, шәеиҕара,

Сахьцалакгы, бзантцк шәймәшәзә,
Еснагь сгәы шәтоуп шәара.

Ашьхақәа, Колыматәи ашьхақәа,
Шәцәыфәжәзә, шәеиқәыддит,
Шәкызгқәа рґы ами сара сахьашыцыла,
«Искать и находить.»

Цәқәырқак

Ари зынзаск угәы ґызкаауа акы акәхеит.
Атәылан ацәгьоуцәа рацәахацәеит.
Студент, нарком, царауаа, усуфума –
Ирхара-ирхарам зегьы цәқәырқак еицашәыргейт.
Иңыоушьап, ажелар зегьы бзиа ирбоз,
Афыза гәеицамк Киров данґаха,
Цәгьаза згәы иалырс, иңыабоз, игәнызгоз –
Ахара рыґан шәналагахт рґакра.

Дыхжәоуп, дымґеыгуп!

Ахцша-нцәахша аґагылазаашәа агәґыхоуп.
Анапы азара инґаршәны иаашақьшақьан,
«Днашьтәым аус ду ахь:
Дыхжәоуп, дымґеыгуп»
Ишәгәаламшәои, убас зынгы исхәахьан...
Ахцша-нцәахша иаацәыбаргәхан, индәылқьейт.
Изыфза иааилахейт зегьы зназы.
Аґызаф ду Ихцша ... убас инрылқьейт –
Гха дус ирымаз иааилнашьааит зегьы.

Аңхыз бааңсы

Имѡасит ашықәсқәа рацәаны,
Колыма ааныжыны сааижьтеи сара.
Сеастеит аусура, сымч зегь незганы,
Иагьсыхәеит уи, исызнауит хәышәтәра.

Икасыжыит ацәгъа схы интганы.
Сгәы иалоуп: сыңхызаф уи цәхәәталоит –
Солдатк, ишәақь аңса ахарѡаѡа икны,
Дуауаза дсышытагылоушәа збалоит.

2-тәи Кавказтәи апедагогтә институт

Абра имѡасуан сқәыңшра аамта,
Исцон абрака ацара,
Абра, зынзаскгыы сгәы итазамкәа,
Сынтахаит Цыаханым сара.

Табуп хәа уасхәоит гәык-ңсыкала,
Сгәафы инхеит угәыбылра.
Мчи-дырреи исутаз рыбзоурала
Сынтымци цыаханымгь сара.

Са сѡыза ду, сара сашәа

– Анцәа иңышьоуп: узбоит уңсы таны! –
Сгәырғоит, сцәуоит, снапқәа икәырша икны.
Сцәуоит; истаху, исгәакьоу азә иоуп, –
Итыхуп изблак, изнапык фәхцәоуп.
Сгәырғоит: ихата дыкоуп дыгәгәаза,

Игәышңы зегғы җамтала ихҗаза...
Дахьагалак иңсахшам иҗазшы –
Смирнов, са сәыза ду, сара сашы.

Җариааит җаҗаца

– Анца иңшыоуп: уеибгоуп, уаргы уеибгоуп!
– Сышқияз еикәыршә са сус җацоуп.
– Абзиахә! – исыкәшаз изнапык ус иҗәған,
Са сығнапыкгы рацкыс амч еихан. –
Җариааит иааулакгы җаҗаца,
Адәныкатә ғныцҗатә зегь неилатә. –
Смирнов изблак ағбагы рымца ахуп. –
О, җажәлар, уама зылшаз шәңбабаа рацазоуп!

* * *

Ирацазоуп. Ирылшоз шәыдамздам,
Держинский, Кирови, Ленин дуззеи змам.
Иагодеи Ежови мхагахоз зынза:
Афашистцаагы рыжәымлоз мшәан заанатә.
Акраамта еибамбацыз җгәкы-цәыкуан,
Блаҗырхахала уажәы-уажә җнеиғаңшуан.
Са стәала, җыңыагы җагәкәа иртәз акын:
Егә җгәкзаргы, җаргы насыцк җзыңшын.

Ажәа иазтқауам

Абар, иаацәыртцит җғаңхә абаҗа,
Иғаңха-ғаччоз Киров ибаҗа,
Сара ибзиазаны зызбахә саҗахәз,
Смирнов дызцеибашыуаз зны дымцаҗа. –

Афыза Киров! – җааитит уа Смирнов.
Кавказаа-уашыцаа рахытә салам, салам! –
Са сахь даахыацш, – ажәала иузхәазом,
Урт бзиа ишеибабоз иазтқаауам ажәа.

Сзыршьзеи сара?

Нас даахәыц-хәыцшәа инацитцеит иара,
Абака ашка инаирххеит инапгы,
Аха ибжы иацәызын аҗацара,
Аеацсахит ишызбоз ицштәгы:
– Абрака сааицыцхьаза есқынгы,
Избоит исахауашәа азцаара:
«Жәлары ирызкын сара сыхгы, сыцсгы...
Избан? Избан нас сзыршьзеи сара?!.

Сгәы тынчуп

Ихәхәоит, ихәхәоит ишзахәо абака...
– Ихартытрым! –
Смирнов иҗааникылт убрака,
Иахьатцәкьа ухынхәырцу нас шытахька?
– Ааи, ааи уатцәы шыыжьза скалароуп Акәа...
Шьта уаха истахузеи мшәан сара?
Узбеит уара зегь рацхьаза инаргыла.
Игылоуп с-институт, ибагьаза.
Алемсаа уахь иқәшәмыжьлеит рыжәла.

Ашәындыкәра азбахә

– Сара уажәы исгәалашәеит җакгы. –
Ус дналагеит Смирнов ибжыгы нардушәа. –
Шәындыкәрак халацәажәахьан зынгы.

Исымоуп аинтерес уи ашәындыкәра.
– Шака цуазеи, шыта жәа-шықәса иреихауп.
Уажәы-уажә иаасыртлоит.
Иснатом таха.
– Ус анакәха, аус аилашра иафуп...
Иудысныхәалоит!..
Хәи, афырхаца!

Абзиен ацәгъеи

Ишцеицу Абзиен Ацәгъеи, анацьалбеит!
Хәпсы неиҭахкын,
Ох, гәышья, ххәоны,
Зынзаскгы хгәыхәанзамкәа, ац хырцаца,
Инхадгылт
Ацәгъа зынзаск аеыргъзаны.
Атынчра аигәырҭаха харт ихамта,
Ицуазеи,
Жәибжь шықәса затцәык.
Жәибжь!
Ех, Ацәгъа, Ацәгъа,
Иаахма уара уаамта?..
Зегъы угарцу, акгы нмыжь!

Аибашьрақәа

– Актәи цеит, ицеит ус афбатәиггы.
Ахцатәи?..
– Убри атәы умхәан!
Мап, изыкалашам
шыта бзанцыкгы.
Ажәа хцатцәкыагь ххәхарштыр ахәтан. –

Ажәа ухаршт, ахаҭа аеҳаднахалеит –
Аѡбагь хҳазырштуа ацәгьақәа иреицәоу,
Адунеи зеипш амбазац ахаан...
Ауаа рыцҳа, иҕоузеи шыҭа шәа шәзыхьчоу?

Ахцша-нцәахша ццакуеит

Аурт иафьзаха уи ажәѡан иалоуп –
Ахцша-нцәахша, мчыс иҕоу иреихазоу,
Ахьаацәгьа азцысын, иргәаҕуа иамоуп –
Ицоит уажәы убрахь, иахьхаразоу.
Убрахь, ѡ-мчы гәгәазак ахьеиҕагылоу,
Амшын цәқәырцарц иахьыҕоу иуамаха,
Уи еилашырц, мцак ацартцарц иахьыҕоу,
Ахцша-нцәахша ццакуеит уахь хацәнмырха.

Акатастрофа

Ааи, еилашыр амшын, амшын Карибтәи,
Убра мацарагь инхазом.
Мап! Анаѡс
Иацралашт амца ус Атлантикгы.
Зыршашт Океан дугь.
Егьыртгы убас.
Ишеибакәу убарт зегь адгьыл иажәлашт,
Иахьцәашт агәарахәа еилашуа.
Ҕсы зхоу хәа акгы ыҕазамкәа иқәзаашт
Инхоит азыршы иҭыхәхәо ахахәқәа неиҕапшуа.

Ахцша-нцәахша абжы

Ахцша-нцәахша
Карибтәи амшынаҭ иҕоуп.
Егъа ихаразаргъ, рацхьаза имааи абра.
Каамет захьзу абра ицысырц ишыҕоу,
Зегъ рацхьазагъ еилимкааи иара.
Абцъар-цар Рузвелът дныцнарҕеит еразнак
Ишъапқәагъ имыхъзозшәа уи дымласи.
Уи еицш абжы дамырццакыр ауазма: –
Хдунеи былует! Хайцхыраап, абааҕсы!

Аилибакаара

– О, Ленин, Ленин дузза ха дахтааит!
Апрезидент иблақәа мцацшьха еибакуа. –
Хдунеи аҭагылазаашьа хьантатцәҕоуп.
Хайцхыраап, аха... шәлагерқәа?..
Хдоухақәа?
– Цсызхоу реиқәрхара зегъы иреихами? –
Иагъааирымчит Ленин изцаара. –
Хдунеи хьахар, егьырт зегъы мариами.
Доухаи лагери ртыц иқәахтон хара!

Адунеи ыцъа рнапы иануп

Хдунеи знапы ианыз еидтәалан ыцъа,
Хырхартас иҕоу зегъы рыцшаауан.
Иаарыкәыршан зегъынцъара тынчран,
Цсаатәи цсызи раарыгза зегъы зырџуан.
Имџасыз айбашьрақәа ахьаа цәгъа знағаз,

Апышәа ду змоу, уажәы еизааигәан иахаггы...
Иаадырцшит урт Карибтә каамет ишаҗәаз...
Зегь гәыҗуеит, игәеибаҗоит хәа цхьаҗаггы...

Аепилог

Уи иихәо хәоуп – агәра згоит

Уажәшьта исхәар җалоит:
Споема хыркәшоуп,
Иазхоуп, акыр җаа здызбалаз ахоуп.
Уажәраанза искьыпхьыз, иаҗыстаз, –
иҗыцкәоу –
Зегьы-зегь уажәшьта җыарак еизгоуп.
Аха аҗыжыртахь идәықәстаанза,
Смирнов Иван Иван-иҗа иахь исырхоит.
Ашыз, кыр збахьоу, кыр здыруа даараза,
Уи иихәо – хәоуп,
Ескьынагь агәра згоит.

Афронти абахтеи җызшәаз

Издыруеит, хәизыҗазааша хьаас имкыкәа,
Дшазнеиуа, обективла иҗырхәцааны.
Игәы еихьызшьуа импыхьашәарггы, имышьтыкәа
Иаанимкылои уи агәра наҗакны.
Аиаша җсыс изхоу иреиуоу иами.
Афронти бахтеи җызшәахьоу зегьы.
Абри дахьымоу җызас акыр иаҗсами –
Схьаа-баақәаггы спырхагахом бзанҗггы.

Ахәшьара ду

Адырѡачены икылѡеит ателеграмма.
Хәи иараби, дызлахьзазаеи сгәахәит:
Споема аҗхәара мацара аума
Агәаанагара инаҗаз атәгы иѡит;
«Ашымта бзиоуп! Саҗхәеит гәахәарыла.
Афырхатца... Сцоит мызкакара Москва».
Хәикәшәар цәгыамызт, жәѡан
сатцакысхәан хыла –
Уи еигьу хәшьарас истахыз уажәшьта.

Снызкыло акыр ыҗоума

Сымцеи саргы
Инықәршәны Москвака.
Са снызкыло акыр ыҗоума уажәшьта.
Сеазысымки споема аҗыжьра уаҗа,
Дсымбалари Смирновгы уажәы-уашьтан.
Акысгы ихататәҗкагы уахь дысмыҗхәеи,
Убригь акы иазхәазаргы җалап.
Цәара акы саҗанакзаргы, дысмыхәои –
Идырцәа рацәаѡуп, избап, исахап.

Схылца иҗоушәа атцыс

Сныѡналоит тыжьыртак –
Иаха сзықәгыҗуаз,
Акы сҗышыкласып хәа сыҗазам бзантҗгы.
«Аҗснытә егысхәеит», уи иатҗшызан иазгәырҗыз,
Иҗаҗа-җаччо инсхазгылеит зеггы.

Изыпхъаз сфымтақәа акыр ргәы иахәеит.
Саргәырғьоит: иҕоуп интересс изкыз...
Ҷхәарас хәа хымш насыртан, сар-
гьы сындәылтцуеит,
Иңырпыруа са схылца иштәз атцыс.

Атцыс схылца интыпрааит

Ех, анаңьалбеит, сгәырғьазаап ус баша!
Ишдаахәи мшәан сдунеи, зынзаск иаахәзеит.
Срецензиа сгәы тнаҕьоит ус – иамам хәашьа,
Атцысгьы схылца наҕ интыпраа ицеит.
Сцагәышьоит сгәырпсахәага Смирнов ишка...
Инарыкәшәеит илаңш ус ацәахәақәа,
Хаи, исмырбандаз схәартә еиңш иааиныңшит:
Икьышәқәа қәацқәацеит, иҕам жәак рызткаауа.

Аус еиқәатцәа шәыршкәакәарц шәтахуп

«Акульт иазку афымтақәа зегьы амхтәуп
Насгьы аамта мыцхә ирлашьцан иаарпшуп!»
Смирнов днацралеит:
– Ишәазхәада имыцхәуп хәа?!
Шәара шәгәы иҕоу зынзаскгьы даҕаакзоуп, –
Иеизнымкыло, ауада дыѡнашаҕьоит.
Смирнов, ихаҕы қапшьза мцаха еибакуп. –
Хредакторцәа!
Шәарт бзиа шәеилыскаауеит:
Аус еиқәатцәа шәыршкәакәарц шәтахуп!

Ағаңа рәңганы

Маң!

Хпартия ақәзбахъеит гәгәалаза,
Q-еизара дук иара убри иазкны
Ахатаратә культ иахъа уажәраанзагъ
Цьоукы акыми ағаңа рәңганы. –
Смирнов са сахъ дынхъапш,
иаарымч дынсазцааит: –
Мшәан ублақәа ирбахъаз умхәоз?
– Са сызтагылаз, аңыамыгәа сшатцаз...
– Иахырхәаи?
– Зны ианацыртцозгы ҕамлоз...

Излеигәыгъзаеи!

– Урт хреиуартәыма! – Дхәааит уи ишимчыз. –
Иҕам-иным зхәо хәымгақәоуп, хәымгақәа! –
Даапкит зынзаск Смирнов, изблак тыт ишпацоз,
Дышпақыңқыңыуаз, иихәо еилаңсауа. –
«Ианацыртцозгъ ҕамлоз» – абри иагъшңеихәеи!
Излеигәагъзаеи уи еиңшыз ахәара?
Абас ашымта аңызтаз, мшәан дышңеибеи, –
Дызреиуахозма «инацызтцоз» ауаа?

Ушәкәы дача редакторцаак итрыжъуеит

Смирнов ус дшышақъшақъоз, ус иешиқъоз,
Днеитцасшәа, даатгылеит дымтысуа.
Даабалыбаҕеит, дкахарц акгы шигмыз,
Снаидыххылан, иникәсыршеит снапқәа. –

Ушәкәы даҕа редакторцәак иҥрыжьуеит.
Абригь неихәеит, инхьыдышышын ихы,
Ипхатцәатцәараза, сцәа-сжьы ианыруа,
Ашьшыхәа иныкәлеит сыжәҭахыр...

Аҳауа салакнаҳаушәа

Дсыцәеит аҭыза иашахәа сзыкәгәыҕуаз,
Еразнак адгьыл нсыцууаазшәа збеит.
Сдунеи ицәхәыкьантазха, са сеиҥымха,
Аҳауа салакнаҳаушәа сшыақәхеит.
Смирнов иҥсра исыхкьазшәа акырза игәнызгон –
Мшәан иҕамлоз срецензиа исмырбар?
Зегь акоюп уашыҥтан еиликаауан, идыруан...
Насгьы уи ицәыззоз – соухьазма мамзар!

Слабашьа сеанҭа

Сеазыскит споема аҥыжьразы акыргьы.
Аха исзамуит, исылдмыршеит сара:
«Ҷажәи жәибжь» рхы рыхна-
хуан иахьназгалакгьы.
Зегьынцъара иаҕын уи мап ацәкра,
Убас аамҭак бзанҭык иҕамлазацшәа.
(Цъоук ус рҭахын, цъоук шәазызон есқьынгьы).
Ишҭазури? Сцалап, сеанҭа слабашьа,
Исымоу сгәыҕра, шсымоу пхьаҕагьы.

Амѡа хара

О, амѡа, амѡа, ихарахеит акырза:
Санхалт ѡажѡи хѡа шықѡса инареиханы.
Зқыи жѡышѡи ѡшыынѡажѡи хѡба рѡынза,
Сназеит нас изулакѡы аѡыхѡтѡаны.
Абраѡа исаѡаит, издырт иѡыцны
Сааиижѡтеи исзымдырзоз бзанѡы...
О, уахзылѡха, исзыѡкалеит насыѡны...
Мшѡан схала соума –
Иѡамлеи зегь рзы.

Зѡыбжъарзшѡа иѡаз

Инхѡѡс шаѡа еизара ду цахъѡузи,
Шаѡа рызбхъѡузи, ус дуқѡас шаѡа!
Иара еснагь
Ирыбжъазшѡа иаанымхози –
Кѡакьк аенаванаршѡлон ишѡаѡъа.
Уи усѡѡѡаѡы ихгыло иѡам убла,
Уи ахъзѡы ѡ-ажѡа зѡѡык азырхоуп,
27 еибнаѡон ус мыч дула,
Иахъа атѡыла иахадыдуа иахоуп.

Ихтны аѡѡажѡара

Иахзымхѡоз ѡыхъа иѡѡыѡѡѡѡахны иѡамаз,
Хъаа-баақѡа зегьы хъыѡѡѡѡаны рхѡаѡра,
Зегьы рзыргаразы амѡра дузза хѡзѡо
Ажѡақѡоуп: Иаахтны аѡѡажѡара, аѡра.
Иѡѡыртѡ уртѡ ажѡа мѡѡѡшьқѡа хара хъаан.

Ирхэоит: Халамыси ххатцареи ишрызхаз.
Ихтны ацэажэара – инагзахааит
Ұажәи быжьбатәи аизара иахшаз!

Ахьаа цәгьа азыргара

Урт ажәақәа сырзымгәышыуаз зегь реиха,
Шьта исмаҳаи, мшәан исымбеи схата,
Ахьаа цәгьа сымацара ихьаазго иреиуам –
Сықсадгьылгь иахаңан зны иуамаха.
Шьта ус аамтак ансоу изыргатәыми,
Изыргатәыми хәицацал хазмаз.
Мшәан зхьаа змырзоз, ирымхәалоз ажәйтәан,
Уи дшақәмгәыгзоз, иантәкьа дшицәагаз.

Арфьыцрақәа

Икақхеит ифьыцзоу аамта алашара,
Ашәахәа ацәытцарақәагь ирыхьоуп.
Аусурақәа еилашуеит ццакрала,
Зынзаск ифьыцзоу цәа-хаак рыкәныхәхәуп.
Арфьыцрақәа!
Зегьынцъара арфьыцра
Атәыла амеханакт ицәкәырцауа.
Мшәан, еитдамгылеи ифьыцзоу абицара,
Акеџхәа ирго иахьабалак рыбжьқәа.

* * *

Сдырфьыхеит урт абжьқәа, ишьтырхит сгәыгра,
Иатәарымбазеит сзышрагьы дара,
Саргьы, споема сыманы сындәықәлеит

Сымцои уажәшьта атыжбыртахь сара.
Атыжбырта, сзыргәәкуаз, исымто таха,
Споема маха-маха еиҕзыршәшәарц зтаху,
Споема, зыѡра фы-шықәса сзыдхалаз,
Атыжыразы ѡажәи хҗа ратцкысгыы сызҕу.

* * *

Атыжбырта!.. ахәыцрақәа срыбжьаркит...
Зқыи жәшәи хынѡажәи аба шықәса...
Срецензия...
Дырѡегь мцаха исыцралеит
Бзанцдык сгәы интымцәазо
Смирнов иҗсра.
Акыргыы сеысшәеит.
Уи дысгәйдсыхәхәалеит..
Исымаз сымчқәа
Зегыи иара изкзан.
Зынзаск сатәамбазакәа инысхалан,
Дсымпытднажәеит уи – хырҗашыа змазам.

Аҕар наҳакәшеит

Смирнов!..
Аха абар даацәыртцит сҕаҗхыа,
(Дсымбалои ус сгәалашәарақәа рыкны),
Деилкьеилгәыцәза, деилфаҗа, дҗамамха,
Игәшҗы зегыи хамтала ихкыаны.
Иара дышсыцу атыжбырта хныѡналоит.
Аҕар наҳакәшоит еибаргәыргыо, ихазгәыкы.
Иван Иван-иҗа са сышкә иҕәаихоит:
«Арт аредакторцәа иҗрыжьюеит шыта ушәкәы».

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА АХӘЫЦҚӘА РЗЫ

1954 – 1958

ЛЕУАН ДЫҒБАҚАЦАӘУП

Леуан амшын дазааигәазан дынхоит,
Еилҕьяк, хәыц бзиақ иоуп иара.
Зегь реиҕа аҕбақәа уи бзиа ибоит,
Дцеит Гагранзагь зны ныҕәара.

Даныхынхә, аҕба иахагьы игәаңхеит,
Азхәыцра далагеит иара.
Ацыхәтәаны, аус ду ахь деихеит,
Аус ду – аҕбақатцара.

Еизигеит ғәи қауари рацәаны,
Ацәымҕқәа мацзамкәа ирхиеит.
Еихак иңшааит, ицарза ихны,
Жьахәакгьы ажыраҕынтә иааигеит.

Дыхиоуп ожәшьта. Амшын ақәараҕны
Аус иуеит ихшыә азкны.
Аус иуеит зегь рыла деиқәшәаны,
Игәы зегь рылагь иазтаны.

Хәаратахым, уи ағба ду ҡаитдашт:
Иусҡәа ғио ицоит пхьаҫа,
Аха, еҫа умхәан, убри дагашт...
Абас ҫажәи хәба шықәсаҫа.

ЕДГЫ ИЦӘА

Ғәыблаак азна ааигеит
Еикәәпхо ишәыз ацәа.
Уи амш ныхәа дус ирыпхьазеит
Еигәырғьаны аҫаацәа.

Абри еипш аус зылшаз Едгы,
Жәа-шықәса дреихауп узхәом;
Шәарт ишыжәбо ала, ахәыцгы
Аус аҫны деитдахом.

Жәа-шықәса дреихамкәа ас ҡазтаз,
Ианизха – дфырхатдахашт.
Ғәыблаала ацәа аазгаз,
Тонналағь иҫеигалашт.

Исхәарц истаху шәахау шәара?
Дызсырҫхәозеи аҫкәын ас?
Ацәа ғәыблаала аагара
Акыр зтазкуа аума нас?

Аҫаацәа ныхәас ипхьазаны,
Изыргәырғьоз убри оуп;
Аҫкәын ашәыр зҫихыз уи аены –
Иара иеиҫеихаз ацәоуп.

К Л А С С К А Ф Ы И Т Ә О У Х Ц А Ф Ы

Араукариа,
Криптомериа,
Хамеропс,
Секвоиа,
Бешорнериа –
Шақа ихъантоузеи
Арт ажәакәа рхәара!
Егъафы ирыздырам,
Ирзеилкаарым дара,
Аха класск афы итәоу
Хара хцафы
Убарт рдырразы
Ираңигоит азәырфы:
Деиламга ихәоит
Нас, инейцых инапгы,
Хботаникатә бахчаф
Иуирбоит даргы.

Л И З А Х Ә Ы Ц Ы

Ан, Лиза хәцы
Дааныжьны афны,
Иаарласны дымцар
Җамлеит җара.
Ахәыцы лхала
Лныжьра дацәшәаны,
Ғәыла җкәынак
Дылзаалгеит лара.

Аҗкәын краамта дирхәмаруан ахәцы,
Лгәы мырґыґуа, лмаршәа кны,

Аха иагъаагеит ифызцәа рыбжы,
Дѡаџкѡеит уахь дцарц иџахны.

– Сааиуеит... саанза
Бымцан џара! –
Днаџәымч, ахәычы
Илиџеит дџас иара.

– Сцом џарггы хәа
Ди илоумхәаз уара? –
Азџаб хәычы
Инеиџалырхыт убра.

– Саауеит лассы,
Сааткгы уа сынхазом.
Саатк ибзымчхауеи?
Бшәома?

– Сшәоит ухәама?
Мап, сара сшәазом,
Аха ди дужьар
Калома?

ААҘЫН АЗГӘЫРҘАРА

Ааҗын гәырҗахә!
Ибыбшза ишәџеит –
Иблахкыган адәи абнеи.
Ишџеицырхәо
Ашәа еисаны
Кармаџыси,
Рхыынеи,
Рдәынеи!
Адунеи иахыџәоит
Урт рыбжы.

Ишпахаау ашәа ирхәо!
Чынча хәычқәакгы
Абрахь цыара
Ицырцыруеит
Ргәы азыхәо.

Вбас ишәымпхьазааит
Дара рзы,
Егьырт реипш
Ашәак
Рызхәом хәа.
Уртгы гәырґацәоуп
Рыбжыы шгауа:
«Аапын
Хара хзынгь иааит!» – хәа.

АКӘАРА

Ахьхьа-хьхьахәа
Акәара неиуеит,
Ашәа ахәоит
Абжыы нтганы.
Абна зырәуеит,
Алымха кыдтца,
Гәахәас
Ашәа ґацаны.
Ацлақәа
Настха-аастханы,
Амәа артоит
Иццакуа.
Уртгы ирдыруазаап, убама,
Уи амшын ахь
Ишцауа.

ИҒИХША ДАҚӘШӘОМ

Ғынчроуп, ңшак ңьарғы иамысуа.
Икәызгазоуп амш шыкоу.
Фөы хаауп ағәа иахылтуа,
Ғыц ирхны иахышытоу.

Ашәыртлақәа абахчағы
Ршәыр рызнымкыло изазоит,
Рымахәтақәа еихытарны,
Зынғы адггылағ иназоит.

Ақкәын тәатцлак датцагылоуп.
Иаңхьа махәтак аалакәзеит.
Ибла хнакуеит: ашәыр ғажьуп –
Иғихша дақәшәом, уи длаңшуеит.

ҚҰААЗЫМ АҢХЬАРЦА БЗИА ИБОИТ

Қуаазым акала иқәлацәа дрыцкуп,
Икалап, ишәахьазарғы шәара:
Уи бзиа иибо, дзығхәароу, ңхьарцоуп,
Дағуп дубацыңхьаза архәара.

Макьана ашәа иңхьарца иазхәом,
Аиашазы, игәкыдхгоуп уажәазы:
Абжыь хәа уи иахылтуа еиқәшәазом –
Ғыжь-Ғыжьрамзар, иағытқәашам акгы.

Аха уи ачыжь-Ғыжьра иара изы
Мелодиа хааушәа иңхьазоит,
Қуаазым иңсы зегь иңхьарца иазкны,
Иаирхәоит, дышзахәо иаирхәоит.

Иархәа, макъана ичыжь-чыжьларгъы,
Иархәа уи аҭхьарца ус, гәыкала.
Иархәа! Зны композитор дуззакгъы
Иус далагеит убас чыжь-чыжьрала.

МАХАЗИ ХАҚИ

Махаз дхәычуп. Ашкола дтоуп.
Ихшыџ азышыт дызџу цароуп.

Уи артаџы идта ирхиеит,
Аха игәы еихьнашыуа иҕалеит:

Цәгъа ибомызт итцегь еиғзаргъы, –
Ибзиазианы итазаргъы.

Ашкол аҕы, шыжьыза, Махаз
Атәтәа иасаанза дыџ дахьцаз,

џызак, хьзыс измаз Хақы,
Инаимтеикит ишәҕә аахты.

Уи класск ала иара диеихан,
Махаз дзышытаз иара итаҳьан.

– Жаиматк исзеилкаауам сара.
Сыхшыџ азцартә ишсурбара!..

– Ишца? – иҕышьо дтааит Хақы,
Иџыза хәычы диеиҕаҭшны.

– Цыҭх истцоз аума исурбаз?
Изгәалашәода уи, Махаз!

Ушақәтра азбахә ахәара:
Кыр цуеит исхаштижьтеи сара...

Абри атак хәа иахьиахаз,
Цәгъа игәы иатцасит Махаз.

Афызцәа шрыкәшаз ирацәафны,
Уи дирпхашьеит абас Хакы:

– Афныка уца! Убра уаатәа,
Цыпх иутдаз ухаштуазар сынтәа.

АҢСНЫТӘИ АЗЫН

Ихьтоуп, иауеит асгы,
Адгьыл хнакьеит зынза.
Афаршытракәа зегъы
Ирыхтцаалт итаҭаза.

Аңша цәгъашәа ицәытцәуп,
Ауухәа абжыы гоит,
Ашымхатцла цәамхьоуп,
Асы ақәхәхә изазоит.

Аеаңсахт амш лассы.
Ишашапуа мрак лашеит,
Икәашза ишьтаз асы
Ицкьашәкьаны иагеит.

Ихтит афаршытракәа,
Ацаа ирхыз зытит.
Ашымха махәтакәа
Рхы ифахан инеикәагылт.

Ашкол ахь ицаз
Махты, апалта пха ишәны,
Дааит афныҕа ихы хты,
Ипалта ишәых икны.

А М А А К Ы Р А

Ашкол ахь дцозарггы,
Даауазарггы,
Азы ихыз цхак
Дықәслон есқынггы.

Нахар изы уи ацха
Шәартамызт,
Аха цьюкы
Ирзыманшәаламызт:

Ихын ақырстақәа
Ҡба еиваны,
Маакырада
Акыр ифхаракны.

«Издыруада, злахатц
Гьежьюа дҕалар?»
Абас зназы
Игәы иаанагеит Нахар.

Убри аеныцәҕа
Цәымҕқәак пшааны,
Еикәаҕак ижәфахыр
Инықәк икны,

Дцеит ацкәын ацхәхь.
Краамта убра,
Ихшыѿ азышът,
Дафын аус аура.

Ихы ззикыз
Дадхәатцала инаигзон,
Иеазтәылхны
Амаакыра еикәиршәон.

Уи далгеит,
Амаакыра ҫәгәа ҕаитцеит.
Ишәартам ацха –
Шьта иманшәалахеит.

Илахатц гьежырггы,
Иқәныҕәо уафы,
Иҕалашт
Иахымѿанитцаша инапы.

Нахар иус
Игәы азыртынчны,
Аѿныҕа ацара
Иеазикуаны,

Дзышза, шықәсыла
Шәкы днареиханы,
Днаидгылт лыгажәык,
Илабашья кны.

Ихы дааѿахан,
Ацкәын днеиѿапшит,
Иоуразоуроу
Блала дааипҕхышьшьааит.

Харантə дахьибоз
Быргс дипхьазон.
Абырг дабаказ –
Ахəыцы дуастон.

«Иуацшьызгада,
Дад, абри уара?..
Хай, иараби!..
Уазыпшызшə са саара?»

Атак ахəаха
Имазеит ахəыцы,
Алыгажə инацитцеит
Игəыкза ибжы:

– Абри азы еипш
Иазхаант уцсынтцы.
Укалаант маакырас
Жəлар рзы!»

АГЕОЛОГ ХƏЫЦЫ

Тарас хəцы иаб
Ус бзиоуп дызлоу:
Егьараан дубаргы,
Ацшаара дафуп,
Дгеологуп уи.
Есқынагы дзышьтоу
Амаден рацəа
Ахьыцоу ахтроуп.

Шьжымтан нахыс
Афны дындəылтцны дцоит,

Ихәлаанза
Еимидоит ашьхақәа.
Ахьы зларсоу
Ахахәқәа ааигоит,
Зны – икыңу
Ахьыртәатцәақәа.

Тарасғыи аб
Иус ихы азкны,
Мышкы зны
Хәык дынхалейт
Дыңшаауа.
Убра уи
Даара краамта
Ихганы,
Дхынхәйт аҕныка,
Дгәырғо, дыццакуа.

Дхынхәйт, аха
Игәаныла дығәғәаны,
Инагзоуп хәа
Аңабаа зыдбалаз,
Дхынхәйт, зынза
Ибзиазоу цшааны –
Ибзиазоу,
Енагы акыр иаңсаз.

Аха агеолог
Усс имцхьазейт,
Иңа акыр
Иаңсоуп хәа иааигаз:
Уи хымызт, хахәын,
Шьанца хахәк дажъейт,

Ихьызшәа ицырцыруа
Иахьиҭаҭхаз.

Аиаша ххәап,
Игәы иалсит ахәычы:
Ашьанта дахьяжъаз
Цәгъа дарпхашьон...
Тарас, Тарас, уцхамшьан –
Уабггы зны
Ахьи ахаҳәи
Ус ицәеилагон.

АЦКӘЫНИ АШЬХА УАРБЕИ

Иурокқәа рхианы,
Дцон ашкол ахь дыццакны.
Ацкәын бзиа ибон атцара,
Уи дазәлымхан ескьынггы,
Иимбац, имаҳац адырра
Дашьтазафын иеазкны.

Аапын мра лашон, ипхон,
Ахьтәы цыпхьқәа канапсон.
Тынчран. Пшак амысуа тынчран.
Адгьыл азырфара иафын.
Бжьы затәык аҳауа иалфуан,
Уи абжьы – шьха уарба бжьын.

Хыхь жәфәангәка ихаракны,
Иазпагьаха, аеыргәғәаны.
Ипыруан уи ижжаза,
Амцәыжәфәқәа мырцысза.

Ашьха уарба иаџахузеи?
Ихагьежыло зыџнаџузеи?
Аџсаатәкәа реиџабы
Ажәџан иатәа иахымбаауеи:

Иаазкәылаз ираџәаџны
Уи амазкуаз азыџамлеи!
Шыжымџан нахыс зыџнаџуа,
Аџкәын изихоу иџыруа,

Иџалаша уск абазаап:
Ашкол ахь хәа иџцакуа, –
Ажәџан иатәа амазкуа
Дышреиуахо гәанатәзаап.

А П Ш Ә М А Х Ә Ы Ч Ы

Зани заби
Гәыларә еиџцаз,
Аџкәын ашџаџ
Дыџатәан ашәшъыра,
«Хәанџа џшәымас
Уџкала», – зархәаз,
Ихәыџзоу иакәын –
Фба иреиџам шықәсыла.

Игәы каршәны
Дшыхәмаруаз ахәычы,
Дџатџкәеит,
Днатџкәеит
Дызџатәаз ашымџа:
«Аџшәма, уџоума?»
Иџаџаџа абжы

Иналырҕыан
Интамси иара илымха.

Хылҕарчк ихашышы,
Уапа дук ишэны,
Ашта нтыц
Ибыргыз ҕуаҕк дгылан.
Алахь ҕашаза
Дзыкэтээз аҕы,
Ашта ҕыцбарах ибо,
Изызымкуан.

Ахэычы, дыууа,
Амзырха дэытҕкьеит,
Усгыи нҕааиҕит
Асас ишҕа:
«Дии бабей шыыжьза
Цыара иҕеит,
Аха... са сыҕами...
Шэааи аҕныҕа!»

АҔХЫНТЭИ АҔСШЫАРА

АҔхын ҕаҕан ҕарт аҔсшыара,
Җлагер даара ихаран.
Иҕан ашыҕаҕа рыбжьара.
Иакэыршаны ибнаран.

Рееитцхаа иацакысуан ажэуан,
Ацла дуҕаа еихашышы.
Ихааза уи абна илэуан
Аҕсаатэ рацаа рыбжьы.

Ҳацәон ҳтаҳхаа хәйлбычхала,
Урт хшырзызырфуаз ҳара,
Нас ҳдырфыхахуан шыжымтанла,
Ацырчыр рыхга дара.

Ҳныкәон, ашьхақәа ҳархалон,
Иаҳзымдырзо аақсара.
Ицқьаза азиас ҳталон,
Азсараз ҳаисон ҳара.

Адәафы еикәахтон амца,
Ҳарт ҳаагылон ҳаикәшаны....
Иҳазгәамтазакәа аамта
Ишпацеи, мшәан, иласны!

Ҳаибаргәырғьо шытаҳька ҳфааххан,
Ҳталт, ҳашкол, умзырха.
Ашәа бзиа, ақсаатә ирфахдааз,
Ҳамтас иузаагеит иахьа.

Ч А З Х Ы Л Ц А

Ишап-шапуа, игәыкатдаган,
Ааңын мра кажжы икақхеит.
Ҳколнхацәаггы адхәатдалан,
Уск-уск ахь зегь рхы дырхеит.

Ҳынч дызтәома атахмада,
Абас амра анкажжу:
Изычхауама усда-хәысда, –
Аандак ашышра дафуп.

Ифеаңхьа, ахылѡ-псылѡ ахылззуа,
Ишьтоуп ахэста ду еитцхэа,
Итэрааѣ-мрааѣуа цьюуки рфызқәа
Уаҕа икәуп, тынч ихәуа.

Дхабы-хацуа аус шиуаз,
Атаҳмада ихы азкны,
Амѡахэаста ивга инагаз,
Даныл иѣаихеит азәы.

Пагьак иеипш цьара дубашам,
Иетхэа, ихы ҳаракны,
Атаҳмада иахь дагьхьапшуам,
Датәеибазом уи азәгы, –

Дивсит жәакгы иамхәазакәа,
Инапқәа иңыбақәа иртакуп.
Апша тачуп иблуз шкәакәа,
Ичаз хылпа хбыкыны ихоуп.

Игәы иалсит атаҳмада:
«Бзиа ууит» имхәазеит.
Ҳаи, цьюшьт, абри еипш збахьада
Сқатца зышгы агәхьаа имкзеит».

Аамта даара кыр цахьан еипш,
Шьыбжьагәы уажәшьта еихан,
Атаҳмада наҕ данынапш,
Дгәеитеит: ишка азә даауан.

Амѡахэаста па даныла,
Атаҳмада иахь дааскьоит.
Атаҳмада ихәоит гәаныла:

«Чаз хылҗа дхынхэын даауеит».
 Дамжъеит аҗахмада, дамжъеит,
 Иара иоуп уи, иара иоуп.
 Ихы ҳаракны днапшы-аапшуеит,
 Ичаз хылҗа хбыкыны ихоуп.

Арҗыс ус дыҗыҗа-җыҗо дшааиуаз,
 Инапқәа иҗыбақәа ирҗакны,
 Аҗахмада дшақәымгәгуаз,
 Дмаангылеи иара иҗны.

Ғааитит усгы: «Бзиа ууааит!
 Исахә, дабанхо Мац абра?
 Ахәстә дазааигәан дыҗазаап.
 Сиафсны самхацеит хара».

Аҗахмада иус днакәытны,
 Арҗыс җагы днечиҗапшуеит,
 Ибжы җарза инеитцыхны,
 Абарт ажәақәагы ихәауеит:

«Уара избо жәала иуасхәар,
 Еиызкаауа шуакәым збоит.
 Иаха еиҗуп, хырғаа руҗар, –
 Аҗызқәа рахь днечрпшуеит, –

Мац иҗызқәа. Ахәра иалгар,
 Идәықәлашт рышьҗахьҗа ихынхәны.
 Урышьҗагылан уҗыҗоухар,
 Иаша унаргоит Мац ифны».

ХАШТА ИТАГЫЛОУ АХА

(Ахэыцкэа рашэа)

Хашта аха ду тагылоуп,
Даара бзиа иаабоит:
Ицымкзакэа есышыкэса
Харт уи шэыр хаала харчоит.

Хара хаицштэ́кыа уи атла ду
Ацсаатэ́кэагы иргэа́хоит,
Амахэ́такэа ирыд́катцала,
Ры́тракэа дара танхоит.

Уа дара акэ́тагыкэа хыртчоит,
Ихырхуеит, ацшқа раа́зоит.
Еибаргэ́ыргыо рычырчырбжыы
Есқы́ынагыы игалоит.

Аха́кэа иреи́гыу хауп уи,
Хара даара иза́хгэа́пхаз,
Ашэ́ыр адагы – ирзы́камлеи
Ацсаатэ́кэа уи ы́ынрас.

АДЭЫКРЫН

– Асы ултэ́раан, ушэ́туа угылоуп,
Адэ́ыкрын цш́за, адэ́ыкрын,
Нас иухэ́зеи, ухы укэ́ажыуп?
Иса́хэа, еилкаам са сзын.

– Алашарахь са саны́кэ́поз,
Шы́арда а́цабаа збеит,

Асы кылзжарц хыла сшагәоз,
Сыхәда хәахәаза иаанхейт.

ХАРА ХҖНЫ

Ажәѡан агәы цқьаза иҗоуп,
Амра каччоит ихааза,
Амимоза ѡежъза игылоуп,
Икәашза ишәтуеит ахәаса.

Блуззатә, хылцагы зхам дубап уа,
Ахәыцқәа хәмаруеит адәаҗны...
Шәгәы иаанамгааит ааңынран хәа,
Февраль иадыруеит ус Аңсны.

АЦАРАҚӘА ШЕИБАРШӘАЗ

Ахәаша адәныҗа инкарҗсеит.
Икәаҗ-кәаҗуа еизаны,
Ацарақәа надеизалеит,
Еибаргәырҗыо ирацәаны.

Дцәырҗыа-цәырасуа даацәырцит
Ацкәын – злымхақәа ирынктәу,
Хахәк аңырхәа инымѡанитцеит
Уахь – ацарақәа ахьтәоу.

Аха ирмаахеит ахахә иршәыз,
Ицаст аеыѡхәа рыгәта.
Рыҗс ахаара рқьышә ишықәкыз,
Иѡыцпраан, инықәтәеит урт махәтақ.

Даара краамта изтынчхомызт
Ацарақәа еибаршәан,
Игәытҕыа-ҕсытҕыа, рҕырзеиқәкуамызт,
Ичырчыруан еилаѡѡуан.

Иангәеибаҕа урт гәаблыла,
Цәгъа шырмышыыз уа ирбеит,
Иагъеицырхәеит рхы неидкыла:
«Лыҕсаа дхамамқәа ҳаиқәхеит!»

ѡ-ГӘҢЫХАК

Адашъма днықәтәан шәкәык аахылтит,
Ашкол иҕамлац ахәычы,
Уа еразнаказ иаацәырцит,
Рахәи ҕсаатәи рацәаны.

Лыбла хәыцқәа еихмырсыҕызо,
Сахъоуп дызхәапшуа лара,
Бзиа илбо, илыцышьталцо,
Ңисгъы лыватәоуп убра.

Ңсы зхоу зегъы уи илбартоуп,
Илбоит ажәақәагъ шанцоу,
Аха гәҗыхак ахәычы илымоуп –
Ех, дзацхьондаз уа ианқәоу!

Ңисгъы иамоуп, иамоуп гәҗыхак,
Уи атәашъагъ шәымбауеи:
Иабоит ашәкәағъ хәынап сахыак, –
Аҕсы ҕандаз, иахауеи!

НИКӘЛА ИАШӘА

Ацкәын цьоук рыфны дындәылтдын,
Ифынеихеит дыццакны.
Амѡахәаста-па дѡанылан,
Дцоит иѡныҕа ихы рханы.

Иаб дзыздәыкәйтцаз анирта,
Аамта даара кыр цахьан.
Илакьта-лакьто имѡахәаста
Абна ду иагәылга иган.

Дшәар калап, хәара тахума,
Иааикәыршан илашьцоуп.
Дхәычуп Никәала, кыр ихыцуама,
Сынтәа жәа-шықәса дыртоуп.

Уаѡ дицзамкәа имацара
Дцоит дыҕкәа-ҕкәо, дыццакуа.
Икәша-мыкәша абнаршәыра
Итцыѡеит еиуеипшым абжьқәа.

Зны читбжык гоит, ипцәоит махәтакгы,
Иааѡлоит дача бжыкгы зны,
Зны ҕнатүеит атыѡарѡаргы,
Итцыѡеит бгахәыцқәакгы рыбжы.

Бнеи тхылашәи удыршәартә иҕан,
Ицәа дагытазызеит зны.
Убасқан шәак ааҕиркәеит ацкәын,
Акихәа ирго ибжы.

Ашәа ихәоит уи ибжы рдуны,
Иреихауп абжьқәа зегь ибжы.
Днеиуеит уи иаха длахҕыхны,
Днеиуеит иаха игәы рҕәҕәаны.

Илымха аҕынза шытыбжык знаѡуам:
Бжыла иҕаиѡит хараза.
Иарбанзаалакы шѡарта имам,
Ашѡа убас ихѡонатца.

Ашѡа шихѡоз ус Никѡала
Изгѡамтазакѡа даанагеит;
Аа, аѡенѡыыр иадыѡчала,
Аѡѡымза иѡнаѡы илашеит.

АЦИТРУСКѡА

Ацитрусѡа атцла инылбаан,
Иѡежы-ѡежыза иҕаланы,
Руапа шкѡакѡакѡа наршѡырѡан,
Җаирпланк инѡалеит еиманы.

Бзиа еилаѡѡамзар шѡартѡуп:
Ахыѡа ззымѡѡазѡ роуп.
Мшыни шыхеи ирхыѡраа иѡарѡуп,
Рымѡа даараза ихарѡуп.

Иѡѡит, иѡѡит урт Магаданҕа,
Уск дара рнапы иануп:
Ирызхыызаап хѡыѡѡѡак уаҕа, –
Ргѡахѡѡѡы нарыгзарѡ рѡахуп.

ИКАҢШЬЗА ИШӘИТ АЦА

(Л. Украинка лҗынтә)

Аца җаңшыза ишәны
Абан атла иахьяҗоу.
Иатцоуп ахәыцқәа еизаны,
Аца җырхырц ауп ргәы иҗоу.

Цкәынгы зҗабгы уа ирацәоуп,
Абрахь, абнахь ишаҗоит,
Урт зеггы зышьҗоу акоуп:
Рнапқәа рхаха хыхь ицшуеит.

Аца, иҗаңшыза ишәхьоу,
Иргәырҗагоуп дара рзы,
Аха, изхәартоузеи, иахьяҗоу –
Ахәыцқәа зыназом азәгы.

– Ех, аца, аца җаңшықәа,
Шәҗалеит шәара шәрацәаны,
Аха иназом җа җнапқәа:
Атла шәҗалеит шәҳаракны.

– Атла җәалар җа хлаҗәны,
Җзыкалозма ас җҗаңшыза.
Уажәаңхьяггы абра шәааны,
Җашәфахьязаарын ожәшьта.

АБАХЧА ССИР

Абра амшын инаркны баҳчаруп,
Баҳчоуп акыр зымҗазкхьаз,
Амандарина хыхәа игылоуп,
Апатырқалгы – убас.

Уи анаѡсан иубо қәатцоуп,
Ажь хәа зыхк ы́камзи уа!
Аа, аикәатцәа, ари – шкәакәоуп,
Аа, а́қапшь ажьымжәақәа.

Абри атцла абиа ґажьуп,
Иѡежь-ѡежьза и́каланы.
Уи а́кара ишәпоуп, и́кәазуп –
Хѡык ирызхауеит акы.

Рымахәқәа еилышь еидгылоуп,
Аха дукәа, атцәакәа
Калат хыла ашәыр рықәжьуп,
Инибакылоит еибарқыуа.

Урт унраѡсшәа хыхь уахьхалаз,
Иаахтуеит хахәрак, ца́кьарак;
Убраагь, ахахә еиѡцара иалиааз,
Аееимыртаға игылоуп цлак.

Изакә шәырузеи уигь иґалаз!
Алахәқәа еи́кәшышьа,
Ца́ка икаґәоит ацха ирылтәтцәаз
Амахәґақәа ирхьыкәкәа.

Шәыр хкыс иутахузеи уаха?
Ибарақыатразоуп абра!
Атцлақәа зегь, рнапқәа рхахан,
Ирґалаз умцаркуеит дара.

Унеила еимудара у́коуп,
Уи абахча хәа хазґу:
Ашьха дукәа атцак иамоуп,
Иамоуп архақәа иґбаау.

Ашәыр хыкқәа узыпхьазашам,
Изгәалашәода урт зегьы!..
Мап исылшом, иссычхашам
Еитдых исмыргар сыбжы:

– Иҕам Аҕсны еигу тәыла –
Бахчоуп ауразоуроу иара,
Ашәыртлақәа дара рхала
Ахахәтәҕьагь иалиаауеит абра!

ҲАБДУ ИЗКНЫ

Ҳабду даҳхаштзом ҳарт бзантгьы:
Деикәышла, изамџақәа кычза,
Бзантдык имабашьзоз азәгьы.
Зегь рзыхәа иблақәа хааза.

Дуастон ескыынагь игәарпха.
Мшәан, иалимхуаз иара амҕы!
Икыгаз, шьалашьыныз, еихаз –
Ихәмаруан ауп инапқәа рҕы.

Астол ссир ҳзыҕаитцеит иара,
Иахьеиласоу умбо, игәгәаза.
Дҳаман ҳанадтәалоз ҳара,
Ҳгәы тытцны ицон зегь ҳгәыргьатцәа.

Ҳабду даҳхаштзом ҳарт бзантгьы:
Деикәышла, изамџақәа қычза...
Уи иахзынижыт – иахьагьы
Зшьапқәа ирықәгылоу игәгәаза.

АҚАБЛА ҒРЕИ ҤДЫХӘА БАБЕИ

Агәы атданза бзиа иба,
Ажә аңшь ңшза тәыџа ду,
Иарбзон ақабла ґра – аңа,
Иаразын зеггы ирыцку.

Ахы нархәы-аархәуа ақабла ґра,
Ишеиґу иамҗанакуан ан;
Ан гәыбзыґ абзиабара
Игәыҕатдаган, цәґа ихаан.

Арахә рацәа адәеиужь иқәыз,
Иандәықәла афермахь еиханы,
Ажә аңшь ақабла ґра шаңыз,
Ирылагылеит рыгәҗаны.

Ахышьцәа рыцын, рышьҗахь инеиуан,
Уажәы-уажәы неиқәґытуа,
Зынґы жәи-қаблеи, ихәмаруа,
Ахьз чыдақәа рыхҗауа.

Хәыңґы дуггы шеилаџынтуаз,
Еиццон арахә еицрхашьшьы.
Ус, ирымџатәны ишнеиуаз,
Бна дук иныҗалт еихашьшьы.

Аамҗа кыр цеит, амра нзаалеит,
Илашьцеит абнаґ иаҳаґы,
Абра ишақәмгәгуаз иақәшәеит
Ғәаҕрак анґы аңаґы,

Ихара-хаңшуа ан иацрыҗны,
Ақабла наскьеит хара.
Ицеит арахә абна илҗны,
Ақабла аанхеит убра.

Иашоуп, ақабла иахароуп,
Уи иапыџлеит ахәычра: –
Изсылымшозеи сара схала,
Абна снылал абара.

Инхықәгылеит иамбазациз,
Кәарацчак ақәарагы.
Ақабла гра, ишаґахзамызгь,
Инафыхәеит уи азгы.

Амч аацнашәеит: уи интымси,
Имшәазакәа итыст иара.
Нас мџахәастала инафысит
Нырцәка иказ ақәара.

Шьамханынза иџылагылеит
Аҳаскын уа иқашәқашәо.
Уи акраамґа иааннакылеит –
Амла уамкуазаргь иумфо.

Ишґарацәоу ажыц акәзар,
Иагьзакәбгьзуеи иафассы!
Иараби, убас анакәха,
Ангы аанагап лассы.

Ианарбап уа ассир шыкоу,
Уигь ицъанашьяп цәгьза.
Да, инаскьяп ачықьра шыкоу,
Иахьеилагылоу еилачза...

Арахә реилыргара аамґаз
Аферма ашґаф, игьежьюа,
Иаарылахеит, зґа зыгәхьяахаз,
Ажә ацшь тәыџа ду қаауа.

Еигәныџт ахышыџа, зегы игәртеит:
Иџам аџабла җра абра.
Аамџа мышыџы џыџа дәықәлеит,
Бџарла рееибыџа, пџаара.

Аџабла җра шаџыо илоуп,
Абна дуаџ ипџаауа.
Игәыџџа-пџыџџа амџа иашыџоуп,
Амџа – афермахы изгауа.

Ааи, иџәлеит, амџа иақәшәом,
Аџх лашә аблақәа хнакуан.
Маза иашыџоуп уи иаџрыџџом
Бгахәыџык, харантә иабан.

Алеижыа кылкәкәа иашыџазаџуп,
Инамџкласыргыы џәгыа иабом,
Аха, иабаџоу, амч аџәмаџуп –
Иақәџартә иџам, мап, иазхом.

Аџабла җра абна илоу
Аџџтаа игәанамџеи маза,
џәыџа хәыџқәакгыы шахагылоу
Аџсақәа реипџ иџџарза.

Агәы џшыаауеит, изџынџхома,
Акәаџ бџиа аџсахы пџнажәоит.
Амч азхом хәа иаангылома,
Агызмал аџџтаарахы еихоит.

Хара-хара инавс-аавсуа,
Икылпџ-кылзырџуа ишазыпџуаз,
Ахаџахәа агә иџашәеит уа
Имлашыуа бга дук ахытәаз.

– Иарбатәуп! – убас уи иазбит. –
Кыт ахмырткәа иңнажәжәап.
Даараза исзеиғыу алтүеит:
Жьыхәта дук саргыи исзынхап.

Атыхәа аршәшәан икәарзалеиуа,
Ақабла инаңылт иара.
Ихырбза-кәрбзо, ацәа итәтәиуа,
Убас җаанатит убра:

– Бзиала уаабеит, сылашара!
Җаи, сыңсындаз, угәыгәтамхеи:
Уныгәнысуа умацара,
Ахәынтәа бааңсы уламхеи.

Аамта сыцәцеит ңара сшыҗаз,
Уааңсоуп, уааңсоуп хымпада.
Сыуа, сеигәырғыоит уахьызбаз, –
Асас еиғыу исымада!

Уңсы ушәартә еиңш атың сымоуп,
Уа иуңырхагахом акы.
Аөн бзиа сара исымоуп,
Уаала, сысас, ухатқы!

Ақабла настха иаагылеит,
Иамдыри ишазхәаз цәгыарак.
Ахәажьы зегь җеилагылеит,
Абри еиңшгы ахәеит атак:

– Исыдумцалан уиаҗара,
Суццом, баша уааңсеит:
Зтыхәа бабоу ацныҗара
Игәрагам хәа сан илхәеит.

Абригь ахәеит ақаблагы,
Блала «аңшәма» ианарбоит:
«Иакәым акы уеазукиргы,
Стәыџа цар уара иузоит!»

Уаха иаламцәажәазакәа,
Ағынанахеит ҕаңара.
Агызмалгы, ажәак мхәазакәа,
Абга ду иазцеит иара.

Ианахәароуп агәы иалоу,
Идмырзыроуп ашьтамта.
Ақабла ҕра, абна илоу,
Иашьталароуп урт ожәшьта.

Закәтә гәәҕрои ақабла ҕра
Уи ауха иахнагаз!
Закә ңабааузеи амџа ңшаара.
Уи арыңха зықәнаршәаз!

Ҙьаргы ңсшьара ҕамҕазакәа...
Иңшаауан уи, иңшаауан.
Ицеит аамта имаңзамкәа.
Ашьхарагь шыта илашауан.

Амч алзаазеит уаха алшом,
Ххәаада иңхастахоит цәгьала.
Ашьаңқәа уажәшьта ирзынкылом
Бардк аҕенаванаршәт убра.

Нас уи акәхеит, ицәеит уаҕа,
Аҕыртынчзаны иара,
Абнаҕ шәартак ыҕазамшәа,
Иазнауазшәа уи џынра.

Адунеи зегь қиароушәа,
Иамазамшәа уи цәгъара,
Псы зхоу зегъы ирыбжьоушәа
Ани иареи ргәыбылра.

Аа, уи ангъы уа иахъааиз,
Игәыргъо иакәфьтуа аңа!
Аа, уи абз дугъ ахъазтнахыз,
Ашлықь-шлықьхәа ирбзауа!

Аха, мап, уи башоуп, пхызын,
Ақабла гра пхыз иабон.
Лабәаба – цәгъарак азцәыртын,
Иааиуан ашқа, иааскьон.

Абга млашьи тыхәа бабеи
Уи аамтазы иңшаауа,
Дара шеицыз инадымгылеи,
Адалақь еиңш рыцқәа хуа.

Пстбарада уа изеилымгеит,
Еикәшәеит айғара зыбжьаз.
Аурозоуроу итдырцәажәеит
Абна, атынчра ду зхатәаз.

Ашъа кашит, икашыцәкьеит,
Аха шәгәы иаанамгааит шәара
Хәабла хәычы уа итахеит хәа,
Ирфеит хәа абгақәа убра.

Мап, мап шәажьеит уи: иахтыгәылаз
Ахьшьцәа ршәақьқәа уа еицткьеит,

Цыхәа бабей бгеи, ифырлышуаз,
Абнаршәыраҕ иҗахейт.

Шыыжьза аферма агәашә инҗалеит,
Ақабла җра, зан иазгәыку.
Азаақьхәа иҕаауа инаңылеит
Ажә аңшь ңшза тәыға ду.

А Ж Ә А Б Ж Ъ ҚӘ А

АХЬЧА-ЛА ВУЛКАН

I

Азиас ду, аееимартаға, аңшыхәцәа рхабла Манцъана иавсны инеиуан. Инеиуан уи ашышыхәа, азышьтра зеггы тыртәааны.

Еивагға игылаз ахабла-өнқәа инрылкышәа азиас ақәарағы иыхықәгылан ыңыа, рыбақәа еихмырсыгъзо азиас иыхыңшыло. Урт ирбон: ахы аарлақәа азы итыхәхәо, алымхақәа кьацә-кьацәза, аффахәа изсо, лак дара рахь ишнеиуаз, лабак ағытцакны. Ала, азы анахәлатәалакь, инеитас ифытыззон алаба шағытцакыз, убасқан агәышқы шкәакәаза иааңшуан, аблақәа тырхаха ақәара иқәгылаз рахь инаңшуа, урт иранахәарц атахызшәа: ижәбома исыдышәтцаз шынасыгзо.

Азиас иыхыңшылоз Нарба Денуари иара ица хәыцы Рушьеи ракәын, алаба зғытцарзза, изсо дара рахь иааниуаз, пла ду Вулкан акәын.

– Аферым, Вулкан! – ихәеит Денуар, ала аазхытцны, алаба иаңхьа ианнышьтанатца. – Аферым! Аферым!

Денуар ала ахы инапы аақәишьит. Вулкан уи гәахәа дус иқатца, инеитас иааңан, ашьтахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы, аңхьатәиқәа наганы Денуар ижәахыр инықәнатцеит. Ала хәышлапса аееитцых ауааы иахьидгылаз, гыларыла иара иақарахарц акгы ааигнажьюамызт.

– Вулкан! Вулкан! – инақәиргеит ибжы царыхәтәаза Рушьа, ала атыхәагы неимлагәа икны днахеит, изнапык неитыхны инақәырххо азы инанагоз, тәәнанума даанума акы. – Вулкан, Вулкан! Уццакы, утал азы!

Вулкан ҟынтә-хынтәгы италахьан азы, Денуар инапы назқәикуаз аанагон. Рушьа ихәтәала азы итамлеит: дхәыццәоуп, дыкәннашьеит, аха дгәаар хәа иацәшәан, даргәыбзыгт иара атәала, инейдыххылан, абз ааиҟнашьит.

Аби-аҟеи рла рыманы ақәара ишықәгылаз, даарыдгылт Сергеи Виктор-иҟа Майоров, иаазыркыаҟны Майорич хәа уи ахаблаҟы изышьтаз.

– Шәышны сныдгылан, аха... ара шәықазлаа, – ихәеит дҟаҟа-ҟаҟа, зуаҟыбжара инахысхьаз Майорич, – Вулкан шәкәбеит ақәу? – ала иеизнагахьаз ақәарц-марцқәа азы рылытцәтәа иахькаҟсаз днарыхәаҟшны, инацитцеит: – О-о-о! Вулкан иахьа еидарак амҟы зыхнагазаа.

– Уи иахьа аус ду ауит, – дыхәмаруа инаиатәеикит Денуар. – Шыжьхьа анысҟа, аҟны сзыҟнамгылт, даара ишоуроуп. Арахь ақәара саакәылт: иумҟатәны уааираны укан усгы. Уааира сазыҟшнатцы, азиас инхызбаалоз Вулкан нарыжәысто мацара, иаргы аҟарыхьит, амҟгы еизнагеит.

Майорич ала дналахәмарт, ахьз хәаны иакәҟытуа, абақ-абақхәа инапы абҟа инықәкшо. Вулкан атыхәа ааршәшәеит; атәым-уаа рахьынтә уи ахатца иакәын зегь реиҟа бзиа иабоз.

– Ахы, уца шыта аҟныҟа Вулкан уманы, – ихәеит Денуар, ичкәын иахь днахьаҟшны. – Уца, иазхоуп ахәмарра.

Нарба Денуари Сергеи Виктор-иҟа Майорови еицны рҟынархеит, азиас иавга инагаз амҟа ианыланы. Ицоит урт усура аҟшыхәратә объектқәа рахь.

Манцәана – ихаразоу ҟадатә хьыҟшаартатә дгылуп. Азиас аҟшахәаҟны ирацәоуп ашахтақәа, амардарақәа рҟы аштольниакәеи, дук нарыбжамкәа ишшапа-шшапаза, еиваҟа инашьту ажрақәеи.

Нарбеи Маиорови иңшыхәцәоуп – геологцәоуп. Манңыа-на усуртас иҕоу зеггы, ажрақәа инадыркны ашахтакәа рҕынза, напхгара азызуа дара роуп.

Сергеи Виктор-иңа Маиоров доурысуп, Манңыа-на азааигәаза ңыара ииз азә иоуп. Нарба Денуар – даңсуоуп, харантәи дааит. Уи дахынтәааз Аҕәа инаркны Манңыананза, ианейтәаха 15 нызқь километр бжәоуп. Аҕадатәи адгьылқәа рҕны аусура игәаңхон азы иңхәыси ихәыңи иманы дааит абрака.

Нарбеи Маиоричи даара бзиа еибабо уаауп. Абар, шыта хәышықәса егърыгым Манңыана аус еиңыруеиҗтәи. Ахыңшаара иалашыҕкны иаңуп. Ишәымбои иара уажәггы еиңны усурахәа ишцаз. Шахтеи штольнией егъа еимыр-дап! Хара иахзеилымкаауа егъа ус хкы иалацәажәап, имҕаңыргап. Урт быргцәоуп, хара хазларыхәозеи. Иаха еиңуп хәиасып хәыза хәыңи иахь. Халацәажәап Рушьей иара ила Вулкани ртәи.

Рушьа Вулкан иманы аҕныҕа даахьан. Ала адәныҕа иа-аныҗны, иара аҕны дыҕнан. Дук мыртыкәа ддәылцит ахәыңи, дырҕегъ деитәнадгылт ила, ахәша зыхышны иан илтаз ачаса даңхауа. Ичаса ҕытк аамаңиҕын Вулкан инамтеикит. Ала аблақәа гәыбзыгза, заа Рушьа инапы арбзеит, нас ашышыхәа ача ааимнахт. Машәыршәаггы ңҕеи иакысрын уи ахаңыцқәа ахәыңи инапы, уи бзантык иҕалахьоума!

Алеи Рушьа хәыңи рхы рдыруа иҕалеиҗтәи инаркны ҕнатак иаазон.

Рушьа ңшы-шықәса ихыңуан, иаб диманы Манңыана данааи. Убри ашықәсазы Денуар ңоук рҕнытә иааигейт зыжәла бзиоу ахьча-ла иахылтыз аласба. Рушьа гәахәа дус иҕаитеит аласба, бзантык ибахьазма уи еиңш иңшаз: ибажәгәалеиуа, ахәи иақәыз, асысхә еиңш итатаза, иҕәымшәишәза, абла хәыцқәа ңиқәатцәааза, ахаҕы

кәырза, ичаамашәза – иашьтыхны исгәйдсыргәғәаландаз ухәарын. Рушьа аласба игәйдихәхәалт, ақышә дагәзырц егәаигымхеит. Аласба бажәгәалеиуа абри акара бзиа избаз, иаргыи бзиа дшабоз адырра инаҗеит: абз хәычы аатнахын, изамға инахьнашьит.

Абас ауп ахәычи аласбеи рапхәза иреипылашьахаз. Абри инаркны урт есаaira еишьцылон, ирызхауан. Денуар, алақәа бзиа избоз, аласба азыкаитцон, ибжьон.

Убриижьҗеи ицеит, абар, шыта хәышықәса. Ахьча ласба ла-духеит, ашьтахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы аеанаашьтнахуа, гыларыла ишыжәбоз еипш, Денуар инаидфылоит. Вулканхәагыи хьзыс иартҗеит. Изхәит, ддухеит Рушьагыи – ихытҗеит шыта жә-шықәса, хара имгакәа далгоит афбатәи акласс. Иазхәит, игәғәахеит Рушьеи Вулкани ирыбжьоу абзиабарагыи.

II

– Вулкан! – ибжьы наиргеит Денуар. Уи аамтазтәкьа алагыи иапхьа иааин иаагылт. – Амагазин ақынза уцароуп, – Денуар ақбаад бгыц акы нанитцан, нас уи абгыц қарақәак нацданы, артмакк интҗеитҗеит. – Уст, иаанкыл. Уццакы, мамзар Рушьа аурок дахцәагхоит.

Вулкан неитаҗеит, ахапыцқәа рыла артмак аашьтнахын, ашырхәа адәныка индәылҗеит.

Амагазин ақынза километраки бжаки бжьан. Вулкан уахь ацара-аара иашьцылахьан. Ауафцы иаткыс иазыманшәалан ианаамтоу ихәхәхәтны афныка ахынхәра.

Амагазин афнуцка ауаа рацәан: афатә зтахыз, арыжәтә зтахыз, шыжьымтанмыз, еизаны икан. Вулкан ашьшьыхәа ауаа инарылс-аарылсуа, азәгыи идымкьысло, ахы даара пату ақәданы, адахта ашка афьынанахеит.

– Аочеред, аочеред! – цьоукы ихәмаруа, рыбжьқәа надыргеит, даҗа цьоукы, амға азкны, инафәагылт.

Атыхэтэантәикәа аминут азы инапыркьейт, ала мгыгзеит, аха убри еипш блақәак хәа днарбеит, урт апырымтцыр цсыхәас ирымааз.

Артмак адахта инықәцаны, Вулкан ахәхәхәтәы инеифақшит.

– Бзиала уабеит, Вулкан! – дахәлаччо ґааитит ахәхәхәтәы, артмак итихыз ақбаад бгыц дақхьо, нас ажәлар днарылапшын, дыхәмаруа ус нацитцеит. – Ишыжәбо еипш, сас бзиақ дахтәаит. Пату иқәцатәуп.

– Утәеишь, утәеишь уххь згеит! – ихәеит ауаа ахьеилагылаз азәы, акәакьаґы икґагылаз ақәардә инапы нақәырххо, ала иарбауа.

Иааибарччеит зеггы. Вулкан иатахзамкәа алапш ааихнагеит уи ахатца, абри акәхап иазбазгы: атәара уаргәақуазар, утәа ухаца, сара атәаха сымам, ауаа сзыпшуп.

Ахәхәхәтәы ашьақари чабаба бжаки капанны, артмак интеитцеит, аганыхшәагы цьара инавейтцеит иаанхаз ақарақәагы. Артмак ахы неибаркы ала ианамтцейк, ахапыцқәа рыла иаашьтнахт атцқәа ирынкны, нас амагазин ианыџналоз еипш, ахы пату ақәцаны, ашьшьыхәа индәылцит.

Рушьа крыф-крыжә, ишәыра хәычы ихәда ихшьны аџны дандәылц, адәныґа, иара атыц аґны ихырбза-кәырбзо игылан Вулкан. Уиггы ианаамтаз шыжьхьа аґеит: Сырма, Рушьа иан, иалтахьан акәац злаз асуц ача атцаркәақәаны.

Еицдәықәлеит Рушьеи Вулкани, еиццоит урт ашкол ахь. Ахәычы имацара мышкгы ашкол ахь дымцацт, есымша днаскьанагон Вулкан.

Инеиуеит Вулкан, ахәычы ивагыланы, алымхақәа кьацәкьацәза, атыхәа ду хьырнаа иахьнырҳаланы, ахы ҳаракны инапшы-аапшуа. Агәаґануп уи, иудыруазеи, зеипш ґамло егыґам, адәы иқәланы инеиуеит, уа арахә хәуеит, икшо анрылоуггы абахьейт Вулкан. Бзанцык иахаштуама, зны

ацәфыс ацәа иҗачны, Рушья ишҗа атәыџақәа харшаланы афәанаанахаз. Дзықәнаршәараны иҗаз ахәычы, Вулкан уа идгыламзар! Икыднатейт Вулкан, ацәфыс аҗәақәа ацәа азы аанамго иҗацаны, иҗхарс идәықәнатейт.

Ашкол афы инейт. Убраанза џ-километрак ирейхам. Рушья агәашә аартны ашҗа данынтала, Вулкан шыҗахьҗа игьежыт. Ицоит шыҗа аџныҗа, агәы тынчуп: Рушья иахь-шәартам атып аҗны дыҗоуп.

Шыбыжьонгы ахәычы хырџаада дыннажьюам Вулкан: атыхәтәантәи аурок иалгарц 10-15 минут шыбжью, агәарафы инейны иатәон изыпшуа, мамзаргы Рушья агәашә дтыҗны, адәы данаақәлоз, инейпылон иара.

Рушья гәыпџык ахәыққәа дрыҗны даауейт ашкол аҗнытә. Ивагылоуп Вулкан. Атәым хәыққәагы бзиа ирбон ала. Зны-зынла, ахьз хәаны, ахгы рнапы аақәыршылон. Уи азин рнаҗон иара, аха амцхә уақәымгәыҗын!

Ахәыққәа ейҗны ишаауаз, Рушьей чкәына хышки аймак роут. Аҗкәын хыш Рушья иатҗкыс деихабын, илангы дыҗан. Леишәацәгьак иакәзаарын; ашырхәа днетиҗапан, Рушья имахцә нҗарс иааникылт дымџанитҗарц. Ахьымзг имгеи... Рушья иакәу җышәымшыааит, мап, Рушья ацә-гәара данақәшәа, акаҳаха имҗакәа, Вулкан атаххәа ина-рыбжьяҗалан, аҗкәын хыш гәышҗыла иахьынаижәлаз, деизҗа днышьҗанатейт. Ала, азшыапык игәы инықәыргәҗәа, инейхабаейт, аблақәа цәгәшәа иҗәыркшаҗаны, ахаҗыц-қәа хырҗьяҗаны.

Шамахамзар ахаҗыцқәа хнарҗьяҗымызт Вулкан, аха ожәазы аҗсахы ейбакззаап. Уи аҗара игәааны ишыҗазгы, ала аҗкәын икажьра ада даҗа цәгьарак җанамҗит; имаҗәа җара иҗнамжәейт, имыцхаит, – аҗсахы ейбакит хәа ани аҗкәын иаҗлабуазма, дыршәатәын, – даршәейт, даҗазны уи ейҗш аус хәымгақәа нап рылейкрым. Аиаша ами, ейҗыз атәџәа зегьы рҗәа иааҗазыҗейт. Аҗкәын хыш дҗәитзә,

ихәа уамшыа, иу уамшыа, ипштәы ихыгга ифызцәа даары-
лагылт. Вулкан акәзар, уи иаағызымызын ыынтәҕа Рушьа
иааикәшеит, нас абз татаза иаатҕаны, ахәычы инапгы
аарбзеит.

III

Нарба Денуар ионы еилыхаран. Иҕан уа атәым уаагы.
Аидара мѡангага автомашыына аоны иазааигәазаны игы-
лан, ашытахытәи азганк аартны. Манҕыанатәи чкәынцәақәак
уи иақәыртцон аилахәарақәа, ачамаданқәа.

Денуари, Сырмеи, Майоричи ҕыарак еидтәаланы
еицәажәон. Вулкан аоны аҕхыа аандаҕы иҕахәан. Рушьа уи
дадгылан, ахы-аҕы инапы ахышыа, илахы еиқәыршышы,
ожәымзар-ожәы алаҕырз ааиҕкысап ухәартәы. Вул-
кан гачамкны аблақәа траа, зны ахәычы иҕаҕшуан, зны
ақкәынцәа, еихыыс-еиҕысуа автомашыына амаҕақәа
ақәызтцоз.

Ала иҕалаз азеилкаауамызт. Автомашыына ааины иах-
ыгылаз усс иаамамызт; уи уажәы аҕхыагы иабахъан, абра
иааихъан, иара Вулкангы Денуар егырааны иақәыртәаны
ҕыара игахъан, иааигахъан. Аха уажәы зынза даҕакалашәа
иҕан уи амашыына: ашытахы аартын, аоны идәылганы
маҕақәакгы ақәырцоит. Измааноузеишы абри? Вулкан
уи еиҕш бзантык иамбацызт. Нас ақкәын хәычы Рушьа-
гы хыаак имоуп. Уи ескынгы длахҕыхза акәын дшыҕаз.
Ихъзеи, мшәан, уажәы? Изҕархәазеи иара Вулкангы
иаалырҕканы? Иҕамлазааит абри аҕнаҕаҕы рыцхарақ!

Абас ахәыцртақәа аман Вулкан.

Иҕалаз уи ауп, Нарба Денуар иҕхыаны Аҕсныҕа дыргон.
Манҕыанатәи ахыпшаарта анапхгаҕцәа ироуит ашәҕы. Уи
убас ахәон: «Хазну аамтазы Аҕсны агеологиатә-дшыхәратә
усурақәа ҕәҕала аҕиара иалагеит. Иҕазхом атыптантәи
ауаа иреиуоу аҕазацәа, убри аҕнытә хшәыхәоит Нарба Де-
нуар дырхынхәны дахзаашәышыҕразы».

Манџанатәи анапхгаџцәа абри еипш ашәкәы ан-роу, мап рзацәкуазма. Урт иахаггы еигәыргъеит амилаџ хәычы рреспубликаџгы аџиара иахьалагаз агеологиатә цшыхәратә усурә дуқәа. Ацсны хәтыр ду ақәызтцоз, ахауа зхы иазырхәалоз, ацсуа шәыри амаџар џаџеи ргъама хаа збахъаз, Нарба иааипцхъан иархәеит аусқәа зеипшраз, Ацсныџа аџара шаџаххаз.

Дақәшахәтхеит Нарбаггы, иахаггы деигәыргъеит. Ацсынггы адггыл иџоуабеиарақәа рыџшаара зынзак еитцырхзаап. Уи ус бзиоуп. Апышәа имоуп Денуар. Дацхраашт.

Агәылацәа еизаны, Денуар имаџәақәа амашына иакәыртцон, днаскъаргон.

Денуари Сырмеи, Майорич тынха дук иеипш дыпцхъазаны, рыџсы рзиџәымхуа иацәажәон.

– Ацсшьара аншәоулакь, хымџада шәнеи Ацсныџа, – лхәеит Сырма.

– Ақәа амшын азааигәара аџны бзиа хазгылоуп, – дазыџаитцон Денуарггы, – иреиџу ауада уара узы ихьоуп.

– Хаи, цыушъ, сара стәы уи аџара иусым, – енаџ еипш дџаџха-џаџчо дцәажәон Майорич – Шәымџа бзиахаа-ит шәара. Аус ду – агеологиатә-цшыхәра имарымажаны, алтцшәа бзиа шәнаџо ишьақәгылааит Ацсны. Вулкан... Хаи, шаџа ибзиааз Ацсныџа ишәызго иџазар. Сыгәра жәгоит усггы, сарггы ишәасхәоит: ауаџытәыџса иеипш хәтыр ақәџцаны иныџәызгоит.

Цсыхәак аманы иџазар, Денуар Ацсныџа игон Вулкан – ала бзиа, ицкәын хәычы ихыиаазалаз, аха уи залшомызт; жәохә нызқь километр узлахәозеи! Ала ахаирплан иџартәаны излоугарызеи, насггы џык иаџароу ала. Уакәиџызтәуада!

Рушьа хәычы азаақь ааџиргеит, иани иаби амашына иакәтәарц рџанынарха. Инапқәа ала ахәда иакәыршаны икит дқьызқьызуа.

– Уаала, нан, уаала, – длыргэыбзыгуан иан, – уаала убра-агы иузыхапшаап ала бзиа.

Ахэыцы Вулкан инапкэа аларцсны дгылан, ауеимадахэа инеиматэо. Ангы абгы даара ирцэыхантаран ала ааныжыра. Аиаша ами, Сырма азык азы лылагырз аахафкэалейт, аха Рушья илмырбейт зынза дейцаахазойт лгэахэын.

Вулкан, изаазази иарей рейпыртра, иахагы иацэыхантахеит: атаацэа амашына инталаны рфанынарха, иууаза ипан, ацхатэй ашыапкэа аанда инадыргыланы, ауура иалагейт, амашынахь ахы рханы. Иууан, аеашыуан Вулкан, ауафытэыфса иейпш итэуон. Ицэажэон, иара атэала абас ахэон: «шэабаци сныжыны, сзыхшэырфьозей? Шэара шэыда исзычхауам. Снышэмыжыын, снышэмыжыын, сгэыкны сыпсуейт!»

Нарба итаацэа шцазцэфьа, Майорич ифныка игейт Вулкан. Уи хэычык иахасаб ала игэцаракны дахылапшуан. Ифны ауадакэа руак афны атэарта азыкайцеит, уа иазышьтеитцеит икэымшэышэза иказ акэахьча. Шьжымтан дшаагылалакь, ала ахыфназ ауада ашэ ааиртуан, днеины Вулкан ахы ишышыуан, иадигалон аконфеткэа, цыхьа даара бзиа иабалоз, нас асуц кэацмацараха иазыкайцон. Хымш, иага азиундазгы, фатцак ачагьа лбаанамдейт. Убри анафс афатэ инамцклас-аамцкласуашэа ауан, аха крафейт азухэартэ иабаказ! Майорич иргэыбзыгуа акышэ афатэ анаакэиклакь, агьама абон ауп, лак ишафац иафартэ ианадицалалакь, аблакэа траа ифэпшуан. Урт цэажэон, ицэажэон урт аблакэа: «сгэы иагом, сгэы иагом; срызгэыкуейт сылацэа анаахыст инаркны сзаазоз ауаа!»

Ицейт мызкы акара. Майорич икылкьа изнеит ашэкэы Анарбакэа рыфнытэ, дара ейбганы Акэа ишнеиз ала. Ани аби, нас дара рца хэычи, асалам изаартиуан Майорич, иазцаауан Вулкан агэабзиара.

Нарба итаацэа, згэабзиара иазцаауаз ала, иубар иузымдыруа икалахьан, ацштэы ахыгга, агра таханы. Майорич егьа азиундазгы, иагэарпцханы хэа крафомызт.

Амч цеит ала, енак ала зынзатэык иаадэылтцлон, адунеи инықәпшыны, дырөөгьых игагалеиуа атыңағы инеины инатэон иқыақыза.

Маиорич игэы архытхытит иоуз ашәкәы. Аенытәкыа днатэан ионы идәықәйтцеит атак – асалам шәкәы. Уи Нарба итаацәа адырра ритеит, Вулкан хар амамкәа ибзиахәза икоуп хәа. Маиорич аиаша имөит. Рушьа хәычы игэы иатдасыр хәа дацәшәаны, насгыы уи дгәыгуан Вулкан акашья лассы иаңсахуеит хәа, агәыкра – аамталатәи ачымазара еипхьбоит хәа..

Маиорич адырөаены шыыжыза дөагылан, иаахитит акәац зтаз консерв банкак. Уи игәалашәеит Сырма абанка аахтны Вулкан ианалталак, ала даара гәахәа дус икәтаны, ишафалоз.

Ала ахыөназ ауада ашә ааиртит. Дныөналт абанка кны. Ала атәартәы дагынеит, днеилиңсааит, ибанкагы неимпыткыан ахыгәра инықәхаит: иаңхыа аееитцых иңсны ишытан Вулкан.

– Вулкан! Вулкан рыцха! – ааңиргеит Маиорич. – Ас сгәы иаанагомьит сара. Угәыкра, угәхыаагара аамталатәи усуп хәа сыкамыз. Амц схәазаап нас, – убзиахоит хәа сақәгәыңны, хар умазам хәа ашәкәы өны идәықәсымтцеи Аңсныка. Исеилымкаазаап, узааз рзы уара угәыбылра шыгәгәаз, ңсахра шақәмыз. Вулкан! Вулкан!.. Ааи, иашатәкыазаап дара аңсацәа ражәаңкақәа: «Ала ауаөы ишыа алоуп», «ала зтәу итәзоуп, даңсахуам».

Маиорич дыгәжәажәо дзаңырцуамьит ала, уажәы-уажәы ичабра ааиөшыуа, илағырз ирбон.

Вулкан, азәы еикәикызшәа акәын аеырееины ишышытаз. Уи ңсынгыы аказшыақәа еицанакуамьит: алымхақәа кыацә-кыацәза игылан, агәышпы шкәакәа тған, атыхәа ду ашытахытәи ашыаңкәа иаарыдкыысло, ишшапаза иаван. Абз тыхны тәкатәи ацламхәа иақәын, абз тата, Рушьа хәычы инапқәеи изамөеи зырбалоз.

Уафы дахьымнеишаз адгьыл иқәнагалт ахьыпшааџцәа. Иаарыкәыршаны бнаран. Хәџык иргәыдымзалоз атцла дукәа,рхы ажәџан иатцакысуа,адоуцәа реицш,иеилагылан. Урт рымахәтәкәа ирықәтәаз ацсаатәкәеи аешқәеи,итынчза ргәы каршәзаны акәын ахьыпшааџцәа ишрыхәацшуаз. Хьаасгьы ирымамызт урт. Рхаан ирбахьазма ауаа захьзыз! Итынчран абнафы. Ашәапыцәац шанхазшәа, икәызгаза игылан. Бгьыцкгьы цъара итысуа убомызт.

Абна еиџыцәаа, илакьта-лакьто инеиуан азиас. Убри ацәџ ҳарак иқәланы ицон ахьыпшааџцәагьы, хьыпшаага матәахәлеи бцъарлеи рееибытаны.

Ахьыпшааџцәа дара ртәы картцон. Цъара баҳала анышә аатдырцон, гәыблаак иџанырыпсалон, нас, азы џатцәтәаны, еиларџынтуа-еиларџынтуа, ицрызәзәауан, ашыла зныз еицш агәыблаа ртыс-тысуа. Агәыблаа иахьчәеаны ицоз азы, иаццон илас-масшәа иказ агәам-чамкәа зегьы, атцәка иаанхон ахьы злапсаз ацслымз. Даеазныхгьы икьантазза ихтны иказ цақьак иџадгылон, жьахәала инас-насны, хахәкәырчахак аамдырцон. Ахахәкәырчахагьы ахьы алатцәатцәа иалан.

Ишыжәбо еицш, тәыла ссирк ауп ари. Егьа ахьы шәыпшаарын шәаргьы, убрака шәыказар. Ааи, хымцада, ишәыпшаауан, аха иабакоу, унапы-ушьапы имарианы иахьыназо дгьылым. Уи даараза ихароуп: акыр шьха урхы-сроуп, акыр зиас урроуп. Уи амацара акәындаз ихәбаргәз – акыр мшынгьы-океангьы урырны уцароуп. Атцара шәаналгалакь, икалап шәцаргьы. Абарт ахьыпшааџцәагьы убас зны ихәыцқәаны атцара рымцоз.

Ахьыпшааџцәа рначальник уаџ тынчк, гәыразк иакәын. Инапафы аус зуаз даара бзиа ибон. Даргьы ирызгәакьоу азә иеицш дрыпхьазон. Иххәыцуан. Алхас Базала-ица хәа

ишьтан. Уи апышәа ду змаз, шыарда аамта убри атәылаҕы аус зуаз азәын.

Алхас Базала-иҕа хахәкәырчахак нархәы-аархәуа акыраамта дахәапшуан, нас ишәкәы ыырақәак нанитцеит. Ахахә ахы рацәаны иалоуп хәа акәхап. Компас хәычыкгы атра иаатиган, ахсаала инақәцаны илапш нахигеит. Ишәкәы даҕа ыырақәакгы нацитцеит. Ахы зланы ирбаз ахахә, иа-хыырбаз атып антатәымыз. Уи еилыхха акомпас инарбон.

Убас иҕшаауа, ирбаз-ирахаз ашәкәы ианцо, абнаршәыра илаланы ахыпшаащәа шнеиуаз, бжыцәгыак нарахан, ахышәтхәа иаатгылеит, еразнак рабцъарқәагы иаары-хан, ирхианы иааркит. Акы хәааит, аха изакәу здырхуа-даз. Ахыпшаащәа – агеологцәа неихәапшы-ааихәапшуа игылан, иахырхәаара рзымдыруа. Абна нытцырцәажәааны, инамазит уи абжы. Уаха ианымгаза, агеологцәа рапхәака рҕыҕархеит. Урт шыта ашышыхәа ицон, иаха агәеанызаара рыманы.

Азиас накәаратдашәа аун, ахыпшаащәа злацоз аган акәымкәа, егы аган иаха аенаднацеит. Уа ожәшыта ишы-шыын, иагыцаулан. Агеологцәа илакәырашәа иахыкәз инылбаауан еипш, дырҕегых еиҕагахит уи абжы, иге-ит, аха пыхыа ааста такәы иааигәаны, насгы хынтәкагы инеикәырццакны. Ахыпшаащәа ирдырит уи закәыз. Даргы адгыл рҕеиуатәны инаскьон, рыцсы заны, ры-шы-рышы инеиқәцо. Абнаршәыра иалпшны ипшуан цыа-ра ахәангак аабондаз хәа. Атцыхәтәаны, ахәанга мацара акәым, иагыырбеит иара ахатагы.

Нырцә, ашысламшә зкәшышы, азы иалахалаз акәара икәгылан амшә. Ахы наркәны азы иштәпшуаз, ашырхәа ашыапы нытнашыын, псыз дук еимлагәа икны иаатнагеит, ишамчыз иагнымҕаннатцеит шытахыка, акәара икәсыжыуеит хәа, аха убри акара ирыгәгәаны, ахы иакәыхшаны иакъеит, аҕсыз хыууаала иааны, дырҕегых

азы интахахит. Инакэырццакны иакит даеа псызкгы. Уигы убас ирблэканы ианаршэ, азы ашкэ ептацахит.

Ахыпшаащцаа амшэ иканатоз цыашьо, есаири ихэазаны рэадхало-рэадхало ишнеуаз, иара афэпхьа-цэкьа инеины, афасара ифылаиеит. Зынзаск иазааигэа-захеит, даара ирыбжыазар 15–20 метр ракэын.

Амшэ алашыфкны ацсызкэа рымфандара иафын. Даеакгы иазхэыцуа, даеакгы гэанато иказма.

Зны-зынла уггы фалон: иршэны идэыкэнантоз акэа-ра иныкэхауан, аха убри акэара азы иазааигэан, ишаацат-патлакь, цакэ азы иналахауан.

Быжьбака-аабакэ псыз анымфандата ашэтахь, амшэ аакэгьежыын иныкэлеит шэтахькэ, ашысламшэ илафыфэуа. Нас ибыбит, ихэааит, аха ишца шэхэарауазеи!

Ахыпшаащцаа иеилыркааит зеггы. Анасыпда, иршэны идэыкэнантоз ацсызкэа, акэарафэы иаанхоз цынашьоза-арын. Ахы, шэта сызхара скит, исфап хэа ианеихалакь, ахампал убап. Иабакоу ацсызкэа? Машэыршэа иубо-мызт акгы. Уи ацсахы пнажэон амшэ. Изыхэауазгы уи акэгышьян.

Агеологцаа такэаамта иахэапшуан амшэ, ршэакькэа хар-шаланы икны, аха аихсра рхаштны. Иара шафэыц иафын пгала змам ацабаабара. Иаха-иаха игэаауан, игэаа-цыпхьаза иахагы иргэгэаны имфандатон ацсызкэа. Ахыпшаащцаа ркэара псызкэак аныфэанажьлозгы фалон.

Ахыпшаащцаа, амшэи ацсызкэеи реихэмарра ишаз-кылпшуаз, рначальник данаамхафыцызза, амшэ дабеит. Зегь дарароуп ожэшьта хабеит хэа наизбын, иеаариашаны дфэгылан, акоманда фыкаитеит.

Аначальник икоманда хьахэ-хьачара уеизгы азэггы изазуам. Уи шцафалазои! Алхас Базала-ица ихэаз – хэоуп. Инагзатэуп. Ишратэаз еипш, инарыгзеит ахыпшаащцаагы.

Аначальник икоманда абас ами ишеилышәкааз шәара: агәгәхәа инеиқәырццакны ашәақьқәа аатқьеит. Амшә еизқьа ақәара инеиқәхәит?

Мап, иқалаз даеакзоуп. «Ашәақьқәа лашәырқәы, шәымхысын», – иқәеит Алхас Базала-ица. Ус абаимхәоз, амшә данаба, ирыжәло, иргәйдло акәым, рыгәхьаагы амкзеит. Ацында нартцәи-аартцәишәа аун, изышыцыла-хьоу азә иакәызшәа, итынчза аначальник инаихәақшит. Ифеибаргылт егырт ахьыпшаафцәагы. Уртгы убас гәыразыла алапш аарыхнагеит.

– Уа мшыбзиа, Мышә! – аатирқьеит ахьыпшаафцәа руазәк, дыхәмаруа.

– Уамашә икоуп: ишәом, ирхауам! – иааңьеишьеит даеазәы.

– Уажәада ауаа амбазацт. Уи ауп иқалаз, – иқәеит Алхас Базала-ица.

Ахьыпшаафцәа ашьақар кыци агалети ыршәны амшә ифамцарыпсеит, ираазахьоу цстәык акәзшәа. Изаламышәмаррыз. Иацәшәомызт усгы. Уабацәшәоз, аеыртынчны, ыыртыс амазамкәа, ақәара иқәгыланы ирыхәапшуан. Аеарыцәгьаргы иалшооз? Рышқа азы аеалажыны инеиаанза, быжыра-быжытцәа иргон. Амшә аламкысит иамцарыпсаз, уссгы иамбеит.

– Иуатәоушьом акәу?

– Еиғыу утахума?

– Акәац цьны иеиғыушьозар?

– Ижәны акәзар?

Еибарччо ифеиларыпсеит ахьыпшаафцәа. Амшә иахагы интерес ишътнахит ауаа, урт рыбжы рдуны иччо, ицәажәо анаба. Инеизқәфын, ашытахьтәи ашьапқәа инарықәтәеит, агәышца шкәакәаза ахьыпшаафцәа рышқа иварха, алымха кыдцаны изырәуа, ахы наґа-ааґо икны.

– Хаугәаңхазеит хәа сыкоуп, – нақәғиҗит аначаль-
ник. – Аиуара хабжызааит иахьарнахыс. – Абри ашьтахь
ашырхәа ифызцәа рахь дынхьаңшы, инацитцеит уи. – Ахы,
хдәықәышәтә. Аамта ҳацәмачуп. Хамға хароуп.

– Афыза аначальник! – иаалырқьаны җааитит
хьыңшаафык. – Агыгшәыг абра иааныжыны ҳцарцу?

– Ишпазааури нас? Имашьцазоуп, ҳаңхьаргы иҳаццоит
хәа угәы иаанагома? – днеихыхәмарит Алхас Базала-иңа.

– Ишьтәуп, нақ!

– Избан, ңушьт! Иамаҳкузеи – днацтқьеит Алхас Базала-
иңа. – Изыхҳарқьозеи? Агыгшәыгкәа ирхыңхьазалоуп хәа,
ахьз иахырқьаны иахшьырцу? Мап, уи иашам, иашам –
ахьз иахырқьаны ахәшьара, иаҳаракгы – ашьра. Досу
идырхәалаз ахьз акәым икоу, иҳаҗа дзеиңшроу ауп аус
злоу. Шәыңшишь, агәы разза, аблақәа хааза ишҳахәаңшуа.
Цәгыарак ҳазнамуит. Хара ҳакәым аңсызтқәкьа азымкит,
аңсыз!

Ақырқырхәа иааибарччеит ахьыңшаафцәа,
рабцьарқәагы ифарыхан, рыжәфахырқәа иаархыршыт.

1958

А Е Ш

Амшын еиңш итбаатыцәза иҗажьын азия. Иаакәыршаны
такәгы инахараны, еицырхәхәа инашьтын ашьхақәа.
Ңыара-ңыара иҗыбгарран, хратакнахан, ицәоажәза,
иҳахәырччараха. Даҗаңыарах – урт ашьхақәа абна еила-
чы рхаңан, рыназарақәа кьашза иаалыхәхәо, зхы цәхәу
ауафы дааугәаладыршәо.

Азия ахықәан, иаҳа абна ахьырацәаз, рҗадцаланы
иуаҗон ңыоуки. Урт иаабахьоу, иаадыруа ахьыңшаафцәа

ракэын. Даара аҕабаа рбахан. Ашьхақа кыр еимырда-
хан. Уа ирбаз-ирахаз зеггы ашәкәи ианыртдахан.

Азиа ҕбаа-тыцә агәахышәа еикәатцәаза улацш нақәшәон
акы. Уи – дгылбжбахан. Ахыңшаащәа-агеологцәа ргәи
иауамызт ицаны убригь рымбар. Уажәи иағын убрахь
изсаны излацшаз атыџ аҕатцара.

Атыџ аҕатцара уажәи ирымбеит урт. Егъарааны дара
ируастаз атыџ ала акыр зиаси зиеи ирхызсалахьан.
Дзыңсоузеи адгыл рацәа еимыздараны икоу агеолог
атыџ анимам? Дзахьзوما? Насггы шыапыла уахьымцо-
ггы ҕамлои? Иаххәап, зиас дук аауцынгылт. Урны уцаро-
уп, аха узларузеи? Анышықәеи аглиссерқәеи еикәхаңс
уаархагылап хәа укоу. Мап, уи уагьақәымгәығын. Уаҕа уна-
пы иалшаз ауп икоу. Уи ақды-џа дуқәа еидәхәаланы, ма
иеидчаңаланы ирылухыз ухатәи ҕба – атыџ захьзу ауп.

Ахыңшаащәа азиасқәа рғы излазсалоз атыџқәа
рааста, иаха даеакалашәа икартеит абри атыџ. Уи
еибыртәит аңха аатцәырцашәа, насггы иартәит ажәџақәа.
Азиас, ианху иара уагоит. Уаҕа атыџ ажәџақәа заҕахузеи.
Азиас иаҕагыланы ицо атыџ усггы икалом. Азиа тынчми,
ишьшымы, атыџ еитатцаларц азы ажәџақәа атшылатәуп.

Ахыңшаащәа «рыҕба» ҕатцаны иџалган, илагәтасны
азы иџхыртәит. Уи иакәтәан, аначальник даланы, хџык
ауаа. Хџык азхон уахь ацара. Егьырт азиа акәша-мыкәша
иңшааларц рызбит. Игәартәит атыџ иагу-иабзоу. Аҕәара
иаваршәны иалазсеит. Ргәи иахәеит.

– Абри аокееан иакәнагахаша ҕбоуп, – ихәеит Алхас
Базала-иңа дахыхәмаршәа, атыџ аханшәа дахықәгылаз.
Уи ожәшьта дкаңданын. Икомпасггы атра иааҕихын,
адгылбжбаха иџақәкны, инацитәит. – џажәа градус
аџада-мраҕашәарахь!

Атыџ ажәџақәа зкыз џыңа ақкәынцәа, атыџ аадыртәин,
адгылбжбаха инақәкны ағыџадырхәит.

Ахьыпшааѡцѡа ишрылшоз иатцыршыуан атыѡ ажѡѡақѡа, аха уи ашышыѡхѡа акѡын ишнеиуаз. Ант еикѡжыыз ақды шѡпа дуқѡа, егѡа кѡзарыла еинрааланы еидѡѡахѡалазаргы, ирласны изцо икѡзма! Зымѡхак дууз атыѡ, азы аѡатѡон, аныкѡашѡа армаѡуан. Ицон уардынк ахѡсабала – уаха ицѡакымкѡа.

Азиа аѡштѡы аѡсахуан. Цѡара иеишыылза иѡам-ѡамуа икѡн, цѡара иѡѡеиѡжыза. Иалалоз азиасқѡа ракѡмыз уи кѡзѡоз. Ахьыпшааѡцѡа, урт акыр гѡатѡны, ашѡкѡы ианырѡахѡан. Зиасқѡак ицқѡаза ахѡхѡахѡа азиа иалатѡон, ахахѡқѡа ирықѡѡараа-ирыбжѡкѡараа, егѡырт ихѡашыза, абааррақѡа ирылыѡруан. Икѡн ашысламшѡ жѡпа иалсны иаауаз акѡарақѡагы. Урт ашысламшѡ аѡштѡы, хѡмѡас азиа иазааргон.

Ахьыпшааѡцѡа, афѡахѡа ртыѡ ажѡѡақѡа атѡшыуа инеиуан. Анаѡальник дѡарахаѡшуа дгылан. Ахылѡ-ѡсылѡ ааилаѡны, адгѡылбжѡаха анаѡѡахлѡзгы кѡлон, аха уи ѡырхагас ироуамызт агеѡлогѡѡа. Анаѡальник иѡмпас днахѡаѡшуан, иныкѡаитѡон аѡѡанда ма аргѡарахѡ хѡа, ма арѡарахѡ хѡа, инапы неитѡыхны уахѡ инарххѡ.

Азиа ипылыпылуа аѡсыз ѡажыын. Азѡыр дааны икѡхѡаз-ма азиа убра ѡыѡс иѡуиѡжѡеи. Агѡлам дуқѡа афѡахѡа изѡсо, аки-аки еинкѡѡ, аѡыѡ рзиѡамырхѡ атыѡ иаван. Атыѡ урт ирыхѡѡашѡ акѡын ишнеиуаз. Агеѡлогѡѡа атыѡ иатцыршыуаз ажѡѡақѡа рыла егѡарааны урт агѡламқѡа рхы абамба ықѡдырѡахѡан.

Акраамѡа изѡсоз ахьыпшааѡцѡа, атѡыхѡѡѡаны инаѡеит гѡѡыхас ирымаз адгѡылбжѡаха аѡынза, «рыѡбагы» иалкѡшѡа игылаз цѡкѡак инаѡѡѡархѡѡалеит убраѡа.

Адгѡылбжѡаха ухѡеит хѡа изакѡѡытѡ дгѡылбжѡахѡузеи! Уа иѡаны аара иаѡѡазамызт. Аура жѡаметрак иреихѡм, атѡбаара – хѡаметрак. ѡ-метраки бѡаки аѡара азы иѡыѡхѡѡон. Қыѡѡ сса-мыссақѡаки, зыбѡа ѡыѡѡаз кѡыкѡѡаақѡаки рыѡа аура-

зоуроу хахэран. Ари, ахьыпшааѡцэа рначальник ишихэаз еипш, амшын ихыршэлаз «тэыцын».

Агеологцэа ари «атэыцгы» аус адырулт. Дара ртэы ус-гыы икартон. Адгьылбжьаха тыртцааит. Жьахэала ахахэқэа пычэны ирыхэапшит, ахыы рылоу ирыламу аилкааразы. Адгьылбжьаха хахэ хкыс излачапаз зегыы ашэкэы ианыртцеит. Ахсаала иадырбеит ахатагы. Уара иутаху хэала, урт адгьыл ґыц аадырпшит, уаѡ иимбацыз-имахацыз ахсаалагыы иа-нымлацыз – адгьыл ґыц.

Агеологцэа ицъаршьартэ еипш адгьылбжьахаґны ир-баз, цсы зханы уаґа иґаз аеш акэын. Ахы ахьагара азым-дыруа, ишаґь-шаґьо, адгьылбжьаха иаакэымхеи, уи ауаа анахтыгэла. Ақыцэ сса-мыссақэа, акы аґынтэ акы иқэпало, иааимнадеит аминут азы. Урт акгыы иара ишамыхэоз ангэаната, нас иууаза иѡапан, икакэкэа азы иѡалапалт. Аґэара такэгыы иѡапыртцит изсаны, аха уахьала зынзаск акгыы шалымшоз анаба, дырѡегь адгьылбжьаха ашґа ихынхэит. Инеины азы ахықэан хахэык инықэтэеит, ирыцхэхэха, ачереицны, аґэарахэа еитцасуа. Угэы иаанага-рын ус ахэозшэа: «ма абри ахахэ затэык иадамзаргыы, исанашэыжь сара!»

– Иаазгазеи, мшэан, аеш абраґа? – ицъашьо инеихэапшы-ааихэапшит ахьыпшааѡцэа.

– Иґалап, азын абри азиа ихцааланы ианыґаз иаазтгыы, – ихэеит азэы.

– Азын иаазар, излааз амѡа ала имцоз шытахьґа, – ина-меикит даеазэы.

– Хәи, Анцэа иныс, абри цсаатэк ишаанага, – ихэеит Алхас Базала-ица. – Иаманы ишааиуаз, иампытшэеит. Адгьылбжьаха инықэшэеит, ма уи азааигэара азы инташэеит. Азсаразы усгыы ижэбоит изеипшроу.

Аеш ахахэ иқэтэан, аблақэа тґэыкэы, ацыхэа баба уажэы-уажэы азы изаакшало. Ақэпара, аеґьара уажэшьта

акгы ишапсамыз абон аҕынтә аеартынчит. Азсара
иахъараапсаз, зынза имчыдахеит уи.

Алхас Базала-иҕаднеин, аешднахагылт. Иагынеиҕамтцит
иара, амала иахагы аҕарахәа еитасны ақыҕыҕыра иа-
лагеит. Абҕа инапы аақәишьит, нас ахатә аашыҕихын, инага-
ны кәыкәбаак инадиртәалеит.

– Акәыкәбаа абжа ауп иуфаз, уеигзаны. Иф егы абжагы.
Ухы зургәаҕышьозеи? Зегь дара роуп краамтә иузхо акәзам,
– галетқәакгы иартмаҕ иаатиган, иҕыҕеены инамтцеиҕсеит.
– Ибеишь абри аҕымагы, – аначальник ифызцәа рахь
даахыапшны, инацитцеит: – Арт рыжәла уаскак изызымкуам,
ауаа рнапаҕгы лассы иааилон. Ари ханаба, аешкыднакьоз
еиҕш руломызт. Омак ишақәшәахьоу ҕашьазом. Абри
адгылбжыхаҕы, ииашаны, рыцхарак иаанагеит.

– Алхас Базала-иҕа, арахь шәшахыапшра, – иначальник
инеиқәҕеитит хыҕшааҕык, ахахәқәа рыбжъара ибжъата-
бжъатаны итәахыз кәыкәбаақәакгы наиирбеит. – Мхык-
гы танагалахызаап.

– Хәи, рыцха! – ихәеит аначальник, днаскъан ахахәқәа
рыбжъара дыбжъапшуа. Иналыркъашәа ихы дааҕахан,
ифызцәа днарҕаҕшит уи. – Ишпақәҕои аҕстазаразы! Иа-
маз ахәычзагы ашеит шәымбои. Азын азыхәангы акы
атәахит. Ахы ажьоит азынгы иазхарашәа. Мап, мап, ахы
ажьоит хәа акәым, – Алхас Базала-иҕа инапы дҕахан,
иаргәытыста инадкыланы, дааиҕхьәыцааит, ииҕахыз ажәа
пшаауа, – ахы ажьоит хәа акәым... Ааи, ааи, аҕы арҕәҕеит.
Аҕы арҕәҕеит акы амоушәа.

Игалетзааит, икәыкәбаазааит иарбанзаалакгы акы иа-
ламкысит аеш. Иреигзозар акәхарын.

Ахыҕшааҕцәа рыҕсы неиҕаркт, таҕынк инахеит, нас
афатә архиара реыҕазыркит. Адгылбжыхаҕы акрыр-
фарц рызбеит. Иабаргәыз, зегь рыла иманшәалан уа. Амеы
акәзар, шаҕа утаху. Аҕәарамҕ. Азия ацәқәырпақәа иааргаз

аҕэарҕ-марҕкэа адгылбжыха азкэарак аҕы еикэжын. Амца ацратара ада акгы атахымыт. Ачыс матэеи, аҕы-кеи, агалети уггы дара ирыман. Ацыфа атэи зхэатэзоэи мамзар! Уи умоурхэа ушэома абрака!

Ахыпшаафцэа ршэакыкэа ҕхаршалан, хыхь ажэван ах ирханы, агэгэа аатдыргейт. Пытрак ашытахь, инеины аҕэара инхыкэгыланы, еиҕахысит дара, аха ршэакыкэа ожэшҕа иларкэны, рхы азы иҕакны акэын ишыркыз. Рапхьатэи аза-лп ала инарышыҕит акэатакэа. Ес-тагалан ишыкарҕац еипш, ахэитэҕэа рееизакны иҕыруа азиа иахамыз урт. Аҕбатэи азалп ала иршыит аҕсызкэа. Аҕсыз уггы меигзарахда азиа иҕажын.

Агеологцэа ртыф аапыртланы иҕакэтэан, азиа инхылт; еизыргейт иршыыз кэатагы псызгы. Угэи еихынашыртэ иҕазма мамзаргы урт иршыыз! Дырзылыпҕхейтажэеипшыаа. Иримҕеи ирацэаны.

Ахыпшаафцэа, адгылбжыха азкэакык аҕы амца ҕеикэыртан, аҕсызкэа аарыцкэаны, ачуан хэычы инҕатаны иржэит. Акэатакэа иҕарыхан аҕэи иахатаны, иҕапшыза ирзит. Алхас Базала-иҕа аҕсаатэ азразы ицназ-го иҕадаз! Уи иизыз, икэтыз, икэатаз, унацэахы надуфалон. Абарт акэатакэагы убас иҕалейт.

Даара иргэапханы акрырфейт агеологцэа. Кэатак ззымхакэа, аҕбатэи нап алазкызгы дубап. Иуаазҕыдакэами! Енагь аҕауаҕы аус зуа, дызҕыдамхар дабацои! Баша ирхэом агеолог изын: уи зегь рапхьаза – иҕэгэоу, изҕыдоу уафуп хэа.

Ахэҕэхэа иасуан сентиабртэи аҕша. Ахыпшаафцэа адырра рнаҕон азын шааскыоз. Уи иарццакуан. Макэана инагзамызт ирыдыз адҕа. Участок дук еимдатэыс ирыман. Асы адгыл иныкэхан ихнаҕаанза, иахьзар акэын.

Иналыркэаны агэгэхэа хысбжыкэак геит ихараны, на-хьхы адгыл ду аҕынтэи.

– Ханхацэеит хэа сыкоуп, – ихэеит Алхас Базала-ица. Абгъаахэа дфагылан, итатын днаха-нахан, ацыблыха ыршэны, азы ифалаиршэит. – Хфызцэа ргэы тынчым ауп. Хдэықэшэца ожэшты, хдэықэшэца!

Адгъыл хэычы афы иказ ахыпшаафцэа ршэақықэаггы агэгэа аарыхгеит. Уи иаанагоз, хфызцэа, шэымшэан, хар хамам хара хэа акэын.

Агеологцэа атыф иакэтэаны азиа инхылт. Абар, шыта ихэылбыхахон. Азиа иахьабалакгы ижэпахахараза анакэ ахчылар аафын, иатцаахуан харантэи ирбалоз ашыхақэа. Уахыцо хэа акы убо икамызт, аха мыц зымхэо акомпас ркымыз агеологцэа, иажьомызт.

Атыф, адгъылбжыха иоапыртны, абас ынфажэа-ынфажэижабака метр инаскыхан еипш, аначальник иаалырканы ифызцэа нарықэфитит:

– Хаи, ххынхэыроуп, ххынхэыроуп. Ак схаштит.

Ацкэынцэа ашырхэа иаадырхынхэит атыф. Акды еидхэалақэа дырфегь ахыгэхэа иоадгылт ацакыа. Алхас Базала-ица, атыф дфаныпан, адгъылбжыха днықэылт. Дце-ит уи егы акэара ашка. Жабака-жэохэка минут уафы дибомызт, аха нас даацэыртцит, дааин, дыпан, атыф дфақэпалт, изнапык ала ихылца аганкэа еидыпсала икны.

– Иеифэирчцақээз хахэкак ихаштзаап, – ааргэахэт ацкэынцэа. Алхас Базала-ица даапышэырччашэа иун, ихылца аганкэа ааидыхны, ифызцэа нтаирпшызар, уака итатэан аеш. Итатэан аереицны; акэарахэа еитцасуа, ахы цака иларкэны икны, ак саахарц иказаргы, сыблақэа ишырымбо исаахааит ахэозшэа.

– Дырфегь ипаны азы иалампалаз, – ихэеит аначальник, аеш ахы инапы нықэшьюа. – Анасыпда, апсы ахэда икылач икоуп.

– Иазыжэуазеи, мшэан, ари агыгшэыг? – иахыхэмаруа инеицырхэеит ацкэынцэа, ртыф аштыахыка ирхынхэуа.

– Адгьыл ду ашқа игатәуп, – нараҭеикит Алхас Базала-ипа. – Абра инхар, иҭахоит. Цсы зхоу акоуп. Игәнахауп, цыушҭ...

ХОРАН АЦШАХӘА

Ахьыңшааџцәа ротриадкәа еикәшәеит азиас Хоран ацшахәа аҕны. Абрахь иааргеит урт ирымаз зегьы: рыҭеқәа, рлақәа, рыфатә, рыматәақәа.

Хоран ацшахәа – агеологцәа ирцәынханы иҕаз атдыхәтәантәи аучасток аҕәын. Абар, шыҭа аусурақәа хдыркәшон убраҕа. Ожәраанзагьы иалганы ицахьазаарын, аха иаҕа аҕьабаа батәхеит; даҕааҕьара еипш аҕәымкәа, лассы-лассы адгьыл жлатәын. Анышә, хшыџзышьтра ҕәҕәа аҭаны, иҭызәзәаатәын. Хоран, иааҕьоушьяртә еипш, акырза ибеиан хыла.

Сентиабр аҕеиџнашахьан. Сентиабр знык аҕеаниџнаша, нас абраҕа бзиарак узақәҕыҕуа иҕоума мамзаргьы. Аамҭа азынрахь ахы археит ауп. Уи ус шыҕанатҭаз иахьабалакгьы ианыңшуан. Уахынла иҭаауан. Азиаскәа жәпахазшәа убон, атса аҭштәы рхан. Рхы иақәитҭдәҕьангьы иҕамызт урт. Наҕ-ааҕ, аҕәарақәа еимагало, рыхҭаалара иаҕын. Ихәарчаруан амшқәа. Зны-зынла асгьы ааҕыҭышәшәалон.

Ахьыңшааџцәа, ҕхьаҕа инаскьацыҕхьаза, азиас ацшахәа есаaira иазцон, иҭшәахон. Атдыхәтәаны, арха зынза иаанҭәан, азиас аҕәаҭа-ҕаҭара инарыбжьаркит.

Агеологцәа, кызгьык иаҕаланы игәаҭо ишнейуаз, иаахагьылт кыр зхыҭуаз, акыргьы еимаҕсахьаз жәытә ҭеҕьк. Рыдам-здам днаџсны дцаргьы ҕаларын. Рыбла ҭар уи ааннажьу-азма. Азнык азы ишанхашәа инеихәаҭшы-ааихәаҭшит ахьыңшааџцәа. Уаџытәыџса дахьықәнамгалац дгьылк аҕы иҕоуп хәа рҕы иаанамгоз.

– Ари цецъуп, цецъуп! – аки аатиргеит Алхас Базала-ица, омашәа ицхьазаны, инапгы нақәирххеит атцецъ азааигәара аҳаскьын зхылиааны, ичаҕәа-чаҕәаны анышә ахьықәыпсаз. – Абри анышәгы, хымҕада, атцецъ зжуаз ауафы инапы итганы иқәнапсаз нышәуп.

– Хара хапхьагы ауаа аахьазаарын абра, – такәгы ицәымгны инеихәеит хьыпшааф-цкәынак, нас иаалырҕыашәа инацитдахит: – Аиакәытқәеи атунгәыскәеи ракәзар?

Агеологцәа, иаазқәылаз амшын иазааигәахацыпхьаза, уарла-шәарла акәзарггы, иаардаҳалон атыцантәи ауаа – ма ахьшыцәа, ма ашәарацафцәа.

– Мап, мап! Ғацъарантәи иааз ауафы ишьтамтоуп ари, – инақәыргәғәаны Ғааитит аначальник, иарггы даараза иааицәымгны. – Ари аус аиакәыти атунгәыси напы аларкзом. – Уи дааипхьхәыцшәа ааиун, нас ибжыи итцеггы инеитдихит. – Ааи, хапхьа цьоук ықәнагалахьазаап абраҕа.

Агеологцәа уи атцецъ амацарағгы иаанымхеит – даҕа ҫбаҕа-хҕаҕа цецъгы убас инартацшит. Руак аҕны ирбеит еихаҕамаҕақәакгы. Изақәытә еихаҕамаҕақәау здырхуадаз. Уафы еиликаартә иҕамызт. Ауразоуроу ажьакца иагахьан, ипыҕеҳьан, анышә иафахьан, иареицакхьан. Амҕыпҕага еихак рбеит цъара, аха иара убриггы уи аҕара ажьакца иагахьан, атыҕә затцәык алоуп ишеихаз злардырызгы. Цецък аҕы иаатгыланы, агеологцәа игәартәит атцецъ итхыны ишьтаз чаҕәак анышә: ицрызәзәааит ҫбаҕа гәабалаа. Ахьы ззухәарыз хәа акгы аламызт, аарла убла иабоз тәыц-мыцқәак ракәымзар. Абжъаапны гәабалаак азна анышә анцузәзәаалак, атәыц-мыцқәа роума – агәыблаа атқан цнапык азна ахьы ҫежыҕҕараза иаатцахалон.

– Иалазтцоз ари анышә ахьы! – дазгәааны Ғааитит Алхас Базала-ица. – Ицрызәзәаахьоу нышәуп. Ахьы алхны цьоукы иргахьейт.

– Иҕычны иргаһеит, – днаҕыөлеит хыыпшаафык.

– Иҕычцэамкэа, нас изустқэада абра иааны ахыыпшаага атеңықэа зжуаз? – иблақэа рыцэҕаны, акэша-мыкэша даакэыпшит аначальник. – Ишдыру еипш, хара хапхэа уафы дыкэнамгалацт абра, ахыыпшаафы хэа, Асовет хэынтқарра аҕынтэ адца иманы. Егьырҕ, ус дара рхала иааз, хымпада, иҕычцэоу уаауп иахынтэаалакгы.

Агеологцэа акызгы изфаз ифэҕысын, иназғалеит иаха инаашэа, итакнахашэа иҕаз кызгык. Уи акызгы ауразо-уроу хахэ пэыхала, дара агеологцэа рхэашыала, дилиу-виала ихҕан. Ожэы-ожэы, аҕыҕа рыхга, хланцы инталон ауаа ршыапы иартцысыз ахахэқэа, агэыз-чызхэа Хоран иналахауан.

Итбаатыцэза, ашышыхэа инеиуаз азиас, ожэы ипицыхэза, маҕцас илакыта-лакытоз кэара-ччахеит. Уи иаана-гоз азиас ахытхырта ааигэахеит хэа акэын. Агеологцэаҕы азиас ахытхырта аҕынза анеира акэын ирҕахыз. Знык уа ианнеи, рыдца нарыгзеит ауп. Нас ашыха инхытцуеит, ифанылоит даҕа зиаск аҕшахэа. Абас иднарбоит ахсаала. Уи азиас аҕшахэа ишану, ахыгэхэа амшын ифыхықэҕылоит. Амшын аҕынза ианнеи, ирыбаргэузеи – аҕба инталаны, рбаза ашҕа рфаархоит.

Ғнак зны, агеологцэа ихаҕежыза иҕаз хэк иафаланы ишнеиуаз, рыбла иаахгылт хаҕык аҕы тыкка. Ани иафсны ицо икахызма урт, – ашыр-сырхэа интэлеит. Иаарцылаз зеггы гэарымтоз, итырымцауаз.

Фнык иеипшын уи ахапы. Ухы мырҕэзакэа, ушиа-шаз унталон. Итбаан. Аураҕы, абас, фбаҕа-бжьбаҕа метр рҕынза иназон. Цэаакырак цэара иумбо, ибахцэаза иҕан. Аҕенцэыркэеи ашэи аҕамызт умхэозар, зеггы рыла еиқэшэан.

Ааи, уи фнык еипшын, аха изакэызеи, изакэытэ уамоу-зеи агеологцэа ирбаз иара афнутҕа!

Цьоуку абрагыцэа рыкэллошэа ргэи иааногон, даеа цьоу-
кы, икэакэаса ишыны ауаа еилажыиз, дара иахыырзааигэаз,
атцэымг еипш ирылакыакьон, иартынчуамызт. Рлакэатцэкыа,
феихак рымамкэа, иаашаанза ашра иафын.

Ашьжымтан, кыршаарфазцэкыа, аусурахь хэа
акэымкэа, агеологцэа ашырхэа рфыдархан, инеины ахапы
еитанталеит. Идыртэын, еилкаатэын уа икалаз.

Ацсэа цэгала еицакхахьан. Рцэеи-ржьи хэа акгы
умбо, ирхытхьан. Иаххала ибафхахьан урт, иршэыц,
рыматэа шыршэыиз. Иара убри аматэагы, уахынахэацшуаз
акэын, ишматэаз злоудыруазгы – уналакыысыр, ипытта
ицон, ицакэахахьан. Ирышьаз амагэкэа, ихыфа-фыфаны
иказаргы, – хэынапцэак аус адыруалазаап, иаха еикэханы
икан. Асахтан, егэа умхэан, акыр амычхауеи.

Арт анасыпдакэа фныс ирыматцэкыазаарын абри
ахапы. Агэтаншэа, еидыргэагэала икатцаны, игылан столк.
Икэгылан уака асаанкэа, ачуан хэыцкэа, адырган. Икэпсан
мхатцэкэаки хэызбакэаки, роуразоуроу ажыакца иага-
ны. Цака ицагылан ф-ведрак. Астол иадгылан, иара еипш
еидыргэагэала икатцаз скамкгы. Ирацэан амшэ-цэакэеи
абнацэ-цэакэеи, ашэарах гэгэала изшьуаз уаазаарын.

Ана, ара улапш нарыкэшэон аматэахэкэа: амф-цкага
аихакэа, ахэархь, ацсызкыга акага, атцэгыркэа.

Бцарлагы бзиа еибытан урт; ирыман еиуеипшымыз
цшь-шэакыки апкэыл змаз «Наган» исистемала икатцаз цшь-
тапанчаки. Атапанчакэа рыла ауп абрака ауаа шнибарцэаз.
Ацсэа зегы рзааигэара акака шытан, аки-фбеи агильза
тацэкэа ртаны.

Агеологцэа ирбеит досу ирдсышьахазгы. Ахапы
афышэтан ишытаз ихэа абаф кылцкыаа иган – иашыозма
ахы шақэшэаз. Агэтаны ишытаз афыца, рхы абафкэа
кылжэжэан.

Зегы даарылукаартэ дыкан ахапы акэакь афы хланцы
икажыиз. Уи, ахы шиаахазцэкыа, дамгазаап. Иаргыажэа

аган ахь ала имаџаа җыжэжэан. Ижэџахыр ахы анааха, ихала иҗижеит ауп. Ахэра җахэо, акыргыи ихы дшацхрааз убартэ дыкан.

Изыхъязеи, ирылалазеи абарт ауаа инеикэантэартэ еипш, – абри хэыцырҗас ирыман, ахаҗы иҗан агеологҗаа, ак нышьтыхуа, ак нышьҗаҗо.

Амшэ-җэақәеи абнаҗэ-җэақәеи инарыха-џарыхо, шыапыла еипхышышыаауа ишыпшаауаз, руазэк ахаҗы акэакъ аҗы икыакъаза акы днақәгылеит. Дџахан иаашытихит артмакк, амшэ-җэа иалхны, ааҗала изахыз артмак. Иаҗаапдыртлеит, уи акэхеит агеологҗаа рызҗаара аҗак, уи акэхеит ахаҗаҗы иҗалаз арыҗхарақәа зеггы рхы зларсыз – артмак азна иџежыккараза иҗан ахы.

– Ахыи рыпшааит жэбама, – ихэеит Алхас Базала-иҗа, артмак аанкыланы, шаҗа ихыанҗоу гэаҗо. – Хар амазам. Фбаҗа-бжыбаҗа килограмм җалоит. Аа, аҗеиҗықәа зжуаз ауаа. Инеикэынҗаа имҗеи. Җаҗшэыжы ахаҗы, җаҗшэыжы, амарҗа.

Ахаҗы интыҗны, ииашарҗашэа иахыыҗаз агеологҗаа анаақәгыла, рначальник иџызҗаа дырҗаҗшуа, ибжыи қыҗқыҗыуа, иажэа инаҗитҗеит:

– Ауаҗы, ауаҗы дишыит жэбама. Ауаҗы, ауаҗы дишыит! Излеигэаҗызеи, ианаҗалбеит! Излеигэаҗызеи! Җара амшэҗәҗа рыҗхашыаны хэаменеихсит.

Аҗкэынҗаа руазэы, дааҗышэырҗашэа иун, зназы ибжыи рдуны ихэарҗ инақәикит, аха нас дааҗыпхашыан, иџыза днаихэҗхэҗит:

– Аеш, җсы зхоу акоуп хэа, адгылбжыаха аҗынҗеи иаазгазгыи дыҗами.

– Ус акэгэшыан усҗанҗеи аамҗазы ауаа ишрыхыҗышыоз, – Алхас Базала-иҗа, папироск неиҗеиқын, асҗыҗка неихыырсны амҗа наиркит. – Арт анасыпҗақәа, рымаҗаахэқәеи рабҗыарқәеи злаҗоу ала, хреволиуҗаа җалаанза ауп ианҗаха. Аамҗа җәҗа аан. Артмак зкыз аҗкэын днаидгы-

лан, иааимихит. – Абри, ауаа нақэынтэа имцоз. Иазыру-
ра рзымдыруа, иахыргаша иакэмшэо, ирыххо ирыманы
идэыкэмыз. Цэгъарас иаакалоз зегъы иара иахымфеиауаз.
Уст, дад, уст, – ачкэын еитанеииркит. – Уи атың ақэтшаша
хара иаадыруеит.

– Хбазафы иками, мшэан, ахэынтқарра ахыдкыларта
касса! – даахыццакит артмак аанызкылаз ачкэын.

– Икоуп, икоуп. Ғыц ихыртит, – абжыкэа аагеит. Иарбан-
заалакы уаха акы иаламкысит ахыпшаащэа. Узлакы-
срангы икааз. Аңсыбаши ажыакцеи ракэын ахаңафы инхаз.

Ғэгэала аус руит ахырцар. Итыртцааит азиас Хоран
ахытхырта. Аус рыдырулт Хоран иалалоз акэара хэычкэа.
Ирбаз-ирахаз зегъы ашэкэы ианыртцеит. Иадырбеит
ахсаала.

Сентиабр антэамтазы, инханы иказ аучасток иалганы,
агеологцэа рычекэеи дарей еимала-еиғалаха инхалт азқэа
еишызшо ашыха.

Таига ухэеит хэа, изакароузеи! Улаңш ахызма мам-
зар. Цыхэаңтэара амазамкэа, алахь еимарцахэза,
еитцхэа ишытан. Шыхаран, кэаңаңаңаран, бнаршэыран.
Еитэкакараза азиақэа унархыпшылон. Аххыахэа рыбжы
уахауан, асаркыа еиңш, ицкыза имѡасуаз азиасқэа. Ахауа
ғацаза уцэа ианыруан.

Агеологцэа ахыкэгылаз ашыха акынтэи ирбон дара
амшын ахь излацараны иказ азиас. Абнақэа еишырффа,
ашыхақэа ирывакэаратцо, иццакуан уи, алада ахы рха-
ны. Аѡада ианхыаңшлакы, инхыпшылон Хоран. Хоран
аңшахэа иеигэыргэон урт, усгы ргэы ирнатон: «абрака
артэаахэа интыѡышт аекскаватор абжы. Агыға-гэгэа
рыхга, таига аимарцахэра пхатцо, инталашт атракторкэеи
абульдозеркэеи!».

Агеологцэа рылаңш нақэшэеит ихагыжьза ахаңы змаз
ахэгы. Шака ихаракыз, шакагы идууз уи ааста дара
зыкэгылаз ашыха!

АПШЗА

Апшыхэцэа гәып-гәыпла рычешаны аус руан апшыхәыртатә обиектқәа ркны. Издырхуадаз урт ирыпшаауаз? Цыоуы ахы иашьтазшәа рхәон, цыоуы – акалеи, даеа цыоуыкы – абәа. Абри адгыл еимыртага ду егы ссир амоуп!

Ипсақьан арт аобиектқәа, гәарапара илақсан абнаршәыра ду. Зегы иахьырзеипшыз рыгәташәа, шьха шыапык иеитцхәа иағагылан цыаргәал ын дук.

Уи шьтатцартан. Уа иқан иааутаххашаз зегы: афатә, ажәтә, амаңәа-афытәа.

Ашьтатцарта аоны азганк ағы ғапаратцас иадқатцалан кәымра хәычык. Убра дыған ашьтатцарта аоны ахылапшы.

Ашьтатцарта аоны иара ахылапшы рыда, акәша-мыкәша 10 – 15 километр, уаха хыбрагы уафцсгы цыарамзар-цъара иубо икамызт. Иууаза, алахь еимарцахә, ишьтан таига абнаршәыра, ақәацағапара.

Ашьтатцарта аоны уалс иаман аобиектқәа рыкны аус зуаз ауаа, фатәылеи шәтатәылеи реикәыршәара.. Иаалон аобиектқәа рахьынтә аусуцәа, иргалон ашыла, ахәша, ашьақар, аконсервқәа, аңатын, аспычка, убас зыхкы утаху зегы.

Ашьтатцарта ыны ахылапшы ихьзын Ефрем. Уи ибзианы аус иуан. Фатәи-шәтатәи рзы иара ишқа иаакәлоз апшыхэцәа еитцамырхакәа, ианраамтаз иритон иаартаххоз зегы. Еилқа-еилгәыцәк, иңаатыгъаза иқаз уафын. Енагы ибамба кьаф ицәа иадқацала ишәын, уи иакәғахәаз икәбас мақа иадхәалан итапанча. Абри абнаршәыра ду акны зхала затәык икоу, насгы абас амазара рацәа знапы иану, бцарда усгы дхәартам, игәы кахангы дыңсып. Абцар ескынагы иумазароуп: акәымра уанаадәылшәа, омак

уёахар калоит. Уи азы иманшэалоуп атапанча; ихъантам, иуқәнуп. Ианааутахха – иаатуцааит.

‘Енак зны, Ефрем икэымра хэычы дыѡнатэан, аѡечкь агэгэахэа амца татаны. Қыадкэак еилиргон. Ыъара акы аниѡгон, ыъара акы неитцэагэон. Ожэы-ожэы ачах-ачаххэа аус аируан иаргыарахытэи аган ахь ала астал иқэгылаз ихасабга.

Адэныка азэы ибжыы аагеит. Иееибытаны ашырхэа дындэылцеит Ефрем.

– Уа мшыбзиа, Ефрем! – ыааитит асас.

– Уа бзиа убааит, бзиала уаабеит, Грышыа! – ибжыы ыацаза атак ныкаитцеит ашытатцарта ѡны ахылапшы.

Ацъанах дѡаныцеит Грышыа. Инаптарца ааимгыхын, днеин Ефрем инапы ааникылеит.

– Икоузеи? Ушцакоу? Хзеигэыргыаша кыр умоума?

– Бзиароуп. Агыарахэа хакоуп. Иааутаххаша зегъ хамоуп, – инеикэипхызеит Ефрем, исас игэы катцо. – Уааи арахь зны. Уцсы неитоукып. Чаи цыбаракгы унафыхэап!

– Итабуп, – ихэеит асас. – Аха заанатц хус халгар стахын.

Грышыа дыпшыхэдын. Аус иуан жэабака километр ахыы-набжыаз обиектк акны. Дааит фатэык, жэтэык зхэаз иеипш игарц, аусуцэа рзы. Апшыхэды, иуапа неитцыхны иеы инакэиршэын, атэа намтеитцан, адэны иаанижыит, апрель мза антэамтазы ахыта уацэшэартэ икам усгыы, нас, Ефреми иареи еиманы, ашытатцарта аѡны ашка рёаархеит.

Ефрем ашытатцарта аѡны ашэ агыгыахэа иааиртын, аѡыцъагы иахыныѡналаз, иналырфыаны акырфырхэа иа-аибарччеит. Ашытатцарта аѡны агэтаншэа, цакка адашымафы ишытаз аатцэакэа руак иқэтэан апшза, аатцэа инталан, итнагаз цсызцаак иагэарпхазаны инахыкэласуа. Убри акара иадхэацаланы ахахэ ус иафын, иѡналаз ауаа рыгэхыагыы амкзеит – блатцыхэала, тэамбашакэ инарыхэапшит ауп.

– Ағычкәыр! Ағычкәыр! – ааҗирган, Ефрем днахыхә-
мар-назытқьашәа ашырхәа иарғьарахьтәи аган ахь
инымфаницеит инапы, итапанча ааткәыцәааны, аефәхәа
иаахаиршалан, агыгшәыг хымхақагьа иәәкәикит.

– Хаи, иумшьын, иумшьын! – атапанча зкыз Ефрем
инапы днамтасны еимлагәа иааикын, хыхь атуан ахь
дынфәхеит Грышьа. – Иумшьын, абааҗсы игәнахауп! –
Аңшыхәфь днахыхәмарны иагынацитцеит: – Аңшза иунаҗо
ахарҗь, ажәа устоит сара, сыңшыхәырҗатә обиект ишашәо
ала... Иареи хәреи ути-сыти хабжьоуп. Ихәкәуп уи ауалгы.

Ауаа еибарххошәа анаба, аңшза атримхәа җаҗа
инкаҗеит, аха аҗаратәҗьагы азымгәаҗкәа, абҗаахәа
иаахынхәын, дырфегьых аатҗәа ифкыдыззалан, аңсыз
алырфрны, абақхәа инканажьит. Ахы иаафәхан, ауаа
инарфәҗшит, ари омашәа ишәымбааит ахәозшәа.

Аңшза, хәынаҗ дук иаҗаран, аха ахәынаҗ еипш
ипылтыҗсаза акәымкәа, икалаза иаун, ауразоуроу абыҗа
еипш, итаруа, иҗәиуа. Ашьапқәа кьафын, ахафь аазыгьежь-
ны, иңшзан иҗаамашәза. Адәныҗа ишьтоу асы иафызан
иҗәашза, алымхә кьатрацәкәеи атыхәа хәычы аназареи
рыда. Урт еиқәатҗәан.

Аңшза, ашәарҗа ду, иштагылазгы, аҗафыхәа ахаҗыц
җарқәа аңсыз атыхәа ифаланатҗан, ирхәазо иаманы
афьфәнахеит.

– Уңшишь, уңшишь, иубома иҗанатҗо! – ихәеит,
ашьҗатарҗа афны ахылапшфь, итапанча атра иҗатҗо. –
Ари зынза ламыс амазамзаап: аены шыбжьон, халақәа
шааҗшуа, хәфны ифәналаны иҗьычуеит. – Ефрем ибжьы
неиҗтакшәа ааиун, аңшза инашьҗеихәеит: – Иулшо узымды-
рузаап – ухаҗа иуаҗароуп аңсыз. Иабанзаузгари ари?

– Уаангылшь, уаангылшь, – днеифәҗеит аңшыхәфь,
инапы Ефрем инеизырхашәа. – Хәҗырхагахарым, иалшо
хамбари.

Аатдэақэеи аишьыкықэеи ирыбжыакэаратцо, шытахыла-
шытахыла мацара ицон аңшза, ахапыцқэа аңсыз иаларпсны.
Аидара анацэыхъантахалакы, ахы накыа-аакъон, нас
иртрысны инахалон аңсыз.

Аңсыз излатцааны иказ акы акэын, афы тыкка ахапыцқэа
хырцауаны. Аңшза уи адашъма иқэырхэазаны иахъагоз,
хахэык еипш, афыгэ-кыгэ аахгалон ожэы-ожэы.

Ус аңшза кылхарак афы инеит, ипицьхаз афыџ-
еитцахын, иаразнак инкылкэырт, аңсызгыы, ацыхэа иан-
кны, абжарақынза иџтанагалт. Уаха залымшеит, ишеибгаз
иазтамгалт. Акылхара икылахеит атцаа злашэны иказ аңсыз.
Иадырсыз атџџан еипш, ишгылаз иаанхеит убрака.

Ашытацарта џны ахылапшџи аңшыхэџи шыччоз ркыате-
иах пцэон. Иабамыччоз, ссиршэа икалеитеи! Аңшза аңсыз
акылхара абжараф инаганы, иаанфасуа иаукарыз, ацыхэа
ианкны ажэжэахэа ацрыхара иалагеит. Иацрыхон адашъ-
ма иатдатэаны. Аңсыз адашъма иаларсушэа игылан, ахы
ыркэаталеиуа, ицэыршэагаха, ацқэа хырцауа. Икалаз
ззымдыруз ауаџы, дацэшэарын, игэы иаанакон абар-
абар, аңсыз адашъма иџамкыаны, иџеигэдпаланы ацқэа
џеиланаркацап хэа.

Грышьеи Ефреми, рыбақэа еихмырсыгызакэа, аңсыз
иахэапшуан. Аңшза аапсара камцазо аус ауан. Аңсыз
шартцысуаз, ишартцысуаз мацара, ацыхэтэаны, акылхарагы
инкылхэа иагеит.

– Убзахэит, Ефрем! – ижџахыр дныкэсит Грышьа. –
Аңсыз азгом хэа укамыз?!

– Акылхарагы икылнамгеи! – иаацъеишьеит Еф-
ремгы, аңшза аеахьатцэахыз акылхара дкылыпшуа. –
Ари сшэахароуп, мамзар хэмар-хабыкэ сыхуеит: акы
иацэыпхамшэа ағычкэыр, сыпсызқэа зегы сцэагара
икоуп. Хэит, ағычкэыр, ағычкэыр ламысда! – деитаағын,

ашьтаттарта ҫны ахылаңшы, исас дыззаиз афатәкәа
рырмазеира иеазикит.

Апшыхәвы, Ефрем днеиҫаңшын, ихы ааиртцысит:

– Мап, мап, апшза иакәнагахаша ажәа узымхәеит. Уи
ғыыккәыр ламысдам... Иуасхәоит, аабыкыза, сыблакәа
рыла избахыу акы.

* * *

Ефрем икәымра хәычы ахьта ҫналеит, иара ишьтаттарта
аҫны аҫны афатәкәа шикапануаз. Афатә хкы рацәа иҫахын
апшыхәвы, насгы, иагы умхәан, аҫынах акыр зынзалоз
акы акәын, иара уи ацәкәанза имыртәыр имуит усгы.

Акәымра шаҫа лассы ахьта ҫналаз аҫара, адәылтрагы
мариан. Грышьа аҫынах афатәкәа шақәйтцоз, амшьамба
рыкәыршәны ишҫеиҫхәоз, Ефрем агәгәахәа аҫечкь амца
нҫеитцан акәымра хәычы цхатәатцәараза иааҫалеит. Абна
ду агәта илатәоу, амҫы имоур хәа ушәозма! Ачаиник ду
азна азгы аҫечкь инакәиргылт. Апшыхәвы иус далган,
акәымра данааҫнала, ачаиник ахәа ахахәмарра иаҫын,
авиҫхәа ауаркь авшьтуа.

– Ианаамтаз сааит убама, – иҫхәеит Грышьа. Исысцәа
хылпагыааихихын, атзыиалыхәхәоз атәымҫинахакнеиҫхәит.
Инаптырдакәа неиқәтцаны, таҫа адашьма инықәйтцеит. –
Абыржә ауп ачаи ажәра ансгәаңхо.

– Шаҫа ирацәаны иузыжәуа, убри аҫара цәыцацыңхыза
ахәгы иагсырхоит, – Ефрем днахыхәмарын, атәцакәа ас-
тол инықәиргылт.

Ефреми Грышьеи ачаи ржәуанатцы, Грышьа иҫхәон
аабыкыза иара иблакәа рыла иибахыаз акы.

Дшәарыцарц избызаап Грышьа. Дгылт шарпазза. Апрель
мза аеанааиҫнашо ашьыжьза ауп иаҫа уаҫы ианибо
акаңкаңкәа. Ашәаҫақәа дҫарықәгылан, дцеит абнаршәыра
ду ашҫа.

Грышья аус ахыуаз аңшыхэыртатэ обиект инаркны, уи абнаршэыра аҕынза митэык бжыамызт. Еикэыцэашь ишьтаз асы, шыжымтанла абра ишахыло еипш, иҕаҕыаза иқэтцаан, ачхэар канатцахьан, ашша иқэшъызшэа акэын ашэақақэа уи иқэтцэраа ишцоз.

Абна ауразоуроу иууаза, итынчза изыроуан. Бжыык машэыршэагы иуахауа иҕамызт, Грышья ишэақақэа ашыфшыф ирыхгоз ада. Асымҕэыл иалфырны иноуфахауаз ахауа фаца, азы хьшэашэа еипш иноуфатцэон, ухы инаркны ушыапқэа рҕынза уеимнадон. Ана-ара асы тыжаа-тыжааны иҕан. Уи уахынла акацкацқэа рыцхьартақэа ракэын. Асы еифыжааны ами рычшыртцэахло, ишыцхьарылало дара, цхынрак калаанза.

Ааи, цхынрак калаанза: аапын ззухааша ара акгы ыҕагышьям усгы – апрель мзазгы еикэыцэашьы ишьтоуп асы.

Грышья акыр тыц еимидеит, ибеит акацкацқэагы. Иааигэазангы днадхалт атэыақақэа хаххала бнацэ дукгы.

Абнацэ дамеихсит Грышья, ирыцхаишьеит. Зыжэла мацзахааз акоюп, насгы агэызхэа ашэакь нагэыдцаны, излоушырызеи абри еипш ицшзаҕаҕаараза иҕоу «аупшэыл!» Акацкацқэа ракэзар, днармышьтит бцьарк ахы иахьазнагашаз.

Краамта абна дылан, днацшы-аацшуа, ишэақақэа ачча-цча рыхго. Игэы еикэнарчцон акацкацқэа рааигэара дахьынармышьтыз. Шака идукэааз еикэатцэа-еикэатцэаза! Арбаҕьқэан! Дача 10–15 шыафа дзынаскьар, уаха атахзамызт.

Грышья афныҕа деихеит. Амра гылт. Егья ицхашья-цхатцо иҕазаргы шыжымтантэи уи ашэахэақэа, зегь дара роуп, асы дыртхатхашьеиуан, гэгэала ианыцшуан. Ашэарыцаф аныҕэара ицэыбаргэын: ишэақақэа асы рыцашьыпуан, зны-зынлагы иареи дарей шеимаз маҕфахэаразагы ифыцашьшьлон.

Имѡатэны дазкылст адэхэыпш. Итбаамкэа, цэахэа дуны
икахэхэа инаштын уи адэхэыпш. Ана-ара асы иалыхэхэа
иубон ақыцэкэа. Урт ақыцэкэа ирфэссы ирфэан атцысж.
Уи цысжыытэкэаны икамызт, аха даараза иара иеицшын.
Цыпхтэин. Ауафы инапы анакымс, ацсаатэ ишеибакэу
ианырзымфа, инымхар иабацоз. Ацдаа алашэны, иѡантхь-
ѡантхьза ақыцэкэа ирфэссы ирфэан. Иара убас ишыкэзгы
даара бзиа ирбон ацсаатэ. Акацкацкэа аѣцаалон. Грышья
абраантэи ѡынтэ-хынтэка ажэеицшыаа изылыпханы,
деикэахэа-еикэапса аѡныка дцахьан.

Еицэ изылыпхейт урт, изылцхейт, аха ишца изылыпхей!
Ссиршэа! Уаѡы ишимбац ала.

– Адэхэыпш ганкахьала саваланы сышнеиуаз, –
дцэажэон Грышья, ахэырп-хэырпхэа ачаи днафыхэо, –
сылацш накэшэейт ақыцэкэа ирылхо, икэыкы-цыкэуа,
ишрылаз акацкац. Сеааларкэны саатгылт. Ихароуп. Азне-
ишья цэгьашэа иуадаѡуп.

– Даара згэызеану цсаатэми, – иацитцейт Ефремгы,
иатэца ырфакэсо икны.

– Ааи, згэызеану акоуп. Адэы сыкэнабар хэа сшэаны,
ганха сеиханы, абнара сеастейт. Цла шэпак ашыапы
сѡавагыланы, сеаастцэахит. Сыцсы неиѡызган, ашышыыхэа,
схы шыларкэз мацара, дэаа цлак ахь сниасит. Уантэи
дырѡегьых сеиханы сѣыѡасхейт иаха исзааигэшэа
игылаз атцла ашка. Анеиха смазакэа, асы хэдацэахы
сѡылашышйт.

– Хэи, афы асааит, ианаамтазамыз ауп! – игэы
иныцаххшэа ѣааитит Ефрем.

– Сысэырцсит уа, – ибжы нытцакзаны инеихэейт
Грышья, абыржэытэкэа ацсаатэ аиѡазара дафызшэа. –
Сыштыбжэ ахама? Сабартэ еицш усгыы сыкамызт. Иаргы
аарлахэа акэын ахэынга шызбоз. Акацкац азнык азы, ахы
иааѡаханы, иаахарахацшит, аха нас, дырѡегьых акэыкэы-

цыкәра аҕыһазнакит. Аҕла иалһырны аһәыб каһаит аҕааһазар аҕаһап. Асы сһылтһны даҕа пытрак снаскһеит. Аха кыр набһһуоп. Иеицырхәхәа еивагылақәу аҕлақәа хҕа сраһсны, аҕһьбатәи аҕны сназаруоп. Ари даара иуадаһуоп, аха усыс искуама! Сцоит, саһамцои – сыбла ихгылоу акаҕқаҕ – шәишәик иаҕару аҕуоп. Аҕһыхәһы иатцәа иҕаз аҕаи далган, дырһегһых еиҕанаиртәит. – Ус, иаалырҕаны абақ-абақхәа амтәыжәһақәа һаҕһеит акаҕқаҕ. Сҕәы нҕыпсааит. Сабазаап. Абар, шҕа иһытцпрауеит ауп. Аха аусқәа ус иҕамлеит. Акаҕқаҕ амтәыжәһақәа аҕһон, асы еимырппы икаҕсон, ахәда ахәызба натцырһьызшәа, аҕатцатрагы иһалагеит, адгыл изаҕырымтцуа. Иҕастара сзымдыруа, сһанһаны сышгылаз, ацәа салтызшәа, аҕыхәтәаны, сытҕһаны сҕыһасһеит, аҕлақәа сычерывакуа хәа аҕәымкәа, сышиашаз, адәхәыпш иқәыршәны. Лассы узцо иауҕаһыз – шһаҕақәак ныҕастон еипш, асы сеиҕаһылашһьыт. Сылцит. Зны схәазо, зны цһьынапха сцо, сазааигәаһон аҕсаатә. Аһьапы аky икылашәан, иакит хәа амы сһыҕоу. Схысырц аҕһы сыгымкәан снейһан еипш, иһытцпрааит иара, иа-разнакһы цәһантәыҕа иһеихеит, кәамҕыак асы кәашза ахәда иһықәыз.

– Асы иауазеи, мшәан? – иаацһеишһеит аһьтатцарта һны аһылапшһы, уигһы иатцәа еиҕанаиртәит. – Ишпаҕыруаз акаҕқаҕ, ахәда кәамҕыак асы шықәжһыз? Иақәһрны излакамхәуааз асы? – Ефрем абасгы ааигәаһеит, ибжһы тһаны имырзеит аҕәымзар «аһәарыцацәа амц аҕырымшһыр, усгы ирзычәуам».

– Ажәһан аҕһы изтһынчһомызт акаҕқаҕ, – иажәабжһ далашыһкһы даҕын аҕһыхәһы. – Аһы аһьагара азымдыруа, цәһантәыҕа ихалон, зны илаҕәуан, ихагһежһылон инахәы-аахәуан, амтәыжәһақәа омашәа абақ-абақхәа аварақәа ираархо. Ус ажыжәхәа аҕыһанаһеит ишиашаз, аха хара изымцакәа, иаабалыбатан, ажәһан иалһырны, ишиашаз абақхәа сапхьатцәҕы асы иһылаһаит.

– Алакә аҕны еиҥш ахала иузааит акәү? – аҕыр-ҕырхәа дааччеит Ефрем, агәра шимгоз ирдыруа, иагынакәиргәгәеит.
– Алакә! Алакә!

– Ааи, ас алакә аҕны ирхәоит, уаргыы иуахахьазар акәхап, саргыы исахахьеит, аха ари лакәзам, – Грышья аҕәырқь-аҕәырқьхәа инеикәырццакны ѡбаҕа ғамѡа ачаи нылбааидеит. – Сшанханы ахысшья сзақәмшәеит, акаҕқаҕ адгыыл инықәхаанза. Уаанза акәын усгыы ианызгәыҕшаз. Ианкаха, сабеихсрыз – акы акьынтыжә еиҥш ишътан. Иҕсхьан. Ааи, иҕсхьан. Сара санаба, ашырхәа иѡахъеит ашья згәытатата уи ахәда иакәтәаз аҕшза.

– Ишҕа, ҕьушъ! – изгәаамыгзакәа, иналырқьашәа иааиҕъеит ашътатарта ѡны ахылаҕшѡы. – Аҕшза, акаҕқаҕ ишақәтәаз, ажәѡан ихалану?!

– Иҕаны иакәмпалеи! – аҕшыхәѡы, аѡбатәи иатцәцагыы ыжәны, астал инықәиргылеит. – Уи ами акаҕқаҕгы асы изылабылгьоз. Аиқәҕара иаҕызаарын аҕшзеи иареи, аҕшза сара исызгәәтомызт акәымзар, асы еиҥш иҕәашза иҕаз, асы иалаз имцоз. Ани ахәычза акаҕқаҕ азынкыло иауҕахыз. Иѡытцпрааит акаҕқаҕ, уи иара акгыы иамыхәеит умхәозар: аҕшза аҕеаларҕсны иакын. Убри ауп сыҕшны изызбозгыы, ахауа иалоу акаҕқаҕ еиқәатцәа, ахәда кәамҕыак асы ақәызшәа.

– Ассир ухәоит, убама! – дырѡегьых дара рхалашәа инаиҕъеит Ефрем арҕ ажәақәа.

– Акаҕқаҕ ҕыруан, – аҕшыхәѡы иажәа ихәон дмыццакзакәа днытгыла-аатгыло. – Аҕшза иара атәы ҕанатцон, ахаҕыцқәа аларҕсны, ахәда аҕыжәжәара иаҕын. Иҕьоушьаша, ианкахагыы, ауаѡҕсытцәҕыагыы ицәымшәеит. Азнык азы акаҕқаҕ инахҕьазшәа зуз, еиҕа неикәҕьашеит, ахаҕыц цдарқәа аҕсаатә иѡаланацан, ахы ианкны иѡахеит, ирхәазаны иагарц, хаҕсыз ишазнауз еиҥш. Дгылы-жәѡани рзаарыгза ирыххо исымоу, азәы ишҕаистә агәахәзар

акөһап. Исзымбатөбарахан сахәәпшуан. Иурхәазо абакоу, иара аңшза ахата аткыс жәәңара ихъантоуп уи акаңқаң! Ишазымгоз ангәаната, аенақәыршәны, ахәда атыфаара иалагеит. Изадхалозма: ажәәанағғы итнамфаахъаз, ианханы иказғы иаразнак иаәһнатәеит. Акаңқаң ахы ҫағытдакны ағыәанахеит, итәйтәиуа, иқәңа-қәсуа, – аңшыхәы, итатын қатца аатиган, амца наиркит, нас дҫағылан, дааңышәырччашәа ажәабжь аахиркәшеит. – Итәбуп, итәбуп хәа ҫашьтасхәеит аңшза, шәақь тмырқьазакәа аңсаатә ду ахьсанахаз.

– Ауал уқәтәқьзааап, – ихәан, Ефремғы итатын амца наиркит. – Уарғы ибзианы иушәоит: аңсыз-цаа аңсаатә еицәаршьом урт.

– Ус ауп, ус, – Грышья ихылпа неихеитдан, инаптарда дукәағы аашьтихит адәылтра иеазкны, аха ашә ағы даатғылан, убас нацитцеит: – ағычкәыр, ағычкәыр ламысда хәа уашьтоуп аңшза. Ииашам, уи – акы иацәымшәо афырхатца захьзу ауп.

– Ассир иалакоу ракәтәқьзааап, – инацирғызит ашьтатарта ҫны ахылаңшы. – Шьта иағыа ңсыз рызгаларғы, мап рцәыскуам: исырто ахарңь – усғы шәара шәобиект иашәоит...

Грышья, Ефрем днеиҫаңшын, дааңышәырччеит. Акы нацитдарцғы итахымкәа дыкамызт, аха имазеит; аҫҫа-ҫҫа ахга ашьтатарта ҫны иаавалеит даҫа ңшыхәыкғы иңьанах.

АБНАКӘТЫ ГРАЦКӘЫН

Җенак, амра каххаа ианпхоз, ыыца ахәыцкәа хкаарак италаны инеиуан. Мөахәастакгы каларын ахкаарафы, аха уи ианымлакәа дара шиашаз ицон, ахаскын еитцәара илаланы.

Еибархәмаруан ахәыцкәа. Ожәы-ожәы жәәала инеиды-слон, зынгы ахаскынра инылеибажуан.

Ахаскынра қашәқашәо иазҳаны иқан, цәара-цәара шәмхәхы иназон. Убас иахыкоу атыцафы унылахаргы, затта ужы умцара, гәабан татак унылахазшәа убон.

Ахәыцкәа еибарчырчыруа, рыбжы рдуны ицәажәо, иеигәтасуа ишнеиуаз, рәацхәа ахаскын жәпарафы инцәыркәеитиграцкәынзайкәзбнакәтык. Иагынцәыркәеит, ахәда тхәа, абар, абар, имцкласп ухәаратәы, ахәыцкәа рышка афыәанахеит, аха нас абгәахәа инеикәкәшан, итәи-тәиуа, ганха индәыкәлеит ашьшьхәа.

Ссиршәа ирцхәзеит ахәыцкәа, еибарыфны инашьталт ацсаатә грацкәын.

Абнакәты цыруамызт, икәыркәыруа акәын ишнеиуаз, ахаскынра илаланы. Иара омашәа еибытан, ахәы хаххала иеиларгыла, амтәыжәәкәа еитцых, цәка ишьтархәазо. Уи аказшьа зеипшраз ала ичалоуп, изыпыруам угәахәрын, убри афнәтә ахәыцкәа иахагы ибыжкны иашьтан. Зны ахаскын иашьахаларын, зны қыцәк иахкәшаны инцәытакәкәаларын, аха акы иннакылозма урт, иәуа итан ахкаара. Ожәы-ожәы рнапкәа рраханы имәаныртцон, хәәәнмырха иашьтан иркырц абнакәты.

Абнакәты ус ишнеиц еипш инеиуан икәыркәыруа, азә иахынәтә дәәазә иахь инеихо, ақыцәкәа инархыцаархыцә. Ахәыцкәа аназааигәахалакь, абар, абар, хнамтасып аныргәахәлакь, амтәыжәәкәа нышьтарсны, инышьтыцон, инацнатцон аныкәашәа.

Абас ахэыцкэа шашьтаз уи абнакэты, даара акыр-
ггы инагэылалт ахкаара. Узцрытша акы аума, ма изакэ
псаатэузеи?! Изыпыруам. Икэыркэыруа инеиуеит. Ацсаатэ
грацкэын! Ацсы штоу иркыроуп – убас акэын ргэы ишаана-
гоз ахэыцкэа, аха иналыркэаны... хаи, закэ гэыпжэароузеи
ироуз! Мамзарггы ус рыхып хэа иказма – иналыркэаны
афырхэа инышьтпрааит абнакэты.

Ацсаатэ грацкэын иреиуа-иреицэа цэара пырхагакгы
шамазам мѡашьѡ, амцэыжѡақэа неитцыхны, икакэкэа,
иналалт ахауа.

– Унан! – ааифытцкэеит ахэыцкэа руазэык.

– Унан! – ихэеит егыгь, насггы инацитдахт: – ари
пыруазаарын!

Абнакэты ахкаара инахууан, абнарахь ицеит. Ице-
ит рыѡныѡақэа рахь, иаалыркэаны агэала ду зауз
ахэыцкэаггы.

Иантынчраха, ахкаара тацэны ианыѡкала, даеа ганка-
хэала, ипыруа иаахалт ацсаатэ. Инахагьежь-аахагьежьшэа
аун, акэапахэа инылатэеит ахаскынра.

Ацсаатэграцкэын шынатэазтэѡьа, икэыркэыруа
афынанахеит. Дук мыртдыкэа, ахэыцкэа иахэаарыниаз
азааигэашэа, инархатэеит ыыц ихнахыз акэчарақэа.

Акэчарақэа ишырхатэаз акэзаарын ишгэанаѡаз ант
ахэыцкэа аѡыцэа. Урт, акэчарақэа ираѡгатэын, ичалоушэа,
изымпыруашэа ахы дырбаны, ахэыцкэа ахыырцшны иам-
геи зымѡа!

АЗИА АҢНЫ

(Абнатә лакә)

Мшынк еиңш еитцәкакараза игазго итажьуп азиа.

Акәара азааигәара, азы итиааз ахаскынқәа ачырывакны, имтцыззо, аңсы заны, изаауп Аңсыз-ғлам.

Аңсыз-ғлам аґаңхьашәа, авихәа ртцыхәакәа кьо, рыхқәа неидкыло, иззо еилоуп аңсыз сса-мысса.

Аңсыз-ғлам рызкылңшуеит, иреифазоит урт. Иманшәаланы акы анаңыхьашәа, атаххәа иамтцасуеит, асаса интанагәоит. Ахаңыц царқәа бцъар еибагоуп, акы зрыцәцашам.

Убриакара аңсы цәгьоуп уи Аңсыз-ғлам, имтцасны иа-кыз аңсыз, аңсы штоу акыңхәа илбаанадоит. Убасқан аңсыз хәыңы цат-цато, краамта уи амгәа итахоит.

Иахьа мацара шака цсыз ннартцәахьоузеи Аңсыз-ғлам! Аха аңсы тәуам. Аәстаа блақәа шакь-шакьо, шәарыцароуп изеу.

Абар, даґеа цсыцәгьак хагьыжыло, азиа иахьху. Уажәы-уажәы амтцәыжәақәа неикәаңсаны, ахыкәалаа еиңш, аґывхәа азы интцасуеит. Акы нтнаңаауеит.

Ари, атцар рах – Ахьшь ахатоуп. Аңсыз-ғлам иафызоуп, аңсы цәгьоуп, аңсызқәа азы интыкәшәаны иафоит.

Аңсыз-ғлам еиңш бцъарла еибытоуп Ахьшьгьы. Иамоуп ашьапхыц царқәа, урт назыжәнатцаз – иналакаца ицоит. Аблақәа царуп, даара хараза ирбоит. Иңыруа азиа иахь-ху, игәанадоит аңсызқәа, ихаракны инхалаз аңсыз атәи егыыкам – аґенақәж интңаа иагоит.

Ахәхәахәа азиа инхыслоит аңшалас. Ацәқәырца хәыцқәа ахьарч аарыхгоит акәараґы. Бжык гом уаха цьа-рамзар-цьара. Тынчроуп акәша-мыкәша.

Аха итынчым, икырлышуеит Аңсыз-ғлами Ахьшьи.

Абар, аеархиеит Аңсыз-ғлам, ахапыц царқәа мѡан-
натарц агәы иѡоуп. Аѣаңхәа еизеит аңсызқәа. Акыргы
ирацәоуп. Зны атцахь ицоит, нас инхалоит хыхь. Еилаѡыруеит.

Аблақәа камкамуа ирылаңшуеит Аңсыз-ғлам. Уи иарбан-
заалакгы атахым, иаха ипатазшәа иѡоу еиѡазоит.

Иаалырқьаны аңсызқәа неилыѡѡын, хыхь инхалт.

Ашьшыхәа азы мыртцызакәа, Аңсыз-ғламгы аеы-
нхаранакит; ус иаха иманшәалоуп аеымѡандара
амтарсразы.

Иқәац-қәацоит, инахәы-аахәуеит аңсыз-патаз аѡызцәа
иахьрылоу. Ихәмаруеит. Шәартак азыңшуп хәа иқазам.

Аңсыз-ғлам аеарпсзеит, азы хаскьынқәа рыбжьара, лаба
хтәаахак еипш, азы изаауп, абға аиқәатцәара зны-зынлагы
инзаахәхәалоит. Абар аңсыз-патаз иазааигәахеит. Иааскье-
ит. Ицаггы иааскьеит. Абар, шыта... Аңсыз-ғлам амтарсрахь
инеихоны еипш, ипырны иааиуаз Ахьшь, аѡшьапхыцкгы
ақатцәыхәа .иара иѡалнарқәцеит. Уи аңсыцәгьаггы иатахын,
иқәазыз, ипатазыз аңсыз. Ус иқаз иара Аңсыз-ғлам ахатә
акәын.

Аңсыз-ғлам еимлагәа икны, Ахьшь ажыжә-жыжәхәа
амтәыжәѡақәа ѡақьеит хыхь ихаларц. Уамашәа иқалеит
аусқәа: ихъантахеит, иазышьтымхит уи аңсыз, арахь иа-
залымхт ицауланьы иаланатцаз ашьапхыцқәа. Аңсыз-ғлам
акәзар, ахьаа цәгьа аноу, азы хыла иѡасын, Ахьшь абға
ишықәтәаз, есс инзаакәкәала, атцахь ицеит.

Азы атцәѣ аңсаатә иалшооз, – аңсы нахшәеит, уи
ннашьтарххны, згәи-згәатцәеи ашьапхыцқәа злақәацз
Аңсыз-ғламгы, иара убастцәқьа инхаббала ицеит.

АЖӘКАМБАШЬ БАЧА

I

Акыгә-сыгәхәә ртәыџақәә неидыкшало, ағәапахәә ижахәо, азмах итатәан акамбашьқәә. Гәәхәә дус икәтаны, инахәы-аахәуан дара, иахьабалакгы ирхьыргзон ипхатәатәараза, рцәа инахьтатоз ахәынтәә. Шака аамтабзиахәузеи аңхын! Изакәытә цсшьарта ссирузеи азмах!

Икәызга-кәызгаза акамбашьқәә рыбга икәтәан акәуақәә. Қыафуран иказ урт рзгы: хыхьынтәи ирықәшуан амра цахәцахә, цакәнтәи ихааза рцәа ианыруан акамбашьқәә рыңхарра.

Ажәкамбашь Бача, егырт акамбашьқәә рааста, иаха иазпагыашәә ахы ҳаракны иакын. Ашәәх ағачы алымхақәә неимда-аимдо икьо, уи иагәарпхазаны акәын ишыжахәоз, цакәтәи ацламхәә хыхьтәи инатцаргьежшәә имџантцо, уи иакәыршәәны, ахгы рцысуа.

Зкыаф таны иказ ажәкамбашь акәуақәагы ирахәмаруан: ибақә-бақәза абга иахьыкәтәаз, ағывхәә атцыхәә анакьалак, уи заахоз, иџалбыткьны абақхәә азмах иџалахауан. Дук хара имгакәә, имадагь-мадашәо, уи акәуа дырџегь азмах интыџрны, Бача абга аеџықәнажьуан. Бача аџстаара нататашәә шытахька иаахьаңшны, еиҭа инымџаннатцахуан атцыхәә.

Зны-зынла икалалон хәмар-хабакәгы. Акәуа «акәалзы» иакәыз акәымкәә ма иара ахы, ма ганха амгәацәә шыкоу акамбашь атцыхәә анаахалакь, аңсы җкааны, краамта ашьара изыкәымло, азмах иаатахон. Ижьырцаган Бача атцыхәә: ауразоуроу, амыркаңы цар алапапа икан.

Аңықәреи ахьылаз амхқәә рганахьшәә ишытан адә ду еитцхәә. Уи арахә хәыртас ирымаз адәқәә иреиуан. Адәы азкәакь ағы аееимартага игылан ашәыр җассы изҗажьыз

аха-цла ду. Ахатцла иахъаны абри акәша-мыкәша, настхашәа иаапшуаз абнақәагы налатаны, хъзыс иаман Аха зтагылоу хәа. Аха зтагылоу ағы иказ азмахқәа иртатәан акамбашьқәагы.

Аколнхара аферма иатәыз акамбашьқәа азмах итатәанаты, акамбашьхьщәа – ахәыцқәа еибаргәйтәны ахахә асра иағын, ахатцла ашәшьыра итатәаны.

Урт убри ақытантәи ихартәаам абжъаратә школ итаз атәщәа – апионерцәа ракәын. Ақхын цсшьара хәа иануурышът, аколнхара акамбашьқәа рыхьчара реазыркит.

– Жәаба сыкоуп!

– Сара – жәохә!

– Ҷажәи хәба сцеит!

Еилацсон ахәыцқәа рбжьқәа. Еисон, иағылон урт зны-зынлагы. Досу итахын иара дииаирц.

Акамбашьхьщәа рхахә асра ааипнакъалон, згәы шыз игәы архьшәашәалон, ирхагылаз аха-цла: иалыфрны абык-сықхәа инарымтаҳалон иөеижъа ахахәа. Знапы назаз, иаашьтых днацхауан.

Ахатцла зегы ақырқырхәа еибарччо ианеиланатцозгы калон: ифшырны иааиуаз, итатаза ишәхъаз аха, азәы ихы инаахалон, уа инақәпыххаа ицон, егырт ахәыцқәагы, амажәа аза еипш, иөарфататон.

– Салгеит, салгеит!

– Ҷыц хәиталагап. Дхамбари усқан ақхъа иалго.

– Хәиталагап, хәиталагап!

Апионерцәа абас еиндацланы ахахә асра ишафыз, амра такә интагыалеит. Акамбашьқәагы, азмах интытцын, адәы иныкәылт ихәуа. Апыжә-пыжә, апыжә-пыжәхәа акәын реакәшьзаны урт ахаскын шыхдыргәдуаз. Амла иамкуаз! Иамккәа, имариа усума хца-цшьба саат крымфазакәа азмах ататәара! Иашоуп, ус иашьцылахьейт дара. Қыафуруп азмах ататәара, аха егы умхәан, амгәа кдыцгыгы иара

атэы атахыми. Ргэы еицхауа, рымгэа ахэыц еиџнатэо акэын ишыџказ акамбашькэа.

Ажэкамбашь Бача, акамбашькэа зегы инарпыхэхэашэа, амхырта, иаваџатаз аанда иаваршэны ишнеиуаз, иџыцза иаатгылт, ахы иџахан, амхы интапшит, аблахатгыы аагъа-жыт. Аџыкэреи анаба, уаџа азычхауазма – атаххэа аандашшы хыла иџеи иџасын, иџжэаны амхы интаџры ицеит.

Артэаа-сыртэаа аатдыргеит апионерцэа, иџатци-барџьан, ахыкэалаа еипш, рџыџархеит даргыы. Аанда ахыџжэаз ианаамтаз рџыџаџыражыны иананыркылт Бача иашьџаланы инеиуаз акамбашькэа жэпаки – зхы цэгъарак амыргазакэа, аџшаза зџарц зтахыз.

Бача амхы иџцатэын, аха ари ус мариамхеит акамбашьхышьцэа рзы.

Ажэкамбашь, амхы ишынџалазџџьа, ес, иџалашьшь ицеит агэхыы. Аеазеит. Иџшаауа амхы иалаз ахэыцкэа аныџахтыгэлалакь, иџыббны аџыџанахон уи зымџа. Даеаџьара ицаны аеазон. Еитџа рыџшаахуан, нас иџырџьаса ирыманы индэыкэлон, аанда ахыџжэаз ашџа ахы рханы. Аанда ахыџжэаз ианазааигэахалакь, иамбазозшэа инаву-уаа ицон иара.

Абас аеэо, иџуа амхы иаланатцы, Бача аџыкэреи лапџьакэа рџыжэжэара иаџын, ахш аџаажы, ишзахэоз иаџырџуан, иџанарппуан.

Аџыкэреи акамбашькэа зегы бзиа ирбоит, иаџаракгыы ахш алыжж ианыџоу. Бача акэзар, уи зынзаск аџсы аџэнатдоит. Мышкы иамџар азычхауам. Иарсар бзиоуп, ус анакэымхагыы, ахала иаџшаауеит...

Бача азхара ианхэы-ианча, атэыџа дуџэа дырџегь инымџаннатџахит. Аанда даеа џьарагыы еимыртаџа инышьџатџа, амхы инџыџцын, ашышьыхэа инеины, аџызџэа инарылагылт. Аанда ахыџжэаз хэа иџаауа-иџшаауа идэыкэлахауазма, иахьампыхьашэаз иџнажэеит ауп. Атэыџаџэа акы иазынкыло иџоума!

Иругәышьарыз акамбашьхьшьцәа, аус уадаф иакәшәеит: цъарак еипш, ыцъарагы аанда кататәыс ироуит.

– Азмах итатәанаты иузыкатцаз ауп, – ихәеит агәынамзара гәгәа иманы Разан зыхьзыз ачкәынцәа руазәк, аеыф-еыф хәа атәван адгьыл аза итатцо. – Азмах иантыт, ахахә асра егы хәа цъара хәмаррак узалагома, иара улапш ахзазароуп.

Сатбеи, быца еидарак иманы дааин, ижәфыхыр иатқашашәа иршәны, ахьхәхәа инкаицсеит. Ицсы неитеикын, зхахәкәа рхәы-рыхәны иказ ифыза днеифапшын, ус фәаитит:

– Ех, Мышьа, Мышьа, у-Бача алеишәа баапсхеит зынза: цъаракгы азырхакәа, ыцъарагы аанда цнажәеит.

– Сара исхароуп, – ихәеит ачкәын хәхә-рхәы Мышьа, абыца кзарыла ирлакьто иртәины атәванкәа ирхатцо. – Иахәа цыкәреила исызмырчеит. Сахнагашәа сыкан.

– Хараза еигьуп сара с-Гәабан: итынчза икоуп. Мхык италашам, – днахьехәеит Разан камбашьк.

– Мап, мап, сара с-Былгәа зегьы иреигьуп, – иамеикит Сатбеи.

Сатбеи иажәа анагзаха имтакәа, даеа чкәынак дахыццакзаны камбашьк азбахә аацәыригеит, инакәыргәгәазаны ахьз хәауа. Уи инафс даеазәгы ус даакәгылт. Дырфегь иааилацсеит ахәычкәа рбжькәа, еигьу-еицәоу хәа акамбашькәа еимакуа.

– Бача, актәи априз амоуп, – ихәеит чкәынак, дынтгыла-аатгыло, азажәра ацәа ихьыкәкәо. Иаалыркәаны ифызцәа шпаирччеи, урт шақәымгәыгзоз иажәа абас ианаахиркәша: – Аандажәареи амхталареи рзы.

Мышьа, атәымг еипш игәы ифалакацеит уи ачкәын иихәаз ажәа, аха акгы ахимхәааит. Иахихәаарыз? Диа-шагәышьоуп уи ачкәын. Мышьа ихы ашырхәа ифәиқан, илахь иафәпсаз ахахә еикәатцәкәа ыршәны, ихы ашьтахька

иниеигейт. Игэынамзара ифызцэа рахь иаамырпшыкэа, иахагы дадхэацаланы аусура далагейт.

Акамбашьхышьцэа хэыцкэа дасу камбашьк-камбашьк алхны ирыман. Уи чыдала иаха бзиа ирбон, напгы адыр-кылон иаха.

Ацкэын хэхэ-рхэы Мышьа, иалхны иман ажэкамбашь Бача.

Бача рахэ бзиаак акэын. Еикэатцэа самсалза, атдыхэа ду ашьклахауа, уи такэ иназланы иказ камбашьын. Тэыџақэак хэа ахагылан, метрк-метрк иназоит ухэарын, рыназарақэа апса еипш ицарза, ацхьака инархэашэа. Абла дукэа тшашаза, ескынгы ихаан, агэкра рфықэхэхэ акэын ишыказ.

Мышьа ишыцылан уи ажэкамбашь, имашьцан, ахыз анааихэалакь, дахыказаалакгы, иеаргэуа, иара ишка афыџанахон, амхы ианталоз алахамтцозар. Ускан уртқэа зегь ахаштлагэышьон Бача.

Дацпыхэаны крафеитцон Мышьа ижэкамбашь. Ифызцэа ахаскын жэпа рхны иааганы ирырталон, бзиа ирбоз ркамбашькэа. Иара ус иуамызт – ацықэреи лапкьақэа фассы изфаз ахэцэқэа рхны иеитон. Уи аума, амхгы итаирхэлон. Атџџанқэа днарыха-аарыхан, аанда днықэгылон иара, нас днықэпала-аақэпало, ашыш неи-хеицалон. Бачагы уи акэын иатахыз, еитцас иууаза ицаны иџахыцон, амхы интапалон.

Ашаха ду атэыџақэа ирхатца икын ацкэын. Шахада угы уахэо иказма, цъара изышьақэымгыло, иџкьаса амхы иаламлоз. Мышьа иахьабалакгы амхы итаирхэуамызт ажэкамбашь. Ацкэын кэыбца ицшаауан аарџара иқэнакыз ацықэреи лапкьа-сса ахьафаз атыпқэа. Алапкьа дукэа ттэаа-ттэааза иахьафаз иалаиркысуазма: уи ауаа ирфашаз цыықэреин.

Аколнхацэа Мышьа акамбашь амхы иштеитцалоз ангэартэ, зынзаскгы иргэампхейт, иагыиабашьит ацкэын:

– Иахәтам иҕауцауа. Иашьцылоит акамбашь амхы аталара.

Аколнхацәа баша имабашьуазаарын Мышьа. Ус иагыҕкалеит: Бача шьта азәгы ицхыраара атахзамызт, аанда харакгы җырхагас иамамызт, итәвасны иҗыххааса инышьтанатон.

Абас ала, Бача грас иаиугәышьеит амхталара. Акамбашьхьшьцәагы, еиҕу-еицәоу хәа акамбашьқәа еимакуа ианрыхцәажәоз, убри аус наганы Мышьа инеиҗарклон.

Афьцәарагы аанда ҕатцаны ианалга, Бача ашқа ифьдөихеит Мышьа, днышьтасын имҗыхьашәаз чынкгы аашьтицааит. Ибжы нардуны, ажәкамбашь ахьз хәаны ианақәфит, такә настхашәа игылаз Бача «ᵛaᵛ-ᵛaᵛ» ахәан, Мышьа ишқа аҗаанахеит.

Мышьа дгәаны дықан, ажәкамбашь амхы иахьталаз азы.

Ацкәыни акамбашь, еизааигәахо-еизааигәахо ишнеиу-аз, ианааидгыла, Мышьа ашырхәа инапы дааҗахеит, ирка-ткато иикыз ачын ашитцәхәа Бача иҗахиҕьарц, аха инапы ахьашьтихыз уа иаанхеит; изымгәаҕыт, бзанцык дасхьаз-ма, ирыцхаишьеит ажәкамбашь: абла дукәа хааза, иҗырхаха иҗаҗшуан, инеимда-ааимдо урт дахьырхыҗшылоз, асаркьаҗы еиҗш, иоуразоуроу иеырнибаалон иара ихаҗагы.

– ᵛaᵛ-ᵛaᵛ! – аҗырҕы инҗаркәымпылны ахәда ныҗнаган, иҗхатцәатцәараза иҕаз ахы наганы ацкәын ижәҗахыр инықәнатеит. Мышьа инапы атаххәа азәы днасызшәа ачын нампытцшәеит, нас уи анапы иара ахала акамбашь ахәда инакәшан, ашьышьра иҗалагеит. Иаимыршьцыла-хьаз Мышьа Бача ахьз хәаны ааҗхьара, ахы ижәҗахыр иқәтцаны ашьышьра, аргәыбзыгра.

Иарбанзаалакгы ацкәын акала иагәалеимыршәеит Бача ацәгьара шауз, игәы хьаҗссеит, насгы иара ихарала ами уи шықанатцаз? Җшазала ирчандаз ианаамҗаз!

II

Амёышазы ашыыжьза, ифызцәа зеггы раҥхьа, афермаҕы дааит Мышьа.

Ес-меыша ишыҕартцалоз еипш, акамбашьхышьцәа хәыцқәа уи аены арахә амшын ахь икарцараны иҕан. Ус иапцаны ирыман. Акамбашьқәа амшынзы дыржәтәын. Икәабатәын амшын ағы. Дара ахәыцқәагы амшын италон.

Мышьа афермаҕы дшааизтәҕьа, Бача ахьз хәаны днапхьейт. Ажәкамбашь «ааҕ» орган, афызцәа инарылтцы, иеаргәуа иҕаишьтәлейт. Иамышыцылахьаз, иамдыруаз ақкәын иахьыгашаз.

Мышьа, Бача ашта интиган, аферма ашьтахьҕа иманы бна хәычык днылалейт. Изакаытә гәырҕьароузеи Бача абраҕа иазпшыз! Иҕахагылт аҕықәрей аза меигзарахда.

Мышьа ицәымгын Бача амхталара грас иахьамаз, аха уи идыруан излаҕәихшазгы.

Имариазан, акызатцәык акәын иатахыз. Бача амхы итамларц азы: шыыжьнатцы игәарырхаанза азхара цшазала ирчатәын. Ашыыжь азхара анафа, нас хәылбыҕеханза уи тынчын: азмах итатәан, уа усгы амра нхыхәхәанза ианхон, иантыцуазгы егырт акамбашьқәа реипш, алеишәа бзиахәза, хаскынла ичон. Уи азнархон аены.

Ақкәын ҕ-еидарак аҕықәрей азааигейт, маганала ирхны, аферма азааигәара иҕаз мхык аҕынтә. Азхара ирчатәуп, мамзар, цьара изышыақәымгыло, иҕҕьаса идәықәымлои, амшын аталахатцәҕьа унаҕом!

Мышьа амхаҕы иамихт автциаақәа, еилихт аҕықәрей жәпаны иахьеилагылаз, иалпйҕкеит алапҕьа ссақәа зғаз. Алапҕьа ттәаақәа усгы дрылакьысуамызт. Урт дызрылакьысрыз, ажәкамбашь алапҕьа ду алапҕьа хәычыхәа еилнахуа иҕазма.

Абри абна хәычы ағы акәын ақкәын ижәкамбашь лымкаала крахьаҕейтцоз. Ипхьакран, дача камбашьк пырхагас изыҕаломызт уаҕа.

Иағәырҫт-иағәыхт Бача иамтдаз аҫықәреи зегғы. Ҡымсагла иуҫсозарғы, ус иузырҫқарымызт ахәы ахышьтаз атып. Ыықәреи ҫаҫақғы ҫара иааннамыжт. Еимгәамзо, амгәа тырчаа, аҫып анага-ағара аҫәуадааха, аблақәа хааза инеиҫаҫшит абри еиҫш ахазына азаазгаз аҫкәын. «Иҫабуп, уҫсынтҫры назааит» ахәозар акәхарын.

Ахаҫы гәыбызгза, абз ақышьәқәа иаарыхышьуа, ажәкамбашь неины ааызҫәа иаарылагылт. Азхара ҫшазала ианчалакь, уи ахаҫы есқынагы иғәыбызгхон, аблақәагь хаахон. Иабаргәузеи, шыта итынчуп, гәырәак аиушам хәылбыеханза.

Акамбашьқәа амшын аҫны ишнеизҫәкьа, рыхқәа нзааркылан, иаалагеит амшынзы иаҫашышьы ажәра. Иржәуан, иржәуан, рхы иааахон, рыҫсы неиҫаркуан, нас, дырәегьых ҫыҫбарах ибаны, рыхқәа еиҫанзааркылауан. Шака бзиа ирбаузеи амшынзы, иҫаами. Аҫаа рмоур рзычхазомызт урт.

Ааи, бзиа ирбоит акамбашьқәа амшынзы. Шәгәы иа-анамгаит, рыхқәа нзаакыланы, ажәра маҫараз ауп хәа. Мап, бзиа ирбоит урт амшынзы инҫаланы аеыкәабаразгы.

Амшын аҫалара анакәха, иарбану уи еиҫу адунеи аҫны иҫоу – амшынзы иаҫашышьы изжәуаз рзы ухәару, урт амшын ахь хәа иаазҫаз рзы ухәару. Қафуроуп, гәырғара дууп зегь рзы!

Акамбашьқәа рымгәақәа зыла иандырҫәы, аканҫакәа реиҫш, ибба-ббаза изсо, иаеи иахылт амшын. Акамбашьхышьҫәа – апионерҫәагы, ажыжә-сыжә хәа рнапқәа мәанҫо, урт инрылалт.

Саҫбеи днеин ижәкамбашь Былгьа дәәқәтәон, аха краамҫа абҫа дзақәхомызт: уажәы-уажәы инахәы-аахәуа, ибылгьо аҫыаанахон, дәәқәадырны амшын дынҫанажьуан.

Дәеакалашәа иҫан Разан иалхны имаз акамбашь Гәабан. Уи тынчза изсон. Разан зны днақәтәон, зынгы игәы хыхь

иѡарханы, дагынаѡиалон. Абѣа ѣаѣаза, аѣабан еиѣш иѣан. Баша иарымѣазаап ѣабан хѣа хѣзыс.

Бача абраѣаѣы акамбашѣа излареиѣшымыз унарбон: зегы реиѣа аѣара иѡаѣѡихараны, изсо амшын ихын, ижѡбома амшынѣѣаѣы саѣѡѡом хѣа ахѡозшѡа. Мышьа уи абѣа даѣѣтѡон, алымѣа ианкны аѣарахыы ахы ааирхалон зны-зынла, мамзар Трабзоннза дагарѣы ѣалон. Иааиѣахыз зегы алаигзон аѣѣын икамбашѣ. Шаѣа иманшѡалааз уи абѣа аѣынѣа аѣѡѡхѣа амшын хыла асра! Мышьа хзаарѣѡыла ѣаѣаны, хараза аѣахѣ дѣон, нас дыѡхалон, дырѡегыых абѣа иѣѡѡѣѡиѣѡуан. Ажѣкамбашѣ аѣѡаѣы ианыруамызт Мышьа ихѡанѣара. Уссѣы дамамызт. Аѣыхѣа ду кахѡхѣа иаѣѡарѣхазаны изсон, аѣѣын азмах аѣы иаѣѣѣалоз аѣѡаѣа руак аиѣа дхѡанѣамызшѡа. Аха Бача азмах аѣы аѣѡаѣа ишрызнауаз еиѣш, аѣывхѣа аѣыхѣа ѣаны, иаанархомызт уи. Ус шѣаѣанатѣоз, ѣыѣѣреила изыр-чоз аѣѣын, игѡы ннархозма мамзарѣы!

Ана-ара аки-сиѣхѣа рыбѣы гон, акыр-кырхѣа иѣччон, ихѡмаруан еѣырт апионерѣѡаѣы, зны аѣѣахѣа рхала изсо, зны акамбашѣѣа инарыѣѣѡѡ.

Даара краамѣа амшын иѣан уааѣы рахѡѣы, иѣан ахѡѣѣѣа рѣѡеи-рѣѣи зыѣаанза, акамбашѣѣа убар иу-зымдыруа иѣалаанза. Ес-ѣыѣабаншьѣахѣ ус ауп, зынзаск рѣеиѣаркуеит акамбашѣѣа. Мѣыбѣѣынаѣѣак есымша хѣа-ѣшьба саат азмах иѣалоз, роуразоуроу ахѡынѣѡа рыѣѡѡаны иѣамыз. Иѡеиѣѣ-ѡеиѣѣа, ма иѣѡыш-ѣѡышза, ирыѣѡѡаз ахѡынѣѡа ѣштѡыс иамаз зеиѣшраз еиѣш, урт амшын иѣашѣѣыруа иштѡз маѣара, «рыѣхѡар» рыѣѡѡрын, алахѡаѣа реиѣш, еиѣѡатѣа самсалза иааѣалеит. Мшынзыла ирымѣѡабеи ахѡѣѣѣа. Шѣа крѣѣаран ирѣахыз акамбашѣѣа.

Амшын аѣшахѡаѣы иѣан арахѡ ирѣашаз. Амшын инаваршѡны, еиѣхѣа инашьѣын адѣыл каршѡраѣа.

Уарлашээрла иубоз амхкәа рыда, егы ахы иакәитын. Цъара афасара ахиааны икан, ҕацъара – абна ахытқан. Иахьакәзаалакгы ахаскын рацәан.

Абри акаршәрагы атцлакәа ирыхкьаны иаиоуит ахьз. Абгызракәа ахырацәаз азы, Абгызырра хәа иашьтан.

Абгызраҕы ахәыцкәа рхы ззырымкуаз хәа икааз, акамбашькәа хәуанатцы. Зны ахахә иасуан, зны акьаброу, зны еисаны ажәеинраалакәа ғырхәала ирхәон реиха здыруа хәа.

Ахәыцкәа еидгәыцланы еимакык ыршакьо ишцәажәоз, ашаца-шацахәа ҕыла даарыдгылт аколнхара ахантәафы Бида.

– Уа мшыбзиақәа, арцарацәа! Икоузеи шәымхәои? – дрыхәаччо ҕааитит уи, дзыкәтәаз акәадыр иехырнаашәа иеышыкылқәа дрынгыланы.

– Бзиа жәбааит! – инаиацаркит апионерцәа цхашьа-цхатцо.

– Афырхацәа! – иааирехәеит Бида, адәы иқәз акамбашькәа илацш нарыхга. – Ицкьакәакәараза икоуп. Ибзианы ишәкәабейт, – ахантәафы иеаариашаны, икәадыр днантәалан, ихы дааҕаханы, наф зымҕа цъара даанацшит. – Шәгәы шәеаныз, амарцъа, нахьхы илоу амхы камбашькәак азааигәахауашәа збоит, Бача урт ирыламзааит?

– Бача арахь икоуп, арахь, – Мышьа дахыццакны. инапы нарықәирххейт, рышьтахькашәа афасара илаз камбашькәак. – Насгы уи иахьа амхы италазом...

– Шыжьхьа хәа ацыкәрей аутахьазар акәхап, – даахыччейт Бида. Ахантәафы инапы ишьтахька инымҕанитдан, иҕахәа-ҕахәаны икәадыр амаха иахарпаз цыкәрей лапкьакәак аарылихт. – Ацыкәрей анаххәа, абрака ассир камлеи! Идсырбарц изгоит. Даҕацъара еицшымкәа ибзиахейт. Шәахәацшишь! – инадирбейт, азбжарак зцәа зыхыны иказ лапкьакәак. – Метрабжак, метрабжак иназоит. Ма

арыц хэа илнагаз изеипшроузеи – абазк-абазк иакароуп!

– Абни амхгы даара ибзиоуп! – ихэеит пионерк, дызла-аиз амѡа аганахышэа иѡаз мхык инапы наѡкны.

– Цшьба-цшьба лапѡа иреитданы изѡалаз шыапыкгы убазом, – инациргызит даѡа цѡэынакгы.

– Ибзиахэуп, ибзиахэуп! Абгызырратэи амхѡа! – днархыѡхэеит аколнхара ахантэаѡы даатгылашэа иун, дааѡыпсычѡаны инацитѡеит: – еѡ, сабиц, закэ дгыл цсылоузеи абра иѡажь! Хнапаѡы иаѡзаамгеит. Афасареи абнеи рхылиааит. Абарт адгылѡэа зеггы латѡазар, шыѡэсыктэи аарыхра, хымѡада ѡышыѡэсагы ирызхон хколнхараѡы уаагы рахэгы. – Бида дыѡеыжэгыланы, акэша-мыкэша илаѡш нахганы, ѡааитит: – Мап, ус ѡаѡта-рым шыѡа. ѡааныбзиала хнеиааит, иахрыцѡап афасара, абна. Траѡторла еимыртаѡа ишыѡаѡтап адгыл.

Аколнхара ахантэаѡы, аѡѡынѡэа днарабѡья-ѡарабѡяны, иѡы аѡамчы ѡахѡяны, Аѡа зѡагыло шыѡаз иѡыѡеихеит...

Ахэылбѡѡа апионерѡэа еихеит аѡермахѡ. Илахѡыхза, агэалаѡара ду рыманы иѡан зеггы. Игэырѡон. Имгэырѡакэан, хараза еиѡми амшын ахѡ уѡозар атѡыс, уахѡынтэи ухынѡэны шыѡахѡѡа уаауазар. Уанѡо – шыапыла уѡароуп, камбашѡк узаѡэтэоума, аѡэынѡэа иаганы иѡами. Уанаауа – урт цѡакэакэараза икэабамы. Уаѡэтэа. Акамбашѡ иаѡэтэаны аныѡэара бзиа ирымбоз аѡѡынѡэа.

– Ухы ларѡэы, ухы ларѡэы! – наѡѡеитит Мышыѡа, Бача днадгыланы, ахы инапала днас-насуа.

Бача ахы аныланарѡэ, Мышыѡа изшыапык акамбашѡ атэыѡеи ахыи рыбѡяра иныбѡьяргыла, дѡеихан аѡэа дныѡэеит, убасѡан, акамбашѡ иртрысны ахы иѡахан, аѡѡын дыршэны абѡа дныѡэнаѡыт. Мышыѡа абѡааѡэа дааѡэын, акамбашѡ ахы ашѡа иѡы рханы, ѡык ишаѡэтэац еипш, ишыапѡэа неихданы, абѡа дныѡэтэеит.

Егьырт акамбашьхьшьцэагы ркамбашькэа, ирықә-тэахьан, еипхьытта адэы иқәыз арахэ, цьарак еизырцон.

Разан, Гаабан дақәтэаны, ганхашэа арахэ дрыван, уажэы-уажэы ашитцэхэа ачын аархикьон ихымхэыцкэоз акамбашькэа. Сатбеи иакэзар, уигьы Былгьа дақәтэаны, акамбашькэа жэпакы иапцаны днеиуан.

Акихэа ибжыи адэы инықәшит Мышьагыи.

Акамбашькэа, дара шашьцылаз еипш, ицон имыццакзо, итэаа-маауа. Атахызар идыды-мацэысаит, уи азы акы нацыртцо иаукаху.

Акамбашькэа ирықәтэаз ачкэынцэа, ѿ-гэыпкны рьешаны, арахэ ирышьтагыла инеиуан. Инеиуан урт даара рхы патуақәцаны, акавалеристцэа реипш еивагга-еивагыла.

Ахэмаргакэа зегьы акакала ипызшэахьаз, иаашьтырымцааи атыхэтэантэигьы: ағухэа иаацэырыгеит ашэа. Инеимда-аимданы ирхэон, ирхэон иазказаны, рыбжькэа еикэыршэаны – сырзызырцоландаз угэахэрын. Гэыпк афь датасзаны иркыкыны ахапа ихэон Мышьа. Егы агэып афь, уи дитцахарц зынзаскгы итахзамкэа, имицаауан Разан. Еицлабуан аѿгэыпкгы.

Ашэахэара мацара аҕны иаангыло иказма апионерцэа, иѿаламгеи анапеинкьарагы. Чкэынак иикыз ачын, каматцас иѿнапык рыла имака инадиргэгэалан, дкэашо даакэлеит. Уи збаз хара хаума рхэан, егы агэып афьы агэакьхэа рнапкэа ѿеиныркьеит. Уакагы дықәгьежьюа иѿааихеит даеа чкэынак, дышшэырза, ихы имхапагыаха, инапкэа изарақэа иртаршэ икны. Икэашон апионерцэа, уажэы-уажэы ишьацэхьыртэуан, акэашара чыдарас иамақэаз зегьы нарыгзон, аха руа дарбанзаалакгы ишьапы адгьыл иқәкысуамызт... Агэы умоуп, ушьапы адгьыл иқәмыркыыс укэашозар.

Хпионерцэа уи рылшон. Иабарылымшоз – ркамбашькэа рыбга иқәгыланы икэашон. Итынчза иказ акамбашь

гәыразқәа, ашьшьыхәа инеиуан, аққәынцәа уртҭ рыбға
иаақәкартцалакь зегьы дара ирылазон, ирычхауан.

Акраамтә игон ашәахәабжь. Рееитҭнырцсахлон
акәашацәа.

Убас ами амшынталара шыкоу: агәалакара мацара аума
иунато, ашәа ухәаратәгы, уимоу, акамбашь абға уқәгыланы
укәашартәгы уқанатцит.

III

Иқәха иааит тагалан. Еиужьхеит амхқәа. Арахә, рхы
иақәитҭны, иахьабалакгы ицон, ихәуан. Икамызт шыта уртҭ
нызкылоз аандагы. Дыкамызт ирышыкпацшуа ирышытаз
хьчакгы.

Апхын икамбашьхьшыцәаз апионерцәа ожәшьта
ицацәан. Хадара усыс дара рзы иказ ашәкәқәеи
атетрадқәеи ракәын. Иашоуп, ркамбашьқәа зынзаскгы
ирхадырштлазомызт. Ашкол ахь ианцоз, ианаауаз, цьара
дәык афьы ианаарбалакь, мамзаргы афермафьы ахш азы
ианаалоз, досу икамбашь ахьз хәаны нақәфитлон. Ахы
ааишьышлон.

Есышықәса ишыкалац еипш, даара бзиа икалеит
сынтәагы ацьыкәреи. Аколнхацәагы, лапкьак адәы
инықәмыжкәа, итаргалт зегьы.

Ааи, итагалан аеафра, аха изхәартагәшьоузеи, кырза
угәы еихьнашьуан, имацын.

Аколнхацәа, ишақәнагоз еипш, ирзеиҭымкааитаапынтәи
аусура. Адгьылқәа акырцьара илатцамқәа ирцәынхеит.
Баша дырхашшаауамызт аколнхара ахантаафьы.
Ироуз аарыхра анырза-ианыркапан, уаагы рахәгы
неиҭымсрада ишырзымхоз рбеит. Убаскан аколнхацәа
ирызбеит акамбашьхьақәеи лассы ихьараны икоу акам-

башь еимгәәкәеи затәык ирырталарц аңыкәреи. Егьырт – рхы ршьрым, адәкәә рҕы ихәлар калоит, икоуп ирфаша ахаскын. Аамта бзиоуп, иңхарроуп. Иалазап.

Зцәа итыңхо иказ акамбашь еикәыиза ду Бача ңыкәреила ирчалатәуп хәа мамзаргы азәы игәы иаана-гозма. Изтатәым акамбашькәа ирыларымпхәзеи. Ааи, ааи, аңыкәреи зтатәым. Иалтзеи шәхәаруазеи ари аус! Имаап-ки, ихагамхеи ажәкамбашь. Убри аенытәкәа инағаршәны иакәтц акрыфара, Ихаскыныз, иңхәыз, итәаз иарбанзаа-лакь акы алакьысра акәым, иара усгы иафыоуамызт. Мап рыцәнакит зеггы.

– Иумузеит! Умлашьуа уалагар, иумфар уабацари! – рхәон аколнхацәа, Бача аңыкәреи ишашьцылаз здыруз.

Алахь еикәыршышы, ахы ақәыж, ажәкамбашь краамта игәннагон иахыыз. Аколнхацәа машәыршәагы иартомызт лапкьак. Урт ичҳаны иазыңшын ажәкамбашь цагьа хнапәы ианбаҳзаагои хәа. Бача иара атәы канатцон: уиггы ичҳаны иңшуан снапәы шәанбаазгои шәара хәа. Атцыхәтәаны, Бача иагхо-иагхо, атыкәкәара иалагеит. Амгәа таҳаны, итәар изымгыло ақынза иагънеит, иааилафит аколнхацәагы. Еибаршәеит. Ичмазафҳаны акы ахьыр калоит – акамбашь бзиазақәа иреиуоу. Ишңарурыз? Ихьатгәшьеит.

Раңхьатәи амш азы, аколнхацәа ажәкамбашь аңыкәреи ианыоахадыргыла, ишңагәырҕеи шәхәарауазеи Бача! Ацәа иалтцызшаа «оак-оак» хәа еикәырццакны икаан, аҕы азна аңыкәреи аашьтых, игәырцауа, аблакәа тырхаха иоарғапшит. Убас рхәозшәа акәын ишыказ аблакәа: «Хайкәңеит шәареи сареи, аха сышәиааит. Изакәытә насың дуузеи аиааира!»

Азын уафы иибац-иаҳац аңснутәи зынран. Сык ауа, ицаауа иаукахыз. Уи атәы мамзаргы изхәатәзоузеи! Ажәфанцкәакәараза икан, цстхәакңарамашәыршәагы ихны иубомызт. Уимоу, ана-ара улаңш нарыкәшәон ааңыни

азыни зцәеилаганы ашәтра зәазызкыз шәыртцлақәакгы.
Ацаџцәа ракәзар, урт реихарафык кьафәзатцәы, хылца
рхазамкәа ашкол ахь ицалон.

Арахә рхы ишақәицыц иақәицын, адәқәа ирықән, ир-
фашаз дырџегьых ирыцшаауан. Аколнхацәа акамбашь-
хьақәеи ишхьара иказ акамбашь еимгәақәеи ракәын
хәылцазыла игәарартцалоз; акамбашьхьақәа ахш
рымхтәын, аимгәақәа ирхылацштәын. Егьырт мааргы ус-
мызт. Уака адәқәа рфы пхәык, тәак хшәаны инарымтарцсон.

Абас аусқәа зегьы бзиахәза, угәы еихьызшыша ак-
гы умбазо ишааиуаз, иаалыркьаны икалеит рыцхара дук:
алашәага цысны ақыта иажәлеит.

Ашьхарахь ихьтахазаап. Иаузаап асгы рацәаны,
итнацеит абгақәа. Имлашыа, рыцқәа еихакшо, имеихеи
урт Амшын Еикәа ацшақәа-акаршәрақәа рахь, амра кажжы
иахьпхо, арахә ахьырацәоу атыпқәа рахь.

Игәткьа-цсыткьаха иааилаџцит аколнхацәа. Арахә
акырцъара ицхастахон. «Абгақәа ирфеит цьмақәак. Ирфе-
ит, ажә, ацә», – абас лассы-лассы еидашшылон ауаа.

Зегь рыбахатц ааргьежыт атцыхәтәаны икалаз. Аиаша
ухәарами, иаршәеит азәырџгы.

Дшәеит мацара аума, аеырхәа алағырзгы ааиџашит
атцафы Разан: бзиа иибоз Гәабан захьзыз акамбашьгы
абгақәа ирымфеи. Ацәкамбашь тоуган ду ақәыцьма ирфап
хәа мамзаргы игәы иаанагозма!

Рнапқәа еикәыпса итәамызт анхацәа. Ашьхарантәи иааз
«асасцәа» ишрықәнагоз еицш ирцылон. Бцъарла рееибыта,
гәып-гәыпцла рычешаны, есымша, есуаха, латцгара ицон.
Еимырдон иахьабалакгы, абна зтиааз гәаџарак цъара
ианмыжкәа. Икалон даараза бзиа ианыманшәалахозгы:
иршыуан џба-хца бга уахьыки-чәнаки рыла.

Аколнхацәа шыта иаха чыдала рырахә ирхылацшуа иа-
лагейт. Аферма афәтәи акамбашьқәа чынла мацара акәын

адәкәа рґы ианхәуаз. Ианааилахәлалакь, камбашьк ҫыара
иаанмыжькәа, зегьы еизцаны, аферма ашҕа иаарцон.

Акамбашь еимгәәкәа ҫыаргьы ирышьтуамызт ҫынлагьы.
Урт аанда шышла ихкааз аферма ашҕа еитҕәа ду
итакны ирыман. Даара бзиа кырыҫартцон, меигзарахда
ирымтажьын аҫыкәреи ҫәыпсы. Акамбашь еимгәәкәа хәа
рмаршәа рымкуаз!

Бача анасып ишҭатцанаки шәхәарауазеи абраҕагьы!
Еишьклашьшы еимгәаны ирыламыз иаргьы, акамбашь
еимгәәкәа. Аамҭала иақәшәеит убас. Шьҭа иабаргәыз. Агәы
умазар, иоумҭан аҫыкәреи! Ишашьыцыхьаз еипш, иахаг-
ыланы иагәырцуан, иҭанарпцуан шаҕа аҭахыз.

Убас ала азынгьы иара атәы ианаргеит Бача.

Мышьа ахш азы афермаҫы дниецпхьаза, бзиа ии-
боз ижәкамбашь нақәҫитлон, ахәдеи ахи ааибьг-быҫлон,
иамҭапсаз аҫыкәреи лапҕақәагьы аарылхны ақьышә
инықәиклон. Бача уаха аҭахымкәа азхара ыфаны, еих-
папала ианыҕазгьы, иааимнахлон аҫыкәреи. Иахатыр
батәымыз абри аҕара бзиара азызухуоу аҫкәын. Гәанылагь
ус ахәон: «ҫьюкы рыхш ужәуеит уажәы, аха умшәан, лассы
меигзарахда сара стәы ажәра уалагарц уҕоуп».

IV

Ибақә-бақәза аферма ашҕаҫы итәан акамбашь
еимгәәкәа, рызхара анырфа-ианыржә, ағәапа-сапахәа
ижахәон. Бача настхашәа аанда-шшы иазааигәаны итәан,
ашьҭахьтәи ашьапқәа атҕәаны, аҫсы аҫәыраҫаха,
ихаи-пеиуа. Ахы нырнаашәа, аанда-шшы инкылпшны
инылапшлон нҭытц иҕаз абна хәычы. Ақхын уа инылага-
ланы акәмыз, Мышьа кыршаҫеитцалоз иара. Аҫкәреи аза
еидарала иааганы инамҭаижьлон.

Афермағы абора еитцхаа ду цьюуы ыналаны иуастон. Икыгә-кыгәуан, еихала акы рцәуан, ахьхьа-хьхьахәа акы рхәрхьуан. Акамбашькәа хьарц иками. Абаттра ыццкәа кертон.

Бача иаалыркыаны иаагылт. Абга нкылнаргәыгәшәа ааун, аеаарххейт. Ахы иаааахан, ааызцаагы инрыхәацшит, нас иаахьахәын, абнарахь ахы архейт. Абна иагыылацшит, атаххәа атәыаа дуқәагы нымәаннацеит: аанда-шы иәеи иәасын, кәынцъла икацоу акы акәызшәа, еразнак ипжәаны, абна иылашышы ицейт.

Иаацаршьейт егырт акамбашькәа, закәызеи, мшәан, Бача иканатцо? Амхы италарц анатахыз акәын аанда анпнажәалоз, ожәы цәас иатцоузеи абри? Амч штоу, атәыаа гәгәакәа шамоу днарбарц аума? Уи усгы ирдыруейт дара. Иахьтәаз иагымгылт урт, акгы иацсам ашта итытцны, цьара ацара. Абар, шыта ихәылбычехәхейт. Акамбашькәа зегы гәарлоит лассы.

Абоура аәнуцка иказ ауаа ирзымдырзеит Бача иканатцаз. Уртрхы акәырцсны аусура иафын. Аанда цжәабжы рлымха акынза иагзымназеит; ахьхьа-хьхьахәа игоз рхәрхь абжы иатцанарзит.

Бача абна хәыцы инылсын, лагьарашәа иахьыказ инталейт. Ахьхьахәа ииас ицоз акәара-цча ахыкә икәланы инеиуан иара. Даара бзиа иадыруан ажә-камбашь уи акәара: ушавоу мацара, Аха зтагылоу акынза унаагоит. Ацхын уи амәала егырааны ицахьан уахь. Азмахкәеи адәеиужь дуқәеи ахьыкоу, ирацәоуп абнарагы. Бача уахь ицоит, ахы акәыршәны. Изышьтоузеи, иатахузеи ажәкамбашь?

Ихәуа, аферма ааигәа-сигәа иааихьаз арахә, атыхәтәаны агәгәахәа еиханы ашта ду инталейт. Иааилаафит ауаа, акамбашькәа аазцозгы аферма аәнуцка аус зуазгы. Аи-хеи ахәрхьи зкыз инышьтарцейт рыматәахәкәа. Цьюуы

иаашьтырхит арахә рхьага аведракәа. Зеггы рҕеыџазыркит уажы усс иҕаз – арахә еилырганы ртың рықәцара.

Арахәи аҕааи еилыхо ишеилаз, азә илаңш нақәмшәеи аанда ахьпжәаз. Иҕы иагьяатшәеит уи атәы, еразнак зеггы инрыламџи. Акамбашьқәа акакала игәаҟо рҕаархазар, иабаҕоу Бача, иубап уатцәы...

Уи акәхеит. Арахә еилыргаха рмазакәа, идәықәлеит цыоуки хыма-цсыма цшаара. Ианеилдырга, ҕарулс азәызатцәык афермаҕы дааныжыны, иҕибарҕҕеит егьыртыгы иахьрымпыхьашәоз рхы рханы, рабцарқәа еицарпапа икны. Уаҕы изычхаша усума! Абар, илашьцазеит. Акамбашьқәа иреигьы, иахьа уатцәы хәа ишхьара иҕоу ажәкамбашь, адәныҕа иузныжьуама. Иузныжьуама, ақәыцьмақәа рыцқәа еихакшо адәы ианықәу?

Аамҕа цон. Ицшаауан аҕаа. Атрышә иасуа, иҕьо, агәазыхәа ихысуа абнақәа ирылан, адәқәа ирықәын. Урт афермаҕы аус зуаз рымацара рақәзамызт, ааигәа-сигәа инхоз, ажәкамбашь Бача атәы захаз, аколнхацәагы убас ицшаауа идәықәын.

Бача, цасхәа иауазшәа, аҕаа ахьыцшаауаз иара ахцшагы рбомызт. Уи, Аҳа зтагылоу ианнеи, азмахқәа такә иџарцәхыкны, цьара иаатгылт. Абгызыррахь ицарцгы нақәнакит зназы, аха иахьымзархәа ишәеит, насггы абраҕа иманшәаланы иабеит уаџ игәы ззымџазо, еилацатаны аҕа-сара зтиааны иҕаз гәаџара цаулак. Убри акәын иатахыз иаргы.

Акамбашь еимгәа, ихьарц анатаху ибналоит, иацшаауеит икҕахартоу, итәаху атың. Хыбрак иҕакымзар, уи аанкылара даара иуадаџуп, Бача усгы аандак иазынкыло иҕазма. Ашарахь ианеиха, иңшзаҕәаҕәараза, ахәы зқәыссы иҕаз, батк ариит абраҕа Бача.

Закә гәыргьароузеи, закә насыпцузеи иамоу ан! Абз цьацьа ду тхәаны, ашылқь-ашылқьхәа абат арбзара иаҕын. Ахы,

аңсы, зегъ иара иазкын. Агъы җамгыло атах-атаххәа еисуан, ипаҗь-паҗьон. Ишпахзызаауаз ахшара! Уи җыра лакьякыак аиур аткыыс, иара ан шә-хьаак азтысыр усс иабозма!

Ааи, иахзызаауан ахшара, иарбзон ан абат хәычы, аха такә мцит. Мап, мап, такә мцит, ашыр-сырхәа иөеи-иөажәымлеи ақәҗмақәа акымкәа-өбамкәа...

Мышьа агәырөа дуиман. Уи иахагы иахаитажә-камбашь цаны ишымааз. Ишпеиҗахыз дашьталарц, игәылара ин-хоз иөызцәақәагы җабҗ-җабҗза иаидымгылази иццарц, аха абри еиңш атх лашә азы иабаргоз урт ахәыцқәа – идырхынхәит аихабацәа. Ианша, иөыҗеибарҗьан рҗы-өарымхеи. Иөызцәа усгы ицми: агәәҗра иақәшәаз дгәыгәҗарыжыама!

Аферма еихабы Мырзақан гәыңөык аколнхацәа ицны, ипшаауа инеиуан. Апионерцәа урт иөарыцлеит.

Мырзақан игәың иалаз зегы бҗарла еибыҗан. Урт иахантәаракгы ипшаауан. Рқанҗаруазқәа ахәшөблы рхышәшөон: акыр патрона җырҗьан. Алашәага ааигәа-сигәа иҗазар, ахысбжыы иаршәоит.

Амра абз ныҗнагоны еиңш, Аха зҗагылоу адәы инықәлеит аңшааөцәа. Аха ду ианөаҗагыла, колнхаөык ишәақь ааиҗәнихын, аҗықь ааҗиргеит. Инашьҗарххны акаөхәа хысбжыык җыарантәи иааөит.

– Абгызырра аҗынтәи ауп, – ихәеит Мырзақан.

– Ааи, уахь иҗазаап хара хтәқәа. Абраҗа хәыц-хәыц еимаадароуп шыҗа! – ишәақь, иҗкыаз апатрона ацынхәра нҗатцаны, инеиҗәнитцеит уи аколнхаөы.

– Дад, Мышьа, ишсоухәара, – аҗкәын иөынеизикит аферма аихабы, иҗаҗынжәга днахан, алөа иөгы ипынҗагы ирҗыббуа. – Апхын, акамбашьқәа анышәыхьчоз, абарт хазгәдыңшыло абнақәа иаха иреиҗыашәшьалоз? Арахә шәыманы шәабаалоз иаха лассы-лассы? Аҗкәын днаҗыҗкәеит Мырзақан иажәа, аха аҗак ааилкаатҗкәыны изымхәеит.

– Абнақәа зегъы хзеипшын...

– Зегъы шәзеипшын, а-а-а? Хдәықәшәтә. Хәыц-хәыц еимаадап, – дныбжәпаланы иара итәы еиҭа неихәахит, аабыкьа ихысыз аколнхафы.

Мырзакан днеифацшит уи аколнхафы. Ифашьазомызт акы иеихәарц шитахыз, аха уаха ақәфымткәа, ашацахәа ифәыфеихеит, гәыпфык рапхьа дфагыланы.

Цьабаа мыцхә рымбазеит ацшаафцәа, абнақәа ане-имырдоз. Бна хәыгәк инылаланы иангәартә, Мырзакан хықәкыла ифәыфеихеит агәафа ашкә. Апышәа змаз афер-ма аихабы имдыруз акамбашь еимгәақәа бзиа ишырбоз атып цәытцлашьцақәа.

Абрака, абри атып цәытцлашьцарафәы урт ирбеит ассир, бзантык рхаан ирымбацыз аитахәатә захьзу.

Агәафа лашьца иагынҭалеит, абгьаахәа рылапшгьы нақәшәеит нырцә, анаара иафаланы, агәафа итытны ицарц зтахны инеиуаз бгакы. Ашьтахьтәи ашьапқәа изрықәмгыло, апхьатәиқәа рыла ихәазон.

Мырзакан, ицыз ауаа рапхьа, ишәақь нақәикын, атықь ааҭиргеит. Абга аапәт-пәтын, аҭааитцнахит, нас ибылгьо хланты инҭалеит. Цлак иахьынадхалаз, убрака иагьаанхеит.

Апшаафцәа даҭа ҭажәака-ҭажәихәбака метр цәка иа-хьынылбааз, иҭахагылт зхы еиқәырцаны, ишьны икажьыз даҭа бга дукгьы.

Уа инымцәеит аусқәа. Афасара илхо, еимацәкәыкә ине-иуаз ауаа, агәафа атдан иахьынҭалаз, ирымбахи дырҭегь бгакы. Агра тырбга икажьын. Акәша-мыкәша атцлақәа рымахәтақәа еилапытәтәан. Ақыцәқәа еикәарҭын. Адгьыл ауразоуроу ицәғыхаа ишьтан. Ана-ара ашьа кәтәан.

Абга анафсшәа, ашақә иасуа, ақәада аҭашы, аблақәа тытны ицо, абат иахагылан ажәкамбашь Бача..

– Бача! Бача! – даатәааит Мышьа, ибжьы царза, дыфнгы ифәыфеихарц нақәикит, аха Мырзакан дааимцасын даани-

кылт ачкәын: ирырҳаны иҕоу акамбашь шәартоуп, икшар ҕалоит.

– Бача! Бача! – ахәыцқәа рыбжыы неицдыргеит.

– Бача! Бача! – накәҕеитит Мырзаҕан ибжыы хааза, акам-башь агәы аҕынза инеиратәы. – Умшәан! Умшәан!

– Ҧаҕ-Ҧаҕ! – аатнаргеит ажәкамбашь, изтагылаз ауамацәгъа аахаштны. Иаашаҕь-шаҕьашәа аун, аҕаҕхъа игылаз ауаа ахы нарықәкны, индәықәнатцеит зынза ихрыжьзаны, ауура еицшшәа иҕаз акы – Ҧ-а-а-ҕ! Ҧ-а-а-ҕ!

Абас акәхарын ажәкамбашь абжыы иаанагоз: «Шәсыцхраа, абаацсқәа, шәсыцхраа. Азҕы дсымоуп!»

Афермаҕы еизеит аколнхацәа азәырҕы. Еигәнымҕи, ирыламҕи Бача иҕанатцаз. Ашкол аҕы ацара ишалгазтцәҕа, иааит абраҕа ацаҕцәа-апионерцәа.

Еиххәа-еитцхәа аферма аштаҕы ишьтан акамбашь иашьыз абгақәа рцәақәа. Алақәа рыцқәа хырҕаҕа, игыҕа инеины ирфҕуан. Згәы еибакзоз аҕуан, ишуан. Аҕаҕыхәа ицхауазгыы убарын. Ишыны икажыыз абгақәа иахьырхагылаз, агәыгәҕәара ду рымамыз, ифырхацәоу дара ракәзшәа рымпхъазоз!

– Мшәан, абгақәа руак уара уами изшьыз? – колнхаҕык азцаара ныҕаитцеит Мырзаҕан иахь.

Мырзаҕан, иҕатынжәга ааиҕихын, инацәхыц шәпа амса инақәкша-нақәкшаны, ацыблыха аатиршәшәан, дпышәырччо ус неихәеит:

– Бача, абга ашьапқәа ацапытцәцәаны иунатар, усқан изумшьрызеи!

– Камбашь ҕадыҕь, ассир ҕанатцеит убама! – иааҕьеи-шьеит уи аколнхаҕы.

– Ассир, ассир! – инеиларыцсеит зегы.

– Мап, дадраа, акамбашь акәзам ассир ҕазтцаз, – ихәеит аколнхара ахантәаҕы Бида, ганхашәа саҕәак дахықәтәаз. – Ассир ҕазтцаз – аҕықәреи ауп, аҕықәреи!

– Убри иагыиашатѣкьоуп, – днаикѣшахатѣеит колнхафык дахыглаз: – Хара, аҗсацѣа, аханатѣ аахысгыи ихамдыруеи, мшѣан, җыкѣреила иаазоу арахѣ ркѣаф таны, игѣгѣаза ишыканатѣо, ахш змытѣуа рыхш аҗара шацнатѣо.

– Аѣырѣра иазыкѣхтѣо аѣгыи, җыкѣреила ами, мшѣан, ишхарчѣо? – инацитѣеит даѣазѣгыи.

Апионерцѣа ихѣу-хѣууа ргѣи итѣан абгакѣа ирфаз арахѣ. Разан иблакѣа иаарыхгылт Гѣабан бѣа-кѣаҗа асахѣа. Игѣи шѣеибакуаз, дышѣадыргѣаауаз ачкѣын абгажѣкѣа. Издыруада абарт ракѣзтѣгыи икамбашѣ бзиахѣ зфаз? Рцѣакѣа рыххѣаны иахѣкажѣугыи урыцѣашѣап.

Апионерцѣа еидгѣиҗланы еилагылан, абыргѣа ражѣа иазызырѣуа. Ус иаалырѣкѣаны иааилафѣын, агѣырѣкѣхѣа еиманы Бида ивагѣа иаатгылт. Иааҗхашѣа-җхатѣашѣа руит азныказы, иагыинеихѣаҗшы-ааихѣаҗшит. Убаскан ашырхѣа дѣарылѣеит Разан, уи шыкалахѣа иара ихатѣагыи цѣа рацѣак изымдырѣо, азѣи днѣигѣтѣасшѣа, Бида ишѣа убасгыи неихѣеит иара:

– Дадѣу Бида, хпионер организациазы ихашѣт Абгызырраѣы ахкаара. Тракторла ишѣцѣагѣарц шѣыҗами. Хара иахрыцѣкьоит...

– Афасара хрыцѣкьоит! – инѣиларцѣеит азѣырѣгыи рыбжѣы, рѣыза инѣиҗыѣланы.

Аколнхара ахантѣафѣи дѣагылан, ганхашѣа абыргѣа илаҗш аархигѣеит. Уи иаанагоз ихатѣагылоу зѣиҗшроу жѣбоума хѣа акѣын. Нас, апионерцѣа ус нареихѣеит:

– Афырхѣацѣа! Шѣара иара усгыи ибзианы шѣхѣацхраауеит. Шѣыҗсынтѣры духааит! Иаарласны Абгызырра нап алахѣырц хѣакоуп. Убаскан иаабап иутѣу, иҗатѣатѣу.

Апионерцѣа, абыргѣа анѣа ашѣтахѣгыи, акраамтѣа иҗан афермаѣы. Ашѣа инѣкѣлан, җѣара бабыцк ыкѣыршѣымкѣан идрыцѣкьеит. Идрыцѣкьеит убас арахѣ рытѣракѣагыи.

исызбит схы сахээрц. Сагъахэит: сқыта школ алгахатцѣкѣа сазымпшкѣан сыбналт.

Сентиабр алагамтазы шыжымтанк, соуразоуроу сеикѣацшыха (апионерцѣа усқан матѣа кѣацшыла хайлархѣон), сыхтырца кѣацшь сыхѣда инахшыны, аѣны сындѣылтцит ашкол ахь сцоит хѣа.

Исымѣатѣны сышнеиуаз, ихыхѣо игылаз хатцлак снацагылт. Зеипш кѣамло егыікам аасгѣахѣын, сыхтырцагыы хѣала инасыртѣит.

Ахызатѣ еипш акѣын Акѣака сышцоз. Агѣыгра ду сыман, сѣызцѣа хѣыцкѣа зѣоу ашкол шаасыцшаалакцѣкѣа, саргыы убрака саднакылап хѣа. Агарцѣа рыхшара хымцада ирыдыркылоит хѣа смахѣхѣаз.

Сқыта Тамшы ақалакѣ Акѣеи ирыбжѣоуп 40 километр. Сара схѣаггы иаацѣасшьартѣ еипш, лассы иааиѣысшеит абри амѣа: сѣацхѣа иаацѣыртцит азиас Кѣыдры. Уи азиас здыруан сара. Ахыкѣаѣ инхон хѣауацѣақѣак. Урт рахѣ ѣынтѣаггы саб сигахѣан.

Хѣауацѣа рахѣ сымѣахыцѣа сыіахызма. Уахѣ амѣахыцѣа акѣым, машѣыршѣа азѣы сибар хѣа сшѣон: сираргамар кѣалон. Смахѣар нѣарсны икны, сааирхынхѣыр искыз? Ихыбгалон ауп сускѣа.

Сымѣа иахѣаггы сгѣы ақѣбзианы, сгѣы ақѣбзиамкѣа – абжа сахымси, аацсарак хѣа снымпшзо, Кѣыдры ацѣа снықѣсны сѣыѣасхеит.

Сцон сгѣы каршѣны, сыгѣѣыгра схѣақѣа инарыхѣо. Амѣаду санын, ишсахѣхѣаз ала уи амѣа шиашаз Акѣа иналалон.

Хѣбла дук сналсны, такѣы саанаскѣон еипш, авихѣа ацша насында, машѣына ласык насаѣѣѣеит. «Хѣи, иараби, ишцаласу» хѣа иаацѣасшьѣеит. Усқан амашѣынақѣа усқан уаѣы иѣо иауіахыз. Иара убри ак затѣык акѣын амѣа саннатѣы избѣахѣазгыы.

Амашына, хара имцакәа, асаба нықәырч иаразнак иа-
ангылт, сара сызлацоз аган ачаадкылашәа.

– Иаҭахузеи ари сымҭа акуа? – азнык азы
иаасцәымыҭхейт, аха нас уи зынзаск хәаас исымазамшәа,
сшәаҭа насыргәҭейт. Амашына снавсырц аҭсык аасыгхон
еиҭш, слымхә инҭасит азәы ибжы:

– Уабацои, дад, апионер?

– Аҭәанза, – насәҭкьейт уахь ацара-аара иашьцы-
лахьоу азә сакәзшәа, сагынавсит амашына. Сажәа
сыцәҭәазцәахазшәа иахьыҭкалз сара схаҭагы
иаасгәамҭхейт, аха шьҭа искиз.

– Уаангыл нас. Хәргы уахь хҭоит. Хәиццап, – наиргахит
уи ауаҭ ибжы. Ихтны иҭаз амашына ихы нхирхәхәан,
ачарахәа ашәгы наиртит. – Уҭал, уҭал!

Еразнак снатәнатәит исәаҭшуаз ауаҭы ихаҭсахьа.
Иблақәа ссиршәа ихааза, иразза иҭан. Ихаҭы зегьы дыр-
лашон. Амашына сынҭалт. Исацәажәоз ахатҭеи уи иватәази
рыгәҭа снадыртәейт.

Иааҭьоушьашаз цьоукы раҭын урт. Исацәажәон,
стырҭцаауан: сан, саб, урт ахьынхо, ирымоу, ирыхзу, сара
ацара шыҭцо атәы.

Ауаҭы бла-хаа изгны иҭаз азәы иакәын. Кьаҭ
хәышлаҭсак ишәын, хыхь маҭа ҭьаҭьак ақәҭахәан.
Ихахә дуқәа, ихагәҭаны еиҭшаны, ипхьахәан. Ицьымшь
еикәатцәақәа жәпан, еимагалан.

Егы – шәпа-жәпак иакәын, ибласаркьақәа ирылҭшуаз
иблақәа стырҭцаауан, гәрамгартас сыпхьазаны
исыхәаҭшуан.

Иқәха ицон амашына. Ауаҭы хаҭылаша убри аҭара
дсылатцәейт, исымхәашазгы сирхәейт – исамхамхәеи аш-
кол сҭаларц Аҭәаҭа сышҭоз. Сшыбналазҭәҭьа сымхәейт,
аха ус акы сшалаҭаз уеизгы ирбартә иҭан.

– Ашкол ахьыҭоу удыруама? – ибжы нарымчны
днасазҭааит ауаҭы шәпа-жәпа.

– Исыздырзом, – схеит, иараубратцәкыаинашьтасырххит:
– аха исымпшаауеи!

– Уаднакылап хәа у́коума? – ибжыы иахагыы
инаиргәгәеит уи. – Зани заби иразымтцаакәа амәа хара
икәло, уа ирыдыркылазом.

Атыхәтәантәи ажәакәа хәхә дук насыкәхазшәа схы
насыкәадыреит. Исхәо сфамшәо саакәхеит.

Хафылаша, сеикәа кәпшыы сыблуз кәпшыы иблакәа
рыдырхало, шака иснаало гәәто, иаимидеит. Инапы
насыкәиршан, сааигәыдыхәхәаланы, сыбга ааишьшьит, нас
хакгыы ааҗигеит сыхтарҗа.

– Шака ихә бзиоузеи! – иааирехәеит инархәы-аархәуа,
хәәпхәа икны. – Сөызәгь дакәйттә акы. Сара усгы...
– даапышәырччан, ичабра аха инахышь-фахышьын,
днацхәит. – Агьамагь шҗабзиоу!

– Ишәфа, ишәфа! – саагьатцәыгьатцәит сара, сыхтырҗа
сапхәака иааиаганы инарымтцакуа. Уажә аҗхәагыы ирыдыз-
галарц сҗахын, аха сыҗхашьон, исзыгәагьуамызт.

Иргәәпханы ирфон аха. Исфон саргыы саазгоз рахәтыр
аҗкытә. Пыхәа ааста аха гьамакгыы сзадбаломызт, сгәы иҗыхон
сышкол. Уахь акәын схы ахьхаз, саднамкылар хәа сшәон.

Ахафылашеи ауафы шәпа-жәпеи акы неибырхәалон.
Ишурыс бызшәаз здыруан, аха ажәакәа сзеилкаауамызт.
Ицәажәон, блала снеймырдалон. Урт ирхәо ируа хәа акы
агәхәаа сыманы сыҗкамызт. Амашыына аццакра гәәхәас
иҗатцаны наҗ-ааҗ снаҗшы-ааҗшуан.

Иаарлас хамәа иаваҗга иахҗыло иалагеит аон дуқәа.

Уи Аҗәа акәын, змашыына сҗатәаз ауаа ишырхәоз
ала. Шака лассы хәазеи! Сызхара амашыынагь ақәтәаха
смазеит. Иара саргыы шыапыла саауанатцы, ақалақь акыр
сазааигәахазаап.

Аон дуқәа рхыҗхәазара есааира иазхауан, еивагәҗәа-
еивтаҗыкь еивагылан. Җба-хҗаны еихагылаз иҗыашьо
снаргәыдыҗшылон. Урт реиҗш абазбахьаз!

Амашына ақалақь аеаланахало ианалага, саа-хәйтдәыхәйтдәит сара, сышкол сафнагоит хәа сацәшәаны. Сыгәтыха анцәырызгагы, хырџаа арымтеит урт.

Ус, хмашына ажыжәхәа иаагылт џын дук аңхәа. Ауаџы шәпа-жәпа, ашырхәа дынтытын, уахь дныџналеит. Амашына хәитаџышътнаџааит хара, аха дук хара имцеит, џны лаҕәык инеины иаадгылт. Ахаҕылаша, дсахәмаруа, снапы санкны саатигеит.

«Хәи, Анцәа ииныхәаша, ари ауаџ ашкол аҕны сааигазаап», – аасгәахәт сгәыргәатдәа, аха сажьазаап. Уи зынзаскгы ашкол иеипшзамызт.

Сназгаз урысшәала акы неихәеит, хәычи дуи уа иҕаз зеггы насыкәшан иаагылеит. Избоит, сңьаршьоит, слакәыршьоит... Схала сшаауаз атәы акәхарын иреихәаз.

Иаарласны астал надырхиан хнахадыртәеит. Сацәпхашьаны акрыфара мап ацәыскуа саналага, ахаҕылаша ус днасахәмарт:

– Ишпыкәу ушыпхашьо.... Уҳақәа анахфоз хәпхашьозма хара? – сҕәпхәа астал дахатәаны крифон уи, нас усгы нацитцеит: – Хәргы иаадыруеит асас пату шикәтцатәу.

Сахыыҕоу-сахьану, зыкны сыҕоу, иарбанзаалакгы акы сзеилкаауа сыҕамызт. Амала, шыта еилсыргеит саазгаз, ахатца абри аџны аңшәымас дшамаз. Уи зынза дсылатдәазеит абра. Исызгәакьоу азә иакәу цьушьарын.

– Шыта ақалақь аҕы ашкол сҕоуп хәа ухы пхьазала! – ихәеит иара, сьжәџахыр инапы ныкәтцаны. – Уеырхианы уңшыз. Лассы адырра уахтоит.

Абарт әжәәқәа рышьтахь, саадәылиган снаган амашына снақәиртәеит. Амашынарныкәаџ урысбызшәала инаиеихәеит әжәәқәак. Амашына аақәгьежьын, аҕывхәа саманы индәықәлеит.

Исзеилкаауам акгы. Агәтыха сызцысит. «Ақалақь аҕы ашкол сҕоуп хәа ухы пхьазала» ихәеит, нас иауазеи, иа-

анагозеи – «уеырхианы уңшыз?» Иабыкәу сөырхианы сахыңшуа? Ашкол ахь ами, мшәан, сахьаго амашына? Уи җырхиарас иаҗахузеи? Амашына саатытны сөызцәа снарылалоит ауп. Дызустахарыдашь абри иара ихаҗа? – абас сышхәыцуаз, амашына аҗалакь ифалсны, сызлаа-нагаз амфәа ианыршәланы афьфанахеит. Ицоит ишьтхысаа шыҗахьҗа. Аа, санаанагоз избақәоз: амшын иавақатцоу атзамц ду, аңсара, аңҗақәа...

«Сабейго, мшәан, ари амашынарныкәәф? Деилагазар? Иархәаз изеилымкаазар?» – схәыцуеит, сеиҗахәыцуеит. Иара ихаҗаҗы ибоит сшыҗәытҗәыҗәытәуа, сшыгәжәәжәо. Ғитзом. Сыгәхьааҗы икзам. Иблақәа еихмырсыҗызакәан пхьаҗа дыңшуеит. Блатцыхәала зны-зынла даасыхәәңлоит сахыватәоу. Илакҗа цәҗоуп, избоит сыҗәытҗәыҗәытәра зынзаскҗы ишитәхзам. Снаиызцаашан, аха иабақоу, ибызшәа сыздырзом... Ибызшәа удыруазарҗы – уицәшәаны узиацәәжәарым.

Схәыцрақәеи сыгәжәәжәареи рыда уаҗа акы аасызмырҗеизеит. Ахыткьа еиңш ицоз амашына, аҗыҗахәа Кәыдры аңҗа инықәфрит. Ус сама ахыгәхәа Тамшь адәқьанқәа рыкны иаакылсит.

Икастаҗәышьоз? Баша изит сҗьабаа. Уаҗа псыхәа анамоу, сцаҗәышьап афныҗа хәа амашына ақәтра сеаназыск, амашынарныкәәф смахәар нтарсны иааникылт. Симышьтит.

– Папа, мама... – издыруаз ажәәқәа наиасхәеит. Аха иара пыхьа ааста иаҗа длаҗфыхызшәа збеит, аччаңшь аақәжжит ихаҗҗы.

Папа, мама, папа, мама... – иарҗы инеихәан, инапқәаҗы неинкьа-феинкьеит, уиала акы сирдырырц иҗахын.

Еилыскааит. Афныҗа сигарцоуп. Уи сҗахзаҗәышьам сара. Сахьыманшәаламхаз азхан. Уажәы ари симаны уа дан-неи, зегьы ихәашт. Зынза сираргамоит. Аха изурызеи, мап-чапхәа акы иузаҗакуа иакәзам.

Хәфныңза җ-верск ракәын ибжъаз. Абырсаатк азы ханкылкьеит убраггы.

Икалаз рзымдыруа игачамкны, афны иаадәылтцит сани саби, агәыргәыр ахга амашына аштә ианаатала. Дгьыл ахаан арахь машынак ықәнагалахъазма. Уи аҕны мацара инхандаз ирыбаргәыз – уи атқысггы ицъарымшьеи, уаф дук иахасабала, амашына санаатыт сара.

Амашына абжыи еизнагеит агәылацәа. Аурысбызшәа бзианы издыруаз азәггы дааит.

Ааха гәгәа исоурц иказ шысычхаша хәа сәазыҕатцә сгылан. Амашынаныкәцаф дцәажәон. Агәыла еиҗеигон.

Баша сшәон сара. Ааха гәгәа акәым, иреицәа-иреицәа гәынчыхъажәакггы смаҳаит. Иаҳаггы сыгәцараркуа иалагеит сани саби. Мчыбжыи накыак сара исәзан, сыматәа-смытәа сеибыртон, сеимаакәа қәдыршәуан, ишрылшоз ала фатәы хаала сдырчон. Амчыбжыи аанцәеит, сарггы Гагрәтәи ацсуа школ-интернат сынтәлеит.

Мышрақә амәа сықәмлоз, сыхтырца хала иртәны. Сытцаауа, Акәаҕа сго-сааго сызмаз афыцәа – уаа дуқәазаарын. Урт Ацсны ашколқәа зеггы знапы ианыз Самсон Кәагә-иҗа Чанбеи (Кәагә Иаков хәаггы иархәон) Анд-реи Мақсим-иҗа Чочуеи ракәын.

II

Самсон Чанба сара схәычра иузақәмго иалахәыз уафын. Убастәҕыа далахәын уи сыцкәынраггы. Рацхъаза амәа иаша сзырбаз, сықәзтаз иара иоуп. Схәычра дшадхәалаз атәы зхәо акы-әба жәа зыфхъан уаанзаггы. Ари астатиафы исгәаласыршәарц стахуп сара схаантәи афәр дшырзықаз, ишыгәцареикуаз хазхәо хтысқәакггы. Гагра абыжыбатәи акласс саналга, сиаргеит Акәаҕа, Нестор Лакоба ихъз зху ацсуа школ ашҕа, 8-тәи 9-тәи аклассқәа рылгаразы. Ускан ихартәау абжыаратә школ 9 класск ракәын иамаз. Абраҕа

хаибадырит, лассы хаифызцәа бзиақәахеит Леуарса Кәтцнией сарей.

‘Енак, хцатәхәқәа ханрылга ашьтахь, хаицәажәо хшеид-тәалаз, сара исхәеит ашкол сцалашьа атәы, сыбналаны сыш-цоз Самсон Цанба дышсықәшәаз, нас имашьына сцартәаны сшигаз.

Леуарса, ицъеишьаз еипш, ицъеимшьазгьы йкалит:

– Уанацъалбеит, абгақәа урымфоз! Адачеи Азъыбжьейи рыбжьара, рыцқәа хуа, амщаду ианылоит, – абри анафс, иаамырхьаазакәа, ицъеимшьазгьы нацитцеит: – Саргьы Самсон иоуп ашкол сцазцаз. Мшәан, уарей сарей хамацара хаума, – инеикәипхьазеит ашкол ихаццәкәаз цкәынейи згаби азәырфьы рыхьзкәеи рыжәлакәеи.

Ицеит хәбака шықәса. Леуарсей сарей хастудентцәахеит – Леуарса Москватәи институтк дцан, сара – Нхыц Кавказтәик.

1935 шықәса алагамцазы, азынтәи ацсшьара мшқәа раан, сааит сара Ацсныйка. Леуарса Кәытцниагьы абрака сикәшәеит – уигьы, сара сеипш, цсшьарахәа даазаап.

Амш каххаа йкан. Амра хааза ицхон, убас ихааза ицхон бзанцык ус имцхазацызшәа хгәы иахнәтон. Иетцәкакараза йказ ажәщан убаскак иццъан, илакәын, акипарис кахәхәақәеи адац ееимыртагақәеи шыакақәас ирыцтагылазшәа аабон. Ицынчза, ирхәыцгаха амшынгьы, уи ажәщан ацштәы ацштәын, еазны еипшымкәа, еилыцъцъаа-уа ццака атра ицаиан.

Краамта тәымцъара хаканы ханааи, ґыцбарах ибаны хаигәыргьон Ацсны ахцны-қалакь. Хазгәыкзаны хахьыйказ акәхап, амшынгьы, ажәщангьы, ашәацъыцацгьы, ишаабац еипш акәымкәа, хараза еигъзаны изаабоз.

– Леуарса, уааи хцаны даабап Самсон Кәагә-ица, – хәа насґытцкәеит зны, хнейи-щейуа иарей сарей аботаникатә бахча хшытцаз. – Абраатәи хауацәа-хґызцәа Анцәа ишихәара йкоуп усгьы, – убас рзаххәон Леуарсей сарей

абахча итагылаз атлақәа. Ақәатәи ашкол хантаз лас-сы-лассы абрақа хмаалоз, абратәи атлақәа хрытатәаны хдатәхәқәа хмырхиалоз, ажәеинраалақәа хмышлос.

– Сапхьа рахә уоуеит, – ааҭиркҭеит Леуарса, – абри абахча хантытлақ, убрахь ххы хархароуп хәа уасхәарц сгәы итамыз.

Убас егыиакхцеит хара.

Самсон Кәагә-ипа усқан Ақснытәи ашәкәыџәцәа Реид-гыла напхгара азиуан. Азнык азы дшанхашәа даанхеит, аха нас ашырхәа истол днадцын, хашка иџааихеит.

– Уа бзиа́ла шәаабеит! – ихәан, иџнапыкгы еитцыхны хажәџахырқәа ирықәца – хәаигәыдихәхәалт. – Афырхацәа!.. Хаи, ианаамтатцәкыаз шәмааи! – Чанба днахадцын, настхашәа даатгылан, ибжы еипш ихааза, игәыкза икәз иблақәа хненмда-ааимдо иааххигеит – итгәь хтитцаауан, абык ипацәа краамта имбацкәа ианибалак, иеынаркәытхашәа дџагыланы шака ирызхаз-ирыцлаз збо-ит хәа блала ишгәеитә еипш. – Шәхатәхеит, – иаалыркәаны ибла разқәа сара сахь иаахьахәит. – Уара усымбеижьтеи краатцеит, аха усхаштуа цыумшьааит. Исгәалашәоит зны ухтырпа-капшь итыхны ахақәа анхџоуцозгы, – Самсон Кәагә-ипа ибжы итгәь инеитцыхны, инацитцеит: – хшәеигәыргәоит. Шәышәкәқәа – «Аамта бзиеи» «Акамеи» хгәарпханы хрыпхьеит.

Леуарсеи сареи убастцәкыа блала дтахцаауан, хиеигәыргәон ахача-хацахәа хәпхьа игыланы ицәажәоз ауаџы.

Чанба, зны дшызбахьаз еипш, ихәхәы жәпақәа ихы агәтаџы еиџшан, нақ-аақ ипхьахәан, аха усқан ааста, уарла-шәарла акәзаргы, хәыц шкәакәақәакгы алапсан. Изара инташәо изахыз икыаџ кахуапштәи, уи иапштәыз игалифе-еикәеи, цыара қычырак рымазамкәа, ачалап еипш ицәа иакәшәо, ианаало иқан. Иеихада инахагылоз имагә

еикәтәкәә убаскак ицыџцыџуа ирыцкџан – ухаџы рнубаалон.

Самсон Кәәгә-иңа, истол дахамтәәкәә, ганхашәә игылаз аҕәәрдәкәә рахь җиманы днџин днатәџит, наҕ-ааҕ җаргыы җнаиваиртәџит.

– Афырхацәә! Ацарагыы бзианы ишәтџоит. Уигыы җаигәџиргџоит.

Җџымтәкәә рдырра мацара акәџмкәә, ари ацарагыы шаҗтџо идырузаап җәә сгәџ интысхәәан, Леуарса иахь санынхәәпш, иара Леуарса ихаҗагыы са сахь ихәәпшымтә нақәшәџит. Уигыы сара сгәәанагара аџыза гәәанагарақ ши-оуз џашьџомызт.

– Самсон Кәәгә-иңа, шәџшпәҕақәоу шәара, шәџџната? – гәџк-псыкала днаиазтәаит Леуарса, аџыцәагыы қыҗақ иалиааз шракәџыз мџашьџо.

– Ихәбаргәүзеи, – ихәџит җанба, агәәцпыхәара ду иманы. – Шәара шәџпш ахьбҗар ахьҗатәагыло, җхы җахашшаауа җзыкалома.

Сара, сацәџпхашьашәә, иаҗа сәәанкыло сшааиуаз, сгәџ иныҗаххзан, инасыҕкәџит:

«Иалкаау» шәџымтәкәә Нхыҗгыы бзиа ирдыруџит.

Самсон Кәәгә-иңа днасәәпшын, иәәпха-әәчча гәџбзыҕ џыстаарак ахь ахы нархашәә, әәаитит:

– Уаагыы иҕазар акәхап Сеидыҕраа.

– Макьана иҕами, – иаҗа саалахҗыхшәә аҗақ ныҕақсәџит саргыы.

Саатк аиҗагыы җанкылан җиман җанба, җагәкәә ҕаҗтџо, ишьтыхуа, пхәәҕатәи җаҗстазара ссиршәә ирпшзаны дахцәәжәо.

Аҗыхәтәаны Самсон Кәәгә-иңа иаәцәхшәртәџи пш еиҗа аацәџригәџит җанидикылоз раҗхәәзатәи иажәәкәә: – Афырхацәә! Ианаамҗазтәҕкәә шәәаит.

– Избан ианаамҗазтәҕкәә? – иааизымычхәкәә әәаитит Леуарса.

– Ианаамтатцәкьаз, ианаамтатцәкьаз! – ынтәгы инеишътарххны ихәеит Самсон Кәәгә-иңа. – Аус ду хзыңшуп. Уатцәы хәылқазы асаат 7 рзы хәрпылараны хәкоуп ахәаанырцәтәи еицырдыруа ашәкәыџцәә. Урт ирыцуп хара хтәкәагы – убас еицырдыруа аурыс шәкәыџцәагы. Ақәгыларақәа калоит. Сгәы иаанагоит хшәырпхашьарым хәа. – Чанба ибжы аарпшқазаны, хәаагарак аныңшуа инацитейт: – Ишәылшарыма?

Еибыхәаны хәказшәа, еразнак хәицфакны фәахтит: – Ихалшоит!

Азра Анцәа итәартә хәа ззырхәо тыңуп. Ашьха ашьапафәы игылоуп, иаакәыршаны пхынгы-зынгы збыгькәа кампсазо иеитцәкараза икоупцлароуп. Абгькампсара мацара акәым, азынгы зышәткәа зфассы изфәоугы убап. Закәтә фәы ха-аузеи уака уцынцә итәсуа. Шака итынчроузеи, ипсшьартә бзиоузеи!

Азра, Азра, ахызгы шака ипшзоузеи. Аха цьоуки, иахаракгы еитцагылаз афәр, ирзымдыруазар калап ари закәу. Ус ахзын цыхәа уи атып, уи афны – уажәы ашьха ашьапы зәаларс, згәышпы амшын ахь ирха, мраташәареи мрагылареи рышкә зымтәыжәәқәа еитцхәа игылоу афны лаша, Акурортология аинститут захьзу афны ду.

Абри афны азал тбаафәы икан аизара. Уи иалахәын анем-са поет Иоганнес Бехер, авенгр поет Антал Гидаш, Индиатәи ашәкәыџфәы, апоет Рабиндранат Тагор, аурыс поетцәа Николаи Браун, Александр Жаров убас ицегь апоетцәа, ашәкәыџцәа. Аңсуа поетцәа хәа хартгьы, Леуарсеи сареи, уи агәып халарыпхәазейт.

Аизарафәы икан аминистрцәа, анапхгәџцәа, аңсуа интел-лигенция, астудентцәа, атәџцәа.

Самсон Кәәгә-иңа, аизара аартны, дрыхцәажәеит аңсуа жәлар рхәамтәқәа. Ихәеит иахаракгы убарт ахәамтәқәа ишырхылцыз аңсуа литература. Фырпштәыс иааигон

ахэамта бзиазақәа. Нартааи Абрыскыли данрыхцәажәоз, асасцәа ссиршәа ибаны изырфуан. (Асасцәа рахьтә иҕан аурысшәа захәуазгы, насгы дыҕан аиҕаҕаҕы, исгәалашәом анемса бызшәахь акәзу, анҕлыз бызшәахь акәзу ҕара иеиҕеигон).

Ҷанба еицырдыруа ашәкәыџџәеи апоетцәеи данрыхцәажәа ашьтахь, даара дацдыхәаны рызбахә ихәеит аҕсуа шәкәыџџәа ҕарацәа, апоетцәа, еиҕагылаз аҕар. Ибзианы дхәхцәажәеит Леуарсеи сареи.

Аиаша ами, хара хаҕааибаршәеит: аҕакҕыхкәра ду хадмыз. Ихәатәуп, Леуарсеи сареи ибзианы хәазыҕахҕахьан. Ҷанба ихәиҕаз адҕа, иҕшьоу дҕак еиҕш иҕхьазамыз. Аха, еҕа умхәан, асасцәа ашәкәыџџәа дукәа хрыламыз, ххы кәнахшьон.

Раҕхьа асасцәа рахь ихы наирхеит Самсон Кәагә-иҕа ақәгылара зҕаху хәа.

Антал Гидаш аурыс бызшәагы идыруан, иаҕыхәеит аҕшәмацәа ахы ркааит хәа. Ҷанба даапышәырччан, аҕсуа жәаҕкала аҕак наииҕеит: «Асас анасыҕ ицуп, убри аҕынтә аҕыжәара шәара ишәымоуп».

Асасцәа Ҷанба иажәа ргәы иахәан, рыхкәа неидыркылт. Рабиндранат Тагор, иыҕҕра иамаз аҕыбаҕынтәи шәкәы хәычык аацәыриган, акгы џанитцеит, икалап уи ажәаҕка акәзаргы.

Браун жәеинраалак даҕхьеит. Даҕхьеит даҕеакгы. Аџбатәи акырза еиҕыхыз џымтан, азызырџра уарааҕсартә иҕан. Леуарсеи сареи дахҕәамҕеит уи апоет. Уажәы-уажәы иҕацкәым ратәаны иҕьон, дыкшон ицәымҕыз азәы иааигәа дгыланы дисуазшәа. Азырџцәа рлымха иазычхарым ухәартә ибжыы датцасны ихеигалон. Уаҕы игәы иаанагарын иџымта аџнуҕкатәи амаҕьанара быжь дула ихифарц иҕахуп хәа. Напеинкьара дукгы иаҕәашьамхеит. Александр Жаров иџымтақәа хараза еиҕны, иаҕхьашьагы

бзиан, иаамысташәан. Леуарсеи сареи иѣахѣашагы аа-
беит: асценаѣы ахымѡаѣгашья, аѣеиѣкаашья, аѣсабара
иунаѣаз бжыла аѡымѣа аѣхьяшья.

Антал Гидаш даараза илахѣыхыз поетын.
Иажәеинраалақәа венгр бызшәала дрыѣхьеит; акгы –
урысбызшәала. Иқәтымѣаз дхаѣ-хаччо ус ихәеит:

– Даѣа шықәсык анаѡс сеиѣаараны сыѣоуп Аѣсны.
Уаанза аѣсшәа сѣоит, нас аѣсышәалагы сѡымѣа саѣхьеит.

Сасгы-ѣшәымагы агәырқхәа рнаѣқәа ѡеинырѣеит,
авенгр поет дзыѣхьяз иѡымѣақәеи ари иихәази ргәы
иаахәеит зеггы.

Рабиндранат Тагор дзыѣхьяз уаѡы изеилкаауамызт. Нас
ишсаҳаз ала, уи бенгаль бызшәала даѣхьон. Еиѣазгозгы
уаѡ дыѣамызт, аха иаѣхьяшьеи ихымѡаѣгашьеи рыла зе-
гы тѣәаны игон: зны иѣеитѣых, игәышѣы ааѣигон, зны
иѣааиѣеиѣалон, иѣеириѣъуан убасѣак ижәѡахырқәа не-
идкысларѣ акгы аарыгхомызт, даѣа зынгыых ишьяѣа
ныртбааны, ижәѡахырқәа неитѣых, иаѣхья итәаз ауаа илаѣш
нархигон. Ибжы дуѣәамызт, аха иѣаѣан, уеилнашьяауан.

Иаѣхьеит азәырѡы рѡымѣақәа. Исгәалашәом уажәы
урѣ рыхьзқәеи рыжәлақәеи. Исыздырам Иоганес Бехер
акгы дзамыѣхьяз, аха бзиа исгәалашәоит: адырѡаѣены
иахгәарѣханы ҳаѣхьеит Леуарсеи сареи «Советская Аб-
хазия» урыс бызшәала еиѣаганы ианыз аѣхьарѣарҳәаѡы
ѣхәызба илызкыз иажәеинраала. Автор ихала даѣхьяны
ауаа рлымҳа аѣынза инамгазакәа, дара рхала иаѣхьарѣ
иѣаххазар акәхап. Ус апоезиатә ѡымѣа аилкаара иаҳа
имариами.

Аѣыхәтәаны, Леуарсеи сареи ҳашѣа даахьяҳәны, ус
ѣааиѣит Самсон Кәагә-иѣа:

– Аѣшәмаѣәа, ишәымоуп ажәа.

Хѡыѣагы ашырҳәа ҳѡаѣеибарѣан, асцена ҳнеины
ҳѡықәлеит. Хара ус избаны ихаман: Гидаш иѡымѣа

ала халагарц. Уаанза, 1932 шықасазы Леуарсеи сареи
иеиҥаагахьан, иаҥахкыпҥхьан Гидаш ипоема «Асалам
дунеитә революиция ашәҥәыџәа рахь» захьзыз. Уи
уажәтәи хҥагылазаашьа акыр иакәшәоз, ианаалоз иреиуан.

Аҥхьа Леуарса дналагеит:

«Амадиараа!
Илбааргоз асоветқәа
Рхатцара ашәа
Еихсыҥьуам –
Ишгац игоит.
Асоветқәа
Мчы ҥәҥәала ииз,
Иҥахом –
Мчы ҥәҥәалаҥы иҥеиоит.

Иааимыздеит сарҥы:

«Афранцызцәа!
Раҥхьаза ахақәитраз
Ашәақь-мца иаҥагылаз шәара,
Зегь раҥхьаза Адунеи иқәзырџыз
Интернационал –
Ашәа ссир ахәара».

Деиҥаналагеит Леуарса:

«Америкаа!
Ҧьон Рид иаҥцамҥа ду
Зегьы ирыламџи,
Зегьы ирымбеи!
«10 мышрыла ашьаҥаҥынза
Ишеибаку изырцьысиз адунеи».

Еиҥааимыздеит:

«Асовет уаа!
Еҥа ихаразарҥы,
Ирбоит ублақәа
Уралтәи атруба

Дуззақәа.
Егъа ихѡазаргъы
Ублақәа,
Ирѣаццоит
Урт рреволиуциа
Амцабзқәа».

Абас инеимда-ааимдо, 10-15 минут ҳақхьон, нас,
ҳѡыѣагъы ҳабжъқәа иаҳа интганы, инххаркәшеит:

«Асовет шәкәыѡѡцәа, Асовет уаа,
Шәеитахгәалахаршәоит
Хара,
Шәзахгәалахаршәо –
Ицегъ ирыгәгәазаны
Шәҳамазаарц
Хгәы атца шәтакны».

Абри анаѡс ҳара ххатәқәагъы акака, ѡба-ѡба ҳрыпхьеит.

Икалеит анапеинкъара гәгәа захъзу. Ақсшәа, аурысшәа,
егьырт абызшәақәа ѡеилацсеит. Асасцәа ҳара ҳзыпхъаз
азәы акы еиликаауа даукахыз. Ҳақхъашъеи, ҳқәыпшреи,
нас ҳбызшәа акаѡшъеи роуп ргәы иахәаз.

Ҷанба сасгъы-пшәымагъы акыр идырцалеит, аха
дамыпхьеит иѡымта. Уи аизарақәа рѣы, Леуарса ишсеихәаз
еипш, ицәымгын ақхъара, ахзыргара, цъоукы рзызырѡра
хараза еигъеишьон.

Абракагъ убас икалеит: аѣар рзызырѡра зтахыз,
рыбжъы иаҳаит, иаҳаит зынзаскгъы игәы иштазамыз,
дшақәымгәыгзоз аган ахъ ала. Чкәынак ажәа даҳәан, асче-
на дныкәгылт. Ишеилаҳкааз ала, уи дыстудентын. Ақкәын
апкаѡхәа аѣааирхеит, аѣааирхеит аха ишпә: бгъыцкгъы
цъара имкзакәа, ус ҫырхәала, насгъы агәацпыхәара ду
атцатцаны, дақхьоит Самсон Ҷанба иажәеинраала «Ҳаит,
амарцъа, афырхацәа!» Дақхьеит ахы инаркны ацыхәанза,
цъара аѣахара акәым, еихәласракгъы имазамкәа.

Хэарада, уи икэгылахъаз апоетцэа азэы дааитцахартэ ихы хаимырбеит.

Ацкэын асцена дышналбаазтэкъа, итыңан дныкэгылеит шыкэсык-шышыкэса рыла диеитцбуп ззухэашаз згабкгы. Ацэа хаа ахатцаны, зынзаскгы иркэымшэышэзаны днапхэеит уиггы Чанба ишымта «Ашьха тыпха» ацыпцэаха.

Ескынаггы ипхашъа-пхатцоз Самсон Кэагэ-ипа, иааицэымыгхейт: ишымтакэа иара дырмыпхъакэа, атцащэа аирпхъозаап хэа ауаа агэаанагара роуеит хэа хъа-ас икатцаны. Уи акэхап дача цашыкгы апхъара иеаназик, Чанба даанкыланы дызиацэажэозггы. Урт иахцэыхаран, еибырхэоз хзеилкаауамызт, аха Чанба атцашы акы дшапиркэкэаауаз, дачеак шидигалоз зеггы еилахкаартэ икан.

–Абриг Чанба ишымта дапхъарц итахызар калап,– Леуарса снейфахэтхэтит сара.

– Анцэа иныс, убас иагышыкоу, – ихэеит Леуарсаггы, нас иааигэалаиршэеит зны исеихэахъаз: Самсон Кэагэ-ипа афар дшырхылапшуа, ирацэащны ашколкэа ишыртэитцахыоу.

– Ацкэын дапхэеит Дырмит Гэлиа иажэеинраала «Сыхара сыпсадггыл... абас улахъ зеикэузеи?»

Ари ажэеинраала ацкэын иара итцаны имаз акэзу (уи атцащэа шамахамзар зеггы ирдыруаз жэеинраалан), уажэы Самсон Кэагэ-ипа идигалаз акэзу здырхуадаз.

Акэгыларакэа рнащ ауаа неилащэит азал акны. Иоганнес Бехер хара, апсышэала иапхъаз, зеггы хааизиган хэгэта даатгыланы, ус неихэеит:

– Гэыт, гэыт! – нас урыс бызшэала дазцааит ажэа «хорошо» апсышэала ишцакало хэа.

– Абзиа, абзиа! – хабжыкэа неилахапсеит. Бехер иаха изааигэашэа игылаз цащэак инапкэа аарыкэиршан, фааитит быжыгэащала еилыхха, ицкыаза, апсуак ихэозшэа.

Даахадгылан, хцъыбақәа конвертк-конвертк нартеитцеит, нас рацхьатәи амш азы ишыкаитцаз еицш, хәгәтә даатгылан, ифнапыкгы ҫеитцыхны хәжәҫахырқәа инрықәтә ус наихәеит:

– Хгәәхәтәи назеит! Анцәа диныхәааит Нестор Апполон-ица! – Чанба есқынаггы дтынчза, дытгыла-аатгыло ицәажәалоз ауафы, убри ақара ицсахы имхарацәаха дықан, иаацъахшьеит Леуарсеи сареи, иқалазеишь хәа. – Анцәа диныхәааит. Шьтә шәеикәшәоуп шәҫыцъаггы. Шәинститутқәа шәрылгаанза, есымза Ацснынтәи 100-100 маат ацара шәызцитцәеит.

Ари хара хзын аус дузза захьзу акәын. Хәстипендиакәа рыхь даҫа 100–100 маат аиура насыцмыз.

Еразнак хнапқәа наикәхаршеит, убри аамтазы зынзаск ихәзгәакъазоу азәы хәа дхацхьазеит Самсон Кәәгә-ица.

– Итабуп! Итабуп! – иеицаххәеит хҫыцъаггы.

– Шәызхатабуазеи? Уи аиҳабыра роуп изашәхәаша, – ихәеит Чанба. – Сара изуазеи?

Есқынаггы ахзыргара зтахымыз, зхарта-сырта умбазо аус дуқәаггы зырҫеиоз ауафы, уажәы акгы иалақазамыз азәызшәа иҫхирбон. Леуарсеи сареи ибзиазаы еилаҳқаауан хара ацхыраара хәзтәз рацхьаза инаргыланы иара Чанба шиакәыз. Уи хымпада, даара дахатцгылт, анахь-арахь дшақьеит. Нестор Лакоба ихәтә иқынгы днеизар акәхап.

Самсон Кәәгә-ица хнаскьаго, акыр жәа кәшқәа хәихәеит, дхабжьеит. Уи ацхыраара ихәитәз аткыс рыцаркуан хара хзы иажәақәа, есқынагь ихәаза, игәыкацҫагаха иказ ажәақәа.

Уатцәтәи хамҫақәлара хәзхәыцуа хәшнеиуаз, ихәзбит Армавирынза хәиццарц. Леуарсеи сареи убри ақара хәизгәкны бзиа хәибабон, Армавирнзагь купек аҫы хәицыказаара акыр иацсаны ихәцхьазон.

– Ари убома, ари убома! – иаалыркыаны җааитит Леуарса, иҗыба иҗартаз аконверт хымткәа, ус атқарқәа неимыхны дтаңшуа. – Уҗыба иҗых, иҗых ура утәгы...

Җконверткәа 300-300 маат аҗара рҗан. Самсон Кәагә-иҗа ашәкәыџџкәа Реидгыла аҗанахь ала җыдала җара иахҗиҗшааз җарақәан урҗ...

Акы ххәарҗ хҗаххейт хҗыҗыагы, аха иаххәашаз хҗамшәейт. Хшанхашәа хәидхаланы хәихәәҗшуан. Хәихәәҗшуан, аха ххәҗкәа ракәзамызт иаабоз – Самсон Кәагә-иҗа хәгәҗа дгылазшәа хәҗхәзон. Адәыҗба хҗаны хәхьҗозгы дхәҗын. Иара итәы акәын иаххәоз, уажәы-уажәы хәжәа иалахҗдон ихьз.

Абарткәа рышҗтахь, хҗыс бааҗсқәак калан, сҗызеи сареи хәиҗәызит: сара даара хараза сахнагейт. Хараза, аха есқынагы сгәы дҗан, сизхәыҗуан абык иеиҗш иахҗыҗаз ауаҗы. Җнак, ари кәлейт 1937 шықәсазы, сшәкәымгәыҗзоз шәкәык кылкәа исызнейт – сара убра ськәнаҗы шәкәы бҗыҗкҗы зыхьз ала исмоуҗыз сҗыза бзиа икынтә. Леуарса ус иџуан: «Издыруейт агәырџа дузза узҗаша ак шәкәу ари. Ааи, агәырџа дузза, сара исымоу агәырџа еиҗшу. Ура уажәы уҗагылазаашьа зейҗшроу ала, иуасымхәар акәын... Иуасымхәар... ишҗауҗәыззари? Иуҗәыззаша аума?.. Мап, мап, исылшом... сухәойт угәы каумыжьын: сынтәа Самсон Кәагә-иҗа җанба залымдарыла дҗахейт. Сейҗаухәойт угәы каумыжьын. Иҗхәза уи дыкәушәа, дхәлагылоушәа. Иџнапык рыла хәигәдихәхәалоушәа. Иугәаламшәо икабинет аҗы иџнапык аахәкәыршаны хәнигәдихәхәалоз. Убәскан са сьжәџахыр иқәыз инапы аҗхарра иахьагы-уаҗәгы, сыҗсы җанаҗы исзынхойт. Сгәы иаанагойт уаргы убас иузынхәп хәа егы инапы аҗхаррагы...»

АБДУ ШЬАХАН

Шьяхан дыштан, дыцѣан игѣы ѡарханы. Ахыза имаѣѣаѣара аѣынза дыхнаѡон. Имашьхѣылтцѣа инадыр-кны ихтыз инапѣа, алабаѣа реипш иѡантхь-ѡантхьза, наѣ-ааѣ ихыза иаѣын. Игѣышпы, ихарѣ ахѣда аимѣъара иахъаабжыпшуаз, инапѣа реихагъы еилаѡаны аѣын ишыѣаз. Ишлаѣаѣараза уи иаѣѣсы иаѣѡубаауаз ахѣы ааѣѡушьарын: абри аѡантхьраѣы ашьапы злакззеи хѣа иара. Иѣы аартын, аѡнуѣѣа машѣыршѣагъы иѣубаауамызт хапыѣѣгъы.

Ари уаѡы иибаѣ-иахаѣ аѣахмада, уаѡы иимбаѣ-имахаѣ акала дыѣан; ихѣда абжы гон уамала. Зны-зынла лассы-лассы, хыма-ѣсыма иѣсыѣ еиѡигон, азѣы дихѣыруазшѣа, нас ѣытраамѣак иааипхьбон иѣсыѣ анага-ѡагара, дѣынчхон зынзаск далгазашѣа, аха убри ашьѣахь убас бжык ѣыѡуан иѣы, ѡжѣраанзатѣи аипхьбараѣа зегъы ааизганы, зныѣъара идѣыѣѣнатѣон, убри аѣара ѣѣѣала иѣъон, абар, абар аѣѣѣыркѣа рсарѣа еилахаа иѣоит ааугѣахѣрын.

Иарбанзаалаѣ акала иныѣшуамызт аѣахмада ихѣда абжы агара. Уи дѣынчын. Ѣырѣысы имазамѣа, дѣахѣахаа дыѣѣан.

Аѣсшьареи инышьѣаланы аѣѣареи раѣын ѡжѣшьѣа Шьяхан изынханы имазгъы. Уаха ииѣаххашааз нас?

Дхандеит ианиаамѣаз ѣѣѣала. Рѣыѣан раѣхъаза акол-нхара ашьапы зѣыз дреиуан. Шаѣантѣ ихѣѣажѣахъааз араионтѣ газѣѣѣеи аобластѣ газѣѣѣеи! Аѣыѣанхара аѣѣыргаѣѣа ашѣа хѣа Москванзагъы дѣахъан зны.

Шьяхан ихѣылѣ раѣѣзар, уахъгъы ибаргѣузеи – ахъѣеиѣъѣа имами! Иѣѣынѣѣеи, изѣабѣѣеи, имѣѣаѣѣеи еитѣѣѣы игѣазырѣагаха иѣами.

Аѣара дирѣеит иѣѣынѣѣеи изѣабѣѣеи, иуаѣитѣит. Азѣы ргыларак аѣны аус иуеит, дынѣъныруп, егъи, аѣалаѣ аѣы

аматцүра далууп. Аитцбы – дагрономуп. Ипцхацэа хатца ица-
хьейт. Уск-уск ирызкуп үртгы.

Абас Шъахан иахъабалакгы дахъзон, азеипш уси ахатэ
уси еилеигзон, иахъабалакгы ицъабаа наздитаз зегы –
марымажаханы, игъыкатцагаханы иоуит.

Дажәит ожәшьта иара. Бзиа ибоит атәара, анықәиара, ацәара. Ишьапы данықәгылоу ааста, данышьтоу еихауп.

Иқыта еигышыо акгыы имам Шьахан, иара дахыз,
дахьааз, аҕьабаа ду здибалаз иқыта.

Шыахан иңеитцбы убри ақытағы аус иуан грономс. Уи дыѡнан иаб иргылаз аѡны, аѡацаа бзиа иман. Аѡыѡаѡаа имотаѡа дахырылаз, насып дус иѡхѡзон Шыахангы.

Хазы-хазы инхоз егырт ичкэынцэеи изгабцэеи ра-
хьгы дцалон-даалон Шьахан, ибалон, аха шыта илшом
акалакькэеи аргыларакэеи реимдара – уахьынтэи иааны
дырбалоит иара.

Шьяхан икаруаҥ аҥны ишыҥан ацгәы, Хәымсыс хәа хьзыс измаз. Аееитдых, ахы хәычык инакәажышәа ашыҥахтәи ашыапкәа неишыҥаргыла, ацхьатәикәа неикәҭца, ицәан уи Шьяхан ишыап аҥны, ицәгәаза икәаз аҭыхәа риашан ахыза инакәҭцаны.

Хэымсыс Шьяхан иеигш ирахатны изыцэомызт. Ожэы-
ожэы итрыслон, авихэа атыхэа нафьон, лаба хцэахак
еигш абақхэа аиарта иныланакшон. Зны-зынла амт
накэтэазшэа, ацэа интас-тасуан.

Ишыхэйтцэыхэйтцэуаз, ацэа иштагыежуаз, ацыхэтэаны
ишеихан, иаакэтэеит ацгэы. Шахан инеифацшын,
иаафархасит, абга нылыргэыгэны, адых-дыххэа ачааршэ-
шэеит. Шахан уи агэхьяагы имкит, дшыцэац дыцэан,
ихэда абжыы ыамаха.

Хамсыс дырөгегых ачааршәшәит. Шыхан дахышығаз,
такәгы даагазеазит, аха уаха үмүсит, дзалтцзом ацәа.

Ацгәы иапшынагақәаз рыла аҭахмада дшазмырҕыхоz анаба, ацәарта инықәланы аҕыфанахан, инеины Шәахан

цьюкы рлақәа аақ-саақ хәа иџеи иџажәлеит. Ацскы иркит иаакәшаны, атәым абра ишпақәнагалазеи хәа. Еимыжәжәа иқәырцарц акгы аагымхеит. Хымпада еимыржәжәон зынза, атыхәа абжагы убраҕами иахьамыржәаз! Насыпда, злаба кны иааиуаз азәы даарықәымшәеи. Авиҳәа илаба мџанцо, дџеи даарылалеит алақәа.

Игәытқьа-цсытқьаха иқаз ацгәы хәыцы, изыхьчоз да-наба, ахтқьара еипш иџышьтыпан, икакәкәа ишнеи-уаз, иџықәпалт уи ахатца ижәџахыр. Икьаџ ашьапқәа џаларцсны дацит.

Ахатца ипҟеитцеит алақәа, дрытцәхәхәаны гәара-пара идәықәитцеит. Агәақрацәгьа иақәшәаз ацгәы хәыцы рыцхашьан, ижәџахыр иаақәихын, игәдкыла иманы иџныка дааит. Шьахан иакәын уи ахатца, ацгәы хәыцы иџны ауп иахьааигазгы.

Агәылацәа аалон-ицалон, ахаратәкәа рзаарыгза, аха ацгәы атыхәа пагәаза иахьыкалаз дахџашьалозу, мам-заргы атыхәа ахьпагәахаз иахдырқьозу здырхуада, аха азбахә азәгы иҳәомызт.

Шьахан ирыцхәишьон ацгәы, мыкәмабара баацсык зхызгахьоу тынхада сабик диднагалазшәа ибон. Ахәы рацәа ақәссы иахьақәз ақьинтә, Хәымсыс хәа ахьызтцазгы иара иоуп.

Атаацәеи аџынра ҟыци ирышьцылт ацгәы. Иднарбе-ит зхәы тамхоз еибагак шакәзгы. Убас шәарыцарак хәа аҟазнацит, убас дыды-мацәысны ирзыкалеит аҳәынацқәа, аџны акәша-мыкәша рхабарцәқьа умбо иамазит. Иннарцәоз ннарцәеит, егьырт ахпша иқәнацеит.

Ирзышәарацон ацсаатәгы. Егьарааны рыхәдацәа иан-кны иаанагахьан ачақәеи ардәынақәеи: атцарақәа ртәы угыы изхәатәузеи. Зны ауразоуроу ибаазажжыраза аџны иааџналт, зыкәтык ахацәа ианкны ирхәазо. Уи акәата хәыцқәа иреиуан, иара амч ақәхартә иқан, аха ицьюушьа-ша, имшәазакәа азы иалапаланы иахьакыз ауп.

Акыр ҕалпал рылтцхъан ахьапарчкәеи иареи. Рхы рымхапаҕаха имтцаа-импшаа, абахча иытцаланы, ирыманы рҕыфдархон ма ахәырма, ма алаха, ма атца, рыбга ақәцкәа ирхарцаны. Ахҕа еипш ирыжәлон ацгәы. Акыр аеашәон, иқәпон, аха хы-злымкьо кәалзыла еиқәчапаз ахьапарчкәа, узларыхагәышьооз. Ацсахы пыжәжәо, ихьатцгәышьон.

Ацгәы чыдала бзиа дабон ацшәма. Есқьынагьы иара идгәыбзыглон, ишьапы аеахьнашьуан, иагываиалон. Шьахан цъара дцаны, афныка дзымаакәа данаанхалакь, ишиашаз инеины ииартә инылаион. Ус аназмырҕеиалакь, иаххәап, ауада ашә анарххоз, ма акаруат акны ииартә аныкатцамхоз, иеиқәа аума, иқлапәдкәа роума, иеимаатаршәкәа роума, иарбанзаалакь иара икәырчахо акы цшааны, икьақыза ишылаион. Имаҕәакәа цъеи даеазә итәы иаланарфашьарын.

Ацшәма дышцеилнакаауаз, ихәатәы шпәханатцоз! Шьахан ацгәы ахьз хәаны анакәфитлак, иахьыказаалакгы ашырхәа иаакылкьон, «миау-миау» хәа аблакәа тырхаха иаидгылон, иутахузеи, ухатцкы, ахәарашәа. Даеазәы шака итаху ақәфитлааит – иахьтәазгы игыломызт. Мҕаагара хәа абнахь аума, азлагарахь аума, атахмада ихы ахьааирхоз, ала еипш, ишьтагыланы аҕыфанахон иарггы. Ус акәымкәан, Шьахан ихала цъара дцаны дыказтггы, иара убри азлагарахь акәзааит, ишьтра инхыланы ицон, дацшаауан. Имаҕәакәа даеа маҕәак ишаланамырфашьоз еипш, уи дзыкәныкәоз амфә, даеа мфәкгы иаланарфашьомызт.

Хәымсыс уажәы алахь еиқәтцаны иҕәпшуан Шьахан ииартә дахьылаиаз, цәгьашәа ихьаанәгон акы: «Зынза деилахәзеит атахмада атыхәтәантәи аамтәзы. Игхәзеит, ицәеи ибафи еикәыршоуп. Шьакәармак илубаауам цъара. Ишьамхкәа ааитцәазеит, ицәымыгхәзеит аныкәараггы». Ацгәы агәтыха еиликаазшәа, ацәа даалцит атыхәтәаны Шьаханггы.

– Кэырр-кэыррч, – ахэан, иџеиханы иаагылеит Хэымсыс.
– Бзиа убааит! – днаыхэмарны нақәџитит ацгэы, ахы
инапы нықәшьуа Шьахан.

Хэымсыс гәахәа дула Шьахан имцакны иакын ахы, ина-
пы нықәишьыццхьаза инатцасуа, ашәахәара хтазаны.

Шьахан ахы ашьышьра данақәтцгы, ацгэы ахәырхәырра
иафын, нас ашьапқәа натцапса, еитанатәеит.

– Уаргы такә аамта ушьапқәа узрықәгылом – еита
џааитит Шьахан, иблақәа ныцакшәа ацгэы дахәапшуа. –
Сара сеипш уашыцылагәышьеит атәара, анықәиара.

Иамышьцылар иабацоз – иажәит, иажәгәшьеит
Хэымсысгы. Шьахан иқәра ду шыныпшыз еипш, ацгәгы
ианыпшгәышьеит иара ақәрагы. Мацәа-мацәа еилапсоу
ацәеи агәы-цқәашаареи рыда акгы азнымхеит Хэымсыс.
Аблақәа тааза, рымцахаара есаaira афыцәаара иафын.
Цақатәи ақышә хьжәарза игьалгьалон.

Ицеит ашықәсқәа мацзамкәа, Шьахани Хэымсыси џнык
ишеицыџназ, аха урт ашықәсқәа ирзеицамкит џыцәа
атахмадцәа реизықәзаашьа. Уи мшаены ишықаз еипш иа-
анхеит ицқьаза, шәытарак цьаргы ианымпшзо.

Шьахан итаца илырхиет шыжьхьа. Еитцыцуаз ас-
тол еитцыхны игылан. Уи еитцымхкәан усгы иузаркуам
атаацәа зегы. Ани аби афатә асаанқәа ирынданы астал
ақәыргылар иафын.

Убри аамтазы ахәыцқәа, хәышықәса зхыцуаз ацкәын
Батал инаиркны, 12 шықәса зхыцуа азгаб Ада лқынза, зегы
еивагьежьуа, рабду иуада иџнан. Аус руан амотацәа: азәы
атахмада иеикәа ииталарын, егы иқлападкәа ииркларын,
даҕазәых – аймаакәа. Имч капсазеит бабаду. Ицхраатәуп.

Шьахан ифы анизәзәа, азгаб еихабы Ада аххәа кны да-
айдгылан, илхәеит ихахәы.

Шақа итаҕахазеи Шьахан ихахәы! Асы еипш ишкәакәаза,
ихы аганқәа рахь мацара ауп иаанханы иахьықоугы.

Абду дандырҗееи, зегь еиманы крыфара хәа еиццеит.

Бзиа дырбоит бабаду имотацәа, даара бзиа дырбоит! Иара ида крыфара азәгы астал дахатәашам. Астал ианахатәагы, акрыфара сгәаҗхом хәа ахәара акәым, икәанызануагы дубашам. Уи иара ицәшәаны акәзам. Мап, бабаду азәгы дицәшәазом. Крысфом хәа иаакәгылаз, бабаду игәы даиргеит, диргәааит ауп. Бабаду иргәаара, игәы аргара калома мамзаргы!

Крырфеит зегьы. Зегьы анаххәа, уа иалахәуп хымпада Хәымсысгы. Уи җеи иаанрыжып фатәыда. Апшәмаҗхәыс иалташа аналталакь анафсангы, ахәыцкәа дасу иара итәыкгы нацицалон: абыста, ахаца, ахш. Акәтыжь ататарақәа алхны иадызгалозгы дубарын – ихапыцдами Хәымсыс.

Хәымсыс насыц ду аман абри афнаҗаҗы; ахәыцкәа рацаафын, зегь иара бзиа ирбон. Ацгәы ма зыхәда икәжыны, ма изгәдыхәхәала икны иныкәзымгоз хәа уаф дыкамызт, аха уажә ианажәза иакәытцит акәымзар. Иашоуп, ацкәын хәычы Баҗал иара уажәгы зны-зынла иааихаштшәа иаашьтихлоит. Ма ишҗарыцхаршьоз! Бабаду иреимхәахьаз уи аҗоурых, изынкьаз-изынпаз, ацыхәа цагәаза изынхаз. Егъарааны ихъааганы еибырхәахьан ахәыцкәа дара-дара: «Бабаду дақәымшәар ишҗацсыхәаз – ирымфоз алақәа!»

Ус иааит ааҗынгы. Ари, аамтақәа зегь иреиҗу ами. Уи бзиа ирбоит зегьы: абдуггы, амотацәагы, ацгәы Хәымсысгы.

Ишыкарҗалац еицш, ицеит урт шыжынатцы абахчахь.

Абахча анакәха, изакәтә бахчоузеи – иахьабалакгы иахыцәаны иҗами. Афнқәа зегь ацакны иамоуп. Шәыр-цла хкыс хәа уа иҗам иарбану! Амра каххаа иҗхон. Ашьац қашәқашәон, снылаиандаз ухәарын. Ашәыртцлақәа еилагылан, рымахәтақәа неихьысуа, ахәитцәхәа инеилацсо рышәтқәа.

Ғааихак ҕартдомызт аҕсаатә. Ишәәхәон дасу иара атәала. Еипшым атлақәа рышәт шеилаҕсоз еипш, еилаҕсон урт рашәәқәаҕы.

Хрыжь-хрыжь иаслон аҕша, убаскан ашәтқәа рыффы неилаланы, илаха-лахауа, игәҕатцагаха интасуан уҕынца, уоуразоуроу уеимнадон, уаршышыуан.

Шыахан асқам дықәтәан, имоҕацәа чкәыни зҕаби наҕ-ааҕ иватәан, цьюкы, асқам иазымкыз, ишытахыала асқам абҕа рҕахшыны игылан, аҕел иқәтәоу ажәтцарақәа реипш.

Ихәон абду ахшыфортцага жәабжькәеи алакә ссиркәеи. Иараби, шаҕа идыруазеи! Знык иихәәхыоу, еҕаа аамта царгы, ихаштны еиҕеихәашам. Есқынгы иҕыцзоу, уафы имахазац роуп ахәыцқәа иреихәо.

Амоҕацәа рҕы хытхытуан, ожәы-ожәы абду ипырхагахон: избан? Ус изыҕалазеи? Дызцазеи уахы? Дхынхәуама? – еилаҕсон рызцаарақәа.

Ацҕы Хәымсыс настхашәа амра ахаара аҕаҕаны итәан, блатыхәала инарыхәаҕшуан ахәыцқәа, гәаныла ус ахәон:

– Убас, убас шәизызырҕла бабаду. Сара санхәыцыз аахыс ишгәныскыло еипш, игәнышәкылала шәаргы уи иажәақәа: «Амчымха уицхраала», – аблақәа Шыахан иахы инианагеит нас. – «Уара убзоурала ами сара иахыа ожәраанзагы адунеи сшықәу».

Краамта еицәажәон абдуи ахәыцқәеи, аха абду ацәажәара данарааҕса, дааныжыны, ахәыцқәа зегы абахча ифытталт, еибарыфуа, еибархәмаруа.

Шыахан, иҕаҕыныжәа аацәырганы инеиҕеиикын, игәар-пханы, абырқыхәа алҕа ааҕирббит, ахәыцқәа драцәа-жәонатцы дазгәыхәны дыкамыз.

Атаҕмада иҕаҕынжәа ицәацәон, ихы-ипсы зегы ахәыцқәа ирызкны. Ахәыцқәа ухәеитхәа, изакәытә хәыцқәоузеи. уахырыхәаҕшуа – ишәтуа атлақәа рхата. Азә ҕаҕшыла деилахәоуп. Азә шкәакәала. Азә ҕежыла.

Урзызыршыр – атлақәа ирықәтәаны ишәахәо аґсаатәқәа: ури-чри, ури-чри хәа игәазырхагаха еилалоит, еилатәоит рбжықәа.

Шьахан дук ицәыхарамкәан ихәмаруаз ахәыцқәа иааилаффы-ааилаффит, ак неибырхәеит, нас ифытцей-баркьан, еибарыфуа ишнейуаз, тлак инакәшан иаагылт. Уи шәыртцлан, амахәтақәа тақа инышьтасуа, ихынааны игылан.

– Ари акьифер ириашаны иргылатәуп, – лхәеит азґаб Ада, – ишәымбои, ашәтра иафуп. Ашәыр аңфалалакь, иаз-ынкылом, усқан зынзак итцыфрны икахауеит.

Ари егьылхәеит амотацәа реихабы, адрухәа ахәыцқәа зегьы аха-тла ашьтыхра реыфазыркит. Цьоукы рыжәфахыр иатцадыргылт, цьоукы рнапқәа неитцых иркит, даґеа цьоукых, жәфахырлагьы напылагьы изымфазоз, ачқарапат атцарсны иагәтасуан.

Ахәыцқәа ириашаны идыргылеит атцла. Уи тцла думызт, рымч зықәхоз акы акәын. Иандыргылагьы, рнапқәа акәыршаны иркын дара; иоурыжьыр, икахауан.

– Абаха, абаха атахуп! – лыбжьы еитаналыргеит зегь реиха зыжәфахыр адцаны атцла зкыз Ада.

– Сара издыруеит иахьыкоу, – ихәан, ашырхәа днарыкәкьан, дкәалаауа ифыфеихеит Батул хәычы.

Хә-минуткгы мырцыкәан, абаха дацаланы иманы да-аит. Аха-тлагьы, ашьапы анышә надыхәхәаланы, имтцысуа иаадыргәгәеит.

Ахәыцқәа дырфегьых рхы неилакны акы алацәажәара иналагеит.

Саргы ак иалакоу азә соуп хәа иаагәынкыланы, дрылагылан Батул хәычгы, цыхьа ааста иаха иеааргағашәа, хамхацагыаракгы наццашәа – уигьы акала дацхрааит, нас, азеипш ус. Уи мап узацәкуама. Иара уажәгы ибаха икын: издыруада, даґеацъарагы иатаххозар?

– Анцэа ицьшыоуп, – игэы дтацэажэон Шьахан дахьтэаз, – Анцэа ицьшыоуп: иеицагылоу хэар рзын хара иҳалшеит абахча бзиа аазара, – атахмада ирцауланы ипсы ааиџиган, ахэыцкэа дрыхэапшуа, усгыы нацитцеит: – Шьта нап шагымхогы уаџы ибоит. Убас, убас, дадраа, ак хынааргы, ириашаны ишэыргылала. Атдыргэа зтахугы, инашэтала, – Шьахан илапш нархигеит иџаны игылаз цлақэак, инархигеит, аха илакта неимарцыхэны, урт рцэымыгхара гэгэала ианыпшуа. – Башаза атып рымгои, – ахэыцкэа рганахь деитанхьапшын, ибжыы аатганы инеихэеит:

– Арт реипш икоугы итцхэаны икашэыжыла. Ртыцан афарақэа еиташэхала.

Еибарыџны даеа зымџа рфыџархеит амоџацэа, иаарласынгы абахча ашэтышра иџалаз ицеит.

Абахча зынза иатцэахзеит ахэыцкэа. Иамтцэахыкэа, – амшын азкэарак уныкэгыланы, егыи акэара убар аиха, цыхэапцэара змам колнхаратэ бахчами уи. Иззымдыруа дкыалар калоит убрака.

Аколнхара шыақэгылаанза баарран, змахран абри адгыл зегы. Ацэафэа ахьталаз хэа акэын ишашьтаз. Ирыцхан, игэакуан анхацэа, ашыз иагон, агэатцэыхь иагон, ахэынцэа илапсуан. Шьахани иџызцэеи роуп рапхьаза нап азыркыз абаарра атарбара, ажэлар зегь зырцысыз. Урт рыбзоуралоуп ишышэтуа абри абахчагы. Иахьа уажэраанзагы баша ирхэом Шьахани иџызцэеи ажэлар еикэдырхеит хэа.

Шьахан изнапык итдыргэан, егыи инапала икын ататын зтыблаахьаз итатынжэга. Ишцагэыкатцагаз икэша-мыкэша! Ишэтуаз, изызхауаз, иџиоз ракэын зегы. Ахаскын хэыцза инаркны, зегь шьтыцуан, зегь мага-псагон, зегь хыхь рхы иџаханы идырххон.

Авиҳэа иныкэсит апша. Ахэитцэхэа рфыџархеит ашэтқэа нфышэшэаны. Еилапыруа, еилагыжыуа ирымехаркит, иртэыртэит зегы. Дталархаит атахмада. Асы еипш инеи-фанахэеит, убаскан днатрысшэа иуит Шьахан, днаханы

иныйлбаадо ашэткэа рыффы. Убриакара даззышаны ины-
лбааидеит, уи аффыхаа игэы афны наунагза иааникылеит.

Еилацсон еицшым атцлакэа рышэткэа. Ихыркъон ад-
гыл. Ахэитцэхэа икэыцсон итынчза иказ абду. Ацсаатэ
шэахэон, урт рыбжыы иналатэо иааиууан абахча агэы
афынтэ акыркырхэа ахэыцкэа рыччабжы.

Шыахан игэы хыхь ифарханы, ихы нхыдышышыын
аскам абга икэын. Ифнацэак рыбжыара ишрыбжыакыц
ирыбжыакын итатынжэга.

Насыцдузмаз уафын Шыахан: икаицсаз ажэла иахылтцыз,
имарымажаха ишазхаз иблакэа рыла ибеит, акыркырхэа
имотэцэа, рыбжыы шиахауаз, дныкэлеит атцыхэтэантэи
имфа ашышыыхэа, зынза дтынчза, хыаак имазамкэа.

Ацсуа икэра шнитцхыазгы, Шыахан ргэы далан изгэакыаз
ауаа, иахаракгы имотэцэа: фынфыкэра нитцыр еихагыы
еиғмыз – рызхара дрымбоз. Икаруатыхыглац игылан, иара
атахмада ихатэы матэакэа рыла ирхианы, цэка итцагылан
ишыапкэа нартаргыланы дызландэылтцлоз иеимаакэа
– рабду уажэымзар-уажэы рыфны даафналозшэа рбон
ахэыцкэа.

Батул хэыцы хыаас икаицеит Хэымсыс. Ацсра аныкала,
афны иапыртцит, ишэазар акэхап: ахаан иабахызма убри
акара ауаа рацэа еизаны. Уи анафс уарла-шэарла акэын
ишаалоз. Атцыхэтэантэи амшкэа рзы ибжыаззеит.

Батул ихыаа ахэыцкэа зеггы гэтыхас ироуит. Бзиа ирбоз
бабаду данрыцэца, ицгэы азра ргэы иныцаххы инытцагылт.
Ицшаатэуп. Крафатцатэуп.

Шыахан имотэцэа нап здыркыз, акгы рзалымхит. Егья
рундаз, егья рхэандаз ирымбеит ацгэы. Ицситоуп. Шыта уаха
иахухэаараны икааз. Аарлахэа икан усгыы. Ахэыцкэагыы
убри афны иаангылт.

Абар итцит фынфажэа мышгыы Шыахан дыцсийжэи.
Атахмада игэаларшэаразы еизеит ифны иуацэа, итынхацэа.
Еизеит ирацэафны имотэцэа.

Зегы еиманы инытцалт абахча.

Ожэык зынза еиҥахэатэха иҥан абахча ду. Ашэтра иаҥыз ашэыртцлақәеи ишэҥны еиқәтэази аиатцәахара иаҥызи, изазо еилагылан, досу иара злаҥоу иалаехэо, иазцагыаха. Амандаринақәа хазы цәахәа-цәахәаны инашьтын. Урт уа-хыгы-арахыгы иалаҥан: аиатцәарагы ашэтрагы еицры-ман, ирхылцуаз афәы хаа, егырт афәқәа зегы атцарзны, абахча иахатәан.

Иссирха игәылпыж-гәылпыжза ишэтуан ана-ара агәилқәа: аҥацшь, ашкәакәа, ачаитә – иарбан иуҥаху. Урт хашцарыҥахо рхәозшәа, ишэтуан иара убас игәҥатцагаха атиульпан, ажасмин, иҥацшьза акамелиа. Егәа шәҥы хкы убарын. Изгәалашәода урт зегы рыхьзқәа!

Абукетқәа рацәаны иҥатцан. Ақалакықәеи аргыларакәеи рахынтә иааз амотацәагы абраҥа еизыргеит ашәтқәа. Урт ирҥаххар, егәаҥара ирыҥшаарын ус ашәт бзиақәа, аха абри абахча аҥынтәи еиҥаршьеит.

Анышәынтра, – ахә уахынхалоз акәын. Уаҥа ижын Шәахан ифызцәақәакгы: абаарра аҥарбаразын раҥхьаза ицқәгылан иқәҥоз ауаа.

Ашьшьыхәа инеиуан. Зегь раҥхьа дгылан азҥаб Ада, уа длывагылан, лара леиҥш абукет ду кны, Батул хәычы.

Хәыҥгы-дугы ирҥахын инрымҥахырхәарц Шәахани ифызцәеи, ирҥахын гәҥыҥгәаала урт рнышәынтрақәа инаганы инықәырҥарц ирымоу зегь раҥкыс еиҥуп хәа ирыҥхьазоз – рбахча цшза ашәтқәа.

Ахәы инхаланы, Шәахан инышәынтра иназнеиуан еиҥш, ирзымбатәбарахан иаатгылт зегы. Азәгы ажәак изымхәо иаашанхеит. Шәахан инышәынтра аҥә-ааса аҥадҥаны ишьҥан аҥгәы Хәымсыс. Ицәан уи, ахәда нҥганы, ахы нхырнаашәа аҥслымз инақәҥа, Шәахан ихәда акәны ирчыхәчыхәны даанарҥшырц аҥахызшәа.

АРАШЬҚӘА РДӘЫ

Арашьқәа рдәы аҕны лахҕыхроуп, гәыргъароуп. Уи адәеиужь иқызы-қызуа иқәжьуп ажелар. Еизеит аеыбҕақазацәа Нхытцтәигы-Аахытцтәигы, иааргеит рҕеы лыпшаахқәа. Ирымоуп аицлабра ду.

Аңсуаа бзиа ирбоит аеы. Аеырхәмарреи аеырѡреи рзы ирутозеи – иеыбҕақазацәами. Баша ирхәом: «Урт аеыбҕа иалиааит» хәа. Иахьабалак еицырдыруа, зыхьз-зыпша ахара инаѡхьоу Арашьқәа рдәгы, Аңсны акәымкәа нас уаха иабақаларыз!

Арашьқәа рдәы атоурых ду амоуп. Аеи ауаѡи адунеи ианықәнагала, рапхьаза абри адәы аҕны ауп иахьеикәшәаз хәа рхәоит ажәйтә уаа. Убасқан акәзаап Арашьқәа рдәы хәагы анахьзыртцаз иара. Убри инаркны есышықәса қабзны имѡаңысуеит абра аеырѡра, аеырхәмарра.

Акыр иқәңеит акомандақәа Арашьқәа рдәы аҕны. Акыр спорт хкқәа мѡаңыргеит: аңынғылақәа рхууаа ацара ухәару, еыла ампыл асра ухәару, атарчеи агара ухәару. Уажәы ауаа зегы зыргәақуа, зегь реиха иаадара усуп хәа ирыпхьазо, аеыбҕа қазацәа рымч зегы здыртдараны иҕоу – аеырѡра ауп.

Абар, аеқәа ирықәтәаны, еиваңға еивағыланы, иахьнеиуа дара аеыбҕақазацәагы – реқәа амѡа ддырбоит. Инеиуеит урт адәеитцхәа ду иакәыршаны инагоу амѡа тбаа рымехакны, акаѡхәа ашәа хәо.

Ауаа ргәы архытхытуеит ажәйтәтәи Азар. Акыр абицаракәа зхызгахьоу, аеырѡра еипш, иажәзом уи ашәагы; ҕыцбарах ибаны енагь иаашьтырхуеит аҕар. Иахьабалак инаѡхьеит, иахьабалак ирдыруеит Нхытцгы-Аахытцгы.

Азәык ѡыцбак рыда аеыѡқәа ирықәтәоу зегы цкәынцәа ҕарақәоуп. Уаха атахымкәа иазықатцоуп уаагы-егы.

– Ашээрта ду хтагылоуп, – дуалыуашо, иңси-иңси еихымзо дцэажэоит ауаа еидгэиңланы иахьеилагылоу аукы, пакы, ишьяцпштэха икэымжэы. – Ашээрта ду: еизыр-геит арашькэа. Акы аткыс ак еигьуп.

– Уи иашоуп, – дақэшахатхоит ипцта еикэатцэа инапы аалшыуа азэгы. – Аеыѿ, бзиақэа ааргеит Нхытцтэигы Аахытцтэигы, аха ишцааури? Хақэцалап. Хамышыцылахьеи ақэпара!

– Арашькэа рдэы аҕны аңсуа хьмызг имгацыт, иагымгароуп! – Иҕама ахы кны имгэа иадыргэғэала, даақэгылоит зуафьбжара инахысхьаз хатца еибагак.

– Имгацыт, аха шыта дшыкало здырхуада... Аамта аеаңсахуеит, – ихьяагашэа иааиатеикуеит Шьяцпштэы-Кэымжэы.

– Сара агэра ганы сыҕоуп, – дыкшарц итахушэа иҕама ахы иахагыы иааимпытцаиргэғэоит ахатца еибага, – агэра ганы сыҕоуп храшь иаңнагоит хэа.

Иҕалаша-ианылаша заа издыруаз азэ иакэзшэа, абас агэыҕра гэгэа иманы данцэажэа абырг-ахатца еибага, икэшаны игылазгыы ргэы ааҕалоит, рыбақэагыы аархачоит – Аңснэтэи акоманда аиааира агеит хэа абыржэы иаарылархэаз цыушыап.

Амра каххаа иңхоит, ашэахэақэа ахьынкацчо еилаарцыруеит, еикэаңхоит шэты хкыла ифычоу Арашькэа рдэы. Иласза инықэсуеит аңша, ацха фыы хааза зехьынцъара инахьыгзо. Аҕарматцарақэеи ардэынақэеи, ашыц цлақэеи акипарискэеи рычырылак, феихак рымамкэа шэахэароуп изғэзоу – иарбанзаалакь адунеи ағы цъара гэтыхак ыҕоуп хэа ргэы иаанагома мамзаргыы.

Ауаа гэиң-гэиңла иеилагылоуп, ихкаау аеқэа рымѿ реынаҕэытха. Ауухэа еилоуп, рыбажыы рацэоуп – агэты-хақэа змоу дара рами.

Абар адыхэтэаны, адэы иакэшаны иаины, ацэахэа иавагга иадгылоит аецэа. Иазыпшуп акомандакатара. Абраантэи идэықэлоит дара, абраантэи иашьталоит анасың аңшаара.

Шақа ихьантоузеи абрақа ағылара! Шақа иуадафузеи ачхара! Реырзеикэкуам, итхатхашьеиуеит аеқэа. Ағырцхэа аиха иацхауеит акы – усфамкэа сықандаз, егыацъара сца-хъазаарын ахэозшэа. Аблақэа цэыркшаңаны, ахы натаато, афызцэа ирыхэапшуеит егыи – саңхъа амбафы анеира шэақэымгэыгаант хэа иаршэозар акэхап. Абар адых-дыххэа аеакгы аңхьатэи ашьапқэа рыла адгыл иасуеит: ианытқъаша аамтаз уи иазынкыло-иазнымкыло гэанато цъушыап. Иззымычхазакэа ацэахэа инахыңоггы қалолт.

Ргэы хыт-хытуеит, итпраа ицоит аеыф чкэынцэа реқэа иахьрықэтэо. Азэы уажэы-уажэы иаңхьақа дфытцызлоит, ашькылқэа дрынгыла, азэы ифышьтихуеит иқамчы, ашитцэхэа ақъара иеазкуа, азэ ағэра ноуишьтуеит, аха нас абгъаахэа даахолт иеы ахы. Иқартара рыздыруам, имгэақуеи.

Иналырқъаны ацықьхэа ахыс бжбы геит. Адгыл инакэқъазшэа, инытцуаа рфьфархолт аеқэа. Агэырқьхэа рнапқэа еинырқьлоит ажэлар, адэеиужь ду нықэырцэажэо.

Аеқэа шеивагылаз цытрак инаскьлоит, нас аилышэшэара иалагоит. Ықэак еивасны аңхъа идэықэлоит, еқэак агэтаны инхолт, еқэак шытахьқа иагоит. Ицоит нас хара, улаңш аарлахэа ирыхьзо. Дук мыртцыкэа афыв-сывхэа еикэшаны еиқаакылқьлоит. Шьта ак аңхъа игылоуп, егырт, фыцъара рычеша, уи иашьтоуп, апқақэа рыпрышьа асахъа рытаны. Иаарласны еиқа ааилаңсахуеит: ашьтахьтэиқэа инрылқъаны, агэтахы ицо қалолт, гэтэнтэиқэакгы, аңхъа илеиуа ифавадырххуеит.

Абас инеиуеит аеыфқэа еилало-еилытцуа, зны акы аңхъа ицо, нас егыи иаңнаго. Еилагыруа еилоуп ауаа. Игэжэажэолт,

рыпсахы пыжэжэоит цыоуы. Цыоуы рхылца ацыс тоуп –
рыгэкэа тгэырғыаа ицоит. Ауаа ргэалақаракэа лассы-лас-
сы рёырыпсахуеит, аёыџкэа ртыпқэа шырыпсахуа еипш:
агэтыхацэгъа зманы игэжэажэо, ихаёы гёыбзыгъа иааиха-
лашоит, иёыџ анапыслакы. Зхылца ацыс тоугы, интпраа
ицалоит – иёыџ апхъа ишлеиуаз, даёақы анапыслакы.

Адэеиужь ду акэшара гэгэала ирныпшуа иалагоит
аёыџкэеи аёыџкэынцэеи. Уи иахагы, агэжэажэара ма-
цара акэымкэа, агэарагы рызнарцысуеит ажэлар, ауухэа
еилыхо иахъеило.

Ианиаамтаз аёыбгақаза бзиақэа иреиуаз, зныкымкэа
џынтэымкэа аёырџрақэа ирылахэыз Жэыргыттэи
атахмада, уажэгы таха инатом аёырџра. Данычкэыназ
еипш игэы дартынчуам. Цъара дзышыақэгылом. Быца-
па хэычык икуп, ашитцэхэа имџанитцоит, зынгы атаххэа
имагэ ахэы инааирхоит – ақамчы кны аёыџ инахикъошэа
имбои, зегъ рышытахъ инханы инеиуа иёыџ.

Аарла, апсы алышэшэаны инкахарц акгы агымкэа,
икандааиуа инеиуа аёыџ, иакэтэоу ачкэынгы уаха илым-
шо дқалахъеит. Ихы наикэахауа, еикэа еизырцэан хыхъ
ихалт, ишыахэырзызқэа къантазза иаапшуа.

– Ақамчы арба, ақамчы арба! – дыхэхэоит Жэыргыттэи
атахмада убри ачкэын иара данизааигэаха. – Хашэшыт,
хашэшыт уегы уаргы! – нас, ипсахы пыжэжэо, дызла-
гылоу рахъ дынхыапшуеит. – Жэыргыт аёырџрақэа раан
ескъаангы рапхьатэи ахэы згоз аёыџ, иагэыташэазеи,
мшэан? Иахъзеи абрақа? – атахмада ибыца-па ашитцэхэа
ишыапы инахикъоит иёы аразкыгы убра иазизбоит:
– ххынхэны шытахъка ханцо, Егры иаха иахъцауло
иалажытэуп!

Нхытцэи иааз цыоукгы, убас рыпсахы еикэццоит, уртгы
рёыџ ацыхэа акъеит...

Ус адәеиужь ду акәшара иафыз аеыѡқәа, атыхәтәантәи аикәшара иагынталт, артәаахәа ибжыи царза ахауа иалыртәраа ишьтуа, аеыѡқәа зеггы днарапысны, рапхәа днагылоит, акәымжәы йапшь ишәтца, аеыхәа иакәтәоу ачкәын Хьымца.

Сынтәа ахпәтәи акласс далгоит аеыбгаҕаза кәыпш Хьымца Аршба. Еилкыак, ашьабыста еипш зыбаѡ зцәыласу чкәыноуп. Даара бзиа ибоит аеырѡрақәа. Бзиа ибоит иеыѡ Апша, иахаракгыи абыржәы – насыпла аеыѡқәа зеггы рапхәа иангыла.

Ачкәын адтца ду имоуп, уи бзиа идыруеит иарггыи – Адсны акоманда ахызггыи ахьымзггыи инапы иануп.

Есаaira аекәа ирапго, уажәы-уажәы артәаа аатиргоит Хьымца: «Упры, Сыпша, упры!»

Апхзы афашы, афақь апынтца иткыо инеиуеит аеыхәа. Зеггы иахьрапысыз, агәадурәа ишьткәцәаа иагоит иара.

Агәара аѡнуцка итагылоу ауаа, ргәы хытхытуеит, игәырғоит ачкәын. икәымжәы йапшьшьза рыба дахьаатцәшәо. Дыззааигәахо, агәырқьхәа рнапқәа еиныркыоит, икәныхәоит. Цыоукгыи ашәтқәа ыршәны ишьтартоит, аха урт ак ихьзо дыкыоума мамзарггыи!

Ашьац пштәы кәымжәы зшәуауаѡы харакы, дгәырғьатцәа аҕама зыкәну ахатцеибага днаидххылан ус ҕааитит:

– Хара хтәы иагоит, иагоит убама! Уажәа цабыргхеит.

Ахатцеибага, ихы дааѡахан, игәышпы аатирсакыоит:

– Арашықәа рдәы аҕны апсуа хьымзг имгацызт, иагымгароуп!

Апхьагылара еимакуа, еивасны ачкәын ишьталаны инеиуеит хыык аецәа.

Дасу иара ибызшәала иеы ахыз хәаны, датцахәхәоит амч азирхауеит, ирццакуеит.

Днаскыоит, есаaira днаскыоит Хьымца, икәымжәы амца еипш иуаркалеиуа, икаццо.

Апшәмацәа рзын уи ихәыжжаза игәыкатцагаха икоу мцоуп. Мцоуп уи асасцәа рызгы, харантәи икачцозаргы, – ирыпхәоит, ирхьырцшны иагоит. Хьымца! Хьымца! Баша ихъзымзаап Хьымца хәа уи ацкәын.

Ацкәын ишьталаны инеиуа х-фык аецәа, днарылуу-аа ифәыфеихоит азәы. Кацшыла ихы цакны, ашькылкәа дрынгыла, уи цхьака дхынаазеит, инапкәа ифәы акаәкәа икәыргәгәа икны. Убри акара дхынааит – ифәы ахыи иара ихыи неидкысларц егырыгзам.

– Светлов! Светлов! – инеиларыцсоит жәпафык ауаа ахьеилагылоу абжькәа.

Краснодартәи аеыбгаказа Гьаргь Светлов дагы-мачцәкьангы дыкам, 25–27 шыкәсака ихыцуазаргы калап. Акыр зылшо азә шиакау ала ихы ааирцшхьеит иахьа: ацынгылакәа бзиа дырхыцеит. Ифәы дакәтәаны, дкәалаауа дышнеиуаз, днышьтасын, абазк ицоз ацарагыи нышьтицаахьан.

Ицпраа инеиуеит Светлов ифәыф, аеырыфара алагамтазы зхы наҭа-ааҭо, зыблакәа цәыркшацаны зфызцәа ирыхәапшуаз аеыф. Иара апхьа аеыхәа ахьнеиуа – игәннагозар акәхап.

Ицшаластәкьаха ауп ишнеиуа Хьымца ифәыхәа. Адгьыл икәымкыысзошәа ицырны ицоит. Аеырфракәа ззы адышәа ду змоу, уи иара ахаҭагыи бзиа еилнакаауеит ацыхәтәантәи аикәшара ишталаз. Ацәа ианыруеит иакәтәоу игәхыҭхытра, игәеисра.

Артәаахәа Хьымца ибжыи ахауа иналтәрааит: «Упры, Сыцша, упры!» Ацкәын дхынаазеит иацхьака, зны-зынла ифәы ацырцәкәагь неифацсоит. Днеиуеит уи дпырны, акы дазнымкыло, днеиуеит дазпагыаха, дазгәдуха – Апсны зегыи иеыбга икәкны игоушәа инаҭоит игәы. Дпыруеит, дыпры!

Иналыркъаны ажэлар неилаѡѡеит, нас ауу рыхга ижэыланы рѣѡархоит зымѡа – амба, амба ааигѣахоит! Хьымца дазѡагъашѣа ашитѣѣѣа иѣамчы нахикъеит иѣы, иагъынахикъеит... ѡаи афы асааит, мыждараѣа иабахикъоз: аѣыхѣа инышьаѣѣхныслан, уаѣа аѣазнымкылазакѣа, агѣарахѣа еизѣа инкаѣаеит, аѣкѣынгы днахъан ашьаѣ-ра шыѣаз дынталоит.

Уаѡ игѣы иѣазамкѣан иналыркъаны иѣалаз аума рѣыѣ иѣѣнакъоит, рыблахатѣ аргѣежьюеит ауаа. Арѣѣаа-сырѣѣаа аатдыргоит аѣѣса. Игѣыѣкъа-ѣсыѣкъаха инеилалоит зегъы. Хѣеѡ иагоит хѣа, зѣама ахы кны ауаа ргѣы зыргѣгѣоз ахатѣеибага, акы дажѣлозшѣа изгѣаамыгзазакѣа, иѣамагъы днахан абжаранза иаѣтихуеит. Жѣакгы аѣѣашѣа даѣѣымшѣо, дшьаѣѣхоит убраѣа.

Аусѣа зынза даѣа хырхарѣак роуит.

Аѣыхѣа ахьынкаѣаз, ѡынтѣгъы инышьѣакѣымпылит, нас, акы инышьѣнаѣазшѣа, иѡышьѣкъаны, ишны ишыѣаз, аѣывхѣа аѣыѡанахоит ѣхъаѣа, игѣыѣшьаагаха инеиужны икыркыруа. Аѣкѣын иакѣзар, ашьѣасха имазеит уѣѣартѣеиѣш, ашырхѣа дѡышьѣкъан, дкѣалаауа иѣы дѡашѣѣалоит. Ари ѣалоит алеи-ѣси рыбжьара, амаѣѣыс еимѣара еиѣш иласны.

Хьымца ииуа-иѣаитѣо хѣа акгы изымдырзо ауѣ дышѣо. Ихы-игѣы ихаршѣны, аанкылашьа змам мыѣ дуззак дышьѣкъѣыѣѣа дагоит. Дагоит, дагоит аѣкѣын. Акгы игѣы иѣам, акгы игѣалашѣом. Ихы аус аузом, ишьаѣѣѣа затѣык роуп аус зуа. Амала, уажѣраанза дшыѣѣааѣ дѣѣаауеит, уажѣраанза иихѣаѣ ажѣагъ ихѣоит: «Сыѣша, Сыѣша!»

Ауаа азнык азы ишанханы еилахоит. Ѣѡуку аѣкѣын иѣы ааникыларѣ дашѣѣоуп хѣа ргѣы иаанагоит, ѣѡуку ишѣаны еибархѣѣѣоит. Аѣыхѣтѣан зегъы еибархѣѣѣоит, рыбжьы неилаѣа, адѣеиужь инахдырѣѣоит: ишѣартѣѣѣѣами – аѣкѣын ишьѣаланы иааиуа аѣѣѣа, рышьхѣа дадыргар

ҕалоит. Арпыскгы ызымычхакэан, ажэлар дфарылкбан, ачкэын иахь ифьфеихоит дирхынхэирц, аха анеиха имтэкэан Хьымца днытцаба дцоит. Адгьыл ыкэырцэажэо иааиуаз Ёаргь Светлов, ашырхэа днышьтасын, ахьшь акэчышь анышьтнахуа еипш, ачкэын дфышьткэыцэаа иеыхэда дфыкэикуеит.

Светлов ишьхэа нарба, ибжбы гəаѡаза инакэиргоит иеы. Аеыз, аапсамтэзы аидара иахагы ихьантəхоит, аха иаламзар цсыхэа шамамыз еилнакаазар акəхəп, амч зегь еизганы идəыкəлоит, идəыкəлоит аурт еипш иткьаны.

Агəыркьхэа рнапкэа еиныркьоит ажэлар. Абыржэы азы иаатытдызшəа, ауразоуроу ибаазажжыраза, апхзы иаганы, акəадыр хбыкьны ишақəыз, ахəа еипш, амба интəшылоит Хьымца хэычы иеыхэа.

Зынзаск игəгəазахоит анапеинкьара. Уи амацарафгы имаанфаскəа у-р-р-аа хəагы аатдыргоит ажэлар, адəеиужь ду рыбжы ахыртəо, ашьхəкəа ирнырѡуа. Азəы дахьгылаз ызымчхəкəа, итиркьах здырхуада, аха атцыкь хəа дхысуеит. Хьымца иеыхэа инашьтарххны, амба дынтəлоит Ёаргь Светлов. Зегьы архəытцəы-хəытцəит, ргəатцанза инеит уи икаитцаз: иѡнапык рыла ачкэын дихырхəхəаны дикын, уи ала ауаа адырра рытə, – апхьа инеиз Хьымца Аршба шиакəу.

1969

ИЦƏАЖƏО АХАХƏҚƏА

– Уцшишь, уцшишь, иубома ант ачнышкэа икарцəо? – ихəеит Чанча, инапы неитдых амшын агəахьы инархханы, – Акы амшын иалыхəхəо ахəхə иқəтəоуп, егы уи иава-гьежьуа, авапырра иəфəуп. Икəнацарц атахуп.

– Ус акəымзар кəлап, – иааимеикит Инал, инапы ил-ахь иапыракны, иблакəа амра иацəыхьчə. – Атып мацми, атцəфан еипш ами азы иштыхəхəо ахəхə, уи иқəтəоу ачныш

иапырхагамкәә, җара сзаватәозар хәә иавагыежьюазар егы? Аңнышкәә ртәы акыр сапхьахьейт. Урт аицәхасрақәә рылазам. Агәеибатара, абзиабара ду рыбжьоуп.

– Гәеибатарас, бзиабарас ант ирымахузей? – днархыччашәә җааитит Чанча. – Атың маншәалоуп, ибзиоуп, еимаркуейт ауп.

– Ус умхәанишь. Аңнышкәә еихзызаауа җсаатәқәоуп, – еиҗа инамеикит Инал.

Аңнышкәә рыпсҗазара аҗнытә дзыпхьахьаз ажәабжь аацәыригейт Инал. Чанча ишыза иахатыр аҗынтә дзырәуазшәә җаитцон, аха арахь игәы иҗаз дачеакзан.

Аҗқәынцәә ашыҗагы Басла амшын иахьалалоз аҗәара иқәгылан. Рееилыхны, реиқәә кьаҗ мацарақәә рыда акгы рышьамкәә, акгы ршәымкәә аҗын ишыҗаз алҗақ еиҗш, амра иашәны еиқәатцәә-еиқәатцәәза. Аҗхынра ааиҗьҗей, амшын ишҗоу иҗазами.

– Атың, атыҗоуп аус злоу, – еиҗанеихәахт Чанча, иажәақәә атта-ттахәә идәықәҗо, – абанҗ аҗсаатәқәә зхаабыцуа атың. Саргы даара интересс исымоуп уи. Игәататәуп. Харантәи хнаҗшны иаабалар атқыс, хнейны напыла иааипхьахшышьаар еиҗми?

– А-а-а, закәызей хәә сыҗан! Уара Диоскуриаҗа ацара уҗаххазаап! – днахыхәмарит Инал. – Ицегь инахарашәә хазсарцу?

– Уаала, удинаныс, хҗап, иаабап абни амшын иалыхәхәо ахахә, – иааидицалазейт Чанча, ишыза дааиҗагыежьюшәә иапхьа даагылан. – Уаанза хзыназарымхәә угәы иаанагома?

– Мап, сгәы иаанагом. Хҗаҗа нызыкь шықәса бжьазаргы, хназартә халаҗоуп. – Инал амшын дынхыҗшылт, уи иалыхәхәоз ахахә аҗынза ишәо-изо шаҗа бжьюу. – Уааи хагыҗатәҗьап, хҗап Диоскуриаҗа!

Инали Чанчеи иагыалаҗан ахахә аҗынза изсаны инеиратә еиҗш. Аҗәантәи аҗқәынцәә, есышықәса амшын аҗны изсоз,

еитцәкаҕараза, ицкыаза иҕажын амшын, уи убри аҕара аеыртынчзаны иҕан – аисратцәкыа иацәашьон.

Цыбаа мыцхә мбазакәа Инали Чанчеи неины наҕ-ааҕ ахахә инадгылеит. Ааи, урт ахахә инадгылеит, ргәышпқәа рҕынза азы изаахәхәо, рнапқәа рыла иара ахахә ахата нтарс икны.

Азсащәа амшын зхатәаз аонқәа руак иазнеит. Икәгылан атзамц хыжәжәаха. Рнапқәа зкәыршаны иркызгыи, дара ишеилыркааз ала, уи атзамц ахата акәын, аха егьырт ахыжәжәахәкәа рааста, атцәфан еипш, амшын иалыхәхәон.

Ажәытәзатәи ақалакы Диоскуриа Инали Чанчеи акыр азбахә рахәхьан. Афыракәа зну ахахә ссирқәа, аҕәбарқәа, ахыи маҕәахәкәа – абраҕа ауаа ирбахьоу хәа шаҕа жәабжь ыҕоузеи, агазетқәа шаҕантә ирныртхәоузеи! Иудыруазеи арт ацкәынцәагыи акыи рықәманшәалахар. Знык изсаны абраанза ианааих, ирызбеит аҕыбааа адырбаларц.

Рапхыаза Инали Чанчеи атзамц икәныҕкәаны игәартәит. Уи иахьабалакгыи еиҕараны амшын ахатәамызт: цыара маҕфәхәаранза, цыара хәдацәахьынза, даҕаа цыарах – ауааы иаурагыи азхомызт. Аҕыгхара даара ижәпан атзамц, ахахә дуқәа аларсны иалан уи, ацкәынцәа икәныҕкәаны иа-хьцоз, ршьапқәа рыла еипхыишьышьааны игәартон, цыара-цыара азы иалпшны блалагыи ирбон.

Ацыхәтәаны атах-саххәа хыла амшын инасит Инали Чанчеи изыкәгылаз атзамц хыжәжәаха аҕынтә. Хаз-хазы, изсо, наҕ-ааҕ уи атзамц ду инавалт. Акыр секундқәа амшын атдан иҕан, нас ашыр-сырхәа хыхь инхалт, рыпсы ааифырган, ақәачакәа реипш, дырщегьах еиҕа инзаакәкәала ицеит. Еиҕа инхалеит, еиҕа инзаакәкәалеит.

Абас акраамта изсо, инапыршьышьуа, амшын иҕан ацкәынцәа. Еилапыххаахьаз ажәытәзатәи аонқәа рыкәша-мыкәша иеимдон, ипшаауан. Рыблақәа анаахыртлакы, ирымбоз хәа иҕаз амшын атдан! Атзамц иадтцәатцәала

иахынхалан амыдагыкәа. Ицкәаза амшын атца хкбан
цслымзла. Ихаббала, ахауа иалоу апарашит еипш, изсо
амшын итан амедузакәа. Акбацкәа ианааудхалалакы, ужыы
бызбызуа иаакартон. Инал зны дцыгыны днасырц акгы
ааигымхейт, икбакәаза, ауарба еипш, ихацшшала иааива-
лаз ашәиак.

Афыв-сывхәа анахь арахь инрывкбалон зуахкы
утахыз ацсызкәа. Иабатәи сасцәоу имцаа-имцшаа хәоны
иәнанагалаз хәа ацкәынцәа цъарымшьоз дара!

Чанча зны, аиаша ххәар ами, дагышәейт. Инали иа-
реи хыхь ианыәхатцәрыла, иваратцәкба еикәатцәаза:
иаацәыцыәрит мшынхәа дуззак. Инал уи ацәшәара акәым,
дызсо дагынашьталт. Уи акыр шәыкәкәа дрыцхьахьан, иды-
руан амшынхәа ауафы бзанцык цырхага шинаттоз, уимоу
изаакәрылауагы дшеикәнархоз. Иәыза икаиттоз игәы
ааргәгәейт Чанчагы.

Аәнкәа рхыжәжәахақәа ахьтагылаз акәша-мыкәша
амшын цәулазамызт, азсаәцәа хыхьынтәи хыла инасны,
атцанза ицаны иааипхьышьшьааны, хыхь инхалон, рыцсы
еитамкзакәа. Убас иахьцәуламыз, – акыр ирыхәон Инали
Чанчеи рыцшаарақәа ус азы: иарманшәалон, акыр цып
еимырдон.

Амшын иалыхәхәоз ахахә азааигәашәа иеимдо-
ипшаауа ишнеуаз, ацкәынцәа икбакәаза иказ хахәык
инахтыгәлейт. Зназы ирдырыз икбакәоуп, еицейкараны
азәы ицәызшәа икоуп. Аәынтә раан инзаатцәрыланы
рнапкәа рыла ианааипхьыршьшьаа, игәартейт аәырақәа
ирейцшшәа тақәатафарақәак шамоу. Ахынтә раан,
рыблақәа аахтны инахәацшызар, азы аишьылра ина-
лырбааит: ахахә шкәакәоуп, иашатцәкбаны әыратцас акы
ахәынгаста анубаалоит.

Рыцсы ааитаркырц ацкәынцәа хыхь инхалт, амшын
иалыхәхәоз ахахә нак-аак инадгылт.

– Абри акы зхәо хахәзар калап, – ихәеит Чанча, дхақыпсыкыуа, амшынзы ифыкәкәо. – Аңсны ахахәкәа цәажәоит хәа рымхәои. Адгыл иаатхуыз аума, азиас, ма амшын иаатхуыз аума, икьаькьаза ицәны икәзар, хыршы азутәым, уи ахахә жәытә ырақәак анызар алшоит. Убас икьаькьаза ицәны икәз хахәымыз саб иашьа Маикоп азааигәара анышә шижуаз иаатдихыз, цсышәала ицәажәоз ахахә. Х-нызкь шықәса ахытцуеит рымхәеи.

– Анцәа иныс, абригь ицәажәакәо ишреиуоу, – днеипхьхәыцшәа нақәҗитит Иналгы, ихы ларкәны амшын дхыпшыло, ирцшааз ахахә шкәакәа азы далцшыны ибарашәа. – Амшын итырымгеи нартаа ртәы зхәо ахахә кьаькьагы. Аабыкьа агазет ианымыз. Ишәымбеи?

– Ихамбакәа! Баба ишихәаз ала, уи ахахә иану ахтыс, хәнызыкь шықәсагы иреихауп.

Аңшаащәа еибаргәтәны ицеит дырщегьых амшын атцахь. Ахахә шкәакәа изсо, иназнеин, рнапкәа наларцсны икны, иаащәхеит. Аңслымз илажьыз ахахә, аатцысит. Инали Чанчеи ргәырғьара хәаа амамызт. Имгәырғьакәа – ахахә мтыси. Уи иаанаго анышә итаулань итдам, атцхра мариоуп ауп.

Ақкәынцәа хыхь инхалон, рыцсы ааршьон, атах-саххәа дырщегьых хыла амшын инасны, рхахә шкәакәа иазцон. Ирулакгы ахахә атып инахганы, зымщәа иныштарцеит, нас инахан иагьаадырхәит иара. Уи ахахә цшыркцан, ашьтахьтәи агангы ауащы ицабаа адын – иеикараны икьаькьаза ицәын. Уи аганахь ала ырак аноп ухәартә икамызт.

Иааңсеит Инали Чанчеи, иааңсеит уаха нарылым-шо. Амшын иштәз итазыфеит. Амла интәон. Рфь тәааит – азба иамыргәакуаз. Омак рыхьыргы калон, – изцозма рышьтахька изсаны? Рыцсы даңшәмахеит ашхәа иақәтәаны иаарывалаз аңсызкы.

Жәабжь ғыцк рылафын, иеизеит ауаа азал тбаа-тыцә аҥны.

Уағапшык, иаазланы иказ, иоура итцегь инацындаз ухәартә атоурыхқәа рнаукақәа ркандидат, дненины ауаа рапхьа данаагыла, тынчрахеит. Амтц ңыруазар иуахарын. Ашла злубаауаз ихахәы жәпақәа инапы нарылшыны ишьтахьҥа инҥхьеихәан, иеизаз днарылапш-шарылапшшәа ааиун, абас дналагеит иажәахә:

– Аҥәардә дықәтәоуп даара бзиа иеилахәо пхәыск. Убасҥак лылахь еикәуп, абар длағырзышоит ааугәахәып. Ларҥа напы ала дылгәыдыхәхәала дылкуп лшьамхы зәанзыршәлаз аҥкәын хәычы.

Апхәыс лыблақәа тааза, агәырғацәҥа рыхны, дихәапшуеит асаби. Минутқәак роуп илзынхаз. Назаза дипыртцуеит лара.

Асаби, дгәытҥа-псытҥаха, дылғапшуеит иан, имчыдаханы ихьыдышышыыз ларма напы имҥәытцаргәгәа икны.

Ани ахәычы хьааго, рапхьа дгылоуп пхәызбак, лызнапык ала чқьмаңа хәычык харакны икны. Уи ачақьмаңа итазар акәхап ан иааизылыкәшәахьаз лмазара. Лыпсымтазы илтоит ауп лхәычы. Ан лыблақәа таахьейт, амца рғыцаара иағуп. Урт убас рхәо ңыушыап: «Адуңеиағ зегь реиха бзиа избо схәычы, абри ачақьмаңа уара иузынсыжыуеит, акы иухәап пхьаҥа. Уаазаха смазеит. Лахь сумтан, исхарам сара. Унсыжыуеит иахьа. Иухьша цәҥамыцәҥык ыҥазар, зегь неизакны сара схы иақәшәаит, сара исзынхааит зегьы. Абзирақәа урылхәдамзаит уара, сычкәын, сца затәы, схәычы».

Ан итцегь днаргәгәашәа дгәдылкыларц лтахуп лхәычы, аха уаха алшом лнапы, ишәымбои, имчыдаханы ауп ишықәхаз асаби ижәахыр.

Атоурыхқаа рнаукақаа ркандидат далашықны ацәажәара дағын, иажәа атәымғ еипш, ирылакьякьон аинститут аҕны иеилагылаз ауаа. Рлымхақаа кыдцаны изырџуан зегьы. Зтың иахытцны, ицегь инаскьаны, иара акандидат изааигәахозгы дубарын. Иахья иҕало акы акәышсәа иаргәжәажәон ауаа раҕхья атзамц иадгылаз амармалташытә хахәса ианыз асахья.

– Хинститут, – дцәажәон акандидат, ахахәса шкәакәа дад-гыланы, – аекспонат бзиаза аднагалт. Ари амармалташытә барельеф, хара излеилахкааз ала, иахытцуеит ҕнызқьы хәышә шықәса. Казара дула иҕатцоу ажәытәзатәи абаҕақаа иреиуоуп.

Ари мазара дууп хинститут азы. Табуп хәа раххәоит, абра зегьы ишшәахауа, абас ахамта ду хзызыҕшааз Аҕәантәи ацкәынцәа Инали Чанчеи. Абра иҕоуп даргыы. – Анаукақаа ркандидат, ибжьы неитцыхсәа нарықәҕитит ацкәынцәа. Аезыргара иацәыҕхашьяны ауаа ирылагылаз Инали Чанчеи, иара акандидат ихата днеины рнапқәа ирынкны иаарылигеит. – Абарт ацкәынцәа, аҕьабаа ду адбаланы, ирыҕшааит ахахәса амшын атан Диоскуриа ахыжәжәахақаа рыкәша-мыкәшан.

– Убри аҕара изыфаха иҕан, – уаҕы игәы ишаанамгазоз, ауаа днарылҕьан даатгылт быргык, инапы неитцыхны ацкәынцәа инрықәырххо, – рқьышәқәа хшәаахахьян, азсара рылымшо аҕынза рымч қацсахьян. Рхала ианзхамла, рнапқәа ирынкны ауп сышхәа ихагаланы ишақәсыртәаз.

Атоурыхқаа рнаукақаа ркандидат дааҕышәырччеит, аҕсызқьы ихачхара ахьмачхаз абзоурала иажәахә ахьеиҕкьаз, нас ихахәы жәпақәа дырџегьых инапы нары-лишьын, убас даалгеит:

– Ацсны атоурых дузза змоу тәылоуп. Иҕоуп атцарауаа рахьынтә цьоукгыы ауаатәыҕса раҕхьяза абраҕа ауп иахықәнагалаз, абрантәи ауп ажәларқәа рыҕиара-

рызхара ахьцысыз хәә згәы иаанагауагы. Аңснйтәи ад-
гыл шыаҕацыңхыаза ауаҕы итоурых ашътамта ануҕ.
Абраҕа ахахәкәә цәажәоит, ирхәоит хазхылтцыз шынхоз,
ирыңстазаашыаз атәы. Уи иахыагы иҕахәоит, хәрҕеиуеит,
иҳазцәырнагоит иҕәандаза иҕоу ацәаныррақәә, ахәыцра
бзиақәә, аңстазара абзиабара, аззышара. Урт ирхәоит
аңстазара цыхәаңцәара шамам, адунеи ианыцуа
рыбзиарақәә – ианыло ишыртто атәы. Закәытә цәанырра
бзиақәоузеи иҳазцәырнаго абри хәңхыа игылоу ахахәса
шкәакәагы! Ан дыңсуазаргы – бзиарас иаалымоу зе-
гы лхәыцы илтоит. Лнапы ижәахыр иқәку – убри
аңхарратцәкыагы иара изынлыжырт лтахуп.

Интерес дус иңхыазаны иахәаңшит ауаа аекспонат ҕыц.

Аинститут аҕны иҕан ахәаанырцәтәи асасцәагы. Цьоу-
кы рфотоаппаратқәә нақәдырххейт ахахә шкәакәә.

Цьоукгы рблокнотқәә шырақәак наныртцит.

Инали Чанчеи, агәалақара ду рыманы, идәылцит аинсти-
тут. Агәалақара рымамкәә, даргы ирымңшааи ицәажәоз
ахахәкәә иреиуаз акы! Дышңахцәажәеи атцарауаҕ! Абаҕа
бзиазақәә ирхыңхыазалоуп имхәеи!

Еидымхалакәә еиңыртцит, ицейт аңкәынцәә досу рыоң-
кәә рахь.

Чанча иан, лшыамхкәә еиқәыршәны, аҕәардә дықәтәаны,
шәкәык аңхыара дшаҕыз, дныоңашылт иара. Иан дагы-
беит, иаразнак даауалуашашәә дҕалан, инапқәә рхаханы,
абақхәә иеыналгәыдижылан, дааигәыдиҳәхәалт.

– Ди! Ди!

– Закәзеи мшәан иҕоутцо? Сышәкәгы каужыт умбои? –
днацралашәә ҕаалтит ан.

– Ди! Ди! – ибжы аақыңқыңыт Чанча, иан иахагы
дигәдыргәҕәало.

– Ускәатц сымхәеи! Усңырхаҕахейт. Шәкәы бзиақ саңхьон,
– ан лнапқәә аңкәын ижәахыр инықәлтцейт днеигәтасырц,

аха урт лхымхэыцкэа, ашышыхэа уа иаакэхеит итатаза, ипхаза.

– Ди! Ди! – еиҥа неихэеит Чанча, иан лыблакэа дырхыпшыло, иара итэкэа иналырҕканы алабжыш аархаҕэкэалеит.

Ан днатрыст. Ииашоуп, Чанча есқынгы дгэыкуп, дгэыбзыгѳуп, иан дгэыдикылоит, аха ари гэыбзыгѳра мацаран иҕам – агэытҕка-ҕсытҕкара аҕоуп.

– Иухъзеи, иухъзеи, нан? – даацхэанталеит лара, сабик иакэызшэа аҕкэын ихгыы аалшышыит.

Чанча иара ихаҕагы иҕьеишыон уи аамҕазы ди ада даҕеа ажэакгы ахыҕамшэаз. Ашэкэы аашытыхны иан иналырҕкны, лҕаҕхашэа данаатэа, дааҕхашыашэа ихы аалаирҕэит.

Инал амшын иаваршэны днеиуан, аҕшахэа ҕаҕка даныланы. Дцон иѳныҕа. Басла данаазыхгыл, дааҕылт. Ауаа раҕэаѳын, еилаҕыруа амшын агэы ихыҕшылон: иҕҕазҕазауа, ишытызза, зынзаск аҕырҕаҕазаны асқала иазнеиуан аҕба ду.

Инал амшын дхыҕшылон, настха ауаа днарылкышэа, зымѳа дгылан. Аҕба агэхыаагы икзамызт уи. Аҕкэын иблакэа аҕкэын аҕѳан еиҕш амшын итыхэхэоз ахахэҕар. Шаҕантэ ибахыааз уи ҕыхыагы, аха хырѳаа амҕазакэа, даѳсны дцалон. Ожэы даруалуашон, ахэыцрақэа изнарҕысуан. Инал игэалашэеит мызкы ожэы аҕхыа Чанчеи иареи уи азааигэара амшын аҕа еимдо, инапыршышыуа ианҕаз, ахахэ ҕаҕка шырыҕшааз. Ахахэ ухэеит хэа, ишҕаҕаажэо! Аҕкэын абыржэгы иахауазшэа игэы инаҕон аинститут аҕны аҕарауаѳ иихэаз ажэакэа: «ҕазара дула иҕаҕоу ажэытэзатэи абаҕакэа иреиуоуп...», «Аду-неи ианытцуа рыбзиара – ианыло ирзынрыжыуеит». Шаҕа ирхэыҕгозеи, шаҕагы игэырҕшаагозуеи арҕ ажэакэа!

Иибаз, иахаз дрыххэыцуа дышгылаз, аҕкэын иналырҕканы иааигэалашэеит аҕнышқэа. Абыржэытҕкыа

ибозшәа иблақәа иаарыхгылеит. Акы ахахә иқәтәамыз, егыи уи иавагыежьюа, авақырра иағын. Еидтәалт нас җа-
рак. Ахахә хәычы реықәыркзеит. Аҗнышқәа, ашәкәағы
дшапхәахьо еицш, бзиа еибабо, игәеибаҗо җсаатәкәами!

– Издыруада урт ани җеи ракәызтгыи? Иаразнак
абри еицш азҗаара ааизҗәыртҗит Инал.– Ан имчыдаха-
ны, уаха налымшо ахахә иқәтәазар, азы ихтәалар, ахы
накәаены ихәаеуан азы? Иавақыруа иавагыежьюаз – уи
хьаазгоз, иазгәақуаз аҗа акәызтгыи? Ианеидтәалагы,
еидыгәғәалазеит. Зынзаск еилаҗәазеит. Ан аҗсымҗазы
аҗәеижьи иалаз аҗхарра хәычгыи – аҗа ианатарҗ
аҗахызтгыи?

1970

АМҖАН

Ижәпахахараза иқәчыз анакәа аарла иалубаауа ине-
иуан җык зҗақыз аҗанах. Инеиуан уи изыхҗаалаз азиас
икәкәраа, еиқәыҗәашь асымкәыл зқәжьи аҗаф хараққәа
ирыбжьаланы.

Анакәа уи акара ижәпан, азыжь еицш акәын адгыл
ишахатәаз, аеи аҗанахи изсо иалан уи азыжь.

Амза җәхьан, аха ашәахәақәа адгыл ақынза
изымназакәа, анакәа иналаз иҗон, иара ахатәагы, хаара
аҗазамкәа, кәрышк иҗо абҗатә җара асахьа аҗаны, иҗааза
икнахан ажәфан ақны.

Аҗанах иакәтәан хатҗаки җхәыски. Ахатҗа аҗы ағәра кны,
ожәы-ожәы ибжьи нақәиргалон, ашитҗәхәа инахикәалон
икамчгыи. Аҗхәыс уи иварағы деиҗыпҗны аҗанах иакәыз
аҗәа далатәан.

Арт рыуа ихатҗоу, иҗхәысу злеиҗудыраауаз рыбжкәа
рымаҗарала акәын: рхамкәа ирылахәан, азәгы ихы-иғы
убазомызт, иҗахәхәан, рыбла маҗарақәа ааҗшуан.

– Ұынѡажәижәба градус иреихауп. Уи ауп иаана-го абри ихчылаз анакәа, – ихәеит ахатца, аңхәыс лахь даахьапшны, нас, итегь ибжы аарңшқашәа, инацитцеит: – Лариса Андреи-иңха, ижәбахьазу абри еиңш атцаа?

– Азбахә саҳахьан, аха исымбацызт, афыза Наҳар, – лхы дааѡахашәа луит аңхәыс, асысцәатә наптарңа ду иңаз лнапы лылахь иаңыракуа, лыблақәа аңша иацәыхьчо. – Кыр бжьоума Сан-Ремо ақынза?

– Мап, шыта акгы бжьам, ҳнеиуеит лассы, – лгәы аакәитцеит Наҳар.

Анчиларнтәи Иуданка еицзон арт афыңагы. Наҳар дыпшыхәфын, Иудантәи агеологиатә ңшыхәырта ақны аматтура далан. Уск атыхәала днеины дыкан Анчилар аңшыхәыртақәа русбарта ақны. Убрака еикәшәеит «Адгьыл ду» ақынтә ҳаирпланла иңырни иааз Лариса Андреи-иңха Стремилинаи иареи. Уигы Иуданка ицоз азә лакәын ныңы-ныр-механикс апутиовка лыман.

Анчилари Иудани рыбжьара фымш-ныкәара атахын, дара бзиа икәаруа аеы уақәтәазар. Ирыбжьаз амѡа ускак узыргәыргьашаз мѡангы икәмызт, иуңылон Лирима азиас дугы. Аңхын уи азиас ихын атыѡқәа, ашхәақәа, акатерқәа, акәынгасқәа, азын, ианхцаалак – ауаа еиңанеиааигас ирыман ашәѡақәа, аеқәа, аеацәқәа, иаҳарак аңьанахқәа.

Уарла-шәарла еиңанеиааиуан анчиларааи иуданааи. Командировкак зманы ицо-иаауа рыда шамахамзар уафы дылубаауамызт урт ирыбжьаз абнаршәыра.

Абарт аѡ-ҳаблак рыгәґаны игылан Сан-Ремо ҳәа изышыңаз аангыларта – аңхьарта фны. Атх зыхьзоз иааи-хигон убрака.

Наҳари Лариса Андреи-иңхаи убрахь акәын ожәы иахыццакуаз.

Ишытхысаа инеиуаз аеы, иаалыркәаны аныкәашәа ааңсахын, ашышыхәа афыѡанахеит, ибалыбаґо, ожәы-ожәы ашыацәхнысларагы иналагеит.

Нахар ашырхэа аҕынах дѡаныҥан днадыххылт, ихамы дташышы, аҕацэқэа асаара ишытархэазо. Ицнапык ала аеы ахы ааигэдыкыланы, егы инапы ахаҕы иахышыуан. Аеы аблахаыцқэа атцаа еиднаршэылан, иазхтуамызт, иахыцаша абомызт. Ирыцқеит Нахар инаптарҕа татала, иамихит убасгы аеы аҕынҕеи аҕи инеимазакны иадшэылаз ашыашьалқэагы.

Пыхыа ааста иахагы агэы алаҕаны, иццакны аҕыѡанахеит аеы, атта-ттахэа ашыапқэа еиваҕсо, ахы харакны, алымхақэа ырхыырвыруа.

– Лариса Андреи-ипҕа, шэхи шҕажэбо? Ахыта шэысцэакзеит хэа сыҕоуп? – дыхэмаруа длазцааит Нахар.

– Бзиарас исымоу, макыана сыблақэа хтуп. Сҕи сҕынҕеи ашыашьал ртымиаацт, – даахыччеит Лариса Андреи-ипҕа.

– Егырахы ала сызлаехэаша акгы збом: азы хышэашэа сналахазшэа сыҕоуп: сшыа-сда зегь еимнадоит атцаа.

– Иаашэычҕа, абааҕсы. Абар, абар хааит.

Нахар ожэраанза аеы дамыскэа ус инахыҕьалон иҕамчы, ожэы ашитцэхэа иагынааирхеит. Ари збаз сара соума ахэан, аеы азынаказы еитцас инышытыҕеит, нас ахыкэалаа еиҕш, аҕыѡанахеит, анаҕэа жэпа иалцэраа.

Аҕца ахгон аҕынах лас, зны-зынла ашша зықэшыызшэа иҕаз атцааршэ, иқэцэраа ганха инеихалон аеы иашыталаны ацара ҕэншыаны, иаҕыѡларц атахызшэа, даҕазных инаауан, ахбыкырахы ахы архон, убаскан, Нахар изшыапык атцаа инықэырсны, иааириашалон.

Хэаа змазамыз таига еитцхэа ишытан, асымҕэыли анаҕэеи ахаҕаны. Атцаа цэҕыа зегы ргэы акхыан, иаршэхыан азы, адгыл, ашэаҕыцааҕ. Еиқэшышы итынчран ауразоуроу, бжык цыара имго, аҕынах ачыжы-чыжыреи аеышыхэа ашытыбжи рыда. Машэыршэагы итысуамызт махэтак цыаргы. Нахари Лариса Андреи-ипҕаи ахыеватэаз, аҕынах анаатаҕаҕаслак, рыжэѡахырқэа ааидкыслон,

иааидыгэгэалон, убасқан, ашыңағы рхамқәа инрылсны, икәандаза, ихааза қхаррак Нахар ицәеижы иналалон, ихы инаркны ишыапқәа рқынза дааимнадон.

Хара имгакәа имшахытцит аеы, азышәтра ааныжыны, мардарашәа инафалт, ихақыпсықыа, аңында афақы кылкәо.

Нахар, аңынах дақәтны, ус давагыланы днеиуан, аеы ағәра кны. Агәынхара гәгәа зауз аеы, амардагы ионы ихарц аеазнаклон, аха Нахар, уи рыцхашыаны, лассы-лассы ағәра нафеиклон, идәықәйтқон ныкәашәала.

Аңынах ожәы асы иқәгыланы инеиуан, еилашәхыз, аңынахқәа идрапахыз, зфыгхара метрак инеиуаз асымкәл. Уи гәгәан, уссгы иамбакәа иннакылон аеггы аидара зқәыз аңынахгы. Цыара-цыара ацааршә еицш итәыртәыруан, угәуеанымзар, унықәкыаны укахаргы калон.

Амарда иагынхалеит, адыххәа иаангылеит аеы.

– Хааит, хааит! – дгәырғыатқәа ґааитит Нахар, аңынахгы днадкыан, ифәшеихеит зымәа.

Стремилина акгы лзеилкаауамызт, дгачамкны днацшы-аацшуан. Иабыкәу, мшәан, арт ахәаиз? Ауразоуроу бнароуп. Цыара уаөцсык дубом. Цәымзакгы лашом.

– Ахы, шәааи, шәааи, – ганхашәа ибжы наиргеит Нахар, дыбгыатуа, шыапыла асырхәы цкәо акы иадхуа.

Лариса Андреи-ицха, макыана ґыртыс лымазамкәа, дшанханы аңынах дантәалан. Ңнык акны сааит хәа лгәы иаанагозма.

Сен-Ремо аламала иузеилкаауа ґнымызт. Цақа адгыл акны икажызы аси хыхь аґны ахыб иақәжызы аси рыбжыара цәахәа еикәатқәазатқәык аацшуан – асы иазымтәахыкәа иацәынхаз атзамц ақьарстақәа ракәын, егы ауразоуроу сыла итаҳәхәан. Нахар аґны дадхо дзадгылаз, асы зыднахәхәалаз ашә ааиртырц дафын.

Ацшыхәґы, аґны ашә аартны даныґналагы, Лариса Андреи-ицха цытраамтак днацшы-аацшуа дгылан, уахь аґналара лзымгәагыа.

– Ай, саңсыуоуп.
 – Аңснътәи шәаны, абра аус жәуеит акәү?
 – Ус ауп.
 – Излажәгәағызеи? Ахьта шәацәымшәәзои?
 – Аәадатәи адгьылкәа рромантика, нап эларкыз аргыла-
 ра дуқәа сыхны сааргеит. Сахьааиз, аусура сатәнәтәзеит.
 Аус уалашыфкыр, ахьтагы уғәалашәом.
 – Аус уалашыфкыр, ахьтагы уғәалашәом, – гәахәас
 иҕацаны инеиҕалхәеит Стремилина, арҕыс иблақәа кыл-
 кааны дырхыпшыло, нас, лыбжыы ааңсахшәа, инацылцеит:
 – Иқәнагам шәыхыз мацара хәо шәацәажәара. Шәыхызгы
 шәаб ихызгы неидкыланы исхәаларц сҕахуп...
 – Аурыскәа ишрымоу еипш иаххәозар, – дналагеит
 Нахар, инаптарҕа дуқәа имҕацо аҕны адәылцра иеазкуа,
 – Нахар Самсон-иҕа Санба хәоуп ишааного, аха сара
 Нахар хәа сашәхәаларц сҕахуп. Ус сархәоит зеггы. Аңсацәа
 хҕны ахьзи аб ихьзи неидкыланы ирхәазом. Ма ахьз ма
 ажәла, иаҳарак ахьз ауп ирхәо. – Нахар, абҕьаахәа даа-
 имдан, аатцәак ҕшааны, ижәахыр инхишьит, даахьахәшәа
 иун, исас ҕхәыс лахь ус ҕааиҕит: – Саҕамзааит шәхала
 шәааныжыны сахьцо. Саауеит лассы. Абри аатцәа азна азы
 аазгоит.

Лариса Андреи-иҕа даауалуаша-ҕышәырччашәа луит,
 акы лхәарцгы лчаазылкит, аха ахәаха лоуаанза арҕыс
 ддәылцхьан.

«Аатцәа азна азы», – днахьхәмарны инеиҕалхәеит, лара,
 гәаныла.

Стремилина лымацара данаанха, дааиҕхьхәыцит: даба-
 анагеи, мшәан? Аңхьарҕа ҕны анырхәа, уаф иибахьоу, ауаа
 ахьаху ҕнуп хәа дыҕамыз. Ари закәызеи? Адунеи иалга-
 ны, иууаза, иҕацәза игылоуп ақьала. Сан-Ремо! Ожәы ауп
 ианеиылкаа лара абри ажәа иатцакыз асарказм шхам.
 Илзымдырзо хатцаки лареи абраҕа иеицирхьиргароуп уаха,
 абри Сан-Ремо аҕны!

Аатцәа дук датцаланы даафналт Нахар. Ижәоахыр иатцакшашәа иааикәхны адашъма ианфәықәижъ, ахъхъа аарыхгеит еикәырца-еикәырца атцаа цәыхақәа – аатцәала уафы иныкәигашаз азы.

Ус ауп ишыкоу абрака: азиас ду ушхыкәгылоугы, егъа уеышәа утахызар, ғамфак азы узыпшаазом азын: зегъы цдаршәахъеит. Азиас атцака цъара кәара сса-мыссақәак атцысны ицозаргъы, узларыхәоузеи – хца-цшьба метр афыгҳара змоу атцааршә рхарцоуп. Ма асы ма атцааршә урзытыроуп, фатәык урхиарц утахызар. Еигъуп атцааршә: иаха иманшәалоуп, азгъы рацәаны иалоуп.

Нахар ауедрақәа афбагъы цдаршәла иртәны дфарыхан инаган афечкъ инақәиргылт. Лаба дук ала амца аахәтишьшьаан, ипеипеиуа, атцәы узрывамтцо, афечкъ дырфегъых мфыла иааиртәит.

Амфанызцәа ирымаз афатәкәа аацәырырган, астал иныкәырцдеит. Арцсасира зтахыз аконсервтә банкақәа хыртит, инаган афечкъ инақәдыргылеит.

Иарбанзаалак фатә-хык еипцшымкәа, ихәаланархеит ача. Уи ус хъантәхеит. Нахар иартмак иаатигаз ачабаба, ахахә еипцш, иалатцаан икалахъан. Ишейбакәу афечкъ иакәтцаны исырцсасиуеит хәа уалагар узлахәоз – Анцәа идырп уи ацҳарра аналсуаз. Ацкара уеазуқыр, адунеиафы икоума уи цызкаша хәызбак!

Адышәа змаз Нахар избеит ачабаба иазутәыз: ахәархъ иманы дааин, Лариса Андреи-ипцха даалыдгылт.

– Сатамзааит, – ихәеит иара, изнапык ала ачабаба астал икәыргәгәа икны, егъи инапала ахәархъ асас цхәыс илыркуа, – шәсыцхраар акәхеит. Ирласны ача арцсасиразы ари – иреигъу методуп.

Мфык шырхәархъыцеипцширхәархъитача. Цшьыцъараны еиодырффеит, асақәа афечкъ инаганы инақәырцдеит. Ожәшьта акәын амца ацҳарра аналсуаз уи ача.

Санбеи Стремилинаи даара иргээрцханы ирфон ауах-хья. Ашыыжь инаркны хэлаанза абри еицш атцаа баацсы уцэгылазар, угэы ахэыц еиѳнатэо укамло. Иконсервзаа-ит, хээрхыла еиѳдырѳфаз ача акэзааит – акы цыркуамызт. Абжыаацны еицш акэымкэа, зынза ибзиазоу агыама рымазшэа ирыцхязон аимѳалацэа ирымтцаз афатэкэа.

Нахар афлиага аспирт изтан. Зназы, асас цхэыс дылцэыцхашыашэа, ицэыримгарц накэикын, аха нас икалалакгы калааит хэа астол инаган иныкэиргылеит. Стремилина убриггы лхы ахылымбааит.

– Сан-Ремо! – ссиршэа ицхязаны еитаналхэеит лара, акыркырхэа дыччо, лзамѳакэа амца еицш еицра-ланы икацшы-кацшыза. Аспиртгы акыр иамыцхрааи урт ахыта рылцара, рыркацшыра. – Ауаѳы итыц даакэызкыаша ажэоуп, – инацылтцеит.

– Иахаракгы уи хызыс изыдхэалоу аѳны анубалак, – инацитцеит Нахаргы. – Ацстазара даеакалашэа икоуп абрака. Иара ахатэ чыдаракэа амоуп. Акы ушазхэыцуа, даеакы аацэыртцеит. Ахызшыаракэа бзиа иаабоит. Ирышы-цылам изы!..

– Итыц даакэыркыоит, – днахыццакит Лариса Андреи-ипча, – иагыалгэалалыршэеит Нахар иажэакэа: – «Аатэа азна азы».

– Ааи, аатэалагы зны азы аагалоит абрака, – дамацхашыашэа даахыхэмарт Нахар. – Хара, акыр аамта абрака инхо, убаскак хрышыцылахыеит убарткэа, узырчча-ша акы атцоушэагы иаабазом.

Крыфаншытахь асас цхэыс, интерес дус икатцаны дазтаахуан, еиллыргон Иудантэи агеологиатэ цшыхэырта акны ацстазара зеипшраз, ауаа ирынхашыа-рынтдышыаз, ирусушыаз.

Нахар еилыкка, даццыхэангы илеихэеит уи араион специфика чыдаракэас иамаз ртэы. Уи зылшоз иакэын ус-

ггы: аусура агәеисратәкъа иалагылаз агеолог-цшыхәѡы
иакәмыз иара.

Стремилина шақа иңьалшьазеи, абас анихәа Нахар:

– Хаңшыхәыртаґы, уахынацыслакгы, ахыы
унылагылоит.

– Схаан исымбацт адгыл ицырхуа ахыы зеицшроу, –
лхәеит лара.

– Егъа шәтахызарггы ижәбоит ожәшьта, – агәра налир-
геит Нахар, – ассаза, аҳаса иаѡызоу инаркны-килограммла
иґоу ахыыртәатәакәа рґынза.

– Акилограммқәа зкапануа! – артәаа аатлыргеит Ла-
риса Андреи-ипґа, илаҳаз ңашьѡ. – Акыр иаңсоуп гео-
логс абри атәыла ґацә ссираґы аусура. Сшәытдашыыцуеит,
аѡыза Санба, сшәытдашыыцуеит.

– Шәара шәзанаатггы даара иатахны иґоуп, – ихәеит
Нахар. – Датахуп амеханик. Аеартбаауеит араион. Амехақы
иазҳаит. – Уи дѡагылт адәылцтра иеазкуа, аха иаалырґкыны
лгәы ааирхытхытитасас пґәыс. – О, шақа ишәеигәыргґараны
иґоузеи хаңшыхәырта!

– Исзеилымкааит, – иааңьалшьеит Стремилина. –
Исеигәыргґода? Уа азәгы сиздырзом.

– Ишәеигәыргґоит хаңшыхәырта, хымңада,
ишәеигәыргґоит хаңшыхәырта зеггы.

– Исзеилкаауам. Дырѡеггых маанак атдашәтцазар акәхап
шәажәа?

– Мап, мап, маанас ара акгы атам. Ишәеигәыргґоит
хаңшыхәырта: имачзоу аҳәсақәа рхыпґхьазара азәыс
шәацлоит.

– Закәызеи хәа сыґан. Аҳәса маңума?

– Зынза имачзами. Цәымзаркылоуп ишахапшаауа.
Спектакльк анықәхаргылоггы, аңґәыс лроль ахатца
даныхәмаруа раңәазоуп.

Нахар аґаңарахь дцеит. Ақьар ыфаны иалгахьаз аґеы,
аңшәма данаба, иааиеигәыргґан абжыы наиқәнаргеит,

ахәда нытганы, ақышәгы неихьнашы-ааихьнашыт, инеигәтас-өеигәтасит. Санба дырөегьых гәаблыла ахафь аашышыны, инамтеитцеит иаашаанза агәы змырфьыгышаз атәа.

Аеы амацара иеимтеит уи атәа, еидарак аашьтихын, иманы дныфналт афны – ауаа рзынгы. Атәа ауаагы даара иртахуп абрака.

Атзамцкәа ирыкфакатцаз ацәартагәкәа иаха еигьу хәа, руак налихит Нахар. Уи икәчапаз агәкәа иаха ииашан, бзиа еидсалан, насгы, уи ацәартагә аңечкь иазааигәаны икатан. Абамбыл еипш, итатаза, убри ацәартагә иныкәитеит атәа рацәаны. Хчыс ацәартагә аханшәа сафәак наган атәа инатцеитцеит. Ихам ду дөахан инеитцыхны, атәа ахыхь ииакәитеит, ахәы хыхь ифархакы.

– Уаха акгы халакам, ишыжәбо еипш. Шәхамы – хыхь кәтатәыс, хыза цынхәрас. Уи шәа шәнапала... – ихәан, абгьаахәа дындәылцит Нахар.

Лариса Андреи-ипҳа дгачамкын, илура лзымдыруа, даакәхеит дхәытцәытцәуа.

«Игәы итоузеи ари? Хаицышьталап хәа аума! – лгәахы еибакун лара. – Аиарта рхианы ддәылцит, саанза дышьталап хәа. Сышңеибазеи, мшәан? Деилагоума?!»

Стремилина дфьышьңеит, амца еипш деицрашәаны, даафнагьежыт афны. Иаразнак днарызхәыцит Нахар дшаафналалактәкьа инеигәыдылтцашаз ажәа ңьбаракәа, ажәа гәгәакәа. Иалхәап уи еипш ажәакәа – ртак ахәашәа дакәымшәо, дыңхашьаны ацәартагә дытцалартә.

Башаза дгәаауан асас пхәыс, баша илиңшаауан ажәа мчкәа: акгы лхы илзамышәеит. Санба, дырөегьых атәа игәыдыхәхәала даафналан, итацәыз егы ацәартагә иныкәитеит еихыгга.

– Саргы абра сныкәиап, – ихәеит иара иаармариазаны.

– Ишца? – аатлыргеит Лариса Андреи-ипца, илыз-гәаамыгзазакәа, лыбжы нарғәғәашәа, аха нас даахьатын, тынч инацылтеит: – Шәхамы?..

– Ахамқәа аәбагы шәара ишәымазароуп, мамзар ахьта шәысцәакыр хәа сшәоит.

– Шәара? – дьашьо днәиәәңшит асас ңхәыс.

– Сара ахьта иашьцылахьоу азә соуп. Ус сыказ... . атәа снылаиан. Уи акарагы ацәаха сывам.

– Ас ахьцашәхәо! – иаалцәымыгхан днацралеит Лариса Андреи-ипца. – Шәхамы шәара ишәықәшәтца. Сара стәы – сара. Шәара иаашәықәшәтцо акгы шәымазамкәа, сара аәхамыкгы сычырылахәаны сышьтало, мап, мап, ус иаурым!

Лариса Андреи-ипца лхамы аакнылхын, атәа мацара ахьықәыз ацәартагә инықәылтеит иааитцыхны.

– Ус шәымун, ус шәымун! – дааләагыжыт Нахар. – Ианамуза, досу ххамқәа хамазает, аха шәара шәиасыроуп егы ацәартагә ахь: еиғыуп, иаха иңхаррахоит убрака. Уи ацечкь иаха иазааигәоуп.

Санба ихамы еразнак иаакәипаает, Стремилина, уаха диәампакәа, днаисит уи ацәартагә ашқа.

Досу риартақәа рфы инеины инышьталеит. Асас ңхәыс лханы иххаза иакын алампа. Ус илтаххеит лара. Тынчран ауороуору. Аәәа рыхгон ацечкь ағы ибылуаз амәқәа. Аәацара акынтә иааәуан ахәырд-хәырдхәа атәа зфоз ағы ацламхәа абжы.

Атх даара акыр ицахьан еиңш, ашырхәа дәатқьеит Нахар. Иуапцәатә магәқәа хымаңсыма иааиңшаан, қлақадда, еимаатаршәда ус ишьапқәа шыхтыз инар-теиргылан, дгыланы ифьәеихеит.

Ацьаргәал-оны ахьшәашәара иағын, абар, абар акгы агзамызт, акыфыхәа ицхауа, атцаа ныәналарц. Ус ауп уи қазшьас ишамоу: ацечкь агәгәахәа амца қанатцы, икаңшьза иқанатцы, аңхарра өноуп, ианааихсыгь, аңхарра зегы,

атруба инткба, ахауа хышәашәа иналаз ицоит. Убаскан ицәоу ауафгы ацәа данзалымтц... Нахар иааигәалашәеит абра зны иххьаз. Ацаа цәгба аан даапсаха, дкараха дшыкз, абарт ацәартагәкәа руак дныкәхан дыцәеит, данаапш, амца зынза еихсыгхьан, афны хышәашәахьан, иара иакәзар, дгылара дыкоуп: ихы атзамц инадцашәа дахыцәаз, инадшәыла ицеит. Амхылдыз еицш акраамта дакын атзамц, ихахәы данкны. Атцыхәтәаны аарлахәа ихы анацәигаггы, шытцәрак нытцнажәеит.

Лариса Андреи-ипцха, уағеимшхара, убас рыцхарак данакәшәа, дызхәартәоузеи нас иара? Дшыбз аз дымпси!

Апечкь амфы тыблаахьан, аха апыргы хәажжаза ишахәшахәуан. Нахар ашышьыхәа, ишытыбжь мыргазо, дырфегыхазна еивтарпапа амфын теитцеит. Ашәггы наиркит, ауу аахгеит апечкь, иаразнак акапшьхараггы афыназнакит. Есааира икапшьхоз атруба ду хыцхыцуан амцабз ткба иахьцоз. Угәы иаанагарын апечкь итаз амфхыссахақәаггы, еинкьо, еихыкәласуа, иара ахата итыфрны ицозшәа. Ашәа ахәон апечкь, абжыы неитцыхны, таигатәи ашәа ахәон.

Нахар цытраамтак дгылан иеырпхо, апечкь атруба шәпа иеавакны, Стремилина лышка дыцшуа. Ус, ашацахәа ифыфөеихеит уахь, лара лиартахь.

Агаз лампа, Лариса Андреи-ипцха лхафы иаркыз, иххаза илашон, ацпхькәа цсақьаны акәакь икфәпсо, ахәхәыхәа Стремилина илықәпсо.

Нахар аиартәа днадгылеит. Иапхьа ләеитцых дышьтоуп апхәыс қәыпш ләыртынчны, ацәа хаа ләағань.

Нахар, изгәаамыгзакәа дшыақәхацәеит, аха нас ифнапык рыла ашышьыхәа илбаашышьшәа иказ ахамы афәцә хыхь дагынафәхеит, атхарцәхәа ацәа дфалтын, лиарта даакәтәеит Стремилина. Макьана икалаз цқьа илзеилымкаауа, даамадагьмадәшәеит, нас, абгьаахәа ахамы дфамтасит, иааимылжәеит, ф-гәыцәкны еиваны еицыткьаз

ашәақы еипш, имцаха лыблақәагы неигәыдылцеит лапхәа
игылаз ауафы. Нахар лабак ааиаахар уи а́ара имчымзар
каларын.

Азнык азы итып даақәкыашәа дааилацсеит арцыс, аха
нас җааитит убас:

– Са́тамзааит, са́тамзааит, афыза Стремилина! Сара...
зынзаскгы истәхзамыт... истәхзамыт ацәа шәалысхырц.
Ахьта шәылалар хәа сшәеит: шәхамы шәықәфрны и́кан...

Абарт ажәақәа ихәонаты, Нахар дыпхашыа-пхатцо,
шытахыла мацара деиханы дцон.

– И́табуп, афыза Санба, – лхәеит Лариса Андреи-
ипха иагыхаамкәа иагышамкәа, лхамгы даахан
иналыкәыршаны дныкәеит.

Нахаргы дцеит ииартахь.

Санба и́кайтцаз дархәыцуан Стремилина: баша дымне-
ит уи лара лиартахь. Ахамы бықәыфрын ибықәыстоит хәа
иихәаз – җытцахап. Ахьта дакыр, ларгы илықәылтцарын.
И́калап уи а́пшыхәфы пшыхәра даазтгы аусқәа зеипшроу
еилиргарц. Аха ишаанза дырфегых акы иеазикыр калоит.
Иаабап.

Стремилина акраамта дзыцәомыт, Нахар нап злеикры-
зеишь хәа дзыпшуа.

Нахаргы акраамта дызмыцәеит. Днахәы-аахәуан.
Зны-зынлагы иқәыз ахамы дынцәытыпшны Стремили-
на лышка днапшлон. Дышпапшзоу, дышпабзиоу иҗапхәа
акәакыафы ишытоу апхәыс қәыпш! Дышпалызгәышыуеи!
Иттәаа-ттәааза лгәыпхәқәа. Дааигәыдихәхәалазшәа
ды́кандаз!

Стремилина тынч дышытан, лыбжьгы гомыт.

Нахар даахәытцәы-хәытцәит, дгыларцгы нақәикит, аха
убри аамтазы еразнак иааизцәыркыеит ицаза, иғәғәза
и́каз даҗа цәаныррак, иаргы ашырхәа даахәын, дызваиаз
атзамц ахь иҗы наирхеит.

Ихы даиааит, иеихэынцеит арпыс. Ус избит уи. Иҥаххар, дылиааишт, ииҥахуггы лылаигзашт абри аҥхэыс кэыпш. Длымиааикэа! Илылшозеи аҥхэыс затэ, иаалыкэыршаны ыынжаэи жэаба километр ҥсы зхоу азэ дахыыкам адгыл аҥны? Аха имшпара збеит хэа, ауаы иҥраҥалара ауп уи. Насгы, дзакэ уаѳузеи – асас ҥхэыс, уаха ада иимбазац асас ҥхэыс...

Таигатэи атынчра, акы иазеиламхэоз атынчра ду, зеггы агэыҥахэааны иакын, зеггы артынчуан, еикэнартэон. Иартынчт аҥыхэтэаны Стремилинай Нахари ргэыхыҥтракэагы.

Лариса Андреи-иҥха данаапш, ишшара ишахьан. Нахар ииартэ шыҥихьан, тэа цыракгы ҥыара икэыршэымкэа. Ихам ду еикэарены, аҥэартэа ахахьшэа икэын, иара Нахар ихата дыҥазамызт. Аҥечкы агэгэахэа амца ҥан. Аоны аѳнуҥка ҥхарран.

Ус дааѳналеит Нахар, икыаҥ-кыаҥы ихыҥтэҥаз амҥы еидара дук игэыдкыланы.

Ашэ шаатызтэҥыа, атэатэ наҥэа, азхырҥеа еиҥш, ашшы ахга, ашэ инкылѳрны, иуамаха аоны иныѳнахаит. Убри аҥара илашыҥахейт аѳнуҥка, аарлахэа акэын дхаха-чахо дшалубаауаз Нахар уи анаҥэа.

Стремилина ашырхэа дынхэыҥалт лиартэ, лхам ду лхы инакэыршаны. Лыҥсы лзеит: акы ахыҥа, насгы, лымѳанызаѳ даниаҥэажэаша иаамҥам – аус иуеит. Деиҥандэылҥит иаргы дыҥцакны.

Нахар аоны акэакыаҥы имачзамкэа еикэиҥцеит ихыҥтэҥэа-хыҥтэҥэаны, еикэырҥҥаны иҥаз амҥы. Ауа рҥечкы ираҥэазаны иаблит, аҥынхэра амҥы ирмазеины ишыҥатэҥын: дааҥсаха, ахыҥа игэатэахы акны, дара иаха абра ишааиз еиҥш иааиша дҥалар, иеалаимырҥхои. Амҥы ирхианы ашыҥатара – закуанс иаҥҥан абраҥа.

Аҥыхэтэаны Лариса Андреи-иҥха дгылан, лҥы зэзэа, лнапы зэзэа, аҥечкы аҥхарра леатаны днадтэалт.

Нахар ус җааитит:

– Җеазахкып шыжыхъа архиара. Уаххъа аткыс еиҗхароуп. Сара ожәы аҗсаатә рферма аҗынза сцап: иа-азгап қәчарақәак.

– Аҗсаатә рферма шәхәама? – дыхәмаруа дыниазцааит Стремилина, Нахар ишәақь аашытыхны, андәылтра иеаназик. – Акәтыжь шәтаххеит, аха шәферма шәажьархәа сшәоит.

– Мап, бзантык самжъацт, саҗьяжъашам, – аҗәра налирган, дындәылцт Санба, ишәақь неифытрашыны.

Даараза ицызар 15–20 минут роуп, атқықхәа ахысбжь геит. Стремилина, ахысбжь дҗаццкьан, афны ашә неимҗааны дындәылкьеит, лхы шыхтыз лызгәаамгзазакәа. Нахар ибаха лазразодаз, аҗаа леишәацәгъа атаххәа ифалысын, ллымхәкәа дрынкны, афны дныфнанарҗалт.

Шыжыымтанла цәҗашәа аеарҗәҗәалоит аҗаа, ауафы иаха иахыхыртәу, иаҳаракгы илымхә, еимлагәа иакуеит. Амаршәа умкыр, иаафнаршәаргы җалоит.

Иаарласны дааит Наҳаргы, иаҗнышыҗеитцеит аҗечқь аеаҗхъашәа аҗәеипшъаа иаҗәршъаз.

– Ишҗа! Абри аҗара шәшыма? – аки аатлыргеит Лариса Андреи-ипҗа, иаалзымбатәбарахан. – Цшьба! Уафы иаҳахьоума! Знык ами, мшәан, шәанхысыз? Цшь-кәтык!

Нахар дҗышәырччо, днахыҗеит:

– Таигатәи хәҗсаатә ферма даараза ибеиоуп. Цшьба рҗы смаанҗасыргы җалон. Зныктәи ахысрала жәабака аазгаргы сылшон, аха амыцхә ирымаҳкузеи, рыҗсы изаҗхархозеи. Ишәымбои ишәа-изаны иҳазхашаз мацара шаазга.

Нахар акәчарақәа хәа зыхьзцаны иааигаз икәаш-кәашза, хәыхә бзиақ иаҗараз җадатәи бнакәтқәан.

Аҗсаатә газа захьзу рами. Шәкы, шәифынҗажәи-жәаба еицны таига илоуп. Асы иалыхәхәо қыцәқәак анырба,

иадтэатэалан инадеизалоит. Утахызар, рааигэаза унеи, ишэашам. Знык хысраан пшыба моу, жэаба-жэохэ аныршыу-агы ыкоуп. Иаанхаз, ытцпраауеит, аха, хара имцазакэа, дырөөгыых ақыцэқэа ахыырбаз инрыдпапалоит рыешаны. Унеи, уеитареихс. Ашэарыцаө бзиа мшкала шэкырфынза анишыа калоит.

Лариса Андреи-ипха шыжыхыазы абнакэтқэа рхэылхра леназылк, Нахар ус леихэеит:

– Ожэы абахча снытцалап сара: иаазгап ажь. Акэтыжь, анаөс ихааза компотк хнафыхэап! – Ажь, ажь! – инакэыргэгэаны еитанеихэан, ауедра тэцэ аашытыхны, дындэылцит.

«Иарбан жы ари зызбахэ имоу? – лгэы даатэхэыцит Лариса Андреи-ипха. – Асымкэыл ахыышытоу, атцаа ыножажэижаба градус иахырейхау, ажь абла атацшылара акэым, азбахэтэқэа ахэара ыашыатэзами?»

Лариса Андреи-ипха абнакэтқэа хэылх, изэзэа-ихэхэа чуан хэычык инталцан, азы нарытэатэаны, апечкы инакэлыргылеит. Лабак аашытыхны, амца аахэытдышышыааит. Ахыцхыцра ифалагеит апечкыгы аөнүцка моторк аус ауазшэа.

Атагылазаашыа ссиршэа ипхыазо, апечкы дадтэаланы асас пхэыс лычешлырпхоз, даафнашылт Нахар. Аоны ашэ шааиртызтэқэа, агэарахэа иныфнахаит атцаатэ накэа илашыцхахараза, ихьантэа. Арпыс иааигеит ауедра абжа акгы аагымхо, иара ихэашыала, ажь.

Ажыыргэыцқэа ирылатцааны, ахахэсса еипш акэын ахыыхэхэа ауедра иштэцсаз. Ари ажытэқэа акэзамызт, аха акырза ажь иеипшын, ахардан ххэар имыцхэцэоуп – атдысжь ахатэ.

Уи афада атэылақэа рфы ирацэаны икалоит, ирфалоит ақыцэ сса-мыссақэа. Аурысқэа голубика, ма голубица хэа иашытоуп. Азын, ақыцэ ишафэу, атцаа анаслак, иафашэны,

иаҕаҕаны иаанхоит. Убри аҕара ираҕеоуп, напыла акака-
ла рыкәшәара азәгы иеазикуам, ус аuedра тацә рыхха
ажыжәхәа ақыцәкәа ианрааурха, ажыыргәыцкәа рхала
иҕышәшәаны аuedра интаҕсоит.

Нахар дыззышәарыцоз абнакәты шкәакәақәа
зыдхәылозгы иара абри ажь зҕаз ақыцәкәа ракәын.

– Бахчалагы шәеикәшәазаап, – даахыччеит Лариса
Андреи-ипҕа, ажь хәа илзааигаз еилыкәшәауа, абҕыц
хәыцкәа налх-аалхуа.

– Голубица хара хҕынгы иҕалоит, аха ас азын агәтазы
уи рыкәшәо збахьадаз!

– Мшәан, акы хагны хәа хакоума! – дырөггыых
днахыхәмар-хыҕхәашәа иуит Нахар.

Шыжьхьа афара уадаҕра хәа акгы атҕамызт. Ача
иаха еипш, усгы иатахымхеит хәархьла апҕара. Акәацгы
апечкь иакәтаны, ирҕсаситәыз акәмызт. Афатәкәа ҕара
вбак узрыдбалозма, зегы ҕыц ипҕхеи-пҕхеиуа ирхиан, ажь
иалхны, ацха еипш, икәазо иҕатҕаз акампот азаарҕа.

Аспирт ҕамҕакгы рымжәит. Нахар ишихәаз ала, атҕаа
цәҕа аныкоу, аспирт ыжәны амҕа икәлаз – уи иеишыит ауп.

Амра, апштәы ахыгга, шьхак иаавтҕны, рак ашәара иаа-
халт, аха уаха нарха амазамкәа еитантәшәеит, иара убри
ашьха изавмсзакәа, инаваз ицеит. Таига иахатәаз атҕаатә
накәа, ауу ахгон. ҕара-ҕара, атҕаа рзымычхакәа, атҕлакәа
аҕәаҕ-сәҕхәа еикәыжәжәон.

Амҕанызаҕцәа, рхамкәа иртәшышы, рыба мацарақәа
аапшуа, ифонтәалт рҕынах. Аҕынах ааҕагә-тасшәа
ианаадәықәла, иааидыгәгәалт дара, убаскан аҕыҕагы
еразнак иаарызцәыртцит икәандаза, ихааза иҕаз
цәаныррак. Аҕыҕагы рыгәкәа инартырхәааит: «Шаҕа иб-
зиоузеи пҕыхәыртәк аҕны хәхьеицыҕало хара!»

НАИРА

Җандели Еленеи рыцсһара аамта анынтәә ице-ит рыфныка, Гәдоутәка – русуртақәа рахь. Рыцха Наира даанҗаст Москва, ланду лыкны.

Азгаб имаңылшьеит абрака илхылгаз аамта: баша ажәа иалоуп мызкы наҕба хәа – акрыкоушәа. Мызкала уахьзома Москва икоу ассирқәа, аңашахәқәа рбара? Узлахәоузеи мамзар! Убри аҕнытә, Наира илызбеит илхылгаз аамта дачәа мызкгы наңылтарц. Уи иреицәа-иреиҕны ңара акы иаңырхаган, азәы иңырхаган хәа иҕамызт: Наира, лан леицш, дхақьымым, ачымазцәа лхәышәтәуам, лаб иеицш дынңыным, хквартирақәа ҕатцаны ианбахабтои хәа ауаа лзыңшуам – дташуп, ашкол дтоуп. Аңхынтәи аңсһара мышқәа рзы лани лаби дрыцааит Москвака. Шьтахька дзырццакуазеи – ашкол аталара макьана мызкы бжьоуп.

Абарт аеытгақәа зеггы реиҕа ишәартаз еытцган аңгы, абгы, аңхагы, ишакәхалакгы ак лытгагаланы, Наира ланду Мариа Андреи-иңха Гәдоутәка ңытраамтак аангыларә, ңсһара дыргарц иахьашьтаз. Аха, ашоура анхәлак, август антәамтазы ауп уи уахь дцараны даныкоу. Усҕан еицымцои.

Мариа Андреи-иңха хышықәса уажәы аңхьа Гәдоутә дааны дыҕан. Наира усҕан еиҕа дхәыңын, ашбатәи акласс аҕны дантәаз акәын. Андуи амотеи ааилатцәахьан еицш, анду Москвака дыхнымхәыр амуит: бабаду дыммазәхеит хәа адырра лоуит. Убри инаркны шәҕәыла-быҕшьәыла акәын ишеицәажәоз амотеи андуи. Наира даңңыхәаны ашәҕәқәа лышун. Даара агәалсра ду ататцаны ауп ишылфыз ланду лахь адышшыларагы, бабаду дыңсит хәа анлаха.

Мариа Андреи-иңха даара ихьаалгон лхатца иңсра. ңьара ацара-аара лхы лзақәкуагы дыҕамызт. Ашьшьыхәа лхала затәык лыфны дышнан, ңара магазинк аҕны данцоз-да-наауаз ада. ңсеишгагас илымаз ателевизор акәын, ларгы

убри дадтәалазан. Уи аханатә аахысгыи зхы нытцакшәа, итынчза иказ пхәысын. Апенсияхь дцаанзагыи, лусуреи лыфни рыда, акәша-мыкәшатәи уск дазфәлымхамызт, хьа-асгыи илымамызт.

Лмоҗеи, лыпҗаи, лымаҳәи афны иахьааиз акыр даарлахьихит анду. Уимоу, Гәдоутәка ацарагыи аалгәанарпҗеит.

Амоҗеи андуи Москва еимдо ишалазаз иалан. Азҗаб хәычы ус еиха еиғалшьоит хәа, 70 шықәса зхыцуаз апхәысбырггыи бжеихан шыапыла дныкәон. Имаапсазоз, ак ззымхазоз, ицегь збандаз хәа иказ амоҗа, ландуггыи, лара леипш, зегь лылазоит хәа акәын дшылпхьазоз.

Җнак, даапса-дкараха Третиаковтәи агаллереиа аҗынтә Мариа Андреи-ипҗа лмоҗа длыманы афны дааит. Иаарла-сны акы ааихьылшьын крырфеит, нас лара дахьынықәиаз ацәа дынтәнагалеит.

Дыцәеит ахьзуп – анду лызхара аҗсшьаха лымтәкәа На-ира даалырпҗын, ус дынлазцааит;

– Нанду, солнце аҗсышәала ишпәкало?

– Җаи, иараби, сфыхаанза ибзымчхауазиз! – дгәааны җаалтит Мариа Андреи-ипҗа, аха иара убратәкьа лгәы аахьапссан, инацылтцеит, – Амра.

– А луна? – дылкәатцуамызт Наира ланду.

– Наира!.. – агәаара иаҳа-иаҳа ләазылкуан Мариа Андреи-ипҗа.

– Нас ихәеишь шыта аҗсышәала: «Пойдём гулять».

– Аа, бара абгахәычы җыстаа, убри акәын ибтахыз! – аҗықә-җықәхәа дыччо, анду даалгәйдлыхәхәалеит лмоҗа.

Наира дгәырҗатцәа, ашырхәа ланду лнапы кны даалыхеит:

– Бгыл шыта, хдәықәтца!

Наира лаб дапсыуан, лан доурысын, убри аҗкынтә, аҗсшәагыи аурысшәагыи лзеипшны илдыруан. Иашоуп,

аурыс грамматиказы хэычык дцыркыуан азгаб. Аха лан-
ду иаразнак иеилылкаан, илызбеит, Наира лара лыкны
дыканатцы длыцхрааларц.

Наира уи деигэыргыаны илыдылкылеит, аха цкара дукгы
ланду лфацхэа иныкэлыргылеит: ларгы ацсшэа лцаларц.
Ишцалугэышьоз анду, уанафанахлак икаумцарахэа икоузеи
– жэакэаки иаха имариашэа иказ хэоукэаки лцагэышьеит.

Уи аены Мариа Андреи-ипца лмота иллырбе-
ит акыанцакэа ирызку Образцов итеатр. Азгаб уи
убриакара лгэы иахэеит, ланду длырцэит, ажэа лфылхит,
адырфэеынгы, хымцада, дырфэгых убрахь дганы
еиталлырбарц.

Ицеит нас еишьтагыла аки-аки еипшымкэа: «Планета-
ри» – ажэоан зынза инакэзаны, икыдыгца аетцакэа ахкы-
дыз; азоопарк – Наира лхаан илымбазацыз ацстэкаа еиз-
ганы иахыиказ; ауаргыала ацэтэара, троллеибуслэ Москва
аурузоуроу акэшара, Москва – азиас иху гбала аныкэара,
акинотеатр «Россия» акны акиносахэа ахэацшра. Уи аки-
нотеатр ссиршэа ицшзоуп, убаскакгы идууп – Гэдоутатэи
акинотеатр «Кыараз» ишеибаку азкэакы иныкфэзап. Гум
захьзу амагазин – уи Гэдоутэ акалакы шеибаку иауркып.
Илбеит ажэеинраала рацаа зыххэаау «Аштэ Кацшь»,
Пушкин, Лермонтов рбакакэа. Дылбеит нас... – Афны
дышнеилакцэка лфызцаа зегы иралхэашт – дылбеит Ле-
нин, Ленин ихататэка. Дизааигэазаны зынза.

Абас насыцла, гэыргыхэла аамта мфасуан. Чынла андуи
амотеи ныкэаран, нацшы-аацшран изфэаз, хэылбыхэала
рфэзыкарцон, рцатэкаа рцон, ааи, афыцагы рцатэкаа
рцон.

Мариа Андреи-ипца лыбзоурала Наира шыта деи-
ламго илцеит ахызкеи ацынгылеи еиццаны ианыфтэуи
еицрыхны ианыфтэуи. Андугы, ацсшэа атцара аганахэа-
ла, хар лымамкэан лфэалырцшит: дафэа фбака хэоугы

нацылтцит. Иашоуп, зны-зынла илпыхыашәалон урт реипш
ажәәкәак, ишрыхәтәтәкыоу ианылзымхәалак, зынзаск лгәы
иахытазамыз җара дкылыргон.

Убас лыхыт енак:

– Наира, иди в магазин, принеси ача, – лхәеит лара, ажәа
алагамта днакәыгәгәазаны.

– Ишда? Ишда? – иҗышьо днышьтыҗеит Наира. – Ачакәа
уа ишыртиуа иалбдыраауазеи, афны бдәылымтцаҗтеи?

– Хлеб, хлеб! – лхәеит анду даакәгәамтны, – Разве я не-
правильно сказала?

– Неправильно! – акыркырхәа дыччо җаалтит Наира.
Ударение, ударение. По русски тоже бывает: замók и зámок.

– Ах, вот оно что! Умница! – Мариа Андреи-ипҗа,
лмоҗа даалгәыдыхәхәала лзамәа днагәзын, иаалырҗеит
илҗәеилагаз ажәа – ача, ача.

Шыжьхыа ыфаны ианалга ашьтахь, пҗарас ишьақәыр-
гыланы ишрымаз еипш, досу рус рәазыркит: Наира
асаанқәа рызәзәара, анду – ауантара. Мариа Андреи-ипҗа
есқыынагы бзиа илбон ипшзаны, еикәчабны аҗеилахәара.
Уажәы, лмоҗеи лареи еицны ақалақ ахь ицарц ргәы иантоу
аамтазы, иахагы амаҗәа дацклапшуан, ицқазарц, кәчырак
җара иузадымбалло иуантазарц. Досу русқәа ишырғыз,
иаалырқаны акафхәа абжыи геит ашә иадчапалаз атәтәа.
Даафналеит чкәына хышк, ауки, пакы, артмак хәычык
иытцракны.

– Шыжьбзиақәа! Адәыгба абилетқәа шәзаазгеит! –
ихәеит дҗапҗа-җаччо, ауада агәтаны игылаз астал днадгы-
лан, иартмак хәычы қаадқәак нтыхны уака инықәтауа.

– Иҗабуп, иҗабуп! – дааигәыргәеит Мариа Андреи-ипҗа.

Наира атаххәа лгәы инасит абилетқәа хәа ақкәын
иихәаз ажәа: уи иаанагоз шыта лассы афныка ацароуп.
Азҗаб лызхара илымбацт Москва. Ех, ишпалтахыз даҗа
жәохәка мшы убра аказаара!

Ацкэын хыш Мариа Андреи-ицха илеихэеит урт зла-
цашаз адэыгба аномер, авагон аномер, нас адэыгба
андэықалоз аамта.

– Абзиала, мѡамш! – ацкэын днарықэныхэан дцеит.

– Итабуп, итабуп, – наишьталхэеит Мариа
Андреи-ицхагы.

Наира, хыма-цсыма ачанахқэа зэзэаны ианцхьалк,
дырѡегьых ауантара зѡазыкыз анду дналыдыххылт.

– Нанду, нас хцома лассы?

– Ааи, дача хэмыш рыла.

– Дача хэмыш рыла? – инеицталхэеит азгаб. Уи, хэычык
дааипхьхэыцшэа лун, нас лыбжыи неитцых, иаразнак
иаатлыркъеит: – Балга! Балга! Хдэықэтца шыта. Абраантэи
Лужники акынза ихароуп бымхэеи иаха. Ханбахьзо
ацэыргақэтца уажэшыта?

– Хэхьзоит, хэхьзоит, – лгэы аакалцеит анду. Наира днеин
астол днадтэалеит, ацкэын хыш иааигаз абилетқэа нархэы-
аархэуа дрыхэапшуа. Иаразнак лылацш иныцашэеит акы:
абилетқэа еицшым. Знык игэалтеит, ѡынтэ игэалтеит. Ка-
рандашьлагыи урт аѡбагыи инеидкыла изыцсаз лыпхьазеит.
Еицшым. Иутаху хэала.

– Нанду, нанду! – лыпси-лыпси еихьымзо, абилетқэа
ныкэцаа днеин, анду дзықауантоз ағэы инықалыцсеит. –
Ари ббома? Абилетқэа еилаганы иахзааргеит.

– Ибазхэада еилагоуп хэа, урт сара избыхеит,
игэастахьеит.

– Иабагэабтеи, еицшзаimei? Акы 24 маатци 20 капеии
иацсоуп, егы – 8 маатки 90 капеии.

– Ус иацахуп.

– Ус ишцацаху? 8 маатки 90 капеии иацсоу зтэыда?
Изцахыда?

– Уи бара ибтэуп. Бара ибцахуп, – инатцшьзангыи
иналхэеит Мариа Андреи-ицха.

– Сароу? Избан? Арахь ханаауаз зегь хбилетқәа еипшыне? Сара стәгы 24 маати 20 капеии иапсан. Уахь хандәықәла, сара даеазә сакәхама? Еиха сеицәахама?

– Бани баби аңара рацәаны ирымазар акәхап.

– Мап! Урт бара бакарагь рымазам, мама илымдыруеи.

– Иазхоуп! Быстыхә шыта! – иаалырмчит анду, лмоҭа лажәақәа лгәы иаатдаххын. – Еиха змоуи, еитца змоуи бара збатәыс ибырымтеит. Ахәычтәы билет хәа ыкоуп. Шәанаауаз ишәзамымхызар изхарада!

Мариа Андреи-ипҭа цәгьала илцәымгын лажәа азәы данаҭаҭоз. Уи зегьы ирдыруан аҭкытә, цәара ажәа брык ламхаҳәаргы – иланарыжьуан, иапсам пҭхәысбыргк лац-лабра, леиканра хәа. Анду ус ҭазшыас ишлымаз лмоҭагы илдыруан. Иакәым дшаланагалоз еилылкаауан, ианаамҭаз лыбз лхаҭыц нақәлыргылт.

Наира дзыҭза даашьақәхеит: ахәычтәы билет? Уи даеакызаап, даеа хәыкгы акәзаап, аду итәы ааста. Ирыхьыз нас мамеи папеи? Изамрымхызеи ахәычтәы билет лара Наира илықәнагоз, изырцәеилагеи?..

Аеынгы еиҭацахит андуи амоҭеи Москва иамоу аҭышьахәқәа, ассирқәа рбара. Ахәылқаз лгәы лхаштны дхынхәит Наира.

Аиаша ами, иаанхаз абарт ахәымш рыла урт акыр рбеит, акыр раҳаит, аха, Наира лгәы ишылнаҭаз ала, Москва зегьы абара, аҭцаара адунеиаҭ уафытәыҭса дызмышәо акы акәзаап. Иаҭахуп: есышықәса мызкы иадамзаргы иара аҭаара. Нас, Наира хықәкы хадас илыман, Гәдоуҭатәи ашкол даналгалак, ара аинститут аҭалара, лан дзылгыз амедицинатә институт ахьыкоуггы лдыруеит уажәшыта...

Август мза антцәамҭазшәа, иҭынчза, ипхатцәатцәараза иҭаз мшык азы, Москва ақалақь ааныжьны, иқәха инеиуан адәыҭба «Абхазия», Аҭсныҭа ахы рханы.

Мариа Андреи-ипҗа лкупе аҗны дышытан, лгәы җарха. Лылацәакәа еикәыпсан, аха дзыцәомызт. Адәыҗба ладаҗа дагон, лхәыцыртақәа шытахьҗа, аҗадаҗа илы-хон, иҗнаҗыҗбуан Москватәи луада: дылгәалашәеит лхатца. Абар, астал иахатәоуп иареи лареи. Адомино иа-суеит, ателевизоргыи инахәапшуеит. Урт есқынаҗыи убас акәын – еиларыгзон аҗбаҗыи. Еиларгзон, футбол асрак җалаанза. Афутбол иаҗыналагаеит, аҗахмада адомино наҗ днаҗәтасны иныкәитцон, ихы-ипсы зегыи аекран затцәык иназикуан...

Наира аҗенцъыр дадтәалан, лнапқәа лыцламхәа инадыргәғәала икны, иара дкылпшны адәныҗа дыпшуа. Азҗабҗыи лхәыцрақәа шытахьҗа илыханы дыргон, шытахьҗа Москваҗа, аха ланду луада иазымкуа, ишаҗыо аҗалақь иалан. Иҗыззҗызуа, аҗснытәи ашыхақәа реипш, лапхыа иаацәыртцуан Җалинин ипроспект аҗынтәи аҗон дукәа. Аҗон дукәа ухәеит хәа изакәызеи, уаҗы иибац-иахац ро-ума – аҗәҗан иатцакысуа! Горки иулица, машына хкыс иҗоу зегыи җҗыа-җҗыо иахыану. Акыанцыақәа ртеатр... Злахь еикәтцаны, инкахәыцуа игылоу Пушкин, «Россия», ауарҗалақәа, Зегьейдгылоутәи ақытанхамҗа цәыргакәтца, амедицинатә институт...

Мариа Андреи-ипҗа, иаалырҗыаны ганха даахәын, лмоҗа лышҗа лҗы нарханы ус җаалтит:

– Бааины абра сапхыа бшаатәара.

Наира, ашырхәа дҗеитәцан, ланду лҗапхыа аиарта дныкәтәеит.

– Иҗоу бдыруоу, Наира, – лхәеит Мариа Андреи-ипҗа, лызнапык азҗаб лыжәҗахыр иныкәтца, еҗы лнапы дҗеиханы иналытцыргәашәа. – Шаҗа шықәса бхытцуазеи хәа азә дбазтцаар, жәаба сыртоуп хәа бхәароуп.

– Ишҗа жәаба? Жәаҗа схытцуеит сара! – иаатлырҗыеит Наира.

– Бара жәаға шыбхытца зегъы ирдыруа цъыбшьома?
– Ишпарзымдыруеи, сынтәа Москвака ханцоз алам-
талазы сымшира азгәарымтәи? Хәәны еизаны икан 25 ык
хакласс исыцтаз атәәцәа...

– Бымпарпарын, сара ибасхәаз катца! – иаарыгәгәазаны
иналхәеит Мариа Андреи-ипца. – Жәаға акәым, жәаба
сыртоуп бхәоит. Ибахама?

– Мшәан жәаба абасхәои, жәаға схытцазар? – днацра-
леит Наира.

– Жәаға, бхәар, хыыцагыи абри адәыгба хантхәаны
ханкарыжъуеит. Абри ауп ихахъуа, ибмузозар. Бца бтыц
ахь! Ибасхәаз хатца!

Наира цәгъашәа иаалцәымыгхеит, ланду дыләапарцгыи
накәылкит зназы, аха уи егышалымтцаз лдыруан. Азгаб
краамта ихәалгон уи. Дышыталан, ахыза лычынлалхәеит.
Дыштан ус лыцсы заны, авагон абарбал шытыбжкәа
дырзырәуа, лгәы цыстысуа. Атцх аеааәнашаанза нахәы-
аахәран дызфыз, дызмыцәо. Дабацәоз, зны, акупе ашә
ачарахәа иааимыхны, шака шыкәса бхыцуазеи хәа азәы
длазтаарашәа, аеазных, бнадук агәтаны, адәыгба аанкы-
ланы, дара инарыгәтасны интырцошәа лгәы илнатон.

Шыыжымтан амра каххаа авагон аценцъыр
инадыччалеит. Игәгәаза, икапшхәхәатцәараза, адгыл
еизада-каршәра иавтцны иытыцзызеит уи ашышьхәа,
имыццакзо. Уахәацшла утахызар – ублакәа ирдырхагазам:
ссиршәа икоуп, ихәаза, икәымшәышәза. Ацснытәи амра,
ашьхақәа иагәарывтцит, иаразнак азхычәа еипш, шәахәала
архақәа нтнартәауеит. Уи узахәацшзом, – ублакәа хнаку-
еит, иабылуеит.

Агәалакара бзиатцәкыа лыманы дыкамызт Наира, аха
шыыжтәи амреи уи иацыз алахфыхреи иналыхкыа иргеит
уахынлатәи лхәыцра хьантәкәа.

Шыыжхыа анырфа ашьтахь, Наира шамахамзар ланду
длыдтәалан дубомызт: ыызцәақәаки лареи еибадырын, еи-

цын, зынғы еицынтытлон адәнықа, жәа минутк иреиханы адәығба астанциағы иаангылоит хәа анрылархәалакь.

Адәығба интытны астанциақәа ркны анеира даеакгы ааногон Наира лзын: абраагы-абраагы сықан, избеит лымхәоз, даламыхәоз. Уи иаха еиғмыз, адәығба аңенцьыр ункылпшны иубаз аиха. Убас лмыхы Наира лани лаби дрыцны Москвақа данцоз – аңенцьыр мацара дкылпшуан ауп, еимаоны қәоуразан изғыз Москва иназаанза.

Азғаб урт астанциақәа акакала рыхьзқәа ашәкәы хәычы ианылтон. Аңсны даннеилак, иаахтны лфызцәа дырзамыпхәоз, шақаңыара дыказ, шақа лбаз.

Ахәыцқәа еибаргәтәны аky анаархәалозгы калон астанциақәа ркны: аха, атцәа, ажь. Наира, урт рғыама анылба нахыс, мап рцәылкит: итцәытцәуп, ихаам аңснытәиқәа реипш хәа. Уи еиха еиғалшьон ғыхшә хәычык анадыххылар. Уа иқан зуахкы утахыз ахаа-мыхаақәа.

Зны, убарт ахаа-мыхаақәа ирыхканы андуи амотеи ғал-палк аарыбжьаларц аңсык аарыгхеит. Уи Наира лыбзоурала ихеын. Иаалхәеит конфетла итәны иказ акәалап цшзақәа цшыба.

– Ирзыбуазеи абри ақара, ҳацыпхьаза акака аабхәар иазымхоз? – илцәымыгхеит Мариа Андреи-ипқа. – Аңара аичахашьа быдмыртцапт ауп уи иаанаго.

– Сара зегы ҳацпхьаза акака аасхәеит. Баша капеикгы нысымхит: барей сарей ҳзы акака, егырт мамей папей рзын.

Уи ашьтахь илхәаран дыказ анду Мариа Андреи-ипқа.

Ицон адәығба иқәха. Цыхәапцәара рымазамкәан рееитцхәа ишьтан акаршәрақәа, акаршәрақәа зехынцъара. Амашынақәа. Ауаа. Усуран зегь зғыз. Ана-ара улапш инытшәон арахә, цъара аңсаса, цъара ашьамақа. Уажәы-уажәы иупылон азтачқәа, нас урт реипш итынчза, ицауоу-имцауоу узымдырзо еитцәкақараза иқоу азиасқәа. Зиасгы

зтачгы ирхыжылан, рќараќаа ирыќажыын иќызы-ќызуа,
унацаа рылакырта умоуа, акатаќаеи аќызќаеи. Адгыл
кэаза, абеиаратэыла, шаќа игэазырхагоузеи уахыныќапшуа!
Шаќа иеитќаќараза иќоузеи иара иахагылоу ажэвангыи!

Ростов акыр инеиэеит, ршыаќаа неитдырхт Наи-
реи лфызцаеи. Астанциа инахысынгыи пытќ инаскье-
ит. Аамта рыман, адэыѓба жэаф минут иаангылон. Акыр
аазхэарц зтахыз иааихэеит. Зѓабќ, иманшэалан даќэшэан,
ќыанца пшзакгыи аалхэеит. Наира уи аганахыала акгыи
леазылымкит: Анцаа идырп анду илхэо, уи лыгэшэаќатцара
уадауоп. Азѓаб еиќа еиѓашыаны ус днапшы-аапшуан, лха-
ан илымбазацыз аонќаеи ауааи лбон. Атыхэтэаны лышэќа
хэыцгыи ифанылцеит Ростовгыи сыќан, избеит хэа.

Аамта ахэылбыехарахы еихон. Мариа Андреи-ипќаи
Наиреи ркупе аќны наќ-ааќ астал хэыц иадтэалан. Аены
ирбаз-ирахаз алацаажэара ишафыз, акупе даафналт
амфаќгаф пхэыс. Уи ирбахыз лакэзамызт, егыи леипш
аформа лшэын, аха даеазэын, дышэпажэпан. Егыи даеа
уск дафызар акэхарын, ари – лцынхэрас дааит ауп.

Мариа Андреи-ипќагыи убас деилылкаан, ашышыхэа
лтыпан дтэан. Наира ашырхэа дфатќьеит Ацсны дшашь-
цылахыз еипш, еиќабыќ данааиуа ишихатгылац
днылхатгылт. Лгэы леанзамкэан илымбазацыз ауафы дба-
ны дахьфатќьаз, лцаа даатзызаашэа дќалан, настха даагы-
лт, дамапхашыашэа, адэылтра цэѓа илымбо.

– Ғыца шэоума абра иќоу? – астал хэычы днадтэалан,
анду дынлазтааит амфаќгаф пхэыс.

– Ааи, ғыца хауп, – лхэеит Мариа Андреи-ипќагыи.

– Шэышпаќоу? Ишэыѓуи, ишэыбзои?

– Макыана хар хамамкэа хэкоуп. Ихэгу – Гэдоутанза
анеироуп.

– Уи ихэагатэу усзам: Гэдоутэ уатэы шэќалоит,
гэдоутатэќоума шэарт?

– Мап, сара Москва сынхоит. Абри азгаб, смоҭа хәычы, гәдоутатәуп. Сасрахәа дсыпхьан сылгоит лыфныҕа.

– Аиаша ҕалцоит, – иаалымалырехәеит амѡапгаѡ пхәыс. – Ианаамтацәҕьоу шәылгоит, Ацсны ашәыр ианасакьахәымтоу, ашоура еиха ианыхеу. – Амѡапгаѡ пхәыс лхы инаркны лшьапаҕынза Наира блала дааипхьылшьышаан, ус нацылтеит: – бзиазақ лоуп шәмоҭа. Шаҕа дыпшзоузеи, дгәыкузеи, лыҕьымшь жәпақәа еикәатцәа-еикәатцәаза. Ибыхьзузеи бара?

– Наира, – налхәеит азгаб, аха ламапхашьара гәрамгарта гәҕәакгы нацлан, шыҭахьла-шыҭахьла ашәахьгы хәычык даанаскьеит.

– Наира, – илгәарпханы инеиталхәеит амѡапгаѡ пхәыс, – быхьзгы шаҕа ипшзоузеи. Ацарагы бзианы ибцозар акәхап? Шаҕа шықәса бхыцуеи, Наира?

Амѡапгаѡ пхәыс атыхәтәантәи лажәа ахәаха лымтақәа, Наира ашырхәа дындәылкьеит акупе, дындәылкьеит иа-разнак днеитцасны, акы зыцхаз азә леипш.

Мариа Андреи-ипхә ибзиатцәҕьаны илдырит лмоҭа аку-пе ддәылзырҕьаз, аха зынза дача хырхартак налтеит:

– Уи усоуп дшыҕоу: дыпхашьаны абникра лыласлоит...

– Саҭамыз, – лхәеит амѡапгаѡ пхәыс иаахьааган, – сара стцаашьа лгәампхазар ҕалап...

– Хьаас иҕабымцан, – лхәеит анду, – ари дхәычуп илгәапхои илгәампхои иашьтада. – Амѡапгаѡ пхәыс дѡагылан егырт акупекәа неимылдарц дцеит.

Наира дышиашаз атамбур дныѡнашылт, адәыҕба астан-циа азнеира ишаҕыз дырны, еидгәыплан игылаз ауаа лыченарылалырзит. Адәыҕба анаангыла, зегь рапхьазагы дынткьеит лара. Иҕалцо лзымдыруа дшәаны дыҕан: апхәыс шәпа-жәпа баша дымнеит ркупе аҕны. Мап, мап! Длазымцааи, шаҕа шықәса бхыцуази хәа. Нас абилетқәагы гәалцозар акәхап... Усҕан бласы илыхәалырпшырзеи?! Из-бан, изыҕалтазеи абас нанду?

Ауу рыхга, ауаа еилаҥыруа иахьеилаз авокзал аҕны дҕеҕы-хынҕауан Наира. Дәҕыанк днадыххылон. Дәҕеакахы дниасуан, аҕы аахәара даргәаҕуазшәа... Адәыҕбахь дхынхәыргы дшәон, аха илыцәцархәагы дшәон.

Издыруада акупе ддәылцны дцахьазар аҕхәыс шәпа-жәпа? Аха уа ддәылцыргы, авагон аҕны цьара дҕамлои? Даалҕахауеит. Илалхәозеи данлазцаалак: «Ибықәнамго абилеҕ заабхәази, бықәра еицатәны? Быхәда апионер гал-стук ҕацшыза иахоуп, арахь амц бхәоит, ауаа бжьоит!».

Наира лхәыцыртақәеи лареи абас ишеибарххоз, ишкыдибаҕьоз, иаалырҕьаны, лара лхатацәҕьагы иаалцәымыҕхартә лыкәша-мыкәша игылаз аартрысыртә еицш, артәаа аатлыргеит: адәыҕба дәықәлахьан, идәықәлахьан акәым, атыхәтәантәи авагон днахыҕшит.

Ахызатә еицш дкәалаауа дҕашьҕалеит Наира. Аха абна еилац аҕы итҕьаз ахызатә ишиашо изцахуа: аҕы иаахоит, аҕы ианҕоит. Ларгы убас азәы динҕьон, азәы динҕон, азәы длыгәтасуан, азәы дигәтасуан. Ауаа рыжәпара даланатцы, адәыҕба аҕеиужьзан аҕынанахеит. Ицеит. Шьҕа азәы дахьзо иҕазма.

Ауеимадахәа инеималтәеит Наира. Ауаа еразнак иааилаҕшын, илыкәшан иаагылт. Шамахамзар, зегы рыбақәа рыла ирбаз, ирдыруаз усың, убри аҕнытә азәгы длазцаауамызт ибыхьзеи, бзықәшәазеи хәа. Ахәыцы инаиркны аду иҕынза – зегы гәык-ҕсыкала иртахын адәыҕба иацәынхаз азҕаб хәыцы акала хазлыхәандаз, хазлыцхраандаз хәа.

– Бабацоз?

– Ибыцдаз?

– Бгәы бзиамзар?

Ғхәыскгы, Наира даалгәдылкылан, лгәыҕатцара, лыжььяра дналагеит.

– Бымшәан. Бара беипш егъафы адәығба иагхахъеит. Бызырхәа бшәома? Хара зегъы ара ҳакоуп.

– Бгәы кабмыжбын, дад, – тахмадакгы, ижакъа зышза игәышпы ақынза илазо, азғаб лхы инапы нықәишыт, – хтәымуаам ҳаргы.

– Ма-ма! – иан дналгәйдхахалт 5-6 шықәса зхытуаз хәычыкгы. – Амла дакуазар?

– Баала уаха ҳара хахъ шыталара, – лхәеит лара илықәлаз зғабкгы.

– Абра авокзал ақынгы иками атып, – ибжыы ғтигеит ауаа рыгәтахъ азәы. – Ани ахәыцқәа руадахъ дхамгои.

Иқалцараны иказ Наира – леанылраалагәышыеит дзыкәшәаз. Луанытә даақәыпсычхан, лылағырзқәагы аалрыцқыеит, нас, лыхгы даағахан, лыблақәа аахтны днарылапшит дызлагылаз ауаа. Азғаб лгәытқъа-цсытқъара, нарха амамкәа, иналхыпсаа ицеит. Илыкәшан игылаз ргәыразра кәандаза лцәа-лжыы иналсит, лгәы катцо, гәыграла дажыжъеит.

Қыцъа ашыр-сырхәа ауаа инрылқан рғәығархеит: азәы авокзал аначальник иахъ, егы – азтаарта биуро шыказ – еиликаарц, иаарласны ицо дәығбак калозар хәа. Атцыхәтәантәи угәы кәзташа акгы изаамгеит: уахъ ицараны икоу адәығба агхоит, 4 саатк инымхакәа иаауаз акгы ыкамызт.

– Бсыцца бтахызар, саргы Гәдоутәка сцоит уаха хаирпланла, – ауаа рыжәпара дналцны Наира дынлыдгылт зғабк, лыбла тбаақәа етәа-етәаза, агәилқәа бахт-бахт изқәыпсаз цкык лышәны. – Иулиа сыхъзуп, исыжәлоуп Северцева. Спыруеит даға саатки бжаки рыла. Адәығба иеипшума – иаарласзаны хамнеиуеи...

Лгәы аатгәырғәаит Наира, илызгәакыазаз, зегъ реиха бзиа илбоз ажәа Гәдоутә анлаха. Лыблақәа тырхаха илзымдырзоз азғаб дналғапшны ус дынлазтааит:

– Шәара Гәдоутә жәдыруама?

– Иаузеи исымдыркәа! Сара араатәуп, аха уаҕа суацәа нхоит, Нестор Лакоба иулица аҕны. Сцоит, избалоит.

Аулица ахъз иахаҕы инацнатцеит Наира лгәырҕареи лгәыхытхытреи.

– Сшәыццоит, сшәыццоит! – дазыхатцхатцо, дахзызааны деитдас дқыцьқыцьуан азҕаб. – Сшәыццоит, аха...

– Хәи Анцәа иныс, абри зегы ишрейҕу... – инеимтарккәеит игылазгы.

– Сшәыццоит, аха, – деитаналагеит Наира зхәаха лырымтаз ажәа, дыпхашья-пхатцо, ахәара лцәуадафны, – аха... сызлацо аҕара сымазам...

Ауу аарылгеит еизаны игылаз. Еилаффы, еихымза-еипымзо азҕаб лахь инеигәеит, аҕарақәа лара лышҕа ирххо.

Наира лзааигәара игылаз апхәызба блаецәа еиҕа ҕаалтит:

– Сара исымоуп хазхара аҕара. Хәирпланлагы Гәдоуҕанза митәзак иапсазам абилетҕкәа.

Убасқан ашырхәа ауаа даарылаххитавокзал аначальник:

– Дабаҕоу адәыҕба иагхаз азҕаб?

Иҕахын уи азҕаб Наира дзықәшәаз-дзынпаз лара лыла еиликаарц, аха иазразодаз – ахәаха рибамто, реаладырхәт зегы. Шьоуки ирбатәҕкәаз рхәеит, шьоуки аҕара ацыртцеит, аҕа шьоуки Наира ланду «Абхазия» даманы ишцазгы рхадмырштит.

– Афызцәа, афызцәа! – ибжы ааирҕәҕеит авокзал аначальник. – Хара хәихамфакны иҕалаз усуп ари. Аҕақхықәра змогы хара хауп. Ихәхәтоуп азҕаб ландуй лареи ишеицу идәықәахтарц.

– Изладәықәшәтцозеи еицны, анду амфә дықәзар, азҕаб абра дықазар? – днаиазцааит азәы.

– Ожәытәҕкәа адырра рыстоит, рапхәтәи астанциаҕы анду «Абхазия» дақәырхыртә.

– Нас уи дææа 4-5 саат дныгæнысуа, адæыгба убра инеиаанза хæа дыпшларцу?! – цъашъахæс ибаны фæаитит азтæаратæ биуро ахъ ицаны иааз ауаффы. – Еигъми анду цъшаала дышиашоу дæыгбала дцалар, азгъаб – хаирпланла? Уа еикъшæап.

– Хæра ус иахуалуп... – деитаналагоит авокзал аначальник иара итæы.

– Сара хаирпланла сцоит! – Наира лыфнапыкгы азгъаб блаиатæа иналыкæлыршан дылкит, – дæыгбала шыта истæхым, истæхытцæкъам!

Авокзал аначальник еразнак идæыкæйтцеит ателефонограмма цъхæа, «Абхазия» неираны иахъыкæз астанциахъ. Уи ус ахæон: «Адæыгба «Абхазия», авагон 6, атып 13 афны ифкоу апцæыс Мариа Андреи-ипцæа Шалашникова илцæынхаз лмотæ азгъаб Наира амфæ дыкæтцоуп Гæдоутæа, хаирпланла, апцæызба Северцева Иулиа хлапшфыс длыманы. Ахæахи акы дацæымшæаит анду».

Мариа Андреи-ипцæа усфкан иарбанзаалак акгы хæаас илымазамкæа, лгæы каршæны лкупе афны лыпсы лшыон. Адæыгба андæыкæлагы, такæаамтæ илзеилымкааит лмотæ илыхъыз. Акупе ифналт хатцаки цъхæыски. Урт рыматæақæа ртып икæыртдон, нас еибадыруан дарей ларей. Наира лзы ус лгæы иаанакон: «Илымбазацыз амфæапгæа цъхæыс дконтролиорыз цъылшьеит, длыцæшæаны лхы цъара ипхъалкит, ишыфалтац еипш, дцеит ауп, егырт акупеикæа рфны ифкоу лфызцæа рахъ».

Аха аамтæ цон, Наира дыфамызт. Атцыхæтæаны анду илзымычхæкæа, дгæаны, дфæындышæындуа, дафъуа лфæфалхеит егырт акупеикæа рахъ, иханагалацæаз лмотæ ллымхæ данкны лаагаразы. Акы дныфнашылт, дафæакы дныфнашылт, аха дубап уатцæы...

Пытфрак ашыфæхъ елафæеилафран, еилагыжыран афбатæи авагон афны ифæз, зегъы цъшаауан, зегъы ршыапы икæгылан, адæыгба аматц зуазгы, ифæзгы. Зегъы азгъаб илышыфтан. Рва-

гон аҥны мацара имаанҕаскәа, даҕа вагонқәак рахь ицаз-
гы дҕалеит.

Иаарласны аусқәа иаҕагы ицәҕахеит: анду дкаҕаит,
лыпсы лылышәшәаны. Мариа Андреи-ипҕа дыңсытәҕьейт
угәахәрын уахьылҕаңшуаз. Ашәаза еипш дҕәашза,
шьа кәармак лылазамкәа лиартаҕны дыштан. Дылхаг-
ыжьюа дылхагылан, адырра зоуны даҕа вагонк аҕынтә
иааиз аҕақьым – пассаҕьыр. Иаргы зегь рыла еикәшәаз
азәын: ахәшә лиржәит, аҕәыр лылейтцейт. Ларгы лыңсы
ааишәа иааҕалеит, аха инагзаны лшәара дзықәломызт.
Лыблахац гыжьюан, лажәақәа еилаңсон, иухәоз акгы
дазызыршуамызт.

Адәыҕба астанциаҕны ианнеи, аихамҕа аформамаҕәа
зшәыз ыыңьа Мариа Андреи-ипҕа лкупе инталаны
илархәейт лмоҕа Наира ҳаирпланла Гәдоуҕа
дышдәықәцоу. Лмоҕа лыхьз анлаҳа, дааҕызы-ҕызит анду. Уи
уаҕа акгы дазымцааит – ирхәоз лхахьы имааикәан акәзу,
мамзаргы зынзаск ихалымцоны акәзу.

Лиарта дакуамызт, дбарҕьейуан Мариа Андреи-ипҕа.
Аҕақьым дааилон, дибалон. Дихәышәтәуан, хәшәыла.
Дихәшәтәуан ажәала. Атх даара ицаанза дылхылаңшуан,
нас арцәага лиҕейт.

...Иаашоны Гәдоуҕа иааит адәыҕба.

Гәдоуҕа ҳааит хәа шаалаҳазтәҕьа, анду дқаҕьейт,
аңшатлакә дшышәтнапаазшәа, маҕәа-ытәахәа акгы
дазхьамҕшыкәа, зегьы лхаштны. Дқаҕьейт, аха цәҕала
илхылгаз атхи, нас макьана дыршышыны дызмаз арцәага
хәшәи лтың дықәрымкьахьаз, илуа-илхәо дақәшәомызт.
Иаадыртыз авагон ашә днаңыраҳаит, лнапқәа наҕ-ааҕ
иналарҕс икны. Дышхныңсылан даанхеит уаҕа азныказ,
авагон италарц зтаҳызгы ҕалмыжьо, итыцырц зтаҳызгы
злывымсуа, лымаҳәи лыңҕаи дырзылбаамго.

Иаарласны ирпхатэын аонқәа. Декабр мза акафыхәа ицхауа иаины ашәхымс... – илагылахьан схәарц акгы аа-сыгымхеит. – Илагылахьан аума – исахыфрны, ишаҭахыз гәата-бҭата ауадақәа ирыфналахьан. Уеилизшыаауа аҭша тәытдәы авихәа инықәслон. Зынгы асы аулон. Ибахтәаза иҭаз сызар иабаргәыз, – қәабаа-сабаан, ихьантәаза адаҭа тлақәа афәахәа рымахәқәа кыдзыжәжәоз, акипарис кахәхәақәа ырхәаны, рыхқәа абақ-сақхәа еинызкьоз. Ихьтахеит амшын аҭшахәафгы.

Иара амшын ахатә? Омала ицәкәырпон, ихага-ха еилашынтуан. Аабыкьа, аҭшахәа иқәданы игаз амәаду исахыфрын, агәарахәа абахчара ифытцахит, икәытрабааха иныҭанатцеит амагнолиакәеи олеандрақәеи. Уимоу, аресторан «Диоскуриа», еилақь ауаа ахьеилатәаз, зынза зцәа итытцыз цәкәырдак, ахәблы иалыфрызшәа инрыжәлан, амагнолиакәеи олеандрқәеи ирызнауз рызна-уит зегьы, хара хтәқәеи ахәаанырцәынтә иаази хәа еилых ҭамтәазакәа.

Афнеихагыла дуқәа убас ихьшәашәахеит, шыжьымтан аиарта анылтра цәгыашәа иаауцәымыҭхон.

Алиаси, Антони, Бенури – абарт акы хацәшәап хәа зхаан згәы иаанамгацыз, 7 класск рҭкны хтәоуп хәа иазцәгыаханы иҭаз ақкәынцәагы – хьтакуан. Убри азоуп ахыза ишаатцытлак еипштәкьа, атрым-срымхәа, аҭьмақәа реипш, еибарцо, еибарыфуа руадақәа изрыфналоз, рҭеыршны ахьта зыпхартоз.

Баша рызбахә хамхәеит урт ақкәынцәа-апионерцәа, абар даргы, рфызцәа рыцны, ажра иахьаахықәгылаз икәағ-кәағза. Рцатәхәқәа ианрылга, ицон рыфныҭакәа рахь. Иахьгоугьы абарт аон дуқәа рҭкны акәын,

Еидгәыпланы иахьааилагылаз, аҭафцәа еибаргәытәны аҭьҭахәа ацәажәара рҭеыфазыркит. Ицәажәон урт, ожәы-ожәы ажра интапшуа, уа итажьыз атрубақәа блала

еипхышышышаауа, настхашәа игылаз апрораб иахыгы инхыаңшуа. Иубартә икан җыц ишытартцаз арпхага трасса интересыс ишрымаз.

Даакәмтцзакәа иҗызцәа акы агәра диргон икалаза, зегы ирылыхәхәоз Алиас.

Аидарагага машынакәа руак, ишыканатцац еипш, ажра инхыкәгылан, ачартнханартццалт, аидара уахынтанажыырц азы, аха убаскан ашырхәа иҗызцәа дынрылкан, амашына днадыххылт Алиас.

– Уаангыл! Уаангыл! Итоумыжын! – ибжы царза иаатиркәеит, иҗнапыкгы дҗарыхан, ихы иҗахырхәхәа икны, – итоумыжын ажра! Атрубакәа шышьтоу умбазои?

Ашофиор, игәиҗанзамкәа иахаз абжы, итып даакәнакан, ачарт хартццала ишыкыз даанхеит, дгачамкны

– Ирузеи атрубакәа! Наҗ уапыртц амашына! – ибжы ааиргәгәеит настхашәа игылаз апрораб, иаргы ашырхәа иҗааихеит аҗкәын иахь.

– Иашазам ас аҗатара! Иашазам! – даҗын аҗкәын иара итәы, изнапык җеитых ажра аҗахь ирыххо, егы ихы нахырхәхәа ишыкыц икны. – Ишәымбои атрубакәа ишырқәнаго ишьтазам?

– Амашына уапыртц сымхәеи, уара! – апрораб изымчхакәа, аҗкәын имахцәа нтарс икны, иагмырхаацәакәа днаихан, аварахь дныкәирцалт. – Иутахузеи ара? Узахпырхагахозеи?!

Ашофиор, имашына нтаирцәын, даакәтәиананы даагылан, асфалыт нтәеит хәа апрораб инаикәҗитит. Апрораб дыццакны амашынахь иҗыҗеихеит, аха Алиас днеипыҗланы иҗапхьа днагылт.

– Шәара... ажра... атрубакәа... иажәакәа еилаҗсон, игәы инархәомызт уи.

– Уца шәыҗныҗа! Уцатәхәкәа цала! – уи днеикәтцәкәеит апрораб. – Уара уакәын ара ихагыз, ахәыцы мбжыхшәа икоу!

Егьырт ачкэынцэагы, ишхэыңыз инеины иара иааикэшан иаагылт, хэыза имацара дшыкам удырузаант хэа аанаго.

Ачкэынцэа руазэк, иаха иназланы иказ Антон, зэызцэа Антоша хэа зархэоз, агэынамзара гэгэа натцатца ус җааитит;

– Ауафы игэтасра, анапымѡанцара қэнагома?

– Снеигэтасшэа зузар, дысцэымғны аума. Амца еипш ишу асфальт наикэпсар, дамбылуаз?

– Амбжых хэа изышэхэеит, – нацитцеит даеазэггы,

– Алиас дымбжыхума? Илеишэагь бзиоуп, атцарагы бзиазаны итцоит.

– Иаб дынцьныруп! – днахыццакит уи ивагылаз Бенур-гы. – Абарт атрубақэа ртэы ибзианы идыруеит.

Убас зеггы акака нархэеит рэыза Алиас идгыланы, аха апрораб урт раха имазма, амашына дынталан, ашофиор днаиватэеит, иусуцэагь убас адтца нарицеит:

– Хаццакыроуп. Абрака еитцахарак қалазарггы, егьырт аобиектқэа харцыхцыхроуп. Лечкоп ижэгароуп машынак азна атруба җыцқэа. Сарггы уа сқалоит. Ашықэс нтэоит шэымбои. Хаплан нахагзароуп! – ачкэынцэа ахьеилагылаз амашына анаарывала, акабина ихы нтырхэхэаны Алиас ус наикэҗитит:

– Ихастцоит: уаб дынцьныруп, аха уара макына кыанҗаак укам. Нцьнырс уанықалалак, усқан хайцэажэап. Ихагу-ихабзоу хурбап.

– Уи иахыагы избоит, – инаишьтеихэан Алиас, атримхэа дықан, ажра дынтақалт. Изыцэагь аазыѡѡын, ажра ахықэ инықэгылт. Урт инрылагылт аусуцэагы, ачкэын ин-тересыс дааштьхшэа.

– Ишэымбои атрубақэа ишиашоу адгыл қыантаз икэжып, унацэккыс узывамтцо. – Алиас ашырхэа иеааларқэны анышэ наибғатын, инацэккыс атруба иштатцмлоз надирбеит, нас дѡеитақан, атрубақэа

дышрықәгылаз, хқақа-ңшыбақа метр даанаскьеит. – Арақа иахагы еицәоуп: атруба ажра атдан иахытажбу адагы, ажра ағығарагы иадығәғала иадуп. Шыта асфальт-кермзит тахәхәага ара излахәоузеи? Изластанахәхәоузеи атруба, азбжак адгыл хышәашә иамадазар?

Алиас, асфальт мацарақны дмаанғаскәа, ажәа ғыцкгы нацитцеит. Ифызцәа уи ргәы иахәан, иааизгәдухашәа атрым-срымхәа ажра интаңалт, нап злаку аус даргы шалахәу аусуцәа идырбо! Бенур, цыхәа еицш акәымкәа, итцегь инатшызангы аусуцәа еица надирдырт:

– Иаб дынцъныруп!

Ацкәынцәа еибаргәтәны, атрубақәа ирықәныкәо, игәәтә рөықархеит. Аусуцәагы урт нрыштылт – ирымқәтәны рус ахь ицон усгы. Зегы шеицыз иназеит хәбаны еихагылаз аоны ақынза, убри ацақа акәын арцхага трубақәагы ахнытцалоз, аха ргәы иахәашаз хәа акгы рымбеит ацкәынцәа. Ожәы ишықоу ала, атрубақәа ацхарра рызнагом аонкәа рқны – азыршы уа инеианза ихышәашәоит.

– Цсыхәас иамоузеи нас ари? – ацақцәа руазәы иаахәагазаны дназцааит.

– Ишытыхтәызар акәхап атрубақәа? – ибзиатқәкыны агәра изымго, длакқакуа ғааитит даеа цафыкгы.

Антоша шатлақәа, ашырхәа ажра деитантаңалан, атрубақәа днарыха-қарыхеит изыштыхуазар хәа, аха егәа имч дақәгыгуазаргы, рыштыхра акәым, иагызмырқәацеит. Узларыхәозеи 76 миллиметратәи атрубақәа еидчаңаланы ажра иахытажбу!

– Атруба ажрағ итақнахан иқазароуп, – ихәеит Алиас, иажәақәа рыгәраганы дшықоу ифызцәа идырбо. – Ажра аца инакәгазароуп 10–15 см. Иара убри ақара – ажра ағығарагы, асфальт анақәрыжылак, еиқараны итаңахәхәартә еицш. Папа цсшыара дымцацкәа аоны дықазар, уеизгы-уеизгы дааганы исырбон. Убригь абас ихәон: ара иқататәу – ирцаулатәуп, иртбаатәуп ажра.

Алиас инеимда-аимдо аусуцәа днарҕаҕшит, абас зшәыхъзеи хәа аанарго, гәыбҕан рыҕо, аха ажәала дацәыпхашьаны ахәаратцәҕыа изымгәаҕит.

– Асфальт нымтцәарҕыи ажра зегыи ус интыртәааны шәнахысуан ауп, цьарҕыи рееирак хәа амтазакәа? – ҕааитит Антоша шатлаҕыа, иҕыза игәаанагара еилкааны.

– Арееира аамта абахамоу! – ихәеит аусуцәа руазәк ибжыи гәаҕаза, ахаҕшыа дтакаазшәа. – Аҕәа иахьабалак ицсаҕыаны иалацсоуп хобиекткәа. Зехьынцьара хәхьзароуп. Аплан нагзатәуп, аплан! Ишәмахауаз апрораб иихәоз? Хара хус хара иаабан, шәца, шәцатәкәа ҕашәцала уиатцкыс.

Ицеит аусуцәа. Атрубақәа ргароуп Лечкопҕа. Апрораб-ҕыи уа дҕалоит.

Ихьааргеит, иаҕьхьымзгыршьеит атцәҕцәа-апионерцәа: иатәарымбеит урт. Изакаызеи ари, аплан анагзара? Атрубақәа ишакәхалакҕыи ажра интажыны, асфальт рыкәжыра аума? Ауаа рквартирақәа рырпхара? Уи азәгыи хьаас иҕаитцазом...

Адырҕаҕены, алар еипш ишшапаза инашьтыз ажраҕыи ау-сура гәҕәала еилашуан. Аусуцәа, рмаҕрақәа царкәакәаны, ахахаиҳәа иаханы анышә ржуан, идыртбаауан,. идыртцаулон ажра.

Алиаси, Антошеи, Бенури раҕшьгарала, еизеит атцәҕцәа-апионерцәа жәаҕык рҕынза. Ицегь атаххозар, ихияны игылазгыи рацәаҕын.

Алиас напхгара иуан. Ажра иаха иахьыртбаатәу, иаха ирцаулань иахьжтәу дирбон, рхы иҕеигалон иҕызцәа. Иара ихатаҕыи ожәы-ожәы аҕыҕ-ҕыҕхәа алом нытцаикшон, инымҕанитцон абаха.

Адгьыл цьара-цьара иаман ицементркыз атыпқәа – ҕныжәқәак зны игылазар акәхарын. Убасқан иҕьатәхон ажьахәа ду. Уи азы иуҕооз, ашәақь даҕызамыз Антоша: аҕырхәа ианымҕанитцалак ижьахәа, ацементркырақәа неиҕәыжәжәа, инышәхәарпха инеилахауан.

Ажра артбаареи артцулареи иус мариамхеит. Рцысышыа змамыз атруба дукэа, џ-ганк рыла ирывжаатэын ганцыпхэаза, Алиас ишихэаз ала, 10–15 см. Ара ус иамуит – иаґаххеит 20–25 см. аґара артбаара. Аґкэынцэа игэартеит ус иаґа ишеиґыыз, ишыманшэалаз: атрубеи ажра аґыґхареи рыбжьара абаґа шиашоу ибжьазон, ашыџхэа индэықэґа, азна анышэ ааґугон.

Ажра абас артбаара, артцулараґы акыр иахэон – иаґа аеґьарґа унаґон, аломи аґырканти атрубаґэа ирыґақшо, анышэ анурґдоз-ианурхэашоз, насґыи уи анышэ баґала иаармариазаны атрубаґэа инрыґугон.

Аґкэынцэа ари еиґш аус иаразнак иаламгеит. Акыр инеимґарк-џеимґаркит, инадырха-џадырхеит. Иақэшаґаґым-хазґыи ґалеит, ажра мыґхэы артбаара асфальт мыґхэґыи аґоит хэа. Аха нас даара ианазхэыи, еиқэшаґаґхеит зегґыи: иаґом асфальт мыґхэыи, изламгоґыи ажра иахьабалакґыи еиґшым, зехьынцэара артбаара аґахым, иаґахым зехьынцэара артцулараґыи, абжьаратэла уи Алиас ипроект аґэааґыи инхоит.

Апионерцэа иадшыџкланы аус руан, ируан убас игэцаракны – рґаґахэқэа анырґдоз еиґш. Урґ збоз ауаа цыоуыи ицэаршьон, иаґґэаауан, изларґэаґзызеи ашґол аґыи абри еиґш аус хьанґа аґаџцэа радцалара хэа. Даеа цыоуыи, шаґа дисциплина бзиала иаазоузеи аґаџцэа, ирґэарґханы абри аиґш аус хьанґаґыи руларґа еиґш хэа идырехэон.

Амш ахэларахь инеихон, декабр мза есқынґыи имыґцакуеи усґыи ахэларахь, аусуцэаґ абар-абар шыґа рыџныґақэа рахь ацара рэазыркуан еиґш, иаалырґьаны апрораб даарыхґыґеит. Еґьырґ аобиектқэа рахьынґа имџаґэны дцозар ақэхарын. Аобиектқэа рацэаны Аґэа изалаґсами.

Апрораб дґачамкит: ажра иибац-иаґацоуп – ишшапаза инашыґуп хэбаны еихаґылоу аџны аґынза. Ахықэ

еикэыцэашь икэжьуп макъана икэрымгац, иара аныржуаз итхэаны хыхь икэрыжыыз анышэ. Аха иара ахата? Апрораб иблакэа наиркэычы-ааркэычит, еижьоз цымшьей. Иара ахата айхаразак тбаатыцэуп, итцаулоуп, атрубакэагы, цыарамзар цыаргы адгыл иадымкысло, иагэылхэа игоуп. Иаханы аусура иафуп ауаа...

Акэатэи ашьа дынхалазшэа, иаалыркъаны иртцауланы даакэыцсычхаит апрораб. Абар ачкэын кахэхэа, игъатэыгъатэуа атрубакэа ишрыхэтоу ишьтам хэа фызтуаз. Абар ашатлакъа, абар иацы адрухэа иааикэшаз зегы ахыкоу. Шака ыызцэагы рыцузеи.

Уыцъа ачкэынцэа, апрораб дшанханы дгыланатцы, иажэа раханы атак карцозшэа, инейхык-оейхыкны фэартит:

– Бзиа жэбааит!

Уаха иихэаша ифамшэо, цшыаала инратейкит иара:

– Шэца шыта шэыфныкакэа, илашьцоит... Игэыгэтармыжыит ацафцэа рус: адырхаеынгы дырфэагых ейхымшэа-ейцымшэо, рмыругакэа кны, адрухэа иааины ажра иаахыкэгылт – ирцэынхан иказ нагзатэымыз.

Аха, абар ассир! Апрораб иацы ицъейшьоз ажра, иахэа дара ацафцэагы цыашахэыс ирзыкамлеи. Ирцэынханы иказ убара укоуп – итгэыхаа, цыара машэыршэа хахэыкгы таршэзамкэа, ицкыакэакэараза икатдан ажра хэбаны ейагылаз афны афынза.

Уи афы мацарагы иаанымхейт: ажра машынала асфалт еикэатцэахара ааганы изтарыжыуаз, егы ахэтагы ырцаула, иртбаа, икэапчачараза инашьтын, шытахъка азыршы аазыштрыны иказ ачуанду афынза. Уи итажыыз асфалт акэзар, ишейбакэу итхэаны иргыхан. Атрубакэа, ишрыхэтаз ейцш, ишшапа-шшапаза еиватца, итакнахан, атыргэакэа рытаны.

Аусуцэей ацафцэей ацъыахэа иааилафэит. Урт рхыпхызара инацлейт хэык ашофиорцэагы: амашына лахъфашакэа афбагы асфалт фыц рыманы дырфэагых

иааит, урт ирышьтарххы даеа ганкахь ала иаакылкьеит аеа машынакгы, шәарей сарей хамѡақәа шейпшым еипш, харггы хайпшым ахәозшәа, ицәышәшәа акылпшырта саркыаггы нейкәышышьа-ѡейкәшышьашәа.

Ажра аныржуази иандырѡеиуази итхәааны ахыкә икәрыжбуаз анышәггы икәгатәымыз – убри азы иааит атдыхәтәантәи амашына цәышәшәггы.

Зегь реиха иреигәыргѡеит апионерцәа апрораби аусуѡы бжыгәаѡеи.

Ипшрей исахъеи нас ибжыы гәаѡеи зеипшраз ала, уаѡхжәак, леишәацәгъак, гәцкапк иоупхәа ацкәынцәа ирыпхьазоз аусуѡы, ожәы иказшыақәа зынзаск даеак ала ирбеит. Иблакта аатчылашааит, гәыбзыгракгы ашәахәа хәмаруа иѡаныччалт. Ибжыы гәаѡа ус ишгәаѡаз иказарггы, агәыразреи абзиабарей алыжжуа, ѡааитит:

– Схәыцкәа, иахъаггы шәхацхраарц шәаама? Шәыпсынтры духааит! Шәара баша зажәа апша иазто шәакәымзаап: игәашәтеит, ибзианы игәашәтеит хара ихагхаз. Игәашәтеит мацара аума, иахмыреирггы шәымуит, – Дырѡеггых абжыгәаѡа азәазәала илапш на-рхигеит, итцеггыы иааихылашааит иблақәа, – шәара хара хаткыс хараза шәеигъхоит...

– Уара унцънырхоит, – апрораб Алиас ижәѡахыр инапы ныкәитцеит, – абри арцхага трасса шәара ишьташәтеит хәа ихапхьазоит шыта, шәыхъзггы ахахтоит. Атрубақәа убаскәк аизолиация бзиа роуит, егъа хьта каларггы, шәыѡнқәа ескынаггы ипхатцәатцәараза икалоит.

Ацкәынцәа еразнак аусура рѡыназырkit, амашына цәышәшәы иақәрыжбуан анышә, даеа цыоуки асфальт еишаны икарыпсон, ейкарартәуан, арапага ала иркәахауан, идрапон.

Апрораб, ас ацхырааѡцәа аниоу, иусуцәа рахьтә азәы хлапшѡыс дааранажны, егъырт зеггы даеа объектқәак рахь рхы наирхеит. Урт дынрышьталт иарггы... шака кататә

ыкоузеи... шақа гха!.. Лечкоптәи адәылхәыпра? Уи азбахә
Москванзагыи иназахеит...

Апионерцәа агәалакара ду рыманы аус руан. Агәалакара
рымамкәа, дара ишыртахыз икамлеи зеггы: арцхага
трубақәа асфальт ибзиазаны ихнакьон, итанахәхәон.
Атрубақәа рыцхарра шыта иахьакәзам цъара ишзымцоз
агәра ргон. Аус ахатагыи шыта ишыақәырцалахьан.

Изымшатәны ицоз-иаауаз ауаа, арцхага трассағыи има-
ангылар ргәы иауамызт – убаскак еилашуан аусура. Цыцъа
ахәсақәа рхы ахьааидыркылаз, даҭеа пцхәыск дрывсны дыз-
цозма, уиггы уа дынрыдгылеит. Хәык рыбжьы убриакара
ихалт, еизнагеит убра еидгылаз ракара. Арт абрака аусура
иафыз ацкәынцәа ранацәа ракәын. Авицхәа ацша хьшәашәа
асы пакьақәа шырфанацсозгыи, усс ирымазамкәа,
еидгәыпланы цәажәаран изфыз.

– Хачкәынцәа аусуцәа иабареицәоу?

– Акала иреицәаны хәа икам.

– Ицхыраащәамхеи.

– Уи акны мацарагыи иаанымгылт: агха иагыырцшаан,
иагыдырҭеит...

– Ралагашьа бзиоуп!

– Уи еипш аамтоуп хазну.

– Хуадақәа ркны ацхарра калоит ожәшьта! – лхәеит
пцхәыск дгәырҭацәа.

Лажәа хәаны дагьналгеит, еразнак иааилацсеит абжьқәа
бызшәа хкыла:

– Ацхарра калоит! – ҭаалтит ацсуа.

– Ситбиле икнеба! – инлышьталхәеит ақыртүа!

– Так клини! – даҭамхеит аермангыи.

Аурыс пцхәысгыи, арапага кны асфальт еикаразтәуаз
лыцкәын-шатлакьа иахь дынхьацшны, ацықәцықәхәа
дааччеит:

– А мне уже тепло!

АПОВЕСТҚӘА

АҢНЫ ШКӘАКӘАҚӘА

Атқ жәеиза саат рахь инеихъан еипш, адәығба артәаа аатнарған Ақәа шыказ ағыфанахеит.

Апассаңырцәа мөапызгоз аңхәыс, ғыц авагон италаз ауаа ртың иқәто дшааиуаз, Алиас Ланба днаидгылеит, ибилет ааимхны днахәаңшит. Ланба идыруан дызталашаз акупе, заагы днеины дадгылахъан, аха ашә аркын. Амөаңгаө пхәыс ихәахәаза, зхы цшыркцаза илкыз лцаңха ашә инафатцаны иалаартуа, Ланба днеиөаңшын, лыбжы ыстаараашәа акы натцатцаны ус өаалтит:

– Заа идырны акөхап абри акупе шалшөхыз?..

Алиас Ланба, акупе даныфналагы, цытраамтак ус дгылан, днаңшы-ааңшуа, ичамадан цақа инаргыланы.

Баша ихәамызт амөаңгаө пхәыс ыстаарыла илхәаз ажәақәа: акупе ағы лымацара затөык аиарта дылаианы дыцәан аңхәыс қәыңш. Афымца лашара каххаа иакын. Аңхәыс дышътан, лгәы хыхь иөарханы, шыаршыафк лыкөыршан, аха лмақөахәара ақынза акөын даххнаөоз. Ашоура цәгъан, насгы лымацара лакөмыз, убри ақнытә гәата-бгата лөеитцых дышътан.

Алиас Ланба ишътыбжь мыргазо, ичамадан атың инықәйтцан, аңхәыс лөаңхьа икөақатцаз ацәартағөы днеин днықәтөеит.

Апхэыс қэыпш деиқэан. Лхы-лфы аазыгыжьын. Лыцьымшь пақэа, еизада цэахэа еиқэатцэаны, икахэхэа лылахь ианубаалон.

Уи дтэхэхэа дыцэан. Лгэы иаанагозма мамзаргы ахатца назааза илапш цар деимнадоит, деипхьнашьшьаауеит хэа.

Ланба дтэан, иварафь икфачапаз астал хэычы измашьхэылтцк ықэыргыланы.

Уажэы-уажэы илапш шылхигоз, зееитцых иапхьа ишьтаз апхэыс, атхарцэхэа даапшын, дфьтцхахеит. Илымбазацыз ахатца дфеейфашит, лызнапык аалытыргэаны, егы лнапа-ла абгьаахэа лшьаршьаф аалыкэыршо.

Апхэыс, ахатца гэрамгартас дкэцаны блала дааимылдеит ихы инаркны ишьапкэа ркынза. Ихухэаарызеи? Дызуствда? Дабатэиу? Акызатцэык ауп лара илдырыз: дпассацьыруп, лкупе длыцтоуп ауп.

– Сара... уаха... – илхэо лфамшэо дфалагеит апхэыс қэыпш лшьаршьаф итцегь лфылахэо. – Акупе афь сымала саныкала, сара истэзошэа цхьазаны акэхап... – лажэа аафэхтцэеит, аха дыпхашьаны илзымхэаз: икалап ишакэым сыкэзтгы, ахатца уи аминутаз еиликаан, лгэы аакэаитцеит:

– Шэтахэхэа шэыцэан, ахьта иакуаз азэ леипш, ашьаршьаф шэоуразоуроу шэчылахэаны.

Апхэыс даафэпха-фаччан, дныкэеит, днаиэзтцааит нас:

– Хара шэцома?

– Акэанза сцоит, – ихэеит Ланба.

– Акэа шэхэама? Хаимфалацэазаап.

– Даара ибзиами! – гэхэас икэцаны инакэфитит Алиасгы.

Иаарласны еибадырт аимфалацэа. Еилкыак, ацэажэара згэапхоз азэ лакэын апхэыс. Илхэеит лара Заира шлыхьзу, Ампар шлыжэлоу, дышхақыму, Қарт ахақыымцэа реизараф дшыказ, уажэы афныка хэа Акэака дышцоз. Ланбагы фажэак рыла ихы неитеихэеит: ар рыкны аматцара дшалаз, уаантэи

ар рхыпхъазара аитцатәра дшатцанакыз, шыта аграждантә усурахъ хәа Аҕәаҕа ихы ширхаз.

Алокомотив аханы иакыз апрожектор иоунажъуан ашәахәа, уи атцх лашьца иахънаахоз, иаразнак икылыжәжәа иагон, агәыр каршәзар иубартә еипш амҕа лашаза их-натуан, адәыгбагы акы хъаас иамазамкәа, аеоужьзаны, ахамхапагыаха, аетхәа инеиуан, уахынлагъ ҕынла еипш ипхъазаны. Атыгә-тыгә, атыгә-тыгәхәа еикәырццакзаны рыбжъы гон абарбалкәа. Зны-зынла иназаза-аазазалон авагон, убасқан угәы иаанакон, абар арельскәа ирықәкьоит, адгьыл иакәкьаны, ахауа иналалоит хәа.

Аимҕалацәа цәажәон. Пытк хызцәаахъаз Заира Амцар, лгәы ҕыцза дҕалеит, Алиас Ланба иакәзар, уи затца дмыцәарыз, апхәыс қәыпш длажҕыхза даниба, интерес дус дышьтихит.

Заира лхы дааҕахан, лнапы натцлыргәеит.

– Ар рхыпхъазара иаздыртцит. Ари иаанаго аибашьра зыҕалом шыта. Ус ами?

– Аибашьра зыҕалом шәхәама? – Ланба Амцар лыбла гәытбаакәа днархыпшылт. – Ус шәақәгәг'уазар шәажьеит.

– Ишца нас? Шәара шәгәы ишцаанаго? – дназыхатцхатцит ахақьым цхәыс.

– Сара сгәанала аибашьра калоит, хымцада, иҕалоит, – ихәеит Ланба. – Ар рхыпхъазара аитцатәра уи излапырхагоузеи? Хәамтазтәи аибашьра ар рацәа атахзам.

– Аибашьра, хымцада, иҕалоит хәа шәцәажәашьа уаҕы игәы иаамыхәартә иҕоуп, – агәынчыхъ лыманы иназгәалтеит Амцар.

– Уаҕы игәы изамыхәарызеи? Аиаша ахьугалакгы ишиа-шоу иаанхоит. Иҕалоит, иҕалоит аибашьра, – еитанеихәахит Ланба. – Ма изакә еибашьрахозеи: – уаҕы иимбац, уаҕы имахац. Мшәан, иҕалоит мацара аума, абар иалагахьеитеи, – днахыццактеит Ланба. – Нап азыркуагы хара хауп.

«Зхы атың икәм азә иакәзаап», – аалгәахәт ахақыым пхәйс, нас иналзымычхакәа, лыбжыы аатганы, инарымчны, тәамбарашәагы акы наццаны, днаиазтцаит:

– Иарбан тәылоушь хзеибашьяу?

– Атәыла шәхәама? – Ланба деитанархыпшылт абла гәйтбаакәа, рееитакны аеырцәгыара шырхылазгы аагәеитеит. – Атәыла аибашьяра иауазеи цыушът! – Ашырхәа инапы дынфәахан, ихы иаахыкны иааникылт. – Акосмос, акосмос абашьяроуп иахья проблемас икәгылоу.

– Акосмос шәхәама? – аатлыргеит ахақыым пхәйс, иаразнак иахылызеилымкааз дамацхашьяшәа, насгы лпынцә данкны, дго-дааго дахымаз дназгәаашәа. – Езоп ибызшәа шәфәоуп.

– Избан Езоп? Еибашьярак атәы ианалацәажәо, сара есқыынагы акосмос анапәфы аагаразы аибашьяроуп схы итәоу. Егы – адгыл афәтәи аибашьяра, ауаа ршьяартцәыра халазыргылахьоу аибашьяра, азбахәгы зхәатәзозеи! Изтахыда уи уажәшътә!

– Ажәларқәа, хымпада, иртәхым, – лхәеит Амцар. – Ишәартәоу реихабырақәа роуп: амчра рнапы иакуп...

– Амчра рнапы иакуп хәа, ацәгыарахь рхы дырхар иранахома? – инакәиргәгәеит Ланба, ар рфы дшашьцылахьаз еипш иажәакәа нфәхцәа-нфәхцәо, интырхәыцааны, еилыкка ихәо. Еитасхәоит, истахым сара адгыл афәтәи аибашьяра алацәажәара, аха уи шәеахьазышәкыз, шәахәтыр афкнытә иахысхәаауа уи ауп: аибашьяра хәа акы аныфкала, ажәларқәа зегы ныкәзаа ицеит ауп. Дәеа аамтәоуп, уи дыртәуп, идыртәуп. Сгәанала, ажәларқәа зегы рыкәхра аткыс, иаха имариазар қалап аимпериалистцәа раххәара, ианамузагы – рыкәхра. Цәа баак шә-цәак арбаар аиха, иара нарылхны инкаужьыр еигьми. Мап, мап, изыфалом аибашьяра, изыфалом, – далашыфкзеит Ланба. – Ауаатәыфса амбатә рылшеит, амбатә дырфәеит, иапыртцаз атехника

убри акара игәгәоуп, егырт апланетақаа рахь ауафы ица-
ра-иаара зтаатәыс икәгылеит. Ари аус дузза иатахуп ам-
чара дуззагь, иатахуп, аибашьра, уафы иимбац-имахац
аибашьра дузза – акосмос аиааиразы аибашьра. Убри
аибашьра ауп адгьыл афы икалараны иказ аибашьрагьы
наххәа изго. Шьта убас ххәозар халшоит: аибашьра акос-
мос афы, адгьыл афы атынчра, акоммунизм аргылара.

Ахақым пхәыс лхы-лфы аалхалашеит, лыбжыы иаха
инарпшқашәа, агәкра гәгәа натцатаны ҫаалтит:

– Аңсәзара бзиахоит, иңшзахоит!

– Ишәты-какачуеит! – инлымидеит Ланба. – Хтәыла ау-
разоуроу ихьытәцараны икалоит. Уи уажәнатәгьы уафы им-
бои: хажәлар ргәы ацпыхәо, акоммунизм аргылара иалаге-
ит. Хара ар иреиуогьы, азәырфы хабцъар кажьны, хаихоит
атынч нхара-нцыра аус ахь, ақытақаа, аргыларақаа,
акалақьқаа хрызцоит. Ишыжәдыруа еиңш, абар шьта
хынтәуп хтәылаҫ ар рхыпхьазара еитцартәуеижәтеи,
пырхагак анахмоу, илакәхазарц икоуп.

Акупе ашә ацапха аркзамызт, авагон иргәгәаны
интагәтәсцыпхьаза, ашә икәкәраа ицон-иаауан, иаатуан,
иакуан. Алиас акупе данталоз, ашә днахан иньидцашәа
иаанижыит: изымдырзо аңхәыс қәыңши иареи цъа-
ра ианеицыфнаха, ашә ацапха аркра дацәыпхашьеит.
Уажәшьта егьаумхәан, хар амамкәак еибадырт урт, Али-
асгьы ашә аркра иахәтаны ипхьазеит. Авагон аатагәтәсны,
акупе ашә анааты, Ланба ашырхәа даагылан днеины,
ашә амаа кны, иртрысны иньидитан, игәыла пхәыс лахь
акәзамшәа, ҫааитит:

– Ацапха арктәуп, ххы тнакьоит.

– Иашәмыркуеи иахпыхагазар, – имырхьаазакәа
инаиаталкит Заира.

Алиас Ланба итыңаҫ днеины даньнатәа, инафцацәангьы
илапш аалыдхалт аңхәыс қәыңш. Агәкра зтаз, ахаара
зҫықәхәхәа иказ азә лакәын.

– Амедицина ақәҗиара дукәа амоуп, – ихәеит атыхәтәаны Ланба иеааитныцсахлашәа. – Иаҳаракгы ахи-
рургиа. Операция ссиркәа канатцоит. Аха ирхышәхәауаузеи,
шәарт аҳақымцәа, ауаа кадды изго ачымазарақәа?

– Ауаа кадды изго хәа шәарт амца ацратцазангы ишәхәеите, – лгәы инатцасит аҳақым пхәыс. – Хәра
хтәылаҗы, егырт атәылақәа рааста, акырза еитцоуп ауаа
рыцсра.

– Уи мап ацәыскуам, – дақәшахәтны ихы ааиртцысит
Ланба. – Ус егыҕкалароуп. Сара сзыхцәажәо хәшәтәра
змышәо, ауаа зго ачымазарақәа роуп. Ианыххароуп урт!
Шәышықәса иреитцаны азәгы дымцсыроуп хтәылаҗы!

– Хәшәтәра змышәо хәа ицхьазан ашыз, – атак днахыц-
цакит аҳақым пхәыс. – Шәара шәхәашьала, ауаа кадды
изгоз чмазаран. Уажәы уи ачымазара абаҕоу? Ашыз азә
дагеит хәа ауаа ирахар, ихарымцо аҕынза хнеихьеит.
Хәышәтәра змышәо хәа ишәыцхьазо ачымазарақәа ире-
иуахап акыба? Иашоуп, уи чмазара баапсуп, аха шәгәы
иаанамгааит, ахы иақәитцоуп хәа. Мап, мап, убри ачымаза-
раҕы еиааиратә иҕоуп хмедицина. Иазгәатәтәуп акы: иар-
бан чмазаразаалакгы аҗаргәҗәаанза, ауаҕы илаҗәаанза
аҳақым ибароуп. Ианаамтоу аҳақым иибаз ачымазара,
хәышәтәхоит. Ицәыртцт апрепаратҕыцқәа. Қарт шәыҕандаз,
еҕа шәгәы иахәарын аҳақымцәа рықәгыларақәа. Шәгәы
иҗаз: дук хара имгакәа иара убри акыба ахәтаҕы, ашыз
еипш, ауаа ирҕәыблаахоит.

– Асоветтә медицина хәқәгәыҕеит азоуп адтца дуггы
захто, – ихәеит Ланба. – Адтца усгы идыруп: шәышықәса
апсҗаара!

– Инеихахар? – дпышәырччо днаиҗапшит Заира.

– Азамана! Шәкы рхыхь шаҕа шәзаццо, шаҕа шәаеиҗзо,
– днахыхәмарт Ланба.

Ланба астал хэыцы икэгылаз арадио ааирхиет. Агэақхэа амузыка абжыы акупе иаафныфит. Иаразнак иааипнакьеит аимфалацаа реицаажэара.

Алиас Ланба амузыка датэнатэит, иханы дагеит зымфа ыара. Ицсы заны, нотакгы иафмыжыуа дзырфуан, инацэкыарақэа ракэзар, дара рхала атыгэ-тыгэхэа астал хэыцы икэхэмаруан, амузыка атемп реакэыршэаны. Зны-зынлагы изгэамтазақэа ихгы нарыциртыслон.

Ахақым пхэыс лмашхэылт дзырфуан.

Игэырцшаагаха, ирхэыцгаха, иццакы-ццакуа, хыхь ихало, зны итэаа-тэаауа, нас аеыртынчшэа, азиас ацэкэырпақэа реипш, еилатэа-еилатэо, игон апианино абжыы. Ссиршэа еикэшэон, ссиршэа еицтибагон. Ухы ашышыуан, угэы ашышыуан, уархэыцуан уи абжыы.

Ланба иааизцэырцитимфасны хараза ицахызхтыск. Абар аткы иатэа зшэу азгаб цэрышкэа, апианино дадтэаланы иалырхэоит. Лыварахышэа дгыланы дзырфует иара. Аتكы иатэа зшэу, аклавишкэа лнацэақэа аарыфшыуа, лхы лыштыахыка инхырнаашэа, иара днеифацшлоит лыблақэа разза. Еилатэоит апианино абжыы. Иццакы-ццакуа ихалоит, аанфасрак камтазо, ихалоит хыхь. Алиас ашышыхэа инапы азгаб лыжэа инаганы иныкэитдоит. Умшэан, умшэан, уа уаанымгылан ахэозшэа апианино абжыы итэаа-тэаауа данханагалаза, Алиас иааизымычхакэа, азгаб инапқэа аалыкэиршеит, лзамфагы ацэаххэа днагэзит.

Амузыка инаркатцеит ари, итэаа-тэаауа, есааира хыхь ихало, уажэы арадио иалыфны игоз амузыка. Азгаб цэрышкэеи иареи рыбзиабара, абри амузыка абжыы еипш, иафымыз хыхь ахалара, азхара; ацэқанзагы иназар каларын, иара арра дамгар, лара Акэа икахаз абомба дна-лаблы дымцар.

Амузыка анааихсыгы, Ланба ашырхэа дфагылан, анеи-аира иеазикт, шыафақэакгы ныкайтцашэа иуит, аха акупе атымтшэара ианилнамырша, днеин астал хэыцы днадгылт

Амқар лахь ихы нарханы. Изнапык астал хәычы иқәырғәғәа икны, уи ала авагон аґағәтәсра иеамто, егы инапы ива-ра иадцаны, уи дгылан, ақьалантар еипш, дышшапаза асолдатцәа раґхьа дгыланы акоманда ґаитқозшәа. Иблақәа цеицеиуан. Амцабз рыхьон. Афыцьбара зжәыз иеипш амузыка илсны дықан.

«Згәы еицхауа, зегь цәанырра гәғәала издызкыло азә иоуп», – гәаныла иналхәеит Амқар, ашьтахь лыбжыы налыргеит. – Даараза шәгәы иахәазаап Чаиковски и-«Баркаролла»?!

– Даараза! – интирґьеит Алиас.

– Сара бзиа избоит амузыка, – лхәеит ахақьым пхәыс. – Аха шәара... шәара шәахычмазаафхартә аґынза шәхы ашәтозаап. Устәґьа ихәартам, шәгәи шәдақәеи ирзеицәоуп.

Сгәи сдақәеи шәартома, сапхьа ахақьым даныґкала, – днахыхәмаршәа ааиуит Ланба. Амузыка игәаланаршәаз азґаб лтәы мырзакәа, иара амузыка ахатә алацәажәарахь днеихеит. – Шаґа итәулоузеи, шаґа игәырхытхытгоузеи Чаиковски имузыка! Сара «Баркаролла» саназызырәуа, ашьха ихало ауафы дызбо цьысшьоит. Абар акызгы ишьапы фаґаиргылан дөеихоит. Дхалоит, дхалоит, еса-аира дхаракхо дөеиуеит. Уи итәхуп ацәқәанза дназарц. Хымпада, дагыназоит.

Ланба иажәахәара далашыфкны дшафыз, изгәамтазакәа ахақьым пхәыс дылзааигәахәеит, изшьамхык-гы лцәартағәы ифадыгәғәалт. Убасқан иаалырґьаны иааилаөеиладшьґьырит ахатцеи аґхәыси.

Апстазаарафы зны-зынла акы ушазхәыцуа, иґалоит даеакы. Абраґагь ус акәхоит: аґхәыс кәыпш лгәы каршәны лиарта дылаианы ахатә иажәақәа дшырзызырәуаз, иара ахатә иакәзар, амузыкеи агәаларшәареи, аґхәыс пшзеи дхыхны дышрымаз, адып-дыпхәа ашә днасны, итрыхәтцәаза лыбжыы налмыргеи амәапґаф пхәыс:

– Аґәа! Аґәа! – хәа.

II

Аполиклиникахъ ател иаст ахақым дахтаһуп, дахзаашәышът хәа. Заира Амқар ачымазаф дахьынхоз ау-лица ахъзи афны аномери ашәкәы ифанылтан, абгъаахәа лфьфалхеит.

Аулицақәа нхытәтәа-аахытәтәо, иаха излааигәо амфә ылхуа, иццакы-ццакуа ишнеиуаз ахақым дызтәтәаз амашыына, дук хара имгакәа, адыххәа ифадгылт ачымазаф дахьынхоз афны.

Заира Амқар дныфналеит тәка ишьтәкәыкәза иказ уада хәычык, иаразнакгы акәкы ффы иаалцәымығхартә еипш атаххәа лпынтә интәсит.

Итаацәа иманы абри ауада дыфнан Сақания Беслан, – Акәа ақалақь бахча кәтафцәа руазәк, ичмазафхазгы иара иакәын.

Заира Амқар ачымазаф акгы змышьзоз азә иеипш игәы кәтауа, диахәаччо, ахаҷахәхәа диацәәжәо, илырхәеит ахәа ахымаз, уи зыхкәыз. Нас ифытцра атермометр нытталтан, инапы ахәда аанкыланы, лсаат дахәәпшуа, игәеисра лыпхәзеит. Ари ашьтахь ииартә днықәлыртәан, ихәәпшра дфалагеит. Зны афонендоскоп ала дизызырфуан, зиы лыфнацәкьарак неидтаны, атыгә-тыгәхәа игәшпы ибга ашшареи днарыс-рысуан.

Беслан ихәыцқәеи урт ран Нинеи, рыпсы заны изырфуан, иазыпшуан ахақым илхәарызеишь хәа. Асыс еипш зхахәқәа рхәырхәны зхы иқәыз азғаб Саида, зегь реихә ахақым пхәыс дылзааигәаны дгылан, лашәа хәычык инапы данкны. Агәыбжъанытәқәа ыцъа ран илывағәғәа илывагылан. Хәыцгы дугыы рыбақәа траа, ахақым илыхәәпшуан, угәы иаанәгарын убас рхәозшәа урт рыбақәа: «ди, бхәцхраа, абаапсы, хаб дахзыхьча».

Заира Амқар, ачымазаф ихәәпшра даналга, арәцепт афрахәагь ләазымккәа, лхы даафәхан блала иааимылде-

ит ауада ауразоуроу, ахәыцқәеи рани зцаарак ылтөзшәа днарҕаңшит.

Ахақым пхәыс бааңсыла илгәампхейт абахчакацаа иуада. Уи адашма ишиашаз адгыл икәкацан. Атзамцқәа цәаакза икан. Атуан накәзан, ухы нацакысуама ухәартә, цәнцыйр затцөык иамаз, аарлахаа иарлашон. – 14–16 квадрат метр иреихамызт. Амацуртагы, азә днеиргы дахы-дукылашагы, ашәталартагы – зегь иара иалазар акәын. Абри ахаңы цшра зманы иказ атымтшәара цәаакы ионан ф-оык ауааңсыра. Ахәыцқәа рхаҕқәа цәыш-цәышза икан рызхара ахауа бзиа ахыирмоуаз азы. Ахәызхәызхәа еимхәон уажәы-уажәы.

– Хзыцәшәаша акгы ыкам, – аҕаацәа ргәы аалыргәгәейт Заира Ампар. Еидара дук зыбга иаакәфрыз иеиңш, рыңсы ааиоыргеит хәыцгы дуггы. – Ахыта илалейт ауп. Еиңуп ахәшәтәыртахь даагар, – имырхәаакәа инарабжыылгейт лара. Беслан агәатцәыхь шихыыз мырзакәа. – Уа иаха нап идахкылап. Даххәышәтәып лассы. Абри ауадаҕ аказаара даараза изеицәоуп. Иара иакәым, шәаргы ишәзеицәоуп. – Лыбжы ааитылхит Ампар; аҕаацәа лыблакәа рыхго дшаа-иуаз, аб иааидлырхалт. – Кыр цуама абра шәыоноуижьтеи?

– Такәгы аатцуейт, – аарлахаа, уажәы-уажәы деимхәо, ҕааиҕит Беслан.

– Бжы-шыкәса иреихауп, – инткааны атак ныкалцейт аңшәма пхәыс Нина.

– Ашәкәы оны иалашәцандаз ақалақ совет ахь.

– Иалахцдахейт ашәкәгы, – лхәейт Нина.

– Иахырхәауазеи нас? – инакәырццакны дназцааит Ампар.

– Хақәдыргәыҕуейт, – лхәейт Нина.

Ахақым пхәыс, азгаб хахәрхәы даалгәйдлхәхәалан, лхы аалшышьит.

– Ишәыртоит, ишәыртоит. Уажәы ирацәаны аоны ҕыцқәа рыргылара иаҕуп. Ашкол бтами, бара атыпха?

Аргыларта контораф мазаныкөгаф-машинисткас аус луан Нина. Уи мбатэзак лызтоз ак акэзамызт, аха лхатца дызхычехэартэ еипш икэмыз иуалафахэы ианацлалак, лара лцара хэыцкэагы, егьаумхэан, афнэта акы иааныцшуан. Атаацэа ду рзы мааткгы акыр иапсан.

Беслан итаацэа гэгэгэажьмызт. Ауаа рылацш рхын. Ицон-иаауан. Досу илшоз ала ирыцхраауан.

Ченак ауада лака ашэхымс лшыапы нахылгеит ахақыым цхэыс Заира Амцар. Ахақыым цхэыс дацэшэон Нинеи лара лхэыцкэеи чмазарак рызцысыр хэа. Ауада баацсы гэрэмгартас илымамыз: уи иахкыаны даеазэггы дычмазафхар камлоз. Хэылбычехашэа, атаацэа зеггы афны рыказаара иакэыршэаны ауп дышнеизггы. Ахэыцза инаиркны, ран лкынза дрыхэацшит ахақыым. Лгэы лыртынчит: шэарта ыкэмызт уажэазы. Наф-нафгы ишгэгэгэталмыжышаз аалызбеит.

Сақаниаа руада, цаса ааста, иаха илашан. Амцар абырсаатк азы игэалтеит ценцыйр затэык змаз, уажэы ашьтахыала даеа ценцыйркгы ыыц ишатаз.

– Афны шака илашо, шака мра фнацхо, убри акара агэабзиарагь иазеигьуп, – лхэеит ахақыымцхэыс етцакаараза ишэыз аценцыйр ыыц дахэацшуа. – Уажэраанзаггы иамазар акэын абри афбатэи аценцыйрггы.

– Иахзеифымкаакэа хааиуан, – лхы авба налтеит Нина. – Аквартира бзиа шэоуеит анырхэа, иахыа-уатцэы хэа уи хшазыцшыз, иахцэынхеит, нап хзадымкылт, насггы атзамц уашэшэыроуп, аценцыйр атара калом хэа хархэахыан. Иара абыржэыгь ус иказаарын, абзиара игымхааит Алиас Ланба хэа аңынынр иакэымзар.

– Ишца, ишца? Алиас Ланба шэхэама? – днатцкыашэа иаацьялшыеит Амцар.

– Ааи, Алиас Ланба. Дыжэдыруама? Ғыц ар рахынтэ да- аит. Назаазак. Зуафрахыи инеихыоу азэы.

– Дыздыруеит. Дыздыруеит. Аха, уи абрака...

– Уаха зтахым уафуп! – ахақым пхәыс лажәа ахәаха лымтакәа дналагейт Нина. – Сыпшәма ахәшәтыртахь дшыргаз анысхәа, иара убри аеныцәкыа афны дааит, ибейт схәыцкәей сарей хшыказ. Шәара шәейпш, убригь игәы иамыхәагәшьейт хуада. Адырәаеныцәкыа фыцәа аусуцәа ааиган, идиркәцейт абри аценцыргы. Атзамц уашәшәыратцәкыангы икамзаап...

– Еиуарак шәыбжыазар акәхап?

– Мап, еиуарак хәа акгы хабжам. Харгыларта контораф аматтура далагейт, цыарак аус еицаауейт ауп.

– А-а-а, ус аума? Нас, нас?

Нина, лкәардә днахан, Ампар дналзааигәаны дналыдтәалт. Зызбахә цәырылгыз ахатца, ахақым пхәыс интересс дышлымаз анеилылкаа, лара дызлалдыруаз ала лацәажәара дфалагейт.

– Уаха зтахым уафуп! Лахфыхк, зегы дрыкәшәо, дырнаа-ло дыкоуп. Амацтура далаларц хара хфы данааи, харгыларта аконтора аначальник абриоуп хәа рапхыза иаидигалаз аус, жәакгы ахымхәаакәа, дақәшахатхейт. Аулафахәы азцаарахь ианиас еикәымшәашәа-еилибамкаашәа икалейт. – Нина ахақым пхәыс даалфәпшын, лхы-лфы аалхачхейт. Ампар иаацәалшьейт: закәызеи мшәан, ари дзеигәырғо, уи ауаф дихычәхәо дшааиуаз, абар-абар азы далтоите?

– Еилибамкааит, – дцәажәон абахчакацәф ипхәыс. – Аконтора аначальник абри аус абриакара ауалафахәы амоуп хәа анихәа, егы имахәзошәа кәйтхейт.

– Избан? Икәынишьану? – иаалзымычхәит Заира.

– Мап, мап! – дааццакы-ццакит Нина. – Убас игәы иа-анамгеи хначальникгы. Егы зынза дәеакызаарын игәы итаз. Ауалафахәы азыхатцхатцара зынзаскгы имазамкәа, ихәейт уи проблемам хәа. Ихәейт апенсия шиоуаз, нас

шаҕагь иоуаз. Апенсия хәа ма мбатәык иоуандаз. Дачәзә иакәзар, ахәхәхәтра даламгоз.

Ланба аус иуеит аргыларта аконтораф анцьныр ргылафьыс. Уаха зтахым уафуп!

Нина Сақания итегь дихцәажәеит Ланба. Априказқәа зкьыпхьуаз, досу ихафсахьа аазырпшуаз адокәыментқәа знапы ианыз амазаныҕәгаф-амашинистка, илдыруан Ланба ифнутқатәи ихатә цстазаашьягьы. Лгәы иамуит ацхәыс дышимамыз атәгьы иара убраҕа илимхәар.

Ахақьым цхәыс атцыхәтәантәи Нина лажәақәа лмаҳазазшәа луит, аха лгәы арахәыцқәа аадыртцисит.

Ұымш-хымш рышьтахь, Ланбеи Нинеи аргыларта контораф ишеицәажәоз, Нина Ампар лызбахә аацәырылгеит. Илхәеит уи зуафышьа ҕаимату хақьым бзиақ шлакәу, лхәыцқәеи лареи игәцаракны дшырхылапшуа. Абахчаҕатцаф ипцхәыс абраҕагьы аиаша дафсны дзымцеит, лгәы иамуит илимхәар: Заира макьана хатца дшымцац атәи.

Ашьшьыхәа иаатцыс-цысит анцьныр ргылафьыгьы игәы арахәыцқәа.

III

Ақәа ақалақь иалсуа азиас Басла унырны, амрагыларахь акыр уанынаскьалақь, Қартҕа игоу амфәду уаныланы, уар-марахь иубартоуп аки-аки еипшны, амшын ахь рхы рханы, еиваҕа еивагылоу афны шкәакәақәа. Акык-фбак рыда урт зегьы ишаанagara иҕатцоуп, ауаагьы рыфналахьеит. Дара убарт иҕаттам хәа иҕоугьы, егьырт зегьы реипш, ишьтызза, ишкәакәа-шкәакәаза уахьынаргәыдыпшыло, иҕатцоу фнқәоуп ааугәахәуеит. Мбатәзак рыгым, афнутқатәи ус ссамыссақәак роуп. Иаарласны ацьцьяхәа ауаа рыфналашт убартгьы.

Ғнак иҕаттам афнқәа руак ашта дынталт Алиас Ланба. Ғыц аусура иалагаз анцьныр инапы ианын убри афны, уалс идын далганы аексплуатацияхь рытара.

Аңыныр-ргылаѡ ашта дагынталеит, илапш аалық-
шәеит аоны аңхыа игылаз аҳақым-пхәыс Заира Ампар.

Ланба игәы аахытхытит, ихааза цәаныррак ааизцәыр-
цын, иоуразоуроу дааимнадеит. Шака деиҕкааузеи, деина-
алоузеи Заира!

Уахык зны адәыҕбаҕ данибазгы иҕәеимтеи уи пхәыс
пшзак шлакәыз, уажәы, амырхәага лықәцча дахыгылаз, уи
иахагы илыртабыргуан лара. Илшәын бахт-бахт иақәыпсаз
атқы, ачлап еипш лзара иташәо, лгәыпхәкәа ттәаа-ттәааза,
иҕаҕаца. Лхы хтын, лхахәы жәпа еиқәатцәа-самсалза,
ирқяқяаны лхы ашытахь иадын. Қитаитәи ахаргь ҕацшь
ахылхагылаз, лхы-лҕы, ашәапшь еипш, еилыбзаауан.

Ланба ашаца-шацахәа шыаҕа тбаала Ампар лахы
иҕанынеиха, ларгы, илгәыцхәыз азә иакәызшәа,
дааиеигәырҕашәа днечиылан, инапы ааимылхит.

– Аҕыза, Ампар, абра шәаазгазеи шәара? – дналазцааит
Ланба, аҳақым-пхәыс лнапы шыкыц икны.

– Аҕыза, Ланба, абра шәаазгазеи шәара? – дыхәмаруа,
Ланба изцаара ирхынхәны, инаган иара инаилтеит Заира.

Ланба, ашырхәа инапы неитихын, ивагылаз аоны
инақәикит:

– Абри аобиект саанагеит сара. Аҕыа фронт, аҕыа фронт!
Баша ишытахамтеит хабҕар: шыта харгылаѡцәоуп хара.

– Ус аума? Сеигәырҕоит, сеигәырҕоит гәык-псык ала.
Ишәыдысныхәалоит! – Заира, лнапы ааимхны, убри аоны
инақәлырххан, лыбжы неитакны, азажәра нататашәа,
аха уи цасхәа ишыҕатцо мѡашьо, инацылтеит. – Саргы
абри аобиект саанагеит. Ишыжәбо еипш, аус хәмоуп
хартҕы. – Ашытахь, Ланба днечиҕапшын, илзымчхәкәа
днамхачеит. – Абри аоны аҕны аквартира соурц сыҕоуп.
Избарц сааит.

– О-о-о, ишәыдысныхәалоит! Ишәыдысныхәалоит!
Шәаала нас иабап. Ихалшо акы аҕхархарым.

Ланба, ахақым-пхэыс лмахээр аанкыланы, диманы аоны иныналт.

Аоны иагэылганы атыхэтэантэи аетаж аһынза инаган амардуан. Алиаси Заиреи убри инафалт. Ацэыцэ, атэаһа-маһа, ағэхсақеи асакақеи ухэару ана-ара икэыпсан амардуан, убри аһынтэ Алиас, Заира цыара акы дахһашар хэа дацэшэо, агэеанызаара гэгэа иманы, лнапы датагыланы, ашышыхэа хыхь дхеигалон. Асака-макақэа данрывигоз, иаидыгэгэалон дара, убасқан, лмахээр нтарсны изкыс инапгы, анацэкыарақэа ркартэра лгэыпхэы инадкыслон.

Ахцатэи аетаж аһны ианнеи, Амцар лнапы нақэлырххеит лквартира, иагыныналейт ашыцагы.

Аонуцка аусуцаа аус руан: цыоуки иршэуан арцхага арадиаторқеи азы назгоз атрубақеи, даеацоуыкы афымца-лашара еикадыршэон.

Аквартира иаман х-уадак, урт рнафс аматцурта, аеыкаабарта, асоф – уафы иааитаххашаз, ддэылымтцакэа дзырманшэалахашаз зегы. Ауадақэа тбаатыцаза, амра рыфнацчон, амшын еитэкакараза агэы ихыпшылон, уаантэи ацша кэанда игэыкатагаха ирыфнашэшэон.

– Даараза иквартира бзюуп! – иааирехеит Алиас. – Сгэы иалоуп сцабаа мацны иахьаду. Истахын абри аоны ашыапы анырк инаркны, аус адызулозар.

– Сгэанала аоны ашыапкра аткыс хараза еигыу усуп шэара ишэзынхаз, – лхэеит Заира. – Иргыланы алгара, хэычи дуи еибаргэыргыо ишыфнало ахаапшра.

Ланба ихы-ифы ааихылашеит:

– Апоезиа ататцаны шэцаажэоит...

Ауадақэа рызхара ирыфнапшит урт. Ланба акыр-гы илыдицалт ахақым-пхэыс издыруада цыара лгэы еихызышьша акы лбазар хэа, илирбеит уафы иахьейоикашаз тыпкгы, илтаххар, аусуцаа налаиргон

ауп, аха мап лхэеит Амқар: зегь рыла лгэы иахэашаз квартиран уи.

Аңыныр-аргылаф егырт аквартирақәагы гәеиҥеит, уснагзатәқәас иҥазегьы жәафырхы иирбеит, нас аҳақым-пхәыси иареи, ашоссе ампыншәа ҥара инеины иааҥылт, машынак иазыпшуа. Урт ақалакь амраташәарахьтәи аган ахь еиццон, аҳақым – лыфныҥа, аргылаф, – даҥа аргыларта объектк ахь.

Ланба аабыкыашәа иаҳахьан игәы иахэашаз акы. Иа-хьа, аҳақым пхәыс дшааибазтәҥьа, иааигәалашәеит уи, аха ахәаха имоукәа дааиуан, Амқар рапхьа зхы лкыз – аквартира ус, даҥыфлан еиҥеиҥьарц иҥахымкәа. Уажәы иаацәыригеит уи, иаацәыригеит иналырҥыашәа, иаразнак Амқар лгәылҥанзамкәа.

– Аус ду шәаезышәкит, аус ду! – ихәеит уи дшашьцылаз еипш инҥахтәа-ҥахтәаны, иажәақәа дрықәгәгәо. – Гәыкала ишәеиҥьасшьоит ақәҥиара дуқәагы! – Аҳақым пхәыс азынаказы даалакьацит иажәа хырхартас иеиҥозишь хәа дазхәыцуа, аха Ланба иара убратәҥьа иаацәыригеит игәҥакы. – Баша шәыҥамызт Қарт аҳақымцәа реизараҥны: апроблема ду ықәшәыргылазаап. Гәахәас иҥатцаны сапхьеит ажурнал аҥны «Апсуа ифынфьқәра» хәа хыс измаз шәықәгылара. Кыр зтцазкуа афәра шәаҥызаап.

– А-а-а, Қарттәи аҳақымцәа реизара аума шәызлацәажәо? – лыблақәа аалхаччеит аҳақым пхәыс. – Акы ҥахтәошәа хәафуп. Иаабап хәхьнанаго.

– Аинтерес ду ататцаны шәалацәажәеит, – иаалыдирәхәалеит Алиас. – Ишышәхәаз еипш, ақәра ду змоу ауаа Апсны иаҳа ирацәоуп, даҥа ҥара ааста?

– Ус ауп, – лхәеит Амқар, – ақәра ду змоу аҥахмадцәа, Апсны еипш даҥа тәылак аҥны иубашам. Хара ақәра ду анаххәо, 80–100 шықәса зхьтцуа ауаа ракәзам хгәы иҥоу, урт шамахамзар, иахьабалакь иуҥылоит. Кыр зхьтцуа хәа

хара иахапхъазо уи 100–150 шықәса ирыбжьанакыз роуп, иаххәап, Цәеиба Селма 113 шықәса, Ажыба Л. 114 шықәса, Аршба Шәлиман 122 шықәса, Бжьаниа Шхангьери 148 шықәса убас егьыртгьы. Киут Хапара нормас икоу зегьы днархыхәхәеит – 154 шықәса нитцит. Иҕам ус даҕа ҕара, исыздырам: абар шыта фбаҕа шықәса тјеуит абри азтјаара сеазтәылхны аус адызулоижътеи.

Ланба конкретлагь инықәиргылт азтјаара:

– Шәара шәтәала хатахмадцәа антјаа ду зрымоу Ацсны ахауа ахьыбзиоу иахкьаны хәа акәзам, насгьы уи шытрала ирыцааиуам?

– Мап, мап, – лхы аалкьеит ахақьым пхәыс – Антјаа ду зыхкьо афакторкәа зегьы еилахқаахъеит хәа хара усгьы иаххәом, уи макьана аус ду зыдулатәу проблемоуп, аха, иаадырхьо агәра шахнарго ала, уи Ацсны ахауа бзиа иахкьом, шытралагь иаауам. Швейцариатәыла ахауа Ацсны ахауа аткысгьы еиғьымзар еицәазам, аха уаҕа 10-миллионки аашә-нызкьыи ауаапсыра ахьықәнхо, хөы затәык роуп ақәра ду змоу. Ацсны цшышә-нызкьыи рахьынтә х-нызкьыи егьаарыгымхо ақәра ду змоу ауаа хамоуп. Ашытра атәы усоуп... И. И. Мечников ихәеит ақәра ду шытрала иаауам хәа, уи зыхкьо апцтазара ацкарақәа роуп хәа. Хара имџапаагаз апышәарақәа иаадырцшит агәабзиареи антјаа дуи рфакторкәак. Урт афакторкәа, Мечниковгьы ишихәаз ала, ауаџпсы ипцтазаара азырхара – медицинатә биологиатә проблема мацарангьы иҕам, уи зегь рапхъаз асоциалтә проблемоуп. Ақәра ду антјаазы иатахуп ахәынтқарратә шыақәгылашыа бзиа, ауаа реикаратәра, ахақәитја, угәы ацпыхәо аус аура. Ауаџы, иқәрахь днеиуа даналагалакь, имазароуп фатәыс иааитаху, игәы ззыхәо зегьы, ататын ахара каижьроуп, дакәтцроуп аџыжәра – абарт зегьы ирылакоуп кыр зхытјуан хәа ихамоу хатахмадцәа зегьы. Урт ирымазароуп еикәахапхъазаз зегь рапхъа инаргы-

ланы, – Амқар лнапы неитдылхын, еивағға игылаз аонқәа иаархылгеит: – Абас икоу аоны шкәакәәқәа...

– Хымқада, иҳамазароуп аоны бзиақәа, – Ланба ашырхәа днеитатцын, аҳақьым пхәыс дылзааигәаны даатгылт, икылкааны лыблақәа дырхыңшыло. – Хара акоммунизм ҳаргылоит. Изақәызеи акоммунизм?.. – Уи – ажәларқәа бзиарас ирымақәоу зегьы реизгароуп, реицтароуп. Хара ҳажәлар – хәычуп, аха акыр зхызгахьоу жәларуп. Урт ртоурых мөафәи иаадырңшит ауафәтәыөса ақәра ду нитцырц шилшо. Ғәырғьа думи хара ҳзы абри еиңш алагала ахьалахтдо акоммунизм. Мшәан, акоммунизм аан ауаа ақәра антара ду ртахымхо!

Икахәхәа-кахәхәа игылаз акипарискәа иаарывтцит, дара акипарискәа реиңш, еитәкакараза иказ автобус, аангылартафәи инеины, ашьшыыхәа иаагылт.

Ланбеи Амқари автобус инталан рфәыдархеит. Ақалақь абжеихара анеишырша, урт еиғьаршьеит иаанхаз амөа шыпыла иахысыр: ауаа рацәафәын автобус афәи, насгьы уақа даара ишоуран.

Аргылафәи аҳақьым пхәыси амшын иаваршәны инеиуан. Асқьала дуафәпхьашәа урт өалахәитауаа рзыблара: наҕ-ааҕ асқьала иадгылан ағбақәа өба, урт иааргаз аҳәаанырцәтәи атуристцәа рацәаөзан, аҕәааи дарей аңьңьахәа еи-лан абульвар аҕны. Бызшәа хкыс хәа иумахауааз уақа! Ааи, Аңсны ахьз иахьабалакь инаөт. Атәыла харазақәа рахьынтәгьы асасцәа азаауеит уажәшьта...

Октиабртәи аулицафәи ианнеи, Алиас Заира даамөахиган, диманы днадгылт ааигәа иара убри аулицафәи зқатцара иафәыз фын дуззак. Аргылаөцәа иаразнак днартәыртәит Ланба, дызцыз аңхәыс дихаштуама ухәаратәы, ихшыө рзышьтны драцәажәон иаргьы, цытрак ашьтахь ауп урт данрирдыргьы Амқар.

– Ижәбома, ари цшьбангьы еихагылоуп! – ихәеит Алиас. Аон ду, дшазгәдуу аҳақьым пхәыс илырбауа, нас

аргылаџцаа рахьынтә арҕыск ижәџахыр инапы нықәйтцеит.
– Ари шыарда џны зыргылахьоу азә иоуп. Дҕазоуп.

– Даара ибзиами, – лгәы иахәеит Амҕар. – Иахьатәи
хаамтазы аџнқәа рыргыларә аус хада хәә ипхьазоу усми.
– Алиас иахь дынхьаџшит ларә. – Аңенџьыркәә тбаауп, ила-
шоуп. Объект бзиа ззышәхәашә шәымоуп абракагы.

– Ари аобъект сзалашәырхәзеи! Сара истәзам, –
ааҕиркьеит Ланба. – Ари зтәу... – инапы наиқәирххеит аказа
хәә ззиҳәоз арҕыс.

Алиаси Заиреи хынхәны излааз амџала ицон.

«Зымџа сымџахганы исирбеит џьоукы идыргы-
лоз аџнгы, – лгәы инҕылхәааит Амҕар, анаџс лыбжы
ааҕылгеит. – Абри аобъектгы шәара ишәтәызар мап
ацәышәкуамызт. Ус ами?

– Хымҕада! – ахәаха лымтакаә, иааҕиркьеит Алиас.

– Объекткәә маҕны ишәымоума?

– Даҕеазә изы имаҕымзар калап, аха сара сзы...

– Ыы-ы, шәара шәзакәызеи? – иаалцәымгхеит Амҕар, зе-
ггы иреиҕьу азә иакәны ихы ипхьазоаап хәә аалгәахәны.

– Сара иҕегь объекткәә рацәаны изоуша среиуоуп, –
ашышыхәә инлаҕеикит Ланба.

– Избан шәымхәои? – иаалзымычхәзеит Заира.

– Уи уалс исыдуп, – ихәеит иара.

– Иарбан уалс ишәыду, – зегь реиҕьхароу? – иаалыр-
мчит Амҕар.

Урт неиуан гаҕала, амшын иалакаҕцоу ахахәтә
тзамц ду иаваланы. Ланба иаалыркьаны ишьаҕақәә
ааирмаҕын, ахакым пхәыс блала дааимидеит, уажәада
димбазацызшәә.

– Сышәзеилымкаазаап, – ихәеит уи ибжы ныпсахшәә.

– Зеггы шәеиҕьхара акәым, уи мамзар иазхәыцуахәә
дыкоума, истаху акызатцәык ауп: сшәакараны шәывагыларә.

– Шәхакараны шәхавагыламкәә... Мап, шәысзеи-
лымкаатцәкьозар хәә сшәоит, – леааплыркәкәеит Амҕар.

– Ааи, ааи, сшәакараны шәывагылара! – игәтакты наигзон Ланба. – Шәара иаапымкзакәа аус жәуеит, ажәлар рцстазаара иазеигхаша шәыцшауеит, ацсадгьыл аршәткакачлара шәхы-шәгәы, шәылшарақәа зегьы азкны. Сара, – еилыхха, еснагь ахаара зәахәхәы иказ Ланба ихы-иңы, иаразнак ачаарцәгьеит, иныцлашьцеит илакта. – Сара? Сара зеижә шықәса арраңы исыцәцеит. Зежә шықәса рыла зегь шәеиха схьысханы сыкоуп. Сара сырңын адотқәа, адзотқәа, аблиндажқәа. Истахым ус аказаара! Истахым! Суал насыгзароуп – ацсадгьыл иасымтацкәа икоу астароуп. Иастароуп аамтакьаңла. Уи иаанаго уи ауп: аргылаң казахәа ишәсырбаз, нормас имазар, ус ххәап, объектқәа хңа, сара исымазароуп фба, бжьба.

– Зәкәзеи хәа сыкан... ус зышәхәозеи? – лгәы иныцдаххит Амңар. – Зеижә шықәса шәнапқәа еиқәыцсаны шәтәазма, ацсадгьыл аус акәмыз шәызңыз, ишәмыхьчоз?

– Ааи, ацсадгьыл сыхьчон, аха, сгәы иалоу, ус изыкалазарыз хәоуп.

– Ишцааурыз нас, ус хәқәшәагәышьеит, – днахыуазырааит ахақьым цхәыс. – Акапиталист тәылақәа хәкәшаны хрыбжьарккы харкын, насгьы ихажәымлеи, иахмабашы.

– Аибашьра атәы шәаналацәажәах, еиңасхәоит: изыкалазарыз уи аибашьра, миллионңыла ауаа рыңсы иаңзырхаз? Ирыхьзеи ажәларқәа, шыакәтәарада еиңысыр камлоз? Ихәхьзеи иара хара ххәтагьы? Ақәылаң дхәқәымлартә еиңш изахзымзбазеи? – Ланба ахақьым цхәыс дналңаңшит, аха ацәажәаха лымтақәа, изцаатәы атак иара днахыццакит. – Дыкан адиктатор-атиран. Атәыла зегь шахала иңахны икын. Иааиңагылоз кыт рыхирцумаызт, инирцәон. Иара ихәатәы затңык акәын икалоз. Ара абзиара ххәааит, адиктаторразы иара хара хтәгьы убри Гитлер дитцамхозар каларын. Адиктаторцәа абзиара рхылңаахьазма – икадыршит ашьа.

АҳақымпқхэйсубриаамтазыЛанбаинеигәалалыршәеит:

– Дәығбала хәнеицаауаз шәара ишәхәеит ахәынтқаррақәа реиҳабырақәа ацәгырахь еихар, ирана-хом хәа, ажәларқәа рҕагылоит хәа. Ацәа баа иаххәааны жәапқакгы налашәтцеит.

– Рыцхарас икалаз акызатцәык ауп, – ихәеит Ланба. – Ажәларқәа ирхамыштыша арыцхара ду: ацәа баа ианаамтаз ирызкамьжит.

Ланба папироск аацәыриган, амца наиркит, нас иварахьшәа дахьынхәаңшыз, цытраамтак илаңш аарыд-халт зганқәа асқьала иадцаны игылаз ағбақәа.

«Трансильвания» – днапхьеит ацыхәтәаны ҕбакы ахьз. – Ари арумынцәа иртәуп. Иавагылоу – уи ахьзгы днапхьеит – «Гермес», абырзенцәа иртәуп. Аабыкьашәагь икамыз, мшәан, афранцызцәа рыҕбагы. Хара хтәкәагы убас имцалои уахь, дара рышқа. Аилахәаахәтра, кәльтурала аиҕцаара, агәреибагара уажәы ишхамоу еиңш зеижә шықәса рапхьагы ихаманы хәказар, хабанеихьаз шыта. Хабанеихьаз!.. Есышықәса ҕнык-ҕнык ада смьргылозар-гы, шыта зеижә ҕны сыргылахьазаарын саргы, – Ланба иртәулань даақәыпсычхәит, акы икәицарц итахьызшәа, инапгы ажьжәхәа зымҕа инейкьан, инацитцеит иаха длахҕыхшәа, ишьаҕақәа лассы-лассы еихго. – Ицаз цеит. Иатахым агәаларшәара. Икоу – аус ҕыцқәа рырҕиароуп.. Хшыҕзышьтра захташа шака иахзырласуа, шака ирацәаны...

– Аҕын ҕыцқәа шахзыргыло ауп... – инаималдеит Заира.

Армарахьтәи аган аҕы ахьарчхәа акаара инаҕатәон ажәван аңшшәахәы змаз амшын. Рыхқәа аарлахәа иаалыхәхәо, изсо ихын уи азәырҕы. Акаараҕы еилаатыруа еилан ауаа. Цьоукы, рыгәкәа амра аңхарра иатаны, рееитцых ишьтан, цьоукы тәан, цьоукы гылан. Ғыц иааз ҕашьомьзт: рцәеи-ржьи ашәаза еиңш ишкәакәан, пытк зхьтхьаз,

амра иаӋеиан, играцкэынза иӋан, егьырт, амра иалоу зегы алызххьаз, алахэақеа реипш еиқэатцааххьан. Ауаа рацаащын, иӋалап аӋеара иқэжьыз ахахэқеа ратцкьысгы рхыцхьазара еихазтгы.

Аргъарахьтэи аган – еиужьны инашьтыз дгьыл каршэран. Ана-ара иубартан икахэхэа-кахэхэа акипарискэа, ѿ-хкыкны иӋаз олеандркэа – ишкэакэаны ишэтуази иӋацшыны ишэтуази, змахэтақеа хыргэйдны еивагылаз акамфортэ дапақеа, ихачача-хачачаза зыцшандагақеа рцыстысуа игылаз апальмақеа. Аклумбкэеи агазонкэеи рӋны ишэтуан полеантэи агэил, гортензия, георгин, канна Ӌацшь.

Ари ҫыц нап здыркыз бахчан. Амшын иаваршэны иган улацш ахьынзаназозынза. Аѿадатэи иара аган аӋны ирацаазан, акызқеа реипш зыхэдақеа тхэаны аѿн ҫыцқеа ирхагылаз, аидарашьтыхга кранқеа.

Алиаси Заиреи, амѿа ду ианыланы ишнеиуаз, ахыгэхэа инлыдгылт зхэыцқеа зманы игылаз Нина. АбахчаӋатѿа, ипхэыс амѿа аҫықэан лхэыцқеи лареи еихьыс-еицысуа ириашан идыргыларц иаҫын итыѿрырц акгы згымкэа ихынаахьаз кипариск. Аргылаѿи ахақьым пхэыси, абҫаахэа урт инрыцхраан, акипарис аариашан инадыргылт, ашьатагы анышэ надцсаланы инаваркэахаит.

– Амшын хталарц хшаауаз иаабан, хзаѿымсит, – лхэеит Нина. – Иаргы абрахь цъара дыкоуп, аха имбацзаап.

– Асолдат иеипш зѿыриашаны агылара иашьцылахьоу акипарис, ахынаара мамзаргы иатэазма! – днаыхэмарт Ланба.

– Ачымазаѿ ацхыраара иѿоуп. Шьта дшэартам. – Лара лтэала днахцаажэеит Амцаргы.

Пытраамтак еицаажэо еидгылан урт. Заира ашкол итаз ахэыцқеа сынтэа шэклассқеа шэышцархытци хэа данразтцаа, азҫаб хахэрхэы Саида лахэшьа лызгы лара лызгы дазпагьаха атак ныӋалтцеит:

– Ари пшыба рахь дцеит, сара – хэба рахь. Хыцыагы хэба-хэбақаа хамоуп.

Егырт аитбацаа ашыца ипхашыны ран илывагэга игылан; ишпалыташыцуаз рахэша еихабы: жэакгы дафамхазакэа, излазтаауаз зегы ртак калымтцеи.

Ус Беслан Сақаниагы дааин даарыдгылт. Ари абахча – иусурта тыпын иара изы. Ашыжь инаркны аусуцаа иманы дытан убрака, атцаакэа ахэшатэ емульсиа рыкэыртэон.

– Шэбахча ыц аинтэыла иафуп, есаaira иазхауеит, – иназгэалтеит ахақым пхэыс.

Ауаа абаа, ззамқақаа таханы иказ, зыблақаа тбаа-тбааза ихтны изхаччоз Беслан Сақаниа, ихы-иы ааихаччеит, ихбыкны ихагылаз ичаз хылпа иахагы иааирнааит.

– Ашэапыцаа ауаы ипстазара дырпшзоит, – ихэеит уи, нас инакэыргэғангы инацитцеит. – Хбахча Амшын Еикэа апшахаакны икоу абахчақаа зегы иреигхэит.

– Ус анакэха, ибзиами! – дааигэыргэеит Ланба. – Акурорттэ қалакь Акэа иагыакэнагоит уи еипш икоу абахча аиурацы.

– Шэышпакоу шэгабзиара? Ахэышэтэырта шэтыциижытеи шэсымбацт? – абахчакацаа днаиазтааит Заира.

– Даара шэсыцхрааит. Итбуп! – ахақым пхэыс дналымтахырхэан, Беслан ибахча атэы деитаналагеит: – Акэа усгы бахчала ишычоуп, аха уажэ нап злақкыз абахча – зегы иреигхароуп. – Инапы неитыхны ибахча инакэирххеит. – Абри иатцанакуеит 50 гектар адгыл, 70 декоративтэ цла хкы еитаххахэеит. Макэана хабакоу, уажэоуп аус гэгэа захьзу ханалаго.

– Аквартира ыц азы ишэархэахэоузеи? – деитанаиазтааит Ампар, лнапкэа Саидеи уи илыштанеиуаз лахэшыеи рыжэахыркэа ирыкэцаны, илгэыдрыгэгэало.

– Ашәапыџаџ уаџы иџсґазара дырџшзоит, – иара итәы даџын абаҳчакаґаџ. – Абрака иґегь ираџәазаны еиґаҳхароуп аґла џшзақәа: стеркулиа, криптоме-риа, пирамидалтә кипарискәа, иапониатәи магнолиа, ачамхақәа...

– Еи, уара, стеркулиа! – иналзымчхакәа днечиырхагахеит иџхәыс. – Аквартира атәы иуазґаауеит, уара аґла хкқәа еикәуџхьазоит. – Нина аҳақьым џхәыс дналзааигәахан инлалхәеит. – Акгыы ыкам, ди. – Хшақәдыргәгыџ еиџш хакәдыргәгуеит ауџ. Рыгәра згом шыґа.

– Егьа ремонт азузаргыы, ахәычқәа уманы узыџналаша квартирам уи, – дназгәааны иблақәагыы ааирџәгыейт Ланба.

– Аквартирагы хауп, – Беслан иџхәыс лахь инапы неикъеит, уи аус абра изхәатәузеи хәа аанарго. – Абри адәы ауразоуроу еинтәыланы еиґәкакараза ибаҳча духо-ит, абарт нап здыркыз аџн ґыцқәа икәаш-кәашза рыхқәа нылыхәхәо. Абрака егьаџ сасґәа хзаалап! Ари абаҳча иреиґу џсшьарґа тыџхоит. Агәала змоу ауаџы дааины дныґаларгыы, игәала иханарштүа икалоит. – Абаҳчакаґаџ ириашан идыргылаз акипарис азмахәґак инапы нахьишь-џахьишьит уи иахьыз ахаирштырџ иґахны, игәы ижъжъозшәа, нас Ланбеи Амґари днарґаџшын длахґыхза еиґанеихәахт. – Ашәапыџаџ уаџы иџсґазара дырџшзоит.

Абрака инеиџырґит урґ. Нина лхәычқәа лыманы ауаа ахьеилаґыруаз амшын акаәара днықәлеит. Сақаниа Беслан ичаз хылґа хбыкьза, игәтыхақәа зегьы иреихаз – иґлақәа иеынарзикит: аусуґәеи иареи ахәшә рықәґәара иналаге-ит. Алиас Ланба, аҳақьым џхәыс даґа пыґк даанаскьеиган, ишьтахька даахынхәны, иґыџеихеит рыхәдақәа тхәаны акранқәа ахьеилагылаз ашка ихы рханы. Уака икан иара иитәыз обиекткгыы.

IV

– Ишпа? Ишәхәз сзеилымкааит. Еиҫа шышәхәара, – ихәеит Аҕәа ақалақь совет анхарта ҕнқәа рыҕәша аначалник Оҫар Оҫар-иҫа икабинет азкәакык ағы иқәагылаз истол имашьхәылтқәа нықәырғәғә, иҫнапык рыла изамҕақәа неимлагәа икны. – Еиҫа шышәхәара!

Оҫар Оҫар-иҫа хәа акәын аҕәаа дшырдыруаз абри ахатә. Ихъзи иаб ихъзи ахъеихаршалаз аҕынтә, урт неидкыланы ирхәон зегъы, ижәла мхәазакәа.

– Сара исоураны иҕоу аквартира ғыц... – ашьшьыхәа деиҫаналагеит аначалник иҫапхьашәа аҕәардә иқәтәаз аҳақьым пхәыс Заира Амқар...

– Х-уадак змоу аквартира? – дналпыҕлеит Оҫар Оҫар-иҫа.

– Ааи, х-уадак змоу...

– Ұынҕажәеи жәаф квадрат метр зымехакы? Абалкон тбаа амшын ахь ирханы, изҕаҕақтоу? – днахыццакзеит аҕнқәа рыҕәша аначалник.

– Ааи, ус ауп, ус. Убри аквартира...

– Мап ацәышәкырцу нас? – изымычхакәа дныҕныҕааит Оҫар Оҫар-иҫа, инапқәагы иара итәзамшәа, изамҕақәа инрымҕрны, абық-сықхәа истол инықәхәит. – Мап ацәышәкырцу? Мап ацәышәкырцу убри аквартира?

– Убас иахәтаны исыпхьазоит, – тынч иниаталкит аҳақьым пхәыс. – Сани, саҳәшьеи, сареи хзыҕноу аквартира, бзиазақ акәымзаргы, макъаназы халазартә иҕоуп. Ишәымдыруеи абахчақатқәа ихәыцқәа иманы дзыҕноу зеицшроу? Сақаниа Беслан убри аквартира дахҕьаны ауп дшыцмазаҕхаз. Ичмазцәахар ҕалоит ихәыцқәагы. Убри аҕнытә мап ацәыскуеит аквартира ғыц, истахуп уи Сақаниа Беслан имазарц.

– Хьахәхьачарада убас ишәызбану? – уаҳа ишҕьеишьәша изымдыруа деиҫаналазцааит Оҫар Оҫар-иҫа.

– Убас исызбеит, – ахақым пхәйс джагылан, лордер аацәйрганы, аначальник истол инаганы инықәылтеит. – Ари аусағ хьахәхьачара шқақалои мамзаргы. Аквартира сара сатқыс Беслан итаацәа иаха иазгәаҕеит, иагырмазароуп.

Акоридор ағи адкыларта уадағи ауаа рацәафны еилыхо еилан, досу иочеред дазыпшын аонқәа рыкәша аначальник иахь анеиразы.

Ахақым пхәйс дшындәылтызтәкьа, инлыштарххны акабинет дныфналеит даеазәы. Дагымтәакәа, ирзаҳал бғыц кны, Отар Отар-ица иапхьа дгыланы, еиҕеихәон уи игәтыха.

Анхарта онқәа рыкәша аначальник дгәамтхамтца, дхәытәыхәытәуан, уажәы-уажәы ағәа аахгон дхьантәза дзықәтәаз ақәардәгы. Иапхьа дизызырәуашәа кәитцон. Истол амгәа ааиртуан, инаиркуан, акы нтихуан, акы нтеитцон.

Отар Отар-ица, аус атып иқәйтцарашәа иахәаны ирзаҳал ааимхны, дындәықәйтцеит икабинет ағы иказ ауафы. Иарбану зтып иқәйтцо? Акгы имаҳазеит. Уашьтан арзаҳал дапхьозар акәхап.

Даеа шыца-хөыкгы убас рзиуит Отар Отар-ица. Атцыхәтәаны аусурамш антәара такә шагызгы, идикылаша ауаа шырацәазгы, икабинет дындәылтцы дцеит, еизарак ахь исыпхьоит хәа ауаа инрылахәаны.

Отар Отар-ица, акоридор еитцхәа ду дыбжьаланы дыш-неиуаз, имфатәны дныфналеит ақалақ совет ахантәафы икабинет. Уи еиликаарц итаххеит ахақым пхәйс лквартира азбахә хәа акыр идыруазу изымдыруазу ахантәафы. Рацәакгы дыфнамхакәа дындәылтц иара: акымзаракгы издырзомызт ақалақ совет ахантәафы. Ахақым пхәйс лызцаатәы иара Отар Отар-ица иакәын знапы ианыз. Атып иқәимтцои нас. Уажәы имбеит.

Отар Отар-ица баша дхэйтэыхэйтэуамызт: агэтыха ду иман. Ақалақь совет ахантэафы икабинет дшындэылтызтэқьа, аизарахь егыи хэа акэымкэа, аизара атэы усгыы ытцган, дышиашаз дцеит ашьха ашьапафы иказ абахчахь. Акэа ақалақь усгыы зехьынцъара ибахчоуп, уахьынатцыслакгы унрыцалоит, иара ақалақь совет аварафгыы икан абахча бзиа, аха уа дмаанфаскэа, иалихит инахарашэа икфахарсташэа иказ Апионерцэа рбахча. Ара уафы дицырхагахомызт, икаууа итынчран, акэакь афы ихэмаруаз ахэыцкэа рыбжыи ада акгыи уахазомызт.

Отар Отар-ица, ишитэахыз еипш, абрака ихи иарей еи-зынхейт. Абахча дыцган, ахи атыхэеи еимдауа, хэаас иоуз хэшэыс иастарызеишь хэа дазхэыцуа. Зеггы дрызхэыцуан, зеггы. Зны, изгэамтазакэа ихы икэахауан, зны азэы диацэажэозшэа, инапы икьон, зны ихы дацэажэон, акы агэра айргон, нас даахьахэхьачаны, агэра зиргаз иашам хэа даахэны днафагылон ихата. Абахча еиужь итцганы игаз амфаданыланы дахьнеиуаз, уажэы-уажэы аттахэа ркацсара дафын атадын цыблаахақэа. Изгэаамызгазакэа апапирос бжақэагы иршэны ахаскьынра ианылаипсалозгыы калон. Скамк дныкэтэаргыи, акраамта дзыкэахазомызт, маркыцык днакэтэазшэа, ашырхэа дфыткьан, деитаналагон амаршрут катцара.

Ус инеипхьбейт ахэыцкэа рыбжыи. Ацса цлақэеи акамфор дапақэеи рышэшыырақэа нейбыртан, адгьыл ауро-зоуроу аахыркьейт. Зынзаск интынчрахеит абахчафы, иркыкыны ахапа зхэоз акарматциси быжыгэафала уи иацзыргызуаз ардэынеи рыбжықэа рыда акгыи уахауамызт. Абахча еихашышы ахэыцра угэанарпхон.

Дхэыцуан, деитэахэыцуан Отар Отар-ицагыи.

Ихцфеыгаха икалейт уи аус. Инрылкыиз абахча акынзагыи дагейт убама, аха абракагыи, ухи уарей шэеиужыны, акы уцырхагамхо, тынч уахьхэыцша атыц афгыи имоу-

ит ꝑсыхәа, артәыра хәац еипш ихәытәы-хәытәуа игәы иҗахаз азтәара аҗак хәа изымꝑшааит акгыы.

Анхартә ынқәа рыкәша аначальник абахча дөыттытны, иҗыдөеихеит аулица иҗаныршәланы. Дцон уи ашаца-шацахәа, җыарамзар җыаргыы дымхыаꝑшзо, дыццакы-ццакыуа, ихы иҗагыежыуаз азтәара аҗак днахьзаны иааникыларц иҗахызшәа.

Зымахәкәа еилышыны еиваҗга еивагылаз аплатанқәа дрытцаланы дышнеиуаз, дук мыртыкәа, иаꝑхыа иаацәыртцит ишьҗагачаза игылаз ресторан ынкы, фымца лашарала ицеицеиуа инеиҗацҗеит иара ахьзгыы.

Отар Отар-иҗа аресторанқәа рҗы днеилон. Агипертониатә чымазара шимазгыы, ашыжәра мап изацәкуамызт, уимоу зны-зынла дахнаҗаалон, амцхә иамхажәлон: ашыжәцәа җәҗәақәа данрыланагалоз, мамзаргыы, агәтыха, – зызбара цәгыоу зтәарак анизцәыртцлоз.

Ақалақь совет аҗы аусура хыантоуп, иахарақгыы анхартә ынқәа рыкәша аҗны. Убрака еипш даҗацәара иабоубо хшыдшышьтра җәҗәа зҗаху азтәатәкәа, аинтерес ду змоу азтәатәкәа! Урт рызбара рызхәыцра уаналагалакы, зны ашы унаржәышт, зны азы унаржәышт. Отар Отар-иҗа иаашьоз уашымызт, ашы ижәы, азы ижәы, инаигзон иусқәа, ихәшьадлон зны-зынла ихаҗатәҗкыагы даареигәыргьартә еипш. Арыжәтә сыцхрааит убама ааигәахәлон убасқан.

Аресторан дагыныдөналеит, бзиала уаабеит хәа абжықәа аашынышит. Азәыршы дрымдыруаз Отар Отар-иҗа.

О-столк еиваргыланы, гәыꝑшык ауаа акәшаны иахьтәаз, инаиханы днарыддыртәалеит анхартә ынқәа рыкәша аначальникгыы. Уа мап-чап ихәеит хәа усгыы акы аанаго иҗкамызт. Отар Отар-иҗа иеагыазимкит уи.

Иаҗахым алацәажәара аресторан ашыныҗкатәи аус. Уа зегь реиҗа ублақәа иаархгылоны иҗоу ант агәыꝑшык Отар Отар-иҗа дназгәылазкыз ауаа роуп. Урт хара уашы

дхаздырам, иахьадагьы ихамбацт. Ари аресторан аҥны егъафы ааиуеит-ицоит. Еидшыланы столкгы рзымхакъа, ѳбаггы рымехакны итѳоуп цѳоуку. Ирфашт, иржѳышт, егъа рхѳашт. Ирѳаху ҕартцааит, хусс ирылоузеи. Хара иаадыруа, хазцааз Отар Отар-ица иоуп. Халахѳуп уи ицѳгъеи-ибзиiei.

Ацх жѳаѳа саат инархысхъан еицш, иѳны ашѳ атыгѳ-тыгѳхѳа днасит аресторан аҥнытѳ иааз Отар Отар-ица. Ашѳ аартны дныѳналыжълеит ицхѳыс. Дныѳналыжълеит, аха аҕыцыхѳа лыцсахы неибакит, агъѳѳы ихҕѳо лхатца данааиѳацшы.

Отар Отар-ица, ицхѳыс дааигѳыдкыланы диманы дне-ин, азал аҕы игылаз адиван днықѳтѳеит. Илеихѳеит уи ажѳабжъ ѳыц, илеихѳеит гѳгѳала дшазхѳыцхъоуггы, уи азхѳыцра аресторан аҕынзаггы дышнанагаз.

Отар Отар-ица ицхѳыс иаразнак иналыхҕеит лгѳаара. Уи абҕъаахѳа еиылымкааи лхатца акыр зцазкуа аус дшалацѳажѳо. Дагъаарыцхалшьеит: акыр зхы иѳоу, акыр зылшо азѳ иами, аха, иабаҕоу, агѳабзиара мыжда имам, зынггы игѳыхъ иахҕъаны, дыцсырц ацсык ааигымхеи.

Уи акѳхеит, рыхқѳа неидыркылт аѳыцъаггы, ажѳабжъ ѳыц иалацѳажѳо, ахырхарѳақѳа азыцшаауа. Отар Отар-ица ицшѳа пхѳыс лхатца дааидѳыло дыҕан абри еицш аусқѳа реилыргараѳы – еилҕыак, зыхшыѳ еибаѳо иҕаз азѳ лакѳын, акым-ѳбам лхатца дицхрааны ус зтыц иқѳыртцахъоу урт.

Ани рхѳеит, абри рхѳеит, аха иамуит ѳыц ироуз аус, ахѳггы иқѳанамырпшит. Ирбац-ирахѳац акы акѳын, аха ирбац-ирахѳац ахѳабшьала уи иамышѳеит.

Аамѳа акыр цазеит. Анхарѳа ѳнқѳа рыҕѳаша аначалъ-ник шыѳа цъарггы дазкуамызт, алаапк зыцхаз иеицш, азал дыѳнагъежъуа дыѳнан. Аѳатын игѳи-игѳатцѳеи абылуан, алѳақ ицстхѳаха, ауадақѳа зеггы еимдо, рыѳначра иаѳын. Дзышьѳалозма. Аѳы иижѳыз амца ицранатцон, иахѳаггы

дарбыжжуан, даднацалон хэшьадтэыс иааигаз аус. Ипхэыс лакэзар, дуалыуашон, лгэаанагарақәа еитнылыпсахуан уажэы-уажэы, дыпшаауан, лхатца иеипштцәкба, ларгыы.

Хатцеи пхэыси еимаркуан-еифаркуан, анахь идырхон уи азтаатэы мыжда. Уафытэыфса иахауам рыбжыы инытцакны ауп ишцэажэо, ахэыцқәа аапшыр хәа имшәои.

Ашарахь инеихоны папирос цыблахаак нкаршэны, даеа папироск анифеик, Отар Отар-ица, итатынлөа иналтцышшәа, ифеацхьа иаацэырцит ахақьым пхэыс қәыпш лхафсахьа цқьаза. Ааи, ари Заира лоуп, лхафы иаазыгьежыны, лыбла тбаақәа тшашаза иазцагыаха акы иахыччошәа. Абар Отар Отар-ица истол днадгылоит лара, лордергыы, лнапы неитцыхны инаганы, иапхьа иныкэлтцоит. Дырөегьых илимхә интафызшәа имбеи анхарта өнкәа рыкәша ана-чальник ахақьым пхэыс лыбжыы цар, уамашәа иипхьазаз, изхамцартә еипш итып дыкәзкьаз лара лыбжыы: «Беслан Сақания итаацәа ирышәт, урт иаха иазгәакуеит аквартира».

– Ишцалзызури абри апхэыс? – игәы даатхәыцт Отар Отар-ица. – Ишцалзызури? Дзакәтә пхэыс еиба-гоузеи! Икалтцазеи мшәан? Ассир лыллмыршеи! Лквар-тира даеазэы илтеит. Излалгәагызеи? Излалгәагызеи ланацалбеит! – анхарта өнкәа рыкәша аначальник, даатгылан, иблақәа неикәыпсаны, акы дназхәыцт, нас игәы атацәажәара деитаналагеит – зегьы ирдыруа хақьымуп лара. Агазетқәа рфы лызбахә рхәалоит... О, ишцахьантоу уи лиааира! Ишцахьантоу!

Отар Отар-ица иаалыркьаны днеитцасны даақыцьқыцыт акы даршәазшәа, иөнутқа атаххәа акы абжыы нагеит, ицахәцахәуа аеырхәа акгыы игәы иныкәтәеит. Иаргьа на-пала абгьаахәа игәы днамтцасын интырхәыцаа икны, хыма-псыма адиван ахь днеихеит, аха, уаанза анеиха имазақәа, ишьапы дныкәкьан, агәарахәа деизкьа адашьма дныкәхәит. Ипхэыс артцәаа аатлырган, днеихаххит, инаикәлыршеит

лнапкәә, дыштылхырц, аха такә иназланы иказ ауашы
наза-ааза, атса еипш, дыштан, дагылызмырқәацеит.

Хәхәарахеит, қаарахеит. Хәыцғы, дугғы еибарғылт.
Ағәыла, асла – еизеит зегғы.

Ацъар қапшь зну амашынақәа акымкәа җбамкәа, аштә
иҗағылан. Ачымазаҗ ихагыежыуа ихан ахақымцәа. Амеди-
цина иалшоны иказ зегғы ачымазаҗ изкын, иҗан.

Ишеилагыежыуаз, ишеилыхоз амрагы такә инхалеит.
Убасқан ахақымцәа руазәк ус ихәеит:

– Ихы ацъабаа аирбацәазаап. Агипертоник ус ихәтамызт.
Ашыжәра зынзаскғы иәтәазамызт. – Дәеә җбақа саат
рыштыахь иара убри ахақым ихаҗа ибжы дәеакалашәа
инықатца, ауаа инрылеихәеит: – Оҗар Оҗар-иҗа аинфаркт
дагеит.

Оҗар Оҗар-иҗа иаалырқьаны ицсра ргәы иалсит иуацәә,
иҗынхацәә. Рхы иасуеит, ргәы итасуеит, ацсы ихагыла.

Убастәқьа ргәы иалсит анхарҗа җнқәа рықәша аначаль-
ник ицсра дәеә х-җаацәаракғы: рхы иасуеит, ргәы итасуеит
убарҗғы, абрақа ацсы дахықәоу имааит умхәозар.

– Оҗар Оҗар-иҗа дыцсит! Оҗар Оҗар-иҗа дыцсит! – игәы
инамырхәә иҗхәыс илеихәоит Меликиан: – Ишҗааури
шыҗа? Ихаҗсыхәоузеи!

– Хзыниази, хзыниази! Хабацари? – игәыҗқьа-җсыҗқьаха
еицырхәоит хәҗеи җхәыси Арланаа.

– Хәҗабгеит, хәҗабгеит! – еицыгызыгызуеит, рхы агарҗа
рмоуа, Ефремашвили иҗхәыси иареи.

Игәырҗон урҗ ах-җаацәарак. Имгәырҗакәә, аума рмы-
хы! Меликиан аҗны җыцқәа рқны уадак змоу аквари-
ра иоурц дықан. Убри азы (иаахтны иаххәап шыҗа зегғы)
жәохә нызқь маат аҗара напынҗа Оҗар Оҗар-иҗа инаган
иитәхьан. Арлан җ-уадак рзы җажәижәба нызқь маат
ишәахьан: Ефремашвили х-уадак змоу аквариразы –
җынҗажәи хәба нызқь маат.

Убас ала анхартә ҫнқәа рыкәша аначальник аказен уадакәа мазала ауаа идирхәхауан, аңара цқьакәакәараза иңыба интәитцон. Таксас изакән: уадак азы жәохә нызқь маат, ҫба рзы ҫажәижәаба нызқь маат, хңа рзы ҫынҫажәи хәба нызқь маат.

Ацәгъара кәцә, дырзеилымкаацкәа дааиуан Отар Отар-иңа. Уи ибзоурала агәәкәрақәа ихигахъан Беслан Сақаниагъы: иртәрц икәз аквартира, зынгы ганха ирблакъахъан, ахәгы атниххъан иара. Агәзиан Беслан ус изныкәоит хәа дыкәзма мамзаргы, сочеред аауеит хәа дыпшымыз...

Х-уадак змоу аквартира атәы аниаха, аниаха мацара аума, – аордергы наганы иаңхъа ианыкәлтә, ахақьым пхәыс, зынза дмаапки Отар Отар-иңа. Уаха аус изуа дыкахызма, икабинет дыҫнатәаны. Аордер ҫынҫажәи хәба нызқь маат кәзцә акәмыз, ҫынҫажәи хәба нызқь маат! Аңара гатәын. Аңара цәгъа бзиа имбоз Отар Отар-иңа.

Даараза иуадаҫын уи аквартира ахәцыхра. Ахақьым пхәыс дшәартан. Авторитет ду змаз уаҫын. Амаана гәгәа атцалатәын. Убри амаана аңшаара акәмыз хыңҫеыгас, ус дус имаз Отар Отар-иңа. Уи акәмыз: дыршақьо дызмаз зны игәахарстоуабахчахьддәыкәтцә, зны аресторан дыҫнагало, нас иквартирағьы дынкахаанза дыртәйтәиуа дызкыз. Уи далашыҫкны дшағыз ами, ичымазарагы шихаштыз. Илхамыштыз иңхәысгы. Иухаштыр кәмлозаарын.

Отар иңхәыс, ашәы лхьыкәкәа, ауеимада лыхга, лхатә икәыба дахагылан. Лхәыцкәа аҫыңагы, еибархьусууа, рнапкәа акәыба иакәыңсаны иркын. Иргәыдрыхәхәалон. Урт уажәы-уажәы ран иналҫаңшуан, угәы иаанагарын алағырз зәашу рыбла тыкәкәа хәыцкәа, ран илыкәзбауа, убас илазцауазшәа: изхәхъеи ди, изхәхъеи абас?

Ацәыз, аңхастә ду роуит Меликиани, Арлани, Ефре-машьвили. Аквартира бзиазақәа хәуеит хәа иакәгәыгуа ишъартцаз рңарақәа, инкылахәаша имызи.

Амца зыцралаз ауаа, уи рыцразтаз итәы рымхээр
ҕалозма, насгыы уи амцагы ырцәатәымыз. Итцаа-пшаауа
идәыкәмлеи цъара акы хәхәозар хәа.

Урт рцаа-пшаара изырнагеит зеггы, шәацхәафыс
ирзыҕалан, аҕәаа мацара роума, ирыланахәеит Ацсны
икәнхоз зеггы, ирыланахәеит Отар Отар-ица дшыцсыз,
дара – ишыбзас ицсыз шракәхаз.

Убри нахыс ицеггыы азәазәала ицәырцит ишыбзас
ицсыз ауаа.

Ақалақь совет аҕиы иҕалеит аиҕакрақәа. Ицсыз итыцан
дартеит даеазәы.

Ачымазарақәа зеггы иреицәоуп агипертониатә чы-
мазара. Уи зыхуа ауафы, хымпада, дхәышәтәызароуп,
дгәыгәтажхар, дтахар ҕалоит...

Ақалақь совет ахантәафы авба иҕан: инапағы агиперто-
ник аус иуан, уи иара издырзомызт.

Аусхәартәғы зны азәы дыцсышт, зны азә дамырхышт,
аха уи азы ажәлар рус еицҕьома. Ацстазара иара атәы
ианаргон.

Беслан Сақаниа ихәыцқәа, еибаргәырҕьо, акафхәа
рашәахәабжь ндәылфит ахақым пхәыс ирылтаз
аквартирағы. Урт ирыздырзом рквартира атоурых,
ирыздырзом Отар Отар-иҕеи ицхәыси, дара ирымтакәа,
дырфегых идырблаҕьарц ишашьтаз. Отар Отар-ица
амаза нарцәыҕа игеит усгыы. Ицхәыс – илырзо дыҕоума
мамзаргыы лысаз злас, лхатца игәы пжәаны дызгаз аус.
Илымазааит, назаза лара илзынхазааит, акыр илыхәозар.
Ирыздырзом уаха азәгы. Ирзымдыруазааит, иалхәдазааит
Беслан ихәыцқәа, макьаназы хәпстазаарағы, уарла-
шәарла акәзаргыы, зхы аацәытдырхәхәаны, аҕығыхәа
ицхауа ажәытә цәынха.

Беслан ицхәыс Нинеи лара лхәыцқәеи, еихыс-еицысуа,
идырхион ауадақәа. Цъара тумбочкак надыргылон, цъара

уархалк ныкнархауан, җарагы саха җшзак нкыдырҗон.
Иреитҗаз ахыҗы астал дахатәан, ссиршәа ибаны
дахәаҗшун иаҗха иҗагылаз аваза: шаҗа шәты җшза
тагылоузеи!

Хәыҗгы дугы, ргы ирнамырхәо, еигәырҗон рквар-
тира: итбаа-тыҗәуп ауадаҗәа, илашоуп, нас шаҗагы
ихаракузеи, абраантәи амшын ауразоуроу унхыҗшылоит.

Аән еитҗәа ду ашта дугы амәхакны иаман. Беслан
иҗәәәа аквартира җыц ахь ишнеигазтәҗа, иара убри
ашта иәазикит: игылаҗәа 4–5-ык раҗара иманы дтоуп,
иахәаҗшуеит, иршәоит-ирзоит. Беслан иҗахуп абра абаҗха
җартарҗ, адекоративтә җлаҗәа еитәрхарҗ.

«Ашәаҗыҗаҗ ауаы иҗстазара дырҗшзоит»...

V

Ланба, аәны ашә днадгылан, акнопка инаҗәа
наҗәирҗәәеит. Атәҗәабҗы шаагазтәҗа, уәнал хәа
әәнуҗкәнтә абҗы аәәныөит. Ашә аартны, ашырхәа
дыәнашылеит иаргы.

Заира Амҗар, астал дадтәаланы, акы әәра даҗын. Лан-
ба данылба, азы азы даашанхашәа астал днахахеит,
уажәада уи ахатҗа лыәны дымнеиҗызт, аха нас днеиҗылан,
инапы ааимылхит, дамаҗхашәашә лзамәәәәа җаҗшь-
җаҗшьза еибакны, дызлаәуаз авторучка астал аҗәҗара
лхаштны, лнаҗәҗараҗәа ирыбҗархәмаруа икны.

Алиас Ланба аәәалаҗара бзиаза иманы дыҗан. Ари
есқынагы еилҗа-еилҗәыҗәза, згы хатҗатҗо, зегь
ирызәлымхаз уаәын. Убас ала әәын ахаҗым җхәысгы уи
дшылдыруаз, аха уажәык – дызлаҗаз зынзаск даҗыхәхәон,
еилҗа-еилҗәыҗәреи илахәыхреи раҗара рыҗын, иҗкәынра
дырәегыых изыхынхәызаап ухәартә ихы-иҗы еикәәҗхон,
иблаҗәа шаҗьшаҗьон, ихысуан, итгәырҗәауан.

– Ишәасымхәоз, ишәасымхәоз! – җааитит уи иажәәқәа дырхыццакүа. – Ишәасымхәоз уафы иимбац айбашьра җалоит хәа. Абар иалагеит, раҗхьатәи аиааира дуззагы хара хапшыхәра иагеит. Иахьатәи арыцхә...

– Иахьатәи арыцхә, – ахәаха имтакәа, днѣпцѣлан иааимылпааит ахақым пхәыс. Ланба игәтакы еилкааны, егыинхалырҗәааит лара: – жәааа апрель мзеи Иури Гагарин ихьзи аҗоурых аҗы назаза иаанхазоит.

– Назаза иаанхазоит, назаза иаанхазоит! – җынтәгы инеитеихәеит Ланба. – Асовет жәлар рҗа акосмос ашқа амҗа хитит, уи ала ажеларқәа зегы хыхь аажәаанахь ихьахарпшит. Зегь реиха ауаҗ игәы иахәаша, урт адгылаҗтәи айбашьра иаҗәганы, акосмос айбашьрахь иахмырхеи. Досу рымч-рылшара зегы агәыдрыжылашт уи уажәшьта. Ихтит аера җыц, аера җыц! Ари еипш аиааира, ақәҗиара ду адунеи бзанцык иабахьазма!

– Алакә аҗгы ирхәо азәыр иахьахьазма! – инацылцеит Ампаргы.

Алиас Ланба днѣин аҗәардә днықәтәеит, иҗсы ааиҗигеит, нас ауада илаҗш җахиган, Заира иаалыдирхалт.

– Саҗашәымҗан, сышәҗырхагеит, – ихәеит уи ибжы иаха инархаашәа. – Абри еипш аажәабжь ссир ансаха, сгәатцанза саргәырҗеит, иагыстаххеит сгәырҗьара шәаласырхәырц. Шәааигәара җыц исоуз аобиектаҗы сықан, смааир сгәы иамуит, насгы издыруан шыьбжьонынза аполиклиникахь шәшымцоз.

– Иауазеи, иауазеи, ас ахьҗашәхәо! Бзиала шәаабеит! – Заира, авторучка наганы, астал инықәлтцан, ларгы Алиас иҗаҗхьашәа днѣин днатәеит.

Ахақым пхәыс лгәы аадырхытхьтит Ланба иажәәқәа. Игәырҗьара далаирхәырц дааит имхәеи. Аполиклиникахь данцогы еилкааны имазаап убама. Илаҗш лхуп. Ус ауп, ус. Уи ларгы илдыруеит.

Заира лахәшьеи лани усура икан, аха урт аоны рыкамзаара лара җырхагас илоуазма: Ланба иеипш, ажәабжь җыц згәы җыргәыргәауа ихыхны иамаз, асас пату икәлтцеит, ишәахха, еилашуаз ахардан җгы днаидтәаланы, идцаланггы илыржәит.

Асас пату аниқәлтца ашътахъ, Амҗар уажәраанза зыҗара даҗыз лышәкәы атәгы җыт-чытк налхәеит, аҗсуа икәра-интра ду зыхкьо хәа даеа факторқәакгы лышәкәы аҗынтә иналкааны Ланба дизаҗхъеит. Аха, егәа факторқәа ртәы лхәазарггы, ахәкым җхәыс фактор хадас инатшъынггы иазгәалтеит Ланба иус – аоныргылара. Ланбагъ иара убаскантәкәа Амҗар инлеихәеит гәахәа дуус аабыкәа изыкалаз: изхаратәкәа аоны җыцкәа ргылатәыс адтца шиоуз.

Абас еицәажәо ишааиуаз, изаазарызеи шъта, иаалыркәаны уск аакалеит абри ауадаҗы, хатцаки җхәыски ахәаизынхаз ауадаҗы.

Ланба амузыка бзиа ибоит, бзиа ибоит мацара аума, зны ахәкым җхәыс ишылхәаз еипш, дахычмазаҗхартә аҗынза ихы аитәит. Амҗар луада дшаафналазтәкәа, уи илаҗш нақәшәеит атзамц иадгылаз афортепиано, аха ускан деилахан, даеа уск дхыхны даман, уажәы иаха иааимгаеимцарашәа ианыкала, днеин ахәа аахихит, аккордқәакгы аашътихит.

Алиас амузыка шака бзиа ибоз ааста шәыҗара ишаны хәтәкгы иламызт аказара инапала инструментк архәаразы. Җара пианинок анибалакь инапы наҗишъ-җәҗишълон, ишырхәо еипш, җыжә-быжәк наирхәалон, агхақәа ацырҗсса. Абракаггы ус акәхеит. Еицырдыруаз ашәак дналалашәа җытк наирхәеит, аха, инотақәа рыхәанчара иара ихалаггы еиликаан, днакәтцит

– Афратқәа среиуам, – ихәеит уи, апианино даҗырцны ахәкым җхәыс лахъ иҗынахо. – Ибзианы иашәырхәозар җалап. Сшәыхәоит изакәзаалакгы акакара шашәырхәара.

– Саргы афратқаа среиуам, аха усгы ианшәгәаңха, шәахатыр аһынтә...

Заира днеин апианино днафәтәеит.

Аһақым пхәыс апианино архәара дагыналагеит, Ланба иаразнак амузыка абжы, азаз еипш, аһытдәыхәа игәы иналтәраа ицеит, даашаһь-шаһьашәагы неиуеит, нас ашырхәа ифәһеихан, иазырхәоз лзааигәаза днеин даатгылт, илымхәкәа кыдцаны дзырәуа.

Амңар илгәалашәон Алиаси лареи, купек еицтаны, Аһәаһа ианеицаауаз ауа. Арадио ифәһы иаафуаз амузыка бжы игәы ишпәхәоз Ланба! Инацәкыарақәа астал хәыц икәкшо, атемп иақәиршәон. Аһақым пхәыс илымдыруз уи бзиа ишибоз Чайковски и-«Баркаролла». Уажәы лара иалырхәозгы иара убри ахата акәын.

Амузыка азыказы Ланба илахь ааикәнатцеит: бзиа иибоз, рапхәаза апианино дадтәаланы уи изазырхәоз азғаб данигәаланаршәа, аибашьра иналаблы ицаз азғаб тәрышкәа, аха уи аминутазытәһьа иара амузыка ахата уи ахәыцра хьантә днакәнапәаит: иццакы-ццакуа, итәаатцәауа, хыхь ихало зфәһазхаз «Баркаролла», ихатагы деимтцәа даман зымәа афәһанахеит. Дханага-леит хыхьза. Ашьха ақәцәанза ихаланы инаңшы-ааңшуаз иеипш, ихы ааибейт иара, агәалаһара ду иманы, икәша-мыкәша зегы игәы рзыхәо. Аурыс композитор дузза ирфәиамта ус ахәозшәагы ааигәахәт: «Иныжуп шытахька ахьантарақәа зегы. Аццакроуп адунеиәфә икоу, аццакра, хыхь ахалара – аңстазаара бзиахә ахь!»

«Иахнахәеит адунеи аибашьра цәһьа, – иртәуаланы даақәпсычхайт Ланба. – Уи итанархаз ртыңан игылт афәтәуаа, иахагы игәғәоу, иахагы аңстазаара иалахәатцаны изку».

Игәы шпәкәнатцеи Ланба, игәаанagara ахылыртәбыргуаз иаңхьа итәаны «Баркаролла» азырхәоз аңхәыс қәыңш: «Баркаролла» атемп еипш, дыццакуа, хыхь ахалара дафәми

лара лхатагы ауаа ақара-антра ду рызто афакторқәа рзыпшааразы.

– Заира! – иналырқаны инеиҕытқьейт Алиас, бзантцк ишлеимхәацыз еиҕш лыхьз зынза инармариазашәа, убри аамтазы иаргы, дахьыкоу-дахьану изымдырзо, днеилууа дцеит...

Минутқәак рышьтахь ауп уи ахатца ихдырра аныхынхә, инапы гәгәа дукәа зкәыршаны иркыз аҕхәыс қәыпшгы, дамадағмадашәо аарлахаа данрымқәытцт.

– Закәзеи икашәтц! – ирымчзаны инеигәыдылцеит ахақым пхәыс, дырғегьых дигәдыхәхәаланы дигәзыр хәа дацәшәаны, шытахьла днаскьо. – Шәеивысма!

– Заира! – иеитәнеихәеит Алиас, лара дылзааигәахо. – Заира, иахьа ихтны ишәасхәоит: сыпсы еиҕш бзиа шәызбоит. Ишәеиғьасшьо дсымам адунеи!

– Уа шәаатгыл! Уа шәаатгыл! – лнапқәа рхахан инеипыралкит Амқар.

– Сара схатә пстазара, схатә насып шыақәханы икан, – ахақым пхәыс иланамырхакәа лыфнапыкгы ааникылт Ланба. – Иахьа истахуп зегьы, истахуп зегьы!

– Ибзиоуп, ибзиоуп. Исахауеит ишәхәо, – лыбжы на-лырхааит Заира, убриала дысзыртынчыр хәа. – Шәаатәеишь зны. Шәтыдағы шәнеины шәаатәеи. Сышәызырғуеит сара.

– Истахуп зегьы! Зегьы! – инап дукәа иаарым-қәытцадыргәҕеит ахақым пхәыс лнапқәа.

– Алиас! Алиас! – ихыжжзо иалагеит уи лычҳара.

– Сғыхеит сара. Истахуп аҕстазара. Аҕстазара! – зынза иргәҕәзеит анапы қәымшәышәқәа.

– Иоушәышът снапқәа! Соушәышът сымхәеи! – илzymчхакәа лыбжы налырдуит Амқар. – Шәеивысзама? Икашәтцо закәзеи, мшәан!

– Ишәтәху сзышәхәа. Шәсықәцәкьа. Шәсабашь. – Ланба иблақәа тытцны ицон, дарыхьтшьыызшәа иоуроузоуроу ақәарахәа деитцасуан. – Шәгәаа! Шәсықәзба!

Иарбанзаалакь акы сазынкыло сыкам. Еитасхәоит: – сыпсы еипш бзиа шәызбоит. Иашоуп, шәара шәқәыпшуп, хараза шәсеитцбуп. Шәсеитцбызааит. Шәқәыпшзааит. Сара истахуп зегьы, зегьы!.. Истахуп шәара шәқәыпшра ахатагы!

Алиас Заира лнапқәа ноуишьтын, убыскак иргәгәаны дааигәыдихәхәалт, лыбафқәа афәа аарыхгеит, ларгыы, уаха лылымшакәа, лхы аахьашьшьын, ижәфыхыр инықәхәит. Инеикәыпсеит лылацәақәагы.

Адәныка, аоны ашә азааигәара игаз ашьафашьтыбжьқәа аарлақәа иааикәнахт арт афыцьягы. Иаафналеит Заира лани лахәшьеи, шыыбжьон хәа рыпсы наршьарц, шыыбжьхьякгы нарфарц.

Ара иказ-ианыз хәа акгы рзеилымкаазеит урт. Ирбаз акызатцәык ауп: Заиреи ирзымдырзоз хатцаки еидгылоуп, урт аицыртцагы рмоуцыт. Ланба иказшьақәа хәартамызт, деилапсон, акгы игзамызт ихы гәварас икаитцарц. Абри еипш аус уадафқәа рыхваразы ахатца иатцкыыс ацхәыс иаха дшазыкатцаз уи аминутк азы иаалырпшит Заира: азы дышзаазгы, дымбаазазакәа даатытцит иара, убастцәкьагы даатылгеит илыдгылаз ахатагы: чмазафык дылзааины, ихәапшра дафушәа лани лахәшьеи рыбақәа аш нархылцитеит.

Ақәатәи ашьха анаара иафәагылоуп фнык. Убри аоны ауадақәа руак дыфноуп Алиас Ланба.

Ланба иуада харакуп, афенцьыр ункылпшны уцшыр, унапсыргәцаф еипш иубартоуп Ақәа ақалакь зегьы. Икьақьаза унхыпшылоит амшын. Аоны иаакәыршаны бахчароуп. Ихьыртцәатәаха, ифәеижь-фәеижьза рымахәқәа ирызнымкыло, ирфыссы ирфәажьуп амандарини апатырқали.

Ана-ара, урт инрылыхэхэо, ибыбышза ишәтүеит амушму-
ла, ацха ффы лаха-лахауа ахауа иалартцэо. Ус ами Ацсны
шыкоу: цлак ашәыр каланы ифассы ишафәоу, егы иавагы-
лоу атцла ашәтра иалагоит.

Ишаабо еицш, Ланба иуада, иреиғу курорт тыпк
афы икоуп, аха, изхәартузеи, иамоу абзиарақәа зеггы
нацазырзуа гха дук амоуп: ихәыцзоуп, жәаа-жәицшь ква-
драт метр иреихам.

Алиас, Ақәа дааны аматцура даналала, иртеит абри ауа-
да. Еихаз, иаха итбааз рзымпшааит убаскан.

Анцныр-аргылаф ихы злагзаны дзыфназ ауада,
хаазқәылаз иахаггы ихәыцхеит, зынза итым-тшәарахазеит.
Уи ус шахьшаз уафы ибартәггы икан...

Алиас Ланба хатца гәгәак иоуп. Деилақаца деифартәуп.
Унапы рыгәгәаны ианааникыла, хаи ицицәозаап
ааугәахәуеит. Ифнапык назкәиршаз, уи шыта уазхәыц
дзыниаша. Ус анлыхь ами, ахақым пхәыс, лыбафқәа
зегь афәа анаарыхга. Лыцсы аалылышәшәан, лыхггы
анаалыкәаха.

Уи акны мацарагь иаанымгылт Ланба инап гәгәа дуқәа:
иргәыдыгәгәала иркыз, дышиашаз дрыманы имааи абри
ауадаф. Ани апхәыс цшза дынрыжьюа икахызма урт.

Алиас икаруат афәпхәа ифагылт даеа каруаткгы.
Цсуа цасла хатцеи-пхәыси хазы-хазы ишәталоит усггы.
Ақәардәқәеи атумбочкақәеи рақара нарыцлеит. Ауада
хәыцы убри ақара ипеипеиуа итәит, ажба ныфнапаларггы,
тәартә тыпкггы азыпшаауамызт.

Ауада азкәакык афы икфәагылаз астал хәыцы иадтәаланы
крырфеит, кыржәит Алиаси Заиреи, нас иара убри ас-
тол афы иаахыртит фыц афәшәа иаанагаз ажурналқәеи
агазетқәеи. Урт ашыцылахьан шыбжьонтәи аусура
аипқьара иалагзаны адунеи афы иказ-ианыз аилкаара.

Алиас, агазет дапхьо дышнеиуаз, ипшәмеи иареи зин-терес гәгәа рымаз статиак днақәшәеит. Анңьныр, рапхәа ихазы илапш җахгашәа, ибжыи неитцыхны дапхәеит: «Абжышықәсәтәи аплан халагеиҗтәи ақалақьқәеи аргыларта җыцқәеи рыкны икацоуп 165 миллион квадрат метр инареиҳаны анхарта җнқәа, мамзаргыи 4 миллионки 600 нызқыи квартира».

– Шака ирацәоузеи! – илзымычхакәа днеицырхагахеит Заира.

– Ааи, ари мацым, – ихәан, агазет ацхәара деиҗаналагеит Алиас. – «Ареволиуция калаанза абриакара акәын Урыстәыла зегыи ақалақьтә нхарта фонд хәа иамаз».

– Уафы иимбац-имахац темпуп! – днеигәыргәеит Заира.

– Бмыццакынишь, бмыццакынишь, – дааникылт, Алиас. – Уа хаанҗасуагыи хакам, – деиҗаналагеит ацхәара. – «Убри адагыи абри аамта кьаҗла аколнхацәеи ақыта интеллигенциеи идыргылеит миллионки 400 нызқыи нхарта җнқәа».

– Ақытанхарагыи амеханакит уи, – днацткҗеит деиҗанеигәыргәаны Заира.

– Хтәыла зегыи амеханакит, хтәыла зегыи! – ихәан, Алиас истатиа ацхәара дналагеит абас: – «Анхарта җнқәа рыргыларазы адунеи аҗы Асовет Еидгыла иагеит актәи атыц».

Алиас, дыздыгәгәаланы дзыдтәалаз ицхәыс, урт еидыгәгәала еидымтәалар ауамызт усгыи ауада атым-тшәара, инапы лыжәҗахыр инықәтцаны даалыхан, изамҗа лзамҗа инадитцеит.

Ацсуа қара-нтра ду зыхкьо афактор хада хәа ибыцхьазо аҗны шкәакәақәа – рыргылара ццакхеит. Бышәкәы? Балга-рами лассы?

– Аҗн җыцқәа рыргылара иарццакуеит сышәкәы аҗрагыи, – Заира Алиас дихәаччо ишьтахька иниалган лнапы изара инадлыргәгәалт. – Исымпшаац афакторқәагыи снарцшаауеит уи.

Алиас цытрак җитүамызт, акы дазхәыцуа, нас ибжбы иаха инаргәғәшәа инеихәеит:

– Аон җыцкәа рыргылара дача ускгы арццакуеит: ианызаауеит лассы Отар Отар-иңаңәа Ефремашьвилираа...

– Аиаша ухәоит, хымңада, ус акәхоит! – Заира лхы нейкәылган, лхатца днечиәңшит, агәтак бзиа шңоухәо хәа лыблақәа ираанарго. – Зеггы рызхара аонқәа аныргылаха, урт зтиуа, иаазхәо ианызаароуп усгы.

– Ианызаауеит, ианызаауеит, – еитәнеихәеит Алиас, инапсыргәытцала ишышыуа иңхәыс лыжәәахыр. – 15–20 шықәса рыла рцыхәа ццәароуп макъаназы цюукы-цьюукы ирылатцәаны икоу аегиизм, ахатәы азы ақәңара, аибахеибафара, ацәгъаршра. Хтәыла дузза ауразоуроу ихыркыароуп аон җыцкәа, аоны шкәакәәкәа хәа хъзыс изыбтаз. Урт ирыңныгта ирыңналоит хажәлар. Игәыргъахәхоит, зеггы ргәы азыхәо икалоит аңсәзара. Зеггы иртаххоит аңсуа қәрантра ду... Хаи, жәабжы җыцкыкоуп, ибаҳахыоума? – иналыркыаны дналазцааит Алиас. – Отар Отар-иңа избахә анаххәа, исгәалашәеит: уи итааңәара ахаҗсахыа ңсаххеит.

– Иңхәыс хатца дцазар акәхап, амал раңәа змоу азәы дхылхызтгы, – иназгәалтеит Заира лыңсахы лзейкәыччо. – Аңсытцамтам, зынза башазак шлакәыз мааңши уажәы. Лхатца аказен уадақәа рытира иеаназикуаз лара ақьағъариаңәа лыңшаауазаарын. Урт рнапала дымхәаахәтуаз. Лыцәгъа еиңақәәкәарақәа рыдагы лара, – Заира лхатцаңкыа диңәыңхашыаны илзымхәеит аңәыбзақәагы лыңцаауазаап хәа. Уи гәаныла ихәаны ауп, нас ишаңылтцаз, – лкалтгы бааңсызаап.

– Уи акәзам, уи акәзам, – лажәа ааиңиқыеит Алиас. – Уи дшыбзиахәым аадырхәеит; ыңыа ахәыңкәа лымамыз? Руазәк, ашкол иңаз, иан лыңны даңырганы, аинтернат дартеит.

Аиаша ухәома? – аки аатлыргеит Заира. – Иан лчы-мазарақәа ҕкыс иоурым шыта. Дахычап аинтернат. Егы ахәыцгы...

– Уи ахәыцгы ус днымхеит, – днахыццакит Алиас. – Цшышықәса зхыцуаз ахәыцгы атыц бзиа изырцшааит; ахәыцқәа рбахчахь ихы дырхеит.

– Ишца, цыушыт! – иаацалшыеит Заира. – Шыта илтаху еикәлырчаеалааит ран. Ахәыцқәа цхастамхааит. Лара усгы...

– Мап, мап, – ашышыхәа ицхәыс дааникылт Алиас. – Отар Отар-ица ицхәыс лхатагы дырхамыштит: аусура даларцеит атипографияҕы акәу, ататын фабрикаҕы акәу цыара.

– Ишца цыушыт! – деигәырҕаны еита аацалшыеит Заира. – Рацеа хшыф цырыла ирызбеит. Уажәшыта уи ацхәыс лчымазара баацсгы хәшәтәхар калоит.

– Хымцада, ихәшәтәхоит, – агәра налиргеит Алиас.

Шыбыжь нхытцит. Иаамтоуп шыта аусурахь. Хатцеи цхәыси ҕеибаргылт ицарц, аха иаартны иказ руада хәычы аценцыйр иахьҕадгылаз, иаадхалашәа иаанхеит. Алиаси Заиреи рхаҕқәа аархалашеит. Иаалыркыаны гәырҕарак аарызцәыртцын, иаразнак иаатәнәтәит аҕыцыагы. Уи аминут азы урт ирхаштит зегы. Ирхаштит руада-тымтшәарагы – хан дук иҕназшәа ргәы аакәлеит. Акызатцәык акәын адунеиаҕ иказ, зегь ирыцкыз, агәыгра ду рызтоз, уажәраанза агәзет аҕы зызбахә рымаз ссиршәа изырцабыргуаз: рценцыйр ҳарак икылцшны ирбоз – уака, ишытызза-шытызза, ақалақь рымехакра иаҕын аҕны шкәакәақәа.

«АҢСНЫ АГАҒАТӘИ АҒЫРҒЫН»

(Л. Вагнер ишымта иағырғшы)

...Абар иара дахықәтәу Кавказқа зхы рхоу аибашыга
Ғба «Колхида».

Гаивазовски¹ дызтаз акаиута хъан анлызтә уархал та-
тала, ирхиан кадифала ичыаз аҕардәқәи адиванқәи
рыла. Абри еиңш акаиута бзиа асахытыхы қәыңш
итара иханахәон Раевски итабыргытәкыаны дшыхнахыз
асахытыхы ибағхатәра.

Гаивазовски, иалихәара изымдыруа ишңеишьоз абри
аҕара пату ахықәыртоз, шыбжхыафара хәа иааиңхейт
акаиут-компания аҕны. Асахытыхы ғәыңык афицарцәа
дыдирдыруа, Раевски даахыахәны адиутантс имаз – изла-
ны иҕоу акапитан аңшы иахы ус ғааитит:

– Лиовушка, унапы даныстоит Гаивазовски. Уихылаңш,
зыңсаҕа бзиахаша Саша Академияҕы ибахыан уи иҕыымта
асахыақәа, даараза игәы иамыхәи. Гаивазовски исеиҳәит
Александр дшибахыаз атәы, исеиҳәит Пушкин шақа
дығәцареикуаз.

Раевски абарт аҗәақәағ неиҳәит, акапитан ашырхәа
Гаивазовски дғаидыххылан, изамғақәа ағбағы
днарғәызит.

– Сғәдышәкыл, Гаивазовски! Сашыа хәтыр зкәиттоз
ауағы, уи суа ду хәа дсыңхызоит сара, – игәы атанза
интхәааны ихәит уи ахаҕа. Гаивазовски иҕоу-иану
изеилымкаауашәа аниба, акапитан ихы аазыригит:

– Сара Лев Серге-иңа Пушкин соуп.

---

¹Асахытыхы Гаивазовски убас ижәлан 1842 шықәсанза, нас Аи-
вазовски ахы ииаигейт.

Крыфан шытахь афицарцәа татынахара хәа хыхътәи апалуба аҕы еизеит. Лиовушка Пушкин ататын дахомызт азы иаңхьа қатлыкак азна аҕы нықәдыргылт.

Аибашыга қба неиуан Крымтәи аңаққәа ириваршәны. Амшын меисзо еитқәкақараза, аҕеитқхәа, ишътан иблахкы-гаха, игәазырхагаха.

Гаивазовски игәы тгәырғәауан уи даххыңшылоз. Иааизымчхакәа, икаиутахь дцан, иааигеит етиудник, асахьагыхрагь далагеит. Агәалақара ду иманы аус иуан Гаивазовски. Дук мыртыкәа, аңта ешьыл рхашьшы, рсахьа ааҕихит еицрыхәхәа инашьтыз, иара изгәакьаз Крымтәи аңаққәа. Гаивазовски иҕихыз асахьа убри асаат азытқәкьа инаган инаиитәит Лев Серге-иңа.

– Усиааит, Гаивазовски! – ҕааиитит Пушкин. – Сара есқынагьы азы аңәымғра змаз, абыржәы иара агәабылра суркит, бзиа исурбеит.

Афицарцәа зегьы ақырқырхәа иааибарччеит.

– Шәааи нас, иаажәып шыта – убасқак иссирны зсахьа тышәхыз азы аныхәаҕа. Ахәхәхәа икатәалааит уи азы еснагь.

Пушкин иара иатәңеи Гаивазовски иатәңеи ҕыла иртәны иҕықәиргылеит. Афицарцәа ишыччаң иччон, Гаивазовски иқалаз изымдыруа, дшанхалашәа дрыхәаңшуан. Лиовушка Пушкин зегьы зырччоз икаламбур иара изеи-лымкааит. Убасқан кавказтәи ахаҕсахьа змаз афицарцәа руазәы, Гаивазовски днаидгыланы ус иеихәеит:

– Сара ишәасхәап Пушкин иажәа иаанаго. Лев Серге-иңа аҕы затәык ауп иижәуа, уи издырзом ачаии, акахуеи, асуңи ргьама, иагьижәуам азы рылоуп хәа. Азы иңәымғуп. Исгәалашәоит, зны Петербург сасаиртәк ақны Лев Серге-иңа дыңсылмыткит. Икәша-мыкәша иқаз ахәсақәа «Азы, азы!» хәа ианеибархәхәа, иара убри ажәа затәык аңәымғра иахқьаны, ашырхәа ишыапы даақәгылт, ақгыи имыхьзозшәа.

Абарт ажәәқәа рнафс афицарцәа ааибарччеит
дырфегых. Дыччеит иара Пушкин ихатәгы.

– Сықәуеит, – ихәеит Лиовушка. – Сықәуеит иахьарнахыс
ази сарей хшеимабзиахо, аха азы хәа сара сзыхцәажәо –
уи Гаивазовски зсахьа тыхыз ауп.

Абри анафс афицарцәа Лиовушка ихәеит, иашьа
иажәеинраалақәак дрыцхьарц.

Ескынагы ишыкайтцац еипш, Лев Пушкин идыртцаз аус
азы итәххеит хпақа цатлыка афы.

Афицарцәа еснагь ирталон уи «аконтрибуция», избан-
зар Лиовушка даара бзиа илшон Пушкин иажәеинраалақәа
рыцхьара.

Лиовушка дақәшахатхеит. Пушкин ифымта, «Ациганцәа»
ацхьара дфалагеит.

Апоема ацхьара даналагоз, Раевски апалуба дыфхалеит.

– Ишца, – иаацъеишьеит уи, – Лиовушка ажәеинраала
дышцацхьауеи цатлыка затәык ала, иара убригь тацәны
иацхьа ианықәгылоу?!

Убри атәкс, Лиовушка ихы аайкьан, апоема «Кавказтәи
аткәа» ибжьы рдуны ацхьара дфалагеит:

Иудкыл, суа, иудкыл сымта,
Иухънызфылеит смуза ашәәқәа...

Лев Пушкин дгылан дацхьон, инапқәа Раевски ишқа ир-
ханы. Зегьы ргәы ирхытхытуан. Убри иказ зегьы ирдыруан
закә фызара дууз ирыбжъаз бзиа ирбо ргенерали Пушкини
ианқәыпшқәаз аамтазы. Лиовушка дзыпхьоз ацәахәәқәа
Раевски иакәын изыхъынфылаз, убри афьинтә афицарцәа
зегьы зынза илахфыхза икаиацон, изфыз апоет ду ипсы
таны убра дрылагыланы дацхьозшәа ргәы ирнатон. Лев
Пушкин тетпшла иашьа ду диеипшын: деикәан, африкатә
уафы ихафсахьа иман, ихахәқәа рхәырхәны ихагьлан.

дааигэйдихэхэалеит. Ари алеитенант Фридерикс иакэын – Гаивазовски даара бзиа дызбоз ыызан. Урт афыцэагы акыр ихызсалахьан гбала финтэи азыбжьахала.

Фридерикс ифызцэагы дыдирдырит асахьагыхы, уи анафс иирбеит агба «Силистрия» ахы инаркны атыхэанза. Фридерикс игэалаиршэеит Балтика афы Гаивазовски амшын цара дула аилкаара данафыз аамтаз, игэалаиршэеит усқан иара Гаивазовски «амшын бгахычы» хэа ахыз чыдагы шихыртэз.

Саатк аатцуаны еипш, Раевски апалубафы даацэыртцит, Лазарев дицны. Николаи Николаи-ипа даараза агэалакара бзиа зманы иказ азэ иакэын. Адесант шеикэдыршэоз атэи хэа Лазарев ихэаз, игыкэцаган иара изы.

Раевски, Гаивазовски ифызцэа гэыпшык дышрылагылаз аниба, дааипхьан дыдирдырит Лазарев, агба «Силистрия» акацдан Павел Степан-ипа Нахимови, Владимир Алексее-ипа Корнилови, убас егыртгы.

Убри ауа, даара атх ганы, Гаивазовски «Колхида» ахь дааит. «Силистрия» акны Фридерикс идагы ирацэафны ибеит Балтика акынтэ дыздыруз ауаа. Урт рфыза бзиа акыр пату икэыртеит, краамта дмышьтау дрыман.

Адыршаены адмирал Лазарев, «Колхида» акны дааины, Раевски дибейт. Убасқан Раевски иахь иааипхьейт асахьагыхы Гаивазовски.

«Силистрия» афицарцэа Лазарев уаанзагы иархэахьан абафхатэра бзиа змоу асахьагыхы-маринист избахэ, иархэахьан иццакны иныкэо агбацэа реибыташыеи русушыеи бзиа ишеиликаауа атэгы.

Адмирал Гаивазовски иеихэеит афлагмантэ гбахь диасрацы. Уа ирацэафын асахьагыхы дыздыруз Балтика акынтэи афызцэа. Урт Гаивазовски ацхыраара иртон амшын агбеи ртэи атцарафы.

Гаивазовски уи даараза иаафьейшыейт. Аурыс флот афырхатца Лазарев иара ихатэцэкыа «Силистрия» ахь димыпхьей.

Идыртцаз аус игәы иахәаны, уи Лазарев җабуп хәа иеиҗарц акгы ааигымхеит, аха уаҗа акы игәы иалырссәа Раевски дтәан. Асахьаҗыхы қәыпш даара бзиа еиликаау-ан иара Лазарев иахь ииасра Раевски дшаргәаауаз. Абри еипш аҗагылазаашьа уи бзанҗыкгы дтамшәаҗызт.

Изышза иҗаз адмирал, ибла җынчқәа Гаивазовски ихигомызт. Уи ибон асахьаҗыхы қәыпш иҗаитцара шизымдыру-аз атәы ихаҗсахьа ишанпыккалаз, дшылақоакуаз, зҗаара дус ишимаз: Раевски иҗы даанҗасру, Лазарев иахь дцару?

Қыр зхыҗуаз адмирал уаҗы игәеитартә еипш ихы-иҗы аагәыбзыгит. Уи акыргы игәы иахәеит аҗкәын изҗәырҗыз ионутҗатәи ақәцара, агәеибафара.

Раевскигы ибласаркьақәа дрылҗшы Гаивазовски дихәаҗшуан, игәы иаанагон – дцарушь абри сара сааныҗны даҗазә иахь, егы аҗбахь хәа? Аха Николаи Николаи-иҗа бзиа еиликаауан Гаивазовски «Силистриа» ахь ииасра иара иаха ишизеигьыз.

– Ибзиоуп нас, уца, «Силистриа» ахь, – ихәеит Раевски.

– Баша ирымхәозаарын хышықәса антҗгы Гаивазовски изы: «амшын бгахәыҗы» хәа... уца, уца, уақәитыстәуеит, аха «Колхидагы» ухоумырштлан.

Ссиршәа иубаша, адесант анызхыҗуаз аамҗазы Гаивазовски аҗәшәара акәым, агәхьаагы имкит аибашьра. Аҗбаҗы афицарҗәа дрыланатҗы, дрылашьҗылеит, иаргы еибашьҗык иеипш ихы ибо дҗалеит.

Убри ахәлҗазы даара краамҗа, апалуба иқәгыланы, ипшуан афицарҗәа, ирбон аҗәараҗы аҗәымзақәа ххаза ишакуаз. Уа иҗан – шапсыҗаа.

Мышқәак рышьҗахь Гаивазовски издырзомызт абри еипш амилат сса ыҗоуп хәа.

Изиҗхьазарызеи абарт әуаа иара изы аҗаҗәас? Цәҗара захьзу изырмузат, иқалақь бзиахә Феодосиа бҗьартыхла иажәымлаҗт.

Аибашыра аус еиызкаауаз ауаа дреиуамызт Гаивазовски, аха гәала дус иман акы: абарт аҗбақәа иртыцуеит ауаа рацәаны, нас уатцәы ашамтазы иалагоит аибашыра. Аурысқәеи ашьхаруааи ршыа катәоит меигзарахда.

Избан? Изыхъязеи абри?!

Гаивазовски иаалыркъаны изцәыртцыз игәаанарақәа Фридериксгы иеимхәеит. Идыруан уртқәа зеггы уи ишизе-иылымкаауаз. Изиахәатәузеи – шәаргәындас уицхъазаргыи аеит. Гаивазовски дааигәалашәеит Васиа Штернберг. Абри иакәын уи игәтыхақәа зеггы еиызкаашаз ауафы.

Ашацкыраз иалагеит ар азхыцра.

Афлагмантә җба аҗынтә дыдратцас ахысбжыи геит. Убри инаркны аҗәарахыи инеихеит цәа змам ар зтатәаз анышьқәа. Анышьқәа иртатәаз ар ирхыкны ахысра иаҗын аҗбақәа. Убри еицш акоманда кәлеит – ицыххаа ицон аҗәараҗы игылаз атцла дуқәагыи.

Гаивазовскии Фридерикси нышьк еицтатәан.

Асахъагыхыи иарҗыа напала атапанча икын, иарма на-пала – апартфел, асахъагыхразы иаҗахыз ақәаадқәа зтәаз.

Иааигәазаны инеиуан, иҗатынжәа иҗытцакны аҗатын дахо, Раевски дызтагылаз анышь. Ахәа иҗәнын. Дхарахапшуан уи. Ивараҗ дгылан иара иадиутант акапитан Пушкин.

Раевски дзықәтәаз анышь раҗхыа инеит аҗәараҗыи. Уи инашьтарххны инеит егыртгыи. Изхытцит бжы-нызқьык раҗара ар. Ф-нызқьык иреитамкәа ашьхаруаа аагылт ахахәқәа рыҗерывакны. Урт, аурысқәа ааигәа инашьтыи, аҗәәхәхәа инаргәыдыртеит.

Гаивазовскии ифызцәеи, рнышь интҗьан, ифны рҗынархеит абнахы. Иааигәазаны игеит «ура», аха убри амомент азы Фридерикс даагзыгзын дагыабалыбаҗеит, Гаивазовски аарлахәа дааникылт иара. Фридерикс имгәа рхәит. Гаивазовски ицхыраарала уи аҗбахы ддәықәтцан.

Ирхэыз иѡыза аҳақьымцәа дрытаны, Гаивазовски дхынхэит аҕэарахы.

Аибашыра уи аҕара иадымхалакәа еилгеит.

Гаивазовски ақьаади акарандашы ипартфел иаатиган, асахыагыра дѡалагеит.

Ибла хызхша, игәы зырхытхытша иапхәа иаацәырцит: еилаарцыруа, амра зқәыччоз амшын кәара, абна, еицрыхәхәа инашытыз ашыхақәа, амшын ихгылаз афлот, аҕәареи аҕбақәеи еиқырцаагас амшын еиѡырффо ирыбжыаз акатеркәа. Аҕәара иқәгылан Раевски, Ольшевски убас егырт ар рначальникцәа.

Абна илыѡны иааѡуан есаaira изызхауаз абжықәа «ураа».

Ауха аамта кыр цахьан еипш, Пушкин, Гаивазовски дыпшааны, диманы дцеит иуацәа-иҕахцәа рахь.

Гаивазовски дахырго идыруа дыказар, ашышыхәа Пушкин дицны анеира акәым, ахыкәалаа еипш, дыѡны ддәықәымлоз. Лев Серге-ица ихахыгы имааизеит уи асахыагыхы қыпш хәызмазам аҳамта шизирхиоз.

Пушкин, Гаивазовски диманы, палаткак дныталеит. Уаҕа афицарцәа ирацәаѡзаны итәаны аѡыжәра иаҕын: еигәыргыон аиаaira ахыргаз.

Гаивазовски тәыцак анижә ашытахь, уаҕа иҕахымхеит аѡыжәра.

– Абас уҕоуп хәа сгәы иаанагомызт! – иаацәеи-шьеит Пушкин. – Бриулов итаѡцәа рапхыагыла хәа шәызлахапхыазарызеи аѡыжәра мап ацәышәкуазар?

Акомпания иалахәыз зегы иаацәаршыартә еипш казарыла инеитеихәеит Пушкин, Бриулов цытк анижәлакь Петербург аизарақәа раан ихымѡапгашыақәа. Лиовушка иажәа даналга, Бриулов иныхәаҕа аашытыхны ижәит, нас атцәа ртәны инаган Гаивазовски инаииркит.

– Ари шыта мап узацәкуам! – ихәеит Лев Серге-ица.

– Иухаумырштын уцэҕа шиаххэо Бриулов, иныхааҕа имжэит хэа иахар, игэи иалымсуеи.

Гаивазовски аныхааҕа ижэит, аха убраҕа иаҕреиэхэит Бриулов аҕыжэра иахканы ахыхы агэамбзиареи дшырхашшаалоз.

– Карл Павел-иҕа, – ихэеит иара, – иаҕараа-ны исеихаахыан: «Шаҕа ибзиоузеи, Гаивазовски, аҕы ахышшэымжэуа!»

Гаивазовски дцэажэонатцы, рыбақаа еихмырсыҕзакэа ихэапшуан апалатка аҕшэма Александр Иван-иҕа Одоевскии ҕыҕа иара иҕызцэеи – Николаи Иван-иҕа Лорер, Михаил Михаил-иҕа Нарышкин. Абра афицарцэа ркомпания аҕы абарт ахы затцэык ракэын солдатцэаны иҕаз.

Гаивазовски апалатка данаатцалатцэҕа, игэеиҕеит ант ахык афицар мундирла ишеилахэамыз. Бриулов избахэ рлымхақаа кыдцаны иахыазызырҕуаз, Гаивазовски еиликааит урт ахыкҕы адекабристцэа ишреиуаз. Ахэынтқар дрызгэааны асолдатрахь ииаигеит дара, нас ашхаруаа рабцар цэара ишцағамшэари хэа, дрыгэтасны Кавказҕа идэықэиҕеит. Асахыаҕыхы қэыҕш аҕба «Колхида» аҕынҕы иахахыан абри аус атэы. Убри Лев Сергеи-иҕа дамыцхыахыаз ирымкыпхыыцыз Александр Сергеи-иҕа Пушкин иажэеинраала «Сибраҕа иахгоу рахь» хэа зыхызыз, убри анаҕс, зыпхэара даламгаз уи аҕакс Александр Одоевски ииҕыз ажэеинраала. Петербург убарт ажэеинраалақаа ирыххэааны акыр жэабжь ихэахыан Штернберг, аха урт рыцшаара дамыхэеит Васиа. Одоевски иажэеинраала инагзаны азызырҕыха имоуит Гаивазовски: зегы ргэырғанзамкэа ишыҕаз, ашырхэа апалатка дҕыталеит Раевски. Раевски, Лев Сергеи-иҕа ажэеинраала аҕхэара даҕэхны, диманы дцеит цэара. Убри ауха, акҕы змышызаз ауаҕ иеиҕш, Лиовушка афицарцэа иреихэон:

– Самовар-пашья¹ аҕамчы схиҕьеит изыхәтамыз ажэеинраалақәа сахьрыпхьоз. Уи ус ихәеит: «Ишәхашә-мырштын, дадраа, Кавказ аҕны даараза ишырацәоу шәаргы җаргы ихашыклацшуа ахәда еиқәатцәақәеи ахәда ҕапшықәеи».

Абасала Гаивазовски акыр идырт, акыр еилиргеит абант солдат матәала еилахәаз ахык ахацәа дрыхәапшуа. Урт иреиуаз азәы – абаакы, кьаҕк, Лорер зыжәлаз, Гаивазовски дааидгылан ҕааитит:

– Гаивазовски, насып дус исыпхьазоит шәара шәахьызбаз! Җара Сибра ханыҕаз «Асахьаркыратә газет» аҕы хапхьахьан шәсахьаҕыхра иаххәааны астатиа. Абра, Кавказ, шәызбахә сеихәеит ссыза бзиа акапитан Пиотр Фома-иҕа Мессер. Уи шәсахьақәа дыхьыҗехәаны дрыхцәажәон.

– Җартгы җаибадырп нас шыта, – ихәеит длахҕыхза уаф аук, пшзакы Гаивазовски дҕаидгыланы. – Сара Одоевски сыжәлоуп. – Инапы нархханы, идгылаз инаикәкны, инацитцеит: – Ари Нарышкин иоуп.

Одоевски ацәажәара иҕеалеигаларц иҕахын, аха имазеит: азә даарыдххылан, Пушкингы иаргы иманы дцеит Раевски иахь.

Аамта акыр цеит, аха Одоевскии Пушкини зымхынхәит. Апшәмеи Лиовушкеи аныҕамла, нас изхәартааз, рҕаыҕыҕуа иааилахеит зеггы. Иҕныцны ацара рҕазыркит, иҕазикит Гаивазовскигы, аха Лорер дипынгылан дааникылт:

– Шәаангыл. Одоевски даанза шәцар, игәы иалсуеит.

Гаивазовски игәы иахәеит дахьааныркылоз. Лорери Нарышкини иара издырзомызт, аха Одоевски ихьз акыр иапсан иара изы, иахәхьан иҕызцәа рҕкнытә Одоевски 14 декабр азтәи ахтысқәа дышрылахәыз.

Лорер диашан: иаарласны дхынхәит Одоевски, уи гәахәа дусгы иҕаитцеит Гаивазовски иара дизыпшны дахьыҕаз.

¹ Самовар-пашья – Раевски хьыз чыдас иман.

– Агенерал абызшәа аганахьала вбақәак ситәит, – ихәеит уи, Лорери Нарышкини дырфәаңшуа, нас Гаивазовски иахь даахьахәит. – Уажәшьта хгәазхара хәицәажәап. Даара сеигәырғәоит шәареи сареи хәхьеикәшәаз. Гәцхә дук иеиңш шәхәпхьазоит шәаргы ахәынтқар дахьшәы-кәмчуазы. Ишәхәалеишь, ишәхәалеишь шыта Бриулови «Адыхәтәантәи Помпеи амши» ртәы. Ҷыц-мыц хәа иҕалахьоузеи асахьарыхра аганахьала? Абар шыта жәиңшь шықәсоуп уи аңстазара хәҕәгоуижьтеи хара. Да, ихәеишь, ихәеишь.

Гаивазовски акыр аамта дцәажәон. Ауаа рацәа ахьыҕоу енагь иңхашьа-ңхәтцоз, уажәы уи зынзаск даҕакала ихы иңхьазон, гәыцхәцәак дрылазшәа ибон. Даара бзиа еили-каауан иара абарт ырыгәтасны иахырцаз ауаа, ацара бзиа змоу, зыхшыҕ гәҕәоу ауаа зегы ишрызхьуаз: асахьарыхра, амузыка, ауаа бзиақәа рацәажәара.

Асахьарыхьы қәыңш даара пату рықәитцон абарт ажәлар рхәқәитразы аңьамыгәа цәгьа иатҕагылаз ауаа. Гаивазовски асахьарыхреи, Бриулови, Шьчедрини, Кипренски ртәы ахәарадагы, адекабристцәа рлымха итишьит урт Петербургаа ибзианы рызбахә шырхәо, Пушкини Одоевскии ражәеинраалақәа цәымзаркылагы иашьталаны ишырыңшаауа.

Гаивазовски иреихәеит: иҕыза бзиа асахьарыхьы Штернберг иагьа иундазгы ишизымңшааз урт ажәеинраалақәа.

Одоевски ихы-иҕы аалашеит мцабзк наҕаңчазшәа.

– Иауазеи ихамңшаакәа уи ажәеинраала, иагыҕаңшаауеит, хәгьаңхьоит абратцәҕьа. Одоевски даҕагьлан даңхьеит ихала ибжыи неитцыхны иажәеинраала:

Цсра зқәым имцабзу уашәақәа
Иахьа хлымхәҕ ихахаит,
Хнапқәа рзытрыхт асақәа,

Аха ашьамтлаҳәқәа ҳаршьаҳаит.
Утынчыз, ашәахәаф, ураҳатха,
Хразкы хшалаехәо уаҳар,
Ара ҳахьтатәо илашьцараха,
Ғәаныла ҳаихыччоит аҳәынтқар.
Иалшом ҳдыбаа акы иатцахан,
Ацдхь иахылцып амцабз илашо,
Еизап ицшьоу абирак ацәка
Ҳа ҳажәлар атцара змоу.
Асақәа рылаҳхып ашьамтлаҳәқәа,
Ахақәитра мца – лашап,
Аҳәынтқар дықәаҳхып игәиеанзамкәа,
Ҳажәлар, гәыргьо, рыцсы ршьап¹.

Ажәеинраала антцәамта Одоевски ицадхьеит Лорерггы
Норышкинггы. Гаивазовски, ацәахәақәа дрыхызаауа, ака-
кала еитеихәон. Жәак ихаштшам, ифызцәа рлымха акынза
инаигзашт Петербургка даныхынхәлакь, иеихәашт уи
ажәеинраала азбахә Васиа Штернберг.

Атцх агәы еифнашахьан, Гаивазовски ифызцәа ахыккы
абзиаза ҳәа раҳәаны, апалатка данытцытцыз.

Гаивазовски агба апалубафы адмирал Лазарев ипатрет
атыхра дафын. Афицарцәа, иара икәшаны ихәапшуан.
Саатк акара анцы, Лазарев даацсан, асахьатыхы иусура
неицканы, икаиута ахь дцеит. Ицамтазы дыхәмаруа ус
ихәеит, Гаивазовски ижәфахыр инапы нықәтцаны: «Шәара
хара ицо азәы шәоуп: уажәнәтә адмиралггы шәкоманда
ала иеитцых шәацхьа саатк акара дгылан».

Адмирал Лазарев данца ашьтахь, дук мырцкәа «Кол-
хида» акнытә афицарк дааны, Гаивазовски Раевски иахь
дигеит.

---

¹ Иеит. Кәымф Ломиа

Агенерал Раевски, инапқәа ишьтахь иҗатцаны, акаиута днешейуа дышнан. Гәалак шимаз, акы дшаргәааз мөашьо дықан.

– Сара сфицарцәа руазәк Аҗәәҗа дцараны дыкоуп, – ихәеит атыхәтәаны иара. – Сгәы иаанагоит, убри афицар убрахь шәицца, шәара даара ишәзеиҗхәп хәа. Уи афицар даҗсуоуп. Абраатәи аҗабзқәа бзиа идыруеит. Шәара ижәбоит бзанцык ишәхамыштша атыҗ ссирқәа.

Атыхәтәантәи иажәақәа анихәоз, Раевски иаха иҗсы илалашәа, иаха длахҗыхза дааҗалеит.

– Аха сара адмирал ипатрәт аҗатцара салагегеити, – абасшәа неихәеит Гаивазовски.

– Уи иахаггы еиҗуп, – ацәажәаха иимтәит Раевски. – Адмирал уажәы апатрәт аха имазам. Апатрәт иагу-иабзоу адетальқәа җашәтәп Феодосиа шәаннеилакь, шәҗазартаҗы. Убас, хымш рышьтахь афицар Ажәанба шәицны шәцароуп Аҗәәҗа.

Гаивазовски, даара агәала ду иманы, днешыртцит Раевски.

– Избан, изыхҗазеи? – абас гәаныла ихәон иара абри абжыарак ииуз-иихәаз зеггы игәаларшәо. – Издыруада цәҗыарак иамхаҗатцар? Убри иахырҗканы Раевски алагер аҗкнытә ддәықәйтцозар? Мап, уггы акгы җаимтәзеит.

Ихы икәажны иҗышәеиҗеит Гаивазовски «Силистриа» ахь дцарацы, аха иаалырҗканы азәы ааиқәҗитит иара. Данаахьаҗш, дибейт Пушкин.

– Җаи, сышҗаапсеи! Аарлақәа сухъзеит, – ихәеит Лев Серге-иҗа. – Даеа җытрак саҗхар, «Силистриа» ахь усыцәон.

Лиовушка, Гаивазовски диманы, днылбааит икаиутахь, убраҗа иаҗыиәиҗеит Раевски илымҗа аҗкнынза ишыназәз Гаивазовский адекабристцәеи атх даара акыр цаанза еидтәалан ишеицәажәоз атәы.

– Хәмгак еитеихәеит абри еипш аус, – дгәаны ихәон Пушкин. – Уи ахәмга иагыгәалаиршәазаап Таннер иҫоурых шәшалахәыз атәгы. Агенерал еиха еиҫушәа ипхәзеит Ажәанба шәицданы, шәарт Аңсныҥа шәдәықәтара. Агенерал адгыл пшзақәа рбаразы ддәықәитеит рхәап изахауагы. Хәи, аф сысааит, сара соуп изхароу, – иажәа даалгеит Лев Серге-иңа. – Исхароуп, исхароуп – шәызгоз Одоевскираахь.

– Ас ахьпашәхәо! – днатҕкеит Гаивазовски. – Сара даараза итабуп хәа шәасхәоит иахьшәырдырыз абас атара ду змоу ауаа. Псраҕенынза исхаштшам урт сара.

Абар шыта мчыбжык еихагы тхьан Ажәанбеи Гаивазовскии еицны аныкәара иаҕызижтьеи. Ажәанба хәа хазҕеу, уи кавказтәи ахаҕсахьа зманы рапхьаза «Колхида» аҕны Гаивазовски хшышшытра ду изуны изызыршуаз афицар иакын.

Ажәанба уаф бзиан, цәажәадын, убри аҕнытә уи ицныкәара иахагы дарлахьыхит асахьатыхы қәыпш.

Аңсуа фицар иагымкәа идыруан аурыс бызшәеи, афран-цыз бызшәеи. Ифашьомызташәкәкәа рацәаны ирыпхьахьаз азә шиакәз. Иматцураҕы пытк дтышәынтәалашәа данааҕалалакь, алитературатә усура иеазикуан. Таха ирҫомызт уи аҫоурыхи аңсуа жәлар ржәытә ажәабжыкәеи, гәык-псыкала итахын ифырц ижәлар гәакьа ретнография иалхны аетиудкәа.

Жәамш аатцуаны еипш, аныкәафцәа псшьара хәа Пичунда азааигәара иаатгылт.

Тынчран ауразоуроу, ажәәан иаткакьысуаз кавказтәи аңсатцлақәа еикәашышы еикәагылан, амшын етәкакараза, итынчза, аееицхәа ишьтан, ҕара цәкәырпакгы мыртысзо. Угәы иаанакон: абри адгыл ауафытәыфса ишыхәа тып ықәмкьысыц хәа, амшын ҕбакгы хымлазац хәа.

жәаны иказ ақтақа. Иасуан афыртын ушыапы уқәһан унканажыртә еипш. Идыдуан, атдыр-цырхәа имацәысуан. Икыдхаҭа илеиуан ақәа. Амшын акәзар атра итытны ицон.

Саатқәак рнафс амш еилган, икаххаа ицхеит амра. Абас ауп Ацсны шыкоу: иаалырқаны икалоит амшцәҭа, уи инашьтарххны – амш бзиа.

Ажәанбеи Гаивазовский ақәарағы ианнеи, ирбеит аибашыға ҭба иааигәазаны ишыхгылаз, нас иара ақынтә нышык зсо ақәарахыи ишааиуаз.

Иаарласны анышь ацслымз кәара инҭықәсылт. Уи интыңеит афицарки шыца-хы аматросцәеи. Аматросцәа еимақы-еиҭақы иркын шыца еиқәпах иҭахәаз ахәсақәа.

– Фридерикс! – дгәыргьацәа ҭааитит Гаивазовский, анышь итытыз афицар иара ишыза шиакәыз дырны.

Реааигәыджъланы игәыдибакылт урт.

Фридерикс Ажәанбеи Гаивазовский иреихәеит реибашыға ҭба ачерқьесқәа рышхәа ишахьзас. Ачерқьесқәа шыца ахәсақәа тқәаны Тырқәтәылака иргозаарын иртірц. Аибашыға ҭба акомандир ианеиликаа ахәсақәа шапсацәаз, акоманда кайцеит Фридерикси аматросцәеи урт ахәсақәа ртынхацәа рахь идырхынхәырц.

Ажәанба ахәсақәа дҭарыдгылан, цсышәала рацәажәара дҭалагеит.

Игәытқәа-цсытқәаха иказ ахәсақәа, рбызшәа гәакәа анраха, алағырз зхыжжыла иказ рыблақәа аахыртын, афицар инеиҭақшит.

Урт зынза иқәыпшзас, даараза ипшзас еихәшыцәан. Ажәанба лассы шәыфныка шәаагоит хәа ргәы аныкайтца, иамхагәыргьацәан еитанеибартцәеит.

Азҭабцәа рқыта, дара ишырхәоз ала, мыцхәҭы ихара-мызт – х-саатк рыла уахьнеишаз акәын. Убрахь рҭышархеит зегы. Аотриад хадара азиуан Ажәанба.

Аибашыцәа ақыта иналалон еипш, ахәыцқәа игәартеит. Уртрыцәаабжыи еизнагеитақыта иаланхоз рыбжеихарафык

ауаа. Ирыкәшон, ирызатәуан айбашьцәа. Уажәраанзагыы бзиа ирдыруаз Ажәанба, уажәык зынза гәакьазак иеипш дрыцхьазон. Ажәанба ахы инаркны атыхәанза иреихәеит азгабцәа шеикәдырхаз атәы, зеггы дыдирдырит алеите-нант Фридерикс.

Асасцәа пату рыкәыртдон. Ажәанба, Фридерикс, Гаивазовски астал иахатәан. Фатәы хаас икәз зеггы дара ирымтқан. Ирхагьежьюа ирхагылан азгабцәа.

Аурыс еибашьцәа ротриад адырщәены шыжьымтәнза икан абри ақытафы. Рышьтахька иандәықәла, ақытауаа рацәазаны инаскьаргон. Урт ирылан, игәкы-цсыкуа, ирхәаша рғамшәо айбашьцәа ирыхьчаз, шыцья айхәшьцәа.

– Ацсацәа ирдыруеит дара зыхьчо аурыскәа шракәу. Сухәоит акы еипшымкәа иубаз-иуахаз зеггы агенерал Раевский адмирал Лазарев ишроухәара, – абас ихәеит Ажәанба, Фридерикси иареи анеипыртцауаз.

Мызкы атцкыс иныкәон Ажәанбеи Гаивазовский. Кавказтәи ацсабара ибла хнакуан асахьагыхшы, аха зеггы реиха иара игәы атқанза инеиз – уи Ацсны агафәтәи афыртыни аурыс еибашьцәа ацсуа згабцәа шеикәдырхаз иракәын.

Ацсшәа еибыхәаны, еизгәакьазоу цьоук реипш, рыцсы рзеилымхуа ауп ишеипыртцыз Ажәанбеи Гаивазовский. Гаивазовски Феодосиака дцеит.

Феодосиа Гаивазовски инагзаны далгеит адмирал Лазарев ипатрет, итихит «Субашафәтәи адесант». Ф-цхынрак рыла Таврида иааканцахьаз асахьакәа зеггы еизигеит, Петербургка иганы, Академияфы еилыргатәыс ирицаразы.

1843 шыкәсазы Францызтәылатәи айхабыра иргәап-хеит Гаивазовски итыхымта асахьакәа Лувртәи ацәыргақә-цафы инеигарацы.

Гаивазовски уи ацәыргақәцафы инеигеит х-сахьак: «Уа-хынла Неаполитантәи азыбжьахала ақәарафы», «Амш бзиа антәи амшын», «Ацсны агафәтәи афыртын».

Гаивазовски исахьақәа, еидгәыпцланы, ауаа ахәацшуа
иалагеит. Аурыс сахьаҭыхәы ихьз Париж иахыцәеит.
Афранцузқәа даараза ргәы иахәеит Гаивазовски иҭыхымта,
аиҳаракгы Аҭсны атәы зхәоз асахьа. Уи асахьа рыбақәа
адхалон зегьы, ргәы архыҭхытуан, иархәыцуан иара цакыс
иамаз. Асахьа игәырцшаагаха иахәон: иткәаны иргоз аҭсуа
зҭабцәа, аурысцәа рыҭсы ишапшәмахаз атәы.

1959

А Х Қ Ә А

Зырғиаратә лахьынтә хьантә иаиааиз. <i>Рауль Лашәриа</i>	3
Ажәеинраалақәа	
Сара стәатдла	25
Ассир сыхьит	25
Шәхынхәы шытахька!	26
Аибажьара	27
Хеине иҥкнытә	28
Хеине иҥкнытә	29
«...Дырәегьых бзиа иубаша дҥалоит...»	29
Ан	30
Схәатәы хатә	31
Сгәы ззыбылуа иахь	32
Уи зхароу ааҥын ауп	32
Абзиала, абзиала!	33
Убригь акыр иаҥсоуп	34
Хара	34
Акамбашь	35
Амула	36
Кәана хәычи аҥәыдырҥаф Қазырхани	38
Бзиа избоит аҥсабара	39
Ҥагалан	40
Ауаҥстәыла	41
Ибыхьзныздылоит сажәеинраала	42
Ишәтузааит ахатә...	44
Азтәарақәа	44
Акипарисқәа	44
Аҥсны	45
Хаҥыы	45
Нарт Сасрыкәа	45
Аҥшәма пхәыси асасцәеи	46
Хбахча	46
Каамет	47
Дгәааит Нар	47
«Хабжь иаҥхьа хабжь уафы изхәом»	47
Адгьылтцысра	48
Автор дгәауан, аҥхьаф иҥеишьон	48
Афстаа	48

Ачандара	49
Аңсуа артистцәа рахь	49
Исгәалашәоит	50
Апоет Алықьса Лашәриа	50
Дрымдыруеи	50
«Азгы ишьтнахыз...»	51
Аб	51
Амшынуаа	52
Харт ашьхымза хаазахьейт	52
«Ишшапаза игылаз атла цырҕон...»	52
Аңхьатәи акосмонавт	53
Зегы ирыцку	53
Сабацари?	54
Амра атцака	54
Агәы анҕцәалак	54
Аць	55
Бхартрихари иҕнытә	55
«Аиҕара хабжьамзааит...»	56
Азҕачы	56
Ицон аҕба	56
Баша иблахатц мгыжьезейт	57
Исгәакьоу	57
Иус рызбит	57
Лхала	58
Ақәаршөы	58
Адәыҕба шана	59
Ихыҕееит	59
Ареволиуция	59
Итаруа атла	60
Каҳарада аңсра	60
Еиңшым атлақәа	60
Аңсуаа	61
Бетховен	61
Ахәшәтәыртаҕы	62
Агоризонтали авертикали	62
Ани асабии	62
Атаатлақәа	63
Робертино Лоретти	63
Ғыц шәеиднагәлейт	63
Ашны	64

Адауаңшы	64
Аңслахә	65
Амза мѡа	65
Исландия жәлар	65
Апоет иахь	66
Итәбуп, Сыңсадгьыл!	66
Амца	66
Амѡа сықәуп	67
Пицунда	67
Аетиуд	67
Слахьынтда	68
Къаразаа	68
Аӕатәи аӕатцлақәа	69
Амхы	69
Ауаѡцсы	70
Агәыҕра ду	70
Ацәыкәбарқәа	71
Исзынамгз аз агәҕақы	72
Апра шкәакәа	73
Ацла ӕәышқәа	74
Алакә лабѣаба	75
Анибарцәара	77
Амѡахәастақәа	78
Аңырсал	79
Аңныш	80
Азыркәи	81
Егише Чаренц	81
Аңсуа поетцәа рахь	84
Ашәацыхәацәа	86
Баирон	87
Ӧыңҕеи хѡи	88
Ашәазыза сагоит	89
Елегия	91
Сабацәа рзахәа	93
Ӧ-гәаӕрак	94
Дырѡегӕх Бетховен изкны	97
Алаҳа	97
Аѡны ҳаргылоит	98
Асаса	99
Аңышәара	100

Шәы-шықасақәа рхамта	102
Амч җыда	103
Аконтраст	105
«Ажәытәан ыыҗа айгәылацәа нхон...»	106
Зеггы анеицышәтуа	107
Иреигъу аҳақым	107
Мца змам азәызар!..	108
Астраусқәа	111
Лемешев иахь	113
Смуза	116
Абаллада	117
Апқақәа	117
Аибашьы	120
Исхамыштүа секвоиатцла	120
Уареи сареи	121
Дасу иара атәала	121
Аҗсҗазаара	122
Уцәқәырҗа, амшын!	123
Агәағь	124
Абырзен патриот ибжы	127
Урыстәылатәи аҗынчра	130
Иныкәо абака	131
«Урцәымгын, португалиа, уцәа бааҗсын...»	132
Москва амҗан	133
Q-аамҗак реипшырҗа	135
Ишлеит схахәы	136
Азсащцәа	136
Q-ғбакы	137
Амза	137
Идагәахаз таига	138
Ахатҗа гәымшәа	139
Алими иызыеи	140
Ахаҳәи алмаси	142
Иҳахьчап аҗсабара	143
Адәышкәағьаз акны	144
Амәа аҗны	145
Аицәажәара	146
Аҗынчра	148
Аҗхьарцархәафы иуаз	148
Ахьтәы цақьа	150

Атәыла иатәа	151
Афызцәа шәах	153
Амфаду аҕны	154
Разан хәычы	155
Ахирург Бобрышев И. И. изкны	156
Ақыта иагәылгоу амфәы	157
Мушьни Миқаиеи иара иеыхәеи	160
Ахьатра	161
Аҳаракыра	162
Аамта ашәахстақәа	162
Ҳан – ҳақсадгьыл ахь	167
Быжь-зиаск ҳрырны...	167
Аеадцалара	168
Сатцанакыр ҕамлари	168
Володимир Гетман	168
Абду	169
Апоемақәа	
Ашьяа ахьгылаз	170
Ацәқәырдақәа	182
Абна	190
Ахәычи адуи	196
Анбан ссир	207
Ашәыга шана	216
Дырфегьых ҳаиниоит	222
Ашәкәтаз	238
Таигатәи абжьқәа	271
Татиаас	309
Апоет иразҕы	328
Ажәеинраалақәа ахәыцқәа рзы	
Леуан дығбақатцафуп	383
Едгы итәа	384
Класск аҕы итәоу ҳтафы	385
Лиза хәычы	385
Ааңын азгәырғара	386
Акәара	387
Иҕихша дақәшәом	388
Қаазым аңхьарца бзиа ибоит	388
Махази Ҳақи	389
Аңснйтәи азын	390
Амаакыра	391

Агеолог хэычы	393
Ацкэыни ашьха уарбеи	395
Ацшэма хэычы	396
Ацхынтэи ацсшьара	397
Чаз хылца	398
Хашта итагылоу аха	401
Адэыкрын	401
Хара хкны	402
Ацарақэа шеибаршэаз	402
Q-гэтыхак	403
Никэала иашэа	404
Ацитрусқэа	405
Иккацшьза ишэит аца	406
Абахча ссир	406
Хабду изкны	408
Акабла греи цыхэа бабеи	409
Ажэабжьқэа	
Ахьча-ла Вулкан	416
Амшэ	426
Аеш	431
Хоран ацшахэа	437
Ацшза	444
Абнакэты грацкэын	454
Азиа акны	456
Ажэкамбашь Бача	458
Инапқэа рыцхарра	480
Абду Шьахан	499
Арашьқэа рдэы	511
Амқан	528
Наира	546
Ифыцзоу арцхага трасса	562
Аоны шкэакэақэа	572
«Ацсны агафатэи афыртын»	616

Шалуа Леуарсан-ица Цэыцъба

Иалкаау

Ажәеинраалақәа

Апоемақәа

Ажәабжьқәа

Шалва Лейварсанович Цвижба

Избранное

Стихотворения

Поэмы

Рассказы

Аредактор *Валери Касланзиа*

Акорректорцәа: *Нанули Шьаматәа, Емма Адлеиба,*
Мзиа Акаба

Асахьаҭыхы *Руслан Габлиа*

Компиутерла еиқәлыршәеит *Наала Картозиа*

Аформат 84x108 ¹/₃₂. Атираж 500.

Иҭацә. акь. бҭь. 20. Инықәыр. акь. бҭь. 33,6.

Аҭацәҭқа №